

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

**Tbilisi Ivane Javakhishvili State University
Arnold Chikobava Institute of Linguistics**

Arn. Chikobava

Works

X

• •

X

Tbilisi 2015

არნოლდ ჩიქობავა

შრეშეები

X

თბილისი
2015

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო ს ა ბ ჯ ო

ი. აბდულაევი (მაჰაჩყალა), **ა. აბრეგოვი** (მაიკოპი), † **ნ. ანდლულაძე** (თბილისი), **შ. აფრიდონიძე** (თბილისი), † **ნ. ბაბუნაშვილი** (თბილისი), **ბ. ბერსიროვი** (მაიკოპი), **თ. გამყრელიძე** (თბილისი), **გ. გოგოლაშვილი** (თავმჯდომარე, თბილისი), **ტ. გურიევი** (ვლადიკავკაზი), **კ. ვამლინგი** (შვედეთი), **ხ. თაოვი** (ნალჩიკი), **ა. თიმაევი** (გროზნო), **ნ. მაჭავარიანი** (თბილისი), **ე. ოხიძე** (თბილისი), **ს. პაზოვი** (კარაჩაევსკი), **თ. უთურგაიძე** (თბილისი), **ბ. უტიე** (საფრანგეთი), † **კ. ჰ. შმიდტი** (გერმანია), **ი. ჩანტლაძე** (თბილისი), **ლ. ჭკადუა** (სოხუმი), **ზ. ჭუმბურიძე** (თბილისი), **რ. ჯანაშია** (თბილისი), **ა. ჰარისი** (აშშ)

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა

ა. არაბული, ც. ბარამიძე, გ. კვარაცხელია, მ. სუხიშვილი,
ვ. შენგელია (მთავარი რედაქტორი), **მ. ჩუხუა**

ტომის რედაქტორი **გ. კვარაცხელია**

Editorial Council

I. Abdulaev (Makhachkala), **A. Abregov** (Maikop), † **N. Andguladze** (Tbilisi), **Sh. Apridonidze** (Tbilisi), † **N. Babunashvili** (Tbilisi), **B. Bersirov** (Maikop), **I. Chantladze** (Tbilisi), **Th. Gamkrelidze** (Tbilisi), **G. Gogolashvili** (Chairman, Tbilisi), **T. Guriev** (Vladikavkaz), **A. Harris** (USA), **R. Janashia** (Tbilisi), **N. Matchavariani** (Tbilisi), **E. Osidze** (Tbilisi), **B. Outtier** (France), **S. Pazov** (Karachaevsk), † **K. H. Schmidt** (Germany), **Kh. Taov** (Nalchik), **L. Tchkadua** (Sokhumi), **Z. Tchumburidze** (Tbilisi), **A. Timaev** (Grozny), **T. Uturgaidze** (Tbilisi), **K. Vamling** (Sweden)

Editorial Board

A. Arabuli, Ts. Baramidze, M. Chukhua, G. Kvaratskhelia,
V. Shengelia (Editor-in-chief), **M. Sukhishvili**

Editor of the volume **G. Kvaratskhelia**

© არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
ISBN (მრავალტომეული)
ISBN (ტომი X)

ენათმეცნიერების შესავალი

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	15
-------------------------	----

I. შესავალი

§ 1. ენათმეცნიერება და ზოგადი ენათმეცნიერება	17
§ 2. ენის მეცნიერული შესწავლა, როგორც ენის ფაქტებისადმი ისტორიული თვალსაზრისის მომარჯვების შედეგი	19
§ 3. წინარემეცნიერული გრამატიკები: ფილოლოგიური გრამატიკა და რაციონალური გრამატიკა	22
§ 4. საბჭოთა ენათმეცნიერება, როგორც ახალი ეტაპი ენათმეცნიერების განვითარებაში	25

თ ა ვ ი II

ენა, მისი საზოგადოებრივი არსი, მისი განვითარება, მისი წარმოშობა

§ 5. რა არის ენა?	27
§ 6. ენობრივი ურთიერთობა და მისი საზოგადოებრივი საფუძველი	27
§ 7. მონოლოგი და ენის სოციალურობა	31
§ 8. ენა და აზროვნება	32
§ 9. ურთიერთობის საშუალებად ყოფნა, ეს არის ენის რაობის განმსაზღვრელი ფუნქცია	34
§ 10. ენა საზოგადოებრივი ცხოვრების შესაძლებლობის აუცილებელი პირობაა	35
§ 11. რა შეადგენს კონკრეტული ენის საფუძველს?	36
§ 12. ენა არ არის ბაზისის ზედნაშენი	39
§ 13. მცდარობა ნ. მარის მტკიცებისა, თითქოს ენა წარმოადგენდეს ბაზისის ზედნაშენს	46

§ 14.	ენა არ შეიძლება იყოს კლასობრივი	50
§ 15.	ნ. მარის არამეცნიერული ვულგარულ-მატერიალისტური შეხედულება, თითქოს ყოველი ენა კლასობრივი იყოს . . .	58
§ 16.	ენა, როგორც სისტემა	61
§ 17.	ენის ცვალებადობის შესახებ. საკითხის დასმა	66
§ 18.	ენა და დიალექტები	67
§ 19.	ლინგვისტური გეოგრაფია	72
§ 20.	სოციალური დიალექტები და ჟარგონები	74
§ 21.	ენა, როგორც ისტორიული კატეგორია	78
§ 22.	ენის განვითარების ძირითადი საკითხები. ენის განვითარე- ბის პირობათა შესახებ	81
§ 23.	ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესახებ	83
§ 24.	ენის განვითარების ტემპების შესახებ	88
§ 25.	ენის განვითარების ხასიათის შესახებ	93
§ 26.	ენის განვითარების ძირითადი პროცესების შესახებ	98
§ 27.	გვაროვნული ენებიდან ეროვნული ენებისაკენ	105
§ 28.	ბურჟუაზიული და სოციალისტური ერები და მათი ენები . .	110
§ 29.	ერებისა და ეროვნული ენების მომავალი	114
§ 30.	ეროვნული ენა, სალიტერატურო ენა და ტერიტორიული დიალექტები	118
§ 31.	ამჟამად ყველაზე გავრცელებული ენები	123
§ 32.	ენის წარმოშობა. საკითხის დასმა	126
§ 33.	ენის წარმოშობის ინდივიდუალისტური თეორიების შესახებ . .	129
§ 34.	ენგელსის მოძღვრება ენის წარმოშობის შესახებ	130
§ 35.	არაბგერითი ენის პირველადობის საკითხის შესახებ	134
§ 36.	ნ. მარის ენის წარმოშობის შესახებ	137

ენათმეცნიერების დარგების შესახებ

§ 37.	ენათმეცნიერების დარგები. გრამატიკათა სახეობანი	139
-------	--	-----

თ ა ვ ი III

ფონეტიკა

§ 38.	ფონეტიკის საგანი. ფონეტიკის მნიშვნელობის შესახებ . . .	143
§ 39.	ბგერის დახასიათება აკუსტიკური თვალსაზრისით	146
§ 40.	სამეტყველო აპარატი. მისი აგებულება და მისი ცალკეული ნაწილების ფუნქციები	148
§ 41.	მეტყველების აქტიური ორგანოების მოქმედება	151
§ 42.	ბგერის არტიკულაცია და საარტიკულაციო ბაზისი	153
§ 43.	ბგერათა კლასიფიკაცია. ხმოვნები და მათი კლასიფიკაცია	154
§ 44.	გრძელი ხმოვნები	156
§ 45.	დიფთონგი და ტრიფთონგი	156
§ 46.	თანხმოვანთა კლასიფიკაცია და ამ კლასიფიკაციის საფუძვლები	157
§ 47.	თანხმოვანთა არტიკულაციის თავისებურებანი და მათი ცვლის შესაძლებლობანი	159
§ 48.	ბგერის წარმოება ცალკე და სხვა ბგერებთან ერთად (კოარტიკულაცია)	161
§ 49.	ფონეტიკური მახვილი და მისი სახეები	162
§ 50.	ლოგიკური მახვილი	164
§ 51.	ენკლიტიკა და პროკლიტიკა	165
§ 52.	ტაქტი და მარცვალი, როგორც ფონეტიკური ერთეულები	166
§ 53.	კოარტიკულაციასთან დაკავშირებული ცვლა ბგერათა (ე. წ. კომბინაციური ცვლა)	167
§ 54.	ბგერათა ცვლა ზოგადი ხასიათისა (ე. წ. სპონტანური ცვლა)	170
§ 55.	ბგერათა შესატყვისობანი მონათესავე ენებში	171
§ 56.	ბგერთი ცვლილებები და მათი გათვალისწინების აუცილებლობა ენობრივი ფაქტის ანალიზის დროს	172
§ 57.	ფონოლოგია და მისი დამოკიდებულება ფონეტიკასთან . .	174
§ 58.	წერთი მეთყველება და დამწერლობა	176

§ 59.	პიქტოგრაფიული, იდეოგრაფიული და სამეტყველო დამ- წერლობა	177
§ 60.	ზეპირმეტყველებისა და წერის ურთიერთობა	181

თ ა ვ ი IV

ლექსიკოლოგია, სემანტიკა (სემასიოლოგია), ეტიმოლოგია

§ 61.	ლექსიკა და ლექსიკოლოგია	185
§ 62.	ლექსიკის სიმდიდრე ენის სიმდიდრეა	185
§ 63.	ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები	186
§ 64.	სიტყვა სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე; სიტყვა აქტიური და პასიური	187
§ 65.	სინონიმები, ომონიმები, ანტონიმები	188
§ 66.	ევფემიზმი, ტაბუ	191
§ 67.	ლექსიკური შემადგენლობის ცვლა. არქაიზმი, ნეოლოგიზმი. დიალექტიზმი	192
§ 68.	სიტყვათა სესხება. კალკი	193
§ 69.	ლექსიკოგრაფია და ლექსიკონთა სახეები	196
§ 70.	სიტყვის მნიშვნელობა და სიტყვის შემადგენლობა	197
§ 71.	დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ნაწილი სიტყვაში	199
§ 72.	მნიშვნელობის მცვლედი ნაწილი სიტყვაში	201
§ 73.	ფუძე და აფიქსები. აფიქსთა და ფუძეთა სახეობანი	203
§ 74.	საგნის დახასიათება სიტყვის ფუძეში	205
§ 75.	სიტყვის მნიშვნელობა და ცნება	209
§ 76.	სიტყვის მნიშვნელობა არც წარმოდგენა არის და არც ცნება	211
§ 77.	რეალური კონტექსტი და სიტყვის მნიშვნელობა	215
§ 78.	სიტყვის პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობა	218
§ 79.	სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოება და დავიწროება. სახელის გადატანა ფუნქციის მიხედვით	218
§ 80.	სემანტიკა და სტილისტიკა	219

§ 81.	ნაწარმოები ფუძე	221
§ 82.	რთული ფუძე (კომპოზიტი) და მისი სახეობანი	222
§ 83.	კვეცილფუძეებიანი კომპოზიტები	225
§ 84.	ეტიმოლოგია და სიტყვის ისტორია	226
§ 85.	ე. წ. ხალხური ეტიმოლოგია	228

თ ა ვ ი V

მორფოლოგიისა და სინტაქსის ზოგადი საკითხები

§ 86.	მორფოლოგიის საგანი: დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები და სათანადო გრამატიკული კატეგორიები	230
§ 87.	აფიქსთა კლასიფიკაციის საკითხი	231
§ 88.	აფიქსთა კლასიფიკაცია ადგილმდებარეობის მიხედვით	234
§ 89.	აფიქსის ადგილმდებარეობა და ფუნქცია	236
§ 90.	სიტყვის დაშლა და საამისოდ საჭირო პირობები	236
§ 91.	აფიქსის ბგერითი სახე და ფუნქცია	239
§ 92.	მოქმედი და უქმი აფიქსები	240
§ 93.	ფუძის შედგენილობისა და აფიქსის ფუნქციის რეინტერპრეტაცია	242
§ 94.	აფიქსების სესხების საკითხი	242
§ 95.	აფიქსების წარმოშობის საკითხი	243
§ 96.	დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსების არმქონე ანუ ფორმაუცვლელი სიტყვები	246
§ 97.	აფიქსი და ნაწილაკები	248
§ 98.	რას შეუძლია გასწიოს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსის მაგივრობა?	249
§ 99.	მეტყველების ნაწილები. მეტყველების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაცია	252
§ 100.	ტრადიციული კლასიფიკაციის ნაკლოვანებანი	255

§ 101.	მორფოლოგიური და ლექსიკური მომენტების ურთიერთობა სიტყვაში	257
§ 102.	ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები. სახელისა და ზმნის კატეგორიები	261
§ 103.	ბრუნვა	261
§ 104.	რიცხვი	264
§ 105.	პირი	266
§ 106.	დრო	268
§ 107.	კილო	269
§ 108.	გვარი	270
§ 109.	ქცევა	271
§ 110.	გრამატიკული სქესი და გრამატიკული კლასი	272
§ 111.	დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები და დამოკიდე- ბულება	274
§ 112.	სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულების ძირითადი სახეები	275
§ 113.	რას გამოხატავს შესიტყვება?	279
§ 114.	სინტაქსი და სტილისტიკა	281
§ 115.	შესიტყვების აგებულება და შესიტყვების მნიშვნელობა . .	282
§ 116.	სინტაქსი მიკლოშიჩის მიხედვით	288
§ 117.	სინტაქსის ცნებათა ლოგიკისტური გაგება	289
§ 118.	სინტაქსის ცნებათა ფსიქოლოგისტური გაგება	292
§ 119.	სინტაქსის ცნებათა ფონეტიკური და მორფოლოგისტუ- რი განსაზღვრება	293
§ 120.	უნივერსალური სინტაქსი შეუძლებელია	295
§ 121.	გრამატიკული წყობის შესწავლა მორფოლოგია-სინტაქსში (გრამატიკაში) და გრამატიკის სპეციფიკა	297
§ 122.	ნიჰილისტური დამოკიდებულება გრამატიკისადმი ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ და ამგვარი დამო- კიდებულების მეცნიერული უსაფუძვლობა	300

თ ა ვ ი VI

სტილისტიკა, როგორც ენათმეცნიერების დარგი

§ 123.	სტილის რაობის შესახებ	303
§ 124.	ობიექტური მომენტი სტილში და ენათმეცნიერული სტილისტიკის საკითხები	305
§ 125.	სუბიექტურ-ინდივიდუალური სტილში	308

თ ა ვ ი VII

ენათა კლასიფიკაცია

§ 126	ენათა კლასიფიკაცია. საკითხის დასმის შესახებ	311
§ 127	ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია	311
§ 128	ენათა მორფოლოგიური ტიპების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია	316
§ 129	ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაციის მნიშვნელობის შეფასება	318
§ 130.	ენის მორფოლოგიური ტიპის ცვალებადობის საკითხი	320
§ 131.	ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია. კლასიფიკაციის ძირითადი საკითხები	320
§ 132.	ენათა ოჯახები	327
§ 133.	ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახი	328
§ 134.	ტერმინის შესახებ „ინდო-ევროპული ენები“	342
§ 135	ინდო-ევროპულ ენათა ზოგი დამახასიათებელი თავისებურება	342
§ 136	სემიტურ ენათა ოჯახი. ქამიტურ ენათა ოჯახი	343
§ 137	უნგრულ-ფინურ ენათა ოჯახი	346
§ 138	ალათაურ (თურანულ-მონღოლურ) ენათა ოჯახი	347
§ 139.	მანჭურულ-ტუნგუსურ ენათა ოჯახი. პალეოაზიური ენები	348
§ 140.	იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახი	249

§ 141.	წინა-აზიისა და შუა-მდინარის ძველი ენები	363
§ 142.	ჩინურ-ტიბეტურ ენათა ოჯახი	366
§ 143.	ღრავილულ ენათა ოჯახი	368
§ 144.	ინდონეზიის ენები	369
§ 145.	აფრიკისა და ამერიკის ენები	369
§ 146.	საბჭოთა კავშირის ენები გენეალოგიური თვალსაზრისით . .	370
§ 147.	გენეალოგიური და მორფოლოგიური კლასიფიკაციის ურთი- ერთობა	371
§ 148.	ნ. მარის ენათა სტადიური კლასიფიკაციის მეცნიერული უსაფუძვლობა და ელემენტოვანი ანალიზის არამეცნიერუ- ლი, იდეალისტური, ხასიათი	372

თ ა ვ ი VIII

ენათმეცნიერების ადგილი მეცნიერებათა სისტემაში

§ 149.	ენათმეცნიერება, როგორც საზოგადოებრივი მეცნიერება . .	382
§ 150.	ენათმეცნიერების დამოკიდებულება სხვა საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან. ენათმეცნიერების ზოგადი საგანმანათ- ლებლო მნიშვნელობა	382
§ 151.	ენათმეცნიერების გამოყენებითი მნიშვნელობა	383

წინასიტყვაობა

ენათმეცნიერების საკითხებზე თავისუფალ დისკუსიასთან დაკავშირებით 1950 წლის ზაფხულს გამოქვეყნდა შემოქმედებითი მარქსიზმის კლასიკური ნაწარმოები, — ი. სტალინის შრომა „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“.

ამ შრომამ გამოიწვია ძირითადი გარდატეხა საბჭოთა ენათმეცნიერების განვითარებაში.

ი. სტალინის ამ შრომამ ცხადყო, რომ აკად. ნ. მარის ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას“, — რომელსაც ნ. მარი და მისი მიმდევრებიც აცხადებდნენ ერთად-ერთ მეცნიერულ, მარქსისტულ-ლენინურ თეორიად, — ნამდვილად არაფერი აქვს საერთო მარქსიზმთან, რომ ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ ანტიმეცნიერული, ანტიმარქსისტულია.

ი. სტალინის ამ შრომამ ცხადყო, რომ ე. წ. „ახალმა საენათმეცნიერო მოძღვრებამ“ გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვა საბჭოთა ენათმეცნიერებაში არაკჩევის რეჟიმის წყალობით, რომელიც დაამყარეს ნ. მარის „მოწაფეებმა“ და მიმდევრებმა.

ი. სტალინის ამ შრომამ მოგვცა ზოგადი ენათმეცნიერების საკვანძო პრინციპული საკითხების ღრმა მეცნიერული, მარქსისტული, გადაწყვეტა, საფუძველი ჩაუყარა საბჭოთა ენათმეცნიერებას და განსაზღვრა საბჭოთა ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარების გზები ი. სტალინის მიერ დასახული ძირითადი ამოცანის შესაბამისად — დაინერგოს მარქსიზმი ენათმეცნიერებაში.

ი. სტალინის შრომა „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ არის **ფუძემდებელი** შრომა საბჭოთა ენათმეცნიერებისათვის.

ი. სტალინის შრომამ „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ გამოიწვია ენის დარგში მთელი სამეცნიერო-კვლევითი და სამეცნიერო-მეთოდოლოგიური მუშაობის გარდაქმნა.

ამ გარდაქმნის პროცესში ბუნებრივად დადგა სახელმძღვანელოების საკითხი საენათმეცნიერო საგნებში. პირველ ყოვლისა, საჭირო იყო „ენათმეცნიერების შესავლის“ სახელმძღვანელოს შედგენა — ახალი პროგრამის¹ მიხედვით (პირველი კურსის სტუდენტებისათვის).

---

¹ ი. სტალინის შრომაზე დაფუძნებული ახალი პროგრამა „ენათმეცნიერების შესავალში“ დამუშავდა 1950 წლის აგვისტოში; პროგრამა განხილულ იქნა უმაღლესი სკოლის მუშაკთა ფართო თათბირზე 1950 წ. აგვისტოში და დამტკიცებულ იქნა უმაღლესი განათლების სამინისტროს მიერ იმავე წლის სექტემბერში.

წინამდებარე წიგნში მოცემულია ცდა დამუშავდეს „ენათმეცნიერების შესავლის“ სახელმძღვანელო ახალი პროგრამის მიხედვით, სტალინური საენათმეცნიერო მოძღვრების საფუძველზე.

სახელმძღვანელოში განხილულია პროგრამის ყველა საკითხი.

სახელმძღვანელოს ხუთი თავი (თავი I, II, III, VII და VIII) მიმდინარე წელს რუსულად გამოსცა „უჩპედვიზმა“; როგორც „ენათმეცნიერების შესავლის“ პირველი ნაწილი.

ქართული სახელმძღვანელო ამ ხუთი თავის მასალას არსებითად იმავე სახით წარმოგვიდგენს. ახალია აქ მეტწილად საილუსტრაციო მასალა. დაზუსტებულია ცნობები ზოგი ენის შესახებ VII თავში („ენათა კლასიფიკაცია“).

მარქსიზმ-ლენინიზმის პრინციპების საფუძველზე, სტალინური საენათმეცნიერო მოძღვრების საფუძველზე სახელმძღვანელოს შედგენა უაღრესად პასუხსაგები საქმეა.

ეს პასუხისმგებლობა ავტორს სრულად აქვს გათვალისწინებული. საბჭოთა ენათმეცნიერების კოლექტივის დახმარების გარეშე საჭირო სახელმძღვანელოს, ცხადია, ვერ შევქმნით. ქართულ ენაზე შედგენილი ეს წიგნი წარმოადგენს ერთ-ერთ ცდას ამ მიმართულებით.

ამ ქართული სახელმძღვანელოს შემოხსენებული ხუთი თავის რუსული ტექსტი განიხილეს და რიგი საყურადღებო შენიშვნა მოგვაწოდეს აკად. ვ. ვინოგრადოვმა, უკრაინის მეცნ. აკად. ნ. წევრმა პროფ. ლ. ბულახოვსკიმ, დოც. ბ. სერებრენიკოვმა, დოც. ბ. გორნუნგმა და უფრ. მეცნ. თანამშრომელმა ფ. კუზმინმა.

ქართული ტექსტის შესახებ არა ერთი შენიშვნა გვაქვს მიღებული დოც. თინ. შარაძენიძისაგან და წიგნის რედაქტორ პროფ. ქ. ლომთათიძისაგან.

ყველა ამ ამხანაგს ავტორი მადლობას უძღვნის.

ავტორი მადლობით მიიღებს ყოველ შენიშვნას, რომელიც შეგვაძლებინებს გავაუმჯობესოთ წიგნის შინაარსი.

პროფ. **არნ. ჩიქობავა**

I

შესავალი

§ 1. ენათმეცნიერება და ზოგადი ენათმეცნიერება. ენათმეცნიერება არის მეცნიერება¹ ენის შესახებ.

ენათმეცნიერება არ უნდა ავრიოთ ენების ცოდნაში: შეიძლება ამა თუ იმ პირმა მშვენიერად იცოდეს რამდენიმე ენა, წერდეს და ლაპარაკობდეს თავისუფლად ამ ენებზე, მაგრამ ენათმეცნიერების შესახებ წარმოდგენა არა ჰქონდეს (ისევე, როგორც შეიძლება კაცი მშვენიერად მღეროდეს და მუსიკის თეორიისა არაფერი გაეგებოდეს).

ბევრი ენის მცოდნე პირი — ანუ პოლიგლოტი — ენათმეცნიერი არ გახდება იმის გამო, რომ მრავალ ენაზე ლაპარაკობს. პოლიგლოტები ყოველთვის იყვნენ², მაგრამ ამას ენათმეცნიერების გაჩენა არ გამოუწვევია, — ენათმეცნიერება მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნიდან გვაქვს. მეორე მხრით, ენათმეცნიერთა შორის პოლიგლოტებს იშვიათად ვხვდებით. დიახაც სასურველია ენათმეცნიერმა ბევრი ენა იცოდეს, ეს დიდად დაეხმარება მას, მაგრამ მხოლოდ ეს ვერ გახდის ენების მცოდნეს ენათმეცნიერად.

ენათმეცნიერს მოეთხოვება მეცნიერულად შეისწავლოს ენა, თუნდაც მხოლოდ ერთი ენა. ენის მეცნიერული შესწავლა ნიშნავს მისი საფუძვლის შესწავლას მოცემული სახითაც, წარმოშობა-განვითარებაშიც. ენის საფუძვლს კი ქმნის მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი (ი. სტალინი).

ენის მეცნიერული შესწავლისათვის საჭიროა განვიხილოთ მონათესავე ენათა ჯგუფი (ე. ი. ენათა ჯგუფი, რომელთაც საერთო წარმოშობა აქვთ), მაგრამ მეცნიერულად ცალკეული ენაც შეისწავლება.

---

¹ აქედან ზედსართავი: „ენათმეცნიერული“. „საენათმეცნიერო“, იშვიათად — „ლინგვისტური“ (რუს. — ს. შესაბამისად; რუსულში იხმარება არა მხოლოდ ზედსართავი, არამედ არსებითი სახელებიც; — ფრანგ. *linguiste*, *linguistique*-იდან; ამ უკანასკნელ ორ ტერმინს საფუძვლად უდევს ლათინური *lingua* „ენა“).

² ასე, მაგალითად, პონტოს მეფე მითრიდატი, რომელიც ცხოვრობდა მეორე საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, როგორც გვაუწყებს ისტორია, მრავალი (ოცზე მეტი) ენის მცოდნე იყო. გერმანელ ფილოლოგ ადელუნგს თავისი წიგნი დედამიწის ენათა შესახებ შემთხვევით კი არ დაუსათაურებია ამგვარად: *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde...* („მითრიდატი ანუ ზოგადი ენათმეცნიერება“) 1806 წ.

ზოგადი ენათმეცნიერება იქმნება ცალკეულ ენათა და ენათა ჯგუფების შესწავლის საფუძველზე, ამ შესწავლის შედეგთა განზოგადების გზით.

ზოგადი ენათმეცნიერების ამოცანაა გარკვევის შემდეგი საკითხები:

1. **რა არის ენა?** რაში მდგომარეობს ენის არსი (ენა და საზოგადოება, ენა და აზროვნება...)? როგორ ვითარდება ენა? როგორ წარმოიშვა ენა?

2. **რა სპეციალური მეთოდები** აქვს ენათმეცნიერებას ენის რაობისა და განვითარების შესასწავლად?

3. როგორია ენათმეცნიერების **დარგობლივი შემადგენლობა** (რა და რა დარგები ყალიბდება ენის მეცნიერულად შესწავლისას? როგორია მათი კავშირი და ურთიერთობა? მაგალითად: მორფოლოგიის, სინტაქსის, ლექსიკოლოგიის, სტილისტიკის ურთიერთობა).

4. რა ადგილი ეკუთვნის ენათმეცნიერებას მეცნიერებათა სისტემაში? განეკუთვნება იგი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა წრეს თუ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა წყებას?

ყველა ამ საკითხის გარკვევა, როგორც უკვე ითქვა, ზოგად ენათმეცნიერებას შეუძლია იმ შედეგთა განზოგადებით, რაც მიღებულია ცალკეულ ენათა თუ ენათა ჯგუფების შესწავლისას.

რაც უფრო მეტი ენაა შესწავლილი მეცნიერულად, მით უფრო მეტი მასალა აღმოგვაჩნდება განზოგადებისათვის, მით უფრო მდიდარი იქნება ზოგადი ენათმეცნიერების შინაარსი. და პირიქით: რაც უფრო ცოტა ენაა მეცნიერულად შესწავლილი, მით უფრო ვიწრო იქნება ის საფუძველი, რომელსაც უნდა დაემყაროს ზოგადი ენათმეცნიერება. ხოლო **თუ მეცნიერულად არც ერთი ენა არაა შესწავლილი, შეუძლებელია არსებობდეს ზოგადი ენათმეცნიერებაც.**

ზოგადი ენათმეცნიერება არის ენათმეცნიერების (ენათა მეცნიერული შესწავლის) **ნაწილი, სახელდობრ, მისი თეორიული ნაწილი.**

ენათმეცნიერების შესავალი სხვა არა არის-რა, თუ არა **ზოგადი ენათმეცნიერების ელემენტარული კურსი.**

„შესავალში“ ვეცნობით ენათმეცნიერების **ძირითად ცნებებს** და მით გვიადვილდება, ერთის მხრივ, ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემატიკაში გარკვევა, მეორე მხრივ, ენობრივი მოვლენების მეცნიერული გაგება — ცალკეულ ენათა შესწავლისას.

„შესავალი“ არ წარმოადგენს სისტემატურ კურსს, მაგრამ იგი შემთხვევითი ხასიათის ცნობებს როდი შეიცავს. მასში შესული მასალა გარკვეული თანამიმდევრობით უნდა იყოს დალაგებული და ერთგვარ მთლიანობას ქმნიდეს, — წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ვერ იქნება კურსი, თუნდაც ელემენტარული.

§ 2. ენის მეცნიერული შესწავლა, როგორც ენის ფაქტებისადმი ისტორიული თვალსაზრისის მომარჯვების შედეგი. ენის საკითხებს სწავლობდნენ ფილოსოფოსები და ფილოლოგები — ჯერ კიდევ ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე — აღმოსავლეთის ძველ კულტურულ ქვეყნებში (ეგვიპტეში, ასურეთ-ბაბილონში, ხეთის სახელმწიფოში, ჩინეთში, ძველ ინდოეთში) და ძველ საბერძნეთში.

მაგრამ ენის მეცნიერულ შესწავლას საძირკველი ჩაეყარა მხოლოდ **მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში**, როცა მონათესავე ენების შესწავლა იწყეს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის საშუალებით.

ასეთი **მეცნიერული, ისტორიულ-შედარებითი** კვლევა-ძიება პირველად მოცემულია შემდეგს შრომებში:

1. „გამოკვლევა ძველი-ჩრდილოეთი ანუ ისლანდიური ენის წარმოშობის შესახებ“ — რასმუს **რასკისა** (ავტორი დანიელია; შრომა დაწერილია 1814 წ.; გამოქვეყნებულია 1818 წ.).

2. „უღვლილების სისტემის შესახებ სანსკრიტში შედარებით ბერძნულის, ლათინურის, სპარსულისა და გერმანული ენების უღვლილების სისტემასთან“ — ფრანც **ბობისა**¹ (1816 წ.).

3. „გერმანული გრამატიკა“ — იაკობ **გრიმისა** (ოთხ ტომად; პირველი ტომი დაიბეჭდა 1819 წ.; პირველი ტომის მეორე გამოცემა, სადაც გერმანულ დიალექტთა ისტორიული ფონეტიკაა წარმოდგენილი, გამოვიდა 1822 წელს).

4. „გამოკვლევა სლავური ენის შესახებ, რომელიც წარმოადგენს ამ ენის გრამატიკის შესავალს“ ალექსანდრე **ვოსტოკოვისა** (1820 წ. ავტორი არ არის დამოკიდებული თავის მსჯელობაში ზემოხსენებულ, უფრო ადრე გამოქვეყნებულ შრომებზე).

ხსენებულ შრომებში მოცემულია მეცნიერული, ისტორიულ-შედარებითი კვლევა-ძიება. ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, თითქოს **ენათა შედარება** პირველად მეცხრამეტე საუკუნეში დაეწყოთ, ანდა თითქოს მანამდე **ენის ცვალებადობის ფაქტი** არ ყოფილიყოს ცნობილი ანდა **ენათა ნათესაობის** საკითხს ყურადღება არ მიქცეოდეს.

ენათა შედარებას მიმართავდნენ გაცილებით უფრო ადრე, მეტადრე — მეთვრამეტე საუკუნეში, ცდილობდნენ გამოველინებინათ **მონათესავე ენები**; შეუძინეველი არც ის რჩებოდათ, რომ **ენა ცვალებადია**, მაგრამ

¹ ფრ. ბობისავე ეკუთვნის **პირველი** „შედარებითი გრამატიკა სანსკრიტისა, ზენდისა, სომხურისა, ბერძნულისა, ლათინურისა, ლიტაურისა, ძველი სლავურისა, გუთურისა და გერმანულისა“ (გამოვიდა გერმანულ ენაზე სამ ტომად 1833-1852 წ.წ.).

ყველა ამ ცდას მეთოდური ხასიათი არა ჰქონდა, **შედარება მეცნიერულ საფუძველს მოკლებული იყო**: ჯერ ერთი, ერთმანეთს ადარებდნენ **მხოლოდ სიტყვებს**, მასთან არა მხოლოდ ძირითადი ლექსიკური ფონდისას, არამედ განუჩვენებლად ყოველგვარს, მათ შორის ნასესხებ სიტყვებსაც; გრამატიკულ წყობას, სიტყვის თავსართ-ბოლოსართს ყურადღება არ ექცეოდა, მას შესადარებლად არ იყენებდნენ; მეორეცაა-და, შედარებას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა: საკითხს წყვეტდა შესადარებელ სიტყვათა გარეგნული მსგავსება.

ამგვარი შედარება სწორ დასკვნამდე **შემთხვევით** თუ მიგვიყვანდა (ევროპის ენათა ნათესაობა ამგვარი შედარების შედეგადაც შენიშნეს ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში: ამ ენათა სიახლოვის გამო). მეტ წილ შემთხვევაში ასეთი შედარება მცდარ შედეგს იძლეოდა (ასე, მაგალითად, ფილოსოფოსმა ლეიბნიცმა ქართული ენა ბერძნულის მონათესავედ მიიჩნია ბერძნულიდან ნასესხები სიტყვების — „ორგანო“, „კლიტე“ და მსგავსათა — საფუძველზე).

ენის მეცნიერული შესწავლა-გაგებისათვის მნიშვნელობა აქვს **მხოლოდ ისეთ შედარებას**, რომელიც **შესადარებელ ენათა ისტორიის გარკვევას** შეგვძლებინებს: **შედარება — საშუალებაა, ისტორია კი — მიზანია**.

შედარებისა და ისტორიის საკითხები ახლებურად იყო დასმული რასკთან, ბოპთან, გრიმთან, ვოსტოკოვთან. სახელდობრ:

რ. რასკი ამტკიცებდა: არსებითია სწორედ გრამატიკულ მოვლენათა (ფორმანტების: თავსართ-ბოლოსართების) შედარება და ბგერით შესატყვისობათა დადგენაო.

ფ. ბოპი ადარებდა მონათესავე ინდო-ევროპულ ენათა ზმნების უღვლილებას, ე. ი. შედარება შეეხო გრამატიკულ ფაქტებს.

ბგერათა ისტორიული ცვლის ფორმულა — გერმანულ ენათა მასალაზე — მოცემულია ი. გრიმის მიერ („გრიმის კანონი“).

სლავურ ენათა ისტორიის, კერძოდ, ისტორიული ფონეტიკის საკითხები მეცნიერულ ნიადაგზე დააყენა ა. ვოსტოკოვმა (გამოკვლევაში სლავური ენის შესახებ).

ამგვარად, ენათა მეცნიერული, ისტორიულ-შედარებითი შესწავლა პირველად შემოვიდა ენათმეცნიერებაში სლავური, გერმანული და მათი მონათესავე ინდო-ევროპული ენების შესწავლის პროცესში.

ენათა მეცნიერული შედარება — ესაა **შედარება ისტორიის საფუძველზე** და **ისტორიის მიზნებისათვის**. საგანი შეიძლება **გავიგოთ**, თუ ვიცით მისი ისტორია.

ორიოდე მაგალითი. ქართულად ვამბობთ და ვწერთ: მე ვარსებობ, შენ არსებობ... მაგრამ იმავე ფუძის მეორე ზმნაში გვაქვს: მე ვარ, შენ ხარ... რატომ არ ვამბობთ: მე ვარ, შენ „არ“... ანდა: მე ვარსებობ, შენ „ხარსებობ“? რამ გაუჩინა ხ- თავსართი ხ-არ ზმნას?

ირკვევა, რომ ძველად, თხუთმეტიოდე საუკუნის წინათ, მეორე პირის აღსანიშნავად ყველა ზმნას ხ- თავსართი ჰქონდა: შენ ხ-არ, ხ-იყავ, ხ-ეტყუ და სხვ. მაშასადამე, ხარ-ზმნას კი არ გასჩენია ხ-თავსართი, არამედ ხ-იყავ, ხ-ეტყუ და სხვა ზმნებს დაჰკარგვიათ ეს ნიშანი მეორე პირისა; ძველი ვითარება დაუცავს ხ-არ და ხ-ვალ ზმნებს (მო-ხ-ვალ, მო-ხ-ვედი...). მოვლენის წარსული რომ გავითვალისწინეთ, გასაგები გახდა ის, რაც მანამდე გაუგებარი იყო.

რუსული ზმნის უღვლილებაში შეინიშნება ერთი „უცნაურობა“: აწმყოში ზმნა იცვლება **პირების** მიხედვით (, ,), ნამყოში — **სქესების** მიხედვით (, , , , , , , ,), პირები კი გარჩეული არ არის. რა უნდა მივიჩნიოთ რუსული ზმნის უღვლილებისათვის დამახასიათებლად: პირთა მიხედვით ცვლა თუ სქესების აღნიშვნა (პირთა გაურჩევლად).

ირკვევა, რომ ძველ რუსულში იყო არა , , , არამედ , , , — ე. ი. პირები აქაც გაირჩეოდა, ოღონდ მეშველი ზმნის დახმარებით (, ,), (,) კი ნამყო დროის მიმღობას წარმოადგენდა და იცვლებოდა სქესების მიხედვით. შემდეგში მეშველი ზმნა დაიკარგა, შემოგვრჩა პირველი ნაწილი — მიმღობა. ამ მიმღობას, ცხადია, პირების გარჩევა არ შეუძლია, ის სქესების მიხედვით იცვლება.

ამგვარად, ისტორიული ვითარების გათვალისწინებამ საკითხი გაგვირკვია. რუსული ზმნის უღვლილებისათვის დამახასიათებელი ყოფილა პირების მიხედვით ცვლა (სადაც ეს წესი ირღვევა, მოვლენა მეორეულია).

ამგვარად, კითხვაზე: რატომ არის ისტორიული თვალსაზრისი მეცნიერული, შეიძლება მარტივად ასე ვუპასუხოთ: მეცნიერულია იმიტომ, რომ **ისტორიული თვალსაზრისი გასაგებს ხდის შესასწავლ მოვლენას**. ხოლო მოვლენა თუ გასაგები არაა, მის განვითარებაზე სასურველი მიმართულებით ვერ ვიმოქმედებთ.

§ 3. წინარემეცნიერული გრამატიკები: ფილოლოგიური გრამატიკა და რაციონალური გრამატიკა. წინარემეცნიერული გრამატიკებია: გრამატიკა ფილოლოგიური და გრამატიკა რაციონალური.

ყველაზე ცნობილია ის ფილოლოგიური გრამატიკა, რომელიც შექმნეს ინდოელებმა და ბერძნებმა. უკვე მეოთხე საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ინდოეთში იქმნება დასრულებული სისტემა ფილოლოგიური გრამატიკისა, — ესაა პანინის გრამატიკა.

პირველი ბერძნული გრამატიკა დიონისე თრაკიელისა ე. წ. „გრამატიკული ხელოვნება“ (ბერძ. *techn grammatik*, ლათ. *ars grammatica*)¹ იქმნება ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მეორე და პირველი საუკუნეების მიჯნაზე, ქალაქ ალექსანდრიაში.

როგორც ინდური, ისე ბერძნული გრამატიკის შესწავლის საგანია **სამწერლო ენა**: ერთ შემთხვევაში — ძველი ინდურის ძეგლები, ხოლო მეორე შემთხვევაში — ძველი ბერძნულისა. ცოცხალი მეტყველება (ინდური, ბერძნული) ვითარდებდა, ხოლო ხელნაწერებში შემონახული ძველი ძეგლების ენა გაუგებარი ხდებოდა. ამის გამო გაჩნდა საჭიროება აეხსნათ, განემარტათ ძნელად გასაგები თუ სრულიად გაუგებარი სიტყვები და გამოთქმები. ხელთნაწერთა გადაწერისას დამახინჯებული ადგილებიც სისწორით აღდგენას მოითხოვდა.

ასე ჩაეყარა საფუძველი ფილოლოგიურ მუშაობას ტექსტებზე. ამგვარი ფილოლოგიური მუშაობის პროცესში წარმოიშვა **ფილოლოგიური გრამატიკა**.

ამ მხრივ ბერძნული ფილოლოგიური გრამატიკა არ განსხვავდება ინდურისაგან: ორივე თანაბრად დამოკიდებულია ფილოლოგიურ მუშაობაზე. განსხვავებას სხვა რამ ქმნის: ბერძნული ფილოლოგიური გრამატიკის შემზადებაში წილი უდევს ბერძნულ ფილოსოფიას: „სახელი“, „ზმნა“, „ბრუნვა“ და რიგი სხვა გრამატიკული ცნება ბერძნულმა ფილოსოფიამ დაამუშავა. აზროვნების კატეგორიათა შესწავლისას ბერძენი ფილოსოფოსები მეტყველების კატეგორიასაც სწავლობდნენ, უკეთ ვთქვათ, მეტყველების კატეგორიათა შესწავლით იწყებდნენ, და ხშირად მეტყველებითი და აზროვნებითი ერთმანეთში ირეოდა, სათანადოდ განსხვავებული არ იყო.

ინდოეთის ფილოსოფიას არ მოუხდენია ინდურ გრამატიკაზე გავლენა. ინდური ფილოლოგიური გრამატიკა ენობრივი ფაქტის ანალიზის მხრივ უფრო მაღლა დგას, ვინემ ბერძნული ფილოლოგიური გრამატიკა.

¹ ბერძენი ასხვავებდნენ „ხელოვნება“-სა და „თეორია“-ს. ტერმინით „ხელოვნება“ ბერძენი აღნიშნავდნენ ემპირიული ცოდნის კრებულს; „ხელოვნება“-ს უპირისპირდებოდა ტერმინი „თეორია“ („მეცნიერება“ — დღევანდელი გაგებით).

ბერძნული გრამატიკის მიხედვით დამუშავდა ლათინური ენის გრამატიკა (მაგალითად, ვარონის გრამატიკა — ჩვენს წელთაღრიცხვამდე პირველ საუკუნეში). დონატის ლათინურ გრამატიკაში (IV ს. ჩვ. წ.), რომელიც საუკუნეების მანძილზე წარმოადგენდა ლათინური ენის სახელმძღვანელოს, ფილოლოგიური გრამატიკა იქცა **სასკოლო-ტექნიკურ** გრამატიკად, რომელიც გვასწავლის სწორად წერასა და სწორ-მეტყველებას (ლათინურ ენაზე). ტერმინი „გრამატიკა“ (ბერძნული *grammata*-დან — „ასოები“, „დაწერილი რამე“) ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ გრამატიკას საქმე ჰქონდა სამწერლო ენასთან¹.

მეორე ტიპი წინარემეცნიერული გრამატიკისა წარმოდგენილია **ზოგადი ანუ რაციონალური** გრამატიკის სახით (ხშირად მას ფილოსოფიურ გრამატიკასაც უწოდებენ). რაციონალური გრამატიკა დამუშავდა საფრანგეთში, პორ-როიალის მონასტერში, ფილოსოფოს დეკარტეს მიმდევრების (ე. წ. „კარტეზიანელების“) მიერ.

პირველი „რაციონალური ანუ ზოგადი გრამატიკა“, რომლის ავტორებიც არიან არნო და ლანსლო², გამოიცა 1660 წელს. XVII და XVIII საუკუნეების მანძილზე გამოქვეყნდა არა ერთი და ორი „ზოგადი გრამატიკა“ — ჩვეულებრივ **ფილოსოფიური** გრამატიკის სახელწოდებით.

რაციონალური ანუ ზოგადი გრამატიკა აგებულია განსაზღვრული პრინციპების საფუძველზე. რაციონალური გრამატიკის ძირითადი დებულებები სქემატურად შემდეგნაირად შეიძლება გადმოვცეთ: ენა აზროვნების გამოხატვის საშუალებაა. აზროვნებას სწავლობს **ლოგიკა**, ენას — **გრამატიკა**. შესასწავლ ობიექტებს შორის, — აზროვნებასა და ენას შორის, — არსებობს შინაგანი კავშირი. სათანადო კავშირი უნდა არსებობდეს ლოგიკასა და გრამატიკას შორისაც: გრამატიკა უნდა ემყარებოდეს ლოგიკას, გრამატიკული კატეგორიები უნდა იქნეს განხილული, როგორც ლოგიკური კატეგორიების გამოხატულება. ენისა და აზროვნების ურთიერთობა განსაზღვრავს გრამატიკისა და ლოგიკის ურთიერთობას.

¹ ინდოელები გრამატიკის მნიშვნელობით ხმარობდნენ ტერმინს „ვიაკარანა“ (*vyakarana*), რაც „ანალიზ“-ს ნიშნავს. ამაშიც მყდავნდება ინდოელთა ფილოლოგიური აზროვნების მაღალი დონე (ბერძნულ გრამატიკასთან შედარებით).

² ამ ავტორთაგან ერთი, სახელდობრ არნო, მონაწილეობას იღებდა ლოგიკის შედგენაშიც; ეს ლოგიკა ცნობილია კარტეზიანული ლოგიკის სახელწოდებით ფილოსოფოს დეკარტეს სახელის მიხედვით). ის დამუშავდა იმავე პორ-როიალის მონასტერში კარტეზიანული ლოგიკა და კარტეზიანული გრამატიკა (ანუ რაციონალური გრამატიკა) ერთმანეთთან შინაგან კავშირშია და ემყარება ერთსა და იმავე პრინციპს.

ამ ურთიერთობის სქემა ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

შესწავლის ობიექტები:	შემსწავლელი დისციპლინები:
აზროვნება	----- ლოგიკა
ენა (მეტყველება)	----- გრამატიკა

ლოგიკის კატეგორიებზე დაფუძნებული გრამატიკა **რაციონალური** გრამატიკაა (ლათინ. ratio, ნათ. ბრ. rationis — „გონება“, „გონებისა“). ლოგიკა **ერთია**, მასზე დამყარებული გრამატიკაც **ერთი** იქნება. ეს ერთი გრამატიკა არ შეიძლება იყოს რომელიმე კერძო, ცალკეული ენის გრამატიკა: იგი აუცილებლად იქნება **ზოგადი**, რამდენადაც იგი შეისწავლის იმას, რაც ზოგადია სხვადასხვა ენაში, როგორც აზრის გამოხატვის საშუალებაში. **რაციონალური გრამატიკა არ შეიძლება არ იყოს ზოგადი**. აქედან — სახელწოდება: **რაციონალური** ანუ **ზოგადი** გრამატიკა.

რაციონალური გრამატიკის ძირითადი დებულებები ნაირ-ნაირი სახით შემდეგშია იჩენდა თავს სხვადასხვა სახის აღწერითს გრამატიკებში. ეს დებულებები მწყობრი და თანმიმდევრულია და, ერთი შეხედვით, დამაჯერებელი გვეჩვენება.

მაგრამ რაციონალური გრამატიკის პრინციპები არ არის სწორი მეცნიერულად. რაციონალური გრამატიკა სავსებით მართებული დებულებით იწყებს: ენა აზროვნების გამოხატვის საშუალებააო, მაგრამ იგი არ ითვალისწინებს ორ გარემოებას: 1. სხვადასხვა ენაში ერთი და იგივე აზრი **სხვადასხვანაირად შეიძლება გამოიხატოს**; 2. **ერთსა და იმავე ენაში — მისი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში — აზრის ერთი და იგივე შინაარსი შეიძლება გამოითქვას სხვადასხვაგვარად: ენა ვითარდება¹. ენის განვითარება** — აი, რას **არ ითვალისწინებს რაციონალური გრამატიკა**: იგი განიხილავს ენას, როგორც **უცვლელი ლოგიკური კატეგორიების** გამოხატულებას და ამდენად, როგორც **უცვლელს**. რაციონალური გრამატიკა გრამატიკისა და ლოგიკის კავშირის აუცილებლობის დასაბუთებას ცდილობს და თავის ამ დასაბუთებით განამტკიცებს დებულებას ენის უცვლელობის შესახებ, უარყოფს ისტორიზმის პრინციპს.

რაციონალური ანუ ზოგადი (ანუ ფილოსოფიური) გრამატიკა პრინციპში **ანტიისტორიულია**.

ამიტომაც სრულიად ბუნებრივია, რომ რაციონალურმა გრამატიკამ (ისევე, როგორც მასზე ადრე — ფილოლოგიურმა გრამატიკამ) ვერ შეძლო მოეცა ენის მეცნიერული გაგება, — ვერ აქცია აზროვნება ენის შესახებ ენათმეცნიერებად. რაციონალური გრამატიკაცა და ფილოლოგიურიც —

¹ ამჟამად აზროვნების კატეგორიებიც აღარ ითვლება უცვლელ კატეგორიებად: ლოგიკურ კატეგორიათა ისტორიულობა დღეს აღიარებულია საყოველთაოდ.

თავისი არსებით — თანაბრად წარმოადგენენ წინარემეცნიერულ გრამატიკებს: **ორივესთვის უცხოა განვითარების პრინციპი.**

ენის შესახებ აზროვნება ენათმეცნიერებად იქცა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ენის შესწავლისას გამოყენებულ იქნა განვითარების პრინციპი.

მეცნიერება ენის შესახებ შეიქმნა არა ფილოლოგიური ანდა რაციონალური (ფილოსოფიური) გრამატიკის საფუძველზე, არამედ ისტორიული გრამატიკის საფუძველზე.

ამით ერთხელ კიდევ დადასტურდა სისწორე დებულებისა, რომ მოვლენის მეცნიერულად შესწავლა გულისხმობს მის შესწავლას განვითარებაში. საგნის გაგება შეიძლება მხოლოდ მისი განვითარების გათვალისწინებით (ენგელსი). შემთხვევითი არ იყო, რომ ენის ისტორიას ვ. ლენინი უთმობდა საპატიო ადგილს იმ დისციპლინათა შორის, რომელთაგანაც, „უნდა შეიქმნეს შემეცნების თეორია და დიალექტიკა“¹.

§ 4. საბჭოთა ენათმეცნიერება, როგორც ახალი ეტაპი ენათმეცნიერების განვითარებაში. ისტორიული თვალსაზრისით ენათა შესწავლა, მათი ლექსიკის, გრამატიკული წყობის, ბგერითი მხარის გათვალისწინება ხელშესახებად გვიჩვენებს, თუ რამდენად მრავალფეროვანია ადამიანის მეტყველება.

ზოგადი ენათმეცნიერება მოწოდებულია თეორიულად გაააზრიანოს ნაირ-ნაირი ენობრივი მოვლენები და განაზოგადოს ცალკეულ ენათა შესწავლის შედეგები.

ყველა ამ თეორიული საკითხის გადაწყვეტისას საბჭოთა ენათმეცნიერება ხელმძღვანელობს დიალექტიკური მატერიალიზმის პრინციპებით: საბჭოთა ენათმეცნიერება მარქსისტული ენათმეცნიერებაა. თავისი პრინციპული საფუძვლებით ის უპირისპირდება იდეალისტურ ენათმეცნიერებას.

ი. სტალინის შრომის („მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“) გამოსვლამდე საბჭოთა ენათმეცნიერება ხელმძღვანელობდა იმ დებულებებითა და გამონათქვამებით, რაც მოგვეპოვება მარქსიზმის კლასიკოსთა — კ. მარქსის, ფ. ენგელსის, ვ. ლენინისა და ი. სტალინის — შრომებში ენის რაობის, წარმოშობისა და განვითარების შესახებ.

ეს დებულებები და გამონათქვამები მარქსიზმის კლასიკოსებს წამოყენებული აქვთ მარქსისტული ფილოსოფიის ძირითად საკითხთა ანალიზთან დაკავშირებით².

¹ ვ. ლენინი. ფილოსოფიური რჩეულები, 1936 წ., გვ. 321 (რუს. ენაზე).

² სისტემატური ანალიზის საგანი ენათმეცნიერების თეორიული საკითხები არ ყოფილა. შედარებით დაწვრილებით განიხილავს ენის წარმოშობის საკითხს — ადამიანის წარმოშობის საკითხთან დაკავშირებით — ენგელსის ცნობილი ნაწარმოები: „შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის პროცესში“ (იხ. § 34).

ენგელსის მონოგრაფია „ფრანკული დიალექტი“ მიძღვნილია გერმანულ ენათა ისტორიული დიალექტოლოგიის კონკრეტული საკითხებისადმი.

ი. სტალინის შრომის სახით „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“, რომელიც 1950 წელს გამოვიდა, საბჭოთა ენათმეცნიერებას შეეძინა ფუძემდებელი შრომა, რომელშიაც მოცემულია ენათმეცნიერების საკვანძო თეორიულ საკითხთა სისტემატური ანალიზი და ღრმა მეცნიერული, მარქსისტული გაშუქება.

ენის არსის, წარმოშობისა და განვითარების იდეალისტური თეორიების მეცნიერული უსაფუძვლობა საბჭოთა ენათმეცნიერებისათვის არ იყო საკამათო. ნ. მარის ეგრეთ წოდებული „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრების“ ანტიმარქსისტული, ვულგარულ-მატერიალისტური, არამეცნიერული ხასიათი პირველად ცხადყო ი. სტალინმა დასახელებულ შრომაში.

ი. სტალინის შრომაში „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ მეცნიერულად დასაბუთებულია, რომ ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას“, რომელსაც ნ. მარი და მისი „მოწაფეები“ ნერგავდნენ საბჭოთა ენათმეცნიერებაში არაკჩევეის მეთოდებით, — როგორც ვითომცდა ერთად ერთ მარქსისტულ-ლენინურ, ნამდვილ რევოლუციურ თეორიას ენის შესახებ, ნამდვილად არაფერი აქვს საერთო მარქსიზმთან.

ი. სტალინის შრომა „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ იძლევა ენის არსის, წარმოშობისა და განვითარების ძირითად საკითხთა კლასიკურ გადაწყვეტას. ის მოითხოვს ენის ფაქტების მიუდგომელ, ღრმა მეცნიერულ ანალიზს; ის პრინციპშივე უარყოფს სქემატურ ზერელე მსჯელობას წინასწარ აკვიატებული აზრების გასამართლებლად. ის გვასწავლის აღვკვეთოთ ენის ფაქტების ნებისმიერი დაშლა და დაშლის შედეგის ნებისმიერად გააზრიანება.

ი. სტალინის შრომა „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ ქმნის მეთოდოლოგიურ წინაპირობას იმისათვის, რომ საბჭოთა ენათმეცნიერება გახდეს ზუსტი საზოგადოებრივი მეცნიერება.

ი. სტალინის შრომამ „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ საძირკველი ჩაუდგა საბჭოთა ენათმეცნიერებას და, დაგვისახა რა სამი ამოცანა: ენათმეცნიერებაში არაკჩევეის რეჟიმის ლიკვიდაცია, ნ. მარის შეცდომების უკუგდება და მარქსიზმის დანერგვა ენათმეცნიერებაში, მოგვცა საბჭოთა ენათმეცნიერების განვითარების პროგრამა¹.

ყოველივე ამის გამოა, რომ ი. სტალინის შრომა „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ მოასწავებს ახალი ეტაპის დასაწყისს საერთოდ ენათმეცნიერული აზრის განვითარებაში და განსაკუთრებით კი — ზოგადი ენათმეცნიერების განვითარებაში.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 32.

თავი II

ენა, მისი საზოგადოებრივი არსი, მისი განვითარება, მისი წარმოშობა

§ 5. რა არის ენა? ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა. რაში გამოიხატება ეს? „ენა ადამიანთა ურთიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა“; წერს ვ. ლენინი. ენის საზოგადოებრივ არსს ი. სტალინი ასე განსაზღვრავს: „ენა არის საშუალება, იარაღი, რომლის შემწეობითაც ადამიანებს ურთიერთობა აქვთ ერთმანეთთან. უზიარებენ ერთმანეთს აზრებს და აღწევენ ურთიერთგაგებას“¹. ამგვარად, ენა წარმოადგენს საზოგადოებრივ მოვლენას სწორედ იმიტომ, რომ იგი არის ურთიერთობის, აზრთა გაზიარებისა და ურთიერთგაგების საშუალება ადამიანთა კოლექტივში. ასეთი კოლექტივი შეიძლება იყოს გვარი ან ტომი, ხალხი ან ერი. ამისდა მიხედვით შეიძლება გვქონდეს ენები: გვაროვნული, ტომობრივი; ხალხის ენა, ეროვნული ენა. ყველა ამ შემთხვევაში ენას იყენებს საზოგადოება, ენა არის კოლექტივის კუთვნილება.

ენა არსებობს მხოლოდ საზოგადოებაში და მხოლოდ საზოგადოების წყალობით; ენის ბელი დაკავშირებულია საზოგადოების ბედთან: „ენა ეკუთვნის იმ საზოგადოებრივ მოვლენათა რიცხვს, რომლებიც საზოგადოების არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში მოქმედებენ. იგი წარმოიშვა და ვითარდება საზოგადოების წარმოშობასა და განვითარებასთან ერთად. იგი კვდება საზოგადოების სიკვდილთან ერთად. საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს“².

§ 6. ენობრივი ურთიერთობა და მისი საზოგადოებრივი საფუძველი. ენა წარმოადგენს საზოგადოებრივ მოვლენას, როგორც ურთიერთობის იარაღი და როგორც აზრთა გაზიარების საშუალება. როცა ურთიერთობაზე, აზრთა გაზიარებაზე ვლაპარაკობთ, აქ ორი მხარე იგულისხმება: ერთია — მოლაპარაკე, მეორეს მსმენელი წარმოადგენს. მოლაპარაკე აქტიური მხარეა, მსმენელი — პასიური. ყოველი ადამიანი, ვისაც ლაპარაკი შეუძლია, ხან გვევლინება, როგორც აქტიური (როცა ლაპარაკობს) და ხან — როგორც — პასიური (როცა სხვის ნათქვამს ისმენს).

---

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 20.

² იქვე.

მოლაპარაკედ თუ მსმენელად ცალკეული პირები გამოდიან. კითხვა ისმის: როგორღა არის ენა საზოგადოებრივი მოვლენა, თუ მეტყველების პროცესი ცალკეულ პირებში მიმდინარეობს, თუ მსმენელიცა და მეტყველიც ცალკეული ინდივიდებია?

ამაში რომ გავერკვეთ, საჭიროა დავუკვირდეთ მეტყველების პროცესს და გავითვალისწინოთ მისი თავისებურებანი.

როცა ვინმე იწყებს ლაპარაკს, მას რაღაცა აქვს სათქმელი, და ეს სათქმელი უნდა მსმენელს გადასცეს, გააგებინოს. სათქმელის გადასაცემად საჭიროა შეირჩეს სიტყვები (ჩვეულებრივ ეს სიტყვები „თავისით მოდის“, ზოგჯერ კი სიტყვის შერჩევა არც ისე მარტივია). მეტყველების ორგანოები ამოძრავდება და საჭირო სიტყვები წარმოითქმის. ამ წარმოითქმულ სიტყვებს გაიგონებს მსმენელი (მოსაუბრე): „კარგი წიგნია“... „წითელი დროშა“... „თბილა“... ამ სიტყვების გაგონებისას, მსმენელი გაიგებს ნათქვამს, თუ ქართული ენა იცის.

რას ნიშნავს: გაიგებს ნათქვამს? როდის არის გასაგები ნათქვამი? ნათქვამი გასაგებიო, ვიტყვით, თუ ვიცით, რასაც აღნიშნავს იგი, თუ სიტყვის გაგონებისას ვიცით, რა იგულისხმება ნათქვამში, სინამდვილის რა ფაქტებზე (მოვლენებზე) მიუთითებს თქმული სიტყვები. გაუგებარიო მაშინ ვამბობს, როცა არ ვიცით, რას გულისხმობს, რაზე მიუთითებს ნათქვამი.

მაგალითად: „კარგი წიგნი“, „წითელი დროშა“ გასაგებია ყველასთვის, ვინც იცის ქართული. მაგრამ ვინც მხოლოდ ქართული იცის, ვერ გაიგებს, თუ რას ნიშნავს „ბონუს ლიბერ“, „დრაპრ რუჟ“: გაიგონებს, შეუძლია გაიმეოროს კიდევ, მაგრამ ვერ კი გაიგებს, ე. ი. არ ეცოდინება, რას გულისხმობს „ბონუს ლიბერ“, „დრაპრ რუჟ“ („ბონუს ლიბერ“ ლათინურად იგეგვა, რაც „კარგი წიგნი“, ხოლო „დრაპრ რუჟ“ ფრანგულია და ნიშნავს „წითელი დროშა“, — ზედმიწევნით: „დროშა წითელი“). თავის ტვინის ქერქის ნორმალური მუშაობა აუცილებელი პირობაა აზროვნებისთვისაც და მეტყველებისთვისაც — მეტყველებისთვის, რომელიც შინაგანად დაკავშირებულია აზროვნებასთან. სამეტყველო აქტები, კერძოდ, შეუძლებელი ხდება ორი ცენტრის მონაწილეობის გარეშე: ვერნიკეს ცენტრისა და ბროკას ცენტრის გარეშე.

გაგონილს („კარგი წიგნი“, „ბონუს ლიბერ“) აღიქვამს მსმენელი, როგორც მეტყველების ფაქტს (და არა, როგორც უაზრო ხმებს!) აკუსტიკური ანდა სენსორული ცენტრის წყალობით; ეს ცენტრი მოთავსებულია ტვინის მარცხენა ნახევარსფეროში, საფეთქლის პირველი ხვეულის არეში; მეტყველების აკუსტიკურ ცენტრს ეწოდება ვერნიკეს ცენტრი (ფიზიოლოგ ვერნიკეს სახელის მიხედვით: ვერნიკემ დაადგინა ასეთი ცენტრის არსებობა 1874 წელს). ყველა სიტყვა, რომელიც კი ჩვენ გვახსოვს, პოტენცი-

ალურად არსებობს ვერნიკეს ცენტრში: ამდენად ვერნიკეს ცენტრს შეიძლება დაერქვას გაგონილ და დამახსოვრებულ „სიტყვათა დეპო“.

რომ წარმოეთქვათ საჭირო სიტყვა, სათანადოდ უნდა ავამოძრაოთ მეტყველების ორგანოები; მათი ამოძრავება ხდება მეტყველების მოტორული (მოძრაობის) ცენტრის წყალობით; ეს ცენტრი მოთავსებულია თავის ტვინის მარცხენა ნახევარსფეროში — შუბლის მესამე ხვეულში; ამ ცენტრს ეწოდება ბროკას ცენტრი (ანატომისა და ქირურგის ბროკას სახელის მიხედვით: ბროკამ მეტყველების მოტორული ცენტრის არსებობა დაადგინა 1861 წელს).

ვერნიკეს ცენტრის დაზიანება გამოიწვევს სიტყვათა დავიწყებას (სენსორულ აფაზიას). ბროკას ცენტრის დაზიანების შემთხვევაში შეუძლებელი ხდება ბგერათა დანაწევრებული წარმოთქმა (ეს ჩვეულებრივ შეიძლება მარჯვენა მხარის დამბლის დროს, როცა ერთდროულად დადამბლავებულია მარჯვენა ფეხი, მარჯვენა ხელი და სამეტყველო ცენტრები, მათ შორის ბროკას ცენტრი ტვინის მარცხენა ნახევარსფეროში).

ბროკას და ვერნიკეს ცენტრებით არ შემოიფარგლება თავის ტვინის ქერქის ის უბნები, რომლებთანაც დაკავშირებულია გაგონილის გაგება და აზრის შინაარსის გადმოცემა. მაგრამ ჩვენ აქ შეიძლება დავკმაყოფილდეთ იმის აღნიშვნით, რომ მეტყველების პროცესის ნორმალური მიმდინარეობა საჭიროებს ამ ორი ცენტრის მონაწილეობას. მეტყველების პროცესები ისევე, როგორც აზროვნების პროცესები წარმოადგენენ ტვინის ფუნქციას, ისინი შეპირობებული არიან ნორმალური ფიზიოლოგიური პროცესებით. ეს პროცესები კი მიმდინარეობს ცალკეული პირის, ინდივიდის თავის ტვინში.

შეიძლება თუ არა ამის გამო ენა მივიჩნიოთ ინდივიდუალურ მოვლენად ანდა ფიზიოლოგიურ (თუ ფსიქო-ფიზიოლოგიურ) მოვლენად? არა, ენა ამის გამო არ შეიძლება მივიჩნიოთ არც ინდივიდუალურ და არც ფიზიოლოგიურ (ანდა ფსიქო-ფიზიოლოგიურ) მოვლენად. **ენის არსი ვერ მიიჩნევა ინდივიდუალურ მოვლენად, ვერ დაიყვანება ვერც მეტყველების ფსიქოლოგიაში და ვერც მეტყველების ფიზიოლოგიაში.**

ენის არს საზოგადოებრივია. ეს გამომდინარეობს ენის დანიშნულებიდან — იყოს ადამიანთა ურთიერთობის იარაღი, აზრთა გაზიარებისა და ურთიერთგაგების საშუალება. „ენა ეკუთვნის იმ საზოგადოებრივ მოვლენათა რიცხვს, რომლებიც საზოგადოების არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში მოქმედებენ. იგი წარმოიშვება და ვითარდება საზოგადოების წარმოშობასა და განვითარებასთან ერთად. იგი კვდება საზოგადოების სიკვდილთან ერთად. საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს“.¹

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმის და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 20.

მეტყველების აქტებს (სიტყვებს, წინადადებებს) შეუძლია შეასრულოს საზოგადოებრივი დანიშნულება — შეუძლია იყოს საშუალება ურთიერთობისა, აზრთა გაზიარებისა და ურთიერთ გაგებისა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ამ ფაქტებს (სიტყვებს, წინადადებებს) იყენებენ არა ინდივიდის ნება-სურვილის მიხედვით, არამედ — ისე, როგორც ეს მიღებულია სათანადო ენაში, ე. ი. სათანადო ენობრივ კოლექტივში. **ცალკეულ პირს არ შეუძლია საკუთარი შეხედულებისა და ნება-სურვილის მიხედვით გამოიყენოს ენაში არსებული სიტყვა ანდა თვითნებურად შექმნას და ენაში დანერგოს სიტყვები**, მით უმეტეს — თვითნებურად შეცვალოს გრამატიკული წყობის ფორმულები.

„წიგნი“ — სიტყვის ნაცვლად არ შეიძლება ვიხმაროთ „ინგიწ“ ანდა ნაცვლად გამოთქმისა: „კარგი წიგნი“ — „არგიკ ინგიწ“... ასევე არ შეიძლება ვთქვათ „კარგი წიგნი“ და მას მივაკუთვნოთ სრულიად სხვაგვარი მნიშვნელობა (ვთქვათ „კარგი წიგნი“ და ვიგულისხმოთ: „ახალი ბინა“). განა ძნელია გამოვთქვათ „არგიკ ინგიწ“ „კარგი წიგნი“-ს ნაცვლად? სრულებითაც არა: ამგვარი „სიტყვების“ წარმოთქმა არ არის ფიზიკურად ძნელი, მაგრამ ძნელად თუ ვინმე იტყვის, ისიც თავის შესაქცევად, თორემ ურთიერთობის საშუალებად „არგიკ ინგიწ“ და მისი მსგავსი უაზრო ბგერათშენაერთი არ გამოდგება.

ქართულ ენაზე არც „ბონუს ლიბერ“-ს იტყვის ვინმე „კარგი წიგნის“ ნაცვლად (ვთქვათ ასე: „აი, ეს ნამდვილად ბონუს ლიბერი არის!“).

„არგიკ ინგიწ“ და „ბონუს ლიბერ“ ერთ რამეში მაინც განსხვავდებიან: „არგიკ ინგიწ“ არც ერთ ენაში არ იხმარება, მეტყველების ფაქტი არ არის, „ბონუს ლიბერ“ კი ლათინური გამოთქმაა, მაშასადამე, მეტყველების ფაქტს წარმოადგენს.

შეიძლება ვინმემ დაიჩემოს: მე უფრო მომწონს უჩვეულო „არგიკ ინგიწ“, ვინემ ჩვეულებრივად ხმარებული „კარგი წიგნი“... ამ პირს შეეძლება რამდენიც უნდა იმეოროს ეს „არგიკ ინგიწ“, მაგრამ ურთიერთობის საშუალებად არ გამოადგება. ცნობილია, რომ ფუტურისტები თხზავდნენ უცნაურ ბგერათკომპლექსებს, მაგრამ ერთმანეთთან ურთიერთობაშიც კი ვერ იყენებდნენ ამგვარ ორიგინალურ „სიტყვებს“: ფუტურისტები ჩვეულებრივი ენით საუბრობდნენ.

ცალკეული პირი ვერ იხმარს ხელოვნურად შეთხზულ „სიტყვებს“, ვერც ცნობილ სიტყვებს იხმარს უჩვეულო მნიშვნელობით: ის **იმას** ხმარობს, რაც სათანადო ენაშია მიღებული და **ამგვარად**¹ ხმარობს, როგორც

¹ ეს არ ნიშნავს, თითქოს ერთსა და იმავე ენაზე მოლაპარაკე ყველა პირი ყოველთვის **სავსებით** ერთნაირ სიტყვებსა და გამოთქმებს, სავსებით ერთნაირი გაგებით ხმარობდეს: სრული იგივეობა აქ შეუძლებელია. ინდივიდუალურ თავისებურებებს ენა იგუბს, რადენადაც ეს ხელს არ უშლის, ნათქვამის დაუბრკოლებლად გაგებას.

არის მიღებული. წინააღმდეგ შემთხვევაში ენა ვერ იქნება ურთიერთობის საშუალება. ენას ცალკე პირი, ინდივიდი ხმარობს, მაგრამ ხმარობს იმგვარად, რომ ნათქვამი ურთიერთობის საშუალებად გამოდგეს. ენა კოლექტივის ქმნილება და კუთვნილებაა, ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა.

§ 7. მონოლოგი და ენის სოციალურობა. რაკი ენა ურთიერთობის საშუალებაა, მეტყველების აქტი გულისხმობს მოლაპარაკესა და მსმენელს (მოსაუბრეს); ამდენად დიალოგთან გვაქვს საქმე: მეტყველება ჩვეულებრივ დიალოგურია.

დიალოგის გარდა მონოლოგიც ფაქტია: ადამიანი შეიძლება ლაპარაკობდეს თავისთვის, მარტო, მსმენელის გარეშე.

როგორ შევეთანხმოთ ერთმანეთს ეს ორი ფაქტი: ის, რომ ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა და ის, რომ მას მონოლოგისათვის იყენებენ? შეიძლება თუ არა თავისთვის ლაპარაკი (მონოლოგი) მივიჩნიოთ საზოგადოებრივ მოვლენად თუ — ამ შემთხვევაში ენა ინდივიდუალური მოვლენაა? აქ ხომ ენა ურთიერთობის იარაღს არ წარმოადგენს?

ენა მონოლოგის შემთხვევაშიც სოციალური მოვლენაა: მონოლოგის დროს ინდივიდი ახალ ენას როდი ქმნის, ის იმავე ენაზე ლაპარაკობს, რასაც სხვებთან ურთიერთობისათვის იყენებდა; მოსაუბრე არ ჩანს, და მაინც იგივე საშუალება რჩება, რაც დიალოგისთვის გვქონდა.

მონოლოგს მოგვაგონებს წერიტი მეტყველება: აქაც მოსაუბრე არა ჩანს. წერენ ხომ იმათთვის, ვინც წერის დროს დამწერთან არ იმყოფება. მაგრამ ამ დაუსწრებელ მოსაუბრეს უფრო მეტად ეწევა ანგარიში, ვინემ დასწრებულს. საუბრის დროს ზოგი რამ კონტექსტიდან ირკვევა, ამიტომ საუბარი ისეთს ზედმიწევნილობას არ მოითხოვს, როგორც წერის დროსაა აუცილებელი: წერის დროს ცდილობენ აზრი ისე გამოთქვან, რომ დაწერილი სწორად იქნეს გაგებული, რომ ნაწერმა გაუგებრობა არ გამოიწვიოს.

მაშასადამე, ენის დანიშნულება, ენის საზოგადოებრივი ფუნქცია აქაც ძალაში რჩება, მკვეთრად იგრძნობა.

ამგვარად: **ლაპარაკობს ცალკეული პირი, ინდივიდი, მაგრამ ამის გამო ენა არ იქცევა ინდივიდუალურ მოვლენად.**

მეტყველების აქტი ცალკეულ პირში მიმდინარეობს, როგორც ფსიქო-ფიზიკური და ფიზიოლოგიური პროცესები, მაგრამ ენის არსი ამით არ განისაზღვრება.

ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, შექმნა ადამიანთა კოლექტივმა, ენა შექმნილია ადამიანთა კოლექტივისათვის. ცალკე პირს არ შეუძლია არც შექმნას ენა, არც შეცვალოს იგი, არც გამოიყენოს ენობრივი ფაქტები თავისი ნება-სურვილის მიხედვით.

ენა ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ვ ი მ ო ვ ლ ე ნ ა ა .

§ 8. ენა და აზროვნება. ურთიერთობის პროცესში ადამიანები ერთმანეთს უზიარებენ აზრებს, ერთმანეთს აგებინებენ, რაც სათქმელი აქვთ. მოლაპარაკის აზრები მსმენელამდე აღწევს ენის საშუალებით. „ენა აზრის უშუალო სინამდვილეა“ (მარქსი). „აზრის რეალურობა ენით მყდავდება“¹.

ჩვეულებრივ ჰგონიათ, რომ ჩვენს ცნობიერებაში აზრები მზამზარეულად მოიპოვება, და ჩვენი მეტყველება დანაწევრებული მზამზარეული აზრის გარე სამოსს წარმოადგენს (შდრ. ქარქაში და მასში ჩაგებული ხმალი).

ასეთი გაგება არ შეეფერება სინამდვილეს. აზრისა და მეტყველების ურთიერთობის პროცესი გაცილებით უფრო რთულია. სანამ აზრი სიტყვებში არ გამოგვითქვამს, ის არ შეიძლება იყოს გარკვეული, დანაწევრებული, ჩამოყალიბებული სახისა. **აზრი ყალიბდება სიტყვის მეშვეობით და სიტყვაში.** სიტყვაში ისხამს აზრი ხორცს, სიტყვა ანაწევრებს აზრს, უკეთ — აზრის შინაარსს: ის, რაც ცნობიერებაში მოგვეპოვება, სანამ მას სიტყვებით გადმოვსცემდეთ, სხვა არაფერია, თუ არ აზრის შინაარსი. იგი მოცემულია — ხან აღქმის, ხან ერთობლივი წარმოდგენის სახით, რომელიც მთლიანია და დაუნაწევრებელი.

ვთქვათ, ჩვენ წინ მწვანე ბალახია. მწვანე ბალახს ხედავს ყოველი ადამიანი, რომელსაც ნორმალური მხედველობა აქვს. მაგრამ მწვანე ბალახის დანახვა კიდევ არ ნიშნავს, რომ ჩვენ გვაქვს ესა თუ ის აზრი მწვანე ბალახის შესახებ. მაგრამ თუ ჩვენს აღქმაში გამოვყოფთ „ბალახს“, როგორც სინამდვილეში არსებულ საგანს, და „მწვანეს“, როგორც თვისებას, მივაკუთვნებთ საგანს („ბალახს“), როგორც მის თვისებას, მივიღებთ აზრს: „ბალახი მწვანეა“.

მთლიანი აღქმის დაშლა, მასში საგნისა და თვისების გამოყოფა, შემდეგ კი ამ თვისების განკუთვნება საგნისათვის, შეუძლებელია სიტყვების გარეშე. მწვანე ბალახს ძროხაც დაინახავს და დაუწყებს ძოვას. მაგრამ ძროხას არ ექნება აზრი: „ეს მწვანე ბალახია“ ანდა: „ბალახი მწვანეა“.

როცა ჩვენ გამოვთქვამთ აზრებს, ჩვენ ვანაწევრებთ სათანადო შინაარსს, ვამყარებთ მიმართებას დანაწევრებული შინაარსის ელემენტებს შორის. ერთიცა და მეორეც სიტყვის დახმარებას საჭიროებს. ამიტომაც ამ-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 37.

ბობენ, რომ ნორმალური ადამიანის აზროვნება დისკურსიულია (ე. ი. დანაწევრებადია) და, დისკურსიული, ვერბალურიცაა, ე. ი. მეტყველებითა (ლათინ. *verbum* „სიტყვა“).

აზრის დანაწევრების პროცესში ჩვეულებრივ მონაწილეობს ე. წ. შინაგანი მეტყველება¹, ე. ი. „სიტყვათა წარმოდგენები“ — იქნება ეს აკუსტიკური, მოტორული, ოპტიკური წარმოდგენები (თუ მათი შეხამება ამა თუ იმ სახის წარმოდგენათა მოჭარბებული როლით). აზროვნებასთან უშუალო კავშირშია სწორედ შინაგანი მეტყველება: შინაგანი მეტყველება, თუ შეიძლება ასე ითქვას, შესისხლხორცებულია აზროვნებასთან.

ამის გამო იყო, რომ ხშირად აიგივებდნენ აზროვნებასა და შინაგან მეტყველებას: „აზროვნება სხვა არაფერია, თუ არ უსიტყვებოდ ლაპარაკიო“.

ენისა და აზროვნების ერთიანობა ეჭვმიუტანელი ფაქტია, მაგრამ ენისა და აზროვნების **ერთიანობა** არ შეიძლება მივიჩნიოთ მათ იგივეობად. თუ ენა და აზროვნება **ერთი და იგივეა**, მაშინ არც დაისმის ენისა და აზროვნების **ურთიერთობის** საკითხი.

ამგვარად, ენისა და აზროვნების ურთიერთობის რკვევისას ორი ერთმანეთის მოპიდაპირე გაგება გვაქვს: ერთი ამბობს — ენა მზა-მზარეული, დანაწევრებული აზრის გარე სამოსიაო; მეორე გვეუბნება — ენა და აზროვნება ერთი და იგივეაო. ორივე გაგება მცდარია.

აზროვნება არ არის მეტყველება, მაგრამ ადამიანის აზროვნება მეტყველების დაუხმარებლად ვერ განხორციელდება: ნორმალური ადამიანის აზროვნება ვერბალური აზროვნების სახით გვევლინება; სიტყვებად ჩამოყალიბებამდე ცნობიერებაში მოგვეპოვება სათქმელი, — აზრის შინაარსი და არა მზა-მზარეული აზრი. „ამბობენ, ადამიანს თავში აზრები მანამდე ებადება, სანამ ისინი მეტყველებაში გამოითქმებოდეს, ებადება ენობრივი მასალის გარეშე, ენობრივი გარსის გარეშე, ასე ვთქვათ შიშველი სახითო. მაგრამ ეს სრულებითაც არ არის სწორი. ადამიანის თავში რა აზრებიც უნდა გაჩნდნენ და რა დროსაც უნდა გაჩნდნენ, მათ შეუძლიათ გაჩნდნენ და იარსებონ მხოლოდ ენობრივი მასალის ბაზაზე, ენობრივი ტერმინებისა და ფრაზების ბაზაზე. ენობრივი მასალისაგან თავისუფალი, ენის „ბუნებითი მატერიისაგან“ თავისუფალი შიშველი აზრები არ არსებობს“². „მხოლოდ იდეალისტებს შეუძლიათ ილაპარაკონ ენის „ბუნებითს მატერიასთან“ დაუკავშირებელ აზროვნებაზე, უენო აზროვნებაზე“³.

¹ სახელდობრ, როგორღა წარმოებს აზრის შინაარსის დანაწევრება შინაგანი მეტყველების დახმარებით — ესაა აზროვნების ფსიქოლოგიის ყველაზე რთული და ჯერ-ჯერობით ნაკლებ შესწავლილი საკითხი.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 37.

³ იქვე.

მხოლოდ მეტყველების წყალობით არის, კერძოდ, შესაძლებელი ის **განყენებული** აზროვნება, ურომლისოდაც წარმოუდგენელი იქნებოდა ფილოსოფია და მეცნიერება, კერძოდ, სამეცნიერო ცოდნის ისეთი დარგი, როგორსაც წარმოადგენს უმაღლესი მათემატიკა და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული თანამედროვე ტექნიკა.

ოდესღაც დიურინგი წერდა: „ვისაც მხოლოდ ენის შემწეობით შეუძლია აზროვნება, მას არასოდეს არ გამოუცდია — რას ნიშნავს განყენებული და ნამდვილი აზროვნებაო“. ენგელსს მოჰყავს დიურინგის ეს სიტყვები და ირონიულად დასძენს: „თუ ეს ასეა, ცხოველები ყველაზე განყენებული და ნამდვილი მოაზრებები ყოფილან, იმიტომ რომ მათი აზროვნება არასოდეს არაა დაბუნდოვანებული მეტყველების აბეზარი ჩარევითაო“¹.

§ 9. ურთიერთობის საშუალებად ყოფნა — ეს არის ენის რაობის განმსაზღვრელი ფუნქცია. რა არის უფრო არსებითი ენისათვის: ის, რომ ენა ურთიერთობის საშუალებაა თუ ის, რომ ენა აზრის ხორცშესხმაა? ერთის შეხედვით ისე ჩანს, თითქოს უფრო მნიშვნელოვანი იყოს ის, რომ ენა აზრის აზრის გამოვლენა და არა ის, რომ ენა არის ურთიერთობის საშუალება. კაცი იტყოდა: მეტყველმა რომ გააგებინოს რამე მსმენელს, სათქმელი ჯერ უნდა გამოხატოს, გადმოსცეს სიტყვებით. თუ არაფერი გვექნება სათქმელი, რაღას გაგებინებთ მსმენელს.

ნამდვილად კი, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ენის იმ ფუნქციას, რომელიც ურთიერთობის საშუალებად ყოფნაში მდგომარეობს (ე. წ. საკომუნიკაციო ფუნქციას). რომ ეს ასეა, ჩანს შემდეგიდან: ენა შეიქმნა ადამიანთა საზოგადოებაში, როგორც ურთიერთობის საშუალება და არა, როგორც აზრის გამოხატვის საშუალება. თუ ენას ურთიერთობის საშუალებად აღარ ხმარობენ, მასზე აზროვნებაც არ მოუხერხდებათ: აზროვნებენ იმ ენაზე, რომელიც ურთიერთობის ძირითად საშუალებას წარმოადგენს. დედაენაზედაც კი ვეღარ აზროვნებს ადამიანი, თუ საშუალება არა აქვს მასზე ისაუბროს, გამოიყენოს ის ურთიერთობის საშუალებად (ასე, მაგალითად, თუ სხვა ენაზე მოუბართა წრეში იმყოფება დიდ ხანს).

ამიტომ, რომ ურთიერთობის ყოველგვარ საშუალებას გადატანით ენად მიიჩნევენ. ენა, რომელსაც ურთიერთობის საშუალებად აღარ ხმარობენ, აზროვნების იარაღადაც ვერ დარჩება. ასეთი ენა მკვდარია.

ლათინური ენა საუკუნეთა მანძილზე რომის იმპერიის ოფიციალური ენა იყო. ამ ენაზე საუბრობდნენ, ამ ენაზე წერდნენ. ლათინურ ენაზე აზროვნებდა ყველა, ვინც ამ ენას ფლობდა და ამ ენაზე ლაპარაკობდა. ლათინურ ენას ჰქონდა დახვეწილი გრამატიკული სისტემა.

¹ ფრ. ენგელსი. ანტი-დიურინგი, ქართული თარგმანი, 1933, გვ. 60.

მაგრამ დროთა ვითარებაში ლათინური ენა გამოვიდა ხმარებიდან, როგორც ურთიერთობის საშუალება. ამის შემდეგ ის აზროვნების იარაღიც აღარ იყო. რაკი ლათინურად არ ლაპარაკობდნენ და რაკი ლათინურად აღარ აზროვნებდნენ, ლათინური იქცა მკვდარ სამწერლო ენად¹. ლათინურის ადგილი დაიჭირა ენებმა: იტალიურმა, ესპანურმა, ფრანგულმა... ეს ენები დახვეწილობით ლათინურს ვერ შეედრებოდნენ, მაგრამ მათ ძირითადი უპირატესობა ჰქონდათ: ეს ენები ცოცხალი ენები იყო, ე. ი. ურთიერთობის საშუალებად, აზროვნების იარაღად იხმარებოდა.

ენის საზოგადოებრივ არსს განსაზღვრავს მისი დანიშნულება — იყოს ურთიერთობის საშუალება (მაშასადამე, „საკომუნიკაციო ფუნქცია“) და არა აზრის გამოხატვის საშუალებად ყოფნა (ე. წ. „ექსპრესიული ფუნქცია“).

§ 10. ენა საზოგადოებრივი ცხოვრების შესაძლებლობის აუცილებელი პირობაა. ენა ემსახურება საზოგადოებას, როგორც ურთიერთობის იარაღი, აზრთა გაცვლისა და ურთიერთგაგების საშუალება; ამაში მკვლავნდება ენის საზოგადოებრივი ბუნების ერთი მხარე. არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია მეორე მხარე: ენა აუცილებელია საზოგადოების არსებობისათვის.

„აზრთა გაცვლა — წერს ი. სტალინი — მუდმივი და სასიცოცხლო საჭიროებაა, რადგან უამისოდ შეუძლებელია მოეწყოს ადამიანთა საერთო მოქმედება ბუნების ძალებთან ბრძოლაში, საჭირო მატერიალური დოვლათის წარმოებისათვის ბრძოლაში, შეუძლებელია მიღწეულ იქნას წარმატება საზოგადოების საწარმოო საქმიანობაში, — მაშასადამე, შეუძლებელია საზოგადოებრივი წარმოების არსებობაც. მაშასადამე, თუ არ არსებობს საზოგადოებისათვის გასაგები და ყველა მისი წევრისათვის საერთო ენა, საზოგადოება წყვეტს წარმოებას, ირღვევა და აღარ არსებობს, როგორც საზოგადოება“².

რომ ენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ადამიანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ეს მკვეთრად არის გახაზული ი. სტალინის დებულებაში: **უნოდ შეუძლებელი იქნებოდა საზოგადოების არსებობაო.**

რაგვარ საზოგადოებას უფრო სჭირდება ენა? **ყოველგვარ საზოგადოებას და ყოველთვის.** იყო დრო, როცა მწერლობა არ არსებობდა; ადამიანმა, წერა რა იყო, არ იცოდა, მაგრამ ლაპარაკი მაშინაც შეეძლო.

¹ ლათინური ენა ამის შემდეგაც დიდხანს ცოცხლობდა (ხელოვნურად) სპეციალისტთა წრეში. მედიცინაში, აფთიაქში ლათინურს ახლაც ხმარობენ ბევრს ქვეყანაში, მაგრამ ამის გამო იგი ცოცხალ ენად ვერ ჩაითვლება: არც ერთი ბავშვი არ სწავლობს აკვანში ლათინურს, როგორც დედა-ენას.

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 20.

კაცობრიობის ისტორიაში ცნობილია ისეთი ხანა, როდესაც კერძო საკუთრება არ არსებობდა, არც სახელმწიფო არსებობდა.

მაგრამ ისეთი ვითარება კი წარმოუდგენელია, რომ ადამიანთა საზოგადოება არსებულიყოს და ენა კი არ ჰქონოდეთ, ლაპარაკი არ შესძლებოდეთ. ენის, როგორც ურთიერთობის საშუალების გარეშე, წარმოუდგენელია კაცობრიობის არსებობა მომავალშიც. „ენა ეკუთვნის იმ საზოგადოებრივ მოვლენათა რიცხვს, რომლებიც საზოგადოების არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში მოქმედებენ. იგი წარმოიშვება და ვითარდება საზოგადოების წარმოშობასა და განვითარებასთან ერთად. იგი კვდება საზოგადოების სიკვდილთან ერთად“¹.

ენის მნიშვნელობას კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში ამომწურავად გვიხასიათებს ი. სტალინის შემდეგი სიტყვები: „ბგერითი ენა კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი ის ძალაა, რომელიც დაეხმარა ადამიანებს გამოჰყოფოდნენ ცხოველთა სამყაროს, გაერთიანებულიყვნენ საზოგადოებებად, განეითარებინათ თავიანთი აზროვნება, მოეწყოთ საზოგადოებრივი წარმოება, წარმატებით ებრძოლათ ბუნების ძალებთან და მიეღწიათ იმ პროგრესისათვის, რომელიც ჩვენ ამჟამად გვაქვს“².

ამრიგად, ენის მნიშვნელობა ი. სტალინის მოძღვრებაში აყვანილია სათანადო სიმაღლეზე: ენა აუცილებელია ყოველი საზოგადოებისათვის, აუცილებელია საზოგადოების არსებობის ყოველ პერიოდში. ადამიანთა საზოგადოება წარმოუდგენელია უენოდ.

ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა. ენის საზოგადოებრივი ბუნებისათვის, როგორც ამას ი. სტალინი გვასწავლის, დამახასიათებელი ის არის, რომ, ერთი მხრით, ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, საზოგადოებაშიდა არსებობს („საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს“ — ი. სტალინი), — მეორე მხრით, კიდევ ის, რომ საზოგადოება უენოდ ვერ იარსებებს. ენის საზოგადოებრივი ბუნების სრული დახასიათება ორივე მხარის გათვალისწინებას მოითხოვს.

§ 11. რა შეადგენს კონკრეტული ენის საფუძველს? ზევით (§§ 5, 6, 9), როდესაც ენის საზოგადოებრივ ბუნებას ვახასიათებდით, ჩვენ მხედველობაში გვქონდა, საერთოდ, ენა, ადამიანის მეტყველება. მაგრამ ეს მეტყველება კონკრეტულ ენათა სახით არის მოცემული: ქართული, რუსული, უკრაინული, სომხური, ჩინური, არაბული და მრავალი სხვა ენის სახით.

რა არის არსებითი ცალკეული ენისათვის? ორი რამ: გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. „ენაში მთავარია — გვასწავლის

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 44.

² იქვე.

ი. სტალინი — მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი¹. „ენის გრამატიკული წყობა და მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი შეადგენს ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკის არსს“².

ძირითად ლექსიკურ ფონდში შედის ის სიტყვები, რომლებიც ქმნიან ლექსიკის ყველაზე ძველსა და ყველაზე აუცილებელ ნაწილს; ასეთი სიტყვები იქნებოდა: დედა, მამა, და, ძმა, ცოლი, შვილი, ბებია, პაპა, კაცი, ქალი... მიწა, წყალი, ცეცხლი, ქვა, ხე, ენა, სიტყვა... დღე, ღამე, მზე, მთვარე, ვარსკვლავი... სოფელი, ქალაქი, სახელმწიფო, საბჭო... ერთი, ორი, სამი, ოთხი, ხუთი, შვიდი.., ათი, ოცი... ასი, ათასი... პირველი, მეორე, მესამე... მე, შენ ის, ჩვენ, თქვენ, ისინი... ჩემი, შენი, მისი... აქ, იქ, მანდ, გუშინ, ხვალ, ზეგ, დღეს... არის, ზის, დგას... აქვს, ჰყავს, უყვარს, სძულს, სწყურია, შია, უნდა, თქვა, ამბობს, ქმნის, აშენებს, აკეთებს, ხნავს, თესავს... და მრავალი სხვა.

ძირითად ლექსიკურ ფონდში შედის ძირითადი სიტყვები (და, ძმა, კაცი, დღე...), მაგრამ აქ შეიძლება ნაწარმოები სიტყვებიც გვქონდეს (ძმობა, ძმური, კაცური, დღეობა, მზიური, ქვეყნიერება, საბჭოური...). „ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში მთავარია ძირითადი ლექსიკური ფონდი, რომელშიც შედის ყველა ძირითადი სიტყვა, როგორც მისი ბირთვი. იგი გაცილებით უფრო ნაკლებ ვრცელია, ვიდრე ენის ლექსიკური შემადგენლობა, მაგრამ ცოცხლობს ძალიან დიდხანს. საუკუნეთა განმავლობაში და არის ენის ბაზა ახალი სიტყვების წარმოსაქმნელად“³.

ისეთი სიტყვები, ვთქვათ, როგორიცაა: „ტრამვაი“, „ტროლეიბუსი“, „ალგებრა“, „ტრიგონომეტრია“, „ეკვივალენტი“, „კონდენსატორი“... ქართული ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს, ცხადია, არ მიეკუთვნება (არც ძველია და არც აუცილებელი ენისათვის); მეორე მხრივ, უდაოა, რომ სიტყვები „დღეა“, „მამა“, „და“, „ძმა“, „სახლი“, „კარი“, „თავი“, „გული“... ქართული ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდში შედის.

მაგრამ ასევე მარტივი არაა ყველა სიტყვის საკითხი: ბევრია ისეთი სიტყვა, რომ ერთბაშად ვერ ვიტყვით, რას ეკუთვნის იგი: ძირითად ლექსიკურ ფონდსა თუ საერთოდ ლექსიკურ შედგენილობას. აქედან ის დასკვნა არ უნდა გაკეთდეს, თითქოს ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვათა გამოყოფა არაა საჭირო. პირიქით, ამ სიტყვათა გამოყოფა აუცილებელია.

ძირითადი ლექსიკური ფონდის გამოყოფას ართულებს ერთი გარემოება: ეს ფონდი უცვლელი როდია: მასშიც შედის ახალი სიტყვები, ზოგ-ზოგი სიტყვა შეიძლება კიდევ გამოაკლდეს. ენის ცვლა ძირითად ლექსი-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების სკიოხები, 1951, გვ. 25-26.

² იქვე. გვ. 23.

³ იქვე. გვ. 21.

კურ ფონდსაც ეხება. ისიც იცვლება, იცვლება მეტად ნელა, მაგრამ მაინც იცვლება (ამის შესახებ იხ. § 24).

გრამატიკულ წყობას განსაზღვრავს **სიტყვის მორფოლოგიური თვისებები** და **სიტყვათა შენაერთის**, წინადადების **სინტაქსური თვისებები**. „**გრამატიკა** (მორფოლოგია, სინტაქსი) სიტყვათა ცვლილებისა და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების კრებულია“¹.

ერთი მორფოლოგიური ტიპის ენებს თუ ავიღებთ, მათში გრამატიკული წყობის მხრივ ბევრი რამ შეიძლება იყოს საერთო, მაგრამ ორი ენა, რაც უნდა ახლოს იყოს ერთმანეთთან, მაინც არ მოგვცემს გრამატიკული წყობის იგივეობას (მაშინ ეს არც იქნებოდა ორი ენა). რაც შეეხება განსხვავებას, გრამატიკული წყობის სხვაობა ენაში შეიძლება ძალიან შორს მიდიოდეს. ბევრ ენას აქვს მდიდარი მორფოლოგია (სიტყვათა ნაირ-ნაირი ცვლა), მაგრამ შეიძლება ენაში სიტყვა სულ არ იცვლებოდეს და სიტყვათა ურთიერთობა სხვა — სინტაქსური — საშუალებით გადმოიცემოდეს: გრამატიკული წყობა უმორფოლოგიოდ შესაძლებელია, უსინტაქსოდ — არა (დაწვრილებით — მორფოლოგიაში).

ძირითადი ლექსიკური ფონდი დროთა ვითარებაში იცვლება, მეტად ნელა, მაგრამ მაინც იცვლება. „ენის გრამატიკული წყობა კიდევ უფრო ნელა იცვლება, ვიდრე მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ეპოქათა განმავლობაში შემუშავებული გრამატიკული წყობა, რომელიც ენას შეუსისხლხორცდა, კიდევ უფრო ნელა იცვლება, ვიდრე ძირითადი ლექსიკური ფონდი. იგი, რა თქმა უნდა, იცვლება დროთა ვითარებაში, იგი უფრო სრულყოფილი ხდება, აუმჯობესებს და აზუსტებს თავის წესებს, იძენს ახალ წესებს, მაგრამ გრამატიკული წყობის საფუძვლები რჩება მეტად დიდი ხნის განმავლობაში, რადგან ამ საფუძვლებს, როგორც ისტორია გვიჩვენებს, შეუძლიათ წარმატებით ემსახურონ საზოგადოებას მთელი რიგი ეპოქების მანძილზე“².

აქედან ცხადია, თუ რატომაა, რომ ენის საფუძველს განსაზღვრავს გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი: ენაში **ყველაზე მკვიდრი** სწორედ გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდია.

აქვე შეიძლებოდა შემოგვეტანა ბგერითი შემადგენლობაც, მაგრამ ბგერითი შემადგენლობა არაა ისე ნიშანდობლივი, როგორც გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი: ბგერითი შემადგენლობის მხრივ ენები იმდენად არ განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან; გარდა ამისა ბგერითი შემადგენლობა ჩვეულებრივ არ არის ისე გამძლე, როგორც გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების სკიოხები, 1951, გვ. 21.

² იქვე. გვ. 23.

ენის საფუძვლის დადგენით ენათმეცნიერებამ მოიპოვა გარკვეული საზომი იმის გასარჩევად, როდის გვაქვს ენა და როდის — დიალექტი, როდის გვაქვს ერთი ენის ვარიანტები და როდის — ერთი ენიდან მიღებული სხვადასხვა ენები. მართლაც-და, სხვადასხვა ენის შესახებ შეიძლება ვილაპარაკოთ, თუ სხვადასხვა გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი გვაქვს. რუსულსა და უკრაინულს, აზერბაიჯანულსა და ყაზახურს, ლიტაურსა და ლატვიურს საკუთარი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი აქვთ და, მაშასადამე, ცალკეულ ენებს წარმოადგენენ.

ერთი და იმავე ენის განვითარების პროცესში შეიძლება მივიღოთ თვალსაჩინო სხვაობა გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური მარაგის მხრივ. ამისდა მიხედვით გაირჩევა, მაგალითად, ძველი ქართული და ახალი ქართული ანდა ძველი სომხური და ახალი სომხური.

ძველი ქართულისა და ახალი ქართულის გარდა ზოგჯერ საშუალო ქართულსაც გამოყოფენ. თუ საშუალო ქართულს აღმოაჩნდება იმ რიგის სხვაობა ძველ ქართულთან და ახალ ქართულთან შედარებით, რავგარეც ძველ ქართულსა და ახალ ქართულს შორის არსებობს, საშუალო ქართული უნდა გამოიყოს ცალკე ერთეულად (ნამდვილად კი საშუალო ქართულის გრამატიკულ წყობასა და ძირითად ლექსიკურ ფონდში არ შეიმჩნევა ისეთი სხვაობა, რომ საშუალო ქართული ძველ ქართულსა და ახალ ქართულს გვერდით ამოუდგეს, როგორც თანატოლი ოდენობა, ე. ი. საშუალო ქართული ცალკე ერთეულად არ გამოიყოფა).

ძველი ქართული და ახალი ქართული წარმოადგენს **საერთო ენობრივი საფუძვლის ვარიანტებს** და არა **სხვადასხვა საფუძველს**.

ეგევე ითქმის ძველი სომხურისა და ახალი სომხურის, ძველი ფრანგულისა და ახალი ფრანგულის შესახებ.

ფრანგული ენა განვითარდა ხალხური ლათინურისაგან, მაგრამ ფრანგული იმდენად განსხვავებულია — გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ფონდის მიხედვით — ლათინურისაგან, რომ აქ ერთი ენობრივი საფუძვლის ვარიანტები კი არა გვაქვს, არამედ ახალი ენობრივი საფუძველი: ფრანგულში ახალი საფუძველი გვაქვს და, მაშასადამე, ახალი ენა.

§ 12. არ არის ბაზისის ზედნაშენი. ენა საზოგადოებრივ მოვლენაა (§ 5, 6, 9). საზოგადოებრივ მოვლენათა მეტი წილი ან ბაზისის¹ განეკუთვნება ან ზედნაშენს. რა ადგილი უკავია ენას სხვა საზოგადოებრივ მოვლენათა შორის, განეკუთვნება იგი ბაზისს თუ ზედნაშენს?

¹ ბაზისი ბერძნული სიტყვაა **basis** და ნიშნავს „საფუძველს“; ამავე სიტყვის ვარიანტია „ბაზა“, რომელსაც სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს.

ენა, — გვასწავლის ი. სტალინი, — არ მიეკუთვნება არც ბაზისსა და არც ზედნაშენს. ენა სპეციფიკური საზოგადოებრივი მოვლენაა. რომ ეს ასეა, ამაში დავრწმუნდებით, როცა გავითვალისწინებთ, რაში მდგომარეობს ბაზისისა და ზედნაშენის, როგორც საზოგადოებრივ მოვლენათა ძირითადი თავისებურებანი, გავითვალისწინებთ, როგორია ბაზისის და ზედნაშენის ურთიერთობა და შეფუპირისპირებთ მას ენის თავისებურებებს.

„ბაზისი, — გვასწავლის ი. სტალინი, — არის საზოგადოების ეკონომიური წყობილება მისი განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზე. ზედნაშენია საზოგადოების პოლიტიკური, უფლებრივი, რელიგიური, მხატვრული, ფილოსოფიური შეხედულებანი და მათი შესაბამისი პოლიტიკური, უფლებრივი და სხვა დაწესებულებანი“¹.

„ბაზისის სპეციფიკური თავისებურებანი ისაა, რომ იგი საზოგადოებას ემსახურება ეკონომიურად. ზედნაშენის სპეციფიკური თავისებურება ისაა, რომ იგი საზოგადოებას ემსახურება პოლიტიკური, იურიდიული, ესთეტიკური და სხვა იდეებით და საზოგადოებისათვის ქმნის შესაბამის პოლიტიკურ, იურიდიულ და სხვა დაწესებულებებს“².

რომ ენა არ მიეკუთვნება ეკონომიურ საფუძველს, ბაზისს, ეს ეჭვს არასოდეს არ იწვევდა. სხვაგვარად იდგა საკითხი — არის თუ არა ენა ზედნაშენი. ამ საკითხს დადებითად უპასუხებდნენ: ენის სპეციალისტებიცა და ფილოსოფიის სპეციალისტებიც ფიქრობდნენ, ენა ზედნაშენური კატეგორიაა. ვარაუდობდნენ, რომ ეს უცილობლად გამომდინარეობს საზოგადოების შესახებ მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების ძირითადი პრინციპებიდან. ამტკიცებდნენ, რომ საზოგადოება სხვა არა არის რა, თუ არა ბაზისისა და ზედნაშენის ერთობლიობა; აქედან ასკვნიდნენ: ყოველგვარი საზოგადოებრივი მოვლენა მიეკუთვნება ან ბაზისს ანდა ზედნაშენსაო; არ შეიძლება არსებობდეს ისეთი საზოგადოებრივი მოვლენა, რომელიც არ მიეკუთვნება არც ბაზისსა და არც ზედნაშენს; ენა არ შეიძლება მივაკუთვნოთ ბაზისს, მაშასადამე, იგი ზედნაშენს წარმოადგენსო, ენის ზედნაშენურობას განსაკუთრებით გახაზავდა ნ. მარი (იხ. § 13).

ი. სტალინი დაამტკიცა, რომ შეცდომაა თითქოს ენა მიეკუთვნებოდეს ზედნაშენს, დაამტკიცა, რომ ენა არ არის ბაზისის ზედნაშენი.

ი. სტალინი მოგვცა **ოთხი ძირითადი ნიშანი**, რითაც ენა განსხვავდება ზედნაშენისაგან. ყველა ეს ნიშანი ახასიათებს **ენისა და ზედნაშენის დამოკიდებულებას ბაზისთან** და ნათლად გვიჩვენებს, რომ ზედნაშენი სხვაგვარ დამოკიდებულებაშია ბაზისთან, ვინემ — ენა.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 3.

² იქვე. გვ. 34.

პირველი განსხვავება ენისა ზედნაშენისაგან. „ყოველ ბაზისს აქვს საკუთარი, თავისი შესაბამისი ზედნაშენი. ფეოდალურ წყობილების ბაზისს აქვს თავისი ზედნაშენი, თავისი პოლიტიკური, უფლებრივი და სხვა შეხედულებანი და მათი შესაბამისი დაწესებულებანი, კაპიტალისტურ ბაზისს თავისი ზედნაშენი აქვს, სოციალისტურს — თავისი. თუ იცვლება და ისპობა ბაზისი, ამას მოჰყვება მისი ზედნაშენის შეცვლა და მოსპობა, თუ წარმოიშვება ახალი ბაზისი, ამას მოჰყვება შესაბამისი ზედნაშენის წარმოშობა“¹.

ერთი სიტყვით, ზედნაშენის ბედი — მისი წარმოქმნა, მისი მოსპობა — დაკავშირებულია ბაზისის ბედთან. „ენა ამ მხრივ ძირეულად განსხვავდება ზედნაშენისაგან“²: ენის ბედი არ არის დაკავშირებული ამა თუ იმ ბაზისის ბედთან. ენა არ წარმოიქმნება ამა თუ იმ ბაზისის წარმოქმნასთან ერთად; ენა არ ისპობა ამა თუ იმ ბაზისის მოსპობასთან ერთად.

„უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე რუსეთში მოიხსოვო ძველი, კაპიტალისტური ბაზისი და აშენდა ახალი, სოციალისტური ბაზისი. ამის შესაბამისად მოიხსოვო კაპიტალისტური ბაზისის ზედნაშენი და შეიქმნა ახალი ზედნაშენი, რომელიც სოციალისტურ ბაზისს შეესაბამება. მაშასადამე, ძველი პოლიტიკური, უფლებრივი და სხვა დაწესებულებანი შეიცვალა ახალი, სოციალისტური დაწესებულებებით. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რუსული ენა ძირითადად ისეთივე დარჩა, როგორიც იყო ოქტომბრის გადატრიალებამდე“³.

ცვლილებები რუსულ ენაში, რა თქმა უნდა, მოხდა: გაჩნდა ახალი სიტყვები და გამონათქვამები; ხმარებიდან გავიდა გარკვეული რაოდენობის მოძველებული სიტყვები; შეიცვალა რიგი სიტყვებისა და გამოთქმების მნიშვნელობა. მაგრამ რუსული ენის საფუძველი — მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა — „მთლიანად შემოინახნენ და რაიმე სერიოზული ცვლილება არ განუცდიათ“⁴.

მეორე განსხვავება ენისა ზედნაშენისაგან. ბაზისის ბედი წყვეტს ზედნაშენის ბედს. ამიტომაცაა, რომ ზედნაშენი განურჩევლად არ ეკიდება თავისი ბაზისის ბედს, იმ კლასების ბედს, რომლებიც ამ ეკონომიური წყობილების დროს ბატონობდნენ: **ზედნაშენი ემსახურება თავის ბაზისს.** იგი სწორედ ამისთვისაა, რომ იქმნება, ამაშია მისი საზოგადოებრივი დანიშნულება. ამასთანავე, ზედნაშენი დამოკიდებულია ბაზისზე, მაგრამ იგი სრულიადაც არ არის პასიური: ზედნაშენი წარმოადგენს აქტიურ ძალას, რომელიც ემსახურება თავის ბაზისს. „...რაკი გაჩნდა, ზედნაშენი უდიდეს აქ-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 3.

² იქვე. გვ. 4.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

ტიურ ძალად იქცევა, აქტიურად უწყობს ხელს თავის ბაზისის ჩამოყალიბდეს და განმტკიცდეს, ყოველ ღონეს ხმარობს იმისათვის, რომ დაეხმაროს ახალ წყობილებას ბოლო მოუღოს და მოსპოს ძველი ბაზისი და ძველი კლასები“¹. „ბაზისი სწორედ იმისათვის ქმნის ზედნაშენს, რომ ზედნაშენი მას ემსახურებოდეს, რომ იგი აქტიურად ეხმარებოდეს მას ჩამოყალიბებასა და განმტკიცებაში, რომ იგი აქტიურად იბრძოდეს ძველი, დრომოჭმული ბაზისისა და მისი ძველი ზედნაშენის ლიკვიდაციისათვის. საკმარისია ზედნაშენმა უარი თქვას თავის ამ სამსახურებრივ როლზე, საკმარისია ზედნაშენი თავისი ბაზისის აქტიური დაცვის პოზიციიდან გადავიდეს მისდამი განურჩეველი დამოკიდებულების პოზიციაზე, კლასებისადმი თანაბარი დამოკიდებულების პოზიციაზე, რომ მან თავის თვისებრიობა დაკარგოს და ზედნაშენი აღარ იქნეს“².

ენის ბედი, როგორც დავინახეთ (იხ. პირველი განსხვავება ენისა და ბაზისისა), არ უკავშირდება ბაზისის ბედს. ამიტომაც, გასაგებია, რომ ენა განურჩეველია ბაზისის ბედისადმი. მას თანაბრად შეუძლია ემსახუროს მთელ საზოგადოებას, საზოგადოების ყველა კლასს. „...ენის, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალების, სამსახურებრივი როლი ის კი არ არის, რომ ერთ კლასს ემსახურებოდეს სხვა კლასების საზიანოდ, არამედ ის, რომ თანაბრად ემსახურებოდეს მთელ საზოგადოებას, საზოგადოების ყველა კლასს. სწორედ ამით აიხსნება, რომ ენას შეუძლია თანაბრად ემსახურებოდეს, როგორც ძველ, მომაკვდავ წყობილებას, ისე ახალ, აღმავალ წყობილებას; როგორც ძველ ბაზისს, ისე ახალს, როგორც ექსპლოატატორებს, ისე ექსპლოატირებულთ.

არავისთვის საიდუმლოება არ არის ის ფაქტი, რომ რუსული ენა ისევე კარგად ემსახურებოდა რუსეთის კაპიტალიზმს და რუსულ ბურჟუაზიულ კულტურას ოქტომბრის გადატრიალებამდე, როგორც ახალა ემსახურება რუსი საზოგადოების სოციალისტურ წყობილებას და სოციალისტურ კულტურას“³.

„ამ მხრივ ენა, რომელიც პრინციპულად განსხვავდება ზედნაშენისაგან, არ განსხვავდება წარმოების იარაღებისაგან, ვთქვათ, მანქანებისაგან, რომლებიც ისევე განურჩეველი არიან კლასებისადმი, როგორც ენა, და ერთნაირად ემსახურებიან კაპიტალისტურ წყობილებასაც და სოციალისტურსაც“⁴.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 5.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 5-6.

⁴ იქვე. გვ. 6.

მესამე განსხვავება ენისა ზედნაშენისაგან. ზედნაშენი, რომელსაც წარმოშობს ესა თუ ის ბაზისი, დღემოკლეა. იგი არსებობს მანამდე, სანამდე არსებობს სათანადო ბაზისი. ენის არსებობა კი შეუდარებელი უფრო ხანგრძლივია: იგი რიგი ეპოქების (ბაზისების) მანძილზე ძლებს. „ზედნაშენი არის პროდუქტი ერთი ეპოქისა, რომლის განმავლობაშიც ცოცხლობს და მოქმედებს ესა თუ ის ეკონომიური ბაზისი. ამიტომ ზედნაშენი დიდხანს არ ცოცხლობს, იგი ისპობა და ქრება ამ ბაზისის მოსპობასთან და გაქრობასთან ერთად.

ენა კი, პირიქით, პროდუქტია მთელი რიგი ეპოქებისა... ენა გაცილებით უფრო დიდხანს ცოცხლობს, ვიდრე რომელიმე ბაზისი და რომელიმე ზედნაშენი. სწორედ ამით აიხსნება, რომ არა მარტო ერთი ბაზისისა და მისი ზედნაშენის, არამედ რამდენიმე ბაზისისა და მათი შესაბამისი ზედნაშენების წარმოშობა და ლიკვიდაცია არ იწვევს ისტორიაში ამა თუ იმ ენის ლიკვიდაციას, მისი სტრუქტურის ლიკვიდაციას და ახალი ლექსიკური ფონდისა და ახალი გრამატიკული წყობის მქონე ახალი ენის წარმოშობას“¹.

პუშკინის სიკვდილის შემდეგ ასზე მეტი წელი გავიდა. ამ ხნის განმავლობაში რუსეთში მოიხსოვო ორი ბაზისი (ფეოდალური წყობილება და კაპიტალისტური წყობილება) თავისი ზედნაშენებით და წარმოიქმნა ახალი, მესამე, სოციალისტური წყობილება თავისი ახალი ზედნაშენით, მაგრამ რუსულ ენას ამ ხნის განმავლობაში რაიმე რღვევა არ განუცდია².

ენის დარღვევა, მისი საფუძვლის მოშლა სრულებითაც არ იყო საჭირო საზოგადოებისათვის: ენას, რომელიც ემსახურებოდა ძველ წყობილებას, შეუძლია ემსახუროს ახალ წყობილებასაც ყოველგვარი დაშლა-რღვევის გარეშე. „...რა საჭიროა, რომ ყოველი გადატრიალების შემდეგ ენის არსებული სტრუქტურა, მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი მოიხსნოს და ახლით შეიცვალოს, როგორც ეს ჩვეულებრივად ზედნაშენს მოსდის? ვის რად უნდა, რომ „წყალს“, „მიწას“, „მთას“, „ტყეს“, „თევზს“, „კაცს“, „სიარულს“, „კეთებას“, „წარმოებას“, „ვაჭრობას“ და ა. შ. ეწოდებოდეს არა წყალი, მიწა, მთა და ა. შ., არამედ რაღაც სხვა? ვის რად უნდა, რომ ენაში სიტყვების ცვლილება და წინადადებაში სიტყვების შეკავშირება ხდებოდეს არა არსებული გრამატიკის, არამედ სრულიად სხვა გრამატიკის მიხედვით? რას არგებს რევოლუციას ასეთი გადატრიალება ენაში? ისტორია საერთოდ რაიმე არსებითს ისე არ აკეთებს, თუ ეს მაინცდამაინც საჭირო არ არის. საკითხავია, რა საჭიროა, ასეთი ენობრივი გადატრიალება, თუ დამტკიცებულია, რომ არსებული ენა

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 7.

² იქვე.

თავისი სტრუქტურით ძირითადად სავსებით გამოსადეგია ახალი წყობილების საჭიროების დასაკმაყოფილებლად¹.

ენის დაშლა — დარღვევა არ არის საჭირო საზოგადოებრივი თვალსაზრისით, იგი შეუძლებელია ფაქტობრივად: „ძველი ზედნაშენის რამდენიმე წლის განმავლობაში მოსპობა და ახალი ზედნაშენით მისი შეცვლა შეიძლება და საჭიროც არის, რომ გასაქანი მიეცეს საზოგადოების საწარმოო ძალთა განვითარებას, მაგრამ როგორ შეიძლება რამდენიმე წლის განმავლობაში მოსპო არსებული ენა და მის ნაცვლად შექმნა ახალი ენა ისე, რომ ანარქია არ შეიტანო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, საზოგადოების დაშლის საფრთხე არ შექმნა დონ-კიხოტების მეტს ვის შეუძლია დაისახოს ასეთი ამოცანა?².

მეთხე განსხვავება ენისა ზედნაშენისაგან. ამ განსხვავებას ქმნის დამოკიდებულება წარმოებასთან: ზედნაშენი სხვაგვარს დამოკიდებულებაშია წარმოებასთან, ვინემ ენა. „ზედნაშენი გვასწავლის ი. სტალინი — უშუალოდ დაკავშირებული არ არის წარმოებასთან, ადამიანის საწარმოო საქმიანობასთან. იგი წარმოებასთან დაკავშირებულია მხოლოდ არაპირდაპირ, ეკონომიკის მეშვეობით, ბაზისის მეშვეობით. ბაზისის მეშვეობით. ამიტომ ზედნაშენი საწარმოო ძალთა განვითარების დონის ცვლილებებს ასახავს არა ერთბაშად და არა პირდაპირ, არამედ ბაზისის ცვლილებათა შემდეგ, ბაზისის ცვლილებებში წარმოების ცვლილებათა ასახვის მეშვეობით. ეს იმას ნიშნავს, რომ ზედნაშენის მოქმედების სფერო ვიწრო და შეზღუდულია.

ენა კი, პირიქით, უშუალოდ არის დაკავშირებული ადამიანის საწარმოო საქმიანობასთან, და არა მარტო საწარმოო საქმიანობასთან, არამედ ადამიანის ყოველ სხვა საქმიანობასთანაც მისი მუშაობის ყველა სფეროში წარმოებიდან ბაზისამდე, ბაზისიდან ზედნაშენამდე. ამიტომ ენა წარმოების ცვლილებებს ასახავს ერთბაშად და უშუალოდ, არ ელოდება ბაზისის ცვლილებებს³.

ამიტომაც, რომ ლექსიკურ შემადგენლობაში ცვლილებები ხდება განუწყვეტლივ: „მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და ტრანსპორტის, ტექნიკისა და მეცნიერების განუწყვეტელი ზრდა ენისაგან მოითხოვს მისი ლექსიკის შევსებას ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც საჭიროა მათი მუშაობისათვის. და ენა, უშუალოდ ასახავს რა ამ საჭიროებას, ავსებს თავის ლექსიკას ახალი სიტყვებით, სრულყოფს თავის გრამატიკულ წყობას⁴.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 8.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 8-9.

⁴ იქვე. 1951, გვ. 9.

მეოთხე განმასხვავებელ ნიშანთან შინაგან კავშირშია ერთი არსებითი მნიშვნელობის გარემოება:

„...ზედნაშენის მოქმედების სფერო ვიწრო და შეზღუდულია“¹. „...ენის, რომელიც ადამიანის საქმიანობის ყველა დარგს მოიცავს, მოქმედების სფერო გაცილებით უფრო ფართო და მრავალმხრივია, ვიდრე ზედნაშენის მოქმედების სფერო. უფრო მეტიც, იგი თითქმის უსაზღვროა“².

როგორც ზემოთაც (გვ. 28) იყო აღნიშნული, საკითხის მარქსისტულად დაყენებისათვის აუცილებლად თვლიდნენ ენა განხილულიყო, როგორც ზედნაშენური კატეგორია. გამოირკვა, რომ ეს ასე არ არის. ი. სტალინის მოძღვრებაში გამოვლენილია ოთხი არსებითი ხასიათის ნიშანი, რომლის მიხედვითაც ენა განსხვავდება ზედნაშენისაგან. „ამრიგად — ასკენის ი. სტალინი — ა) მარქსისტი ენას ბაზისის ზედნაშენად ვერ მიიჩნევს; ბ) ენისა და ზედნაშენის ერთმანეთში არევა სერიოზული შეცდომაა“³.

„ენა არ შეიძლება მივაკუთვნოთ არც ბაზისთა კატეგორიას, არც ზედნაშენთა კატეგორიას. იგი არ შეიძლება მივაკუთვნოთ აგრეთვე ბაზისსა და ზედნაშენს შორის „შუალედურ“ მოვლენათა კატეგორიას, რადგან ასეთი „შუალედური“ მოვლენები არ არსებობენ“⁴.

ენა არ შეიძლება მივაკუთვნოთ არც საზოგადოების საწარმოო ძალებს, ვთქვათ, წარმოების იარაღთა კატეგორიას. როგორც ი. სტალინმა განმარტა, წარმოების იარაღებს — ენის მსგავსად — შეუძლიათ ემსახურონ საზოგადოების სხვადასხვა კლასებს, საწარმოო იარაღები შეიძლება გამოადგეს სხვადასხვა ეკონომიურ წყობილებას.

მაგრამ მსგავსება ამით ამოიწურება. საწარმოო იარაღები მატერიალურ დოვლათს ქმნიან, ენა კი არავითარ მატერიალურ ღირებულებას არა ქმნის, ამაშია არსებითი განსხვავება⁵.

ენა წარმოადგენს სპეციფიკურ საზოგადოებრივ მოვლენას. როგორც ყოველი სხვა საზოგადოებრივი მოვლენა, ენაც ემსახურება საზოგადოებას. ენის განმასხვავებელი თავისებურებანი მდგომარეობენ იმაში, რომ „ენა ემსახურება საზოგადოებას, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, როგორც საზოგადოებაში აზრთა გაცვლა-გამოცვლის საშუალება, როგორც ისეთი საშუალება, რომელიც ადამიანებს შესაძლებლობას აძლევს გაუგონ ერთმანეთს და მოაწყონ ერთობლივი მუშაობა ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში, როგორც წარმოების დარგში, ისე

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 9.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე. გვ. 34.

⁵ იქვე. გვ. 34-35.

ეკონომიური ურთიერთობის დარგში, როგორც პოლიტიკის დარგში, ისე კულტურის დარგში, როგორც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ისე ყოფაცხოვრებაში. ეს თავისებურებანი ახასიათებენ მხოლოდ ენას...“¹.

§ 13. მცდარობა ნ. მარის მტკიცებისა თითქოს ენა წარმოადგენდეს ბაზისის ზედნაშენს. ნ. მარის ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ განიხილავდა ენას, როგორც ზედნაშენურ კატეგორიას. ნ. მარი არ მიძლეოდა არაერთარ დასაბუთებას. თუ რატომ უნდა მიგვეჩნია ენა ზედნაშენურ კატეგორიად. ენის ზედნაშენურობის საკითხი, სხვათა შორის, არ წარმოადგენს გამონაკლისს: ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ დებულებათა დასაბუთებას საერთოდ არ იძლეოდა.

ენის ზედნაშენური ხასიათის შესახებ დებულების თვით და ფორმულებამიც კი ნ. მარის ნათქვამს აკლია გარკვეულობა. რიგ შემთხვევაში ნ. მარი ხაზს უსვამს ენის დამოკიდებულებას საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე და, თითქოს, ამაში ხედავს ენის ზედნაშენურ ხასიათს: „...ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრებისათვის ენა არის ზედნაშენური კატეგორია, რომელიც თავისი წარმოშობით დაკავშირებულია ცხოვრებასთან“².

მაგრამ რიგ შემთხვევაში ენას ნ. მარი ახასიათებს, როგორც **ბაზისის ზედნაშენს**: „ენა საერთოდ, მამასადამე, ხაზოვანიც, მით უფრო ბგერითი, არის ზედნაშენური კატეგორია წარმოებისა და საწარმოო ურთიერთობათა საფუძველზე...“³.

„მეტყველების პალეონტოლოგია, ხსნის-რა ყოველი ენობრივი მოვლენის არსს“... ადგენს, რომ „ყველა ისინი, და არა მხოლოდ სიტყვები, გლინდებიან, როგორც ეკონომიკასთან დაკავშირებული ღირებულებანი“⁴.

„ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება იაფეტური თეორიის მიხედვით დამყარებულია პირველ რიგში ჯერ მეტყველებისა, შემდეგ სიტყვების, როგორც **სოციალურ ღირებულებათა, აღმოცენებისა და განვითარების კანონზომიერებაზე**, ღირებულებათა, რომელნიც წარმოიშვებიან საწარმოო ურთიერთობის მიერ მათი დიალექტიკური განვითარების პროცესში და რომელთა გაფორმებაც წარმოებს შესაბამისი სტადიების აზროვნებით“⁵. „მეორე მხრით, ვაქცევთ რა მთელს ჩვენს ყურადღებას შემოქმედებითი

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 34.

² . . . , 1930, — რჩ. შრომები, ტ. I, გვ. 279

³ . . . , 1932, გვ. 25.

⁴ . . . , 1931, — რჩ. შრომები, ტ. I, გვ. 334.

⁵ . . . , 1931, — რჩ. შრომები, ტ. III, გვ. 106.

პროცესის შინაგან მიზეზებს მეტყველების განვითარებაში, ჩვენ ოდნავადაც არ შეგვიძლია ეს პროცესი მოვათავსოთ თვით ენაში. ენა ისეთივე ზედნაშენური საზოგადოებრივი ღირებულებაა, როგორც მხატვრობა და, საერთოდ, ხელოვნება¹.

განიხილავდა რა ენას, როგორც ბაზისის ზედნაშენს, ნ. მარი თვლიდა, რომ: 1. ენა, როგორც ყოველი ზედნაშენური კატეგორია, არის კლასობრივი; 2. ენის კატეგორიები ასახავენ სოციალურ ურთიერთობას; 3. ენის განვითარება სავსებით შეესაბამება ბაზისის განვითარებას: ბაზისის შეცვლა გამოიწვევს ენის მსხვერველს, მის რევოლუციურ გარდაქმნას.

ენის კლასობრიობაზე ნ. მარის ვაგებით აქ არ შევჩერდებით: მასზე მსჯელობა გვექნება ქვემოთ (§ 15). აქ კი დავასახელებთ ენის ზედნაშენურობის საილუსტრაციოდ ნ. მარის მიერ მოყვანილ მაგალითებს.

გრამატიკულ კატეგორიებში — ბრუნვებში, შედარების ხარისხებში — ნ. მარი ხედავდა სოციალურ ურთიერთობათა უკუფენას. ასე, მაგალითად, ბრუნვათა შესახებ ნ. მარი წერდა: „ამას ჩვენ ვხედავთ „ძალის“ აღმნიშვნელ სომხურ სიტყვაში... მის ბრუნებაში...“

შიშინათა ტიპის un ს (შუნ), რომელიც მხოლოდ პირდაპირ ბრუნვებში გვხვდება, ეცილება... სისინათა რიგის an (შან) — ნაირსახეობა, რომელიც მტკიცეა და დამკვიდრებული ყველა ირიბ ბრუნვაში, ხოლო **პირდაპირი და ირიბი ბრუნვები** ეს ხომ „**ბრუნვებია**“ **პასიური და აქტიური**. სახელდობრ, სოციალურად დასაფასებელი ოდენობანი, რამდენადაც **სტადიალური განვითარების წინა საფენურზე ისინი წარმოადგენენ კოლექტივის ორ განსხვავებულ კატეგორიას**².

როგორც ცნობილია, პირდაპირ ბრუნვას უწოდებენ სახელობითს ბრუნვას; ინდო-ევროპულს ენებში სახელობითი ბრუნვა — წინადადების დამოუკიდებელი წევრის, ქვემდებარის ბრუნვაა, მმართველი სახელის ბრუნვაა და არა მართულისა. ნ. მარის მიხედვით ეს სახელობითი ბრუნვა წარმოადგენს სოციალურ ოდენობას; ირიბი ბრუნვები — მიცემითი, ბრალდებითი, ნათესაობითი — დამატების ბრუნვებია და სინტაქსურად დამოკიდებულ წევრებს გადმოგვცემენ წინადადებაში. ნ. მარის მიხედვით ეს ბრუნვები აგრეთვე სოციალური ოდენობებია, ოღონდ, რა თქმა უნდა, სხვა რიგისა, ვიდრე პირდაპირი ბრუნვა: აქტიურობისა და პასიურობის სინტაქსური ფორმები ნ. მარის მიხედვით ასახავენ სოციალურ ურთიერთობას, „სოციალურად დასაფასებელ ოდენობებს“, სხვადასხვა სოციალურ კატეგორიას (გაბატონებულ და დაქვემდებარებულ ფენებს!).

¹ . . . , 1928, — რჩ. შრომები, ტ. II, გვ. 107.

² . . . , 1930. — რჩ. შრომები, ტ. V,

განიხილავს რა ენის კატეგორიებს (ამ შემთხვევაში ბრუნვათა კატეგორიებს), როგორც ზედნაშენურ მოვლენებს. ე. ი. როგორც საზოგადოებაში საწარმოო ურთიერთობათა უშუალო ამსახველ ფაქტებს, ნ. მარი იძლევა ენის ფაქტების ვულგარულ სოციოლოგიურ, არამეცნიერულ გაგებას.

ასევე განმარტავს ნ. მარი ზედსართავთა ხარისხებს. „...დიდი ხანია — წერს ნ. მარი — უკვე ახსნილია, რომ **შედარებითი ხარისხები სოციალური წარმოშობისაა. იგი ზედნაშენია** კლასობრივი, წოდებრივი წყობილებებისა, — ისე, რომ სიტყვა, რომელიც ემსახურება ახალი მაღალი ხარისხის წარმოებას, — იქნება იგი შედარებითი თუ აღმატებითი ხარისხი, — თავდაპირველად გამოხატავდა არა ამა თუ იმ უმაღლეს საფეხურს იმ ცნებისა, რომელიც გამოიხატება ზედსართავით და რომელთანაც იგი შერწყმულია, არამედ, — **კუთვნილებას იმ მაღალი ფენისა, იქნება იგი წოდება თუ კლასი**, — რომელიც ყოველგვარი ზედსართული მაჩვენებლის, — სუფიქსისა თუ პრეფიქსის, — გარეშე იყო გაბატონებული; მისი სახელია ტოტემი — შეფასებული **როგორც სოციალურად მაღალი საფეხური**; ხოლო სუფიქსი, სიტყვა იმავე შედარებითი ხარისხის წარმოების ფუნქციით, სინამდვილეში გაბატონებული ფენის კუთვნილებას აღნიშნავდა“¹. ანდა კიდევ: „შედარების ხარისხები გრამატიკაში აღმოჩნდა: უდიდესი ანუ დადებითი ხარისხი... — დაბალი წოდების სახელის დანალექი ( ), საშუალო ანუ შედარებითი ხარისხი — საშუალო წოდებისა, უმაღლესი ანუ აღმატებითი — უმაღლესი წოდებისა, და რადგანაც წოდებანი ტომთა გარდმონაშთია, ამდენად პირველადი ზედსართავები... „კარგი“ და „უხეირო“, „ცუდი“ შედარებითს ხარისხებში აღმოჩნდა სახელები ტომთა, რომელნიც შედიოდნენ იმ ხალხის შემადგენლობაში, რომელთა ენაშიც იხმარებოდა გარკვეული ხარისხი შედარებისა“².

ზედსართავთა დადებითი ხარისხი, როგორც ნ. მარი ირწმუნება, ისტორიულად დაბალი წოდების სახელია. ნ. მარის ეს ვარაუდი მოკლებულია საფუძველს.

გრძელი, მოკლე, განიერი, ვიწრო, შავი, თეთრი, წითელი, მაღალი, სქელი, წვრილი, მსხვილი... რა თქმა უნდა, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო არც წოდებათა სახელი (ამდენი წოდება არასოდეს ყოფილა!), არც ტომთა სახელი (ასეთი ტომობრივი სახელწოდებანი არც ერთი ხალხის ისტორიამ არ იცის).

¹ . . . , 1931, — რჩ. შრომები, ტ. II, გვ. 278.

² . . . , 1924, — რჩ. შრომები, ტ. I, გვ. 213.

ამასთანავე, ზედსართავთა დიდზე დიდი ნაწილი ხარისხებს აწარმოებს ერთი და იმავე ფუძისაგან: გრძელი — უგრძესი, მაღალი — უმაღლესი, მოკლე — უმოკლესი... ამდენად, ხარისხთა წარმოებაში აქ არა გვაქვს სხვადასხვა ფუძე, რომლებიც შეიძლებოდა მიგვეჩინა — ნ. მარის ვარაუდის მიხედვით — სხვადასხვა წოდებათა ან ტომთა სახელებად და ერთმანეთისათვის დაგვეპირისპირებინა, როგორც სხვადასხვა ფუძის მქონე.

ნ. მარისთვის „კარგი“ ( ), „ცუდი“ ( ) — პირველადი ზედსართავებია, მაგრამ რატომაა ეს ზედსართავები პირველადი, ნ. მარს არსად აქვს ნაჩვენები. საბუთად ვერ გამოდგება, რომ ეს ზედსართავები თვისებას აღნიშნავენ. თვისებას ბევრი სხვა ზედსართავიც აღნიშნავს (მაგ., მაღალი, დაბალი...). თუ ყურადღებას გავამახვილებდით სოციალურ დახასიათებაზე საამისოდ „მაღალი“ ( ) და „დაბალიც“ ( ) გამოდგებოდა არა ნაკლებ, ვინემ „კარგი“ და „ცუდი“, „უხეირო“.

მართალია, „კარგი“-ს შედარებითი ხარისხი იწარმოება ახალი ფუძის მოშველიებით: კარგი უკეთესი; ასეთი წარმოება (ე. წ. სუბლექტიური წარმოება) სიძველეს მოწმობს: ერთი და იმავე ზედსართავის სხვადასხვა ხარისხის გამოსახატავად გამოიყენებოდა სხვადასხვა ფუძე; და ეს იმიტომ, რომ შედარების ხარისხები, როგორც მორფოლოგიური კატეგორია, ძველად არ იყო. მაგრამ ასეთი ძველი ვითარება შემონახულია არა მხოლოდ ამ ზედსართავ სახელში — „კარგი“, არამედ სხვებშიაც (მაგალითად, პატარა — უმცირესი, —); მეორე მხრივ, ასეთი წარმოება არა აქვს რუსულ ზედსართავს — " "(,), რომელსაც ნ. მარი „პირველადს ზედსართავს“ უწოდებს.

ნ. მარი ამოდის დებულებიდან: „წოდება ტომთა გადმონაშთიაო“. ზედსართავთა შედარების ხარისხები და მათი კვალიფიკაცია ამ დებულების საილუსტრაციოდაა მოყვანილი. მაგრამ საამისოდ ეს მასალა არ გამოდგება. მეტი კიდევ: თვით ამოსავალი დებულება, თითქოს წოდების აღმნიშვნელი ტერმინები ტომის სახელიდან მოდიოდეს, სრულიად დაუსაბუთებელია. ნ. მარს მხედველობაში აქვს ქართველი ტომის სახელწოდება შ„მარგალი“ (მეგრელი), რომელსაც ცარიზმის დროს გარკვეულ წრეებში „გლეხი“-ს მნიშვნელობით ხმარობდნენ. მაგრამ ამგვარი გაგება არც ძველი იყო და არც გავრცელებული. ნ. მარი ამბობდა: „გლეხი“ და „გლახა“ ქართულში ერთი და იგივე ფუძეაო, მაგრამ დამაჯერებლად ეს იგივეობა ნაჩვენები არაა. მაგრამ თუნდაც რომ ეს ერთი და იგივე ფუძე იყოს, ეს არ იკმარება ზოგადი დებულების წამოსაყენებლად: წოდებათა სახელები ტომთა სახელებიდან მოდისო. ასეთი დებულება სრულიად უსაფუძვლოა.

გრამატიკულ ფაქტებს (ბრუნვები, ხარისხები...) ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ ასე ყალბად აშუქებდა იმიტომ, რომ ენა მიაჩნდა ზედნაშენურ კატეგორიად: გრამატიკულ სისტემაში ნ. მარსა და მის მიმდევრებს

უნდოდათ საზოგადოებრივი ურთიერთობის (ბატონობის, ჩაგვრის...) ანარეკლი ეპოვათ.

ძნელი არ იყო იმის დანახვა, რომ ასეთი მსჯელობა ფაქტებს არ შეეფერებოდა. მაგრამ თვით დებულება „ენა ზედნაშენია ბაზისისაო“ მარქსისტულ დებულებად იყო ცნობილი. ი. სტალინმა დაასაბუთა, რომ ენა არაა ზედნაშენი ბაზისისა, რომ შემცდარია თვით საკითხის დასმა ენის ზედნაშენურობის შესახებ, — რომ ენის მიჩნევას ზედნაშენად არა თუ არ მოითხოვს მარქსიზმი, არამედ ასეთი დებულება შეუთავსებელია მარქსიზმთან: ენის მიჩნევა ზედნაშენად მცდარია (იხ. § 12).

„ნ. ი. მარმა — წერს ი. სტალინი — ენათმეცნიერებაში შეიტანა არასწორი, არამარქსისტული ფორმულა ენის, როგორც ზედნაშენის, შესახებ და თავგზა აებნა, თავგზა აუბნია ენათმეცნიერებას“¹.

§ 14. ენა არ შეიძლება იყოს კლასობრივი. საბჭოთა ენათმეცნიერებაში ენის კლასობრიობის საკითხს სვამდნენ იმასთან დაკავშირებით, რომ ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიაში მარქსიზმი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს საზოგადოებრივ კლასებსა და მათს ბრძოლას. ფილოსოფიის სპეციალისტები, ბევრი ენათმეცნიერი, ისტორიკოსი ფიქრობდა, რომ ენის განხილვა მარქსისტული თვალსაზრისით მოითხოვს ენის კლასობრიობის აღიარებას.

რა ჰქონდათ მხედველობაში, როდესაც ამტკიცებდნენ, რომ ენა კლასობრივი მოვლენაა? რაში ხედავდნენ ენის კლასობრიობას? ეს არ იყო გარკვეული.

ენის კლასობრიობის დამცველებს არ წამოუყენებიათ ენის კლასობრიობის რაიმე საზომი, მათ არ გააჩნდათ სათანადო კრიტერიუმი ენის კლასობრიობის განსაზღვრისათვის.

იქნებ ენა იმიტომ მიაჩნდათ კლასობრივად, რომ იგი წარმოადგენს კლასთა ბრძოლის იარაღს კლასობრივ საზოგადოებაში? მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ენა ვერ ჩაითვლება ბურჟუაზიულ ენად ანდა პროლეტარულ ენად: ის გამოვა ბურჟუაზიულიცა და პროლეტარულიც, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი კლასი იყენებს მას ბრძოლის იარაღად. მეტი კიდევ: კლასობრიობის საზომად ეს რომ მივიჩნიოთ. ენა ინდივიდუალურ მოვლენად უნდა გამოვაცხადოთ: ენას იყენებს ბრძოლის იარაღად არა მხოლოდ კლასი, არამედ ცალკე პირიც, ინდივიდიც თავის ინტერესების დასაცავად.

ენის კლასობრიობაზე ლაპარაკი შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სხვადასხვა საზოგადოებრივი კლასების მეტყველება ძირითად მომენტებში განსხვავებული აღმოჩნდებოდა. სახელდობრ, რა ძი-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 30.

რითად მომენტებში? ამის პასუხს ვერ იპოვიდით ენის კლასობრიობის დამცველთა მსჯელობაში. ამგვარად, ენის კლასობრიობის დამცველებს არ **მოეპოვებოდათ გარკვეული კრიტერიუმი ენის კლასობრიობისა**, მიუხედავად იმისა, რომ გადაჭრით აცხადებდნენ — ენა კლასობრივიაო. მეტი კიდევ, ენის კლასობრიობის დამცველები ხაზგასმით აღნიშნავდნენ: მარქსისტული ვერ იქნება ენათმეცნიერული თეორია, თუ ის ენის კლასობრიობას არა ცნობსო.

ი. სტალინმა დაადგინა, თუ რა არის არსებითი ენისათვის, რა განსაზღვრავს ენის არსს, რა ქმნის მის საფუძველს; ამით ენათმეცნიერებამ მოიპოვა საიმედო კრიტერიუმი იმის გადასაწყვეტად, რასთან გვაქვს საქმე ამა თუ იმ შემთხვევაში — ენასთან თუ დიალექტთან; კერძოდ, იგი გვაძლევს ჩვენ საზომს იმის გასარკვევად, თუ რას წარმოადგენს კლასის მეტყველების თავისებურება, შეიძლება თუ არა არსებობდეს კლასობრივი ენა. ი. სტალინმა დაამტკიცა, რომ ენა **არ არის კლასობრივი; ენა არ შეიძლება იყოს კლასობრივი**. პირველ ყოვლისა: საკითხი არ შეიძლება დაისვას იმ საზოგადოების მიმართ, სადაც არ არის კლასები (წინარეკლასობრივი ან უკლასო საზოგადოების მიმართ): „ძნელი არ არის იმის გაგება, რომ იმ საზოგადოებაში, სადაც კლასები არ არიან, ლაპარაკიც კი არ შეიძლება კლასობრივი ენის შესახებ. პირველყოფილმა-თემობრივმა გვაროვნულმა წყობილებამ არ იცოდა კლასები, მაშასადამე, იქ არც შეიძლებოდა ყოფილიყო კლასობრივი ენა, — იქ ენა იყო საერთო, ერთიანი მთელი კოლექტივისათვის. საწინააღმდეგო აზრი, რომ კლასად უნდა გვესმოდეს ადამიანთა ყოველგვარი კოლექტივი, მათ შორის პირველყოფილ-თემობრივი კოლექტივიც, საწინააღმდეგო აზრი კი არა, სიტყვების თამაშია, რომელიც უარყოფის ღირსიც არაა“¹.

ენისა და საზოგადოებრივი კლასების ურთიერთობის საკითხი მხოლოდ კლასობრივ საზოგადოებაში შეიძლება დაისვას. როგორია ენის დამოკიდებულება კლასებთან და კლასების დამოკიდებულება ენასთან? ენა ემსახურება საზოგადოების ყველა კლასს, როგორც ურთიერთობის საშუალება და იჩენს ერთგვარ განურჩევლობას კლასებისადმი, მაგრამ საზოგადოებრივი „კლასები სრულიადაც არ არიან განურჩევლნი ენისადმი. ისინი ცდილობენ გამოიყენონ ენა თავისი ინტერესებისათვის, თავს მოახვიონ მას თავისი განსაკუთრებული ლექსიკონი, თავისი განსაკუთრებული ტერმინები, თავისი განსაკუთრებული გამოთქმები“².

ამგვარად ჩნდება ამა თუ იმ კლასისთვის დამახასიათებელი თავისებურებები მეტყველებისა, ჩნდება მეტყველების კლასობრივი თავისებურებე-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 9-10.

² იქვე, გვ. 11.

ბი. ეს თავისებურებები მეტწილად იმაში ვლინდება, რომ ამა თუ იმ კლასის წარმომადგენელი ხმარობს მისი კლასისთვის დამახასიათებელ სიტყვებსა და გამოთქმებს და, პირუკუ, ერიდება გარკვეული სიტყვებისა თუ გამოთქმების ხმარებას; ანდა: ამა თუ იმ სიტყვაში ჩააქსოვს თავისებურ მნიშვნელობას თავისი კლასის თვალსაზრისის შესაბამისად მაგალითისათვის შევადაროთ სიტყვები: „ბატონი“ და „ამხანაგი“. ორივე სიტყვა ცნობილი იყო მეფის რუსეთისდროინდელი კაპიტალისტისთვისა და მუშისთვისაც. მაგრამ მუშა ხმარობდა ამ სიტყვას („ბატონი“, „ბატონო?“) მხოლოდ და მხოლოდ გაბატონებული კლასის წარმომადგენლის მიმართ და არა თავისი ამხანაგის, მუშის მიმართ. მუშას რომ მუშისათვის „ბატონო“-თი მიემართა, ეს იქნებოდა შეურაცხმყოფელი. მუშის მეტყველებაში „ბატონი“ პასიური მარაგის სიტყვას წარმოადგენდა. მეორე მხრივ, ქარხნის პატრონისა თუ მემამულისათვის, გუბერნატორისა თუ პოლიციის მოხელისათვის „ბატონი“ („ბატონო!“) იყო ჩვეულებრივი და ძირითადი სიტყვა თავისი წრის ადამიანებთან ურთიერთობისათვის (ხოლო მუშასა და გლეხს თუ მიმართავდა ამ სიტყვით მემამულე ანდა ქარხნის პატრონი, სიტყვას ირონიული ელფერი ექნებოდა: „ბატონო მუშებო?“). სიტყვა „ამხანაგი“, რა თქმა უნდა, ცნობილი იყო ფაბრიკანტისთვისაც, მემამულისთვისაც, გუბერნატორისა თუ პოლიციის მოხელისთვისაც, მაგრამ არც ერთი მათგანი მას არ ხმარობდა. ამ სიტყვის ხმარებას ისინი ერიდებოდნენ, ერიდებოდნენ როგორც „საზოგადოების დაბალი ფენების“ დამახასიათებელ სიტყვას.

მეფის პოლიციას, მონარქისტულ გაზეთებს მშვენივრად ესმოდათ, თუ რას ნიშნავდა სიტყვები — „რევოლუცია“, „რევოლუციონერი“... და სწორედ ამიტომ ერიდებოდნენ მათ ხმარებას, მათ ნაცვლად ხმარობდნენ სიტყვებს: „ბუნტი“, „ბუნტის თავი“... ეს სიტყვები გამოხატავდა გაბატონებული კლასების, ბურჟუაზიისა და მემამულეთა, დამოკიდებულებას რევოლუციისა და რევოლუციონერებისადმი.

შემთხვევითი არ ყოფილა, რომ მეფის რუსეთში ყველა ერი და ხალხი, გარდა რუსი ერისა, იწოდებოდა „ინოროდცებად“ და „ტუზემცებად“: ეს შეეფერებოდა ეროვნული უთანასწორობის, ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკას, რასაც რუსეთის იმპერია მტკიცედ ადგა.

თავისებური სიტყვებითა და გამოთქმებით, — როგორც ამაზე მიგვითითებს ი. სტალინი — „განსაკუთრებით გამოირჩევიან შეძლებული კლასების ზედაფენები, რომლებიც მოსწყდნენ ხალხს და სძულთ იგი: თავადაზნაურული არისტოკრატია, ბურჟუაზიის ზედა ფენები. იქმნება „კლასობრივი“ დიალექტები, ჟარგონები, სალონის „ენები“¹.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 11.

ეს თავისებურებები აქვთ მხედველობაში, როდესაც ლაპარაკობენ, თითქოს არსებობდეს „თავადაზნაურული ენა“, „ბურჟუაზიული ენა“, — „პროლეტარული ენის“, „გლეხური ენის“ საპირისპიროდ.

მაგრამ ხსენებულ გამოთქმებში სიტყვა „ენა“ ნახმარია არა პირდაპირი მნიშვნელობით, არამედ გადატანით, ფიგურალურად. არსებობდა „კლასობრივი“ დიალექტები, ჟარგონები რუსი თავადაზნაურობისა, რუსი ბურჟუაზიისა, მაგრამ არ არსებობდა და არც შეიძლებოდა არსებულიყო რუსული თავადაზნაურული ენა, რუსული ბურჟუაზიული ენა (ანდა — რუსული გლეხური ენა, რუსული პროლეტარული ენა), თუ ენას ვინმართ მისი პირდაპირი მნიშვნელობით.

კლასობრივ დიალექტებს, კლასობრივ ჟარგონებს კლასობრივ ენებად ვერ მიიჩნევს ის, ვინც ამოდის ენის საფუძვლის სტალინური გაგებიდან. მართლაც-და, ენის საფუძველს ქმნის გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. მაგრამ „ამ დიალექტებსა და ჟარგონებს — როგორც აღნიშნავს ი. სტალინი — არა აქვთ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი, — ისინი მათ სესხულობენ ეროვნული ენისაგან“...¹

მაშასადამე, კლასის მეტყველებას არ მოეპოვება ის, რაც ენას ხდის ენად. გარდა ამისა კლასობრივ დიალექტებსა ანუ ჟარგონებს „აქვთ ხმარების ვიწრო სფერო ამა თუ იმ კლასის ზედაფენის წევრთა შორის და სრულიად გამოუსადეგარი არიან, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, მთელი საზოგადოებისათვის“².

კლასობრივი დიალექტები ანუ ჟარგონები „წარმოადგენენ საერთო-სახალხო ეროვნული ენის განშტოებებს, რომელთაც არ გააჩნიათ რაიმე ენობრივი დამოუკიდებლობა და განწირული არიან უბადრუკი არსებობისათვის“³.

კლასობრივი დიალექტები (ანდა — უფრო ზუსტად — კლასობრივი ჟარგონები) არამც თუ არ წარმოადგენენ ენას, არამედ არასოდეს არ შეუძლიათ განვითარდნენ დამოუკიდებელ ენებად⁴, მაშინ როდესაც „ტერიტორიული“ (ადგილობრივი) დიალექტები ხელსაყრელ პირობებში „შეიძლება საფუძვლად დაედოს ეროვნულ ენას და განვითარდეს დამოუკიდებელ ეროვნულ ენად“⁵. ამგვარად, კლასობრივ საზოგადოებაში შეიმჩნევა ამა თუ იმ საზოგადოებრივი კლასის თავისებური მეტყველება, მაგრამ ეს

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 12.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე. გვ. 41.

თავისებურებანი არ სცილდებიან დიალექტის — კლასობრივი დიალექტის ანდა ჟარგონის — ფარგლებს და არ მიდიან ისე შორს, რომ შეგვეძლოს ლაპარაკი ენის („კლასობრივი ენის“) შესახებ. კლასობრივი ჟარგონი ისევე ვერ იქცევა დამოუკიდებელ ენად, როგორც თავადაზნაურობა ანდა ბურჟუაზია ვერ იქცევა ხალხად ანდა ერად.

ასეთია საქმის ფაქტობრივი ვითარება. ენის კლასობრიობის მომხრენი ფაქტების ჩვენებას ანგარიშს არ უწევდნენ და ლაპარაკობდნენ თავადაზნაურული და ბურჟუაზიული, ან კიდევ გლეხური თუ პროლეტარული რუსული „ენის“ შესახებ, ენა — სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. ამგვარად, გამოდიოდა, რომ თითქოს არსებობდა ოთხი რუსული ენა. ნამდვილ ენებად „კლასობრივი ენები“ მიაჩნდათ, რუსული ეროვნული ენა კი ფიქცია არისო, ირწმუნებოდნენ. ვინც ამ მცდარ გზას ადგა, მას ორი აუცილებელი დასკვნა უნდა გაეკეთებინა: ჯერ ერთი, უნდა ეთქვა, რომ სხვადასხვა ერის ერთი და იმავე კლასის „ენები“ უფრო ახლოს არის ერთმანეთთან, ვიდრე ერთი და იმავე ხალხის სხვადასხვა კლასის „ენები“ (მაგალითად, თავად-აზნაურული რუსული „ენა“ და თავად-აზნაურული გერმანული „ენა“, ბურჟუაზიული რუსული „ენა“ და ბურჟუაზიული გერმანული, ფრანგული, ინგლისური ენები“ უნდა მიეჩნია ერთმანეთთან უფრო ახლო მდგომ ენებად, ვიდრე იმავე ხალხის სხვა კლასების „ენები“...). ასეთ რასმე მართლაც ამბობდა ნ. მარი (იხ. § 15).

მეორეცაა-და: ვისაც „კლასობრივი“ ენების არსებობა სწამდა, მას უნდა მიეღო „კლასობრივ“ გრამატიკათა არსებობაც — კლასობრივი ფონეტიკის, კლასობრივი მორფოლოგიის, კლასობრივი სინტაქსის არსებობა. „გასაგებია — ირონიულად შენიშნავს ი. სტალინი — რომ თვითეულ „კლასობრივ ენას“ ექნება თავისი „კლასობრივი“ გრამატიკა, — „პროლეტარული“ გრამატიკა, „ბურჟუაზიული“ გრამატიკა. მართალია, ასეთი გრამატიკები ბუნებაში არ არსებობს, მაგრამ ეს არ აფიქრებს ამ ამხანაგებს: მათ სწამთ, რომ ასეთი გრამატიკები გაჩნდება“¹.

„კლასობრივ“ ენათა არსებობის შესაძლებლობა ფაქტებით არ დასტურდება. „კლასობრივ“ ენათა აღიარება პრინციპშივე მცდარია.

ენის „კლასობრიობის“ დამცველები, როგორც მიგვითითებს ი. სტალინი, პრინციპული ხასიათის ორ შეცდომას უშვებენ. ჯერ ერთი, ისინი ენას ზედნაშენად თვლიან; ზედნაშენს კლასობრივ საზოგადოებაში აქვს კლასობრივი ხასიათი; მაშასადამე — ასკვნიან ისინი — ენაც კლასობრივი უნდა იყოსო. მაგრამ ენა არ არის ზედნაშენი; ამდენად, ამის საფუძველზე ვერ ვილაპარაკებთ ენის „კლასობრიობის“ შესახებ. მეორეცაა-და, ენის „კლასობრიობის“ დამცველებს არასწორად აქვთ გაგებული კლასთა ბრძო-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 16.

ლა და მისი შედეგები კლასობრივ საზოგადოებაში: იმათი აზრით, გამწვავებული კლასობრივი ბრძოლის პირობებში ერთმანეთთან მებრძოლ კლასებს არ სჭირდებათ ურთიერთობის საერთო საშუალება — ენა; ენის „კლასობრიობის“ დამცველებს „ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის ინტერესთა წინააღმდეგობა, მათი მძაფრი კლასობრივი ბრძოლა მიაჩნიათ საზოგადოების დაშლად. მტრულ კლასებს შორის ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტად. ისინი ფიქრობენ, რომ რამდენადაც საზოგადოება დაიშალა და აღარ არის ერთიანი საზოგადოება, არამედ არიან მხოლოდ კლასები, საჭირო არ არის საზოგადოებისათვის ერთიანი ენაც, საჭირო არ არის ეროვნული ენა. რაღა რჩება, თუ საზოგადოება დაიშალა და აღარ არის საერთო-სახალხო, ეროვნული ენა? რჩებიან კლასები და „კლასობრივი ენები“¹.

„რა თქმა უნდა, მართალი არ არის, — მიგვითითებს ი. სტალინი —, რომ მძაფრი კლასობრივი ბრძოლის არსებობის გამო საზოგადოება თითქოს დაიშალა კლასებად, რომლებიც ერთმანეთთან ეკონომიურად დაკავშირებული აღარ არიან ერთ საზოგადოებაში... მათ შორის ყოველგვარი ეკონომიური ურთიერთობის გაწყვეტა ნიშნავს ყოველგვარი წარმოების შეწყვეტას, ხოლო ყოველგვარი წარმოების შეწყვეტა იწვევს საზოგადოების დაღუპვას, თვით კლასების დაღუპვას. გასაგებია, რომ არც ერთი კლასი არ მოისურვებს თავის მოსპობას. ამიტომ კლასობრივმა ბრძოლამ, რა რიგ მწვავეც უნდა იყოს იგი, არ შეიძლება გამოიწვიოს საზოგადოების დაშლა. მხოლოდ უმეცრებას მარქსიზმის საკითხებში და ენის ბუნების სრულ გაუგებლობას შეეძლო ეკარნახა ჩვენი ზოგიერთი ამხანაგისათვის ზღაპარი საზოგადოების დაშლის შესახებ, „კლასობრივ“ ენათა შესახებ, „კლასობრივ“ გრამატიკათა შესახებ“²...

„მარქსი — წერს ი. სტალინი — აღიარებდა, რომ აუცილებელია **ერთიანი** ეროვნული ენა, როგორც უმადლესი ფორმა, რომელსაც ემორჩილებიან დიალექტები, როგორც დაბალი ფორმები“³.

ენგელსი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ „...ინგლისის მუშათა კლასი დროთა განმავლობაში სულ სხვა ხალხად გადაიქცა ვიდრე ინგლისის ბურჟუაზია“ და რომ ინგლისელი „მუშები ლაპარაკობენ სხვა დიალექტით“⁴ — სხვა დიალექტით და არა ენით! ენგელსი ლაპარაკობს ინგლისის მუშების კლასობრივი დიალექტის შესახებ, — ინგლისური ენის დიალექტის შესახებ და არა — მუშების რაღაც ახალი, კლასობრივი ინგლისური

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 16.

² იქვე. გვ. 17.

³ იქვე. გვ. 13.

⁴ ფ. ენგელსი. მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, — კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, თხზულებანი, ტ. III, 1929 წ., გვ. 415. რუს. გამოცემა.

ენის შესახებ! და ეს, მიუხედავად იმისა, რომ, ენგელსისავე სიტყვებით რომა ვთქვათ, ინგლისის მუშათა კლასი თავისი იდეებითა და წარმოდგენებით, ზნე-ჩვეულებებითა და ზნეობრივი პრინციპებით, რელიგიითა და პოლიტიკით ისე მკვეთრად განსხვავდება ინგლისის ბურჟუაზიისაგან, თითქოს იგი სხვა ხალხი ყოფილიყოს.

ვ. ლენინი ცნობდა კაპიტალიზმის დროს ორი კულტურის, ბურჟუაზიულისა და პროლეტარულის, არსებობას, — წერს ი. სტალინი — მაგრამ ამან არ შეიძლება მიგვიყვანოს ერთიანი ენის უარყოფამდე. ვ. ლენინი ხომ აღნიშნავდაო: „ენის ერთობა და მისი შეუფერხებელი განვითარება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა ნამდვილად თავისუფალი და ფართო, თანამედროვე კაპიტალიზმის შესაბამისი, სავაჭრო ბრუნვისა, მოსახლეობის თავისუფლად და ფართოდ დაჯგუფებისა ყველა ცალკე კლასად“¹.

ენა არ შეიძლება ემსახურებოდეს მხოლოდ ერთ კლასს: ენა მოწოდებულია ემსახუროს მთელ საზოგადოებას, საზოგადოების ყველა კლასს.

ენა არ შეიძლება იყოს ამა თუ იმ კლასის წარმონაქმნი: ენები ბევრად უფრო ადრე წარმოიშვნენ, ვიდრე — კლასები. ენა იარსებებს კლასების გაქრობის შემდეგაც.

„ენა — გვასწავლის ი. სტალინი — შექმნილია არა ერთი რომელიმე კლასის, არამედ მთელი საზოგადოების, საზოგადოების ყველა კლასის მიერ, ასეულ თაობათა ძალღონით. იგი შექმნილია არა ერთი რომელიმე კლასის, არამედ მთელი საზოგადოების, საზოგადოების ყველა კლასის საჭიროების დასაკმაყოფილებლად“².

„ენა სწორედ იმისათვის არსებობს, სწორედ იმისათვის არის შექმნილი, რომ ემსახურებოდეს მთელ საზოგადოებას, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის იარაღი, რომ იგი საერთო იყოს საზოგადოების წევრებისათვის და ერთიანი — საზოგადოებისათვის, თანაბრად ემსახურებოდეს საზოგადოების წევრებს მათი კლასობრივი მდგომარეობის მიუხედავად. საკმარისია ენა ასცდეს ამ საერთო-სახალხო პოზიციას, საკმარისია ენა დადგეს რომელიმე სოციალური ჯგუფისათვის უპირატესობის მინიჭებისა და მხარდაჭერის პოზიციასზე საზოგადოების სხვა სოციალური ჯგუფების საზიანოდ, რომ მან დაკარგოს თავისი თვისებრიობა, რომ იგი აღარ იყოს საზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, რომ იგი გადაიქცეს რომელიმე სოციალური ჯგუფის ჟარგონად, დაქვეითდეს და მოსპობის გზას დაადგეს“³.

¹ ვ. ლენინი. ერთა თვითგამორკვევის უფლების შესახებ. — თხზ., ტ. 20, 1951 წ., გვ. 483. ქართ. გამოც.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 5.

³ იქვე. გვ. 6.

ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა. აქედან კლასობრიობის მომხრენი ასკვნიდნენ, რომ ენა უნდა იყოს კლასობრივი (კლასობრივ საზოგადოებაში). ენა, — გვასწავლის ი. სტალინი, — სწორედ იმიტომ არ შეიძლება იყოს კლასობრივი, რომ იგი საზოგადოებრივი მოვლენაა: ენა როგორც ურთიერთობის იარაღი ემსახურება მთელ საზოგადოებას.

თუ ენა არ უპასუხებს ამ მოწოდებას, თუ იგი არ ასრულებს თავის საზოგადოებრივ დანიშნულებას, იგი კარგავს თავის თვისებრიობას, ე. ი. არ შეიძლება დარჩეს ენად, იგი ჩამოქვეითდება კლასობრივ დიალექტად. ჟარგონად. კლასობრივ საზოგადოებაში შეიძლება იყოს კლასობრივი დიალექტები, უფრო ზუსტად — ჟარგონები, მაგრამ არ შეიძლება არსებობდეს კლასობრივი ენები.

„რაც შეეხება შემდგომ განვითარებას, — გვასწავლის ი. სტალინი, — საგვარეულო ენებიდან ტომების ენებამდე, ტომების ენებიდან ხალხების ენებამდე და ხალხების ენებიდან ეროვნულ ენებამდე, — ყველგან განვითარების ყველა ეტაპზე ენა, როგორც საზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, საერთოდ და ერთიანი იყო საზოგადოებისათვის, იგი თანაბრად ემსახურებოდა საზოგადოების წევრებს დამოუკიდებლად მათი სოციალური მდგომარეობისა“¹.

ეგვევ შეიძლება ითქვას ეროვნული ენების შესახებაც: „ისტორია გვეუბნება, რომ ეროვნული ენები არის არა კლასობრივი, არამედ მთელი ხალხის ენები, ერების წევრებისათვის საერთო და ერებისათვის ერთიანი ენები“².

ყოველივე იმიდან, რაც ზევით ითქვა, გამომდინარეობს, რომ არ არის სწორი ფაქტობრივად, უსაფუძვლოა მეცნიერულად, თითქოს ენა იყოს კლასობრივი მოვლენა.

ენის კლასობრიობა არ გამომდინარეობს მარქსიზმ-ლენინიზმის პრინციპებიდან. მარქსიზმი არ მოითხოვს ენა მივიჩიოთ კლასობრივ მოვლენად. უფრო მეტიც: ენის კლასობრიობა შეუთავსებელია ენის რაობის მარქსისტულ გაგებასთან.

„ამრიგად, — ასკვნის ი. სტალინი:

ა) ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, ყოველთვის იყო და არის საზოგადოებისათვის ერთიანი და მის წევრთათვის საერთო ენა;

ბ) დიალექტებისა და ჟარგონების არსებობა კი არ უარყოფს, არამედ ადასტურებს საერთო-სახალხო ენის არსებობას, რომლის განშტოებებსაც ისინი წარმოადგენენ და რომელსაც ექვემდებარებიან;

გ) ფორმულა ენის „კლასობრიობის“ შესახებ მცდარი, არამარქსისტული ფორმულაა“³.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 10.

² იქვე. გვ. 11.

³ იქვე. გვ. 19-20.

§ 15. ნ. მარის არამეცნიერული ვულგარულ-მატერიალისტური შეხედულება თითქოს ყოველი ენა კლასობრივი იყოს. როგორც ვნახეთ (§ 13) ნ. მარის ეგრეთწოდებულ „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ ენა გამოცხადებულია ბაზისის ზედნაშენად. ამასთან დაკავშირებით არამეცნიერული, ვულგარულ-სოციოლოგიური განმარტება ეძლევა ისეთ გრამატიკულ კატეგორიებს, როგორიცაა ბრუნვები, მათი სინტაქსური ფუნქციები, შედარების ხარისხები და სხვა.

მაგრამ მატერიალიზმის ვულგარიზაცია ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ ისე ხელშესახებად არაფერში ჩანს, როგორც ენის „კლასობრიობის“ საკითხში. ნ. მარი აცხადებდა, რომ კლასობრივია ამჟამად არსებული ყველა ენა, მათ შორის ნაციონალური ენებიც; უფრო მეტიც: ნ. მარი ირწმუნებოდა, რომ ენა ყოველთვის იყო კლასობრივი: არაკლასობრივი ენა აქამდე არც არსებულაო. ეს შეიძლება დაუჯერებელი გვეჩვენოს, თუ არ მოვიყვანეთ სათანადო კატეგორიული განცხადებები ნ. მარის შრომებიდან. „პასუხისმგებლობის სრული შეგნებით ვამტკიცებ, — წერდა ნ. მარი, — ვმორდები რა ამაში არსებითად ბევრ ჩემს ამხანაგს, — რომ არ არსებობს ენა, რომელიც არ იყოს კლასობრივი და, მამასადამე, არ არსებობს აზროვნება, რომელიც არ იყოს კლასობრივი“¹.

„ვიმეორებ, უკლასო ენა აქამომდე არ ყოფილა, — ესაა მომავალი უკლასო საზოგადოების საქმე“².

„...იაფეთილოლოგია უარყოფს არაკლასობრივ ენათა არსებობას, ყველა ენა, — მათ რიცხვში ევროპისა და კავკასიის ეროვნული ენებიც, — კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ, — კლასობრივია, მასთან კლასობრივი არა უკანასკნელ რიგში, არამედ უწირეს ყოვლისა“³.

ნ. მარი აცხადებდა, რომ თვით ბგერითი ენის ჩასახვაც კლასობრივი იყო. ბგერითი ენა, თურმე, წარმოიქმნა კლასობრივად დიფერენცირებულ საზოგადოებაში, მისნების წრეში: მხოლოდ ისინი „ფლობდნენ“ პირველ სიტყვებს, იყენებდნენ რა მათ არა როგორც ურთიერთობის საშუალებას, არამედ როგორც მაგიურ საშუალებას ტოტემისადმი მიმართვისას⁴.

„არაკლასობრივი ენა აქამდის არ არსებულა, ენა კლასობრივი იყო მისი გაჩენის მომენტიდან, ბგერითი ენის გაჩენის მომენტიდან: ეს იყო ენა კლასისა, რომელმაც ხელში ჩაიგდო იმ ეპოქათა ყველა საწარმოო იარაღები, მათ შორის მისნობა-წარმოებაც“⁵.

¹ . . . , 1931, — რჩ. შრომები, ტ. III, გვ. 90-91.

² . . . . 1932, გვ. 10.

³ იქვე. გვ. 18.

⁴ ურთიერთობის საშუალებას კი ხელის ენა შეადგენდა. დაწვრილებით — ქვევით § 35, 36.

⁵ . . . . . 1932, გვ. 10.

„ბგერითი ენის საჭიროება გაჩნდა — წერს სხვაგან ნ. მარი — კლასობრივი დიფერენციაციის ჩანასახთან გაჩენასთან ერთად, როდესაც მისნობასთან დაკავშირებით შეიქმნა სპეციალური ჯგუფი საიდუმლო მისნური მოქმედებით ცეკვაში, სიმღერაში და თამაშში, სადაც რიტმულ წამოძახილებში იწყო გამოყოფა... მისნური მნიშვნელობის სიტყვა-სიმბოლოებმა“¹.

როდის უნდა მომხდარიყო ეს? ნ. მარის ვარაუდით „ბგერითი ენის არსებობის ხანა გრძელდება 50.000 წლიდან 500.000 წლამდე და მეტიც“². მაშასადამე, ნ. მარი ვარაუდობს, რომ „კლასობრივი დიფერენციაციის“ ჩანასახი უკვე გვექონდა სულ ცოტა 50 ათასი წლის წინათ (შესაძლოა, 500000 წლის წინათაც კი!), როდესაც წარმოიქმნა ბგერითი მეტყველება...

თუ ნ. მარს დავეუჯერებთ, გამოდის, რომ კლასები უხსოვარი დროიდან არსებულან და კლასებად საზოგადოების დაყოფაც დასაბამიდან გვექონია. სწორედ უცნაურია: ბგერითი ენა თავიდანვე არ იხმარებოდა ურთიერთობის საშუალებად, მაგრამ კლასობრივი კი იყო; კლასობრიობა მიეწერება ენას, რომელიც არ იხმარება ურთიერთობის საშუალებად. ნამდვილად კი, ენა ურთიერთობის საშუალება იყო იმთავითვე, ენა წარმოიშვა ურთიერთობის საჭიროებისათვის. და ეს ხდებოდა უძველეს ხანაში, როცა არა თუ კლასები არ არსებობდნენ, არამედ საზოგადოებრივ დიფერენციაციასაც ადგილი არა ჰქონდა.

ნ. მარი უარყოფდა არაკლასობრივი ენების არსებობას, ნ. მარი დაბეჯითებით ირწმუნებოდა, ყველა ენა კლასობრივიაო. ნ. მარი წერდა: „ი აფ ე ტ ი დ ო ლ ო გ ი ა მი უ ლ ე ბ ლ ა დ თ ვ ლ ი ს კ ვ ლ ე ვ ა - ძ ი ე ბ ი ს დ რ ო ს ს ხ ვ ა გ ვ ა რ მი დ გ ო მ ა ს ე ნ ი ს შ ე ს წ ა ვ ლ ი ს ა დ მ ი, თ უ ა რ ა რ ო გ ო რ ც კ ლ ა ს ო ბ რ ი ვ ი მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი ს ა დ მ ი“³.

ნ. მარი აცხადებდა, რომ „სხვადასხვა ქვეყნის ერთისა და იმავე კლასის ენები, სოციალური სტრუქტურის ერთიანობის პირობებში, ამჟღავნებენ ერთმანეთთან უფრო მეტ ტიპოლოგიურ თვისობას, ვიდრე ერთი და იმავე ქვეყნის, ერთი და იმავე ერის სხვადასხვა კლასების ენები“⁴.

მაგალითისათვის ნ. მარი ასახელებდა სომხურსა და ქართულ ენებს: ძველი სომხური და ძველი ქართული, როგორც ფეოდალური სომხეთისა

¹ . . .
ტ. IV, გვ. 59.

² . . . , — რჩ. შრ., ტ. III, გვ. 119, 1932 წელს გამოსულ შრომაში „ბაქოს დისკუსიისათვის...“ ნ. მარი ბგერითი ენის ისტორიას უთმობს 60 ათას წელიწადს (გვ. 8).

³ . . . ... 1932, გვ. 19.

⁴ . . . — ? — რჩ. შრ., ტ. II, გვ. 415; აგრეთვე: ... გვ. 18-19.

... 1928, — რჩ. შრ.,

და ფეოდალური საქართველოს ენები, უფრო ახლოს არიან ერთმანეთთან — სისტემის მხრივ, ტიპოლოგიურად, — ვიდრე ძველი სომხური — ხალხურ სომხურთან და ძველი ქართული — ხალხურ ქართულთანაო¹.

რაში მდგომარეობს ეს სიახლოვე, ნ. მარი არ ამბობს; არც საილუსტრაციო ფაქტებს ასახელებს, თუმცა სომხური და ქართული „კლასობრივი“ ენების სიახლოვეზე ორჯერ აქვს თავის შრომებში ლაპარაკი (ერთხელ — 1928 წელს და მეორედ — 1930 წელს). ამგვარად, ეს განცხადება ლიტონსტიყვიერია, იგი უშინაარსო ფრაზას წარმოადგენს.

ნ. მარს არც კი უცდია კონკრეტულად ეჩვენებინა რა შინაარსისაა მისი დეკლარაციული განცხადება ენის კლასობრიობის შესახებ. ეს ცოტაა. თვით ცნება „კლასისა“ ნ. მართან გაურკვეველია: ნ. მარი კლას-ცნებას ხან თითქოს იღებს მარქსისტული გაგებით, ხან სრულიად ნებისმიერად განმარტავს („საწარმოო დაჯგუფება“). როდესაც ნ. მარს მიუთითებდნენ, ეს დაუშვებელიაო, იგი აღნიშნავდა: „კლასს“ ვხმარობ არა მარქსისტული გაგებით, არამედ თავისებური აზრით, სხვა, უფრო შესაფერი ტერმინის უქონლობის გამოო(!)². მაგრამ სხვა შემთხვევაში ეს ხელს არ უშლიდა ნ. მარს განეცხადებინა, რომ „ენგელსის ჰიპოთეზა კლასების წარმოშობის შესახებ გვაროვნული წყობილების რღვევის შედეგად — საჭიროებს სერიოზულ შესწორებებს“³ „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ საფუძველზეო (!), ე. ი. ისე მსჯელობდა, თითქოს „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ კლასი მარქსისტული გაგებით ყოფილიყოს ნახმარი.

ძირითადი ცნებები („კლასი“, „ენის კლასობრიობა“) ნ. მართან გაურკვეველია; ენის კლასობრიობის დასაბუთების ნიშანწყალიც კი არა ჩანს. ყოველივე ამის ნაცვლად ნ. მარი კატეგორიულ უსაბუთო განცხადებებს სთავაზობდა მკითხველს.

მეცნიერული საბუთიანობის მაგვირობას, რა თქმა უნდა, ვერ გასწევდა ხმაურიანი „მემარცხენე“ ფრაზა, რომელიც მოწოდებული იყო დაეფარა უსაფუძვლობა ნ. მარის განცხადებისა, თითქოს ყოველი ენა „კლასობრივია“, თითქოს ენა ყოველთვის იყო „კლასობრივი“.

ნ. მარი და მისი მიმდევრები ფიქრობდნენ, რომ ენის „კლასობრიობის“ აღიარებას მოითხოვს მარქსიზმის პრინციპები. მათი აზრით, ვინც ენის „კლასობრიობას“ უარყოფდა, ის მარქსიზმისადმი მტრულ პოზიციაზე იდგა.

ი. სტალინის შრომაში „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“, ურყევად დასაბუთებულია, რომ ეს ასე არ არის; მარქსიზმი არ მოითხოვს ენის კლასობრიობის აღიარებას; პირიქით, მარქსიზმი უარყოფს ენის კლა-

1 . . . რჩ. შრომები, ტ. II, გვ. 415.

2 . . . ... 1932, გვ. 39.

3 . . . ... 1928, — რჩ. შრ., ტ. III, გვ. 75.

სობრიობას. მარქსიზმი უარყოფს მარისეულ თვალსაზრისს, თითქოს **ენა** უნდა შეისწავლებოდეს, როგორც „კლასობრივი“ ენა. ი. ბ. სტალინი გვასწავლის, რომ ენა არ არის კლასობრივი, ენა არ შეიძლება იყოს კლასობრივი (§ 14).

„ნ. ი. მარმა ენათმეცნიერებაში შეიტანა მეორე, აგრეთვე არასწორი და არა მარქსისტული ფორმულა ენის „კლასობრიობის“ შესახებ და თავგზა აებნა, თავგზა აუბნია ენათმეცნიერებას“¹.

§ 16. ენა როგორც სისტემა. ყოველი ენის საფუძველს წარმოადგენს გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი (იხ. § 11). ძირითადი ლექსიკური ფონდის ბაზაზე აიგება ენის ლექსიკური შემადგენლობა. როგორც გრამატიკული წყობა, ისე ლექსიკური შემადგენლობა სისტემას ქმნიან. ენა **სისტემას** წარმოადგენს. საყოველთაოდ ცნობილია გამოთქმები: „ამა და ამ ენის ბრუნების სისტემა რთულია“, „ამა და ამ ენის უღვლილების სისტემა მარტივია“... საკმარისია, გავერკვეთ ასეთ გამოთქმათა რეალურ შინაარსში, რომ გასაგები გახდეს, რასაც ნიშნავს დებულება: „ენა წარმოადგენს სისტემას“.

რა ახასიათებს სისტემას, საერთოდ? როგორია სისტემის ძირითადი ნიშნები? ერთი საგანი (ფაქტი) ვერავითარ სისტემას ვერ შექმნის. სისტემის მისაღებად აუცილებელია გვქონდეს საგანთა (ფაქტების...) სიმრავლე. მაგრამ ყოველგვარი სიმრავლე სისტემის სახით არ არის მოცემული; სიმრავლე შეიძლება იყოს ქაოსური, მოუწესრიგებელი ანდა ორგანიზებული, მოწესრიგებული. მოწესრიგებული ის იქნება იმ შემთხვევაში, თუ მთლიანის შემადგენელი ელემენტები გარკვეულ ურთიერთობაში იმყოფებიან ერთმანეთთან. უმარტივესი მაგალითი: აუდიტორიაში ოთხმოცი მერხია; ეს მერხები შეიძლება დავალაგოთ ათ მწკრივად ისე, რომ თითოეულ მწკრივში რვა მერხი იყოს, ხოლო შუაში დარჩეს გასასვლელი, რომლის ორივე მხარეს ოთხ ოთხი მერხია. ეგევე ოთხმოცი მერხი შეიძლება ყოველგვარი წერიგის გარეშე დავყაროთ აუდიტორიაში, — ერთი მეორეზე, ერთი მეორის გარდიგარდმო. პირველ შემთხვევაში გვექნება მოწესრიგებული სიმრავლე, მეორეში — მოუწესრიგებელი, ქაოსური. ეს არის მოწესრიგების უმარტივესი შემთხვევა: მერხები კონკრეტული საგნებია, მათი ურთიერთობა ჩვენს მაგალითში განსაზღვრული იყო ადგილით, რომელიც უჭირავს თითოეულ მათგანს სივრცეში (კონკრეტულად: აუდიტორიაში). მაგრამ სისტემა შეიძლება შექმნას სასწავლებლებმა: არასრული საშუალო სკოლა (შვიდწლელი), სრული საშუალო სკოლა (ათწლელი), უმაღლესი სასწავლე-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951 წ., გვ. 30-31.

ბელი (უნივერსიტეტი, ინსტიტუტი...). სისტემა შეიძლება შექმნას ცნებებმა: ოთხკუთხედი — სწორკუთხედი — კვადრეტი...; მცენარე — ხე — მუხა (თითოეული ამ ცნებათაგანი გარკვეულ მიმართებაშია სხვებთან, კერძოდ: თითოეული მათგანი წარმოადგენს უფრო ზოგად ცნებას მომდევნო ცნებასთან შედარებით). ყოველი სისტემა ქმნის ერთ **მთლიან** სწორედ იმის გამო, რომ მისი ნაწილები ერთმანეთთან გარკვეულ კანონზომიერ ურთიერთობაში იმყოფება.

ენაში ჩვენ გვაქვს წინადადებები, რომლებიც სიტყვებისაგან შედგება; ეს სიტყვები სხვადასხვაგვარად იცვლება, მაგრამ მათი ცვალებადობა ნებისმიერი კი არ არის, არამედ კანონზომიერია, ინდივიდუალური კი არაა თითოეული სიტყვის მიმართ, არამედ სიტყვათა მეტი ან ნაკლები მოცულობის ჯგუფებს ეხება. ასე, მაგალითად, ქართულში მიცემითს ბრუნვას **-ს** აქვს დაბოლოება: ქვა-ს, ხე-ს, სოკო-ს, ყრუ-ს... კაც-ს, ქალ-ს, სახლ-ს, კარ-ს... **-ს** დაბოლოება აქვს მხოლოდობითშიცა და მრავლობითშიც: ქვებ-ს, ხეებ-ს, სოკოებ-ს, ყრუებ-ს... კაცებ-ს, ქალებ-ს, სახლებ-ს, კარებ-ს...

მოთხრობითს ბრუნვაში ხან **-მ** გვაქვს, ხან — **-მა**: ქვა-მ, ხე-მ, სოკო-მ, ყრუ-მ... კაც-მა, ქალ-მა, სახლ-მა, კარ-მა... ქვებ-მა, ხეებ-მა, სოკოებ-მა, ყრუებ-მა... კაცებ-მა, ქალებ-მა სახლებ-მა, კარებ-მა...

როგორც აქედან ჩანს, **-მ** დაბოლოება მაშინ გვაქვს, თუ იმის წინ ხმოვანია, ფუძე ხმოვნით ბოლოვდება, **-მა** — კიდევ მაშინ, თუ სახელის ფუძე თანხმოვნით ბოლოვდება.

მაშასადამე: მიცემითს ერთი ნიშანი აღმოაჩნდა. მოთხრობითს — ერთი ნიშნის ორი სახეობა. მოთხრობითში უფრო რთული ვითარება გვაქვს, მიცემითში — მარტივი; მოთხრობითში ორი ფორმულა დაგვჭირდა, მიცემითში ერთი კმარა. შეიძლება ორმა დაბოლოებამ არ იკმაროს, მეტი ფორმულები დაგვჭირდეს.

დავასახელოთ ორიოდ ფაქტი სხვა ენებიდან.

რუსული ენის ზმნებს აწმყო დროის მხოლოდობითი რიცხვის მესამე პირში სხვადასხვაგვარი დაბოლოება აქვს: ზოგს — (, , , , ...), ზოგს — (, - (, , , , , , , ...).

ამგვარად: მესამე პირის წარმოება გამოიხატება ორი **ფორმულით** (გრამატიკის ტერმინებით ეს ამგვარად ითქმის: რუსულ ენაში ზმნას აქვს ორი უღვლილება: - - ბოლოსართიანი და - - ბოლოსართიანი).

თუ ავიღებთ სახელთა ბრუნვას რუსულ ენაში, აღმოჩნდება, რომ ორი ფორმულა არ კმარა ბრუნვათა დაბოლოებების სხვადასხვაობის გამო-სახატავად, — **სამი ფორმულა** მაინც დაგვჭირდება. ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: ( ), ( ), ( ) — ერთ ბრუნვას ქმნიან, ე. ი. ერთი ფორმულის მიხედვით იცვლებიან; ისეთი სიტყვები,

როგორცაა: ( ), ( ), ( )... ( ), ( ) — მეორე ბრუნებას გვაძლევენ, ხოლო ისეთები, როგორცაა: ( ), ( ), ( )... — მესამეს.

ლათინურ ენაში გარჩეულია ოთხი უღვლილება: *laborat (laborare)* „მომოხსნის“, „მუშაობს“, *docet (doc re)* „ასწავლის“, *legit (legere)* „კითხულობს“, *audit (aud re)* „ისმენს“, „ესმის“. ეს ნიშნავს: ზმნების ცვალებადობა გამოიხატება არა ორი ფორმულით, როგორც ეს რუსულ ენაშია, არამედ — ოთხით. თუ ლათინურ ბრუნებას მივმართავთ, აღმოჩნდება, რომ სახელთა ცვალებადობის ტიპები ხუთ ფორმულას გვაძლევს: სახელთა ერთი ჯგუფი იბრუნვის, როგორც *silva (silvae)* „ტყე“, მეორე — როგორც *magister (magistri)* „მასწავლებელი“, მესამე — როგორც *pater (patris)* „მამა“, მეოთხე — როგორც *fructus (fructus)* „ნაყოფი“, „ხილი“ და, ბოლოს, მეხუთე — როგორც *res (rei)* „საქმე“, „საგანი“. ლათინური ენის სახელთა ბრუნება უფრო რთულ სისტემას ქმნის, ვიდრე რუსული ენის სახელთა ბრუნება. დავუშვათ ერთი წუთით, რომ ყველა არსებით სახელს ბრუნვათა ერთი და იგივე დაბოლოებები აქვს (ასეთი ვითარებაა, მაგალითად, ქართულ ენაში), ან რომ ყველა ზმნა იუღლება ერთი და იმავე ფორმულის მიხედვით. ეს იქნებოდა ბრუნების უმარტივესი სისტემა და უღვლილების უმარტივესი სისტემა.

წარმოვიდგინოთ მეორე უკიდურესობა: ყველა ზმნა (მუშაობს, ზის, იწვის, ყვირის, მოაქვს, ცურავს...) საკუთარ ფორმებს აწარმოებს, სხვადასხვაგვარად იუღლება; დავუშვათ, რომ ყოველი არსებითი სახელი (ბალახი, კალათი, მაგიდა, იატაკი, კასრი, ნიჩაბი, კარი, ფოლადი, დროშა, ცეცხლი...) იბრუნვის თავისებურად, სხვადასხვაგვარი დაბოლოების დართვით. შევძლებდით თუ არა ამ შემთხვევაში გველაპარაკა უღვლილების ან ბრუნების სისტემის შესახებ? რა თქმა უნდა, არა. ჩვენ იმდენი უღვლილება გვექნებოდა, რამდენიც ზმნა არსებობს და იმდენი ბრუნება, რამდენიც — სახელია. მოგვიხდებოდა ბრუნებისა და უღვლილების **ინდივიდუალურად** შესწავლა, თითოეული სახელისა — ცალკე და თითოეული ზმნისა — ცალკე.

სინამდვილეში ასეთი შემთხვევები არა გვხვდება. სინამდვილეში სახელთა ბრუნება, ზმნების უღვლილება გამოიხატება ფორმულათა განსაზღვრული რაოდენობით. ეს ფორმულები ერთ ენაში მეტია, მეორეში — ნაკლები. **რაც მეტია ფორმულები, მით ნაკლებ ფაქტებს მოიცავს თითოეული მათგანი, მით უფრო რთულია უღვლილების ან ბრუნების სისტემა, და — პირიქით.**

იგივე შეიძლება ითქვას სიტყვაწარმოების შესახებაც. ავიღოთ, მაგალითად, სახელებისაგან განყენებული არსებითი სახელების წარმოება: ქართულში გვაქვს: ბავშვი — ბავშვობა, ძმა — ძმობა, ახალგაზრდა — ახალგაზრდობა, მეგობარი — მეგობრობა.. მაგრამ: ბედნიერი — ბედნიერება,

ძლიერი — ძლიერება, წესიერი — წესიერება... ანდა: ბრძენი — სიბრძნე, ახალი — სიახლე, გიჟი — სიგიჟე, ძველი — სიძველე... მსგავსი მაგალითები რუსულიდან:

— ; — (და); — ; —
... (შდრ.) მაგრამ: — , — ,
— ; შემდეგ: — , — ...

წინადადებებში სიტყვათა შეკავშირება გარკვეულ ფორმულებად დაიყვანება. ამასთანავე თითოეული ფორმულა შემთხვევათა გარკვეულ ჯგუფს მოიცავს. ამის მარტივ ნიმუშს გვაძლევს ზედსართავის შეთანხმება არსებით სახელთან:

— , , ... მაგრამ: ,
, ... — , ... არსებით სახელებთან დაკავშირების ყველა შემთხვევისათვის მხოლოდობით რიცხვში სულ სამი ვარიანტი გვაქვს. მრავლობით რიცხვში კი ყველა სახელისათვის გამოყენებულია ზედსართავი სახელების მხოლოდ ერთი ვარიანტი, მხოლოდ ერთი ფორმულა:

ენის სისტემა კონკრეტულ გამოხატულებას ბოვებს სიტყვათა ცვლელადობის ფორმულებში, სიტყვათა შეკავშირების ფორმულებში¹.

ყველაზე ნაკლად ენის სისტემური ხასიათი იგრძნობა ახალი, არამშობლიური ენის გრამატიკული წყობის შეთვისების პროცესში ან ერთი ენიდან მეორეში სიტყვათა სესხების პროცესში. რუსული სიტყვა იაპონელის მიერ წარმოითქმის, როგორც : იაპონურ ენას არ მოეპოვება ლ ბგერა, ნასესხებ სიტყვებში მას ენაცვლება ნარნარა რ. იმავე მიზეზის გამო რუსული გვარი გერმანული წარმოთქმის იქნება

(Scbukowsky): გერმანულ ენას არა აქვს ჟ ბგერა, ნასესხებ სიტყვებში მას ენაცვლება იმავე რიგის შ ბგერა. XIX საუკ. ქართული ლიტერატურის კლასიკოსის ილია ჭავჭავაძის გვარი რუსულ ენაში გადმოცემულია h-თი ( ), რადგანაც რუსულისათვის უცხოა სპეციფიკური მკვეთრი ჯ ბგერა, რომელიც გვხვდება იბერიულ-კავკასიურ ენებში. ყველა ამ შემთხვევაში სხვა ენის მასალა გადამუშავდება შემთვისებელი ენის მოქმედი ნორმების მიხედვით. ბერძენი ფილოსოფოსის პლატონის სახელი თურქულ წარმოთქმაში იქცევა იქლათუნად: თურქული ენა ვერ იტანს სიტყვის თავში რამდენიმე თანხმოვანს. რუსული, გერმანული, ლათინური ენების შესწავლისას ზედსართავის შეთანხმებას სქესში ძნელად ითვისებს მოსწავლე, თუ მისი მშობლიური მეტყველება არ განასხვავებს სქესებს (" (!) " მისთვის ისევე ბუნებრივია, როგორც " "). ასევე, " (!)" შეიძლება თქვას რუსულის სუსტად მცოდნე

¹ ბგერებსა და მათ შეერთებასაც სიტყვებში სისტემური ხასიათი აქვს.

ისეთმა პირმა, რომლის დედა-ენაშიც არ არსებობს ბრალდებითი ბრუნვა: რუსულ ფრაზას ის აგებს მშობლიური ენის სინტაქსური ნორმების მიხედვით, ავლენს რა ამგვარად მშობლიური მეტყველების სინტაქსური სისტემის თავისებურებებს. რა თქმა უნდა, ეს მხოლოდ მანამდე გაგრძელდება, სანამ შემსწავლელი კარგად შეითვისებდეს შესასწავლ ენას.

შესაძლებელია, პრაქტიკულად მშვენივრად ვიყენებდეთ ენას, როგორც ურთიერთობისა და აზრის გამოხატვის საშუალებას, მაგრამ არ ვიცოდეთ ის ფორმულები, რომლებშიაც გამოიხატება ბრუნების, უღვლილების, სიტყვაწარმოების სისტემა, გაბმულ მეტყველებაში სიტყვათა შეკავშირების სისტემა; ყოველივე ამას სწავლობენ სათანადო ენის გრამატიკაში. ენის პრაქტიკული დაუღლება არ ნიშნავს ამ ენის გრამატიკის ცოდნას (ასევე, ვთქვათ, სიარული რომ შეგვიძლია, ეს როდი ნიშნავს იმას, თითქოს მოგვეპოვებოდეს სათანადო ცოდნა ანატომიიდან და ფიზიოლოგიიდან). დედა-ენის სისტემაც საგანგებო შესწავლას მოითხოვს. მასთან მშობლიური ენის გრამატიკის შესწავლა სრულიადაც არ არის უფრო ადვილი, ვიდრე რომელიმე ისეთი ენის გრამატიკის შესწავლა, რომელიც ჩვენ პრაქტიკულად ვიცით.

„ენის გამძლეობა, — გვასწავლის ი. სტალინი, — აიხსნება მისი გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის გამძლეობით“¹. გრამატიკული წყობის გამძლეობა, თავისი მხრივ, შეპირობებულია მისი სისტემური ხასითით: გრამატიკული წყობა სწორედ იმის გამო წარმოადგენს წყობას, რომ სათანადო ფაქტები სისტემურ ხასიათს ატარებენ. ენის ფაქტები რომ სისტემურ ხასიათს არ ატარებდნენ, ისინი რომ აგრეგატულ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, მაშინ ისევე შეუძლებელი იქნებოდა ლაპარაკი ენის გამძლეობის შესახებ, როგორც შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა გრამატიკული წყობის, ენის ამ საფუძვლის, შესახებ ლაპარაკი.

ენა არ წარმოადგენს მრავალი (აფიქსებიანი ან უაფიქსო) სიტყვისა და მათგან ნებისმიერად შედგენილ შესიტყვებათა უბრალო გროვას, ენა არსებობს სისტემის სახით, რომლის შემადგენელი ნაწილებიც გარკვეულ, კანონზომიერ კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან. ენის სისტემური ხასიათი ვლინდება, პირველ ყოვლისა, გრამატიკულ წყობაში, რომელიც ენის ერთ საფუძველთაგანს წარმოადგენს. ამით განისაზღვრება ენის, როგორც სისტემის შესწავლის აქტუალურობა.

ენის, როგორც სისტემის შესწავლა, მეცნიერული შესწავლის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა. ეს გამომდინარეობს იმ მეთოდოლოგიური პრინციპიდან, რომ მეცნიერული (დიალექტიკური) შესწავლა მოითხოვს

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 24.

შევისწავლოთ საგანი, როგორც მთლიანობა, შევისწავლოთ მოვლენები ერთმანეთთან კავშირში (მეტაფიზიკა კი განიხილავს მოვლენებს, როგორც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელს, ერთმანეთისაგან მოწყვეტილს)¹. ენის მოვლენები უნდა განვიხილოთ ერთმანეთთან კავშირში, — როგორც სისტემის რგოლები, — და იმ საზოგადოებასთან კავშირში, რომელსაც ენა ემსახურება, ე. ი. განვიხილოთ ენა, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენა).

ენა მთლიანს წარმოადგენს და ეს შეპირობებულია იმით, რომ ენა სისტემაა. ითვალისწინებდა რა ენის მთლიანობას, ზოგი ენათმეცნიერი (მ. მიულერი, ა. შლაიხერი) ცდილობდა გაეტოლებინა ენა ორგანიზმისათვის. ორგანიზმის ცნება მთლიანობის მომენტს შეიცავს; მაგრამ ენა არ შეიძლება მივიჩნიოთ ორგანიზმად. ორგანიზმი იბადება, იზრდება, ბერდება და კვდება. რაც შეეხება ენას, მას არა აქვს ორგანიზმის თვისებები, ენა ბიოლოგიური მოვლენა კი არ არის, არამედ სოციალური, საზოგადოებრივი მოვლენაა. მართალია, ენა წარმოიშვება და ვითარდება, მაგრამ ეს არ არის დაბადებისა და ზრდის ბიოლოგიური პროცესი. როდესაც ენა მეორე ენისაგან ვითარდება (ან ენა წარმოიშვება დიალექტისაგან), ამ შემთხვევაში ამ ახალი ენის წყარო წყვეტს არსებობას, იგი აღარ არსებობს ახალი, მისგან წარმოშობილი, ენის გვერდით. ბიოლოგიურ სამყაროში ერთად შეიძლება არსებობდეს შობილიცა და მშობელიც (და უფრო შორეული წინაპარიც, მაგალითად: პაპა — შვილი — შვილისშვილი), ენებში კი ეს შეუძლებელია.

შემდეგ: ორგანიზმის ზრდა ბიოლოგიური პროცესია, ენის განვითარება კი შეპირობებულია საზოგადოების განვითარებით, იგი სოციალურ პროცესს წარმოადგენს. ორგანიზმი ბერდება და კვდება ცოცხალი ბრუნების გარდაუვალი კანონების მიხედვით. ენაც შეიძლება „მოკვდეს“, მანაც შეიძლება შეწყვიტოს არსებობა, როგორც ურთიერთობის საშუალებამ, მაგრამ ეს ბიოლოგიურ აუცილებლობას კი არ წარმოადგენს, არამედ მხოლოდ შესაძლებლობაა, რომლის განხორციელებაც დამოკიდებულია იმ საზოგადოებრივ პირობებზე, რომლებშიაც უხდებათ არსებობა ამ ენაზე მოლაპარაკეთ. ამგვარად, ენის მთლიანობა არ იძლევა საკმაო საფუძველს იმისათვის, რომ ენა გავუტოლოთ ორგანიზმს. ენა სისტემაა და არა ორგანიზმი.

§ 17. ენის ცვალებადობის შესახებ. საკითხის დასმა. ენა ცვალებად მოვლენას წარმოადგენს. ცვლილებები შეინიშნება ენობრივი სისტემის ყველა რგოლში: ლექსიკურ შემადგენლობაში, გრამატიკულ წყობაში, ბგერითს შემადგენლობასა და ბგერითს პროცესებში, სიტყვებისა და

¹ ი. სტალინი. დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ — ლენინიზმის საკითხები, თარგმ. XI რუს. გამოცემიდან, 1951 წ., გვ. 672-673.

ფორმანტების მნიშვნელობაში... ენაში ცვლილებებს შევამჩნევთ, თუ შევადარებთ ერთი და იმავე ენის განვითარების სხვადასხვა პერიოდს (მაგალ., გიორგი მერჩულის ენა X საუკუნისა, რუსთაველის ენა — ე. ი. XII ს. ქართული სამწერლო ენა — და თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენა).

ენაში ცვლილებებს ამჩნევენ იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც აკვირდებიან ერთსა და იმავე ენას მისი გავრცელების სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად დაშორებულ მიწა-წყალზე (ავილოთ, ერთის მხრივ, — ქართლის, მეორე მხრივ — ხევსურეთის ანდა გურიის ქართული მეტყველება). ცვლილებები დროში — ესაა ისტორიული ცვლილებები; ცვლილებები, რომლებიც სხვადასხვა გეოგრაფიულ პუნქტში შეინიშნება და უკავშირდება გარკვეულ ტერიტორიაზე ენის გავრცელებას, დიალექტური ცვლილებებია. ისტორიული ცვლილებები და დიალექტური თავისებურებანი შინაგანად უკავშირდებიან ერთმანეთს: ამა თუ იმ დიალექტისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი წარმოადგენენ შედეგს ისტორიული განვითარებისა, რომელიც სხვადასხვა პირობებში სხვადასხვაგვარად მიმდინარეობდა.

ამასთან დაკავშირებით საჭიროა განვიხილოთ, ერთის მხრივ, ენათა **დიალექტური** სახესხვაობანი, მეორე მხრივ კი, ენის **ისტორიული** განვითარება.

§ 18. ენა და დიალექტები. დიდ ტერიტორიაზე გავრცელებულ ენაში ყოველთვის გამოიყოფა **დიალექტები** (ბერძნ. სიტყვისაგან *dialectos*) ანუ **კილოები**. ეს არის ტერიტორიული დიალექტები. დიალექტს ახასიათებს გარკვეული თავისებურებანი, რომლებითაც ერთი დიალექტი განსხვავდება მეორე დიალექტისაგან და აგრეთვე სამწერლო ენისაგან (თუ იგი არსებობს¹). ამა თუ იმ დიალექტის თავისებურებებმა შეიძლება თავი იჩინოს იმაში, რომ ერთი დიალექტის გარკვეული სიტყვები არ შეგვხვდება მეორე დიალექტში, ან: სხვადასხვა დიალექტში შეიძლება ერთი და იგივე სიტყვები იხმარებოდეს, მაგრამ ისინი სხვადასხვაგვარად წარმოითქმოდნენ, ანდა ერთგვარად წარმოითქმოდნენ, მაგრამ სხვადასხვა მნიშვნელობა ჰქონდეთ, ან არა-და ერთი და იგივე სიტყვები განსხვავებული იყოს, როგორც წარმოთქმით, ისე მნიშვნელობით; გარდა ამისა განსხვავება შეიძლება გამოვლინდეს გრამატიკულ ფორმებში (ბრუნების, უღვლილების ფორმებში, გრამატიკული სქესების გაფორმებაში, სიტყვათა შეთანხმებაში, სიტყვათა მართვაში და ასე შემდეგ), ბგერითს შემადგენლობაში, ბგერათცვლილებებში.

¹ დიალექტებისა და სამწერლო (სალიტერატურო) ენის ურთიერთობის შესახებ იხ. § 30.

ავილოთ მარტივი მაგალითი: ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა მიხედვით ითქმის: „მანდ არის“, („მანდაა“). ამის ნაცვლად სხვადასხვა კუთხის მეტყველებაში გვექნება: „მან არის“ („მადაა“), „მაქ არის“ („მაქაა“), „მადანა არის“ („მადანაა“), „მაქანა არის“ („მაქანაა“), „მაქანე არის“ („მაქანეა“)...

კუთხური მეტყველების თავისებურებათა ერთობლიობას დიალექტიანუ კილო ეწოდება.

კილოები გამოიყოფა **ენაში**. ასე, მაგალითად, ქართული ენის კილოებია: ქართლური (მესხურ-ჯავახურითურთ), ქიზიყური, კახური, იმერული, აჭარული, გურული, რაჭული, ხევსურული, თუშური, ფაშური, მოხეური, მთიულური..., ინგილოური (აზერბაიჯანის სსრ-ში, ზაქათლის მხარეს), ფერეიდნული (სპარსეთში, ისფაჰანის მხარეს)...

ერთი და იმავე კილოს ფარგლებშიც ვხვდებით სხვადასხვაობას. ამისდაკვალად **კილოში** (დიალექტში) გამოიყოფა **კილოკავები**. ასე, მაგალითად: იმერული კილოს კილოკავები იქნებოდა: ზემო-იმერული და ქვემო-იმერული; კახურის კილოკავებია: შიგნი-კახური და გარე-კახური...

კილოკავზე წვრილი ერთეულია **თქმა**: თქმები გამოიყოფა **კილოკავში**. ქვემო-იმერული კილოკავის თქმები იქნებოდა: ხონური, ვანური... შიგნი-კახური კილოკავის თქმებად შეიძლება მივიჩნიოთ: ყვარლური, გურჯაანული...

თქმაზე უფრო წვრილი ერთეულია **ქცევა** (ასე, მაგალითად, ვანის თქმის ფარგლებში გამოიყოფოდა უხუთის ქცევა...).

ერთი სოფლის ფარგლებშიც არ გვექნება მეტყველების **სრული** ერთფეროვნობა... ორი ადამიანიც კი შეუძლებელია **სავსებით ერთნაირად** ლაპარაკობდეს (სტილი და გამოთქმა მაინც ექნებათ განსხვავებული).

დიალექტური მეტყველების თავისებურებანი რომ ხელშესახები იყოს, მოვიყვანთ ზოგი ქართული კილოს ნიმუშებს.

ქართლური კილო:

...ერთი ბიჭი არი და უჭირამ დიდი პური ხელში და იძახის: პური **მამიტანეთ**, პური **მამიტანეთო!** — ბიჭო, მანდე გაქ პური და რაღა გინდა? — ეს რომ გამომელიოს, მერე საიდან მოვიტანო? — მამა-შენი სად არი? — შარსა თესამს. — დედა-შენი სად არი? — ტირილსა თესამს. — ან შარი რა არი ან ტირილი რა არი? — მამა-ჩემი ცერცვსა თესამს, გადაივლის ვინმე, მოგლეჯამს, ან მოჰკლამს და ან ზედ შეაკვდება. შარი ეგ არი. ჩვენ მეზობელს შვილი მოუკვდა, დედა-ჩემი იმასა ტირის, — მერე ან მამა, ან დედა, ან მე მოვკვდებით, მოვლენ და ისინი გვიტირებენ... (ჩაწერილია გ. თოფურიას მიერ შუა-ერედვში 1923 წ. — იხ. კრებული „არილი“, გვ. 151-152).

კახური კილო (გარე-კახური კილოკავი):

ეხლა დაიწყო ობოლმა: მამა-ჩემსაო ბევრი ფუტკარი ჰყვანდაო; დილითაო, მიდიოდა ის ფუტკარიო, მთვლიდაო და სადამოთი მოდიოდაო, მთვლიდაო: ხო არაფერი დააკლდაო. ერთ დროსაო, რო **მოიდა** ფუტკარი, დათვალა, ერთი ფუტკარი დააკლდა, წავიდა მამა-ჩემი, ეძება, ეძება... ის ფუტკარი **დეჭირნათ** და გუთანში შეებათო. გემეემო ის ფუტკარი მამა-ჩემს; დასიებოდაო კისერიო ძალიან უდიურათ. მამა-ჩემმა გაუჭრა იმ ფუტკარს კისერიო, იმ ფუტკარის კისერზე **ამოიდა** ერთი დიდი კაკალიო, იმაზე შამოჯდა ფრინველიო და იმ კაკალსა სჭამდაო. მამა-ჩემმა ერთი ბელტი წამოუსვავა და იმ კაკლი კენწეროზე სამი დესეტინა მიწა გაიმართაო... ვხამდით, ვთესამდით იმ კაკლი კენწერზედაო. ყანა გვედგაო. ერთ დროს მუშა წავასხითო და ყანას ვმკიდითო კაკლის კენწერზედაო. ზაკუშკობამდი ყანა მკეს მუშებმაო... (ჩაწერილია არნ. ჩიჭობავას მიერ საგარეჯოს სოფსაბჭოს სოფ. მარიამჯვარში 1923 წ. — იხ. კრებული „არილი“, გვ. 81).

ინგილოური კილო (ზაქათლის მხარეს, აზერბაიჯანის სსრ):

ერ. ქეჩი (=თხა) ყოფილ, სამ წიკო (=თიკანი) ჰყოლი. ანწლი ქობ გატყეებო, შიგ წიკოებ დატყერი, თუთან ტყეში წასულ ბალახ მათოვნელა (=მოსაძოვრად)¹ შუტოებბედათ (=შვილებისტვის) კი ჰუთქომ: „შუტლებო, წავალ, ბალახ მოვზოვნი, დავბრუნდებ, **ზუზუ**ებით **ზეს** მოგიტანყ, ქებით — ბალახს, ჩემ მოსულიანყა (=მოსვლის ჟამამდე; მოსვლამდე) ყარ მინამს (=კარი ვინმეს) არ გაულოთ. ქეჩი საზოვნელა წასულ. წიკოებს ქობი კარებ, ფენყრებ მაგრა დაუკლუტიაყ (დაუკეტიყე=დაუკეტიათ), შიგ დამდგარან... (ჩაწერილია მოსე ჯანაშვილის მიერ, — იხ. „ძველი საქართველო“, ტ. II, 1911-13 წ., განყოფილება IV, გვ. 189).

ფერეიდნული კილო (სპარსეთში, ისფაჰანის მხარეში — სპარსელების მიერ XVII ს. გადასახლებულ ქართველთა სოფლების მეტყველება; სულ 14 სოფელია: მარტყოფი, ქომო მარტყოფი, თოლელი; ნინოწმინდა, სიბაქი...).

ოთხი წელს ემისყე (=ამისგან, ამაზე) წინ ფაიზე (შემოდგომას) ძირობა (=ძვირობა) იყო ძერეიდანში. ქურთები ბეურს მოდიოდეს მოკობრობაზე (=ყაჩალობაზე). ერთ ღამეს ამბავი მამიტანეს სოფელჩი, სახლჩი, რო გუშინდამაო სიბაქსა, ლანგე-ჩემმას, წისქვილი გოტტეხიაყეო. ზოდა, გოტტანიყეო ოცი საბალნე ფქილი(ო), რო ღირდა იმაშინ ოთხი ასი თუ-

¹ ინგილოურში **ძ**, **ჭ** არა გვაქვს; **ძ**-ს ცვლის **ზ** (მოვზოვნი=მოვძოვ, ზუზუ=ძუძუ, ზე = რძე)... **ჭ**-ს ცვლის **ყ** — (ფენყრებ=ფანჯრები)...

მანი. მეც მეწყინა. ჯარი წასულაო, მადღეუნიებიაყო, წამადსწეუნიაყენ მოკობრებსაო, ვერ მიდგომიანყე მოკობრებსა, ბეჭრები ყოფილან მოკობრებიო. იქით (=იქიდან) დოუბარებიაყე სიბაქს: კაცი გაგზავნეთ სე(დ)ფოლა ხანთანაო: ჯარი მოგოშელიავოს (=მოგვაშველოს)... (ჩაწერილია არნ. ჩიქობავას მიერ ფერეიდნელ ქართველ სეფოლა იოსელიანისაგან, თბილისში, 1923 წ. — იხ. უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII, გვ. 222).

ხევსურული კილო:

...მაშინ ერეკლეს შაუქუჩებიან (=შეუგროვებია) თავის ყმან; ბევრ დახვოცივან. უფრო ზევსურთა არავინ მამკვდარას ომში, იმით რომ ზევსურთ **სრუ** ყველას ჯაჭვი სცმიფ. ერეკლეს უთქვამ: „რა გინდათ, ჩემნო ზევსურნო, რომ **მაგცათ**: თეთრი (=ფული) თუ იარაღი, თუ რვალი?“ ზევსურთ არაისად ველ არ მაუკიდებავ, უთქომ: „რად გვინდავ საჩუქარივ? განა საჩუქრის გულისად ვიომეთავ?“ მაშინ ერეკლეს მიუცემავ ზოგისად იარაღი, ზოგისად — თეთრი. გამაბრუნვილან ზევსურნი, წამასულან. უთქომ წამასვლაში ერეკლისად; „თუ კიდევ რა მაუწვდ თათრებს, საჩქაროდ დაგვიბარიდი, მაშინ სათათრეთშიაც აღარ დავაყენებთ“. ნეფე ერეკლესაც მადლობა გადაუწვდავ და წასულან ზევსურნი შინ“ (ჩაწერილია ბეს. გაბუურის მიერ, გამოსცა ა. შანიძემ, — იხ. წელიწდული, I-II, 1923-24 წ., გვ. 164).

გურული კილო:

იყო ცოლ-ქმარი; **იგენს** არ ყავდენ შვილი. ერ ღამეს **დეესიზმა** ამ კაცს, რომ შვილი ეყოლებოდა, მარა თვითონ ქე მოკვდებოდა. სამი დღით ადრე ქმარმა უთხრა ცოლს, რომ ასთე დემესზმაო. იმ დროს იყო დევობა და დევები იტაცებდენ ბოვშებს. ქმარმა გააფთხილა ცოლი: ლოგინობის დროს ისეთ გამოქუბულში შესულიყო, რომ დევებს ვერ მიეგნენ (=მიეგნოთ). მოკტა აი კაცი. **მუაწია** მოლოგინების დროი. ქალმა მონახა ერთი ყუდრო გამოქუბული და მოლოგინდა. ბოვშს სამი დღეი რო შუუსრულდა, უშველებელი (=ძალიან დიდი) გახთა... (ჩაწერილია ს. ჟღენტის მიერ; იხ. მისი „გურული კილო“, გვ. 124).

დიალექტები (დიალექტური სხვაობა) მხოლოდ ცოცხალ ენაში ჩნდება. მკვდარი ენა, ხმარებიდან გამოსული ენა აღარ ვითარდება. მას დიალექტური სხვაობა არ შეეძინება (მკვდარ სამწერლო ენაში მხოლოდ ის დიალექტიზმები შეიძლება აღიბეჭდოს, რაც ცოცხალ ენას ახასიათებდა).

კილო (დიალექტი), კილოკავი, თქმა და ქცევა — ეს ოთხი ცნება თავისებურებათა მეტ-ნაკლებობის საფეხურებს გამოხატავს. შეიძლება კილოკავი და ქცევა არც კი გამოვყოთ და დავკმაყოფილდეთ მხოლოდ ცნებებით: **კილო** (დიალექტი) და **თქმა**, ხოლო კილოს ფარგლებში დავაჯგუფოთ ერთმანეთთან ახლოს მდგომი თქმები. ამგვარად, გვექნება ერთს შე-

მთხვევაში უფრო რთული კლასიფიკაცია: **დიალექტი (კილო)**, **კილოკავი**, **თქმა**, **ქცევა**; მეორეში — უფრო მარტივი: **დიალექტი (კილო)**, და **თქმა**. ყოველ შემთხვევაში, ეს ორი ცნება აუცილებელია, რამდენადაც საჭიროა დავაზუსტოთ ამა თუ იმ მხარის, ოლქის, რაიონის და ა. შ. მეტყველების თავისებურებანი.

კილო, კილოკავი, თქმა, ქცევა შეფარდებითი ცნებებია, ამასთანავე ყველაზე მსხვილ ერთეულს წარმოადგენს კილო; ამაზე დიდი ერთეული უკვე ენა იქნება. ენა იყოფა კილოებად. გარკვეულ საზოგადოებრივ-ისტორიულ პირობებში ამა თუ იმ ენის დიალექტი შეიძლება გადაიქცეს დამოუკიდებელ ენად (იხ. § 26).

მოდვრებას დიალექტთა (კილოების) შესახებ ეწოდება დიალექტოლოგია. უნდა განვასხვავოთ კერძო დიალექტოლოგია (მაგალითად, ქართული დიალექტოლოგია, რუსული დიალექტოლოგია, უკრაინული დიალექტოლოგია, სომხური დიალექტოლოგია...) და დიალექტოლოგია ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით. ეს უკანასკნელი განიხილავს დიალექტთა შესწავლის ზოგად, თეორიულ საკითხებს.

დიალექტოლოგიის, როგორც ზოგადენათმეცნიერული დისციპლინის, ურთულეს საკითხს წარმოადგენს დიალექტთა ერთმანეთისაგან გამიჯვნის საკითხი. ერთი შეხედვით, დიალექტთა გამიჯვნა არ უნდა იყოს ძნელი, თუ კი ვიცნობთ მოსაზღვრე დიალექტების თავისებურებებს. ყოველი კილოსთვის ნიშანდობლივია რამდენიმე თავისებურება (მაგალითად, ქიზიყურისთვის დამახასიათებელია: **ვ** — ბგერის მქონეობა (მუჭლი, ვარი...), **ს** — ბგერის დასუსტება (მათ მოიყვანე...), **ოვი ოი** (მოიდა...), **ავ ამ** (თესამს)... **ჟე** — ნაწილაკის ხმარება ანდა მის ნაცვლად — **თ** სუფიქსის დართვა (იმან ძმებს უთხრაყე... ძმებს უთხრათ...) და სხვ. ყოველი დასახლებული პუნქტი, რომლის მეტყველებაშიაც დადასტურდება ყველა ეს თავისებურება, უყოყმანოდ შეიძლება მივაკუთვნოთ ქიზიყურ კილოს. მაგრამ როგორ მოვიქცეთ, თუ ყველა ეს თავისებურება კი არ დასტურდება, არამედ — ნაწილი (ორი ან სამი)? მერყეობის შესაძლებლობა მით უფრო მეტი იქნება, რაც მეტია თავისებურებანი: ვთქვათ, არ დადასტურდა არც **ვ** ბგერა, არც **ს**-ბგერის დასუსტება, მაგრამ გვაქვს „მოიდა“ (ოვი ოი), თესამს (ავ ამ), არის: უთხრათ, მაგრამ არ იხმარება: უთხრაყე...

ასეთი მერყეობა, როგორც წესი, განაპირა სოფლებშია მოსალოდნელი, ე. ი. იქ, სადაც ერთი დიალექტი მეორეს ხვდება.

თუ მოსაზღვრე დიალექტებს ყოფს მთა, დიდი მდინარე ან დაუსახლებელი ვრცელი მიწა-წყალი, დიალექტების გამიჯვნა შედარებით ადვილია. მაგრამ როცა ასეთი გეოგრაფიული დაბრკოლება არ არსებობს და ერთი დიალექტის სოფლები უშუალოდ ეკვრის მეორისას, ჩნდება გარდამავალი ზოლი მერყევი თავისებურებებით.

§ 19. ლინგვისტური გეოგრაფია. დიალექტთა გამიჯვნისას თითქმის ყოველთვის იგრძნობა ერთგვარი სიძნელები. მაგრამ ეს სიძნელენი მატულობენ, როდესაც იზრდება დიალექტთა ურთიერთზე გავლენა, რაც თავისი მხრივ გამოწვეულია სხვადასხვა დიალექტის წარმომადგენელთა ინტენსიური ურთიერთობით. ზოგი საზღვარგარეთელი დიალექტოლოგი ცდილობდა თავისებური გზით აეგლო გვერდი ამ სიძნელებისათვის: კერძოდ, ისინი ცდილობდნენ **შეესწავლათ თავისებურებანი**, ისე რომ არ **გაეერთიანებინათ ისინი დიალექტებად** კილოებად) და ა. შ. თავისებურებანი შეესწავლებოდა კარტოგრაფიული წესით. რუკაზე აღნიშნავდნენ იმ ადგილებს, სადაც გარკვეული თავისებურება იჩენდა თავს. ამა თუ იმ თავისებურების გავრცელების ფარგლები აღინიშნებოდა ხაზით, რომელსაც ისოგლოსა ეწოდება (ბერძნ. *isos* „თანაგვარი“, *glossa* „მეტყველება“, „ენა“)¹. იქმნება იმდენი რუკა, რამდენ თავისებურებასაც სწავლობენ. ცალკეულ თავისებურებათა რუკები ერთიანდება ატლასში, ე. წ. **ლინგვისტურ ატლასში** (უფრო ზუსტად: ენობრივ ატლასში). ასე შეესწავლება ენობრივი თავისებურებანი, მათი გეოგრაფიული გავრცელების ფარგლები, და შესწავლის შედეგები აისახება რუკაზე. ამგვარად დიალექტების კარტოგრაფიული შესწავლის პროცესში აღმოცენდა **ლინგვისტური გეოგრაფია**.

ლინგვისტური გეოგრაფია (ყოველ შემთხვევაში, მისი ის ვარიანტი, რომელიც საფრანგეთშია წარმოდგენილი ჟილიერონის სკოლით) **დიალექტურ თავისებურებებს** სწავლობს, მაგრამ **დიალექტთა არსებობას უარყოფს**: გვაქვს დიალექტური თავისებურებანი, მაგრამ არ არსებობს თავისებურებათა **ერთობლიობა**, რომელიც გავრცელებული იყოს განსაზღვრულ ტერიტორიაზე. შესაძლებელია განვსაზღვროთ **ცალკეულ თავისებურებათა** გავრცელების ტერიტორია, მაგრამ შეუძლებელია განვსაზღვროთ **დიალექტის**, როგორც **თავისებურებათა ერთობლიობის**, გავრცელების ტერიტორია, რადგანაც ისოგლოსები ერთმანეთს კი არ ემთხვევიან, არამედ ერთმანეთს გადაკვეთენ ხოლმეო. „დიალექტოლოგია, რომელიც უარყოფს დიალექტების არსებობას“, — ასე შეიძლება დავახასიათოთ საზღვარგარეთელი ლინგვისტური გეოგრაფიის ზოგიერთი მიმდინარეობის თვალსაზრისით. ეს მიმდინარეობანი არსებითად შორდებიან ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების თვალსაზრისს ამ საკითხში (და რიგ სხვა საკითხშიც).

¹ შდრ. იზოთერმა — უფრო სწორად: ისოთერმა — ხაზი, რომელიც აერთიანებს ერთნაირი ტემპერატურის მქონე გეოგრაფიულ პუნქტებს, იზობარი — უფრო სწორად: ისობარი — ხაზი, რომელიც აერთიანებს ერთნაირი ატმოსფერული წნევის გეოგრაფიულ პუნქტებს...

იქ, სადაც დიალექტები ინტენსიურად მოქმედებენ ერთმანეთზე, მათი გამიჯვნა ძნელია, მაგრამ ამით დიალექტთა საკითხი არ მოიხსნება: პერიფერიაზე ისინი შეიძლება შეერწყმოდნენ ერთმანეთს, მაგრამ შესაძლებელია თითოეული მათგანის ბირთვი გამოიყოფს: ფრანგული ენის პიკარდიულ და ლოტარინგიულ დიალექტებს არ დაუკარგავთ თავიანთი ინდივიდუალურობა, მიუხედავად დიალექტურ თავისებურებათა მოშლის ძლიერი პროცესისა საფრანგეთში. მით უფრო ეს ითქმის ქართული, სომხური, რუსული, უკრაინული და ბევრი სხვა ენის დიალექტთა გამიჯვნის შესახებ.

ლინგვისტური გეოგრაფია ფასეულია არა დიალექტთა არსებობის უარყოფის გამო, არამედ მიუხედავად ამ უარყოფისა, დიალექტურ თავისებურებათა შესწავლის **კარტოგრაფიული მეთოდის** გამო, რაც საშუალებას იძლევა თვალსაჩინოდ იქნეს წარმოდგენილი დიალექტურ თავისებურებათა განლაგება რუკებზე ისოგლოსების ან სხვა პირობითი ნიშნების საშუალებით; მაგალითად: რუკაზე ყოველ დასახლებულ პუნქტთან აღნიშნული იქნება მისთვის დამახასიათებელი თავისებურება, — ან გრაფიკულად ან პირობითი ნიშნების საშუალებით, — დავუშვათ, რა სახისაა ჩვენებითი ნაცვალსახელები (**ეს** თუ **აგი**, **ის** თუ **იგი**) ანდა ადგილის ზმნისართები (**აქ** თუ **აქანა**, **აქანე... მანდ** თუ **მად**, **მადანა**, **მადანე**, **მაქანე...** — სად რომელი ამ ვარიანტთაგანი იხმარება ცოცხალ დიალექტურ მეტყველებაში და ა. შ.).

დიალექტურ თავისებურებათა შესწავლის კარტოგრაფიული მეთოდი შეიძლება განვახორციელოთ ამ თავისებურებათა ადგილზე უშუალოდ შესწავლის გზით (ამას ეწოდება **პირდაპირი მეთოდი**) ანდა **ანკეტების** საშუალებით. ყველაზე ფასეულია თავისებურებათა შესწავლა ადგილზე უშუალო დაკვირვების წესით, ე. ი. პირდაპირი მეთოდით. ანკეტურ წესს ის უპირატესობა აქვს, რომ შეიძლება გამოვიყენოთ დიდი **მასშტაბით და დიალექტოლოგიურ მუშაობაში** ადგილობრივი ინტელიგენცია **ფართოდ ჩავაბათ**; მაგრამ ანკეტური წესით შეკრებილი მონაცემები შემდეგ მაინც უნდა შემოწმდეს პირდაპირი მეთოდით.

თავის თავად ცხადია, რომ ანკეტური წესით მუშაობისას წინასწარ უნდა შეირჩეს ის **თავისებურებანი**, რომელთა არსებობა ან არარსებობა უნდა შემოწმდეს ამა თუ იმ პუნქტში. საჭიროა კითხვანი, საჭიროა პროგრამა ადგილობრივი კილოების თავისებურებათა შესაგროვებლად. გასაგებია, რომ ამ პროგრამების კონკრეტული შინაარსი სხვადასხვა ენისათვის სხვადასხვაგვარი იქნება, იმისდა მიხედვით, თუ როგორია შესასწავლი ენის დიალექტური თავისებურებანი.

ამგვარად, „პროგრამის“ შედგენა გულისხმობს, რომ წინასწარი მუშაობა უკვე ჩატარებულია და, ყოველ შემთხვევაში, ზოგადად მაინც დადგენილია, ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსის, ლექსიკის რა თავისე-

ბურებები უნდა იქცეს დაკვირვების საგნად. რუსული ენის დიალექტურ თავისებურებათა შესასწავლად სხვადასხვა დროს რამდენიმე პროგრამა შედგა: მეცნიერებათა აკადემიის მიერ (1896 წ.), მოსკოვის დიალექტოლოგიური კომისიის მიერ (I, II 1909, 1911 წ.), ენისა და აზროვნების ინსტიტუტის მიერ (1936 წ.); უკანასკნელ ხანებში პროგრამა შეადგინა რუსული ენის ინსტიტუტმა (1945 წ.), რომელმაც დაიწყო მუშაობა რუსული ენის დიდი ატლასის შესადგენად; ამჟამად ამ მუშაობას აწარმოებს სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი.

ქართული ენის დიალექტოლოგიური შესწავლის მოკლე პროგრამა (უკეთ: ინსტრუქცია) შეადგინა ყოფ. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრემ ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით (1911 წ.); დიალექტოლოგიური ლექსიკის შეგროვების პროგრამა შეადგინა ქართულმა საენათმეცნიერო საზოგადოებამ 1927 წელს.

§ 20. სოციალური დიალექტები და ჟარგონები. ტერიტორიული დიალექტებისაგან უნდა განვასხვავოთ **სოციალური** დიალექტები. როდესაც სოციალური დიალექტების შესახებ ლაპარაკობენ, მხედველობაში აქვთ ამა თუ იმ საზოგადოებრივი კლასის, ამა თუ იმ საზოგადოებრივი ჯგუფის, გარკვეული პროფესიის, გარკვეული სპეციალობის პირთა მეტყველების **თავისებურებანი**. მაშასადამე, სოციალური დიალექტების ნიმუშებს წარმოადგენს: ფეოდალური არისტოკრატის, ბურჟუაზიის (კერძოდ, მისი ზედა ფენების) „კლასობრივი“ დიალექტები (უფრო ზუსტად, ჟარგონები); ამა თუ იმ სპეციალობის მუშათა: ფეიქრის, მეწაღის, დურგლის, კალატოზის, მელითონის, რკინიგზელის... მეზღვაურის... მეტყველების თავისებურებანი; სხვადასხვა სპეციალობის გონებრივ მუშაკთა (ექიმის, აგრონომის, მათემატიკოსის, მუსიკის მცოდნის, ფილოლოგის...) მეტყველების თავისებურებანი. ენგელსი აღნიშნავდა, რომ ინგლისელი მუშები ლაპარაკობენ განსაკუთრებულ დიალექტზე. ამით ენგელსს სურდა გაეხაზა ის ანტაგონიზმი, რომელიც არსებობს კაპიტალისტურ ინგლისში გაბატონებული ბურჟუაზიის კლასსა და დაჩაგრულ მუშათა კლასს შორის¹.

სოციალურ დიალექტებს გარკვეული **თავისებურებები** ახასიათებს ეს არის ტერიტორიული და სოციალური დიალექტების საერთო ნიშანი: მეტყველების თავისებურებათა გარეშე, საერთოდ, დიალექტი არც გვექნე-

¹ ფ. ენგელსი. მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, 1935 წ. გვ. 122. „ინგლისის მუშათა კლასი დროთა ვითარებაში სულ სხვა ხალხად გადაიქცა, ვიდრე ინგლისის ბურჟუაზია... მუშები ლაპარაკობენ სხვა დიალექტზე, მათ აქვთ სხვა იდეები და წარმოდგენები, სხვა ზნე-ჩვეულება და ზნეობრივი პრინციპები, სხვა რელიგია და პოლიტიკა, ვიდრე ბურჟუაზიას“.

ბოდა. მაგრამ სოციალური დიალექტები განსხვავდება ტერიტორიულისაგან რიგი მნიშვნელოვანი მომენტის მიხედვით.

ტერიტორიული დიალექტები გამიჯნულია ერთმანეთისაგან გავრცელების ადგილის მიხედვით: ერთ სოფელში (ქალაქში) ორი ტერიტორიული დიალექტი შეუძლებელია გვექონდეს; სოციალური დიალექტები კი ტერიტორიულად გამიჯნული არ არის: ერთ ქალაქში, ერთ სოფელშიაც კი, შეიძლება წარმოდგენილი იყოს რამდენიმე სოციალური დიალექტი. ტერიტორიული დიალექტების თავისებურება ეხება ძირითად ლექსიკურ ფონდსაც, გრამატიკულ წყობასაც, ფრაზეოლოგიასაც და ბევრით მოვლენებსაც; სოციალურ დიალექტთა თავისებურებანი კი ძირითადად ლექსიკასა და ფრაზეოლოგიას ემოდის.

ტერიტორიული დიალექტი — ეს არის ენა მინიატურაში; ხელსაყრელ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებში ტერიტორიული დიალექტი შესაძლებელია გადაიქცეს დამოუკიდებელ ენად, სოციალური დიალექტი კი ისევე ვერ განვითარდება ახალ ენად, როგორც ესა თუ ის საზოგადოებრივი ფენა ვერ გადაიქცევა ცალკე ხალხად. ახასიათებს რა არსებით განსხვავებას ტერიტორიულსა და „კლასობრივ“ დიალექტებს შორის, ი. სტალინი წერს: „კლასობრივი“ დიალექტები, რომლებსაც უფრო სწორი იქნება ჟარგონები ვუწოდოთ, ემსახურებიან არა ხალხის მასებს, არამედ ვიწრო სოციალურ ზედაფენას. ამასთან მათ არა აქვთ თავიანთი საკუთარი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ამის გამო ისინი ვერაფრით ვერ განვითარდებიან დამოუკიდებელ ენებად. ადგილობრივი („ტერიტორიული“) დიალექტები, პირიქით, ემსახურებიან ხალხის მასებს და აქვთ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ამის გამო ზოგიერთი ადგილობრივი დიალექტი ერების შექმნის პროცესში შეიძლება საფუძვლად დაედოს ეროვნულ ენას და განვითარდეს დამოუკიდებელ ეროვნულ ენად¹. რასაც ი. სტალინი „კლასობრივი“ დიალექტების შესახებ ამბობს, სავსებით უდგება საერთოდ, სოციალურ დიალექტებსაც.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, სოციალური დიალექტების თავისებურებებში სიმძიმის ცენტრი ლექსიკასა და ფრაზეოლოგიას ხვდება.

ეს გასაგებიცაა, სოციალური დიალექტები შეპირობებულია, საერთოდ, ადამიანის საზოგადოებრივი მდგომარეობით და შრომითი საქმიანობით, პირველ რიგში კი, საწარმოო საქმიანობით; ენაც ხომ, — როგორც გვასწავლის ი. სტალინი, — „უშუალოდ არის დაკავშირებული ადამიანის საწარმოო საქმიანობასთან, და არა მარტო საწარმოო საქმიანობასთანაც მისი მუშაობის ყველა სფეროში წარმოებიდან ბაზისამდე, ბაზისიდან ზედ-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 41.

ნაშენამდე“¹. ენის ლექსიკური შემადგენლობა ფაქიზად ასახავს სოციალური წყობილების ცვლას, წარმოების, კულტურის, მეცნიერების განვითარებას².

პროფესიული ლექსიკა წარმოადგენს სოციალურ დიალექტთა ლექსიკის კერძო შემთხვევას.

მჭედელს ისეთი სიტყვები და გამოთქმები მოეპოვება, რომელთაც ხარაზი ან დურგალი არ საჭიროებს და — პირიქით (ხარაზი ზოგადად „ხერხს“ დასჯერდება; დურგალს კი სჭირდება სხვადასხვა სახის ხერხი: განის ხერხი, სიო ხერხი, მრგვალი ხერხი, დისკო ხერხი და სხვ.).

ასევე მევენახე ან მეცხოველე კოლმეურნე ყოველდღიურად ბევრ ისეთ სიტყვასა და გამოთქმას ხმარობს, რაც ციტრუსების მეურნეობის მუშაკს არ ექნება (ნიმუშად მევენახეობის დამახასიათებელ ორიოდ სიტყვა-გამოთქმას დავასახელებთ: ჭიგო, ნეკი, ფუნთხლი, კლერტი, ვაზის ფჩხილა, დედა-ვაზი, სანაყოფო რქა, ახვევა, შეყელვა, გასხლვა, გაფურჩვნა... ხევსური მეცხოველე ამგვარ სიტყვებს არ საჭიროებს... მის ლექსიკაში: ვაზი, ვენახი, ყურძენი და მევენახეობის დარგის ორიოდ სხვა ზოგადი სიტყვა თუ გვექნება).

სხვადასხვა დარგის სპეციალისტების ლექსიკაც, როგორც ცნობილია, განსხვავებულია, განსხვავებულია იმდენადვე, რამდენადაც განსხვავებულია ცნებები, რომლებიც ამა თუ იმ დარგში იხმარება: ექიმის სიტყვები და გამოთქმები მრავალ შემთხვევაში გაუგებარია ენათმეცნიერისა ან ასტრონომისათვის და — პირიქით.

ორიოდ სიტყვა **ჟარგონის** შესახებ. რა არის ჟარგონი? ჟარგონი — ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით — ესაა ქურდების, პროფესიული მათხოვრების, მოხეტიალე მეწვრიმალეთა **პირობითი „ენა“** (ფრანგ. argot „ქურდების ენა“; ფრანგ. jargon „დამახინჯებული ენა“).

ჟარგონი უნდა მივიჩნიოთ სოციალური დიალექტის სახეობად, რამდენადაც იგი მოემსახურება ადამიანთა გარკვეულ ჯგუფს, რომელთაც პროფესიული ინტერესები აერთიანებს. მოხეტიალე მეწვრიმალეთა (ე. წ. ოფენების) ენა პრინციპში არ განსხვავდება თერძისა თუ მეწაღის მეტყველებისაგან: იქაც და აქაც თავისებური ლექსიკა გვაქვს.

განსხვავება იმაშია, რომ თერძი განზრახ **არ იგონებს** საგანგებო სიტყვებს იმ მიზნით, რომ მისი ლაპარაკი **გაუგებარი იყოს** სხვა წრის პირთათვის. ჟარგონის ლექსიკას კი **საგანგებოდ თხზავენ** ან არსებულ სიტყვებს **ხელოვნურად ასწავფერებენ**, ან კიდევ **თავისებური მნიშვნელობით** ხმარობენ გარკვეული მიზნით: რომ ლაპარაკი **გასაგები იყოს თავისი წრის პირებისათვის** და **გაუგებარი დარჩეს სხვებისათვის**.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 9

² იქვე. 22-23

რუს ენათმეცნიერ სრეზნევესკის 1839 წ. ჩაუწერია მოხეტიალე მეწვრილმანის ასეთი განმარტება მათი ჟარგონის შესახებ: „ჩვენი საქმე ისეთია, დავდივართ უცხო ადგილებში. ვთქვათ, შემთხვევამ მოიტანა და ამხანაგს უნდა გადავულაპარაკოთ ისეთი რამ, რომ მხოლოდ ჩვენი საქმის კაცმა გაიგოს!“

მოხეტიალე მეწვრიმალეთა XIX ს. რუსულ მეტყველებაში გვხვდება სიტყვები; „მარილი“ (რუს. -ის ბადლად); ესაა გადასხვაფერებული ბერძ. **hals** „მარილი“... „კარი“, „ეზო“, „ფული“, „ღვინო“...

-ზმნის ფუძეა: „ჭრილა“ = კარი... რუსული სათავის სრულიად უცხოა, შეთხზული სახელებია საყოველთაოდ ცნობილი სიტყვები ქურდებს სხვა მნიშვნელობით ჰქონდათ ნახმარი თავის ენაში: (=**საქმის გარჩევა სასამართლოში**), (=**სატეხი**), (=**სახარხოზელა**), (=**პოლიციელი**...).

ჟარგონს წარმოადგენს ჩვენებური „ქაჯური ენა“: აქ სიტყვებს ასხვაფერებენ იმით, რომ ყოველ მარცვალს ურთავენ გარკვეულ ნაწილაკს (მაგალითად, **წა**-ს); ამის შედეგად სიტყვა ისე იცვლება, რომ გაუგებარი ხდება: „აწამხაწანაწაგოწა მოწავიწადაწა“ = ამხანაგი მოვიდა... მიზანია — სხვამ ვერ გაიგოს! საშუალება — სიტყვების გადასხვაფერება-დამახინჯება: ესაა, რომ ქაჯურ ენას¹ ჟარგონად მიგვაჩნევენ.

ჟარგონი ზოგჯერ შეიძლება გამოიშვადეს სტიქიურად, ყოველგვარი განზრახვის გარეშე. ასე, მაგალითად, ქ. კიახტაში, ჩინეთის საზღვარზე, საიდანაც დიდძალი ჩაი შემოჰქონდათ ძველ რუსეთში, შეიქმნა დამახინჯებული სავაჭრო ჟარგონი: მასში სიტყვები რუსული იყო, მაგრამ გრამატიკა არ იყო რუსული — ე. ი. სიტყვები არ იბრუნვოდა და არ იუღვლებოდა, — თითქოს ეს ყოფილიყო ჩინური ენა.

ი. სტალინმა ჟარგონი უწოდა თავად-აზნაურული არისტოკრატისა და ბურჟუაზიის ზედა ფენების მეტყველებას: ამით ი. სტალინმა ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ამ საზოგადოებრივი წრეების მეტყველება საერთო სახალხო ენის **დამახინჯებას** წარმოადგენს: „...ცალკეული სოციალური ჯგუფები, კლასები სრულიადაც არ არიან განურჩევლნი ენისადმი, — წერს ი. სტალინი, — ისინი ცდილობენ გამოიყენონ ენა თავისი ინტერესებისათვის, თავს მოახვიონ მას თავისი განსაკუთრებული ლექსიკონი. თავისი განსაკუთრებული ტერმინები, თავისი განსაკუთრებული გამოთქმები. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევიან შეძლებული კლასების ზედა-

¹ რუსულში ამგვარ მეტყველებას ტარაბარშინა ეწოდება (ტარაბარშინა გადატანით ნიშნავს გაუგებარ, უაზრო ნაწერსა და ნათქვამს).

ფენები, რომლებიც მოსწყდნენ ხალხს და სძულთ იგი: თავადაზნაურული არისტოკრატია, ბურჟუაზიის ზედა ფენები. იქმნება „კლასობრივი“ დიალექტები, ჟარგონები, სალონის „ენები“¹.

თავად-აზნაურული არისტოკრატისა და ბურჟუაზიის ზედაფენების სოციალური დიალექტები სწორედ იმიტომ წარმოადგენენ ჟარგონებს, რომ მათი მატარებელი წრეები მოსწყდნენ ხალხს, ისინი უცხონი არიან ხალხისათვის, მტრობენ ხალხს. მათი მეტყველების თავისებურებანი საერთო სახალხო ენის ნორმებს არა თუ არ ეგუება, არამედ უცხოა საერთო სახალხო ენისათვის. მშრომელი ხალხის სხვადასხვა წრის მეტყველების თავისებურებები კი არ შეიძლება იყოს უცხო საერთო სახალხო ენისათვის: **საერთო სახალხო ენის საფუძველს ქმნის სწორედ მშრომელი მასების მეტყველება.**

ნ. მარი და მისი მიმდევრები ამტკიცებდნენ, ყველა ენა კლასობრივია, საერთო-სახალხო ენა ფიქციას წარმოადგენს. ამის შესაბამისად ისინი განსაკუთრებით ბევრს ლაპარაკობდნენ სოციალური დიალექტების, მეტადრე კი — „კლასობრივი“ დიალექტების შესახებ. ამის საპირისპიროდ ი. სტალინი საერთო-სახალხო (ეროვნული) ენის წამყვანი როლის აღიარების საფუძველზე განხაზავს ტერიტორიული დიალექტების მნიშვნელობას. რაც შეეხება სოციალურ დიალექტებს, მათი როლი ენის არსებობა-განვითარებისათვის უმნიშვნელოა.

„კლასობრივი“ დიალექტები და ჟარგონები აქვს მხედველობაში ი. სტალინს, როდესაც ის წერს: „დიალექტები და ჟარგონები წარმოადგენენ საერთო-სახალხო ეროვნული ენის განშტოებებს, რომელთაც არ გააჩნიათ რაიმე ენობრივი დამოუკიდებლობა და განწირული არიან უბადრუკი არსებობისათვის“². სოციალური დიალექტების თავისებურებათა ანალიზი ხელშესახებს ხდის ი. სტალინის მიერ მოცემული შეფასების სისწორეს.

§ 21. ენა, როგორც ისტორიული კატეგორია. ენა ისტორიულ კატეგორიას წარმოადგენს, ენა დროთა ვითარებაში იცვლება, ვითარდება. ენაში (დიალექტში, თქმაში) მომხდარ ცვლილებებს თვითონ მოლაპარაკენი ძნელად ამჩნევს, გარეშე პირთათვის კი მათი შემჩნევა ადვილია. დროის გარკვეულ მონაკვეთში (მაგალითად, 30, 50 წლის განმავლობაში) რომელიმე სოფლის (რაიონის) თქმაში მომხდარ ცვლილებათა გამოსარკვევად აუცილებელი იქნებოდა გვქონოდა სათანადო მეტყველების სრული სურათი ამ პერიოდის დასაწყისში და დასასრულში, დაფუძვით, რომ გორის რაიონის, სოფელ ტყვიავის მეტყველება იყო შესწავლილი 1923 წელს, და

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 11.

² იქვე. გვ. 12.

30 წლის შემდეგ, 1953 წელს, კვლავ იქცა შესწავლის საგნად. ახალ დაკვირვებათა შედარება ძველთან საშუალებას მოგვცემდა ზუსტად დაგვედგინა, რა და როგორ შეიცვალა ამ ხნის განმავლობაში სოფელ ტყვიავის მკვიდრთა მეტყველებაში.

მაგრამ დიალექტის ასე შესწავლის შემთხვევები იშვიათია ჩვენს დროშიც კი, როცა დიალექტებს სისტემატურად სწავლობენ. რაღა უნდა ვთქვათ იმ ეპოქათა შესახებ, რომლებიც წინ უძღოდა ენათმეცნიერების წარმოშობას, როდესაც დიალექტური მეტყველება საერთოდ არ შეისწავლებოდა. ამიტომაც ზეპირი მეტყველების ცვალებადობის პროცესი ჩვეულებრივ მკვლევართა ყურადღების გარეშე რჩება. უფრო ადვილია სამწერლო ენაში მომხდარ ცვლილებათა გათვალისწინება; თუმცა ამ შემთხვევაში შესასწავლი მასალა არ არის ერთგვაროვანი, ერთსა და იმავე წყაროდ არ დაიყვანება, მაგრამ მაინც სამწერლო ენაში მომხდარი ცვლილებები იძლევა გარკვეულ შესაძლებლობას ვიმსჯელოთ სათანადო ზეპირ მეტყველებაში მომხდარ ცვლილებათა შესახებ. საკმარისია შევადაროთ ამა თუ იმ სამწერლო ენის (ქართულის, რუსულის, უკრაინულის, ბელორუსულის, ესტონურის, ლიტაურის, ლატვიურის, სომხურის...) ძეგლები ამ ენის ისტორიის ორ სხვადასხვა მომენტში, რომლებიც კარგა ხნით არიან დაშორებულნი ერთმანეთს, რომ კონკრეტულად წარმოვიდგინოთ, თუ რა შეიცვალა ენაში და როგორ შეიცვალა.

სანიშნოდ ავიღოთ ქართული ენა X, XII საუკუნისა და შევადაროთ ახალი ქართულის ვითარებას.

ძველ ქართულში გაირჩეოდა **ვ** და **ხ**: მუჭლი, ჯარი, მჯარი, ფერჯი, ჯმა, ჯერჯი (=მოხერხება), ჯელი... ხუედრი, ხანი, ხე, ხოლო, ხელი (=გიჟი), ხერხი (იარაღი)...

ახალ სალიტერატურო ქართულში **ვ** არა გვაქვს; ყველგან **ხ** იწერება და ითქმის; მოიშალა ბგერითი განსხვავება **ველ** და **ხელ**-ს შორის, **ვერჯ**-სა და **ხერხ**-ს შორის.

ვ დღემდე შემოგვენახა მთის კილოებში (ხევსურულში, ფშაურში, მთიულურში, თუშურში), ნაწილობრივ — ქიზიყურში, ინგილოურში, ფერეიდნულში. ძველ ქართულში რიგი ისეთი სიტყვა გვქონდა (ფიჩუი, სერი, ზატიკი, ერგასი...), რომლებიც თანამედროვე ქართულისათვის უცხოა.

ბევრი სიტყვა მაშინაც იხმარებოდა და ახლაც ოღონდ სხვადასხვა მნიშვნელობით: **ზოგი** — ძვ. ქართულში ნახევრის მნიშვნელობით დასტურდება (ზოგი მეფობისა=სამეფოს ნახევარი), ახლა ამ სიტყვას ეს მნიშვნელობა არა აქვს.

დაჰბადა ძვ. ქართულში ნიშნავდა „გააჩინა“. აქედან: დაბადება — „გაჩენა“; შემდეგ, გადატანით, ბიბლია, წიგნი, სადაც „ქვეყნის გაჩენა“ მოთხრობილი.

„შემთხვევა“ — შეხვედრა; „შემთხუა“ — შეხვდა... „ჭირი“ = გაჭირვება (შდრ. ჭირისუფალი).

დათმობა „მოთმენა“-ს, „გაძლება“-ს ნიშნავდა: „...ვერ დაუთმობდი ხილვად ჭირთა და განსაცდელთა. რომელნი შეემთხუოდის მარადლ ძმათა ჩემთა“ ახლა ამას ასე ვიტყოდით: ვერ გავუძლებდი იმ გაჭირვებათა და განსაცდელთა ყურებას, რაც შეხვდებოდა ხოლმე დღე-მუდამ ჩვენს ძმებს... შდრ. აგრეთვე შ. რუსთაველის: „თუ კაცი ჭირსა არ დასთმობს, ლხინი რა დასათმობია“ — ე. ი. თუ კაცი გაჭირვებას არ გაუძლებს, ლხინს რა გაძლება უნდაო...

მეცნიერი ძვ. ქართულში „მცოდნესა“ და „ნაცნობს“ ნიშნავდა.

XI საუკუნის ცნობილ იურიდიკულ დოკუმენტში, ბაგრატ IV სიგელში, ვკითხულობთ: შეგვრიბენ კარსა დარბაზისა ჩუენისასა მლუდელთ-მოდლუარნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველთა ჳევთა ჳემოთა და ქუემოთა აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი... აქ: შეგვრიბენ... აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი — ნიშნავს: შეგვრიბე ბჭობის საქმის მცოდნე აზნაურებიო. ამგვარად: **მეცნიერი=მცოდნე**.

ძველი ქართულის ერთ ძეგლში ვკითხულობთ: „წუთ-წუთ მოვიდიან მისა მეცნიერნი მისნი და ჰგონებედ, ვითარმედ პოონ იგი მკუდარი“ — ე. ი. მალ-მალე მოდიოდნენ მასთან მისი ნაცნობები და ეგონათ, რომ იპოვიდნენ მას მკვდარს. **მეცნიერი** მისი=მისი **ნაცნობი**...

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისათვის უცხოა ისეთი ფორმები, როგორცაა: ჰგონებედ (=ჰგონებენ, ჰგონიათ), მოვიდიან (=მოდიოდნენ ხოლმე)... ახლა არ ვიტყვით: შეგვრიბენ... „ვეფხის-ტყაოსანში“ გვაქვს:

ყმა მტირალი შეებრალა, ამაღ ცხელნი ცრემლნი ღუარნა,
მაგრა უჯდა უცხოს უცხო, არ ბაგენი აუბარნა;
ყმამან ცნა, თუ: გონებანი ჩქარნი ჩემთვის დააწყნარნა
ცრემლ-დენილი შეეხუეწა, ადგა, მუჯლნი მიუყარნა...

ღუარანა (ცრემლნი), აუბარნა (ბაგენი), დააწყნარნა (გონებანი), მოუყარნა (მუჯლნი) ყველგან გულისხმობს დამატებას მრავლობითში. ახლა აქ ჳმნას **ნ** სალიტერატურო ქართულში არ გააჩნია (ხევსურულში **ნ** ასეთ შემთხვევაში დღემდე შემონახულა).

ახლა ქართულში მრავალი ისეთი სიტყვა გვაქვს, რაც ძველი ქართულისთვის უცხო იყო: ახალი ყოფა-ცხოვრების ამსახველი სიტყვები და ტერმინები (სოციალიზმი, კომუნიზმი, კოლექტივი, ტრაქტორი, სტუდენტი, უნივერსიტეტი, ელექტროსადგური, ბულდოზერი, ავტომანქანა, თვითმფრინავი...).

ახალ ქართულში სიტყვებს ისეთი ფორმებიც აქვს, რაც ძველი ქართულისთვის უცხო იყო: გაქვთ, აქვთ... გთხოვათ... უთხოვიათ... დაუწერიათ... -თ აქ ძვ. ქართულში საჭირო არ იყო.

ათი საუკუნის მანძილზე სალიტერატურო ქართულში იცვალა: სიტყვების შემადგენლობა, სიტყვათა ფორმები, ბევრი სიტყვის მნიშვნელობა, ბევრითი შემადგენლობაც კი... ცვლილებები შეეხო მეტნაკლებად ენის სისტემის ყველა რგოლს.

ენა რომ ცვალებადი არ იყოს, ენის განვითარების საკითხიც არ დაისმოდა. სწორედ **ცვლილებები** ქმნის ენის განვითარების **პროცესის შინაარსს**.

რა წარმოადგენს ენის **განვითარების საფუძველს**?

რა არის ენის **განვითარების შინაგანი კანონები**?

როგორია ენის განვითარების ძირითადი **კანონზომიერებანი და ტენდენციები**?

რა **ზოგად პროცესებს** აქვს ადგილი ენათა განვითარებაში?

საით მიიმართება ენათა განვითარება? როგორია **განვითარების** უმთავრესი **შედეგები**?

აი, ძირითადი საკითხები, რომლებსაც უნდა გაეცეს პასუხი იმისათვის, რომ ვიქონიოთ ასე თუ ისე ნათელი წარმოდგენა ენის განვითარების შესახებ. ეს საკითხები მონოგრაფიულად ჯერ კიდევ არ დამუშავებულა (განვითარების ყველა არსებითი საკითხი გარკვევით ჩამოყალიბებულად კი არ არის). მაგრამ საბჭოთა ენათმეცნიერების პრინციპული თვალსაზრისი საკმაოდ ნათელია იმისათვის, რომ ყველა ძირითად საკითხზე გვქონდეს გარკვეული დასაბუთებული პასუხი. ამას საბჭოთა ენათმეცნიერება უნდა უმაღლოდეს ი. სტალინის შრომას „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“.

§ 22. ენის განვითარების ძირითადი საკითხები. ენის განვითარების პირობათა შესახებ. ენის ცვლილებები წარმოადგენს განვითარების პროცესის შინაარსს. განვითარების ხანგრძლივი პროცესის შედეგად პირველყოფილი ადამიანის პრიმიტიული მეტყველებისაგან (ენებისაგან) გამომუშავდა მრავალი ასეული თანამედროვე ენა, რომლებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან წარმოშობითაც და გრამატიკული წყობითაც.

რა იწვევს ენის განვითარებას? რა წარმოადგენს ენის განვითარების საფუძველს? ენის განვითარების საფუძველს ქმნის საზოგადოების განვითარება. ეს უშუალოდ გამომდინარეობს ენის საზოგადოებრივი ბუნებისაგან. ენის დანიშნულება ისაა, რომ „ენა ემსახურება საზოგადოებას, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, როგორც საზოგადოებაში აზრთა გაცვლა-გამოცვლის საშუალება, როგორც ისეთი საშუალება, რომე-

ლიც ადამიანებს შესაძლებლობას აძლევს გაუგონ ერთმანეთს და მოაწყონ ერთობლივი მუშაობა ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში, როგორც წარმოების დარგში, ისე ეკონომიური ურთიერთობის დარგში, როგორც პოლიტიკის დარგში, ისე კულტურის დარგში, როგორც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ისე ყოფაცხოვრებაში“¹.

ერთი სიტყვით, ენამ მომსახურება უნდა გაუწიოს ადამიანის საზოგადოებრივი და პირადი ცხოვრების ყველა სფეროს. ადამიანთა საზოგადოება განუწყვეტლივ ვითარდება, დაწყებული ქვის ხანის შრომითი საქმიანობის ყველაზე პრიმიტიული ფორმებიდან ვიდრე ჩვენს დრომდე, ელექტრონის მანქანებისა და სოციალისტური რევოლუციების ეპოქამდე, კოლექტივიზმის საწყისებზე ცხოვრების გარდაქმნის ეპოქამდე.

ემსახურება რა განვითარების პროცესში მყოფ საზოგადოებას, ენა არ შეიძლება თვითონაც არ ვითარდებოდეს. ქვის ხანის ენა, რა თქმა უნდა, ვერ შეძლებდა თანამედროვე საზოგადოების მომსახურებას. ენის განვითარების საფუძველს საზოგადოების განვითარება წარმოადგენს. შეუძლებელია გავიგოთ ენის განვითარების ისტორია, თუ არ ვიცით საზოგადოების ისტორია, ამ ენაზე მოლაპარაკე ხალხის განვითარების ისტორია. „საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს. ამიტომ ენა და მისი განვითარების კანონები შეგვიძლია გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას შევისწავლით განუწყვეტელ კავშირში იმ საზოგადოების ისტორიასთან, იმ ხალხის ისტორიასთან, რომელსაც შესასწავლი ენა ეკუთვნის და რომელიც ამ ენის შემოქმედი და მატარებელია“².

მაგალითისათვის ავიღოთ ენათა ურთიერთობის ხასიათი სხვადასხვაგვარი საზოგადოებრივი წყობილების დროს.

როდესაც საზოგადოებაში ბატონობენ ექსპლოატატორული კლასები, როდესაც საზოგადოება შედგება ანტაგონისტური კლასებისაგან, ენათა ურთიერთობა ჩვეულებრივ იღებს ენათა ბრძოლის სახეს, ამასთანავე ამ ბრძოლაში ზოგი ენა იმარჯვებს, ზოგი კი მარცხდება. მაგრამ ენათა **ბრძოლა** შეიცვლება ენათა **თანამშრომლობით**, ენათა თანამშრომლობა გადაიქცევა განვითარების ძირითად კანონზომიერებად, როდესაც შეიქმნება სათანადო საზოგადოებრივი პირობები: როდესაც სოციალიზმი გაიმარჯვებს მსოფლიო მასშტაბით, „როცა მსოფლიო იმპერიალიზმი აღარ იქნება, ექსპლოატატორული კლასები დამხობილი იქნებიან, ეროვნული და კოლონიური ჩაგვრა ლიკვიდირებულ-იქნება, ეროვნული განკერძოებულობა და ერთა ურთიერთუნდობლობა შეიცვლება ერთა ურთიერთნდობითა და დაახლოებით, ეროვნული თანასწორუფლებიანობა განხორციელდება, ენა-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 34.

² იქვე. გვ. 20.

თა ჩახშობისა და ასიმილაციის პოლიტიკა ლიკვიდირებულ-იქნება, ერთა თანამშრომლობა მოგვარდება, ხოლო ეროვნულ ენებს შესაძლებლობა ექნებათ თავისუფლად გაამდიდრონ ერთმანეთი თანამშრომლობის გზით“¹.

ენათა განვითარების ახალი კანონზომიერებანი, ამგვარად, შეპირობებული არიან **საზოგადოების განვითარების ახალი კანონზომიერებებით**. ამით ერთხელ კიდევ გაიხაზება ენის, მისი განვითარების კანონზომიერებათა დამოკიდებულება საზოგადოებაზე, მისი განვითარების ხასიათზე.

§ 23. ენის განვითარების შინაგანი კანონების შეახებ. ენის განვითარების დამოკიდებულება საზოგადოების განვითარებაზე უქვევლია, რამდენადაც ენის განვითარება შეპირობებულია საზოგადოების განვითარებით. კითხვა მხოლოდ იმას ეხება, თუ როგორია **ამ დამოკიდებულების ხასიათი**: იმგვარადვე განსაზღვრავს თუ არა საზოგადოების განვითარება ენის განვითარებას, როგორც, მაგალითად, ბაზისის, ეკონომიური წყობილების, განვითარება განსაზღვრავს ზედნაშენთა განვითარებას? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ: ენა ზედნაშენის მსგავსად იცვლება, თუ ენის განვითარებაში ჩვენ საქმე გვაქვს სხვაგვარ ცვლილებებთან? იმის მიხედვით, თუ როგორ გადაწყდება ეს საკითხი, მივიღებთ ენის ისტორიული განვითარების პროცესის არსებითად სხვადასხვაგვარ გაგებას.

თუ ენა ვითარდება, როგორც ზედნაშენი, ე. ი. ბაზისების მიხედვით, როგორც ამა თუ იმ ბაზისის წარმონაქმნი, მაშინ ენის ისტორია უნდა იქნეს აგებული საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციათა მიხედვით: მოგვიხდება ენათა ისტორიის შეფარდება ეკონომიური ბაზისების ისტორიასთან, მოგვიხდება შეფარდების დადგენა ენათა ისტორიის პერიოდებსა და საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებს შორის. ეს ნიშნავს: **თუ ენის განვითარება ზედნაშენური კატეგორიის განვითარებად აქვთ წარმოდგენილი, ენის განვითარების შინაგანი კანონთა საკითხი შეუძლებელია დაისვას, ეს საკითხი პრინციპულად უკანონო საკითხი აღმოჩნდება.**

თუ ენა ვითარდება არა როგორც ზედნაშენი, მაშინ ენის ისტორიის განვითარების ცენტრში დადგება საკითხი ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესახებ.

ენა, როგორც ეს დამტკიცებულია ი. სტალინის შრომაში „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“², არ წარმოადგენს ზედნაშენს. ენა არ წარმოადგენს ზედნაშენს და არ იცვლება ზედნაშენისებურად: არც ახალ მოვლენათა გაჩენა (და, შესაბამისად, ახალი თვისებრიობის წარმოშობა), არც ძველის ახლით შეცვლა ენაში არ მიმდინარეობს იმგვარად, როგორც ეს დამახასიათებელია ზედნაშენის მოვლენებისათვის.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 51.

² ამის შესახებ იხ. § 12.

„ამ ხნის განმავლობაში¹ ტომები და ეროვნებანი ქუცმაცდებოდნენ და ითიშებოდნენ, ხდებოდა მათი ერთმანეთში შერევა და შეჯვარდინება, შემდეგ კი გაჩნდნენ ეროვნული ენები და სახელმწიფოები, მოხდა რევოლუციური გადატრიალებანი, ძველი საზოგადოებრივი წყობილებანი ახლებით შეიცვალა. ყოველივე ამან უფრო მეტი ცვლილებანი შეიტანა ენასა და მის განვითარებაში.

მაგრამ დიდი შეცდომა იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ ენის განვითარება ისევე ხდებოდა, როგორც ზედნაშენის განვითარება: არსებულის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, ნამდვილად ენის განვითარება ხდებოდა არა არსებული ენის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არამედ არსებული ენის ძირითადი ელემენტების გაშლისა და სრულყოფის გზით“².

ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა, მაგრამ ის არ განეკუთვნება არც ბაზისთა კატეგორიას, არც ზედნაშენთა კატეგორიას: ენა სპეციფიკურ საზოგადოებრივ მოვლენას წარმოადგენს (ი. სტალინი).

ენა ვითარდება საზოგადოების განვითარებასთან დაკავშირებით, მაგრამ ენის განვითარება არ არის იმგვარად დამოკიდებული საზოგადოების განვითარებაზე, როგორც ზედნაშენი არის დამოკიდებული ბაზისზე, — ენა იცვლება არა როგორც ზედნაშენი (ი. სტალინი). **ენის**, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენის, **სპეციფიკას**, სტალინურ მოძღვრებაში, შეესაბამება **სპეციფიკა ენის განვითარებისა** — საზოგადოების განვითარების საფუძველზე, მაგრამ არა როგორც ზედნაშენისა. ამგვარად, პრინციპულ დასაბუთებას პოულობს დებულება, რომ ენის განვითარების **შინაგანი კანონების** შესწავლა კანონზომიერია და მნიშვნელოვანი.

„ენათმეცნიერების მთავარი ამოცანა ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესწავლაა“³. ენა რომ ზედნაშენს წარმოადგენდეს და ისევე იცვლებოდეს, როგორც ზედნაშენი, მაშინ შეუძლებელი იქნებოდა ენის განვითარების შინაგანი კანონების გამოვლენა მიგვეჩნია ენათმეცნიერების მთავარ ამოცანად.

რას წარმოადგენს ენის განვითარების შინაგანი კანონები? ენის განვითარების შინაგანი კანონები წარმოადგენენ ფორმულებს, რომლებშიაც შეჯამებულია ის ენობრივი ცვლილებები, რომლებიც არ დაიყვანება ბაზისის ცვლილებებამდე და არ არის გამოწვეული სხვა ენის გავლენით. ასეთი ცვლილებები დასტურდება ლექსიკურ შემადგელობასა და გრამატიკულ წყობაში, ბგერითს შემადგენლობასა და ბგერითს პროცესებში, სიტყვებისა და გამოთქმების მნიშვნელობაში და სხვა და სხვა... შევის-

¹ იგულისხმება ეპოქა უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 24-25.

³ იქვე. გვ. 28.

წავლათ ეს ცვლილებები ზუსტად და სრულად ყველა ენის მიხედვით და გამოვავლინოთ განზოგადების გზით განვითარების კანონზომიერებანი, განვითარების ძირითადი ტენდენციები, — აი, რას მოითხოვს „განვითარების შინაგანი კანონების“ ცნების დედააზრი.

განვითარების შინაგანი კანონები შეიძლება იყოს **კერძო**, კონკრეტული შინაარსისა, როცა ისინი ეხებიან ცალკე ენებს, და **ზოგადი** ხასიათისა, როცა ექებნება საერთო ფორმულა ისეთ ცვლილებებს, რომლებიც მრავალი ენის განვითარებაში დასტურდება.

განვითარების შინაგანი კანონები კერძო ხასიათის ფორმულებით იწყება და გადადის ისეთ ზოგად კანონზომიერებათა დადგენაზე, რომელნიც ენათა განვითარების ძირითად ხაზებს ახასიათებენ.

კერძო ხასიათის კანონებზე აქ არ შევჩერდებით; ზოგადი კანონების საილუსტრაციოდ შეიძლება ორიოდ მაგალითი მოვიყვანოთ.

რიგი ენების ისტორიაში უკანაენისმიერ თანხმოვანთა (უფრო ზუსტად: ფარინგალებისა და ლარინგალების) რაოდენობა მცირდება, წინაენისმიერების რაოდენობა, პირიქით, იზრდება (ეს პროცესი, მაგალითად, სავსებით კანონზომიერია იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის). ზმნა და სახელი თავდაპირველად გაუდიფერენცირებელია: მათი დიფერენციაცია განვითარების შედეგია, რაც დასტურდება რიგი ენების ისტორიით.

რიგი ენების (მაგალითად, ინდო-ევროპულის) ისტორია ამჟღავნებს ტენდენციას გაამარტივოს მორფოლოგია (ბრუნებისა და უღვლილების ფორმები) და სიმძიმის ცენტრი გადაიტანოს სინტაქსზე. თვით სინტაქსში შეთანხმების პროცესი ისტორიულად წინ უსწრებს მართვის პროცესს (რთულ წინადადებებში განვითარება მიმდინარეობს პარატაქსიდან — შეთხზვიდან — ჰიპოტაქსისაკენ — დაქვემდებარებისაკენ). აბსტრაქტული კატეგორიები ვითარდება კონკრეტული კატეგორიების ბაზაზე მორფოლოგიაშიც და ლექსიკაშიც... აი, დაახლოებით, ასეთი დებულებები გვაქვს მხედველობაში, როდესაც ვლაპარაკობთ ფორმულების შესახებ, რომლებიც განზოგადებენ ენათა განვითარების **ტენდენციებს**, ფორმულების შესახებ, რომლებიც იძლევიან ენათა **განვითარების შინაგანი ზოგადი კანონების** კონკრეტიზაციას.

ენათა განვითარების კანონზომიერებათა შესწავლა ნიშნავს დადგინო ზემოთ მოყვანილის მსგავსი ფორმულები ან შეამზადო მასალა ასეთი განზოგადებებისათვის, და არა იმას, რომ ენობრივი ცვლილებები დაიყვანო საზოგადოებრივი ცხოვრების ცვლილებებამდე, — დაიყვანო ყველა შემთხვევაში — უგამონაკლისოდ — იქნება ეს ლექსიკის, სემასიოლოგიის, მორფოლოგიის თუ ფონეტიკის მოვლენები. ენის ამა თუ იმ ცვლილებებისათვის შეიძლება დაიძებნოს საფუძველი საზოგადოებრივ-ეკონომიურ

ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებებში, მაგრამ შესაძლებელია არც დაიძებნოს ასეთი შესატყვისები. მაგალითად, ენაში ახალი სიტყვის გაჩენას (ბენიცილინი, სტრეპტოციდი... ტრაქტორი, კომბაინი, ბულდოზერი, ექსკავატორი... თვითმფრინავი, ჰელიკოპტერი...) ყოველთვის აქვს რეალური საფუძველი ობიექტურ სინამდვილეში: ენის სიტყვას შეესაბამება ცხოვრებაში საგანი, — სახელწოდების კავშირი მის მიერ აღნიშნულ საგანთან — მარტივია და ადვილად შესამჩნევი. სიტყვა ექსკავატორი ან ბულდოზერი გაჩნდა ქართულ ენაში იმიტომ, რომ გაჩნდა სათანადო საგანი. ახალი სიტყვის გაჩენის მიზეზი ჩვეულებრივ სრულიად აშკარაა.

მაგრამ რატომ დაიკარგა მაგალითად, რუსულ ენაში მრჩობლობითი (ორობითი) რიცხვი: („ჩვენ ორს მიგვაქვს“), („ორი ვაჟიშვილი“)? რა ცვლილებებმა რუსი ხალხის ცხოვრებაში გამოიწვია ამ კატეგორიის მოსპობა? ჩვენ ვერ ვიპოვით ორობითი რიცხვის მორფოლოგიური კატეგორიის გაქრობის შესატყვის ცვლილებებს, მათ საზოგადოებრივ ეკვივალენტებს: ორობითმა რიცხვმა, როგორც უფრო კონკრეტულმა კატეგორიამ, ადვილი დაუთმო მრავლობით რიცხვს. მაშასადამე, ენის ამ ცვლილებაში აისახა აზროვნების განვითარების ზოგადი ტენდენცია: კონკრეტულიდან აბსტრაქტულისაკენ.

მაგრამ რით არის იგი გამოწვეული? პირდაპირ მიზეზზე ვერ მივუთითებთ: ხომ არ იქნებოდა ეს ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარება? პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრის გადანაცვლება ქალაქ ვლადიმირში კლაზმაზე? ახალი მიწების დამუშავება? — რა თქმა უნდა, არც ერთი ამათგანი არ გამოგვადგება ენაში მომხდარ ცვლილებათა ასახსნელად.

ძველ ქართულში იხმარებოდა ნამყო ხოლმეობითი (გააკეთის, დაწერის, შეკრიბის, განჭაბუკნის...). ეს დრო ამჟამად ქართულ ენას არა აქვს. რით არის გამოწვეული მისი დაკარგვა? საზოგადოებრივი ცხოვრების რა ცვლილებებმა შეაპირობეს მათი გაქრობა?

ძველად იხმარებოდა დგების, წვების, ჯდების... ამჟამად გვაქვს: დგება, წვება, ჯდება... რა ქმნის ამ ცვლილებათა საზოგადოებრივ საფუძველს?

ძველად ამბობდნენ: მუჭლი, ჯელი, ფერჯი... ჯ ბგერა შემოგვრჩა მთის კილოებში, ბარის კილოებში მას ხ შეენაცვლა. რატომ შემოგვრჩა მთის კილოებში ჯ და რატომ შეიცვალა ის ბარში? რა საზოგადოებრივმა ცვლილებებმა, რა ეკონომიურმა მიზეზებმა განსაზღვრეს, საბოლოო ანგარიშში, ჯ — ბგერის დაკარგვა? უშუალოდ — არავითარმა: არ არსებობს არავითარი პირდაპირი მიზეზ-შედგომბრივი დამოკიდებულება ჩვენი სინამდვილის **საზოგადოებრივ-ეკონომიურ მოვლენებსა** და ზემოდსახელებულ **მორფოლოგიურ და ფონეტიკურ ცვლილებებს** შორის. იქნებ სინამდვილეში ასეთ დამოკიდებულებას ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ეს ჩვენთვის უც-

ნობია? არა, ასეთი დამოკიდებულება არ არსებობდა: ასეთი დამოკიდებულების ძიება პრინციპში უმართებულოა.

ეს გამომდინარეობს სტალინური მოძღვრების ძირითადი დებულებებიდან ენის სპეციფიკის შესახებ, ენის განვითარების სპეციფიკის შესახებ.

ამაზევე მიუთითებს სავესებით გარკვევით ენგელსი: „ჩვენს ისტორიას ჩვენ თვითონ ვქმნით, მაგრამ, ჯერ ერთი, ჩვენ მას ვქმნით ფრიად გარკვეულ წანამძღვრებსა და პირობებში. მათ შორის ეკონომიური წანამძღვარნი და პირობანი საბოლოო ანგარიშით გადამწყვეტია... პრუსიული სახელმწიფოც აგრეთვე ისტორიული, საბოლოო ანგარიშით ეკონომიური მიზეზების წყალობით წარმოიშვა და განვითარდა. მაგრამ ძნელად თუ შეიძლება პედანტობის გარეშე კაცმა ამტკიცოს, რომ ჩრდილოეთ გერმანიის უამრავ წვრილ სახელმწიფოთა შორის სწორედ ბრანდენბურგი იყო ეკონომიური აუცილებლობით და არა აგრეთვე სხვა მომენტებითაც... იმისათვის განკუთვნილი, რომ დიდი სახელმწიფოს როლი ეთამაშა... ძნელად თუ მოახერხებს ვინმე, ისე რომ სასაცილო არ შეიქნეს, მხოლოდ ეკონომიური მიზეზებით ახსნას წარსულისა და აწმყოს ყოველი პაწია გერმანული სახელმწიფოს არსებობა; ან ეკონომიურად ახსნას ბგერათა ზემოგერმანული გადანაცვლების წარმოშობა, რაც კიდევ უფრო აფართოებს გერმანიის იმ გეოგრაფიულ გაყოფას, რომელიც გამოწვეულია სუდეტებიდან ტაუნუსამდე გაჭიმული მთაგრეხილით“¹.

ეს გამონათქვამი განსაკუთრებით ფასეულია იმით, რომ სანიმუშოდ ენგელსს მოჰყავს ფონეტიკური პროცესი — ზემოგერმანული თანხმოვანთგადაწევა²; ენგელსს სასაცილოდ მიაჩნია ეკონომიურ მოვლენებზე, ბაზისის მოვლენებზე მითითებით იმის ახსნა, თუ რატომ მოხდა თანხმოვანთა გადაწევა (მაგალითად, რატომაა, რომ **ჰ** იქცა **გ**-დ)...

მაშასადამე, ენგელსს შეუძლებლად მიაჩნია ენის ყველა ცვლილება დავიყვანოთ ბაზისში მომხდარ ცვლილებებამდე. ენგელსი ცნობს ენის შინაგანი განვითარების კანონებს.

ნ. მარი ენას განიხილავდა, როგორც ბაზისის ზედნაშენს და ცდილობდა — წინააღმდეგ ფაქტების პირდაპირი ჩვენებისა — დაეყვანა ენის ყველა ფაქტი გამოუკლებლივ ბაზისის მოვლენებამდე. ამით ნ. მარი პრინციპში უარყოფდა თვით საკითხის დასმას ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესახებ. ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ ცრუმარქსიზმი არ ცნობდა ენის განვითარების შინაგან კანონებს. ჭეშმარიტი მარ-

¹ ფ. ენგელსი — ი. ბლოხს. ლონდონი, 21-22 სექტემბერი 1890 წ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1950, გვ. 592-593.

² იგულისხმება, მაგალითად, ამდაგარი გადასვლა: **h**   **g**: ziehan — zugum — gizogan (=ziehen, zog, gezogen „წევა“, „თრევა“).

ქსიზმი — ენათა ისტორიის ფაქტებთან სრული თანხმობით — ენათმეცნიერების მთავარ ამოცანად თვლის ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესწავლას.

§ 24. ენის განვითარების ტემპების შესახებ. ენის განვითარება შეპირობებულია საზოგადოების განვითარებით. ენის განვითარების ტემპები დამოკიდებულია საზოგადოების განვითარების ტემპებზე. ენა ტუნდრის მოსახლეობისა, რომელიც მხოლოდ ირმების მოშენებას მისდევს, სხვა ტემპებით იცვლება, ვიდრე სამრეწველო ცენტრის მოსახლეობის ენა: ენა „უშუალოდ არის დაკავშირებული ადამიანის საწარმოო საქმიანობასთან, და არა მარტო საწარმოო საქმიანობასთან, არამედ ადამიანის ყოველ სხვა საქმიანობასთანაც მისი მუშაობის ყველა სფეროში წარმოებიდან ბაზისამდე, ბაზისიდან ზედნაშენამდე. ამიტომ ენა წარმოების ცვლილებებს ასახავს ერთბაშად და უშუალოდ, არ ელოდება ბაზისის ცვლილებებს“¹.

მაგრამ არ უნდა ვიფიქროთ, თითქოს, ასახავს რა ამ ცვლილებებს, ენის ყველა მხარე ერთგვარად ვითარდებოდეს. ენის ლექსიკური შემადგენლობა უშუალოდ ასახავს და ერთბაშად ეხმარება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ყოფა-ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებებს: ახალ საგანს, ახალ მოვლენას სახელწოდება უნდა ჰქონდეს, რომ ურთიერთობისა და აზრთა გაზიარების პროცესში შესაძლებელი იყოს მის შესახებ რისამე თქმა. „...ენის ლექსიკური შემადგენლობა, როგორც ყველაზე ცვალებადი, თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება“². „მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და ტრანსპორტის, ტექნიკისა და მეცნიერების განუწყვეტელი ზრდა ენისაგან მოითხოვს მისი ლექსიკის შევსებას ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც საჭიროა მათი მუშაობისათვის. და ენა, უშუალოდ ასახავს რა ამ საჭიროებას, ავსებს თავის ლექსიკას ახალი სიტყვებით, სრულყოფს თავის გრამატიკულ წყობას“³.

საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის წლებში ქართულ სალიტერატურო ენაში შემოვიდა მრავალი სიტყვა და გამოთქმა, რომლებიც უკავშირდება საბჭოთა ხალხის გმირულ ბრძოლას სოციალისტური წყობილების აშენებისათვის და ასახავს ამ ბრძოლას.

სიტყვები: ტრაქტორი, კომბაინი, ექსკავატორი, ბულდოზერი, ჰიდროსადგური, გენერატორი, თვითმფრინავი, კავშირგაბმულობა... მუშფაკი, შვიდწლელი, ათწლელი, პროფვანათლება, მედაუსწრებლე... კოლმეურნეობა, კოლმეურნე, დამკვრელი, სტახანოველი, მერგოლური, ათასოვანი, ჩქა-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 9.

² იქვე. გვ. 22.

³ იქვე. გვ. 9.

როსანი, ფრიადოსანი, თვითკრიტიკა... მგეგმავი, გაუპიროვნება... გადახრა, ოპორტუნიზმი, ოპორტუნისტი, კულაკობა, მავნებლობა, შემთანხმებელი, შემთანხმებლობა, შემარიგებელი, შემარიგებლობა... ადგილკომი, პროფკომი, ქარხკომი, რაიკომი, რაისაბჭო...

გამოთქმები: საბჭოთა ხელისუფლება, საბჭოთა კავშირი, საბჭოთა ხალხი, უმაღლესი საბჭო, ბოლშევიკური პრინციპულობა, პარტიის გენერალური ხაზი, ხუთწლიანი გეგმა, სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქცია, ქვეყნის ინდუსტრიალიზაცია, სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია, სახალხო მეურნეობისა და კულტურის აღმავლობა, მასების შრომითი აღმავლობა, ქალაქისა და სოფლის კავშირი, სოციალისტური შეჯიბრება, ლენინურ-სტალინური ნაციონალური პოლიტიკა...

ასეთი სიტყვები და გამოთქმები თანამედროვე ქართულ ენაში ასობით შემოვიდა. ახალი მნიშვნელობა მიიღეს სიტყვებმა, რომლებიც წინათაც იხმარებოდა, მაგრამ სხვა მნიშვნელობით: პიონერი („ახალი გზების გამკაფველი“. ეს ძველი მნიშვნელობა შენარჩუნებულ იქნა; გაჩნდა ახალი მნიშვნელობა: „ბავშვი, მოზარდი, რომელიც ბავშვთა კომუნისტურ მოძრაობაში მონაწილეობს“)... ლიბერალიზმი (გამოთქმაში: „დამპალი ლიბერალიზმი“ ახალ მნიშვნელობას იღებს; „ლიბერალიზმი“ ახალ მნიშვნელობას იღებს; „ლიბერალიზმი“ = უპრინციპო გულმოწყალება); „კოსმოპოლიტიზმი“ (გამოთქმაში: „უთვისტომო კოსმოპოლიტიზმი“ — ნიშნავს: თავისი ხალხისადმი სიყვარულის გრძნობის უქონლობას და სხვა ხალხების მიმართ პატივისცემის გრძნობის უქონლობას, ხალხების ეროვნული სუვერენტიტეტისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის უარყოფას, ხალხთა თანასწორუფლებიანობის უარყოფას, — კოსმოპოლიტიზმი სრულიად საპირისპიროა ინტერნაციონალიზმისა); „მავნებელი“: სიტყვა წინათაც იხმარებოდა ისეთი მწერის აღსანიშნავად, რომელიც ვნებს მცენარეს; მიიღო მნიშვნელობა ისეთი ადამიანისა, რომელიც შეგნებულად აყენებს ზიანს სოციალისტურ სახალხო მეურნეობას.

სიტყვები და გამოთქმები მრავლად შეეძინა ქართულ ენას უკანასკნელი ოცდაათი წლის მანძილზე.

რამდენი ახალი გრამატიკული მოვლენა გაჩნდა ქართულ სალიტერატურო ენაში ამავე ხნის განმავლობაში? სახელთა ბრუნებასა და ზმნების უღვლილებებაში თითქმის არავითარი.

გრამატიკულ წყობაში ასეთი ცვლილებები საძებარია და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ასეთ ცვლილებათა შემჩნევა უფრო ძნელია, არამედ განსაკუთრებით იმის გამო, რომ მათი რაოდენობა მცირეა. ლექსიკურ შემადგენლობაში ცვლილებათა ძებნა არ გვჭირდება: აქ დიდი ცვლილება არის მომხდარი და ეს თვალში გვეცემა.

ლექსიკური შემადგენლობა თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება; მაგრამ ძალიან ნელა იცვლება ძირითადი ლექსიკური ფონდი. არც ერთი ისეთი სიტყვათაგანი, როგორცაა: მამა, დედა, ძმა, და, მე, შენ, ის, თავისი, ერთი, ხუთი, ათი... შრომობს, მუშაობს, სწავლობს, კითხულობს, წერს... გუშინ, დღეს, აქ, იქ..., ამ ოცდაათი წლის მანძილზე არ გამოსულა ხმარებიდან. ცვლილებები მოხდა **ძირითადი ლექსიკური ფონდის** გამდიდრების თვალსაზრისით: საბჭოელები, პარტია, კომუნისტი, კოლმეურნეობა, კოლმეურნე, საბჭოური, საკოლმეურნეო... ქართული ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდში შესულად უნდა მივიჩნიოთ. საბჭოთა პერიოდის ახალ სიტყვათა უმრავლესობა კი ლექსიკური შემადგენლობის კუთვნილებას წარმოადგენს, მაგრამ ისინი ჯერ კიდევ არ შესულან ძირითად ლექსიკურ ფონდში. ხოლო ისეთი სიტყვები, როგორცაა უკლონისტი, კულაკი, გაუპიროვნება..., ალაბთ, **ლექსიკურ** შემადგენლობასაც არ შემორჩება: ისინი წარსულს განეკუთვნებიან. ზოგი ასეთი სიტყვა უკვე გამოვიდა ლექსიკური შემადგენლობიდან.

ამგვარად: „ენის ლექსიკური შემადგენლობა როგორც ყველაზე ცვალებადი, თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება“¹, მაგრამ ძირითადი ლექსიკური ფონდი იცვლება ძლიერ ნელა. „ენის გრამატიკული წყობა კიდევ უფრო ნელა იცვლება, ვიდრე მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი“².

რაც შეეხება ენის ბგერითს შემადგენლობას, იგი, როგორც წესი, ნელა იცვლება.

რა გზით წარმოებს ლექსიკური შემადგენლობის შევსება? ახალი სიტყვები ძველი სიტყვების საფუძველზე იქმნება; ასეთია, მაგალითად: მერგოლური (სიტყვისაგან: რგოლი), დამკვრელი (სიტყვისაგან: დაჰკრავს), ფრიადოსანი (სიტყვისაგან: ფრიად), მედაუსწრებლევ (სიტყვისაგან: დაუსწრებელი), შემარიგებელი (სიტყვისაგან: შეარიგებს), მგეგმავი (სიტყვისაგან: გეგმავს), თვითმფრინავი (სიტყვებისაგან: თვით + ფრენა) და ა. შ.

ამ შემთხვევაში ლექსიკური შემადგენლობა მდიდრდება **საკუთარ შესაძლებლობათა გამოყენების** გზით: საკუთარი ფუძეები და საკუთარი აფიქსები (ან ფუძეთა წარმოების სხვა საშუალებანი) შეგვაძლებინებს გადმოვცეთ საჭირო შინაარსი სათანადო წარმოების მეშვეობით.

მაგრამ არც ერთ ენას არ შეუძლია დასჯერდეს მხოლოდ თავის საშუალებებს (ზოგჯერ არც კი ითვლება საჭიროდ და სასურველად მიმართონ ახალი სიტყვების წარმოებისას საკუთარ შესაძლებლობებს, მაგალითად, იმ ტექნიკურ ტერმინთა გადმოცემისას, რომლებიც ბერძნულ-ლათინური ძირისაა და ბევრ ენაში იხმარება ერთნაირად). ასეა თუ ისე, არ

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 22.

² იქვე. გვ. 23.

არსებობს ენა, რომელიც მხოლოდ საკუთარი საშუალებებით კმაყოფილდებოდეს. **ყველა ენაში გვხვდება ნასესხები სიტყვები.** სხვა ენებიდან შეთვისებული სიტყვები ზოგ ენაში მეტი რაოდენობითაა, ზოგში — ნაკლები რაოდენობით, მაგრამ ნასესხები სიტყვები ყველა ენაში არსებობს¹. პროლეტარიატი, დიქტატურა, კომუნიზმი, კომუნისტი, კომიტეტი, ცენტრი, კომისია, კონტროლი, კოლექტივი, ინდუსტრია, რეკონსტრუქცია, ტრაქტორი, კომბაინი, ექსკავატორი, ბულდოზერი, ინსტიტუტი, ფაკულტეტი, უნივერსიტეტი და მრავალი ასეული ასეთი სიტყვა ქართულ ენაში² შეთვისებულია სხვა ენებიდან (და შემოსულია ქართულში ჩვეულებრივ რუსული ენის მეშვეობით).

ისიც ხდება, რომ ნასესხები სიტყვები ენაში ნახევარზე მეტი აღმოჩნდება (ასეა, მაგალითად, დალესტნის ასს რესპუბლიკის ტაბასარანულ ენაში, სპარსულ ენაში); მაგრამ ეს არ ემუქრება ენის არსებობას, არ უქმნის საფრთხეს ენის თვითმყოფობას, სხვა ენის მასალის მოზღვაგება ლექსიკურ შემადგენლობაში არ არის საშიში ენისათვის მანამ, სანამ დაცულია მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა. სანამ ენის ეს სასიცოცხლო ცენტრები ხელუხლებელია, სანამ **ენის საფუძველი დაცულია**, მანამ ენის თვითმყოფობას საშიშროება არ მოეღის. ენა დიდი რაოდენობით შეითვისებს ხოლმე სხვა ენის ლექსიკურ მასალას, გადაამუშავებს თავისი სისტემის ნორმების მიხედვით, გამოიყენებს მას თავისი გამდიდრებისათვის. ყოველ ენაში არსებობს სხვა ენებიდან ნასესხები სიტყვები, მაგრამ ისინი შეექსოვიან მოცემული ენის სისტემას და აღარ იგრძნობიან, როგორც უცხო მასალა. მხოლოდ ენის ისტორიის სპეციალისტებმა თუ იციან მრავალი ასეთი სიტყვის წარმომავლობა (თუმცა ხშირად არც მათთვის არის ცნობილი — წარმოშობის მიხედვით — „საკუთარია“ ესა თუ ის სიტყვა თუ „უცხო“).

ენის საფუძველი — მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა — **განსაზღვრავს როგორც ენის თვითმყოფობას, ისე მის გამძლეობას.**

ამ გარემოებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა მაშინ, როდესაც ენის არსებობას საფრთხე მოეღის ძალდატანებითი ასიმილაციის შედეგად. „ისტორია გვიჩვენებს, რომ ენა დიდ გამძლეობას იჩენს და კოლოსალურ წინააღმდეგობას უწევს ძალით ასიმილაციას. ზოგიერთი ისტორიკოსი, იმის მაგივრად, რომ ახსნას ეს მოვლენა, გაკვირვებას სჯერდება. მაგრამ გაკვირვებისათვის აქ არავითარი საფუძველი არ არსებობს. ენის გა-

¹ ერთგვარ გამონაკლისს ჩინური წარმოადგენს.

² ეს და ამათი მსგავსი სიტყვები ბევრ სხვა ენაშიაც არის ნასესხები. მეტწილად ეს სიტყვები აგებული არიან ლათინური და ძველი ბერძნული ფუძეების გამოყენებით.

მძლეობა აიხსნება მისი გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის გამძლეობით. თურქი ასიმილატორები ასეული წლების მანძილზე ცდილობდნენ დაემახინჯებინათ, დაერღვიათ და მოესპოთ ბალკანელი ხალხების ენები. ამ ხნის განმავლობაში ბალკანური ენების ლექსიკურმა შემადგენლობამ სერიოზული ცვლილებანი განიცადა, შეთვისებულ იქნა საკმაოდ ბევრი თურქული სიტყვა და გამოთქმა, იყო „დაახლოება“ და „გათიშვა“, მაგრამ ბალკანურმა ენებმა ამას გაუძლეს და გადარჩნენ. რატომ? იმიტომ, რომ ამ ენების გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი ძირითადად დარჩნენ“¹.

ხოლო ისინი დარჩნენ იმის გამო, რომ „ენის სტრუქტურა, მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი მთელი რიგი ეპოქების პროდუქტია“².

ენის სხვადასხვა მხარის განვითარება არათანაბრად მიმდინარეობს: ბგერითი შემადგენლობის, გრამატიკული წყობის, ძირითადი ლექსიკური ფონდისა და ლექსიკური შემადგენლობის განვითარების ტემპები სრულიადაც არ არის ერთგვარი.

აქედან გამომდინარეობს: თანამედროვე ენაში **უახლესი ფაქტების გვერდით მოგვეპოვება უძველესი მოვლენებიც**. ამას კი განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭება ენის ისტორიის შესწავლისათვის. სხვა დასკვნის გაკეთება შეუძლებელია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობის ელემენტები ამა თუ იმ ენის არსებობის დასაწყისიდანვე უნდა არსებულებოდნენ.

„უნდა ვიფიქროთ, რომ თანამედროვე ენის ელემენტები შეიქმნა ჯერ კიდევ უძველეს დროში, მონობის ეპოქაზე ადრე. ეს იყო არართული ენა, რომელსაც მეტად ღარიბი ლექსიკური ფონდი გააჩნდა, მაგრამ ჰქონდა თავისი გრამატიკული წყობა, მართალია, პრიმიტიული, მაგრამ მაინც გრამატიკული წყობა“³.

მაშასადამე, თანამედროვე ენებში ისეთი ფაქტების გვერდით, რომლებიც ასახავენ ჩვენი თანამედროვე ცხოვრების მოვლენებს, თვით უკანასკნელი დღეების ამბებსაც კი, შესაძლებელია წარმოდგენილი იყოს ფაქტე-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 23-24.

ეგვე შეიძლება გვეთქვა ქართულის უახლოესი მონათესავე ჰანურის ანუ ლაზურის შესახებ: ის მთელი ოთხი საუკუნის მანძილზე განიცდის ძალით ასიმილაციას თურქების მხრივ; ეს ასიმილაცია განსაკუთრებული სისასტიკით ტარდება ბოლო დროს, — მაგრამ ჰანური დიდ გამძლეობას იჩენს და ინარჩუნებს თავის თვითმყოფობას.

² იქვე. გვ. 24.

³ იქვე.

ბი შორეული წარსულისა, იმ დროისა, რომელიც წინ უსწრებდა მონობის ეპოქას (შდრ. ძმა, და, დედა, მამა, სახლი, კარი... და: მერგოლური, ექსკავატორი, შვებულება...).

ასეთია ენის **სხვადასხვა მხარის არათანაბრად განვითარების** შედეგი. ცალკე აღნიშვნას მოითხოვს მეორე მოვლენა: სხვადასხვა **ენის სხვადასხვა ტემპებით განვითარება**. ორი ენიდან, რომელთა განვითარება თითქოსდა თითქმის ერთგვარ პირობებში მიმდინარეობს, ერთში წარმოდგენილია უძველესი დროის მოვლენები, მაშინ როდესაც მეორეში ამას ადგილი არა აქვს (ასე, მაგალითად, ლიტაურ ენაში დაცულია მახვილის არქაული სისტემა, ლიტაურის მონათესავე ლატვიურ ენაში კი ეს არ შეინიშნება).

ზოგი ენის არქაულობა სხვა ენებთან შედარებით იმას მოწმობს, რომ, თუმცა ყველა ენა ვითარდება, მაგრამ მათი განვითარება სხვადასხვა ტემპით მიმდინარეობს. თუ რა იწვევს ენათა არათანაბარი ტემპებით განვითარებას, ამის ახსნა წარმოადგენს ენის განვითარების თეორიის ერთ-ერთ უძნელეს ამოცანას.

§ 25. ენის განვითარების ხასიათის შესახებ. ენა ვითარდება საზოგადოების განვითარების საფუძველზე. საზოგადოების განვითარებაში, — თუ ეს საზოგადოება მტრული კლასებისაგან შედგება, — ერთი საზოგადოებრივ-ეკონომიური წყობილებიდან მეორეზე გადასვლა ხდება ევოლუციების (რევოლუციურ აფეთქებათა) საშუალებით.

როგორ წარმოებს ენაში გადასვლა ძველიდან ახალზე, ახალი ენის წარმოქმნა ძველი ენისაგან? ენის განვითარებაშიაც აქვს ადგილი ძველიდან ახალზე გადასვლას, ერთი ენის შეცვლას მეორით. ასე, მაგალითად, ძველმა რუსულმა ენამ ადგილი დაუთმო ახალ რუსულ ენას; ძველი ქართული ენა, V-XI საუკუნეების ძეგლების ენა, შეიცვალა ახალი ქართული ენით; ძველი სომხური ენის (გრაბარის) ადგილი დაიკავა XIX საუკუნეში ახალმა სომხურმა ენამ (აშხარაბარმა). ანალოგიური ფაქტები გვაქვს სხვა ენათა ისტორიაშიც. გერმანული ენის ისტორიაში გამოიყოფა: ძველი ზემოგერმანული (VIII-XI საუკ.), საშუალი ზემოგერმანული (XI-XIV საუკ.), ახალი ზემოგერმანული (XVI საუკუნიდან). ფრანგულ ენაშიაც განასხვავებენ: ძველ ფრანგულს (IX-XVI საუკ.) და ახალ ფრანგულს (XVI საუკუნიდან; XIII-XVI საუკუნეების ენას ხშირად გამოყოფენ, როგორც საშუალ ფრანგულს). ძველი ინგლისურის, საშუალი ინგლისურისა და ახალი ინგლისურის შესახებ მოგვითხრობს ინგლისური ენის ისტორია.

ყველა ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს **ერთსა და იმავე ენასთან** : ენის განვითარებამ მოგვცა იმავე ენის **ახალი ვარიანტი**. მაგრამ მასში

არსებითი ცვლილებები მოხდა: ამის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა დაგვეპირისპირებინა თანამედროვე რუსული ენა ძველი რუსულისათვის, ახალი ქართული — ძველი ქართულისათვის, ახალი სომხური — ძველი სომხურისათვის, ახალი ფრანგული — ძველი ფრანგულისათვის და ა. შ.

ძველიდან ახალზე გადასვლა შესაძლებელია მოასწავებდეს აგრეთვე მოცემული ენის ფარგლებიდან გასვლას: ხალხური ლათინური ენისაგან წარმოიშვა იტალიური, ფრანგული, ესპანური, კატალონიური, პორტუგალიური... ენები. ამ შემთხვევაში ახალი ბევრად უფრო მეტად განსხვავდება ძველისაგან, ვიდრე ზემოთ დასახელებულ მაგალითებში: განვითარების შედეგად ჩვენ მივიღეთ **ახალი ენა** (საკუთარი ძირითადი ლექსიკური ფონდითა და საკუთარი გრამატიკული წყობით) და არა ახალი ვარიანტი, ახალი საფეხური იმავე ენის განვითარებაში.

როგორ ხდება ახალი საფეხურის წარმოქმნა ძველი ენის განვითარებაში? როგორ ხდება ახალი ენის წარმოქმნა ძველი ენისაგან? წარმოებს თუ არა ახალი ენის გაჩენა ენის განვითარებაში რევოლუციური აფეთქების შედეგად? პასუხი მხოლოდ უარყოფითი შეიძლება იყოს. ეს ამკარა ვახდება, თუ გავითვალისწინებთ, რა შეადგენს ენის საფუძველს და როგორია ენის სხვადასხვა მხარის ცვალებადობის ტემპები.

ენის საფუძველს ქმნის გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ახალი ენის (ან ძველი ენის ახალი ვარიანტის) — ანდა სხვანაირად რომ ვთქვათ, **ახალი თვისებრიობის** შესახებ — შეიძლება ვილაპარაკოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ არსებითი ცვლილებები მოხდა **გრამატიკულ წყობასა** და **ძირითად ლექსიკურ ფონდში**. მაგრამ სწორედ გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი იცვლება **განსაკუთრებით ნელა**: ისინი წარმოადგენენ რიგი ეპოქების პროდუქტს და, მამასადამე, არ შეიძლება იცვლებოდნენ ერთბაშად, რევოლუციური აფეთქებისა და ძვრების გზით.

ამით წყდება მეორე საკითხიც: ახალი ენის მიმართების შესახებ ძველ ენასთან, რომლისაგანაც ახალი წარმოიშვა. ახალი ენა არ შეიძლება წარმოიშვას ძველის მოსპობის, ძველი უარყოფის შედეგად: ასეთ შემთხვევაში ხელში შეგვრჩებოდა ახალი „ენა“, რომელსაც არ გააჩნია **გრამატიკული წყობა** და **ძირითადი ლექსიკური ფონდი**, ე. ი. ის, რაც ენას ენად აქცევს; ამასთანავე ძველი გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის უარყოფა ენისთვის თავისი თავის უარყოფა იქნებოდა, ე. ი. მივიღებდით ენის მოსპობას და არა განვითარებას.

„მარქსიზმი — მიგვითითებს ი. სტალინი — არ ცნობს უეცარ აფეთქებებს ენის განვითარებაში, არსებული ენის უეცარ სიკვდილს და ახალი ენის უეცარ შექმნას“¹.

„მარქსიზმს მიაჩნია, რომ ენის გადასვლა ძველი თვისებრიობიდან ახალში ხდება არა აფეთქების გზით, არა არსებული ენის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არამედ ახალი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი დაგროვების გზით, მათსადაამე, ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი კვდომის გზით“².

ანალიზს უკეთებს რა განსხვავებას ენის განვითარებასა და ზედნაშენის განვითარებას შორის, ი. სტალინი გახაზავს: „... ენის განვითარება ხდებოდა არა არსებული ენის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არამედ არსებული ენის ძირითადი ელემენტების გაშლისა და სრულყოფის გზით. ამასთან ენის ერთი თვისებრიობიდან მეორე თვისებრიობაში გადასვლა ხდებოდა არა აფეთქების გზით, არა ძველის ერთბაშად მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არამედ ენის ახალი თვისებრიობის, ახალი სტრუქტურის ელემენტების თანდათანობითი და ხანგრძლივი დაგროვების გზით, ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობით კვდომის გზით“³.

ენის განვითარების პროცესის ამგვარი გაგება ცხადს ხდის, თუ რატომ არ შეიძლება არსებობდეს ერთმანეთის გვერდით ძველი და ახალი ენა, ე. ი. ახლად წარმოშობილი ენა და ის ენა, რომელმაც სათავე მისცა ამ ახალ ენას: ახალი ენა წარმოიშვება ძველისაგან „ახალი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი და ხანგრძლივი დაგროვების გზით“, „ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი კვდომის გზით“. სახეს იცვლის რა, ძველი ენა ითქვიფება ახალში⁴.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 25.

ი. სტალინი ამასთანავე გახაზავს, რომ ახალ თვისებრიობაზე გადასვლა აფეთქების საშუალებით თვით საზოგადოების განვითარებისთვისაც კი არ არის ყოველთვის სავალდებულო: იგი აუცილებელია მტრულ კლასებად დაყოფილ საზოგადოებაში, მაგრამ „იგი სრულიადაც არ არის სავალდებულო ისეთი საზოგადოებისათვის, რომელშიც მტრული კლასები არ არის“ (იქვე, გვ. 26).

² იქვე. გვ. 26.

³ იქვე. გვ. 25.

⁴ წარმოვიდგინოთ, რომ ხალხური ლათინური, რომლისაგანაც მივიღეთ რიგი ენა (იტალიური, ფრანგული, ესპანური...) გარჩა სადმე მთებში უცვლელად. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ „წარმოშობი“ და „წარმოშობილი“ ენა ერთად შეიძლება არსებობდეს? არა, არ ნიშნავს: შემოგვეჩაახა „წარმოშობი“ იმიტომ, რომ არაფერი წარმოუშვია, ე. ი. იმიტომ, რომ ის არ არის წარმოშობი.

ენის სისტემა არ შეიძლება შეიცვალოს მთლიანად და ერთბაშად (ერთი დაკვრით): ასეთი მაგალითები ისტორიამ არ იცის; ასე არ ხდება. სხვა საქმეა — **ცალკეული მოვლენები**: ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური რიგის ესა თუ ის ცვლილება **შეიძლება** მოხდეს ერთბაშად, თუ ამ ენაზე მოლაპარაკე მთელ კოლექტივში არა, მის გარკვეულ ჯგუფში ან ფენაში მაინც (ბავშვების მეტყველებაში შეიძლება შენიშნულ იქნეს მოვლენები, რომლებიც უცხოა მოხუცებისათვის და იმავე ოჯახის მოზრდილი წევრებისათვისაც კი)¹.

ავიღოთ, კახური „**მოიდა**“ („მოვიდა“-ს ნაცვლად); **ვ** იკარგება **ო** და **ი**-ს შორის (აქაც და სხვაგანაც: მე მოიტანე, მოიყვან...). როგორ უნდა დაკარგულიყო ეს **ვ**, როგორ უნდა გაჩენილიყო „მოიდა“? შეიძლება თუ არა ვიფიქროთ, რომ ჯერ „მოიდა“ თქვა ერთმა პირმა, შემდეგ — მისი გავლენით — მეორემ, მესამემ..., მთელმა ოჯახმა, — სოფლის ერთმა კუთხემ, მერე — მეორე კუთხემ, მერე — მთელმა სოფელმა; ერთი სოფლიდან ეს თავისებურება გავრცელდა მეორეში და ასე გაჩნდა მთელი კახურის თავისებურება... შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ ამ თავისებურების გაჩენა და დამკვიდრება? — ალბათ, არა: **ვ**-ს დაკარგვის ტენდენციამ, საფიქრებელია, ერთ დროულად იჩინა თავი კახეთის სხვადასხვა სოფელში, ყველგან, სადაც ასეთი **ვ** ასეთ პირობებში აღმოჩნდა.

ცალკეულ ცვლილებათა წარმოშობის ასეთი შესაძლებლობა — სავსებით რეალური ჩანს. მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ, ჯერ ერთი, ეს არის ერთი შესაძლებლობათაგანი, მაგრამ არა ერთადერთი შესაძლებლობა; მეორეცაა-და, ცალკეულ ცვლილებათა ასეთი წარმოშობა კი არ გამოიციხავს, არამედ ადასტურებს დებულებას: **ენა მთლიანად, ერთდროულად არ შეიძლება შეიცვალოს. ნაწილების სხვადასხვა დროს ცვლა ვერ მოგვცემს მთლიანის ერთდროულად შეცვლას.**

ნ. მარი და მისი მიმდევრები ირწმუნებოდნენ: ენა ვითარდება მუტაციურად, უეცარ აფეთქებათა გზით, რომლებსაც ენის რევიოლუციური გარდაქმნისაკენ მიყვავართო. ასე ვიღებთ ენათა სტადიურ (საფეხურებრივ) განვითარებას. ყოველი სტადია (და სისტემაც კი — სტადიის შიგნით) — მარის მიხედვით — წარმოგვიდგენს ენის რევიოლუციური გარდაქმნის შედეგებს. „მაგრამ საქმე სრულიადაც არ ეხება ამ გვიანდელ ცვლილებებს... — წერდა ნ. მარი, — **საქმე ეხება მუტაციური ხასიათის ძირეული ცვლილებების წყაროს**, ენებში ტიპებისა და სისტემების მონაცვლეობის წყაროს: **ეს წყაროა** — არა გარეგანი მასობრივი გადასახლებანი, არამედ ღრმად მიმავალი **რევიოლუციური ძვრები**, რომლებიც გამომდინარეო-

¹ ასეთი ფაქტები ცნობილია, მაგალითად, ზოგი იბერიულ-კავკასიური ენის ისტორიიდან.

ბენ **მატერიალური ცხოვრების თვისებრივად ახალი წყაროებისაგან, თვისებრივად ახალი ტექნიკისაგან და თვისებრივად ახალი სოციალური წყობილებისაგან.** შედეგად წარმოიშობოდა ახალი აზროვნება და მასთან ერთად ახალი იდეოლოგიაც მეტყველების აგებაში და, ბუნებრივია, მისი ახალი ტექნიკაც. აქედან — ენათა სხვადასხვა სისტემები“¹.

სხვა ადგილას ნ. მარი, ლაპარაკობდა რა ენის განვითარების საკვანძო მომენტების შესახებ, ახასიათებდა მათ, როგორც შემობრუნებით ანუ რეგოლუციურ ეტაპებს; ისინი „აფეთქებენ დამდგარ გარემოს და ხსნიან ახალ გზებს“...².

ენის განვითარების პროცესის ასეთი გაგება ნ. მარსა და მის მიმდევრებს მიაჩნდათ ნამდვილ მარქსისტულ, ერთადერთ ჭეშმარიტ გაგებად საბჭოთა ენათმეცნიერებისათვის. აფეთქებათა გზით ენის სტადიურ განვითარებას ნ. მარი და მისი მიმდევრები აცხადებდნენ რეგოლუციური, დიალექტიკურ-მატერიალისტური ენათმეცნიერული თეორიის უდიდეს მიღწევად.

ი. სტალინმა ცხადყო, რომ აფეთქებათა და ენის რეგოლუციურ გარდაქმნათა გზით ენის განვითარების სტადიურ სქემას არაფერი საერთო არა აქვს ენის განვითარების მარქსისტულ, ჭეშმარიტად მეცნიერულ გაგებასთან.

„ამბობენ, რომ ენის სტადიური განვითარების თეორია მარქსისტული თეორიაა, რადგან მას აუცილებლად მიაჩნია უეცარი აფეთქებანი, როგორც პირობა ენის გადასვლისა ძველი თვისებრიობიდან ახალში. ეს, რა თქმა უნდა, სწორი არ არის, რადგან ძნელია რაიმე მარქსისტული ვიზიონით ამ თეორიაში. და თუ სტადიურობის თეორია ნამდვილად აღიარებს უეცარ აფეთქებებს ენის განვითარების ისტორიაში, მით უარესი მისთვის. მარქსიზმი არ ცნობს უეცარ აფეთქებებს ენის განვითარებაში, არსებული ენის უეცარ სიკვდილს და ახალი ენის უეცარ შექმნას“³.

„ამბობენ, რომ ენების შევარდინების მრავალი ფაქტი, რომელიც ისტორიაში მომხდარა, საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ შევარდინების დროს იქმნება ახალი ენა აფეთქების გზით, ძველი თვისებრიობიდან ახალ თვისებრიობაში უეცარი გადასვლის გზით. ეს სრულიადაც არ არის სწორი.

ენების შევარდინება არ შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გადამწყვეტი დარტყმის ერთეული აქტი, რომელიც თავის შედეგებს იძლევა რამდენიმე წლის მანძილზე. ენების შევარდინება ხანგრძლივი პროცესია, რომელიც ასეულ წლობით გრძელდება. ამიტომ აქ არავითარ აფეთქებაზე ლაპარაკი არ შეიძლება“⁴.

¹ . . . . .
ტ. IV, 1928, გვ. 61. ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.

² . . . . ., რჩეული შრომები, 1927, ტ. I, გვ. 68.

³ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 25.

⁴ იქვე. გვ. 27.

.... — რჩეული შრომები,

§ 26. ენის განვითარების ძირითადი პროცესების შესახებ. ენათა ცვლილებები მათი განვითარების პროცესში მოიცავს ორი ძირითადი სახის ცვლილებებს. ერთი მათგანია **დიფერენციაციის პროცესი**, მეორე — **ინტეგრაციის** (ანუ უნიფიკაციის) პროცესი. ეს პროცესები სხვადასხვა მიმართულებისაა, თავიანთი შედეგების მიხედვით ისინი ერთმანეთს უპირისპირდება. **დიფერენციაციის** პროცესი ვარაუდობს ისეთ ცვლილებებს, რომელთა შედეგადაც იზრდება **განსხვავება** ერთი და იმავე ენის დიალექტებს შორის, ან ისეთ ენებს შორის, რომელთაც საერთო წარმოშობა (და ამის საფუძველზე — საერთო მოვლენები, **საერთო** ნიშნები) მოეპოვებათ. **ინტეგრაციის** პროცესს, პირიქით, მხედველობაში აქვს ის ცვლილებები, რომელთა შედეგადაც იზრდება საერთო, მსგავსი ნიშნები, ერთმანეთს უახლოვდება მანამდის განსხვავებული ენები (ან ერთი და იმავე ენის დიალექტები).

რაც უფრო სუსტია ურთიერთობა ერთი და იმავე ენის სხვადასხვა დიალექტების წარმომადგენელთა შორის, მით უფრო ძლიერდება დიფერენციაციის პროცესი. რაც უფრო ძლიერია დიფერენციაციის პროცესი, მით უფრო შორდება ერთმანეთს მანამდის ახლოს მყოფი კილოები ენისა (ან წარმოშობით მონათესავე ენები). დიფერენციაციის პროცესის ლოგიკურ დასასრულს წარმოადგენს ერთი ენის კილოების (დიალექტების) ქცევა დამოუკიდებელ ენებად. სწორედ ასეთი ენები წარმოადგენენ მონათესავე ენებს, — წარმოშობის მიხედვით, — საწყისი მასალის მიხედვით — მონათესავე ენებს. მონათესავე ენები ისეთი ენებია, რომლებიც წარმოიშვნენ ერთი და იმავე ენის სხვადასხვა დიალექტებისაგან. მონათესავე ენები დიფერენციაციის პროცესის შედეგად მიიღებიან.

ერთი და იმავე ენის სხვადასხვა დიალექტებზე მოლაპარაკე ტომებს, როცა ისინი დიდ ტერიტორიაზე გაიშლებოდნენ, ბუნებრივია, რომ არ შეეძლოთ წინანდელი ურთიერთობა ჰქონოდათ ერთმანეთთან. კონტაქტი სუსტდებოდა, ცენტრიდანული ტენდენციები ძლიერდებოდა, სხვაობა იზრდებოდა, და დროთა განმავლობაში შესაძლებელი ხდებოდა ერთი და იმავე ენის კილოებიდან ახალი ენები წარმოშობილიყო.

ეხებოდა რა ახალი ტომებისა და დიალექტების წარმოშობის პროცესს ჩრდილოეთ ამერიკის ინდიელებთან, ენგელსი წერდა: „სინამდვილეში ტომი და დიალექტი არსებითად ერთმანეთს ემთხვევა. ტომებისა და დიალექტების ახლად შექმნა გათიშვის შემწეობით ამერიკაში ჯერ კიდევ ამ ცოტა ხნის წინათ ხდებოდა და, საეჭვოა, რომ იგი დღესაც მთლად შეწყვეტილი იყოს“¹.

კიდევ უფრო გარკვევით ახასიათებს დიფერენციაციის პროცესს მარქსი: „გვაროვნული ორგანიზაციის ელემენტებში მოცემული იყო დაყოფის მუდმივი ტენდენცია; მას აძლიერებდა ენაში სხვაობათა წარმოშობის ტენდენ-

¹ ფ. ენგელსი. „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“, თ. III, იროკუზული გვარი, — კ. მარქსი, ფ. ენგელსი. რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1950, გვ. 292 (ქართ. ენაზე).

ცია, რომელიც გარდაუვალი იყო მათი... საზოგადოებრივი მდგომარეობისა და მათ მიერ დაკავებული ტერიტორიის სიდიდის გამო... ლოკალური გათიშვა — გათიშვა სივრცეში — იწვევდა დროთა ვითარებაში სხვაობათა წარმოშობას ენაში; ეს იწვევდა ინტერესების განკერძოებულობას და სრულ დამოუკიდებლობას“¹.

ასეთია დიფერენციაციის პროცესის **შინაარსი, პირობები**, რომლებშიაც იგი მიმდინარეობს, და **შედევები**, რომლებსაც ის გვაძლევს.

ინტეგრაციის პროცესს იწვევს მჭიდრო კონტაქტის დამყარება იქ, სადაც იგი მანამდის არ არსებობდა. შედეგად ვიღებთ დაახლოებას. იგი შეიძლება იყოს ნებაყოფლობითი და იძულებითი, ძალდატანებითი. მას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს, როგორც ერთი ენის დიალექტებს შორის, ისე მონათესავე ენებს შორის, აგრეთვე ისეთ ენებს შორის, რომლებსაც წარმოშობის მიხედვით არაფერი საერთო არა აქვთ ერთმანეთთან: ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი ისტორიული ვითარება შეიქმნება.

გამარჯვებულთა ენის მიერ დამარცხებული ხალხის ენის ძალით ასიმილაცია წარმოადგენს ასიმილაციის კერძო სახეს. ისტორიიდან ცნობილია გამარჯვებულთა ენის მიერ დამარცხებული ხალხის ენის შთანთქმის მრავალი შემთხვევა. ასე, მაგ., ეტრუსკული ენა იტალიის რომამდელი მოსახლეობისა (ეტრუსკები რომაელების მასწავლებლები იყვნენ სახელმწიფოებრივი და კულტურული ცხოვრების მრავალ სფეროში) შთანთქა რომაელების ლათინურმა ენამ, როდესაც რომაელები გაბატონდნენ აპენინის ნახევარკუნძულზე (ეტრუსკული ენიდან შემორჩენილია წარწერები საფლავებზე). ეტრუსკული ენის ბედი ეწია ჩრდილოეთ იტალიაში ლიგურების ენას.

თანამედროვე საფრანგეთში ცხოვრობდნენ კელტური ტომები: გალეები, აკვიტანელები, ბელგები... მათი ენა გამოდევნა რომაელი კოლონიზატორების ლათინურმა ენამ². იგივე უნდა ითქვას იბერებისა³ და მათი მონათესავე ტომების ენათა შესახებ პირენეის ნახევარკუნძულზე; ხალხურმა

¹ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის არქივი (რუს. ენაზე), ტ. IX, გვ. 79.

² კელტური მეტყველება შემოგვინახა საფრანგეთის ბევრი ადგილის გეოგრაფიულმა სახელწოდებამ: პარიზი (**Paris**), რეიმსი (**Reims**), ნანტი (**Nantes**), სუასონი (**Soissons**), ამიენი (**Amiens**)... დაკავშირებული არიან წარმოშობის მიხედვით გალიელი ტომების სახელწოდებებთან; ეს ტომები იყვნენ: პარიზები (**Parisii**). რემები (**Remi**), ნამნეტები (**Namnetes**), სუესიონები (**Suessiones**), ამბიანები (**Ambiani**)...

კელტური წარმოებისაა **-ai, -i (-y)-**-თ დაბოლოებული ადგილის სახელები: ალბინი (**albigny**), შამპინი (**Cnampigny**)...

ფრანგულ ენაში შესულია კელტური წარმოშობის სამასზე მეტი სიტყვა, რომლებიც გლუხის ყოფა-ცხოვრებას ეხება (იხ. . . . .

, 1938, გვ. 10-12).

³ მდინარის სახელწოდება ებრო ესპანეთში — ლათინურად **Iberus** — უკავშირდება იბერების სახელს.

ლათინურმა დაიკავა ამ ენების ადგილი. მხოლოდ პირენეის ნახევარკუნძულის ჩრდილოდასავლეთ კუნჭულში დღემდე შემოგვრჩა ესპანეთის რომამდელი მოსახლეობის უძველესი ენის ნაშთი ბასკური ენის სახით. შოტლანდიის, უელსისა და ირლანდიის კელტური ენები წარმოადგენენ ძველი კელტური ენების მცირეოდენ ნაშთს: მათ ძველად მთელი ინგლისი ეჭირათ; ეს ენები ინგლისურმა ენამ გამოდევნა.

ყველა ამ შემთხვევაში ინტეგრაციის პროცესები დაიყვანებოდა ენათა შევარდინებად. შევარდინებაში, როგორც წესი, ერთდროულად მონაწილეობს ორი ენა. შევარდინების შედეგად მიიღება ერთი ენა. „სრულიადაც არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, — წერს ი. სტალინი, რომ, ვთქვათ, ორი ენის შევარდინების შედეგად მივიღებთ ახალ, მესამე ენას, რომელიც არა ჰგავს არც ერთ შევარდინებულ ენას და თვისებრივად განირჩევა თვითელი მათგანისაგან. ნამდვილად შევარდინების დროს ერთ-ერთი ენა ჩვეულებრივად იმარჯვებს, ინარჩუნებს თავის გრამატიკულ წყობას, ინარჩუნებს თავის ძირითად ლექსიკურ ფონდს და განაგრძობს განვითარებას თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით, მეორე ენა კი თანდათანობით კარგავს თავის თვისებრიობას და თანდათანობით კვდება“¹.

შევარდინების პროცესი სქემატურად ასე წარმოდგინება: შევარდინებაში მონაწილე ენები, როგორც წესი, თანაბარ პირობებში არ იმყოფებიან, ერთ-ერთი მათგანის მხარეზეა **უპირატესობა**, რომელიც შეპირობებულია ან ამ ენაზე მოლაპარაკეთა პოლიტიკური მდგომარეობით, ან მათი რიცხვობრივი სიჭარბით ანდა კულტურის უფრო მაღალი დონით შესაძლებელია — ყველა ამ მომენტი ერთად).

ამ უპირატესობათა შედეგად სათანადო ენა **გაბატონდება**, როგორც ურთიერთობისა და აზრთა გაზიარების საშუალება. მეორე ენაზე მოლაპარაკენი იძულებული არიან შეისწავლონ გაბატონებული ენა და ამგვარად თანდათანობით ორენოვანნი ხდებიან. ორენოვნობა თაობიდან თაობაში გრძელდება, ამასთან მშობლიური ენის გამოყენების სფერო თანდათანობით ვიწროვდება. ბოლოს, იგი გამოიდევენება უკანასკნელი თავშესაფრიდან, ოჯახიდან, სადაც ჩვეულებრივ ქალები გამოდიან შევიწროებული ენის ტრადიციათა ყველაზე ერთგული დამცველები. ბოლოს ორენოვნობას ცვლის ერთენიანობა. ამ, ერთ, გამარჯვებულ ენას ჩვეულებრივ წარმოადგენს გაბატონებული ხალხის (ტომის) ენა. ორი ენის შევარდინების პროცესი ბოლოვდება ერთ-ერთი ენის გამარჯვებით, მაშინ როდესაც მეორე ენა წყვეტს არსებობას.

მაგრამ, იგი **უკვალოდ არ ქრება**. მისი კვალი რჩება გამარჯვებულ ენაში. ასე, მაგალითად, ფრანგული ენის ისტორიკოსები ფრანგული ენის

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 27.

თანამედროვე ლექსიკურ შემადგენლობაში გამოყოფენ სამასზე მეტ კელტურ სიტყვას¹, თუმცა გალიის კელტური ენების ხალხურ ლათინურ ენასთან შეჯვარდინების პროცესი დიდი ხნის წინ დამთავრდა. ჩვენი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნიდან უკვე არსებობს ძველი ფრანგული ენა, რომელიც გალიის პროვინციის ხალხური ლათინურისაგან წარმოიშვა.

ეს კელტური სიტყვები ახლა წარმოადგენენ ფრანგული ენის კუთვნილებას (ეს სიტყვები რომ კელტური წარმოშობისაა, ეს სპეციალისტთა ვიწრო წრეში თუა ცნობილი).

ენათა შეჯვარდინების დროს „ხდება გამარჯვებული ენის ლექსიკური შემადგენლობის რამდენადმე გამდიდრება დამარცხებული ენის ხარჯზე, მაგრამ ეს კი არ ასუსტებს, არამედ, პირიქით, აძლიერებს მას.

ასე მოუვიდა, მაგალითად, რუსულ ენას, რომელსაც ისტორიული განვითარების პროცესში ეჯვარდინებოდნენ მთელი რიგი სხვა ხალხების ენები და რომელიც მუდამ გამარჯვებული გამოდიოდა“².

შეჯვარდინების პროცესი **ხანგრძლივი პროცესია**: „ენების შეჯვარდინება არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც გადამწყვეტი დარტყმის ერთეული აქტი, რომელიც თავის შედეგებს იძლევა რამდენიმე წლის მანძილზე. ენების შეჯვარდინება ხანგრძლივი პროცესია, რომელიც ასეულ წლობით გრძელდება“³.

ასე, მაგალითად, გალიის კელტური ენების შეჯვარდინება ლათინურ ენასთან საუკუნეთა მანძილზე გრძელდებოდა **პირველ საუკუნეში** ჩვენს წელთაღრიცხვამდე გალია დაიპყრო იულიოს კეისარმა, და ინტენსიურად დაიწყო რომის ამ პროვინციის (ე. წ. ალპებისკენითა გალიის "Gallia Transalpina") რომანიზაცია. მაგრამ ჩვენი წელთაღრიცხვის **მესამე** საუკუნეში შესაძლებელი იყო საოჯახო დოკუმენტები (მაგალითად, ანდერძი) შეედგინათ გალიურ ენაზე: რომაელი იურისტი ულპიანი საჭიროდ თვლის გაითვალისწინოს ასეთი შესაძლებლობა (ანდერძს იურიდიკული ძალა მაშინაც კი აქვს, როდესაც ის გალიურ ენაზე არის დაწერილი).

ამგვარად, გავიდა თითქმის ოთხი საუკუნე, რაც ძლევამოსილმა რომმა გალია დაიპყრო, მაგრამ გალიით კელტური ენის ლათინურ ენასთან შეჯვარდინების პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული (და ეს მაშინ, როდესაც თვლიან, რომ გალიის რომანიზაცია სწრაფად ჩატარდა).

¹ საინტერესოა, რომ მეტწილად ეს არის სოფლის ყოფა-ცხოვრების საგანთა აღმნიშვნელი სიტყვები: *charrie* „გუთანა“, *claire* „წნული“, „ლობე“, *charpente* „ხარაჩო“, „ძელური“, *mouton* „ცხვარი“, *banne* „ტირიფის კალათა“... *lieu* „ლიე“ (ფრანგული მილი = 4 კილომეტრს); *alouette* „ტოროლა“, *bouleau* „არყის ხე“ და ა. შ.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 27-28.

³ იქვე. გვ. 27.

ბრეტონელების კულტურმა მეტყველებამ საფრანგთში აქამდის მოაღწია მიუხედავად იმისა, რომ ბრეტონელები ორენოვანნი არიან. იგივე უნდა ითქვას ვალისელთა კულტური მეტყველების შესახებ უელსში (ინგლისში). შევარდინების პროცესი აქ აწყდება დიდ გამძლეობას კულტური ენებისა, რომლებიც თავიანთი გრამატიკული წყობითა და ძირითადი ლექსიკური ფონდით ძლიერ განსხვავდებიან ფრანგული და ინგლისური ენებისაგან, — ე. ი. იმ ენებისაგან, რომლებიც ცდილობენ შთანთქან ეს კულტური ენები.

ორენოვანობა ყოველთვის არ ნიშნავს, რომ მიმდინარეობს შევარდინების პროცესი: შევარდინებისას ორენოვანობას **იძულებითი** ხასიათი აქვს, ეს იძულებითი ხასიათი გვანიშნებს, რომ ენები იბრძვიან და ამდენადაა იგი შევარდინების პროცესის გამოხატულება.

ენათა ურთიერთობა, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ (გვ. 74), განისაზღვრება ცხოვრების საზოგადოებრივი პირობებით:

„... როცა ექსპლოატატორული კლასები მსოფლიოში გაბატონებულ ძალას წარმოადგენენ, როცა ეროვნული და კოლონიური ჩაგვრა ძალაში რჩება, როცა ეროვნული განკერძოებულობა და ერთა ურთიერთუნდობლობა განმტკიცებულა სახელმწიფოებრივი განსხვავებით, როცა ჯერ კიდევ არ არის ეროვნული თანასწორუფლებიანობა, როცა ენათა შევარდინება ხდება ერთ-ერთი ენის ბატონობისათვის ბრძოლის გზით, როცა ჯერ კიდევ არ არის პირობები ერთა და ენათა მშვიდობიანი და მეგობრული თანამშრომლობისათვის, როცა დღის წესრიგში დგას არა ენათა თანამშრომლობა და ურთიერთგამდიდრება, არამედ ზოგი ენის ასიმილაცია და სხვა ენების გამარჯვება“... „ორი ენის შევარდინება შედეგად იძლევა არა ახალი ენის შექმნას, არამედ ერთ-ერთი ენის გამარჯვებას და მეორის დამარცხებას“¹... „... ასეთ პირობებში შეიძლება იყოს მხოლოდ გამარჯვებული და დამარცხებული ენები“².

ენათა ბრძოლა და შევარდინება ადგილს დაუთმობს ენათა თანამშრომლობას, ურთიერთგამდიდრებასა და ენათა შერწყმას, როდესაც შეიქმნება სათანადო საზოგადოებრივი პირობები, — სახლდობრ: როცა სოციალიზმი გაიმარჯვებს მსოფლიო მასშტაბით „როცა მსოფლიო იმპერიალიზმი აღარ იქნება, ექსპლოატატორული კლასები დამხობილი იქნებიან, ეროვნული და კოლონიური ჩაგვრა ლიკვიდირებულ-იქნება, ეროვნული განკერძოებულობა და ერთა ურთიერთუნდობლობა შეიცვლება ერთა ურთიერთუნდობითა და დაახლოებით, ეროვნული თანასწორუფლებიანობა განხორციელდება, ენათა ჩახშობისა და ასიმილაციის პოლიტიკა ლიკვიდირებულ-იქნება, ერთა თანამშრომლობა მოგვარდება, ხოლო ეროვნულ ენებს შესაძლებ-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 50-51.

² იქვე. გვ. 51.

ლობა ექნებათ თავისუფლად გაამდიდრონ ერთმანეთი თანამშრომლობის გზით. გასაგებია, რომ ამ პირობებში ლაპარაკიც არ შეიძლება ზოგი ენის ჩახშობასა და დამარცხებაზე და სხვა ენების გამარჯვებაზე“¹.

სხვადასხვაგვარ — საპირისპირო — პრინციპებზე აგებული საზოგადოებრივი ცხოვრება წარმოშობს ენათა სხვადასხვაგვარ კანონზომიერებებს, რომლებიც — თავისი არსით — ერთმანეთს უპირისპირდებიან.

წინაკლასობრივ საზოგადოებაში ადამიანისაგან ადამიანის ექსპლოატაციას ადგილი არა ჰქონდა. ამდენად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ, როცა ტომები ერთმანეთს ერწყმოდნენ, ადგილი არ ურჩებოდა ენათა ბრძოლას. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ საკითხი წყდებოდა უფრო მრავალრიცხოვანი ენის სასარგებლოდ რიცხვობრივი სიჭარბის მიხედვით.

მაგრამ იმავე წინაკლასობრივ საზოგადოებაში უფრო სუსტი ტომის სამხედრო დამარცხებას შეიძლებოდა მოჰყოლოდა დამარცხებული ტომის ენის ჩახშობა: ტომების ბრძოლა იწვევდა ენათა ბრძოლას. საზოგადოებრივ კოლექტივთა ურთიერთობის ხასიათი განსაზღვრავდა ენათა ურთიერთობის ხასიათს.

დიფერენციაციისა და ინტეგრაციის პროცესების ხვედრითი წონა კაცობრიობის ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში არ შეიძლებოდა ყოფილიყო (და არ შეიძლება იყოს) ერთნაირი. ცხოვრების საზოგადოებრივი პირობები ძველად, კერძოდ, წინაკლასობრივ საზოგადოებაში ხელს უწყობდნენ დიფერენციაციის პროცესს, ისტორიის უახლესი პერიოდების ცხოვრების პირობები ხელს უწყობენ ინტეგრაციის პროცესების გაძლიერებას. მონათესავე ენათა უმრავლესობა, როგორც ჩანს, შორეულ წარსულში წარმოიქმნა; მაგრამ ეს არ ნიშნავს, თითქოს დიფერენციაციის პროცესს ახალ ხანაში არ ჰქონდეს ადგილი. რუსული, უკრაინული და ბელორუსული ენების დიფერენციაცია არც თუ ისე დიდი ხნის წინათ არის მომხდარი.

მეორე მხრივ, არც ინტეგრაციის პროცესი შეიძლება გამოვრიცხოთ ძველ დროში, ამასთან ინტეგრაციის პროცესი ძველად არა ნაკლებს როლს თამაშობდა, ვიდრე დიფერენციაციის პროცესი ახალ ხანაში.

ენგელსი მოგვითხრობს ძველი ტომობრივი ენების შესაძლებელი ინტეგრაციის ერთ-ერთი შემთხვევის შესახებ: „იქ, სადაც ორი შესუსტებული ტომი ერთ ტომად ერთიანდება, ხდება ხოლმე გამონაკლისის სახით, რომ ერთსა და იმავე ტომში ორ ახლომონათესავე დიალექტზე ლაპარაკობენ“². ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ ეს მონათესავე დიალექტები შეერწყმიან ერთმანეთს.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 51.

² ე. ენგელსი. „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“ — კ. მარქსი, ე. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1950, გვ. 292.

დიფერენციაციის პროცესს მივყავართ ენათა რაოდენობის გაზრდისაკენ: ინტეგრაციის პროცესების შედეგად ენათა რაოდენობა მცირდება.

მაგრამ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ, რაკი ძველად ენათა რაოდენობა იზრდებოდა, თითქოს თავდაპირველად ერთი ენა არსებობდა და მხოლოდ დიფერენციაციის პროცესის შედეგად ამ ერთადერთი ენისაგან წარმოიშვა მრავალი ენა. პირიქით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ენა წარმოიშვა არა ერთ ადგილას და არა მხოლოდ ერთ კოლექტივში, არამედ ბევრ ადგილას, სადაც კი საამისო პირობები არსებობდა. მრავალენიანობა იმ თავითვე გვქონდა, მაგრამ, ერთის მხრივ, ენათა პირვანდელი რიცხვი იზრდებოდა დიფერენციაციის პროცესის შედეგად, მეორე მხრივ, კი დიფერენციაციის გვერდით ინტეგრაციის პროცესებიც მოქმედებდნენ. ორსავე პროცესს ადგილი ჰქონდა უძველესი დროიდანვე. საქმე მხოლოდ ის არის, თუ რომელი მათგანი ჭარბობდა საზოგადოებრივი პირობების შესაბამისად.

ეგრეთ წოდებული „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ ნ. მარისა უარყოფდა ახალი ენების წარმოშობას დიფერენციაციის გზით. ერთადერთ პროცესად ენათა განვითარებაში ის თვლიდა ენათა შეჯვარედინების პროცესს. სწორედ შეჯვარედინების პროცესის წყალობით ჩნდებოდნენ ახალი ენებიო, — ირწმუნებოდა ნ. მარი. ნ. მარის მსჯელობის ამოსავალ პუნქტს წარმოადგენდა დებულება: ადამიანურ მეტყველებას საფუძვლად უდევს ოთხი თავდაპირველი ელემენტი (სალ, ბერ, ღონ, რომ). ყველა ენა ამ მასალისაგან წარმოიქმნა, — ამ ელემენტთა **შეჯვარედინების საშუალებით**. შეეჯვარედინებოდა რა ერთმანეთს, ოთხი დასახელებული ელემენტი წარმოქმნიდა ახალ სიტყვებს, ესენი — თავიანთი მხრივ, — კიდევ ახალ სიტყვებს. ასევე წარმოიქმნებოდა ახალი ენები: ორი ენის შეჯვარედინების შედეგად იქმნებოდა ახალი, მესამე ენა... რაც მეტი ენები შეჯვარედინდებოდნენ, მით მეტი ენა ჩნდებოდა.

ამგვარად, შეჯვარედინების პროცესს ნ. მარი თვლიდა ენათა წარმოქმნისა და განვითარების ერთადერთ და უნივერსალურ პროცესად.

ნ. მარი წერდა: „... ამჟამად არ არსებობს არც ერთი შეუჯვარედინებელი ენა. უფრო მეტი, ჩამოყალიბებული ბგერითი მეტყველება დასაწყისშიაც არ წარმოიდგინება შეუჯვარედინებლად: შეჯვარედინებამდე არ არსებობდა ბგერითი მეტყველება და ის არც შეიძლებოდა არსებულიყო, რადგანაც შეჯვარედინებამდე არ არსებობდნენ სამეურნეო კოლექტივები, რომლებისაგანაც... მოგვიანებით წარმოიქმნებოდნენ ტომები... მამასადამე, არ არსებობდნენ მარტივი ტომები მარტივი, შეუჯვარედინებელი ენებით, შეუჯვარედინებელი ენები საერთოდ არ არსებობდა...“¹.

¹ . . .
ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.

, — რჩეული შრომები, 1927 წ., ტ. II, გვ. 65.

ენათა შეჯვარედინების პროცესის მარისეული გაგება (— როგორ მიმდინარეობს შეჯვარედინება, საით მივყავართ მას, რა როლს თამაშობს იგი ენათა განვითარებაში —) შინაგანად უკავშირდება ნ. მარის არამეცნიერულ დებულებას, დაუსაბუთებელ მტკიცებას, თითქოს დედამიწის ყველა ენა ოთხი ელემენტისაგან იყოს წარმოქმნილი.

რაკი ნ. მარი ენათა შეჯვარედინებას თვლის უნივერსალურ პროცესად, იგი პრინციპში უარყოფს, როგორც დიფერენციაციის პროცესს, ისე მონათესავე ენათა წარმოშობას დიალექტთა დიფერენციაციის გზით; ამგვარად ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ უპირისპირდება საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტებს.

ნ. მარი ენათა რიცხვის ზრდას ხსნიდა მათი შეჯვარედინებით. იმავე დროს ის ამტკიცებდა, რომ თავდაპირველად მრავალი ენა არსებობდა, ხოლო მათი რაოდენობა შემდეგ მცირდებოდა. ეს ორი დებულება ერთი მეორეს გამორიცხავს.

ენათა შეჯვარედინება არ შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ერთადერთი პროცესი, თუ ანგარიშს გავუწევთ ენათა ისტორიის ფაქტებს.

არ არის სწორი ნ. მარის დებულება, თითქოს ორი ენის შეჯვარედინებით წარმოიქმნებოდეს მესამე, ახალი ენა, რომლის გვერდითაც თითქოს კვლავ განაგრძობდეს არსებობას შეჯვარედინებული ენები, და ამ გზით იზრდებოდეს ენათა რიცხვი.

ინგლისური ენა შეჯვარედინებული ენაა, მაგრამ იგი გერმანულ ენათა შორის ირიცხება (და არა სადღაც გერმანულ და რომანულ ენათა შუაში); ინგლისური ენა განეკუთვნება გერმანულ ენათა რიცხვს, რამდენადაც მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი არსებითად გერმანულია და არა რომანული.

ამგვარადვე, სომხური ენა ინდო-ევროპულ ენად ითვლება, მიუხედავად იმისა, რომ მის ლექსიკაში, ბგერითს შემადგენლობაში, მორფოლოგიურ ინვენტარში დასტურდება არაინდო-ევროპული, იბერიულ-კავკასიური ელემენტები: სომხური ენის საფუძველი ინდო-ევროპულია.

ნ. მარის „თეორიის“ ამოსავალ დებულებათა მეცნიერულმა უსაფუძვლობამ განსაზღვრა ენათა შეჯვარედინების საკითხის არასწორი გაგება.

§ 27. გვაროვნული ენებიდან ეროვნული ენებისაკენ. ენა კოლექტივის კუთვნილებაა (§ 5). კოლექტივი, რომელიც ამა თუ იმ კონკრეტულ ენას იყენებს, შეიძლება იყოს: **გვარი, ტომი, ხალხი, ერი**. ამის შესაბამისად გვექნება: **გვაროვნული ენა, ტომობრივი ენა, ხალხის ენა, ეროვნული ენა**.

გვარი არის ადამიანთა კოლექტივის ყველაზე მცირე, ყველაზე მარტივი და ყველაზე ძველი უჯრედი. გვარებისაგან იქმნებოდა (ფრატრიები და შემდეგ) ტომები, ტომებისაგან — ხალხები. ერი ადამიანის საზოგადოებრივ-ისტორიული ცხოვრების ყველაზე ახალი და ყველაზე რთული (ამასთანავე ყველაზე მსხვილი) წარმონაქმნია. ერი არსებითად განსხვავდება ტომისაგან: ტომი **ეთნოგრაფიულ** კატეგორიას წარმოადგენს, ერი კი **ისტორიულ** კატეგორიას¹.

ენგელსს მოჰყავს ჩრდილოეთ ამერიკის ინდიელების, — კერძოდ, იროკეზების — მონათესავე ტომთა გაერთიანების დამახასიათებელი მაგალითი:

„მათი (ინდიელების — ა. ჩ.) მცირერიცხოვანი ტომები, დაშორებული ერთმანეთისაგან ფართო მოსაზღვრე ზოლებით და დასუსტებულნი მუდმივი ომებით, ცოტაოდენი ხალხით უზარმაზარ ტერიტორიას იკავებდნენ. მონათესავე ტომებს შორის აქა-იქ კავშირი იქმნებოდა დროებითი გასაჭირის შემთხვევაში და ამ გაჭირვების მოსპობისთანავე ეს კავშირები ირღვეოდა. მაგრამ ცალკეულ ადგილებში თავდაპირველად მონათესავე, მაგრამ დაქსაქსული ტომები კვლავ ერთიანდებოდნენ ხანგრძლივ კავშირებად და, ამრიგად, პირველ ნაბიჯს დგამდნენ ეროვნებათა შესაქმნელად. ასეთი კავშირის ყველაზე განვითარებულ ფორმას ჩვენ ვხვდებით შეერთებული შტატების იროკეზებში. იროკეზებმა მიატოვეს თავიანთი სამყოფელი ადგილი მისისიპის დასავლეთით, სადაც ისინი, ალბათ, დიდი დაკოტა ოჯახის შტოს შეადგენდნენ და ხანგრძლივი ხეტიალის შემდეგ დასახლდნენ ახლანდელი ნიუიორკის შტატში; აქ ისინი გაიყვნენ ხუთ ტომად: სენეკა, კაიუგა, ონონდაგა, ონიდა და მოჰავკი. ისინი მისდევდნენ მეთევზეობას, ნადირობას და პრიმიტიულ მეზოსტნეობას; ცხოვრობდნენ სოფლებში, რომელთაც უმეტეს ნაწილად მესერი ჰქონდათ შემოვლებული. მათი რიცხვი არასოდეს არ აღემატებოდა 20.000 სულს; ყველა ხუთ ტომში რამდენიმე საერთო გვარი იყო; ისინი ლაპარაკობდნენ ერთი და იმავე ენის მონათესავე დიალექტებზე და დასახლებულნი იყვნენ მთლიან ტერიტორიაზე, რომელიც ხუთ ტომს შორის ნაწილდებოდა. რადგან ეს ტერიტორია ახლად დაპყრობილი იყო, ამიტომ ბუნებრივ მოვლენას წარმოადგენდა ამ ტომების ჩვეულებადქცეული მჭიდროდ შეკავშირება მათ მიერ გაძევებული ტომების წინააღმდეგ; ეს შეკავშირება, სულ გვიან რომ ავიღოთ, XV საუკუნის დასაწყისში ნამდვილ „მუდმივ კავშირად“ — ფედერაციად განვითარდა... იროკეზების კავშირი წარმოადგენს ყველაზე განვითარებულ საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, რომელსაც კი ინდიელებმა მიაღწიეს... (...მექსიკელების, ახალმექსიკელებისა და პერელების გამოკლებით)“².

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი, — თხზ., ტ. II, გვ. 315.

² ფ. ენგელსი. „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“ — კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1950, გვ. 294, 295.

ამრიგად: „დაქსაქსული ტომები ერთიანდებოდნენ ხანგრძლივ კავშირებად მონათესავე ტომებისა, რომლებიც ლაპარაკობდნენ ერთი და იმავე ენის მონათესავე დიალექტებზე“. ეს პროცესი შეინიშნება არა მხოლოდ ინდიელი ტომების ისტორიაში: იგი დამახასიათებელია საერთოდ ხალხების წარმოქმნისათვის.

გვაროვნული ენების დადასტურება ამჟამად ძნელია: გვარი, გვაროვნული წყობილება, გვაროვნული ენები — განვითარების განვლილ საფეხურს წარმოადგენს.

ტომობრივი ენები (და დიალექტები) ამჟამადაც მრავლად არსებობს; ასეთი ტომობრივი ენებია: ჩრდილოეთ-ამერიკის, ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის ინდიელთა ენების უმრავლესობა: ატაპასკური, ალაგონკინური, იროკეზული, დაკოტაური, მუსკოგური, უტო-ატექუური, აროვაკული ენები, მაია-ენები და ა. შ.

ტომობრივი ენების ნიმუშად ჩვენი სინამდვილიდან შეიძლება დავასახელოთ ქართველ ტომთა ენები: სვანური, ზანური (მეგრულ-ჭანური)...; ტომობრივი ენებია აგრეთვე დაღესტნის ენები: ალულური, წახურული, რუტულური, ანდიური, დიდოური...

ხალხების ენებს წარმოადგენს, მაგალითად: ხუნძური (ანუ ავარიული), დარგული, ლეზგიური, ლაკური, ტაბასარანული (დაღესტნის ასსრ), ამასთან ხუნძური და დარგული შედგება ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული დიალექტებისაგან; შემდეგ: ყაბარდოული (ყაბარდოს ასსრ), ადიღეური (ადიღეს ავტონომიური ოლქი), ოსური ენა (ჩრდილოეთ ოსეთის ა. ს. ს. რ. და სამხრეთ ოსეთის ავტ. ოლქ.)... აგრეთვე: უდმურტული, მორდოვული, მარიული, კომი... ენები. ციმბირის ხალხების ენები: ევენკებისა, ევენებისა (ლამუტებისა) ოდულებისა (იუკაგირების), ლუორავეტლანებისა (ჩუკჩების), ნიმილანებისა (კორიაკების), იტელმენებისა (კამჩადლების) უნანგანებისა (ალეუტებისა), ნივხებისა, ნანაელებისა... ენები: ნენეელთა (სამოედური), ხანტიური (ოსტიაკების), მანსიური (ვოგულური) და სხვ., — თუმცა ყოველთვის არაა ადვილი იმის გარკვევა, ტომობრივ ენასთან გვაქვს აქ საქმე თუ ხალხის ენასთან.

საბჭოთა კავშირის ეროვნული ენებია: რუსული, უკრაინული, ბელორუსული, ლიტაური, ლატვიური, ესტონური, ფინური, მოლდავური, ყაზახური, ყირგიზული, უზბეკური, ტაჯიკური, თურქმენული, აზერბაიჯანული, ქართული, სომხური..., თათრული, ბაშკირული და სხვ.

ეროვნული ენა ერის საერთო ენას წარმოადგენს. „ეროვნული ენა ეროვნული კულტურის ფორმაა“¹. „ერი არის ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა, წარმოშობი-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 19.

ლი ენის, ტერიტორიის, ეკონომიური ცხოვრებისა და იმ ფსიქიკური წყობის ერთობის ბაზაზე, რომლის გამოხატულებაც კულტურის ერთობა¹.

„ერი ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ერთობაა და არა რასობრივი და ტომობრივი ერთობა“². „დღევანდელი იტალიელი ერი ჩამოყალიბდა რომაელებისა, გერმანელებისა, ეტრუსკებისა, ბერძნებისა, არაბებისა და სხვებისაგან. ფრანგი ერი ჩამოყალიბდა გალებისა, რომაელებისა, ბრიტებისა, გერმანელებისა და სხვებისაგან. იგივე უნდა ითქვას ინგლისელებზე, გერმანელებსა და სხვებზე, რომელნიც ერებად ჩამოყალიბდნენ სხვადასხვა რასის და ტომის ადამიანთაგან³. „ერი ყალიბდება მხოლოდ ხანგრძლივი და რეგულარული ურთიერთობის შედეგად, თაობიდან თაობამდე ადამიანთა ერთად ცხოვრების შედეგად“⁴.

ერი გვეჩვენა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოგვეპოვება ოთხივე ნიშანი: ენის, ტერიტორიის, ეკონომიური ცხოვრებისა და ფსიქიკური წყობის ერთობა. „ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, — წერს ი. სტალინი — რომ არც ერთ შემოხსენებული ნიშანი, ცალკე აღებული, არ კმარა ერის განსაზღვრისათვის. უფრო მეტიც: საკმარისია არ იყოს თუნდაც ერთი ამ ნიშანთაგანი, რომ ერი ერთად აღარ დარჩეს“⁵.

საერთო ენა ერის ჩამოყალიბების აუცილებელი პირობაა, მაგრამ ეს პირობა სრულიადაც არ არის საკმარისი. აღსანიშნავია, რომ საერთო ენა შესაძლებელია ერის ჩამოყალიბებამდე ბევრად ადრე არსებობდეს⁶, მაგრამ იმის გამო, რომ სხვა აუცილებელი მომენტები (ტერიტორიის, ეკონომიური ცხოვრების, ფსიქიკური წყობის ერთობა) არ მოგვეპოვება, შეუძლებელი ხდება ვილაპარაკოთ ერის შესახებ. „რა თქმა უნდა, ერის ელემენტები — ენა, ტერიტორია, კულტურული ერთობა და სხვ. — ციდან კი არ ჩამოცვენილან, არამედ იქმნებოდნენ თანდათანობით, ჯერ კიდევ წინაკაპიტალისტურ პერიოდში. მაგრამ ეს ელემენტები ჩანასახ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ და უკეთეს შემთხვევაში მხოლოდ პოტენციას წარმოადგენდნენ იმ მხრივ, რომ მომავალში, განსაზღვრულ ხელსაყრელ პირობებში შეიძლებოდა ჩამოყალიბებულიყო ერი“⁷.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი, თხზ., ტ. II, გვ. 319.

² იქვე. გვ. 315.

³ იქვე.

⁴ იქვე. გვ. 317.

⁵ იქვე. გვ. 319.

⁶ ასე, მაგალითად, X საუკ. ერთი წყაროს მოწმობით ქართული ენა იმ დროისათვის უკვე აღიარებული იყო ქართველი ტომების საერთო ენად, თუმცა ქართველი ერი ჯერ კიდევ არ არსებობდა.

⁷ ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, 1929 წ., თხზ., XI, გვ. 372-373.

უნდა ითქვას, რომ ყოველ დღიურ სიტყვახმარებაში „ერი“, „ხალხი“ იხმარება, როგორც ერთი და იმავე მნიშვნელობის სიტყვები; ნამდვილად კი ეს ორი სიტყვა სხვადასხვა ცნებას აღნიშნავს: „ერი“ საზოგადოებათმეცნიერული (სოციოლოგიური) ცნებაა და, როგორც მეცნიერული ცნება, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ზუსტად განსაზღვრული მნიშვნელობით; ის არ შეიძლება ვიხმაროთ ნებისმიერად, — როგორც ეთნოგრაფიული შინაარსის ცნება.

„... ერი, ისევე როგორც ყოველი ისტორიული მოვლენა, ცვალებადობის კანონს ექვემდებარება, მას თავისი ისტორია, დასაწყისი და დასასრული აქვს“¹. „ერი უბრალო ისტორიული კატეგორია კი არ არის, არამედ განსაზღვრული ეპოქის, აღმავალი კაპიტალიზმის ეპოქის ისტორიული კატეგორიაა. ფეოდალიზმის ლიკვიდაციისა და კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი ამავე დროს ადამიანების ერებად ჩამოყალიბების პროცესია. ასე ხდებოდა, მაგალითად, დასავლეთ ევროპაში“².

„მთელ მსოფლიოში ეპოქა კაპიტალიზმის საბოლოო გამარჯვებისა ფეოდალიზმზე ეროვნულ მოძრაობებთან იყო დაკავშირებული. ამ მოძრაობათა ეკონომიური საფუძველი ის არის, რომ სასაქონლო წარმოების სავსებით გასამარჯვებლად საჭიროა საშინაო ბაზრის დაპყრობა ბურჟუაზიის მიერ, საჭიროა ერთ ენაზე მოლაპარაკე ხალხით დასახლებულ ტერიტორიათა სახელმწიფოებრივი გაერთიანება, ისე რომ ამასთან ამ ენის განვითარებას და ლიტერატურაში მის განმტკიცებას არავითარი დაბრკოლება აღარ გადაეღობოს. ენა ადამიანთა ურთიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა; ენის ერთობა და მისი დაუბრკოლებელი განვითარება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა ნამდვილად თავისუფალი და ფართო, თანამედროვე კაპიტალიზმის შესაფერი სავაჭრო ბრუნვისა, მოსახლეობის თავისუფლად და ფართოდ დაჯგუფებისა ყველა ცალკე კლასად, ბოლოს — იგი პირობას წარმოადგენს ბაზრის მჭიდრო კავშირისათვის ყოველ და თვითეულ მსხვილ თუ წვრილ მებატრონესთან, გამყიდველსა და მყიდველთან“³.

ეკამათებოდნენ რა მაქს შტირნერს, რომელიც თანამედროვე ენას განიხილავდა, როგორც გვარის პროდუქტს, მარქსი და ენგელსი წერდნენ საერთო, ნაციონალური, ენების წარმოშობის სხვადასხვა გზების შესახებ. „ამგვარად, ენა აქ განიხილება, როგორც გვარის პროდუქტი. მაგრამ სანჩო რომ გერმანულად ლაპარაკობდა და არა ფრანგულად, ამას ის უნდა უმაღლოდეს არა გვარს, არამედ გარემოებებს. თუმცა, რომელიც გნებავთ

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი, 1913, — თხზ., ტ. II, გვ. 319.

² იქვე. გვ. 326.

³ ვ. ლენინი. ერთა თვითგამორკვევის უფლების შესახებ, 1914, — თხზ., ტ. XX, გვ. 483.

იმ თანამედროვე განვითარებულ ენაში სტიქიურად წარმოშობილი მეტყველება ამდლდა ეროვნულ ენამდე ნაწილობრივ მზა მასალისაგან ენის ისტორიული განვითარების წყალობით, როგორც ესა გვაქვს რომანულ და გერმანულ ენებში, ნაწილობრივ ერების შეჯვარედინებისა და შერევის წყალობით, როგორც ინგლისურშია, ნაწილობრივ დიალექტთა კონცენტრაციის წყალობით ერთიან ეროვნულ ენად, რაც მეპირობებული იყო ეკონომიური და პოლიტიკური კონცენტრაციით. თავისთავად ცხადია, რომ თავის დროზე ინდივიდები თავისი კონტროლის ქვეშ აიყვანენ გვარის ამ პროდუქტსაც“¹.

§ 28. ბურჟუაზიული და სოციალისტური ერები და მათი ენები. ერი შეიძლება იყოს ბურჟუაზიული და სოციალისტური. ბურჟუაზიული ერები წარმოიშვნენ აღმავალი კაპიტალიზმის ეპოქაში, სოციალისტური ერები შეიქმნენ საბჭოთა კავშირში, საბჭოთა სოციალისტური წყობილების დროს.

ბურჟუაზიული ერებია „მაგალითად, ფრანგი, ინგლისელი, იტალიელი, ჩრდილო-ამერიკელი და სხვა, მათი მსგავსი ერები. ასეთივე ბურჟუაზიული ერები იყვნენ რუსი, უკრაინელი, თათარი, სომეხი, ქართველი და სხვა ერების რუსეთში მანამდე, სანამ ჩვენს ქვეყანაში პროლეტარიატის დიქტატურა და საბჭოთა წყობილება დამყარდებოდა“².

სოციალისტური ერები „წარმოიშვნენ და განვითარდნენ ძველი, ბურჟუაზიული ერების ბაზაზე კაპიტალიზმის ლიკვიდაციის შედეგად, — სოციალიზმის სულსკვეთებით მათი ძირეული გარდაქმნის გზით. ვერავინ უარყოფს იმას, რომ ახლანდელი სოციალისტური ერები საბჭოთა კავშირში — რუსი, უკრაინელი, ბელორუსი, თათარი, ბაშკირი, უზბეკი, ყაზახი, აზერბაიჯანელი, ქართველი, სომეხი და სხვა ერები — ძირეულად განსხვავდებიან ძველი რუსეთის შესაბამისი ძველი, ბურჟუაზიული ერებისაგან როგორც თავიანთი კლასობრივი შემადგენლობითა და სულიერი სახით, ისე თავიანთი სოციალურ-პოლიტიკური ინტერესებითა და მისწრაფებებით“³.

რა ახასიათებს ბურჟუაზიულ ერებს?

„ბურჟუაზია და მისი ნაციონალისტური პარტიები ამ პერიოდში ასეთი ერების მთავარი ხელმძღვანელი ძალა იყვნენ და არიან. კლასობრივი მშვიდობა ერის შიგნით „ერის ერთიანობის“ გულისთვის; თავისი ერის ტერიტორიის გაფართობა სხვისი ნაციონალური ტერიტორიების დაპყრობის გზით; სხვა ერებისადმი უნდობლობა და სიძულველი; ნაციონალურ

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. გერმანული იდეოლოგია, 1934. გვ. 414 (რუს. ენაზე).

² ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თხზ., XI, გვ. 374.

³ იქვე. გვ. 376.

უმცირესობათა ჩახშობა; იმპერიალიზმთან ერთიანი ფრონტი, — ასეთია ამ ერების იდეური და სოციალურ-პოლიტიკური ავლადიდება¹.

როგორია ახალი, სოციალისტური ერების თავისებურებანი? ისინი თავიანთი არსებით უპირისპირდებიან ბურჟუაზიულ ერებს.

„მუშათა კლასი და მისი ინტერნაციონალისტური პარტია წარმოადგენენ იმ ძალას, რომელიც მტკიცედ აკავშირებს ამ ახალ ერებს და ხელმძღვანელობს მათ. მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის კავშირი ერის შიგნით — კაპიტალიზმის ნაშთების აღმოსაფხვრელად სოციალიზმის ძლევამოსილი მშენებლობისათვის; ეროვნული ჩაგვრის ნაშთების მოსპობა ერთა და ნაციონალურ უმცირესობათა თანასწორუფლებიანობისა და თავისუფალი განვითარებისათვის; ნაციონალიზმის ნაშთების მოსპობა ხალხთა შორის მეგობრობის დამყარებისა და ინტერნაციონალიზმის დამკვიდრებისათვის; ყველა ჩაგრულ და არასრულუფლებიან ერთან ერთიანი ფრონტი დაპყრობათა პოლიტიკისა და დაპყრობითი ომების წინააღმდეგ ბრძოლაში, იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, — ასეთია ამ ერების სულიერი და სოციალურ-პოლიტიკური სახე“².

ბურჟუაზიული ერების ბედი უკავშირდება კაპიტალიზმის ბედს: ბურჟუაზიული ერები წარმოიშვებიან აღმავალი კაპიტალიზმის პერიოდში, ისინი ისპობიან კაპიტალიზმის ლიკვიდაციასთან ერთად. ბურჟუაზიული ერების არსებობა შეუძლებელია სოციალისტური წყობილების დროს.

მაგრამ ბურჟუაზიული ერების ლიკვიდაცია სრულიადაც არ მოასწავებს **საერთოდ ერების ლიკვიდაციას**. სოციალისტური წყობილების დროს ერები არ ქრებიან, პირიქით: წარმოიქმნებიან და ვითარდებიან ახალი, სოციალისტური ერები. სოციალისტური ერები „გაცილებით უფრო მჭიდროდ არიან შეკავშირებულნი, ვიდრე ყოველი ბურჟუაზიული ერი, ვინაიდან თავისუფალი არიან შეუტირებელი კლასობრივი წინააღმდეგობებისაგან, რომლებიც ბურჟუაზიულ ერებს ღრღნიან, გაცილებით უფრო საერთო-სახალხო არიან, ვიდრე ყოველი ბურჟუაზიული ერი“³.

ბურჟუაზიული ერები არ ცნობენ არც რასების თანასწორუფლებიანობას, არც ერებისა და ენების თანასწორუფლებიანობას. ისინი ხელმძღვანელობენ ძლიერის უფლებით. შეერთებულ შტატებში ზანგებისა და ინდიელების — ამერიკის უძველესი მოსახლეობის — ბედის მაგალითზე შეიძლება დავინახოთ, რომ კაპიტალიზმი და იმპერიალიზმი თესავს ეროვ-

¹ ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, — თხზ., ტ. XI, გვ. 374.

² იქვე. გვ. 375-376.

³ იქვე. გვ. 377.

ნულ შუღლსა და რასობრივ სიძულვილს, ჩაგრავს მცირე ხალხებს, და მიჰყავს ისინი ფიზიკური გადაგვარებისა და მოსპობისაკენ¹.

თანამედროვე ინგლისელ-ამერიკელი იმპერილისტების კოსმოპოლიტიზმი, რომელიც ერების სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის წინააღმდეგ არის მიმართული, წარმოადგენს რეალურ საფრთხეს ხალხების ეროვნული თვითმყოფობისათვის და მათი ეროვნული ენებისათვის, რამდენადაც ქადაგებს ინგლისური ენის უპირატესობას ყველა ენის წინაშე.

სოციალისტური წყობილება არა თუ არ ემუქრება ხალხთა ეროვნულ თვითმყოფობას, არამედ ქმნის ყველა პირობას სოციალისტურ ერთა, მათ კულტურათა, მათი ენების ნამდვილი განვითარებისათვის.

ამის მსოფლიო-ისტორიულ მაგალითს წარმოადგენს სოციალისტური საბჭოთა კავშირი, შექმნილი, როგორც ლენინური-სტალინური ეროვნული პოლიტიკის განხორციელება.

თუ რამდენად უწყობს ხელს ხალხთა განვითარებას სოციალისტური წყობილება, ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ მას, რაც იყო, შევადარებთ იმას, რაც შეიქმნა საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის დროს, მცირე ხნის განმავლობაში.

„მეფის რუსეთი ხალხთა საპყრობილე იყო. მეფის რუსეთის მრავალრიცხოვანი არარუსი ხალხები სრულიად უფუფლებონი იყვნენ. განუწყვეტლივ განიცდიდნენ ყოველგვარ დამცირებასა და შეურაცხყოფას. მეფის მთავრობა აჩვენდა რუს მოსახლეობას ისე ეცქირა ნაციონალური ოლქების მკვიდრი ხალხებისათვის, როგორც დაბალი რასისათვის, ოფიციალურად უწოდებდა მათ „ინოროდცებს“, ნერგავდა ზიზლსა და სიძულვილს მათდამი. მეფის მთავრობა შეგნებულად აღვივებდა ნაციონალურ შუღლს, ამხედრებდა ერთ ხალხს მეორის წინააღმდეგ, აწყობდა ებრაელთა დარბევებს, თათარ სომეხთა ხოცვა-ჟლეტას ამიერკავკასიაში.

ნაციონალურ ოლქებში ყველა ან თითქმის ყველა სახელმწიფო თანამდებობანი რუს ჩინოვნიკებს ეჭირათ. მთელი საქმეები დაწესებულებებში, სასამართლოებში რუსულ ენაზე წარმოებდა. აკრძალული იყო ნაციონალურ ენებზე გაზეთებისა და წიგნების გამოცემა. სკოლებში აკრძალული იყო დედა-ენაზე სწავლა. მეფის მთავრობა მიისწრაფოდა ჩაეხრჩო ნაციონალური კულტურის ყველგვარი გამოვლინება, ატარებდა არარუს ეროვნებათა ძალდატანებითი „გარუსების“ პოლიტიკას. ცარიზმი არარუს ხალხთა ჯალათად და მტანჯველად გამოდიოდა“².

¹ ჰოვარდ ფასტის მოთხრობაში „უკანასკნელი საზღვარი“ მოცემულია შემადრწუნებელი სურათი იმისა, თუ რა დღემია პატარა ხალხი კაპიტალისტურ ქვეყანაში ჩრდილო-ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

² საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია. მოკლე კურსი. 1950, გვ. 6-7.

„დაამხო რა მემამულეები და კაპიტალისტები, ოქტომბრის რევოლუციამ დაამსხვრია ნაციონალურ-კოლონიალური ჩაგვრის ბორკილები და გაათავისუფლა მისაგან უზარმაზარი სახელმწიფოს ყველა ჩაგრული ხალხი უკლებლივ. პროლეტარიატს არ შეუძლია გაითავისუფლოს თავი ისე, რომ არ გაათავისუფლოს ჩაგრული ხალხები“¹.

იმის შესახებ, თუ რას ნიშნავდა ეს მრავალეროვანი საბჭოთა კავშირის ენების განვითარებისათვის, შეიძლება ვიმსჯელოთ იმის მიხედვით, რომ საბჭოთა კავშირში არსებობს 68 სამწერლო ენა, — ერებისა, ხალხებისა თუ ტომებისა.

საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის წლებში შეიქმნა თორმეტი ეროვნული მეცნიერებათა აკადემია (უკრაინისა, ბელორუსიისა, ლიტვისა, ლატვიისა, ესტონეთისა, საქართველოსი, სომხეთისა, აზერბაიჯანისა, უზბეკეთისა, ყაზახეთისა, ტაჯიკეთისა და თურქმენეთისა).

„ ... ბოლო მოვუღეთ რა ძალაუფლებას ბურჟუაზიისას... ჩვენ... მოვსპეთ ეროვნული ჩაგვრის სისტემა და განვახორციელებთ ერთა თანასწორუფლებიანობა ჩვენს ქვეყანაში... ეროვნული ჩაგვრის მოსპობამ გამოიწვია ჩვენი ქვეყნის წინათ ჩაგრული ერების ეროვნული აღორძინება, მათი ნაციონალური კულტურის ზრდა, ჩვენი ქვეყნის ხალხებს შორის მეგობრული ინტერნაციონალური კავშირის განმტკიცება და სოციალისტური მშენებლობის საქმეში მათ შორის თანამშრომლობის დამყარება“².

საბჭოთა ხელისუფლება, ლენინ-სტალინის პარტია ხელმძღვანელობდა სოციალისტური ერების განვითარების საქმეს.

„ამასთან დაკავშირებით პარტიამ საჭიროდ ჩათვალა დაეხმაროს ჩვენი ქვეყნის აღორძინებულ ერებს — ფეხზე დადგნენ და წელში გაიმართონ, გამოაცოცხლონ და განავითარონ თავიანთი ნაციონალური კულტურა, მოაწყონ სკოლები, თეატრები და სხვა კულტურული დაწესებულებანი დედა-ენაზე, გააეროვნულონ, ე. ი. შემადგენლობით ეროვნული გახადონ, პარტიული, პროფკავშირული, კოოპერაციული, სახელმწიფო, სამეურნეო აპარატები, აღზარდონ თავიანთი, ნაციონალური პარტიული და საბჭოთა კადრები და ალაგმონ მთელი ის, — მართალია, არც თუ მრავალრიცხოვანი, — ელემენტები, რომლებიც ცდილობენ შეაფერხონ პარტიის ასეთი პოლიტიკა“³.

ყველა ეს ღონისძიება, ბუნებრივია, იწვევდა სოციალისტურ ერთა ეროვნული ენების განვითარებას.

¹ ი. სტალინი. „ოქტომბრის რევოლუციის საერთაშორისო ხასიათი“, — ლენინიზმის საკითხები, XI გამოცემის ქართ. თარგმ., 1950 წ., გვ. 216.

² ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თხზ., ტ. XI, გვ. 390, 391.

³ იქვე. გვ. 391.

შინაარსით სოციალისტურ და ფორმით ნაციონალურ კულტურათა შექმნა და განვითარება წარმოუდგენელია ენის განვითარების გარეშე: „ეროვნული ენა ეროვნული კულტურის ფორმაა“¹.

§ 29. ერებისა და ეროვნული ენების მომავალი. ადამიანთა საზოგადოების განვითარებას მოვყავართ გვაროვნული და ტომობრივი ენებიდან ეროვნული ენებისაკენ.

როგორი იქნება შემდგომი განვითარება? რა ბედი მოეღოს ეროვნულ ენებს? ეროვნულ ენათა ბედი უკავშირდება ერების ბედს. ერი ისტორიულ კატეგორიას წარმოადგენს; ეს ეხება როგორც ბურჟუაზიულ, ისე სოციალისტურ ერებს; მაშასადამე, ეროვნული ენებიც უნდა მივიჩნიოთ ისტორიულ კატეგორიად: ისინი დამახასიათებელი არიან ისტორიული განვითარების გარკვეული ეპოქებისათვის.

ეროვნულ ენებს შეცვლის კაცობრიობის ერთიანი საერთო ენა — ასეთია საკითხის პრინციპული დასმა განვლილი ისტორიული გზისა და ისტორიული განვითარების ზოგადი ტენდენციების გათვალისწინებით.

როგორ მოხდება ეს? რა პირობებში შეძლებს კაცობრიობა საერთო ერთიან ენაზე გადასვლას?

დასაბუთებული პასუხი ამ კითხვებზე მოცემულია ი. სტალინის გამოსვლაში საკ. კ პ(ბ) XVI ყრილობაზე 1930 წ და ნაშრომში „ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი“, რომელიც დაწერილია 1929 წ.²

ი. სტალინის მოძღვრების ძირითადი დებულებები მომავალი კაცობრიობის ერთიანი საერთო ენის შესახებ ასეთია:

1. საერთო ენაზე გადასვლა შეიძლება იყოს მხოლოდ ნებაყოფლობითი და არავითარ შემთხვევაში — იძულებითი, ზევიდან დეკრეტირების გზით.³

2. გადასვლა პირდაპირ ერთიან საერთო ენაზე არ მოხდება. ჯერ შეიქმნება რამდენიმე ზონალური ენა, რომლებიც ეროვნულ ენებთან ერთად, მათ გვერდით იარსებებენ⁴.

3. საკითხი ზონალური ენებისა და მით უფრო საერთო ენის შესახებ არ შეიძლება დაისვას მანამ, სანამ მთელ მსოფლიოში არ მოისპობა იმპერიალიზმი.

4. საკითხი ზონალური ენების შესახებ არ დაისმის არც პროლეტარიატის მსოფლიო დიქტატურის პერიოდის პირველ ეტაპზე: პირველი ეტაპი მას შემდეგ, რაც იმპერიალიზმი მთელ მსოფლიოში დამარცხდება

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 19.

² ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თხზ., ტ. XI, გვ. 369-393.

³ იქვე. გვ. 384.

⁴ იქვე. გვ. 386.

და დამყარდება პროლეტარიატის მსოფლიო დიქტატურა, იქნება არა ერებისა და ეროვნული ენების კვდომის ეტაპი, არამედ „წინათ ჩაგრული ერებისა და ეროვნული ენების ზრდისა და აყვავების ეტაპი, ერთა თანასწორუფლებიანობის დამკვიდრების ეტაპი, ერთა ურთიერთუნდობლობის ლიკვიდაციის ეტაპი, ერთა შორის ინტერნაციონალური კავშირის დამყარებისა და განმტკიცების ეტაპი“¹.

5. ზონალური ენების ჩამოყალიბება დაიწყება მხოლოდ პროლეტარიატის მსოფლიო დიქტატურის მეორე ეტაპზე, იმის მიხედვით, რაც ჩამოყალიბდება ერთიანი მსოფლიო სოციალისტური მეურნეობა ნაცვლად მსოფლიო კაპიტალისტური მეურნეობისა „ვინაიდან მხოლოდ ამ ეტაპზე იგრძნობენ ერები იმის აუცილებლობას, რომ თავიანთ ეროვნულ ენებთან ერთად ჰქონდეთ ერთი საერთო საეროვნებათშორისო ენა“².

6. „როცა მეურნეობის მსოფლიო სოციალისტური სისტემა საკმაოდ განმტკიცდება და სოციალიზმი ხალხთა ყოფაში დამკვიდრდება, როცა ერები პრაქტიკულად დარწმუნდებიან საერთო ენის უპირატესობაში ეროვნული ენების წინაშე, — დაიწყება ეროვნულ განსხვავებათა და ენათა კვდომა, და ისინი ადგილს დაუთმობენ ყველასათვის საერთო მსოფლიო ენას“³.

7. ერთიანი საერთო საერთაშორისო ენა „რასაკვირველია, არც გერმანული ენა იქნება, არც რუსული, არც ინგლისური, არამედ იქნება ახალი ენა, რომელმაც შეითვისა ეროვნული და ზონალური ენების საუკეთესო ელემენტები“⁴.

სვამდნენ კითხვას: რატომ უნდა მოხდეს ერების შერწყმა და ენების შერწყმა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სოციალიზმი მთელ მსოფლიოში გაიმარჯვებს? რატომ არ შეიძლება დაიწყოს ეს პროცესი იმ ქვეყანაში, სადაც სოციალიზმი უკვე გაიმარჯვა და სადაც უკვე არ არსებობს ეროვნული ჩაგვრა.

ეროვნულ განსხვავებათა მოშლისა და ერების შერწყმის შესახებ ვ. ლენინი წერდა:

„ვიდრე ხალხთა და ქვეყანათა შორის ნაციონალური და სახელმწიფოებრივი განსხვავება არსებობს, — ეს განსხვავება კი ძალიან დიდხანს იარსებებს კიდევ მსოფლიო მასშტაბით პროლეტარიატის დიქტატურის განხორციელების შემდეგაც, — ყველა ქვეყნის მუშათა კომუნისტური მოძრაობის ინტერნაციონალურ ტაქტიკის ერთიანობა თხოულობს არა სხვადასხვაობის გაუქმებას, არა ნაციონალურ განსხვავებათა მოსპობას (ეს სუ-

¹ ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თბზ., ტ. XI, გვ. 385.

² იქვე. გვ. 386.

³ იქვე. გვ. 386.

⁴ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 51-52.

ლელური ოცნებაა დღევანდელი მომენტისათვის), არამედ კომუნიზმის ძირითადი პრინციპების (საბჭოთა ხელისუფლება და პროლეტარიატის დიქტატურა) ისეთს მომარჯვებას, რომელიც ამ პრინციპებს სწორად გარდაქმნის წვრილმანებში, სწორად გამოიყენებს და შეუფუგებს მათ ნაციონალურ და ნაციონალურ-სახელმწიფოებრივ განსხვავებებს“¹.

ამგვარად, ვ. ლენინი გახაზავს, რომ „ხალხთა და ქვეყანათა შორის ნაციონალური განსხვავებები“ არ მოისპობა, **ძალიან დიდხანს იარსებებს მას შემდეგ, რაც მსოფლიო მასშტაბით პროლეტარიატის დიქტატურა განხორციელდება**. იმის ვარაუდს, თითქოს სოციალიზმის ერთ ქვეყანაში გამარჯვების პირობებში ეროვნული განსხვავებები მოისპობოდეს, ვ. ლენინი მიიჩნევს სულელურ ოცნებად.

ეროვნული განსხვავებები არ მოისპობა, დიდ ხანს იარსებებს. ხელოვნური ზომები რომ მივიღოთ განსხვავებათა მოსასპობად?

ვ. ლენინი უარყოფს ზემოქმედების ასეთ გზას. ვ. ლენინი პირდაპირ ამბობს, რომ „მუშათა კომუნისტური მოძრაობის ინტერნაციონალური ტაქტიკის ერთიანობა“ მოითხოვს არა იმას, რომ მოვშალოთ სხვაობა, არა იმას, რომ მოვსპოთ ნაციონალური განსხვავებანი, არამედ იმას, რომ გამოვიყენოთ კომუნიზმის ძირითადი პრინციპები, სწორად შევუფუგოთ ისინი ნაციონალურ და ნაციონალურ-სახელმწიფოებრივ თავისებურებებს.

სწორედ ვ. ლენინის ამ დებულებას ავითარებს ი. სტალინი, როდესაც წერს: „არასწორი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ეროვნულ განსხვავებათა მოპობა და ეროვნული ენების კვდომა მოხდება მსოფლიო იმპერიალიზმის დამარცხებისთანავე, ერთი დაკვირვებით, ასე ვთქვათ, ზემოდან დეკრეტირების გზით. ასეთ შეხედულებაზე უფრო მცდარი არაფერია. იმის ცდა, რომ მოგვეხდინა ერების ერთმანეთთან შერწყმა ზემოდან დეკრეტირების გზით, იძულების გზით, — იმის მომასწავებელი იქნებოდა, რომ ხელი შეგვეწყო იმპერიალისტებისათვის, დაგვეღუბა ერთა განთავისუფლების საქმე, დაგვესამარებინა ერთა თანამშრომლობისა და ძმობის მოწყობის საქმე. ასეთი პოლიტიკა ასიმილაციის პოლიტიკის თანაბარი იქნებოდა.

... ასიმილაციის პოლიტიკა უთუოდ გამორიცხულია მარქსიზმ-ლენინიზმის არსენალიდან, როგორც ანტიხალხური, კონტრრევოლუციური პოლიტიკა, როგორც დამღუპველი პოლიტიკა.

გარდა ამისა, ცნობილია, რომ ერები და ეროვნული ენები განირჩევიან უაღრესი გამძლეობით და ასიმილაციის პოლიტიკისადმი წინააღმდეგობის კოლოსალური ძალით. თურქი ასიმილატორები, — ყველაზე სასტი-

¹ ვ. ლენინი. „იმპარცხენობის“ საყმაწვილო სენი კომუნიზმში“, — რჩეული ნაწერები, ტ. V, გვ. 561-562.

კი ასიმილატორები, — ასეული წლების მანძილზე ფლეთდნენ და ასახიჩრებდნენ ბალკანეთის ერებს, მაგრამ არა თუ ვერ მიაღწიეს მათს მოსპობას, არამედ იძულებული გახდნენ კაპიტულაცია მოეხდინათ. მეფის დამქაში რუსი რუსიფიკატორები და გერმანელ-პრუსიელი გერმანიზატორები, რომლებიც დიდად როდი ჩამოუვარდებოდნენ სისასტიკეში თურქ ასიმილატორებს, ას წელიწადზე მეტ ხანს ფლეთდნენ და აწამებდნენ პოლონელ ერს, ისევე როგორც სპარსელი და თურქი ასიმილატორები ასეული წლების განმავლობაში ფლეთდნენ, აწამებდნენ და ჟლეტდნენ სომეხ და ქართველ ერებს, მაგრამ არა თუ ვერ მიაღწიეს ამ ერების მოსპობას, არამედ პირიქით — იძულებული გახდნენ აგრეთვე კაპიტულაცია მოეხდინათ¹.

ეროვნულ სხვაობათა მოსპობა, ერებისა და ეროვნული ენების შერწყმა შორეული მომავლის საქმეა, იმ დროის საქმეა, როდესაც სოციალისტური წყობილება არა მხოლოდ გაიმარჯვებს მთელ მსოფლიოში, არამედ განმტკიცდება კიდევ, ხალხთა ყოფა-ცხოვრებაში დამკვიდრდება, როდესაც „ერები პრაქტიკულად დარწმუნდებიან საერთო ენის უპირატესობაში ეროვნული ენების წინაშე“².

თვით ზონალური ენებიც კი ჩამოყალიბებას დაიწყებენ მხოლოდ პროლეტარიატის **მსფლიო დიქტატურის** პერიოდის **მეორე ეტაპზე**³.

სოციალიზმის ერთ ქვეყანაში გამარჯვების პირობებში საკითხის დასმა ეროვნული ენების შერწყმის შესახებ ან ზონალური ენების შექმნის შესახებ იმის მომასწავებელი იქნებოდა, რომ **ნაადრევად, ხელოვნური საშუალებებით** ვცდილიყავით ერებისა და ეროვნული ენების შერწყმას. ვ. ლენინი და ი. სტალინი პირდაპირ მიუთითებენ, რომ ეს მიუღებელია პრინციპულად, განუხორციელებელია პრაქტიკულად⁴.

ეგრეთწოდებული „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ ნ. მარისა მოითხოვდა ერთიან საერთო ენაზე გადასვლის პროცესის დაჩქარებას.

ნ. მარი წერდა: „ჩვენთვის, ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების მიმდევართათვის მეტყველების შექმნა კოლექტივის მიერ და **განვითარება** ცალკეული... **ენებისა მომავალი ერთიანი ენის** მიმართულებით უეჭვოა,

¹ ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თხზ., XI, გვ. 384, 385.

² იქვე. გვ. 386.

³ იქვე.

⁴ შრომაში „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ ი. სტალინი ამხ. ხოლოპოვისადმი პასუხში ენათა შერწყმის შესახებ იმავე ფორმულებს იძლევა, რომელიც მოცემულია შრომაში „ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი“. მასთან ი. სტალინი გახაზავს: როცა ენათა შერწყმის შესახებ ვლაპარაკობდი ჩემს გამოსვლაში პარტიის XVI ყრილობაზე, მე მხედველობაში მქონდა მსოფლიო მასშტაბით სოციალიზმის გამარჯვების შემდგომი ეპოქა (ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 51).

ისევე როგორც ის, რომ **კაცობრიობას**, რომელიც მეურნეობისა და უკლასო საზოგადოებრიობის ერთიანობისაკენ მიდის, **არ შეუძლია არ მიიღოს**, მეცნიერულად დამუშავებული, **ხელოვნური საშუალებანი ამ მსოფლიო პროცესის დაჩქარებისათვის**. ამ თვალსაზრისით საყოველთაო ენის ისტორია როგორც წარსულში, ისე ამჟამად აქტუალურ ინტერესს წარმოადგენს¹.

ხელოვნური საშუალებებით ერთიან საერთო ენაზე გადასვლის დაჩქარება ნიშნავს ნებაყოფლობის პრინციპის უარყოფას, ნიშნავს მხარის დაჭერას იძულებისათვის, ეროვნულ განსხვავებათა ძალდატანებით მოსპობისათვის. ასეთ ხელოვნურ საშუალებათა გამოყენება ერთიან საერთო ენაზე გადასვლის დასაჩქარებლად, მიუღებელია, რეაქციულია; ასეთ საშუალებათა გამოყენება მხოლოდ იმპერიალისტებისთვისაა ხელსაყრელი². ამგვარ ღონისძიებებს არაფერი საერთო არა აქვს. ლენინისა და ი. სტალინის მოძღვრებასთან მომავალში ერების შერწყმის შესახებ, მომავლის ერთიანი ენის შესახებ.

ლენინურ-სტალინური ეროვნული პოლიტიკის არსი მოცემულია ი. სტალინის შემდეგ სიტყვებში: „... პარტია ხელს უწყობს და ხელს შეუწყობს ჩვენი ქვეყნის ხალხთა ნაციონალური კულტურების განვითარებასა და აყვავებას, ... იგი წაახალისებს ჩვენი ახალი, სოციალისტური ერების განმტკიცების საქმეს, ... იგი კისრულობს ამ საქმის დაცვასა და მფარველობას ყველა და ყოველგვარი ანტილენინური ელემენტების წინააღმდეგ“³.

სოციალიზმი მოასწავებს სოციალისტური ერების კულტურათა აყვავებას, მათი ეროვნული ენების აყვავებას.

§ 30. ეროვნული ენა, სალიტერატურო ენა და ტერიტორიული დიალექტები. სალიტერატურო ენა — ამ სიტყვის ფართო გაგებით — ესაა არა მხოლოდ მხატვრულ ნაწარმოებთა ენა. სალიტერატურო ენაა ის ენაც, რომელზედაც იწერება სამეცნიერო გამოკვლევები, პოლიტიკური ტრაქტატები, სალიტერატურო ჟურნალ-გაზეთების ენაც, ერთი სიტყვით, სალიტერატურო ენა ფართო გაგებით — წიგნის ენაა, სამწერლო ენა.

ყველა ეროვნული ენა იმავე დროს სალიტერატუროც არის. მაგრამ **ყველა სალიტერატურო ენა არაა ეროვნული.** ისეთი სალიტერატურო ენები, როგორცაა: რუსული, უკრაინული, ბელორუსული, ესტონური, ლიტაური, ლატვიური, სომხური, ქართული, აზერბაიჯანული, უზბეკური,

¹ . . . , რჩ. შრ., II, 1927, გვ. 398 (ხაზი ჩვენია. — ა. ჩ.).
იხ. აგრეთვე: . . . , რჩ. შრ. III; გვ. 34; ტ. II გვ. 328.

² ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თხზ., XI, გვ. 384.

³ იქვე, გვ. 391.

ყაზახური, ყირგიზული, თათრული, ჩუვაშური, თურქმენული, ტაჯიკური, მოლდავეური, ჩეხური, პოლონური, ბულგარული, უნგრული, რუმინული, გერმანული, ფრანგული, ინგლისური, იტალიური, ესპანური, ჩინური, კორეული, იაპონური და მრავალი სხვა ეროვნულ ენებსაც წარმოადგენენ: ეროვნული და სალიტერატურო აქ ერთმანეთს ფარავს.

მაგრამ სალიტერატურო ენა შეიძლება ჰქონდეს ხალხსაც, რომელიც ერად არ ჩამოყალიბებულა; ასე, მაგალითად, დაღესტნის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში ექვსი სალიტერატურო ენა გვაქვს — ხუნძური, ლაკური, დარგუული, ლეზგიური, ტაბასარანული, ყუმუკური, მაგრამ დაღესტნის ეს ხალხები ექვს ერს როდი ქმნიან: სალიტერატურო ენა აქ ეროვნულ ენას არ ანიშნავს.

სალიტერატურო ენა იქცევა საერთო ეროვნულ ენად, როცა სათანადო კოლექტივი ერად ჩამოყალიბდება. სალიტერატურო ენა ხშირად უსწრებს ერის ჩამოყალიბებას. ერის დამახასიათებელია, — როგორც ვიცით ი. სტალინის განსაზღვრებიდან — ოთხი ნიშან-თვისება: ენის, ტერიტორიის, ეკონომიური ცხოვრებისა და ფსიქიკური წყობის ერთობა; ეს ოთხი ნიშან-თვისება ერთდროულად არ ჩნდება: „ერთის ელემენტები — ენა, ტერიტორია, კულტურული ერთობა და სხვ. ციდან არ ჩამოცვენილან, არამედ იქმნებოდნენ თანდათანობით, ჯერ კიდევ წინაკაპიტალისტურ პერიოდში“¹.

ამა თუ იმ ხალხის სალიტერატურო ენა, შექმნილი სათანადო ერის ჩამოყალიბებამდე, როგორც ხალხის საერთო ენა, წარმოადგენს ხალხის გაერთიანების ფაქტორს.

სალიტერატურო ენა სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში შეიძლება მოემსახუროს ხალხსაც, ერსაც, მაგრამ ყოველ ეპოქაში **სალიტერატურო ენისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს მის დამოკიდებულებას ტერიტორიულ დიალექტებთან.**

რაში მდგომარეობს ეს დამოკიდებულება?

სალიტერატურო ენისა და ტერიტორიული დიალექტების ურთიერთობა შეიძლება მოკლედ ჩამოვაცალიბოთ შემდეგ დებულებათა სახით:

1. სალიტერატურო ენა, როგორც წესი, ერთია. დიალექტები (თქმე-ბი) ყოველ ენაში ერთზე მეტია: რაც უნდა პატარა ენა იყოს, დიალექტური სხვაობა მასში არ შეიძლება არ გვქონდეს. ვრცელ მიწა-წყალზე გავრცელებულ ენებში კი რიგი დიალექტი და თქმა გამოიყოფა.

ნაირ-ნაირ დიალექტურ მეტყველებას უპირისპირდება **ერთიანი სალიტერატურო ენა**: სამწერლო ენის ერთიანობაშია მისი ძალა. **სალიტერატურო ენა** მოწოდებულია იყოს საერთო ენა. რაც უფრო მონოლითურია **სალიტერატურო ენა**, მით უფრო უპასუხებს იგი თავის დანიშნულებას.

¹ ი. სტალინი. ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი, თხზ., XI, გვ. 372.

2. სალიტერატურო ენა იქმნება გარკვეული დიალექტის საფუძველზე. ასე, მაგალითად, რუსულ ეროვნულ ენას, როგორც აღნიშნავს ი. სტალინი, საფუძვლად დაედო კურსკ-ორიოლის მეტყველება, უკრაინულ ენას — პოლტავა-კიევის დიალექტი¹.

ძველი სალიტერატურო ქართული ენა შეიქმნა ისტორიული ქართლის მეტყველების საფუძველზე (ახალი ქართული სალიტერატურო ენა ქართლურის გარდა კახურსაც ემყარება).

ძველი რომის იმპერიის სახელმწიფო სალიტერატურო ენა — ლათინური — დედაქალაქ რომის მეტყველების ნიადაგზე ჩამოყალიბდა. ძვ. ბერძნულ საერთო ენას („კოინე“-ს) საფუძვლად ატიკის დიალექტი ედო.

ფრანგულ ენას საფუძვლად უდევს პარიზის მეტყველება, იტალიურ ენას — პროვინცია ტოსკანას ცენტრის, ქალაქ ფლორენციის მეტყველება და ა. შ.

სახელდობრ, რა დიალექტს მიეცემა უპირატესობა სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისას, ამას განსაზღვრავს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის გარემოებები (და არა დიალექტის ენათმეცნიერული თვისებები): საკითხს ისა წყვეტს, თუ რა დიალექტის წარმომადგენლები თამაშობენ წამყვან როლს სათანადო ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში.

სალიტერატურო ენა იქმნება გარკვეული დიალექტის საფუძველზე, მაგრამ იგი სავსებით არაა თანხვედნილი არც ერთ დიალექტთან (თუნდაც საორიენტაციო დიალექტთანაც). თვით შექმნის მომენტშიც კი სალიტერატურო ენა ერთგვარად სცილდება ძირითადი დიალექტის, ამ მთავარი მასაზრდოებელი წყაროს ფარგლებს. შემდგომი განვითარების პროცესში კი სალიტერატურო ენა ითვისებს სხვა დიალექტების მასალასაც. განსაკუთრებით ეს ეხება ლექსიკას: სალიტერატურო ენის საჭიროებას ერთი დიალექტის ლექსიკური მარაგი ვერ დააკმაყოფილებს, კონკრეტულ ცნებათა აღმნიშვნელი საჭირო სიტყვები სხვა დიალექტებშიც შეიძლება აღმოჩნდეს და მისი შემოტანა სალიტერატურო ენას გაამდიდრებს (ვთქვათ, მემინდვრობის, მეხილეობა-მეზოსტნეობის, მევენახეობა-მეღვინეობის, მეცხოველეობის და სხვ. დარგების ლექსიკა ერთი დიალექტის ფარგლებში მხოლოდ იმ შემთხვევაში დაიძებნება, თუ მეურნეობის ყველა ეს დარგი ამ დიალექტის გავრცელების არეალშია განვითარებული. ასეთი რამ კი სინამდვილეში არა ხდება).

ლექსიკისაგან განსხვავებული ვითარება გვაქვს ფონეტიკისა და მორფოლოგია-სინტაქსის მხრივ: ამ დარგების დიალექტური ვარიანტები სა-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 41-42.

ლიტერატურო ენაში რომ შემოიჭრას, სალიტერატურო ენას კი არ გაამდიდრებს, არამედ ააჭრელებს და დააძაბუნებს (რას შესძენს ქართულ სალიტერატურო ენას, რომ ხევსურულ-მთიულური მუჟლი, მჭარი, ჳელი და სხვ. ჳ-იანი ვარიანტები შემოვიღოთ? ანდა: „მოვიდა“-ს გარდა კახურ-ქიზიყური „მოიდა“-ც ვიხმაროთ, „მოიტანა“-ს გვერდით ქართ.-კახ. „მაიტანა“ და იმერ. „მეიტანა“ მივიჩნიოთ შესაძლებლად? რა თქმა უნდა, არაფერს გარდა სიჭრელისა და არევ-დარევისა).

დიალექტური მასალის სალიტერატურო ენაში შემოტანა გამართლებულია მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ეს ახალი შინაარსის ანდა აზრის ახალი ნიუანსის გადმოცემისათვის არის საჭირო.

3. სალიტერატურო ენის განვითარება არ იმეორებს არც ერთი დიალექტის განვითარებას, მაგრამ სალიტერატურო ენა საზრდოობს ტერიტორიული დიალექტებით. საკმარისია სალიტერატურო ენას მოესპოს ეს მასაზრდოებელი წყარო, რომ იგი შეწყვეტს განვითარებას: მანამდე ცოცხალი სალიტერატურო ენა კვდება. ასეთი მკვდარი სალიტერატურო ენის ცნობილ ნიმუშს წარმოგვიდგენს საშუალო საუკუნეთა ლათინური ენა (საშუალო საუკუნეებში ლათინური ენა მთელი დასავლეთი ევროპისათვის სალიტერატურო ენის როლს ასრულებდა, მაგრამ მაინც მკვდარი ენა იყო: დედა-ენად ის არავის მიაჩნდა, არც ერთი ბავშვი ლათინური ენით არ იწყებდა ლაპარაკს, ლათინურს შემდეგ სწავლობდნენ).

ზემოთქმულიდან გამომდინარეობს: სალიტერატურო ენის სასიცოცხლო ინტერესები მოითხოვს, რომ ის **არ მოსწყდეს მასაზრდოებელ წყაროს**, — ზეპირ მეტყველებას, **ტერიტორიულ დიალექტებს**. ამიტომ არის ხალხურობა სალიტერატურო ენის არსებობა-განვითარების ფუნქციონირების პრინციპი. იგი გამომდინარეობს სალიტერატურო ენის არსიდან, ცოცხალ ზეპირ დიალექტურ მეტყველებასთან მისი დამოკიდებულების ხასიათიდან.

4. სალიტერატურო ენის გამდიდრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროდ უნდა მივიჩნიოთ კავშირი სხვა სალიტერატურო ენებთან. ეს კავშირი გამოიხატება მხატვრული, სამეცნიერო, პოლიტიკური და სხვ. პროდუქციის თარგმნაში, პირველ ყოვლისა, იმ ენიდან, რომელზედაც ისინი არიან დაწერილი. ასე, მაგალითად, ისეთ კლასიკოსთა თარგმნა, როგორც არიან მხატვრული სიტყვის დიდი ოსტატები — ლ. ტოლსტოი, შექსპირი, გოეთე, დანტე, რუსთაველი, შევჩენკო..., მარქსიზმის კლასიკოსთა (მარქსის, ენგელსის, ლენინის, სტალინის), მეცნიერული და ფილოსოფიური აზროვნების დიდმნიშვნელოვან წარმომადგენელთა შრომების თარგმნა, ბუნებრივად ამდიდრებს იმ სალიტერატურო ენებს, რომლებზედაც მათ თარგმნიან.

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს თარგმნის ლიტერატურას სალიტერატურო ენათა განვითარების პირველ საფეხურზე (ისტორია მოწმობს, რომ რელიგიური შინაარსის ნაწარმოებთა — დაბადების, სახარების, სამღვდელმსახურო წიგნების — თარგმნითაც კი დაწყებული არა ერთი ენის მწერლობა).

5. სალიტერატურო ენა ერთდროულად კულტურის პროდუქტიც არის და კულტურული განვითარების იარაღიც, რაც უფრო მდიდარი და დახვეწილია სალიტერატურო ენა, მით უკეთ შეასრულებს იგი თავის დანიშნულებას. ეს ნიშნავს: სალიტერატურო ენა, მისი განვითარება საჭიროებს კონტროლს, ის არ შეიძლება არ ექვემდებარებოდეს გარკვეულ ნორმებს. ზეპირი დიალექტური მეტყველება ნორმებს არ საჭიროებს: ამა თუ იმ კუთხის, რაიონის, სოფლის სასაუბრო მეტყველება შეუზღუდავად ვითარდება.

სხვაგვარად დგას საკითხი სალიტერატურო ენის მიმართ: მის გამდიდრებას, დახვეწას, განვითარებას კონტროლი ეწევა. სკოლა მოწოდებულია მოსწავლე ახალგაზრდობა დააუფლოს სალიტერატურო ენას. მხატვრული ლიტერატურა — მკითხველის შეუმჩნეველად — განამტკიცებს სალიტერატურო ენის პოზიციებს. საბჭოთა ქვეყანაში სალიტერატურო ენა სახელმწიფო დაწესებულებათა ზრუნვის საგანს წარმოადგენს.

რაც უფრო მაღალია კულტურის განვითარების დონე, მით უფრო ძლიერია სალიტერატურო ენის გავლენა, — კერძოდ, მისი ზემოქმედება დიალექტებზე. რაც უფრო ძლიერდება სალიტერატურო ენის გავლენა, მით უფრო ქრება დიალექტური თავისებურებები¹, მცირდება მანძილი სასაუბრო ენასა და სალიტერატურო ენას შორის.

სწორედ ამ გარემოებას გაუსვა ხაზი ი. სტალინმა, როცა აღნიშნა, რომ ფუძე-დიალექტების გარდა სხვა დიალექტები „კარგავენ თავისთავადობას, უერთდებიან ამ ენებს და ქრებიან მათში“².

რასაკვირველია მას შემდეგაც, რაც დიალექტური სხვაობა იწყებს მოშლას, ზეპირი ცოცხალი მეტყველება მაინც დარჩება სალიტერატურო ენის მასაზრდობელ წყაროდ.

6. სალიტერატურო ენა საერთო ენაა ხალხისათვის, ერისათვის. როგორც ითქვა, ეს სალიტერატურო საერთო ენა იქმნება სათანადო ენის ტერიტორიული დიალექტის საფუძველზე. ასე ხდება ჩვეულებრივ.

მაგრამ **ზოგჯერ სამწერლო ენად უცხო ენებს იყენებენ**. ესაა ხელოვნური საერთო ენები, რომელთაც არაფერი აკავშირებს ცოცხალ ხალხურ მეტყველებასთან.

¹ გარდა სალიტერატურო ენის ფუძე-დიალექტისა, რომელიც ისედაც ახლოს არის სალიტერატურო ენასთან.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 42.

ასეთი სალიტერატურო ენის ნიმუშებად შეიძლება დავასახელოთ ლათინური ენა დასავლეთ ევროპის ხალხებისათვის საშუალო საუკუნეებში; არაბული ენა ახლო აღმოსავლეთის ხალხებისათვის ასევე უცხო სალიტერატურო ენა იყო.

ასეთ სალიტერატურო ენას არ გააჩნია არავითარი საყრდენი იმ ხალხის ცოცხალ მეტყველებაში, რომელიც მას ხმარობს. ამიტომ ბუნებრივია, თუ ეს უცხო ენა ადრე თუ გვიან ადგილს უთმობს მშობლიურ ენის ნიადაგზე შექმნილ საერთო სალიტერატურო ენას.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ის იშვიათი შემთხვევა, როცა საერთო ენა იქმნება მწერლობის გარეშე. ასეთ საერთო ენას წარმოადგენდა დალესტანში, ავარიის ხუნძ ტომებისათვის ბოლ მაწწ („ჯარის ენა“ — XVIII-XIX სს.). მას საფუძვლად ედო ერთ-ერთი დიალექტი (სახელდობრ, ხუნძახური); ამ ენაზე საუბრობდნენ სხვადასხვა ხუნძური კილოს წარმომადგენლები ლაშქარში (სამწერლო ენად არაბული იხმარებოდა).

ხალხური შემოქმედება ამა თუ იმ კუთხის მეტყველებას წარმოგვიდგენს და გარკვეულ კუთხეში იხმარება. მაგრამ ხდება ხოლმე, რომ საუკეთესო ნიმუში ამ შემოქმედებისა ვრცელდება სხვა კუთხეებშიც, მასთან რიგ თავისებურებასაც კარგავს. თანდათანობით იგი შეიძლება იქცეს საერთო კუთვნილებად. სვანურ ენაში ოთხი დიალექტი გაირჩევა, მაგრამ ბევრი ლექსი საერთოა, თან ისეთი სახისა, რომ ამჟამად არც ერთ დიალექტს არ ახასიათებს. სვანური ლექსი ერთგვარად მოგვაგონებს საერთო ზეპირ ენას.

ასეთი ზეპირი საერთო ენა განსაკუთრებულ პირობებში იქმნება. ჩვეულებრივად ზეპირი მეტყველება ტერიტორიული დიალექტების სახით არის მოცემული. ეს დიალექტებია საერთო სახალხო ენის განსახიერება: იმაში, რაც საერთო ცოცხალი ტერიტორიული დიალექტების ლექსიკასა და გრამატიკულ წყობაში, ვლინდება საერთო სახალხო ენის რეალურობა.

§ 31. აშკამად ყველაზე გავრცელებული ენები. რამდენი ენაა დედამიწაზე, ზუსტად დადგენილი არ არის. ურობებში, სადაც არის ცდა მსოფლიოს ყველა ენა მიმოიხილონ, ორ ათასზე მეტ ენას ითვლიან (ასე, მაგალითად, ფრ. ფინკის წიგნში „მსოფლიოს ენათა ოჯახები“ მკვდარი ენების ჩათვლით მოცემულია 2250-მდე სახელწოდება). ეს ციფრი უდავოდ გადაჭარბებულია; ბევრი დიალექტი დამოუკიდებელ ენადაა მიჩნეული, რაც საესებით ვასაგებია, რამდენადაც ამერიკის ინდიელების, აფრიკის, ავსტრალიისა და ნაწილობრივ აზიის მკვიდრი ხალხების ენათა და დიალექტთა უმრავლესობა ჯეროვნად არ არის შესწავლილი. დამოუკიდებელი ენები,

რომლებსაც საკუთარი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი აქვთ, ბევრად უფრო მცირერიცხოვანია.

ყველაზე უფრო გავრცელებულ თანამედროვე ენებს წარმოადგენს: რუსული ენა, რომელზედაც ლაპარაკობს 100 მილიონზე მეტი ადამიანი, ჩინური ენა (უფრო ზუსტად: ჩინური ენები; მათზე ლაპარაკობს 400 მილიონზე მეტი ადამიანი); ინდური ენები (დაახლოებით — 230 მილიონი ადამიანი)¹, ინგლისური ენა (დაახლოებით — 150 მილიონი ადამიანი), ესპანური ენა (დაახლოებით 80 მილიონი ადამიანი)².

დასავლეთ ევროპის ენებიდან გავრცელების მიხედვით პირველი ადგილი უჭირავს ინგლისურსა და ესპანურს. ინგლისურ ენაზე ლაპარაკობენ — ინგლისის გარდა — ამერიკის შეერთებულ შტატებში (და ნაწილობრივ — კანადაში), შემდეგ — სამხრეთ აფრიკაში, ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში. ესპანურ ენაზე ლაპარაკობენ ესპანეთს გარეთ ამერიკაში, — სახელდობრ: მექსიკაში, არგენტინაში, ურუგვაიში, პარაგვაიში, ჩილიში, პერუში და ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის სხვა რესპუბლიკათა უმრავლესობაში (გარდა ბრაზილიისა, სადაც პორტუგალიური ენაა სახელმწიფო ენა).

ინგლისისა და ესპანეთის გარეთ მდებარე ყველა ეს ქვეყანა, სადაც ამჟამად გავრცელებულია ინგლისური და ესპანური ენები, თავის დროზე წარმოადგენდა ესპანეთისა და ინგლისის „განუყოფელ ნაწილს“ (შეერთებულ შტატებს „ახალ ინგლისს“ უწოდებდნენ): ეს ქვეყნები მიტაცებული იყო ესპანეთისა და ინგლისის მიერ. შემდეგ ეს ქვეყნები განთავისუფლდნენ ინგლისისა და ესპანეთის ბატონობისაგან (კანადა და ავსტრალია ამჟამადაც ინგლისის დომინიონებია).

ამგვარად ინგლისური და ესპანური ენების გავრცელება ინგლისსა და ესპანეთს გარეთ წარმოადგენს ამ ქვეყნების კოლონიზატორული ექსპანსიის უშუალო შედეგს. ამის თქმა არ შეიძლება ჩინური ენების, ინდური ენების, რუსული ენის შესახებ.

რუსული ენა პუშკინისა და გორკის, დობროლიუბოვისა და ჩერნიშევსკის, ლევ ტოლსტოისა და ვლადიმერ ლენინის, მენდელეევისა და პავლოვის ენა — წარმოადგენს თავისი გამომხატველობითი შესაძლებლობების მიხედვით ერთ-ერთ ყველაზე მდიდარ ენათაგანს. რუსულ ენაზე შექმნილია მსოფლიო ლიტერატურის ისეთი შედეგები, როგორცაა ლევ ტოლსტოის „ომი და მშვიდობიანობა“, მიხ. შოლოხოვის „წყნარი დონი“... რუ-

¹ ამაში არ შედის დრავიდული ენები, რომლებზედაც 65 მილიონამდე ადამიანი ლაპარაკობს.

² მოლაპარაკეთა რიცხვი აქ მოყვანილია დაახლოებით: წყაროები სხვადასხვა ჩვენებს იძლევა. ზუსტი ციფრების მოცემას აძნელებს ორენოვნობის ფაქტიც და აქედან გამომდინარე შედეგები.

სულ ენაზეა შექმნილი რევოლუციური მარქსიზმის კლასიკური ნაშრომები ვ. ლენინისა და ი. სტალინისა.

რუსული ენა არის ენა დიდი რუსი ხალხისა, რომელმაც პირველმა მსოფლიოში დაამხო კაპიტალის ძალაუფლება და შექმნა მსოფლიოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფო. რუსული ენა წარმოადგენს საბჭოთა კავშირის ხალხების საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის ენას. რუსულ ენას სწავლობენ სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში, ჩინეთში, კორეაში, ვიეტნამში, როგორც მშრომელი მასების სოციალური და ეროვნული განთავისუფლების ენას.

მეფის რუსეთში რუსულ ენას ნერგავდნენ იმპერიის არარუს მოსახლეობაში იძულებითი წესით რუსეთის იმპერიის არარუსი ხალხების რუსიფიკაციის მიზნით და ამას ასაბუთებდნენ იმით, რომ ჩამორჩენილი ხალხები ამ გზით ეზიარებიან რუსი ხალხის მოწინავე კულტურასაო. ამის შესახებ ვ. ლენინი 1914 წ. წერდა:

„რუსული ენა დიადი და მძლავრიაო, გვეუბნებიან ლიბერალები. ნუთუ თქვენ არა გსურთ, რომ ყოველმა ადამიანმა, რუსეთის რომელ განაპირა კუთხეშიც ცხოვრობდეს იგი, იცოდეს ეს დიადი და მძლავრი ენა? ნუთუ თქვენ ვერ ხედავთ, რომ რუსული ენა გაამდიდრებს უცხოტომელთა ლიტერატურას, საშუალებას მისცემს მათ — ეზიარონ დიად კულტურულ ღირებულებებსო და სხვ.

ყველაფერი ეს, მართალია, ბატონო ლიბერალებო, — ვუპასუხებთ ჩვენ მათ. ჩვენ თქვენზე უკეთ ვიცით, რომ ტურგენევის, ტოლსტოის, დობროლიუბოვის, ჩერნიშევსკის ენა დიადია და მძლავრი. ჩვენ თქვენზე მეტად გვსურს, რომ რუსეთში მოსახლე უკლებლივ ყველა ერის ჩაგრულ კლასთა შორის დამყარდეს რაც შეიძლება მჭიდრო ურთიერთობა და ძმური ერთიანობა. და ჩვენ, რა თქმა უნდა, იმის მომხრენი ვართ, რომ რუსეთის ყოველ მცხოვრებს შესაძლებლობა ჰქონდეს შეისწავლოს დიადი რუსული ენა.

ჩვენ არ გვსურს მხოლოდ ერთი რამ: იძულების ელემენტი. ჩვენ არა გვსურს კეტით ვერეკებოდეთ ვინმეს სამოთხეში. ვინაიდან რაგინდ ლამაზ-ლამაზი ფრაზებიც უნდა სთქვათ თქვენ „კულტურის“ შესახებ, სავალდებულო სახელმწიფო ენა დაკავშირებულია იძულებასთან, ძალით ჩანერგვასთან. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დიად და მძლავრ რუსულ ენას არ სჭირდება, რომ მას ჯოხის შიშით სწავლობდეს ვინმე... ისინი, ვისაც თავისი ცხოვრებისა და მუშაობის პირობების გამო რუსული ენის ცოდნა სჭირდება, მას უჯოხოდაც შეისწავლიან. ხოლო ძალდატანება (ჯოხი) მხოლოდ ერთ რამეს გამოიწვევს: იგი დააბრკოლებს დიადი და მძლავრი რუსული ენის გავრცელებას სხვა ეროვნულ ჯგუფებში და, რაც მთავარია, — გაამწვავებს მტრობას, შექმნის ათასგვარ ახალ უთანხმოებას, გააძლიერებს შუღლს, ურთიერთგაუგებლობას და სხვ.

ვისთვისაა ეს საჭირო? რუს ხალხს, რუს დემოკრატიას ეს არ ესაჭიროება. იგი არ ცნობს არავითარ ეროვნულ ჩაგვრას, თუნდაც „რუსული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის ინტერესებისათვის“¹.

მეფის რუსეთს უნდოდა რუსული ენა გამოეყენებინა ჩაგვრისა და რუსიფიკაციის იარაღად. ოქტომბრის დიდმა სოციალისტურმა რევოლუციამ რუსული ენა აქცია ყოფილი რუსეთის იმპერიის ყველა ხალხის სოციალური და ეროვნული განთავისუფლების ენად. ეს ხალხები ამჟამად სიყვარულით სწავლობენ გმირი რუსი ხალხის დიად ენას, თუმცა იგი არ წარმოადგენს სავალდებულო სახელმწიფოებრივ ენას მთელი საბჭოთა კავშირისათვის.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დროს რუსული ენა გახდა საერთაშორისო ურთიერთობათა ოფიციალური ენა (ინგლისურ და ფრანგულ ენებთან ერთად)²: ხელშეკრულებებს, რომლებსაც საბჭოთა კავშირი დებს სხვადასხვა ქვეყნებთან, ადგენენ რუსულ ენაზე და იმ სახელმწიფოს ენაზე, რომელთანაც დებენ ხელშეკრულებას; საბჭოთა კავშირის წარმომადგენლები საერთაშორისო თათბირებზე სიტყვებს წარმოთქვამენ რუსულ ენაზე; ისეთი ორგანიზაციების ოფიციალური დოკუმენტები, როგორცაა გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია, რუსულ ენაზედაც დგება და ა. შ.

§ 32. ენის წარმოშობა. საკითხის დასმა. საჭიროა განვასხვავოთ ცალკეული ენების წარმოშობა და ენის, ე. ი. ადამიანის მეტყველების, წარმოშობა. შეიძლება ზუსტად ვიცოდეთ ამა თუ იმ კონკრეტული ენების წარმოშობა (მაგ., ქართულის, რუსულის, უკრაინულის, ბელორუსულის ან ფრანგულის, იტალიურის, ესპანურის...), მაგრამ ეს ვერ წავგწევს წინ ადამიანის მეტყველების წარმოშობის საკითხის გარკვევაში. მერე-და: კიდევაც რომ შევძლოთ და დავადგინოთ ყველა ამჟამად არსებული ან ისტორიიდან ცნობილი ძველის-ძველი ენის წარმოშობა — ჯერჯერობით ამისაგან შორსა ვართ! — მაშინაც ენის წარმოშობის საკითხი ვერ იქნება გადაჭრილი. ამ ენათა ისტორია სულ დიდი **ათი ათასი** წლით იზომება; ხოლო მას შემდეგ, რაც ადამიანმა ენა აიღვა, გასულია, სულ მცირე **რამდენიმე ასეული ათასი** წელი. მაშასადამე, ენათა წარმოშობის ისტორია ვერ მიგვიყვანს იმ ეპოქამდე, როდესაც ადამიანის მეტყველება ჩაისახა: ცალკეული ენების წარმოშობის ისტორიის შესწავლისას ჩვენ ვარკვევთ, როგორ

¹ ვ. ლენინი. საჭიროა თუ არა სავალდებულო სახელმწიფო ენა? თხზ., ტ. XX (გამოც. IV), გვ. 72-73.

² 1918 წლამდე საერთაშორისო ურთიერთობათა ოფიციალურ ენას ყველა ქვეყნისათვის წარმოადგენდა ფრანგული.

წარმოიქმნა ესა თუ ის ენა, მაგრამ ამით არ ირკვევა, როგორ წარმოიშვა ადამიანის მეტყველება.

შემდეგ: ენის წარმოშობის ახსნა არ ნიშნავს იმის დადგენას, თუ რომელი ენა შეიქმნა პირველად. თავდაპირველი ენების ხსენებაც კი დიდი ხანია, რაც გამქრალია. ისინი ან სხვა ენებად გადაიქცნენ ან სრულიად გაქრნენ. თუ თავდაპირველი ენის მიკვლევა შეუძლებელია, მით უფრო არ შეგვიძლია ვეძებოთ, რა სიტყვები იყო „პირველი სიტყვები“ (ადამიანის მეტყველება სიტყვებით, როგორც ისინი ამჟამად გვესმის, არც კი დაწყებული).

გავარკვიოთ ენის წარმოშობის საკითხი, ეს ნიშნავს: გამოვავლინოთ ის პირობები, **რომლებშიც შეიძლებოდა გაჩენილიყო ენა, რომლებშიც ადამიანს შეეძლო ლაპარაკის დაწყება.**

გადაუჭარბებლივ შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანის მეტყველების წარმოშობა წარმოადგენს ერთ ყველაზე პოპულარულ საკითხთაგანს: ამ პრობლემით დაინტერესებულია ისეთ პირთა ფართო წრეებიც კი, რომელთაც სრულიად არ აინტერესებთ ენათმეცნიერების სხვა საკითხები. აღსანიშნავია, რომ ენის წარმოშობის საკითხისადმი ეს ინტერესი ენათმეცნიერებას კი არ გამოუწვევია: ენის წარმოშობით დაინტერესებული იყვნენ ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე მრავალი საუკუნით ადრე. ჯერ კიდევ ძველ საბერძნეთში (V-IV საუკ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) დიდი გატაცებით კამათობდნენ იმის შესახებ, რატომ ეწოდება საგანს ეს და არა სხვა სახელი, რა არის იმის საფუძველი, რომ ამა თუ იმ საგანს ასე უწოდებენ და არა სხვაგვარად. არსებობდა თეორიები, რომლებიც ამ საკითხს არკვევდნენ. ერთნი ამტკიცებდნენ: საგნის სახელი განსაზღვრულია საგნის ბუნებითაო; თუ ეს ასე არ არის, — ამბობდნენ ისინი, — მაშ რატომ არის, რომ არ შეგვიძლია ჩვენი ნება-სურვილის მიხედვით ვუწოდოთ ამა თუ იმ საგანს ესა თუ ის სახელი. სახელი ბუნებითაო, ამტკიცებდა ეს თეორია (თეორია ფილოსოფიის ბერძ. *physei* „ბუნებით“). მეორე თეორიის წარმომადგენლები ამაზე მიუგებდნენ: სახელი საგანს ეძლევა „შეთანხმება-დაკანონებით“ (ბერძნ. *thesei* თესეი „დაწესებით“); სახელი რომ საგნის ბუნებით განისაზღვრებოდეს, სხვადასხვა ენაში საგნებს სხვადასხვა სახელი არ ერქმეოდაო, ერთსა და იმავე საგნებს ყველა ენაზე ერთი და იგივე სახელი ექნებოდაო; მაშასადამე, სახელი არ განისაზღვრება საგნითაო. ორივე თეორიის უარყოფითი დებულებები სწორი იყო (ნებისმიერად საგნის სახელთა შეცვლა ენაში არ ხდება; სწორია ისიც, რომ სახელი არ განისაზღვრება საგნის ბუნებით), მაგრამ არსებითი ის კი არ არის, რომელი ამ თვალსაზრისითაგანი უფრო შეეფერება სინამდვილეს; მთავარია აქ საკითხის დასმა — რატომ იწოდება საგნები ასე და არა სხვაგვარად, — და ეს კი წარმოადგენს ენის ფილოსოფიის ერთ-ერთ ძირითად საკითხს.

იმავე დროს ეს საკითხი ენის წარმოშობასაც ეხება — ცალკეული სიტყვების, საგნების სახელწოდებათა, მასალაზე. ეს საკითხი, როგორც ვხედავთ, ჯერ კიდევ ორი ათას ოთხასი წლის წინათ იდგა.

ენის წარმოშობის საკითხით დაინტერესებული იყვნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც. ჰეროდოტეს გადმოცემით ეგვიპტის ფარაონმა ფსამეტიქმა VI საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ენის წარმოშობის საკითხის გასარკვევად თურმე ასეთი ცდა მოახდინა: ორი ბავშვი ისე აღზარდეს, რომ მათ არ გაუგონიათ ადამიანის მეტყველება. ბავშვები მაინც ალაპარაკდნენ და პირველი სიტყვა, რომელიც მათ წარმოთქვეს, იყო „ბეკოს“. ფარაონმა გასცა განკარგულება გაეგოთ, რომელ ენაში არსებობს ეს სიტყვა. გამოიკვია, რომ ასეთი სიტყვა არსებობს ფრიგიულ ენაში და ნიშნავს „პურს“. ფარაონმა აქედან დაასკვნა, რომ უძველეს ენად უნდა მივიჩნიოთ ფრიგიული: ამ ენაზე ალაპარაკდნენ ბავშვები, რომლებსაც არავითარი ენა არ უსწავლიათ; მასადაამე, ამ ენაზე უნდა ალაპარაკებულიყო ადამიანი, რომელსაც მანამდე ენა არ ჰქონდაო. თავი რომ დავანებოთ საკითხს, თუ რამდენად კანონზომიერია ამ ექსპერიმენტიდან (თუ კი მას, საერთოდ, ჰქონდა ადგილი ოდესმე) გამოტანილი დასკვნა, რომ არაფერი ვთქვათ იმის შესახებაც, თუ რამდენად საფუძვლიანია ექსპერიმენტის მეთოდოლოგია, ჰეროდოტეს მოთხრობა ერთი მხრივ მაინც საგულისხმოა: ეს გადმოცემა მოწმობს, რომ ენის წარმოშობის საკითხი აინტერესებდათ ახლო აღმოსავლეთის ძველ ქვეყნებში ბერძნებზე უფრო ადრე.

ახალ საუკუნეებში მეტყველების წარმოშობისადმი ყურადღება არ შენელებულა XIX საუკუნემდე.

XIX საუკუნეში წარმოიშვა მეცნიერება ენის შესახებ. უცნაურია, მაგრამ ფაქტია, რომ სწორედ ამის შემდეგ შენელდა ენის წარმოშობის საკითხისადმი ინტერესი: ყოველ შემთხვევაში იმ ავტორებს შორის, რომელთა შრომებიც მიძღვნილია ენის წარმოშობისადმი, ენათმეცნიერი ძლიერ ცოტაა. პარიზის საენათმეცნიერო საზოგადოების წესდება (1866 წ.) იმასაც კი ამბობდა, რომ: „საზოგადოება არ იღებს მოხსენებებს, რომლებიც ეხება ენის წარმოშობას და საყოველთაო ენის შექმნასაო“. ეს არ არის შემთხვევითი: ამაში გამოვლინდა გატაცება ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის კონკრეტული საკითხებით, რომელთაც ზუსტი გადაწყვეტა მოუპოვებდათ, და ამასთან დაკავშირებით თავი იჩინა იმ ზოგადი საკითხების შეუფასებლობამ, რომლებიც მკაცრად პოზიტიურ გადაწყვეტას არ იძლეოდნენ.

ენის წარმოშობის საკითხისადმი ასეთი დამოკიდებულება მეთოდოლოგიურად გაუმართლებელია: ენათმეცნიერება ისევე ვერ იტყვის უარს ენის წარმოშობის საკითხზე, როგორც ბიოლოგია ვერ აუვლის გვერდს სიცოცხლის წარმოშობის პრობლემას. უეჭველია, ენის წარმოშობის საკითხს

მარტოოდენ ენათმეცნიერება ვერ გადაწყვეტს, მაგრამ ბიოლოგიაც ხომ საჭიროებს სხვა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა (გეოლოგიის, ბიოქიმიის) დახმარებას დედამიწაზე სიცოცხლის გაჩენის საკითხის დასმისა და გადაჭრის დროს, და მაინც ამის გამო სიცოცხლის წარმოშობის საკითხის შესწავლაზე მას ხელი არ აუღია. **ენის წარმოშობა წარმოადგენს ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ძირითად თეორიულ საკითხთაგანს.**

მაგრამ ამ საკითხის გადაჭრა დამოკიდებულია მეორე, უფრო ზოგადი საკითხის გადაწყვეტაზე, — ადამიანის წარმოშობის საკითხის გადაწყვეტაზე: შეუძლებელია მეცნიერული წარმოდგენა ვიქონიოთ ადამიანის მეტყველების წარმოშობის შესახებ, თუ გათვალისწინებული არა გვაქვს, როგორ წარმოიშვა ადამიანი. ადამიანის მეტყველების წარმოშობის მეცნიერული თეორია უნდა ემყარებოდეს მეცნიერულ თეორიას ადამიანის წარმოშობის შესახებ, ადამიანთა საზოგადოების წარმოშობის შესახებ.

ისტორია იძლევა იმის თვალსაჩინო ნიმუშს, თუ რამდენად არის დამოკიდებული ენის წარმოშობის საკითხი ადამიანის წარმოშობის საკითხზე. ასე, მაგალითად: ეკლესია — ბიბლიური გადმოცემის თანახმად — ამტკიცებდა, რომ ადამიანი შექმნა ღმერთმა; ღმერთმავე ასწავლა ადამიანს ლაპარაკი (ასწავლა საგნების სახელები): რელიგიური, არამეცნიერული წარმოდგენა ენის წარმოშობის შესახებ გამომდინარეობს იქიდან, რომ ადამიანის წარმოშობის საკითხი არამეცნიერულად არის გაგებული.

როდესაც XVIII საუკუნეში გაჩნდა თეორია, რომ სახელმწიფო ადამიანთა შეთანხმების შედეგად შეიქმნაო, იმავე საფუძველზე დაიწყეს ენის წარმოშობის ახსნაც: ენა შექმნეს ადამიანებმა, რომლებიც შეთანხმდნენ ამა თუ იმ საგნებისათვის ეწოდებინათ ესა და ეს სახელიო (იმას კი აღარ კითხულობდნენ: როგორღა შეთანხმდნენ, თუ ლაპარაკი არ იცოდნენ!). შეთანხმების საფუძველზე სახელმწიფოს წარმოშობის თეორიამ მოგვცა შეთანხმების თეორია ენის წარმოშობის შესახებ.

§ 33. ენის წარმოშობის ინდივიდუალისტური თეორიების შესახებ. როგორია ენის წარმოშობის თანამედროვე თეორიები? ენის წარმოშობის თეორიები ბევრია; ყველა ამ თეორიის გათვალისწინება აქ არც შესაძლებელია და არც არის საჭირო. იმ ძირითადი პრინციპის მიხედვით, რომელიც მათ საფუძველად უდევს, ეს თეორიები შესაძლებელია ორ ჯგუფად დავყოთ: ერთ ჯგუფს ქმნიან **ინდივიდუალისტური თეორიები** და მეორეს — **სოციალური თეორიები**.

ტიპობრივ ინდივიდუალისტურ თეორიებს წარმოადგენს **ხმისმიბადვითი თეორია** (ონომატოპოეტური თეორია) და **წამოძახილების თეორია** (შორისდებულთა თეორია).

ხმისმიბაძვითი თეორია ვარაუდობს, რომ პირველი სიტყვები ხმისმიბაძვითი სიტყვები იყო; საგანს სახელი ერქმეოდა იმის მიხედვით, თუ რა ხმას გამოსცემდა იგი: გუგულს „გუგული“ დაერქვა იმიტომ, რომ ის „გუგუ“-ს გაიძახის (როგორც-ღა დაარქვეს სახელი იმ საგნებს, რომლებიც ხმებს არ გამოსცემენ? რატომ ყველა ენაში ყველა საგანს არ დაერქვა სახელი მის მიერ გამოცემული ხმების მიხედვით? — ამ კითხვებზე პასუხს ეს თეორია არ იძლევა, თუმცა ეს კითხვები სავსებით კანონიერია მოცემული თეორიის თვალსაზრისით).

შორისდებულთა თეორია პირველ სიტყვებად თვლის უნებლიე წამოძახილებს (ძლიერი ტკივილით, შიშით, აღატეცებით ან სხვა ძლიერი განცდით გამოწვეულს). ამ წამოძახილებს უნდა გაეკვლიათ გზა დანარჩენი სიტყვების შექმნისათვის (ამ თეორიაში არ არის გათვალისწინებული, რომ ამ წამოძახილების მიჩნევა სიტყვებად შეუძლებელია. ეს წამოძახილები მათი გამომწვევი გრძნობების, აფექტების სახელები კი არ არის, არამედ მათს **უშუალო** გამოხატულებებს წარმოადგენენ; ასეთი წამოძახილებიდან საგნების სახელებამდე დიდი მანძილია).

მიუხედავად განსხვავებისა, ამ ორ თეორიას საერთო პრინციპი უდევს საფუძვლად: როგორც ერთის, ისე მეორის მიხედვით პირველ სიტყვებს **ცალკეული პირები** ქმნიან. სრულიადაც არ არის საჭირო ადამიანთა ჯგუფი იმისათვის, რომ გაიგონო „გუ-გუ“ და დაუკავშირო ის გარკვეულ ფრინველს ან იმისათვის, რომ დაიყვირო შიშისაგან ან აუტანელი ტკივილისაგან.

§ 34. ენგელსის მოძღვრება ენის წარმოშობის შესახებ. სოციალური თეორიისათვის ამოსავალია დებულება, რომ ენა შეიძლებოდა წარმოშობილიყო მხოლოდ ერთად მცხოვრებ ადამიანებში, პირველყოფილ ადამიანთა ჯგუფში (ურდოში), შეიძლებოდა წარმოშობილიყო მხოლოდ **კოლექტივის საჭიროებისათვის**, შეიძლებოდა წარმოშობილიყო ადამიანთა **ურთიერთობისათვის**.

მეცნიერული ცოდნის თანამედროვე მდგომარეობას შეესაბამება ენის წარმოშობის ის გაგება, რომელიც მოგვცა ფრ. ენგელსმა ცნობილ ნაწარმოებში: „შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის პროცესში“¹. როგორც სათაურიდან ჩანს, ენის წარმოშობას ენგელსი განიხილავს ადამიანის წარმოშობასთან დაკავშირებით, მაგრამ განიხილავს შედარებით და-

¹ დაუმთავრებელი დარჩა. დაწერილია 1876 წ., როგორც ნაწილი დიდი შრომისა („მუშის დამონება“). პირველად დაიბეჭდა ჟურნალში "Neue Zeit" 1886 წ. ფაქტობრივ უცნობი იყო რუსული თარგმანის გამოქვეყნებამდე საბჭოთა წლებში.

წვრილებით, და წამოყენებული აქვს დასაბუთებული დებულებები ენის წარმოშობის პრობლემის ყველა ძირითადი საკითხის შესახებ.

ენგელსის მოძღვრებაში ძირითადია შემდეგი სამი დებულება:

1. ადამიანი საზოგადოებრივი ცხოველია. საზოგადოებრივ ცხოველებს წარმოადგენდნენ ადამიანის წინაპრებიც: „მაღალგანვითარებული ჯიში ადამიანის მსგავსი მაიმუნებისა“. **შ რ ო მ ა მ** და შრომის პრიმიტიულობა იარაღებმა ითამაშეს გადამწყვეტი როლი მაიმუნის ადამიანად (უფრო ზუსტად: ადამიანის წინაპრის — ადამიანად) გარდაქმნის საქმეში. „შრომამ შექმნა თვით ადამიანი“.

2. **ენა წარმოიშვა** პირველყოფილ ადამიანთა ურდოში, შრომის პროცესში, როგორც **ურთიერთობის საშუალება, ურთიერთობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად**.

3. პირველადი ენა **ბგერითი ენა** იყო.

ამგვარად, ენგელსის მოძღვრება ენის წარმოშობის შესახებ არის ენის წარმოშობის **სოციალური** თეორია, **შრომითი** თეორია, **ბგერითი ენის პირველადობის** თეორია.

ენგელსის ვარაუდის მიხედვით ადამიანის წინაპრები ცხოვრობდნენ ცხელი ჰავის ზონაში „ალბათ, რომელიღაც დიდ, ამჟამად ინდოეთის ოკეანეში ჩაძირულ ხმელეთზე“ „მრავალი ასი ათასი წლის წინათ“, — ადამიანი წარმოიშვა დაახლოებით „მესამეული პერიოდის დამლევეს“¹. ადამიანის წინაპარი ოთხფეხზე მოსიარულე არსება იყო.

„გადამწყვეტი ნაბიჯი იქნა გადადგმული მაიმუნიდან ადამიანზე გადასასვლელად“, როდესაც ადამიანის წინაპარი გამართულად სიარულს შეეჩვია და მით ხელი განთავისუფლდა: შესაძლებელი გახდა მისი გამოყენება მტრებისაგან თავის დასაცავად. ხელს შეეძლო შეესრულებინა უმარტივესი შრომითი პროცესები. ხელს შეეძლო შეესწავლა შრომის მარტივი იარაღების დამზადება, თავდაპირველად ქვისაგან. რა თქმა უნდა, ყოველივე ამისათვის საჭირო იყო გეოლოგიური ეპოქები.

„უთუოდ ასი ათასმა წლებმა განვლო — ეს დედამიწის ისტორიაში იმაზე მეტი როდია, რაც ერთი წამი ადამიანის ცხოვრებაში, — ვიდრე ხეებზე მცოცავი მაიმუნების ჯოგიდან ადამიანთა საზოგადოება წარმოდგებოდა. მაგრამ საბოლოოდ საზოგადოება მაინც გაჩნდა. ხოლო კვლავ რა დამახასიათებელ განსხვავებას ვხედავთ მაიმუნთა ჯოგსა და ადამიანთა საზოგადოებას შორის? **შ რ ო მ ა ს**?. მაგრამ „შრომა იარაღების დამზადებით

¹ ფ. ენგელსი. „შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის პროცესში“, ქართული თარგმანი კრებულში: კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, 1950 წ. ტ. II, გვ. 84.

² იქვე. გვ. 90.

იწყება“¹. სწორედ ეს არის სპეციფიკური ადამიანის შრომისათვის: „არც ერთ მაიმუნის ხელს არასოდეს არ გაუკეთებია თუნდაც სულ უხეში ქვის დანაც კი“².

„ვიდრე ადამიანის ხელი პირველ კაქს დანად გადააქცევდა, ალბათ, დროის ისეთი გრძელი პერიოდი უნდა გასულიყო, რომელთან შედარებით ჩვენთვის ცნობილი ისტორიული ხანა უმნიშვნელო პერიოდად მოჩანს“³.

რომ შრომის იარაღებს (და მათ ხასიათს) უზარმაზარი მნიშვნელობა ჰქონდათ და აქვთ კულტურის განვითარებისათვის, ეს ამჟამად უდავოა. სრულიადაც არ არის შემთხვევითი, რომ კულტურის ისტორიაში გამოყოფენ „ქვის ხანას“, „ბრინჯაოს ხანას“, „რკინის ხანას“ იმისდა მიხედვით, თუ როდის შრომის რა იარაღები იხმარება, იმისდა მიხედვით, თუ როდის რა იარაღები სჭარბობს. ეპოქის დასახასიათებლად მეტი მნიშვნელობა ენიჭება არა იმას, თუ **რას** აწამროებენ, არამედ **იმას**, თუ რა იარაღებით აწარმოებენ.

შრომა და შრომის განვითარება შეადგენდნენ ადამიანის საზოგადოების განვითარების საფუძველს. შრომა და შრომის განვითარება ქმნიდნენ აუცილებელ წინამძღვრებს ენის წარმოშობისათვის. შრომის განვითარების წყალობით ადამიანი თანდათანობით ბატონდებოდა ბუნებაზე. შრომის განვითარებამ გამოიწვია საზოგადოების წევრთა უფრო მეტად შემჭიდროვება, შეაპირობა შეერთებულად მოქმედების განვითარება. ამ პირობებში „ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ადამიანები იქამდე მივიდნენ, რომ მათ ერთმანეთისათვის რაღაც უნდა ეთქვათ. მოთხოვნილებამ თავისი ორგანო შექმნა: მაიმუნის განუვითარებელი ხორხი ნელ-ნელა, მაგრამ უწყევად განიცდიდა გარდაქმნას მოდულაციის გზით სულ უფრო და უფრო განვითარებული მოდულაციისათვის, ხოლო პირის ორგანოები თანდათან ეჩვეოდნენ დანაწევრებული ბგერების ერთი-მეორეზე გამოთქმას“⁴. „ჯერ შრომა, ხოლო მის შემდეგ და მერე კი მასთან ერთად ენა, — წერს ენგელსი, — აი, ის ორი ყველაზე უფრო არსებითი სტიმული, რომელთა ზეგავლენითაც მაიმუნის ტვინი თანდათან იქცა ადამიანის ტვინად...“ „ტვინისა და მისდამი დაქვემდებარებული გრძნობების განვითარების... უკუზე-

¹ ფ. ენგელსი. „შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის პროცესში“, ქართული თარგმანი კრებულში: კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, 1950 წ. ტ. II, გვ. 91.

² იქვე. გვ. 86.

³ იქვე.

⁴ იქვე. გვ. 87-88.

გავლენა შრომასა და ენაზე, ორივეს სულ ახალ-ახალ ბიძგს აძლევდა შემდგომი განვითარებისათვის...“¹

ამგვარად, ენა შეიქმნა იმისათვის, რომ დაეკმაყოფილებინა ურთიერთობის მოთხოვნილება, ენა შეიქმნა როგორც ურთიერთობისა და აზრთა გაზიარების საშუალება. ენას ასეთი დანიშნულება იმთავითვე ჰქონდა, **იგი სწორედ ამისთვის იქმნებოდა**. მაშასადამე, ენა „წარმოიშვება და ვითარდება საზოგადოების წარმოშობასა და განვითარებასთან ერთად. იგი კვდება საზოგადოების სიკვდილთან ერთად“².

ბგერითი მეტყველება თავდაპირველად არ შედგებოდა დანაწევრებული ბგერებისაგან; განუვითარებელ ხორხს არ შეეძლო მათი წარმოთქმა; იგი თანდათანობით სწავლობდა დანაწევრებული ბგერების წარმოთქმას, ამასთან თვით ხორხიც თანდათანობით განიცდიდა გარდაქმნას. ალბათ, ეს გრძელდებოდა ათეული ათასი წლების განმავლობაში: პირველყოფილი ადამიანის დაუნაწევრებელი ბგერები შეიძლება შევადაროთ ბავშვის ტიტინს, რომელსაც, ჩვეულებრივ ვერც გაარჩევს და ვერც გაიგებს გარეშე პირი, მაგრამ რომელშიაც მშვენივრად ერკვევა დედა.

ბევრი დავა იყო იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენდა პირველი სიტყვები: სახელს თუ ზმნას, — საგანს აღნიშნავდნენ ისინი თუ მოქმედებას? ენა შრომასთან დაკავშირებით შეიქმნა; ამიტომ თანამიმდევრული გვეჩვენება, როცა ვარაუდობენ, რომ პირველი სიტყვები „ზმნები“ იყო, მოქმედებას აღნიშნავდნენო.

მაგრამ ეს ასე არ არის: ენის წარმოშობის ეპოქაში არ შეიძლებოდა გაერჩიათ „სახელი“ და „ზმნა“; საგნისა და მოქმედების კატეგორიები მაშინ არ არსებობდა; ეს კატეგორიები რომ პირველყოფილ ადამიანთა მეტყველებას მივაწეროთ, ანაქრონიზმი იქნება.

ყველაზე ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ თავდაპირველად არ არსებობდა სიტყვები ჩვენი თანამედროვე გაგებით; ბევრათა პირველი კომპლექსები, უნდა ვიფიქროთ, ბგერითი შემადგენლობით მოგვაგონებდნენ სიტყვას, მაგრამ აღნიშნავდნენ **მთლიან, დაუნაწევრებელ აქქმას** (წარმოდგენას), ე. ი. თავიანთი ფუნქციით უახლოვდებოდნენ წინადადებას, მაგრამ, ცხადია, წინადადებას არ წარმოადგენდნენ. პირველყოფილი ადამიანის მეტყველების ფაქტები შეიძლება შევუდაროთ ბავშვის წამოძახილებს: „აპა“ (უფრო ზუსტად: რაღაც „აპა“-ს მსგავსი!) ერთი წლის ბავშვის

¹ ფ. ენგელსი. „შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის პროცესში“, ქართული თარგმანი კრებულში: კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, 1950 წ. ტ. II, გვ. 87-88.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 20.

მეტყველებაში შეიძლება ნიშნავდეს: „ამიყვანე ხელში!“, „წავიდეთ სასეირნოდ!“, „ჩამაცვი პალტო!“ (ან თვით პალტოსაც კი, რომელსაც მას აცმევენ, როდესაც სასეირნოდ მიჰყავთ): კონტექსტის მიხედვით მას სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს¹.

§ 35. არაბგერითი ენის პირველადობის საკითხის შესახებ.

უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში გავრცელდა შეხედულება, რომ პირველადი ენა არ იყო ბგერითი ენა: ადამიანმა ლაპარაკი ჟესტების (ხელის მოძრაობათა) და მიმიკის საშუალებით დაიწყო. მაშასადამე, ენის წარმოშობის საკითხი არ დაიყვანება საკითხამდე იმის შესახებ, თუ როგორ შეიქმნა ბგერითი მეტყველება: ბგერითი მეტყველება მეორეულ მოვლენას წარმოადგენსო.

ასეთი შეხედულების გავრცელებას ძლიერ შეუწყო ხელი გერმანელი ფსიქოლოგის ვუნდტის შრომებმა. ჟესტების ენის დაწვრილებითი დახასიათება ვუნდტმა მოგვცა თავისი „ხალხთა ფსიქოლოგიის“ პირველ ტომში (1901 წ.)². ვუნდტმა პრინციპში გაუთოლა ერთმანეთს ჟესტი და ბგერა: ორივე მიიჩნია გამომხატველობით მოძრაობად (*Ausdrucksbewegung*). ფუნქციის მიხედვით კი **ჟესტები** აღნიშნავდნენ **წარმოდგენებს, ბგერები** კი პირველად გამომხატავდნენ მხოლოდ **გრძნობებს**ო. წარმოდგენათა გადმოცემა ბგერებმა მხოლოდ მოგვიანებით იკისრესო. ამგვარად, ვუნდტმა დაასაბუთა **ჟესტების ენის პირველადობა**.

რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჯერ კიდევ ოვსიანიკო-კულიკოვსკიმ წამოაყენა დებულება ჟესტების ენის პირველადობის შესახებ. იგი ამტკიცებდა, რომ მრავალი ათეული ათასი წლების განმავლობაში ადამიანი ლაპარაკობდა მხოლოდ ჟესტების საშუალებით, ბგერითი ენა კი გვიან შეიქმნა³.

¹ ბავშვის მეტყველების დამოწმება არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს ბავშვის ენის მიხედვით შეგვეძლოს პირველყოფილი ადამიანის ენის შესახებ მსჯელობა, თითქოს ბავშვის მიერ მეტყველების დაუფლების პროცესი წარმოგვიდგენდეს პირველყოფილ საზოგადოებაში ენის წარმოშობის პროცესს. მსგავსება აქ მხოლოდ ტიპოლოგიურია, **განსხვავება კი არსებითია**: ბავშვი, რომელიც, მეტყველ ადამიანთა გარემოცვაში იმყოფება, ენას სწავლობს ამ ადამიანთაგან, პირველყოფილი ადამიანები კი ვერავისაგან ვერ ისწავლიდნენ, **ვერავისაგან ვერ შეითვისებდნენ ენას**: მათ უხდებოდათ **ენის შექმნა**.

² არაბგერითი ენის პირველადობას ვუნდტი იცავს ადრინდელ შრომაშიც „ლექციები ადამიანისა და ცხოველთა სულის შესახებ“, ტ. II (რუს. თარგმ. 1866 წელსაა გამოცემული), ლექცია 54-ე.

³ , ტ. X, 1914 წ., გვ. 269-270.

ხელის ენის პირველადობას იცავდა ნ. მარიც, რომელიც თვლიდა, რომ ბგერითი ენა გრძელდებოდა „საერთოდ, 50000 წლიდან 500000 წლამდე“; ჟესტების ენა კი იხმარებოდა „მილიონიდან მილიონ ნახევარ წლამდე“¹. ჟესტების ენას ნ. მარი უწოდებდა კინეტურ (ე. ი. მოძრაობის) ენას, უფრო ხშირად — ხელის ენას. ხელის ენას ნ. მარის მიხედვით შეესაბამებოდა „ხელის აზროვნება“.

ხელის ენის პირველადობა არ შეიძლება დასაბუთებულად ჩავთვალოთ. შეუძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ათეული ათასი წლების მანძილზე კაცობრიობას ურთიერთობის საშუალებად ეხმარა მხოლოდ ჟესტების ენა (არაფერს ვამბობთ ვარაუდის შესახებ, თითქოს ადამიანი მილიონი წლის განმავლობაში ლაპარაკობდა ხელით. ასეთი ვარაუდი ფანტასტიკურია). ჟესტების ენა (ხელის მოძრაობანი) თვალთ დასანახ საშუალებებს იყენებს, ოპტიკურად აღსაქმელია: სიბნელეში ეს საშუალებები აღარ გამოდგება ურთიერთობის იარაღად. მაშასადამე, თუ პირველყოფილი ადამიანი მხოლოდ ხელით ლაპარაკობდა, ღამით ის ურთიერთობის საშუალებას მოკლებული აღმოჩნდებოდა, და თურმე ეს გრძელდებოდა ათეული ათასი წლების განმავლობაში; ამას ვერ ვივარაუდებთ, თუ გავითვალისწინებთ, რა დანიშნულებაც აქვს ენას ადამიანთა ცხოვრებაში.

ცხოველები (და ფრინველები) ხმას არა ნაკლებ იყენებენ, ვიდრე სხეულის ნაწილთა მოძრაობას (შდრ. ძაღლის წკმუტუნი და სხვადასხვაგვარი ყეფა იმის მიხედვით, თუ რას ან ვის ხედავს იგი... და კუდის ქიცინი...). სრულიად დაუჯერებელია, რომ ადამიანის წინაპარს არ გამოეყენებინა თავისი ხმის შესაძლებლობანი გრძნობათა გამოსახატავად — და შემდეგ კი — ურთიერთობის საჭიროებისათვის — ათეული ათასი წლის განმავლობაში.

ამჟამად ჟესტების ენას გარკვეული გამოყენება აქვს; ჟესტების ენა ყრუ-მუნჯთა ერთად ერთი ენაა; მაგრამ ეს ენა შექმნილია **ბგერითი ენის არსებობის პირობებში და ბგერითი ენის საფუძველზე.**

ძველად ჟესტები, ალბათ, ისევე, როგორც ამჟამად, თან ახლდა სიტყვებს, მაგრამ არ შეიძლება ვიფიქროთ, თითქოს ისინი ურთიერთობის დამოუკიდებელ საშუალებას წარმოადგენდნენ მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა ბგერითი ენა.

ჟესტების ენის პირველადობის სასარგებლოდ ცდილობდნენ მოეყვანათ არგუმენტები არქეოლოგიიდან: ქვის ხანის ადამიანს, როგორც ამას ამონათხარი თავის ქალა მოწმობს, არ ჰქონდა ენისქვეშა ძვალი. მაშასადამე, მას ვერ ექნებოდა ბგერითი ენა, ცხადია, ის ჟესტებით ლაპარაკობდაო.

---

1 . . .

, — რჩეული შრომები, ტ. III, გვ. 119.

ენისქვეშა ძვლის უქონლობა გამოირიცხავს **დანაწევრებულ** მეტყველებას და არა საერთოდ ბგერითს მეტყველებას (იხ. ზემოთ გვ. 128-ზე ენგელსის მითითება იმის შესახებ, რომ „მაიმუნის განუვითარებელი ხორხი ნელ-ნელა განიცდიდა გარდაქმნას“, რომ „პირის ორგანოები თანდათან ეჩვეოდნენ დანაწევრებული ბგერების ერთი-მეორეზე გამოთქმას“).

ნ. მარის მიმდევრები ამტკიცებდნენ, რომ ხელის ენის პირველადობის დაშვებას მოითხოვს საკითხის მარქსისტული დაყენებაო... ეს განცხადება ისევე, როგორც სხვა ამდაგვარი განცხადებები ნ. მარისა, მეცნიერულად უსაფუძვლოა. მარქსიზმი, როგორც ეს ცხადყო ი. სტალინმა, არ მოითხოვს შესტების ენის პირველადობის დაშვებას.

ჟესტების ენა არ შეიძლება გვერდში ამოვუყენოთ ბგერითს ენას:

„ ... ეგრეთწოდებული ჟესტების ენის მნიშვნელობა მისი უკიდურესი სიღარიბისა და შეზღუდულობის გამო — სრულიად უმნიშვნელოა. ეს, არსებითად, ენა კი არ არის, ან თუნდაც ენის სუროგატი, რომელსაც შეეძლოს ასე თუ ისე შეცვალოს ბგერითი ენა, არამედ უაღრესად შეზღუდულ საშუალებათა მქონე დამხმარე საშუალებაა, რომლითაც ადამიანი ზოგჯერ სარგებლობს თავისი მეტყველების ამა თუ იმ მომენტის ხაზგასმისათვის. ჟესტების ენა ისევე არ შეიძლება გავუთანაბროთ ბგერითს ენას, როგორც არ შეიძლება პირველყოფილი ხის თოხი გავუთანაბროთ თანამედროვე მუხლუხა ტრაქტორს, რომელზეც მიბმულია ხუთკორპუსიანი გუთანი ან სატრაქტორო მწკრივად სათესი მანქანა“¹.

თავდაპირველად ენა შეიქმნა ბგერითი მეტყველების სახით. პირველადია ბგერითი ენა.

ი. სტალინს სერიოზულ შეცდომად მიაჩნია იმის მტკიცება რომ „ერთ დროს ადამიანთა საზოგადოებას არ ჰქონდა სიტყვების ენა, რომ მაშინ „ხელის“ ენა ცვლიდა სიტყვების ენას, რომელიც შემდეგ წარმოიშვა“. „ბგერითი ენა ანუ სიტყვების ენა — წერს ი. სტალინი — ყოველთვის იყო ადამიანთა საზოგადოების ერთადერთი ენა, რომელსაც შეეძლო ადამიანთა ურთიერთობის სრულფასოვანი საშუალება ყოფილიყო. ისტორიას არ ახსოვს ადამიანთა არც ერთი საზოგადოება, თუნდაც ყველაზე ჩამორჩენილი, რომელსაც არ ჰქონოდა თავისი ბგერითი ენა. ეთნოგრაფია არ იცნობს არც ერთ ჩამორჩენილ მცირე ხალხს, თუნდაც ისეთს ან უფრო მეტად პირველყოფილს, ვიდრე, ვთქვათ, გასული საუკუნის ავსტრალიელები ან ცეცხლის მიწის მცხოვრებნი იყვნენ, რომელსაც არ ჰქონოდა თავისი ბგერითი ენა“².

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 44.

² იქვე.

ზემოთ ჩვენ ვნახეთ, რომ ენგელსი გამოდიოდა ბგერითი ენის პირველადობიდან. უნდა აღინიშნოს, რომ ბგერითი ენის პირველადობის სასარგებლოდ ლაპარაკობდა ი. სტალინი გაკვრით, მაგრამ სავსებით გარკვევით, ჯერ კიდევ 1906 წელს: „მაიმუნი რომ მუდამ ოთხ ფეხზე მდგარიყო, ის რომ წელში არ გამართულიყო, მისი ჩამომავალი — ადამიანი თავისუფლად ვერ ისარგებლებდა ფილტვებითა და ყელის ძაფებით და, ამგვარად, ლაპარაკს ვერ შესძლებდა, რაც ძირიანად შეაფერხებდა მისი შეგნების განვითარებას“¹.

ამგვარად, მარქსიზმის კლასიკოსები მხარს უჭერენ ბგერითი ენის პირველადობას. მაშასადამე, ყოველგვარ საფუძველს მოკლებულია ნ. მარისა და მისი მიმდევრების მტკიცება, თითქოს მარქსისტული დასმა საკითხისა ენის წარმოშობის შესახებ მოითხოვდეს ქესტების ენის, „ხელის ენის“ პირველადობიდან ამოსვლას.

§ 36. ნ. მარის ენის წარმოშობის შესახებ. ნ. მარის ერთი მოსაზრება — ხელის ენის პირველადობის შესახებ — უკვე განხილული გვაქვს ზემოთ. ამ მოსაზრებას ერთვის ნ. მარის სხვა განცხადებებიც ამ საკითხზე. სახელდობრ: ბგერითი ენა — მარის მიხედვით — შედარებით გვიან წარმოიშვა (დაახლოებით 50 ათასი წლის წინ — იხ. ზემოთ, გვ. 130). იგი შეიქმნა კლასობრივად დიფერენცირებულ საზოგადოებაში, მის ნების წრეში, მაგრამ არა როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება: ურთიერთობის საშუალება იყო ხელის ენა. პირველი სიტყვები მაგიურ საშუალებას წარმოადგენდა: სახელდობრ, მის ნების ურთიერთობის საშუალებას ტომის ტოტემთან. ტოტემთან ურთიერთობა მიზნად ისახავდა უზრუნველყო ტოტემის მხრივ ხელის შეწყობა სათანადო ტომის ადამიანთა შრომითი საქმიანობისათვის².

ამგვარად, ნ. მარის ვარაუდით, ენა არ შეიძლებოდა წარმოშობილიყო, როგორც ურთიერთობის საშუალება: იგი მხოლოდ დიდი ხნის შემდეგ იქცა სალაპარაკო ენად. მაშასადამე, ნ. მარი უარყოფს იმას, რომ ენა ურთიერთობის საშუალება იყო ბგერითი ენის არსებობის პირველ ეტაპებზე. ნ. მარის ეს მტკიცება უპირისპირდება მარქსიზმის კლასიკოსთა პრინციპულ დებულებებს ამ საკითხზე.

რომ ძველად სიტყვებს მაგიურ ძალას ანიჭებდნენ, ეს უდავოა. მაგრამ არავითარი საფუძველი არ არსებობს ასეთი გაგება მივაწეროთ პირ-

¹ ი. სტალინი. ანარქიზმი თუ სოციალიზმი? თხზ., ტ. I, გვ. 294.

² . . . რჩ. შრ., ტ. II, გვ. 85, 129, 130; აგრეთვე: . . . , ბაქო, 1932, გვ. 7 და შემდგომი.

ველყოფილ ადამიანებს, რომლებიც ეს-ეს არის იწყებდნენ ბგერითი მეტყველების შექმნას. ეს ანაქრონიზმი იქნებოდა.

ნ. მარის განცხადებას, თითქოს ბგერითი ენის წარმოშობისას საზოგადოება დიფერენცირებული იყო („საწარმოო ნიშნის მიხედვით“), თითქოს ენა თავიდანვე კლასობრივი იყო, თითქოს ეს „იყო ენა კლასისა, რომელსაც ხელში ჰქონდა ჩაგდებული იმ ეპოქათა ყველა საწარმოო იარაღები, მათ რიცხვში „მისნობა-წარმოებაც“¹ — არაფერი საერთო არა აქვს მეცნიერებასთან, მარქსიზმის პრინციპებთან.

ენის შრომა-მაგიური ფუნქცია ვერ გადააქცევს ნ. მარის თეორიას ენის წარმოშობის შესახებ შრომის თეორიად: ნ. მართან შრომა გამოდის არა როგორც საზოგადოების განვითარების საფუძველი, არამედ ის ნახმარია სრულიად თავისებური გაგებით, როგორც ფონი მისანთა საქმიანობისათვის.

ამგვარად, არც ერთი განცხადება ნ. მარისა (— არც ხელის ენის პირველადობა, არც ბგერითი ენის, როგორც „შრომა-მაგიური“ მოქმედების, გვიანდელი წარმოშობა, არც ენის წარმოშობის კლასობრივი ხასიათი —) არ არის მეცნიერულად დასაბუთებული, არც ერთი ამ დებულებათაგანი არაა გამართლებული მარქსიზმის თვალსაზრისით. ნ. მარის თეორია ენის წარმოშობის შესახებ წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე ნებისმიერ ჰიპოთეზას, რაც კი ყოფილა წამოყენებული უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში ენის წარმოშობის საკითხის შესახებ.

ენათმეცნიერების დარგების შესახებ

§ 37. ენათმეცნიერების დარგები. გრამატიკათა სახეობანი. ყოველი ენის საფუძველს შეადგენს გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი (იხ. § 11). ძირითადი ლექსიკური ფონდის საფუძველზე იქმნება ენის ლექსიკური შემადგენლობა. ლექსიკური შემადგენლობისაგან გრამატიკული წყობის მეშვეობით ყალიბდება ენის მთლიანი სისტემა. ამგვარად, ლექსიკური შემადგენლობითა და გრამატიკული წყობით ამოიწურება ყოველი ენის კონკრეტული არსი.

გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შემადგენლობის ყოველმხრივმა შესწავლამ გამოიწვია საენათმეცნიერო ცოდნის რიგი **დარგების** შექმნა. ეს დარგებია: **მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოლოგია, სემანტიკა** ანუ **სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა და ფონეტიკა.**

გრამატიკულ წყობას შეისწავლის **მორფოლოგია** და **სინტაქსი**; ლექსიკას განიხილავს სხვადასხვა მხრივ — **ლექსიკოლოგია, სემანტიკა** და **ეტიმოლოგია**. როგორც გრამატიკული წყობის, ისე ლექსიკის ფაქტები შეიძლება განიხილოს **სტილისტიკაშიც**, მაგრამ ახალი თვალსაზრისით, ვიდრე ენათმეცნიერების ზემოთ ჩამოთვლილ დარგებში (სახელდობრ, იმ მხრივ, თუ რა მიმართებაშია ენობრივი ფაქტი იმასთან, რაც მასში გადმოიცემა).

ფონეტიკის შესასწავლი საგანია ენის **ბგერითი მასალა.**

საენათმეცნიერო დისციპლინათა სისტემაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს გრამატიკას, როგორც მოძღვრებას გრამატიკული წყობის შესახებ.

გრამატიკა შეიძლება იყოს **ისტორიული, შედარებითი, აღწერითი**. ისტორიული გრამატიკა იკვლევს ამა თუ იმ ენის გრამატიკული წყობის განვითარებას (მაგალითად, შეიძლება გვქონდეს ისტორიული გრამატიკა ქართული ენისა, სომხურისა, რუსულისა, უკრაინულისა... და სხვ.). შედარებითს გრამატიკაში შეისწავლება ისტორიულად ერთგვარი მნიშვნელობის მქონე მოვლენები **მონათესავე** ენათა გრამატიკულ წყობაში (ვთქვათ: შედარებითი გრამატიკა ქართველური ენებისა, სლავური ენებისა, გერმანული ენებისა... ინდო-ევროპული ენებისა, სემიტური ენებისა, უნგრულ-ფინური ენებისა...) მონათესავე ენათა შედარებითი შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ **მონათესავე ენების ისტორია**. ამდენად შედარებითი გრამატიკა არათუ არ უპირისპირდება ისტორიულს, არამედ თვითონ წარმოადგენს მონათესავე ენათა ისტორიული გრამატიკის ნაწილს. ისტორიული გრამატიკა შეიძლება არ იყოს შედარებითი. შედა-

რებითი გრამატიკა კი არ შეიძლება არ იყოს ისტორიული. აქედან წარმოდგა ტერმინი: „შედარებით-ისტორიული გრამატიკა“ (ან უფრო ზუსტად: „ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა“; რამდენადაც შედარება დამხმარე საშუალებაა ისტორიისათვის).

ზოგჯერ საკითხს სვამენ **არამონათესავე** ენათა შედარებით შესწავლაზე; ამ შემთხვევაში ხდება შეპირისპირება ერთი და იმავე **ფუნქციის (მნიშვნელობის)** მოვლენებისა (მაგალითად, სახელთა ბრუნებისა და ბრუნვათა, ზმნის უღვლილებისა, წინადადების აგებულებისა...) არამონათესავე ენებში. ამ გზით შედარებითს გრამატიკას ვერ მივიღებთ; ეს იქნება შედარება ისტორიის გარეშე. სლავური ენების ან უნგრულ-ფინური ენების შედარებითი გრამატიკა მეცნიერულად კანონზომიერია, მაგრამ ესტონური და ლატვიური ენების შედარებითი გრამატიკის დამუშავება შეუძლებელია: ეს ორი ენა არ ენათესავება ერთმანეთს.

ამა თუ იმ ენის გრამატიკული წყობა შეიძლება შევესწავლოთ მისი განვითარების რომელიმე გარკვეულ მომენტში იმისგან დამოუკიდებლივ, თუ რა ადგილი უჭირავს მას სათანადო ენის განვითარების ისტორიაში ან რა მიმართებაში იმყოფება იგი მონათესავე ენათა გრამატიკულ წყობასთან.

ენის სისტემის ასეთ განაკვეთს იძლევა **აღწერითი გრამატიკა**. ეს აღწერითი ანალიზი ისევე არ შეიძლება გავუთანაბროთ სრულ მეცნიერულ ანალიზს, როგორც არითმეტიკა არ შეიძლება გავუთანაბროთ მათემატიკას, მაგრამ იგი ისევე აუცილებელია ენათმეცნიერებისათვის, როგორც არითმეტიკა არის აუცილებელი მათემატიკისათვის. აღწერითი გრამატიკა წარმოადგენს აუცილებელ ამოსავალ მომენტს ისტორიული გრამატიკისათვის და ამდენად იგი მეცნიერულად კანონზომიერია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ენის სისტემის აღწერითი ანალიზის მოცემისას, ხშირად საჭირო ხდება დახმარებისათვის ისტორიის მივმართოთ: შეუძლებელია სწორად დავახასიათოთ ენის მოქმედ გრამატიკულ სისტემაში ესა თუ ის მოვლენა, თუ არ ვიცით ამ მოვლენის ისტორია. ესეც გახაზავს ისტორიული თვალსაზრისის პირველობას.

თანამედროვე აღწერითი გრამატიკა — აღწერითი გრამატიკა ისტორიული გრამატიკის არსებობის პირობებში — არსებითად განსხვავდება იმ ეპოქათა აღწერითი გრამატიკებისაგან, როდესაც ჯერ კიდევ არ მოიპოვებოდა ისტორიული გრამატიკები: ესაა წინარემეცნიერული აღწერითი გრამატიკები — ფილოლოგიური გრამატიკა, რაციონალური გრამატიკა (იხ. § 3) და მათი ტრადიციული გაგრძელება სასკოლო ტექნიკურ გრამატიკებში.

თანამედროვე აღწერითი **მეცნიერული** გრამატიკა **განსხვავდება წინარემეცნიერული** აღწერითი გრამატიკებისაგან რიგი მომენტის მიხედვით. ყველაზე არსებითია შემდეგი განსხვავება:

წინარემეცნიერული აღწერითი გრამატიკები (ფილოლოგიური, რაციონალური) შეისწავლიდნენ მხოლოდ სამწერლო ენებს. მეცნიერული აღწერითი გრამატიკა შეისწავლის, როგორც სამწერლო, ისე უმწერლო ენებს: ჰოტენტოტთა ენის შესწავლა ენათმეცნიერულად ისევე გამართლებულია, როგორც ლათინური ენისა.

სამწერლო ენაში ენის განვითარების კანონზომიერება დაჩრდილულია იმის გამო, რომ ენის ნორმებს შეგნებულად იცავენ და ენის განვითარებაზე გეგმაშეწონილ ზემოქმედებას ახდენენ. უმწერლო ენაში ამას ადგილი არა აქვს. განვითარების კანონზომიერებათა გამოსარკვევად უმწერლო ენათა ჩვენება უფრო ფასეულიც შეიძლება იყოს, ვიდრე სამწერლო ენებისა.

სამწერლო ენების წინარემეცნიერული აღწერითი გრამატიკები პრინციპში ნორმატიული ხასიათისა არიან (რა არის? როგორ უნდა იყოს?). წესები (ნორმები) და წესებიდან გამონაკლისები დგას ჩვეულებრივ ამ აღწერითი გრამატიკების ყურადღების ცენტრში. მეცნიერული აღწერითი გრამატიკები მიზნად ისახავენ გაარკვიონ, რა **არის** და რა **გზით მივიღეთ** ის, რაც არის. ისინი არ ცდილობენ დაადგინონ, **როგორ** უნდა იყოს, მაგრამ ისინი საიმედო საფუძველს უქმნიან მეცნიერულად დასაბუთებული ნორმების გამომუშავებას: როცა სწორადაა გარკვეული ლიტერატურული ენის ამა თუ იმ მოვლენის წარმოშობა, მეცნიერული გრამატიკა უზრუნველყოფს საკითხის ყველაზე მიზანშეწონილად გადაჭრას.

წინარემეცნიერულ აღწერით გრამატიკაში გვქონდა მხოლოდ **ეტიმოლოგია** (= მორფოლოგიას), **სინტაქსი** და **ორთოგრაფია**, როგორც თანასწორუფლებიანი წევრი, პირველი ორი დარგის გვერდით. ფონეტიკის ელემენტები სუსტად იყო წარმოდგენილი, თვით ფონეტიკური პროცესების მნიშვნელობაც არ ყოფილა გათვალისწინებული.

მეცნიერული აღწერითი გრამატიკის დარგებს შორის არა გვაქვს ორთოგრაფია. ფონეტიკას დამოუკიდებელი ადგილი უკავია, ამასთან სრულად **არის გათვალისწინებული ბგერითი ცვლილებების გავლენა მორფოლოგიასა და სინტაქსზე**.

მორფოლოგიამ და სინტაქსმა მეცნიერულ გრამატიკაში მიიღო ძველისაგან განსხვავებული შინაარსი იმის შედეგად, რომ შეიქმნა ენათმეცნიერების ახალი დარგები (ლექსიკოლოგია, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა).

ამგვარად, თანამედროვე მეცნიერული გრამატიკა განსხვავდება წინარემეცნიერული გრამატიკისაგან, როგორც შესასწავლი **ობიექტის მიხედვით, ისე თვალსაზრისისა** და დარგობლივი **შემადგენლობის მიხედვითაც**. თანამედროვე მეცნიერული აღწერითი გრამატიკა, რომელიც ისტორიული გრამატიკის აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს, არსებითად განსხვავდე-

ბა წინარემეცნიერული აღწერითი გრამატიკისაგან, რომლისთვისაც უცხო იყო ისტორიული თვალსაზრისი.

ენათმეცნიერების ყველა აქ ჩამოთვლილი დარგი — ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოლოგია, სემანტიკა, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა — აღმოგაჩნდება ყოველი ენის შესწავლისას, თუ ამ ენის გრამატიკული წყობა და ლექსიკა ყოველმხრივ იქნება გაანალიზებული.

ყველა ამ დარგის **ზოგადი** საკითხები — რა **ძირითადი ცნებები** გვაქვს ყოველ დარგში, რა **ურთიერთობაა** ამ დარგებს შორის — უნდა განიხილოს ზოგადმა ენათმეცნიერებამ. ენათმეცნიერების შესწავლაშიც სწორედ ეს ზოგადი საკითხები იქნება შესწავლის საგანი.

თავი III

ფონეტიკა

§ 38. ფონეტიკის საგანი. ფონეტიკის მნიშვნელობის შესახებ.

ფონეტიკას საქმე აქვს ადამიანის მეტყველების ბგერით მასალასთან. ფონეტიკა შეისწავლის ენის ბგერით შემადგენლობას. ენის ბგერით წყობას და ბგერით ცვლილებებს ენაში, აგრეთვე, ამ ცვლილებათა კანონზომიერებებს (ბერძნ. **phon** „ხმა“; **phon tik** „ხმის, ბგერის შესახები“).

ენის ბგერითი მხარის მატერიალური მოცემულობა აქვთ მხედველობაში მარქსსა და ენგელსს, როცა ისინი წერენ; „სულს“ („გონს“) თავიდანვე აწევს წყევლა მისი დამძიმების მატერით, რომელიც აქ გვევლინება ჰაერის მოძრავი ტალღების, — ბგერების, — სახით, ერთი სიტყვით, ენის სახით¹.

ბგერებში ვლინდება ენა მატერიალურად. ენა ვერ გამოდგებოდა ურთიერთობისა და აზრთა გაზიარების საშუალებად, რომ სიტყვები მოცემული არ იყოს ბგერების სახით, რომლებსაც მოლაპარაკე პირი წარმოთქვამს, მსმენელი კი აღიქვამს სმენით.

მეტყველების ბგერებს ადამიანი წარმოთქვამს; მეტყველების ბგერები შეიძლება „ვათქმევინოთ“ აპარატებს (მაგალითად, დიქტოფონს, პატეფონს...). ასეთი ბგერების პირველ წყაროს წარმოადგენს ადამიანის მიერ წარმოთქმული ბგერები.

ყოველი ენის ბგერით შემადგენლობაში გამოიყოფა **ფონემები**² — ენის ბგერითი სისტემის ძირითადი ერთეულები — და მათი **სახესხვაობანი**. ფონეტიკა შეისწავლის როგორც ფონემებს, ისე ფონემათა სახესხვაობას. ფონეტიკა, როგორც ენათმეცნიერების ნაწილი, შეისწავლის ბგერებს, რომლებსაც ადამიანი **წარმოთქვამს** და რომლებიც ადამიანს **ესმის**.

ამის შესაბამისად ფონეტიკა განიხილავს: როგორ წარმოითქმის ბგერები, როგორია ბგერის წარმოქმნის ფიზიოლოგიური პროცესი (ე. წ. ბგერის არტიკულაცია), ერთის მხრივ, და როგორია ენის ბგერათა აკუსტიკური თვისებები, მეორე მხრივ. ამგვარად, ფონეტიკური აკუსტიკა და ბგერის ფიზიოლოგია განსხვავებული არიან, რამდენადაც ბგერათა ანალიზის დროს უნდა გავარჩიოთ მსმენელის თვალსაზრისი და მოლაპარაკის თვალსაზრისი.

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. გერმანული იდეოლოგია, 1934 წ. (რუს. ტექსტი)... გვ. 21.

² ფონემის შესახებ იხ. § 57.

რა აზრი აქვს ბგერის აკუსტიკური და ფიზიოლოგიური თვისებების შესწავლას? ენა ურთიერთობისა და აზრთა გაზიარების საშუალებაა. მაგრამ ურთიერთობის საშუალებად გამოყენებულია მთელი წინადადებები ან ცალკეული სიტყვები, და არა ცალკეული ბგერები.

მიუთითებენ — და სავსებით მართებულად, — რომ ენის ბგერითი შემადგენლობისა და ცალკეულ ბგერათა თვისებების ცოდნა აუცილებელია უმწერლო ენისათვის ანბანის შექმნისას ანდა (ახალი დამწერლობის ან ძველი დამწერლობის მქონე ენების) ორთოგრაფიული საკითხების მოწესრიგებისას. როდესაც ახალ ენას ვსწავლობთ (ან ენას ვასწავლით ვისმე), მაშინაც საჭიროა მოცემული ენის ბგერათა თვისებების გათვალისწინება. გარდა ამისა ფონეტიკას მნიშვნელობა აქვს ლოგოპედიისათვის, მედიცინის იმ დარგისათვის, რომელიც მეტყველების მოშლილობას სწავლობს და მკურნალობს.

ყველა ამ შემთხვევაში აშკარად ჩანს ფონეტიკის **გამოყენებითი, პრაქტიკული** მნიშვნელობა. მაგრამ ფონეტიკის მნიშვნელობა ამით არ ამოიწურება. რაში მდგომარეობს ფონეტიკის, როგორც **საენათმეცნიერო თეორიული** დისციპლინის მნიშვნელობა?

ფონეტიკის თეორიული მნიშვნელობის დასასაბუთებლად არ გამოგვადგება დებულება, თითქოს ბგერა იყოს მნიშვნელობის მქონე ელემენტი სიტყვისა. ეს დებულება ვერ ჩაითვლება მართებულად: მნიშვნელობის მქონე უმცირეს ერთეულს მეტყველებისა წარმოადგენს სიტყვა და არა ბგერა¹.

რაიმე სიტყვა, მაგალითად, „სახელი“ მნიშვნელობის მქონეა, როგორც რაღაც მთლიანი, როგორც შეხამება გარკვეული ბგერებისა, რომლებიც განსაზღვრული თანამიმდევრობით არიან მოცემული.

სიტყვა „სახელი“ ექვსი ბგერისაგან შედგება (ს-ა-ხ-ე-ლ-ი), მაგრამ აქედან არ უნდა დავასკვნათ, თითქოს სიტყვის მნიშვნელობა **განაწილებული იყოს ამ ექვს** ბგერას შორის, თითქოს თითოეულ ბგერაზე მოდიოდეს მნიშვნელობის რაღაც ნაწილი და რომ ამისდა კვალად თითოეული ბგერა წარმოადგენდეს მნიშვნელობის მქონე ერთეულს.

თუ ჩამოვაცილებთ ამა თუ იმ ბგერას, დავინახავთ, რომ სიტყვის მნიშვნელობა შეიცვალა (შდრ. **სახელი — სახლი**) ან ძველი მნიშვნელობა მოიშალა, ისე რომ ახალიც არ შექმნილა (შდრ. **სახელი** და „**სხელი**“; **სახელი** და „**საელი**“).

¹ ცალკეულ შემთხვევებში სიტყვა შეიძლება ერთი ბგერისაგან შედგებოდეს, მაგრამ ასეთი შემთხვევები ისე იშვიათია, რომ მათი მიხედვით არავითარი ფორმულის ჩამოყალიბება არ შეიძლება, ამასთან, ასეთი ბგერები ჩვეულებრივად უფრო რთული კომპლექსების ნარჩენია.

მაგრამ ჩვენ მივიღეთ ახალი მნიშვნელობის მქონე ახალი კომპლექსი („სახლი“) ან მნიშვნელობას მოკლებული ახალი კომპლექსები არა იმიტომ, რომ თითოეული ბგერა შეიცავს მნიშვნელობის რაღაც ნაწილს და ამ ბგერის ჩამოცილებით ჩვენ შესაბამისი ცვლილება შევიტანეთ სიტყვის მნიშვნელობაში. რა თქმა უნდა, ეს ასე არ არის (ასე რომ იყოს, ერთსა და იმავე ბგერას ყველა სიტყვაში ერთნაირი მნიშვნელობა ექნებოდა, ერთი და იგივე ბგერა ყველგან ერთგვარად შეცვლიდა მნიშვნელობას).

ამა თუ იმ ბგერის ჩამოცილებით ჩვენ **დავარღვიეთ სიტყვა, როგორც მთლიანი ერთეული**, რომელსაც უკავშირდება მნიშვნელობა. მაშასადამე, ცალკეული ბგერების ჩამოცილების ექსპერიმენტი იმას კი არ ამტკიცებს, რომ ცალკეული ბგერა არის სიტყვის მნიშვნელობის გარკვეული ნაწილის მატარებელი, რომ იგი წარმოადგენს მნიშვნელობის მქონე ელემენტს მეტყველებაში; ბგერათა ჩამოცილების ექსპერიმენტი გახაზავს სიტყვის, როგორც მნიშვნელობის მატარებლის, მთლიანობას, გახაზავს, რომ მნიშვნელობა უკავშირდება სიტყვას, როგორც მთლიანს და არა ცალკეულ ბგერებს, რომლებსაგანაც ის შედგება.

ამგვარად, არ შეიძლება ფონეტიკის თეორიული დასაბუთება იმაში ვეძიოთ, რომ ბგერა მნიშვნელობის მქონე ელემენტია მეტყველებისა, და ბგერის შესწავლის საჭიროება თეორიულად ამით საბუთდება.

ხშირად მიუთითებენ, რომ ბგერის ფუნქციაა მნიშვნელობათა გარჩევა: „ქორი“, „ქარი“, „ქერი“: **ო, ა, ე** თითქოს სიტყვათა განმასხვავებლის ფუნქციას ასრულებენ. როცა ასე მსჯელობენ, შედეგს ურევენ მიზეზში: ამ სიტყვებში განსხვავება გამოვლინდა მხოლოდ ხმოვნებში (**ო, ა, ე**), მაგრამ აქედან არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს ხმოვნები ამ სიტყვებში მონაწილეობენ განსხვავების შესანარჩუნებლად, მონაწილეობენ იმისათვის, რომ არ მივიღოთ **ომონიმები** (თუ „ქორი“, „ქარი“, „ქერი“ განსხვავდებიან მხოლოდ ხმოვნითი ელემენტით, ეს აიხსნება ისტორიულად — ამ სიტყვათა განსხვავებული წარმომავლობით). ბგერებს (ფონემებს) განმასხვავებელი ფუნქცია რომ ჰქონდეს, ენაში **ომონიმების არსებობა** შეუძლებელი იქნებოდა (შდრ. 1. **ბარი**: მთა და ბარი... 2. **ბარი**: თოხი და ბარი... 1. **ხერხი**: ხერხი სჯობია ღონესა... 2. **ხერხი**: განის ხერხით ვახერხეს...).

ცალკეული ფონეტიკური ფაქტის მნიშვნელობის მქონეობის დასადასტურებლად ინტონაციის ფუნქციასაც იმოწმებენ.

მართლაც, ინტონაცია განასხვავებს თხრობითს, კითხვითს, ძახილის წინადადებებს. შდრ. ამხანაგმა მოიტანა წიგნი. — ამხანაგმა მოიტანა წიგნი? — ამხანაგმა მოიტანა წიგნი! ასეთ შემთხვევებში ინტონაციის მნიშვნელობა სრულიად უდავოა. მაგრამ ინტონაციის ასეთი როლი შეისწავლება სინტაქსში, სემასიოლოგიაში, სტილისტიკაში. ამდენად მას არ შეუძ-

ლია განსაზღვროს ფონეტიკური თვალსაზრისის სპეციფიკურობა. ფონეტიკაში ინტონაცია ფუნქციის მიხედვით არ განიხილება.

ენის ბგერითი მხარის შესწავლის თეორიული მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ **ბგერითი ცვლილებების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია დავამუშაოთ ლექსიკისა და გრამატიკული წყობის მეცნიერული ისტორია, ერთი სიტყვით, ენის ისტორია; ხოლო ბგერითს ცვლილებებში ვერ გავერკვევით, თუ არ ვიცით ბგერათა თვისებები.**

აქედან გამომდინარეობს: ფონეტიკური გამოკვლევების **სიმძიმის ცენტრი ბგერით ცვლილებებზე მოდის.** ამიტომაც, როცა ბგერათა თვისებებს შევისწავლით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ იმ მომენტებს, რომლებიც გვშველის იმის გაგებაში, თუ როგორ იცვლება ბგერები.

სწორედ ეს განსაზღვრავს სამეტყველო **ბგერათა ფიზიოლოგიის წამყვან როლს**¹ ფონეტიკურ აკუსტიკასთან შედარებით: სწორედ ბგერათა ფიზიოლოგია ხდის გასაგებს ცვლილებათა უმეტესობას (რატომ გვაქვს ნათესაობით ბრუნვაში „მამის“ და არა „მამას“, რატომ ითქმის „გმირული“ და არა „გმირური“ და ა. შ.). მეტყველების ბგერათა ფიზიოლოგიის წამყვანი როლი უფრო ნათელი გახდება, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ აკუსტიკური ხასიათის ყველა თავისებურებანი განისაზღვრება სამეტყველო აპარატის მოქმედებით (იხ. § 40).

ისტორიული ფონეტიკის გარეშე ვერ შეიქმნებოდა ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა, ისტორიული ენათმეცნიერება. შეიძლება გადაუჭარბებლივ ითქვას, რომ სწორედ ფონეტიკის წყალობით იქცა ენათმეცნიერება ერთ-ერთ ყველაზე ზუსტ საზოგადოებრივ მეცნიერებად.

§ 39. ბგერის დახასიათება აკუსტიკური თვალსაზრისით. ბგერა წარმოადგენს შედეგს დრეკადი სხეულის მოძრაობათა, რომლებიც ჰაერის საშუალებით გადაეცემა (უჰაერო სივრცეში ბგერა არ ვრცელდება). დრე-

¹ ფონეტიკაში ჩვეულებრივ ლაპარაკობენ ბგერის სოციალური მხარის შესახებ; ეს არ არის საფუძველს მოკლებული, თუ მხედველობაში აქვთ ის გარემოება, რომ მეტყველების ბგერა უბრალოდ ფიზიკური ფაქტი კი არაა, არამედ გამოიყენება მასალად ენაში, როგორც ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალებაში. ამ მხრივ შეიძლება ვილაპარაკოთ ფონეტიკის სოციალური ასპექტის შესახებ, რამდენადაც ერთი და იგივე ბგერები სხვადასხვა ენაში ერთგვარად არ იცვლება: ცვლილებებს არა აქვს ხასიათი ფიზიკური კანონზომიერებისა. ესა თუ ის ბგერითი ცვლა ყველა ენაში არ დასტურდება, არამედ — ზოგ ენაში; ცვლას ადგილი აქვს არა ყოველთვის, არამედ — გარკვეულ ეპოქაში.

ამგვარი დაზუსტების გარეშე ბგერის სოციალურ ხასიათზე ლაპარაკი გაუმართლებელია.

კადი სხეულის (სიმის, მემბრანის, სახმო სიმების...) რხევათა გარეშე ბგერა ვერ წარმოიქმნება. ადამიანის ყური აღიქვამს ბგერებს, თუ რხევათა რაოდენობა ერთ წამში (სეკუნდში) არ არის 16-ზე ნაკლები და არ აღემატება 20 ათასს (როდესაც რხევათა რიცხვი 20 ათასზე მეტია, იგი აღიქმება არა როგორც ბგერა, არამედ როგორც ტკივილი ყურებში).

რხევათა ხასიათის მიხედვით იქმნება **ტონები** და **ჩქამები**. ტონები მიიღება, თუ რხევას რიტმული ხასიათი აქვს, ე. ი. თუ რხევა თანაბრად პერიოდულია. ჩქამები წარმოიშვება, თუ რხევა არ არის რიტმული, პერიოდული.

ბგერებში განასხვავებენ: **სიძლიერეს**, **სიმაღლეს**, **ხანგრძლიობას** და **ტემბრს**.

ბგერის **სიძლიერე** დამოკიდებულია რხევათა **გაქანებაზე**: რაც უფრო დიდია **გაქანება** (მაგალითად, რხევადი სიმისა), მით უფრო ძლიერია ბგერა.

ბგერის **სიმაღლე** დამოკიდებულია რხევათა **რაოდენობაზე**: რაც უფრო დიდია რხევათა რიცხვი, მით უფრო მაღალია ბგერა. ყველაზე უკეთ აღიქმება რხევა 1500-3000 ფარგლებში.

ბგერის **ხანგრძლიობა** დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენ ხანს გრძელდება რხევა, წყვეტილია ის თუ ხანგრძლივი.

ბგერის **ტემბრი** დამოკიდებულია ძირითადი ტონისა და თანატონების ურთიერთობაზე. ტემბრის მიხედვით განსხვავებულია სხვადასხვა ინსტრუმენტის ერთნაირი სიმაღლის ბგერები, მაგალითად, ვიოლინოსი და ფანდურის, გიტარისა და ჩონგურისა. ტემბრის განსხვავება უკავშირდება რეზონატორთა განსხვავებას.

ასეთია ბგერის ფიზიკური დახასიათება.

რაც შეეხება ბგერებს ადამიანის მეტყველებაში, უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი:

1. **მეტყველების ბგერათა** უმრავლესობა ჩქამებია, ისინი არ წარმოადგენენ წმინდა ტონებს.

2. **მეტყველების ბგერათა სიძლიერე** განისაზღვრება ამოსუნთქული ჰაერის ტალღის დაწოლით სახმო სიმებზე (ან წინააღმდეგობის სხვა ადგილებზე). შდრ. ბგერათა სიძლიერე ორატორის მეტყველებაში, როცა იგი მრავალრიცხოვან კრებაზე გამოდის და როცა იგი ერთ პირთან საუბრობს, ანდა მახვილიანი ხმოვანი ბგერის სიძლიერე: ა, ო, ე ...

3. **მეტყველების ბგერათა სიმაღლე** განისაზღვრება სახმო სიმების სიგრძითა და დაჭიმულობით. ბავშვებს, ქალებს სახმო სიმები უფრო მოკლე აქვთ, სიმები უფრო დაჭიმულია, ბგერის სიმაღლეც ამის შესაბამისად მეტია.

4. **ხმოვანი ბგერების ხანგრძლიობა უფრო** მეტია, ვიდრე თანხმოვნებისა, ამასთან თანხმოვნებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ხანგრძლიობის მიხედვით.

5. **მეტყველების ბგერათა ტემპრი** განისაზღვრება პირისა და ცხვირის ღრუების, აგრეთვე ხახის ღრუს მოცულობითა და ფორმით.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, ადამიანის მეტყველების ბგერათა აკუსტიკური დახასიათების ყველა მომენტი უკავშირდება მეტყველების ბგერათა **წარმოქმნის** ამა თუ იმ მომენტს, სამეტყველო ორგანოთა მოქმედებას, სხვა სიტყვებით, **მეტყველების ბგერათა ფიზიოლოგიას**. ამით გაიხაზება ფონეტიკის ამ დარგის მნიშვნელობა.

§ 40. სამეტყველო აპარატი, მისი აგებულება და მისი ცალკეული ნაწილების ფუნქციები. ბგერის წარმოქმნის მასალას წარმოადგენს ამოსუნთქული ჰაერი (შესუნთქული ჰაერი ამ მიზნით, როგორც წესი, ვერ გამოიყენება). მაგრამ შესაძლებელია ჰაერი ამოვისუნთქოთ და არ კი ვილაპარაკოთ. ამოსუნთქულ ჰაერს მხოლოდ სამეტყველო აპარატის წყალობით შეუძლია მეტყველების ბგერები წარმოქმნას. სამეტყველო ორგანოები განლაგებულია სასუნთქ მილზე.

ფილტვებიდან ამოსუნთქული ჰაერი ბრონქებიდან გადადის **სასუნთქ მილში** (trachea), აქედან — **ხორხში** (larynx), ხორხიდან — **ხახის** ღრუში (pharynx), აქედან კი — **ცხვირის** ღრუში ანდა **პირის** ღრუში. ასეთია გზა, რომლითაც ამოსუნთქული ჰაერი მომდინარეობს.

ბგერის წარმოქმნისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია **სახმო სიმები**, რომლებიც ხორხშია მოთავსებული, და **ენა** — პირის ღრუში. ხორხი (larynx) საყლაპავი მილის წინ არის. ხორხი შედგება ხრტილებისაგან: **ბეჭდისებრი ხრტილისაგან** (cartilago cricoidea), **ფარისებრი ხრტილისაგან** (cartilago thyroidea) და ორი **პირამიდისებრი** (ანუ ციცვისებრი) ხრტილისაგან (cartilagine arytenoideae). ფარისებრი ხრტილის კედლებზე მოიპოვება ორი მორჩი, რომლებიც კუნთების საშუალებით ზევით უერთდება ენისქვეშა ძვალს (**os hyoideum**); ეს ძვალი ამოძრავებს ხორხს. ხორხი ზემოდან იხურება მოძრავი ხორხსარქველით (**epiglottis**). ხორხსარქველი კეტავს გზას ხორხისაკენ და საჭმელი გადასრიალდება ხორხსარქველს ზემოთ საყლაპავ მილში.

ხორხში, როგორც ნათქვამი იყო, არის სახმო სიმები (**chordae vocales**). სახმო სიმების წინა დაბოლოება შეერთებულია ფარისებრი ხრტილში ხორხისთავის შიგნით. უკანა ბოლოებით ისინი მიმაგრებული არიან პირამიდისებრი ხრტილებზე; ვინაიდან პირამიდისებრი ხრტილები მოძრავია, სახმო სიმებს შეუძლიათ შეეხონ ერთმანეთს, დაუახლოვდნენ ან დაშორდნენ; მათი დაშორებისას წარმოშობილ ნაპრალს **ყიას** უწოდებენ.

ხორხის (larynx) ზემოთ მოთავსებულია ხახის ის ღრუ (**pharynx**), რომელიც პირისა და ცხვირის ღრუებში გადადის. პირის ღრუს მოცულობა შეიძლება ძლიერ შეიცვალოს, რადგანაც ქვედა ყბა მოძრავია.

პირის ღრუს წინა საზღვარს ქმნის წინა კბილები (რომლებსაც გარედან ფარავენ ბაგეები — ზედა და ქვედა). კბილების ძირები ჩასმულია ბუდეებში; ბუდეების ზემოთ გამობურცულად ჩანს **ნუნები** (ალვეოლები). ზედა კბილების ალვეოლების შემდეგ იწყება **მაგარი სასა** (palatum durum). უკან იგი გადადის **რბილ სასაში** ანუ **სასის ფარდაში** (velum palati). ეს უკანასკნელი ბოლოვდება **ნაქით** (uvula).

პირის ღრუში მოთავსებულია ენა, რომელსაც შეუძლია მიიღოს სხვადასხვა ფორმა და აწარმოოს სხვადასხვაგვარი მოძრაობა. ენაში განასხვავებენ: ენის **წვერს**, ენის **წინა კიდეს** (რომელშიაც ენის ზურგი უერთდება ენის ქვედა მხარეს), ენის **ზურგს** (წინა, შუა, უკანა ზურგი — ენისა), ენის **ძირს**.

ბგერების წარმოქმნაში მონაწილეობენ: სახმო სიმები, ენა, ბაგეები, წინა კბილები, სასა (მაგარი და რბილი), ნაქი, ხახის უკანა კედელი, ქვედა და ზედა ყბა.

ზოგი ამათვანი **აქტიურად** მონაწილეობს: ე. ი. იღებს სხვადასხვა მდგომარეობას სხვადასხვა ბგერის წარმოქმნისას, ზოგი კი მონაწილეობს **პასიურად**, არ იცვლის მდგომარეობას ბგერათა წარმოების დროს.

აქტიური სამეტყველო **ორგანოებია**: სახმო სიმები, ენა, ბაგეები, რბილი სასა, ნაქი (და ქვედა ყბა).

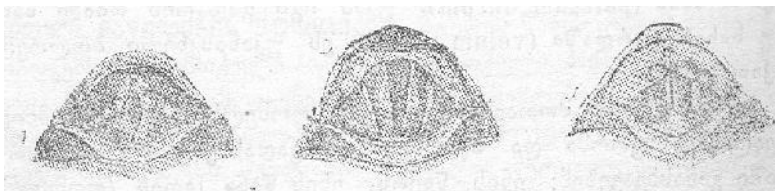
პასიურია: წინა კბილები, ნუნები, მაგარი სასა, ხახის უკანა კედელი (და ზედა ყბა).

სამეტყველო აპარატის ვერტიკალური განაკვეთი¹

- 1 — სახმო სიმი (მარჯვენა ნაწილი);
- 2 — ხახა;
- 3 — რბილი სასა დაშვებულია;
- 4 — რბილი სასა ეკვრის ხახის უკანა კედელს;
- 5 — ცხვირის ღრუ.

სახმო სიმები:

1. როცა ყდერენ

2. სუნთქვისა და
ყრუ ბგერათა
წარმოთქმისას

3. ჩურჩულის
დროს

¹ პროფ: ვ. ა. ბოგოროდიცკის წიგნიდან.

§ 41. მეტყველების აქტიური ორგანოების მოქმედება. რაში გამოიხატება მეტყველების აქტიური ორგანოების მოქმედება? დავიწყით სახმო სიმები. სახმო სიმებს შეიძლება ჰქონდეს სამი სხვადასხვაგვარი მდგომარეობა: ერთი — სუნთქვის დროს, მეორე — ბგერის წარმოების დროს, მესამე — ჩურჩულის დროს. **სუნთქვის დროს სახმო სიმები** ღიაა, ჰაერი ყიაში თავისუფლად ამოდის (ამასთან ყია შესუნთქვისას უფრო ღიაა, ვიდრე ამოსუნთქვისას). ღია დაუჭიმავე სახმო სიმები დამახასიათებელია სახმო სიმების ინდიფერენტული მდგომარეობისათვის, როდესაც ისინი აქტიურად არ მონაწილეობენ ბგერების წარმოქმნაში. ასეთსავე მდგომარეობაშია სახმო სიმები ყრუ ბგერების (**კ, ტ, პ...**, **ქ, თ, ფ...**) წარმოქმნის დროს: მათ წარმოქმნაში სახმო სიმები არ მონაწილეობს.

სახმო სიმები შესაძლებელია მჭიდროდ **დაუახლოვდნენ** ერთმანეთს და **დაიჭიმონ**. როდესაც ამოსუნთქული ჰაერი გაივლის დაჭიმული სახმო სიმების ვიწრო ნაპრალებში, იგი ათრთოლებს და აჟღერებს მათ. ამას ადგილი აქვს როგორც ხმოვნების (**ა, ი, უ...**), ისე მყლერი თანხმოვნების (**ბ, დ, გ, ზ, ყ, ნ, ლ, რ...**) წარმოქმნის დროს. საკმარისია მივადოთ თითი ხორხისთავს (ან ყურები თითებით დავიცოთ), რომ ვიგრძნოთ სახმო სიმების თრთოლვა ხმოვნებისა და მყლერი თანხმოვნების (**ბ, დ, გ, ზ...**) წარმოქმნის დროს. თანხმოვნები ყრუა, თუ მათი წარმოების დროს სახმო სიმები არ აჟღერენ. ასეთი ყრუ თანხმოვნებია: **პ, ტ, კ... ფ, თ, ს...** (მღრ. **ფ, თ, ს...** და: **ბ, დ, ზ...**).

თუ სახმო სიმები დაუჭიმავეა, ხოლო ყია მეტ-ნაკლებად დავიწროებული, მეტყველებას ჩურჩულის ხასიათი ექნება (ჩურჩული შეიძლება წარმოიშვას დახურული ყიის შემთხვევაშიც, თუ ღია რჩება ხრტილებშუა ნაპრალი, ე. ი. ნაპრალი პირამიდისებრ ხრტილებს შორის): ხრტილებშუა ნაპრალებში შეიქმნება ხახუნის ძლიერი ჩქამი.

სახმო სიმების მონაწილეობის გარეშე ხმა არ არსებობს. ვერ წარმოვთქვამთ მყლერ ბგერებს (ხმოვნებს, სონანტებს, მყლერ თანხმოვნებს). სახმო სიმების მოქმედებასთან არის დაკავშირებული აგრეთვე ხმის სიმაღლე, რომლის ცვალებადობაც განსაზღვრავს მეტყველების მელოდიკას.

რბილი სასა (სასის ფარდა) ინდიფერენტულ მდგომარეობაში თავისუფლადაა ჩამოშვებული და გზას უხსნის ამოსუნთქულ ჰაერს ცხვირის ღრუსაკენ; მაგრამ იგი შეიძლება მიუახლოვდეს ხახის უკანა კედელს (ან შეეხოს მას) და ამგვარად გაუძნელოს (ან შეუკრას) ჰაერს გზა ცხვირის ღრუსაკენ.

ეგრეთწოდებული ცხვირისმიერი ბგერების (**მ, ნ**) წარმოქმნის დროს ამოსუნთქული ჰაერი გადის ცხვირის ღრუში, მაშასადამე, რბილი სასა არ იღებს აქტიურ მონაწილეობას. მაგრამ სხვა, არაცხვირისმიერი, ე. წ. წმინდა ბგერების წარმოქმნის დროს საჭიროა, რომ რბილმა სასამ დაუკეტოს

ჰაერს გზა ცხვირის ღრუსაკენ, ე. ი. საჭიროა რბილი სასის აქტიური მონაწილეობა. თუ რბილი სასა დეფექტურია, ჰაერის დენა ცხვირის ღრუში არ შეწყდება და ყველა ბგერა „ცხვირში გამოითქმება“: მივიღებთ დუდღუნა მეტყველებას.

ნაქი აქტიურად მონაწილეობს ფრანგული მეტყველების თავისებური **რ** ბგერის წარმოთქმისას (ესაა „ნაქისმიერი რ“, იგი **ღ**-სავით ისმის).

სამეტყველო აპარატის ყველაზე აქტიურ ორგანოს წარმოადგენს ენა. რომ სახმო სიმების აქტიურობა გამოვავლინოთ, ამისათვის საჭიროა სპეციალური ცოდნა; ენის მოძრაობა კი ბგერათა წარმოთქმისას საგანგებო შესწავლის გარეშეც ცხადია: იგი თვალში ეცემა კაცს. ამიტომ არ არის შემთხვევითი, რომ ადამიანის მეტყველებას „ენა“ დაარქვეს¹.

ენის ყველა ნაწილს არ შეუძლია ერთნაირად აქტიური იყოს. ყველაზე მეტი შესაძლებლობა მოეპოვება ენის **წინა ნაწილს**: იგი ყველაზე მოძრავია და შესაბამისად ყველაზე აქტიურიც. ნაკლები შესაძლებლობა აქვს ენის შუა ნაწილს და კიდევ უფრო ნაკლები — უკანა ნაწილს.

ენის წინა ნაწილს შეუძლია მიეზღინოს ზედა კბილებს: ამას ადგილი აქვს ისეთი თანხმობების წარმოების დროს, როგორცაა: **დ, ტ, თ, ნ...** მათ **წინაენისმიერები** ანუ **დენტალები** (კბილისმიერები) ეწოდება². ენის წინა ნაწილი შეიძლება მიუახლოვდეს ზედა კბილებს (მაგალითად, **ს**-ს წარმოთქმის დროს). ენის წინა ნაწილი შესაძლებელია მიეზღინოს ზედა კბილების ნუნებს (ასე წარმოითქმის, მაგალითად, ინგლისური **d, t...**), შესაძლებელია მიუახლოვდეს ნუნებს (მაგალითად, **შ, ჟ...** ბგერათა წარმოთქმის დროს). ენის წინა ნაწილი შესაძლებელია ერთ მხარეზე გადაიწიოს და ჰაერს გასასვლელი დაუტოვოს გვერდით (ასე წარმოითქმის ეგრეთწოდებული ლატერალი ბგერები ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში; მაგალითად: ხუნძური **ლ'**...).

წინაენისმიერ ბგერათა მრავალფეროვნება განისაზღვრება იმით, რომ ენის წინა ნაწილს მოძრაობის ყველაზე მეტი შესაძლებლობა აქვს კბილებისა და ნუნების მიმართ.

ენის შუა ნაწილმა შეიძლება შეიცვალოს თავისი მდგომარეობა მაგარი სასის მიმართ, მიუახლოვდეს ან დაშორდეს მას. ენის შუა ნაწილი აწეულია **ე, ი-** ხმოვნების წარმოების დროს. მაგრამ ასეთივე მდგომარეობა შეიძლება შევნიშნოთ თანხმობანთა წარმოების დროსაც (იქნება ეს წინაენისმიერი თანხმობები თუ უკანაენისმიერები): ამგვარად იწარმოება პალატალური ანუ რბილი თანხმობები: **ტ'** ( ), **წ'** ( )... **გ', კ'**. მათ რბილი ეწოდებათ აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით, ფიზიოლოგიურად კი ისინი ხასიათდებიან, როგორც პალატალურები ანუ **შუაენისმიერები**. ენის

¹ ასეა, მაგალითად, ქართულში, რუსულში.

² ლათინ. *dens* „კბილი“, *dentes* „კბილები“.

უკანა ნაწილის აქტიურობა ვლინდება ზოგი ხმოვნის (**ო, უ**) და თანხმოვნის (**კ, გ...**) წარმოთქმის დროს. ამ ბგერებს **უკანაენისმიერები** ეწოდება.

ბაგეების აქტიურობა შეიძლება გამოვლინდეს როგორც ხმოვნების (**ო, უ...**), ისე თანხმოვნების (**ბ, ბ, მ...**) წარმოების დროს. ასეთ ბგერებს **ბაგისმიერები** ეწოდება. თუ აქტიურად მონაწილეობს როგორც ზედა, ისე ქვედა ბაგე, ბგერას უწოდებენ **წყვილბაგისმიერს** ანუ **ბილაბიალურს**. მაგრამ ბგერის წარმოებაში შესაძლებელია აქტიური მონაწილეობა მიიღოს მხოლოდ ქვედა ბაგემ, რომელიც ეხება ზედა კბილებს (ბგერა **ფ**) ან უახლოვდება მათ (ბგერა **ვ**). ასეთ ბგერებს უწოდებენ **ბაგე-კბილის მიერებს** ანუ **ლაბიო-დენტალურებს**.

ამა თუ იმ ბგერის წარმოთქმისათვის არ არის საკმარისი სამეტყველო აპარატის ერთი რომელიმე ორგანოს აქტიურობა. როგორც წესი, ბგერის წარმოთქმაში მონაწილეობას იღებს რამდენიმე ორგანო. მაგალითად, ბგერა **ბ**-ს წარმოთქმისათვის საჭიროა აქტიური მონაწილეობა მიიღოს: **სახმო სიმებმა** (სახმო სიმები თრთიან, ჟღერენ!), **რბილმა სასამ** (რბილი სასა მიიწვეს ხახის კედლისაკენ და გზას დაუწმავს ჰაერს ცხვირის ღრუსაკენ!) **ბაგეებმა** (ბაგეები შეეხებიან ერთმანეთს).

§ 42. ბგერის არტიკულაცია და საარტიკულაციო ბაზისი. ბგერის წარმოქმნას სამეტყველო აპარატის მოქმედების შედეგად ეწოდება ბგერის **არტიკულაცია**. ერთგვარი ბგერები სხვადასხვა ენებში შესაძლებელია განსხვავებულად იწარმოებოდნენ. ასე, მაგალითად, წინაენისმიერი **თ, დ, ტ** ქართულ ენაში ზედა კბილებთან წარმოითქმის, ინგლისური **t, d** — ნუნებთან. ქართულისა და სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ყრუ **პ, ტ, კ...** იწარმოება არა ამოსუნთქული ჰაერის გამოყენებით, არამედ იმ ჰაერით, რომელიც ხორხს ზედა ღრუებში იმყოფება. ასეთ ბგერას უწოდებენ **ა ბ რ უ პ ტ ი ვ ს** (გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი). ასეთი ბგერების წარმოთქმა აკუსტიკურად ხასიათდება თავისებური **ს ი მ კ ვ ე თ რ ი თ**.

ბგერათა არტიკულაციის თავისებურებანი შესაძლებელია არც ისე გვეცემოდეს თვალში; მაგრამ ოდნავ შესამჩნევი თავისებურებებიც კი არ არის მოკლებული მნიშვნელობას იმ თავისებური მდგომარეობის თვალსაზრისით, რომელიც ახასიათებს სამეტყველო აპარატს ამა თუ იმ ენაზე ლაპარაკის დროს. სამეტყველო აპარატის საწარმოთქმო განწყობას, რომელიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ ენისათვის, ეწოდება **საარტიკულაციო ბაზისი**. ენათა საარტიკულაციო ბაზისები მეტნაკლებად განსხვავებულია ერთმანეთისაგან.

როდესაც ახალ ენას სწავლობენ, ჯერ ამ ენის ბგერებს წარმოთქვამენ მშობლიური ენის საარტიკულაციო ბაზისის საშუალებით, — წარმოთქვამენ,

როგორც იტყვიან ხოლმე „აქცენტით“. მხოლოდ შემდეგში, როდესაც ენას დაეუფლებიან, თანდათანობით ითვისებენ ახალ საარტიკულაციო ბაზისსაც, თუმცა ხშირად უფრო ძნელია სრულყოფილად დავუფლოთ ახალ საარტიკულაციო ბაზისს, ვიდრე დავუფლოთ ახალი, არამშობლიური ენის ლექსიკასა და გრამატიკულ წყობას.

§ 43. ბგერათა კლასიფიკაცია. ხმოვნები და მათი კლასიფიკაცია. ძველთაგანვე მიღებულია მეტყველების ბგერათა დაყოფა ორ ძირითად ჯგუფად ერთს ქმნიან **ხმოვნები (ა, ე, ი, ო, უ)**, მეორეს — თანხმოვნები (**ბ, პ, დ, ტ, კ, გ...**). ხშირად ცალკე ჯგუფად გამოყოფენ **სონანტებს** ანუ **ნარნარა ბგერებს (მ, ნ, ლ, რ)**, როგორც გარდამავალ კატეგორიას ხმოვნებსა და თანხმოვნებს შორის, მაგრამ უფრო ბუნებრივია ისინი არ გამოვეყნოთ თანხმოვანთა ჯგუფიდან, რომლებთანაც ისინი უფრო ახლოს არიან თავისი თვისებებით.

ხმოვან ბგერებს თანხმოვნებისაგან განსხვავებით ახასიათებს არტიკულაციის შემდეგი თვისებებები: 1. ხმოვნების წარმოთქმისას ჰაერის ნაკადს არ ხვდება დაბრკოლება, იგი დაუბრკოლებლივ მიმდინარეობს; 2. სამეტყველო აპარატის დაჭიმულობა თანაბარია; 3. ჰაერის ნაკადი ხმოვნების წარმოთქმისას სუსტია. თანხმოვნების წარმოთქმის დროს კი: 1. ჰაერის ნაკადს უხდება (ამა თუ იმ სახის) დაბრკოლების გადალახვა. 2. ყველაზე მეტი დაჭიმულობა იგრძნობა დაბრკოლების გადალახვისას და 3. ჰაერის ნაკადი უფრო ძლიერია, ვიდრე ხმოვნების წარმოთქმის დროს.

უნდა აღინიშნოს, რომ მკვეთრად უპირისპირდება ერთმანეთს **ხმოვნები** და **ყრუ თანხმოვნები**; მეორე თანხმოვნები და, განსაკუთრებით ნარნარები (სონანტები) ამგვარადვე არ უპირისპირდება ხმოვნებს; ნარნარათა არსებობა ხმოვანთა და თანხმოვანთა დაპირისპირებას პირობითს ხასიათს აძლევს.

ემპირიულად ხმოვნებს უპირისპირებენ თანხმოვნებს მარცვლის წარმოების პრინციპის მიხედვით: ხმოვანი ქმნის მარცვალს, თანხმოვანი კი — არა; რამდენი ხმოვანიცაა სიტყვაში, იმდენივეა მარცვალი. მაგრამ ეს ემპირიული წესიც ვერ გვშველის კრიტიკულ შემთხვევებში (**რ, ლ** და **ნ, მ**-ც კი შეიძლება ქმნიდნენ ზოგ ენაში მარცვალს).

სპეციალურ ლიტერატურაში წამოყენებულია დებულება, რომლის მიხედვითაც ხმოვნები სტატიკურნი არიან, თანხმოვნები კი — დინამიკურნი: ხმოვანთა არტიკულაცია წარმოებს ორგანოებით, რომლებიც უცვლელ მდგომარეობაში იმყოფებიან, თანხმოვანთა არტიკულაცია კი — მოძრაობაში მყოფი ორგანოებით. მაგრამ ზოგი თანხმოვანიც (**ს, შ...** და სხვა ნაპრალოვანი თანხმოვნები) ხომ სტატიკურია. ამრიგად, ეს კრიტერიუმიც ყველგან არ გვშველის.

ხმოვნები ზოგ ენაში მეტია, ზოგში — ნაკლები. ასე, მაგალითად, ქართულ ენაში ხუთი ხმოვანია: **ა, ე, ი, ო, უ**; რუსულში — ექვსი: **а, е, и, о, у, ю**; ინგლისურში — 21 (მათ რიცხვში 12 მარტივი); სვანურში — 18 მარტივი ხმოვანია. ენათა უმრავლესობაში გვხვდება ხუთი ძირითადი ხმოვანი: **ა, ე, ი, ო, უ** (თუმცა ისეთი ენებიც არსებობს, რომლებშიაც გარჩეულია მხოლოდ სამი ძირითადი ხმოვანი ბგერა: ა, ე, ი)¹.

ხმოვნები შეიძლება დავაჯგუფოთ იმის მიხედვით, თუ ხმოვნის წარმოთქმისას: 1. რა მდგომარეობა აქვს **ენას**, 2. რა მონაწილეობას იღებენ **ბაგეები** და 3. რა მდგომარეობაშია **რბილი სასა**.

ენა შეიძლება მოძრაობდეს **ჰორიზონტალურად** (გადაინაცვლოს წინ ან უკან) და **ვერტიკალურად** (აიწიოს მაგარი სასისაკენ ან დაეშვას). პირველ შემთხვევაში — ენის მდგომარეობის შესაბამისად — ჩვენ გვექნება წინა რიგის, უკანა რიგისა და შუა რიგის ხმოვანი. წინა რიგის ხმოვანი იწარმოება, როდესაც წინ წაწეული ენა წვერით ქვედა კბილებს ებჯინება, ხოლო პირის უკანა ღრუში იქმნება თავისუფალი არე. წინა რიგის ხმოვნებია **ი, ე**.

უკანა რიგის ხმოვანი მაშინა გვაქვს, თუ უკან დაწეული ენა უახლოვდება რბილ სასას, ენის წვერი კი დაშვებულია და რამდენადმე დაშორებული ქვედა კბილებს. უკანა რიგის ხმოვნებია — **ო, უ**, საშუალო მდგომარეობა უკავია ენას **შუა** რიგის ხმოვნების დროს; შუა რიგის ხმოვანია **ა**.

იმის მიხედვით, თუ რამდენად აწეულია ენა მაგარი სასისაკენ, განასხვავებენ **მაღალი** აწეულობის (ასეთია: **ი, უ**), **დაბალი** აწეულობის (ასეთია **ა**) და **საშუალო** აწეულობის (ხმოვნები **ე, ო**) ხმოვნებს. მაღალი აწეულობის ხმოვანი (**ი, უ**) ჩვეულებრივ დაჭიმულ (ანუ დახურულ, ვიწრო) ხმოვნად ითვლება, დაბალი აწეულობის ხმოვანი, პირიქით დაუჭიმავი (ანუ ღია, ფართო) ხმოვანია, მაგრამ ხშირად ლაბარაკობენ ღია **ი**-სა ან **ო**-ს და დახურული **ი**-სა ან **ო**-ს შესახებ ერთმანეთთან შეფარდებით.

ბაგეების მონაწილეობის მიხედვით განასხვავებენ ბაგისმიერ (ანუ ლაბიალიზებულ ხმოვნებს), ხმოვნებს, როგორცაა **უ, ო** და არაბაგისმიერებს (ანუ არალაბიალიზებულებს); ასეთებია **ი, ა, ე**.

ხმოვნების წარმოთქმის დროს რბილი სასა, როგორც წესი, ებჯინება ხახის უკანა კედელს და ამოსუნთქული ჰაერის ნაკადს უხშავს გზას ცხვირის ღრუსაკენ. ჰაერის ნაკადი გამოდის პირის ღრუში. ასეთ შემთხვევაში მიიღება **წმინდა** ხმოვნები. მაგრამ რბილი სასა შესაძლებელია დაშვებული დარჩეს და მაშინ ჰაერის ნაკადი მოხვდება ცხვირის ღრუში და გვაძლევს ცხვირის მიერობით დახასიათებულ ხმოვნებს, — **ნაზალიზებულ** ხმოვნებს. ასეთი ხმოვნები ახასიათებს, მაგ., ფრანგულ ენას.

¹ ასეთი ვითარება გვაქვს ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში.

§ 44. გრძელი ხმოვნები. ხმოვანი შეიძლება იყოს **გრძელი** და **მოკლე**. განსხვავება მათ შორის **რაოდენობრივია**: გრძელი ხმოვნის არტიკულაცია შესაძლებელია მოკლე ხმოვნის არტიკულაციაზე ორჯერ უფრო ხანგრძლივი იყოს. გრძელი და მოკლე ხმოვნების არტიკულაციის ხანგრძლიობის აბსოლუტური სიდიდე დამოკიდებულია მეტყველების ტემპზე; როცა მეტყველების ტემპი სწრაფია (მაგალითად, ცხარე კამათის დროს, სხაპა-სხუბით ლაპარაკის დროს), ხმოვნები არ წარმოითქმის იმავე ხანგრძლიობით, როგორც დამახასიათებელია, მაგალითად, რადიოს დიქტორის მეტყველებისათვის. მაგრამ, მეტყველების როგორც სწრაფი, ისე ნელი ტემპის დროს რაოდენობრივი შეფარდება გრძელი და მოკლე ხმოვნისა დაცულია.

განასხვავებენ ხმოვნის სიგრძეს „ადგილმდებარეობის მიხედვით (*de positione* — მაგალითად, ორი თანხმოვნის წინ) და „ბუნებრივ სიგრძეს“ (*de natura*), ე. ი. სიგრძეს ხმოვანი ბგერის ადგილმდებარეობისაგან დამოუკიდებლად. ასეთი სიგრძე ახასიათებდა ხმოვნებს, მაგალითად, ბერძნულსა და ლათინურში (სადაც იგი გრამატიკული ფორმების სხვაობასაც უჩვენებდა). ბერძნულ და ლათინურ ენებში გრძელი და მოკლე ხმოვნების განსხვავება საფუძვლად ედო ლექსთწყობას (ე. წ. მეტრიკული ლექსთწყობა).

§ 45. დიფთონგი და ტრიფთონგი. ხმოვანი ბგერა მარცვალს ქმნის (ბა-ლა-ხი, მე-ზო-ბე-ლი, მცე-ნა-რე...).

ორი (და სამი) ხმოვანი უშუალო მეზობლობაში შეიძლება მოგვევლინოს, როგორც სრული, თანაბარი სიდიდის ფონეტიკური ერთეული, და თითოეულმა მათგანმა წარმოქმნას მარცვალი (**ააშენა, დღეები, ფილოლოგიის, ზოოლოგია... დააარსა, გააადვილა...**). მაგრამ ორმა ხმოვანმა ბგერამ შესაძლებელია ერთი მარცვალი შექმნას, ამასთან ერთი ხმოვანი სრულადაა დაცული, მეორე კი მოკლე (სუსტი) იქნება. ორი ხმოვნის ასეთ შეერთებას ერთ მარცვალში ეწოდება დიფთონგი (ბერძნულისაგან *dis* „ორმაგი“, *phthongos* „ბგერა“). ასეთია: **აფ, ეფ, ოფ, უფ... და, დე, დო, დუ...**

დიფთონგებში ჩვეულებრივ მონაწილეობენ **ფ** და **ჟ** (წყვილბაგისმიერი **w**); **ფ** მომდინარეობს **ი** ხმოვნიდან, **ჟ** — **უ** ხმოვნიდან.

დიფთონგი **დამავალია**, როდესაც ის იწყება სრული ხმოვნი და გადადის სუსტ ხმოვანში: რუს. , , , ... ძვ. ქართულის: ძმაფ, დღეფ, ყრუფ...

დიფთონგს **ადმავალი** ეწოდება, როდესაც იგი იწყება სუსტი ხმოვნი და გადადის სრულ ხმოვანში. გერმ. *ja* (და) „კი“, „ღიან“, ფრანგ. *moi* (მჟა) „მე“...

ნამდვილ დიფთონგებად ითვლება **დამავალი** დიფთონგები. დიფთონგის ანალოგიით ნაწარმოებია ტერმინი მონოფთონგი („ცალხმოვანა“...).

დიფთონგების გარდა შესაძლებელია **ტრიფთონგებიც**: სამი ხმოვნის შეერთება ერთ მარცვალში (ინგლ. twenty-storeyed ტუენტი-სტორედედ) „ოცსართულიანი“: eye ერთ მარცვალს ქმნის).

§ 46. თანხმოვანთა კლასიფიკაცია და ამ კლასიფიკაციის საფუძვლები. თანხმოვანთა კლასიფიკაცია უფრო რთულია, ვინაიდან თანხმოვანთა დახასიათებისას გასათვალისწინებელია ბევრად მეტი მომენტი, ვიდრე ხმოვანთა კლასიფიკაციის დროს.

წარმოთქმაში **ჩქამისა და ხმის** მონაწილეობის მიხედვით თანხმოვნები იყოფა ორ ძირითად ჯგუფად: ერთს ქმნიან **ჩქამიერი** თანხმოვნები (**ბ, ტ, კ, ბ, დ, გ, ს, ზ, შ, ჟ...**); მეორეს — **სონორი** (ნარნარა) თანხმოვნები (**მ, ნ, ლ, რ**). ჩქამიერები შედგებიან ან მხოლოდ ჩქამისაგან, ან ჩქამისა და ხმისაგან, მაგრამ ისე კი, რომ **ჭარბობს ჩქამი**. ჩქამს იწვევს დაბრკოლების გადალახვა მათი წარმოთქმის დროს. სონორ თანხმოვნებში **ჭარბობს ხმა**, რომელიც სახმო სიმების ვიბრაციის შედეგს წარმოადგენს.

დაბრკოლების ხასიათის მიხედვით თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი იყოფა: **ხშულებად** (**ბ, დ, გ, ფ, თ, ქ, პ, ტ, კ...**) და **ნაპრალღვნებად** (**ს, ზ, შ, ჟ...**).

ყოველი ბგერის არტიკულაციაში განარჩევენ **სამ მომენტს** ანუ **ფაზას**.

პირველ ფაზას ეწოდება **შემართვა** (ანუ ექსკურსია; ლათ. excursio „გამორბენა“): ესაა ნეიტრალური (საერთოდ წინანდელი) მდგომარეობიდან სამეტყველო ორგანოების გადასვლა იმ მდგომარეობაში, რომელიც წარმოშობაზე ბგერის საწარმოებლად არის საჭირო.

მეორე ფაზას ქმნის **დაყოვნება** (ანუ მწვერვალი), როდესაც სამეტყველო ორგანოები ბგერის წარმოშობაზე მოძრაობას შეასრულებენ (ანდა საამისოდ საჭირო მდგომარეობაში რჩებიან).

მესამე ფაზას შეადგენს **დამართვა** (ანუ რეკურსია, ლათ. recursio „უკურბენა“).

ხშულ თანხმოვანთა წარმოთქმისას პირველ ფაზას (შემართვას, ექსკურსიას) ქმნის **ხშვა** (ანუ **იმპლოზია**; ლათ. implosio) „ხმაურით დახურვა“, მესამე ფაზას **განხშვა** (ანუ სკდომა, ექსპლოზია; ლათ. explosio „ხმაურით გახსნა“). მეორე ფაზა — ე. ი. ხშვასა და განხშვას შორის — ხშულ თანხმოვანთა წარმოებაშიც **დაყოვნებაა**.

ასე, მაგალითად, **ბ** ბგერის წარმოთქმისას ხშვას ბ ა გ ე ე ბ ი აწარმოებენ, **დ**-ს წარმოთქმისას კი — ე ნ ა, რომელიც ზედ კბილებს ებჯინება.

განხშვის მექანიზმობა აკუსტიკურად აღიქმის, როგორც სკდომა. აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით ხშულებს მ ს კ დ ო მ ე ბ ი (ანუ ექსპლოზიურიები) ეწოდება. რამდენადაც ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ ბგერის არტიკულაციას აკუსტიკურ მომენტთან შედარებით, ბუნებრივად

მიგვაჩნია ამ ბგერებს **ხშულები** ვუწოდოთ. ასეთი ხშული თანხმოვნებია, მაგალითად: **პ, ტ, კ, ბ, დ, გ, მ, ნ, ლ...**

თუ ხშვის დაყოფნა გრძელდება, მივიღებთ **გრძელ თანხმოვანს**: ასეთია ორი ერთნაირი თანხმოვნის წარმოთქმა უშუალო მეზობლობაში: **ადიდდა, შედედედა... ნამმა, გემმა...** აქ ორი **დ**-ს, ორი **მ**-ს ნაცვლად წარმოითქმის ერთი თანხმოვანი — **დ, მ** — მაგრამ ხშვის უფრო ხანგრძლივი დაყოფნებით, — ესაა „გრძელი **დ**“, „გრძელი **მ**“.

ნაპრალოვანთა არტიკულაციის დროს ორგანოები კი არ იკეტება, არამედ მხოლოდ უახლოვდება ერთმანეთს; ხშვის ნაცვლად მიიღება ნაპრალი და ის ქმნის დაბრკოლებას. ნაპრალში გავლილი ჰაერი ხახუნს იწვევს. ასე იწარმოება, მაგალითად: **ს, შ, ზ, ყ, ხ, ღ**. ასეთ თანხმოვნებს უწოდებენ ნაპრალოვნებს, რამდენადაც მხედველობაში გვაქვს დაბრკოლების ხასიათი, ანდა სპირანტებს ანდა კიდევ ფრიკატივებს, რამდენადაც მხედველობაში იღებენ ჰაერის ხახუნს (ლათ. *fricare* „ხახუნი“).

ნაპრალოვანთაგან უნდა განვასხვავოთ **ფშვინვიერები** ანუ ასპირატები, რომელთა წარმოთქმა ხასიათდება ძლიერი ფშვინვიით. ასეთია ქართული და სომხური ფშვინვიერები **ფ, თ, ქ**, რუსული **ფ, თ, ქ**, ბერძნული **ფ, თ, ქ**, ძველი ინდური **ph, th, kh, bh, dh, gh...**

ნაპრალოვანი თანხმოვნები — ხშულებისაგან განსხვავებით — მყოვარებია: **ს, ზ, შ, ყ...**; მათი წარმოთქმა შესაძლებელია გაბმულად.

მარტივ ხშულ და ნაპრალოვან ბგერებს უპირისპირდება **რთული თანხმოვნები** ანუ **აფრიკატები** (**ძ, ჯ, ხ, ჩ, წ, ჭ...**). აფრიკატების არტიკულაცია აერთიანებს ხშულებისა და ნაპრალოვნების არტიკულაციას გარკვეულ მომენტებს: პირველი ორი მომენტი — ხშვა და დაყოფნა — აფრიკატის არტიკულაციაში წარმოებს ისევე, როგორც ეს ხშულებთან გვაქვს, უკანასკნელი მომენტი — განხშვა — წარმოებს ისე, როგორც ნაპრალოვნებისა, ამგვარად **ც** თითქოს შედგენილია **თ+ს, ჩ=თ+შ**, ასევე: **ძ=დ+ზ, ჯ=დ+ყ: წ=ტ+ს, ჭ=ტ+შ**. ცხადია **ც** არ უდრის **თს**-ს, ისევე როგორც **ჩ** არ შეიძლება ჩავთვალოთ **თ**-სა და **შ**-ს შენაერთად და ა. შ. აფრიკატებში (**ც, ჩ, ძ, ჯ, წ, ჭ**) ეს ელემენტები **ორგანულადაა შერწყმული**. ამიტომ აფრიკატებს **შერწყმულ** თანხმოვნებსაც უწოდებენ.

დაბრკოლების წარმოქმნის ადგილის მიხედვით გვექნება თანხმოვნები:

წყვილბაგისმიერები (ანუ ბილაბიალურები): **ბ, მ**.

ბაგე-კბილისმიერები (უფრო ზუსტად: კბილ-ბაგისმიერები ანუ დენტო-ლაბიალურები): **ვ, ფ**.

წინაენისმიერები: კბილისმიერები (დენტალურები): **დ, ტ, ნ, ლ, ს, ზ, ც**.

ნუნისმიერები (ანუ ალვეოლურები): **ჯ, ჩ, ჭ, შ, ყ, რ**.

შუაენისმიერები (პალატალურები): **ყ**.

უკანაენისმიერები (ველარულები): **გ, კ, ქ, ხ, ღ.**

ნახისმიერები (ფარინგალები): **ყ, ჳ.**

ხორხისმიერები (ლარინგალები): **ჰ.**

რბილი სახის მონაწილეობის მიხედვით:

წმინდა (არაცხვირისმიერი) თანხმოვნები — რბილი სასა აწეულია და ხურავს გზას ცხვირის ღრუსაკენ (**ბ, დ, პ, ტ, ფ, კ, გ, ქ, ხ, ზ, ც...**).

ცხვირისმიერები — რბილი სასა დაშვებულია, ჰაერი გამოდის ცხვირის ღრუში (**მ, ნ**).

სახმო სიმების მონაწილეობის მიხედვით გვექნება თანხმოვნები:

მჟღერები: მათი წარმოებისას სახმო სიმები ჟღერენ: **ბ, დ, გ, ზ, უ, მ, ნ, ლ, რ, ვ.**

ყრუები: მათი წარმოთქმის დროს სახმო სიმები არ ჟღერენ: **პ, ტ, ხ, შ, ფ, თ, ხ.**

გარდა ამისა, შეიძლება ვილაპარაკოთ თანხმოვანთა ნაზალიზაციის (იხ. გვ. 151), ლაბიალიზაციის (იხ. გვ. 153), პალატალიზაციის (იხ. გვ. 152) შესახებ. აღსანიშნავია, რომ ლაბიალიზაციის, პალატალიზაციის შედეგად შესაძლებელია წარმოიშვას დამოუკიდებელი ფონემები (ასე, მაგალითად, აფხაზურ ენაში არსებობს ლაბიალიზებული წინაენისმიერი ფონემები. **ღ, ტ°, ძ°, ც°...**), პალატალური: **გ', კ'...**

§ 47. თანხმოვანთა არტიკულაციის თავისებურებანი და მათი ცვლის შესაძლებლობანი. თანხმოვანთა სრული დახასიათება შეიძლება წარმოვადგინოთ, თუ გავითვალისწინებთ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ მომენტს: ჩქამიერია თანხმოვანი თუ სონორი, მარტივი არის იგი თუ რთული, ხშული თუ ნაპრალოვანი, ბაგისმიერი, წინაენისმიერი თუ უკანაენისმიერი..., წმინდა თუ ცხვირისმიერი, მჟღერი თუ ყრუ, ფშვინვიერი თუ მკვეთრი...

თანხმოვანი ბგერა **ბ** არის:

ჩქამიერი

წმინდა (არაცხვირისმიერი)

მარტივი

ხშული

წყვილბაგისმიერი

მჟღერი.

თანხმოვანი ბგერა **მ** არის:

სონორი

ცხვირისმიერი

მარტივი

ხშული

წყვილბაგისმიერი

მჟღერი.

როგორც ამ „საანკეტო“ მონაცემებიდან ჩანს, **ბ** და **მ** მხოლოდ იმით განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რომ ერთი (**ბ**) არის ჩქამიერი, არაცხვირისმიერი (წმინდა) თანხმოვანი, ხოლო მეორე — (**მ**) არის სონორი, ცხვირის-

მიერი. სხვა ნიშნების მიხედვით კი ისინი არ განირჩევიან. ამგვარად, არსებითად მხოლოდ რბილი სასის სხვადასხვაგვარი მონაწილეობა განასხვავებს წყვილბაგისმიერი **ბ** და **მ** თანხმოვნების არტიკულაციას ერთმანეთისაგან.

ასეთივეა წინაენისმიერი **დ** და **ნ**-ს არტიკულაციათა ურთიერთობა:

თანხმოვანი **დ** არის:

ჩქამიერი
წმინდა (არაცხვირისმიერი)
მარტივი
ხშული
წინაენისმიერი
მჟღერი.

თანხმოვანი **ნ** არის:

სონორი
ცხვირისმიერი
მარტივი
ხშული
წინაენისმიერი
მჟღერი.

თანხმოვანი **ს** არის:

ჩქამიერი
წმინდა
მარტივი
ნაპრალოვანი
წინაენისმიერი
ყრუ

თანხმოვანი **ზ** არის:

ჩქამიერი
წმინდა
მარტივი
ნაპრალოვანი
წინაენისმიერი
მჟღერი

თანხმოვანი **შ** არის:

ჩქამიერი
წმინდა
მარტივი
ნაპრალოვანი
ნუნისმიერი
ყრუ
ფშვინვიერი

თანხმოვანი **ც** არის:

ჩქამიერი
წმინდა
რთული
ხშული
წინაენისმიერი
ყრუ
ფშვინვიერი

თანხმოვანი **ჩ** არის:

ჩქამიერი
წმინდა
რთული
ხშული
ნუნისმიერი
ყრუ
ფშვინვიერი

თანხმოვანი **ჭ** არის:

ჩქამიერი
წმინდა
რთული
ხშული
ნუნისმიერი
მჟღერი
არაფშვინვიერი

თანხმოვნები შეიძლება ქმნიდნენ წყვილულებს (მაგალითად, რუსული ენის – , – , – , – , – ...), ანდა იყვნენ ცალ-ცალად (მაგალ. რუს., ქართ. **მ, ნ, ლ, რ...**). იბერიულ-კავკასიურ ენებში წყვილულებისა და ცალეულების გარდა მოგვეპოვება **სამეულებიც**; სამეულს ქმნის **მუღერი, ყრუ ფშვინვიერი** და **მკვეთრი** (გ. ახვლედიანი); **სამეულებია: ბ, ფ, პ; დ, თ, ტ, ძ, ც, წ; ჯ, ჩ, ჭ; გ, ქ, კ.** ადიღურ (ჩერქეზულ) ენებში **ოთხეულებსაც** გამოყოფენ (გ. როგავა). ოთხეულში შედის: **მუღერი ყრუ ფშვინვიერი, მკვეთრი** და **ნახევრად მკვეთრი.**

რაც უფრო მეტი საერთო ნიშნები აქვს ორი ბგერის არტიკულაციას, მით უფრო ადვილად შეიძლება შეენაცვლონ ისინი ერთმანეთს, გადავიდნენ ერთი-მეორეში: ბ და მ, დ და ნ, ს და ზ, ს და შ, ც და ჩ შეუდარებლად უფრო ადვილად შეიძლება შეენაცვლონ ერთმანეთს, ვიდრე, მაგალითად, **ბ და დ, მ და პ,** რომ არ ვილაპარაკოთ ისეთ ბგერებზე, როგორიცაა, **ბ და ტ, ნ და კ, ს და გ...** შუამავალი საფეხურების გარეშე ეს უკანასკნელები საერთოდ არ შეიძლება გადავიდნენ ერთი მეორეში: იმდენად განსხვავებულია მათი არტიკულაცია.

§ 48. ბგერის წარმოება ცალკე და სხვა ბგერებთან ერთად (კოარტიკულაცია). ზევით ბგერათა წარმოებას რომ ვახსიათებდით, მხედველობაში გვქონდა ცალკე აღებული ბგერა. ცოცხალს მეტყველებაში ცალკე აღებული ბგერები კი არა გვაქვს, აქ სიტყვები და სიტყვებისაგან შემდგარი წინადადებებია მოცემული. ცოცხალ მეტყველებაში ბგერათა შენაერთები გვაქვს.

როცა რამდენიმე ბგერა ერთად იწარმოება, **თითოეული მათგანის წარმოება** გარკვეულ ცვლილებებს განიცდის. ამრიგად, უნდა განვასხვავოთ ცალკე აღებული ბგერის წარმოება (არტიკულაცია) და ერთმანეთთან შეხამებულ ბგერათა წარმოება ანუ ბგერათა **თანაარტიკულაცია, კოარტიკულაცია** (ლათინ. coarticulatio: co- „თანა“, articulatio „წარმოება“, „არტიკულაცია“).

გ თანხმოვანი მუღერია, მაგრამ ეს ბგერა ერთნაირი როდია სიტყვაში „გული“ და სიტყვაში „გპირდება“. ეს ორი **გ** განსხვავდება ფიზიოლოგიურადაც და აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვითაც.

კოარტიკულაციასთან დაკავშირებული ცვლილებები შეიძლება შევადაროთ იმ ცვლილებებს, რომელთაც გადაბმის დაწერილ ასოთა მოხაზულობა განიცდის: გადაბმით დაწერილი ასოები განსხვავდება ცალკე დაწერილი ასოებისაგან ზოგჯერ იმდენად, რომ ამოკითხვა ჭირს (არაბულ ანბანში ზოგიერთი ასოს, მაგალ. **ბ, კ, ფ, ღ**-ს მოხაზულობა — თვალსაჩინოდ განსხვავდება იმისდა კვალად, თავშია იგი, ბოლოში ან შუაში, რა ასო უძღვის ან მოსდევს).

ერთად წარმოთქმულ ბგერებს გაბმულ მეტყველებაში კომპაქტურ ფონეტიკურ ერთეულებად — მარცვლებად, სიტყვებად, ტაქტებად — აყალიბებს **მახვილი**.

მახვილი ბგერითს ცვლილებებს იწვევს (სიტყვაში, წინადადებაში). რიგი ბგერითი ცვლილებებიც დაკავშირებულია ბგერების **კოარტიკულაციასთან**.

ამისდა კვალად საჭიროა განვიხილოთ მახვილის სახეები, აგრეთვე კოარტიკულაციასთან დაკავშირებული — თუ სხვა — ფონეტიკური ცვლილებები.

§ 49. ფონეტიკური მახვილი და მისი სახეები. მახვილი ეწოდება **ხმის გაძლიერებას** ან **ტონის ამადლებას** სიტყვის ამა თუ იმ მარცვალზე (ან მარცვლებზე). მარცვალი, რომელსაც ხვდება მახვილი, იწოდება **მახვილის მატარებელ** მარცვლად.

განასხვავებენ მახვილის ორ სახეს; ერთია **დინამური** ანუ **ექსპირატორული** მახვილი, მეორეა — **ტონური** ანუ **მუსიკალური** მახვილი.

დინამური ეწოდება ისეთ მახვილს, როცა მახვილის მატარებელ მარცვალში ხმა ძლიერდება, ე. ი. მატულობს სახმო სიმების რხევის გაქანება (§ 39). შდრ. ქართული: დედა (და არა: დედა), მუშა (და არა: მუშა), სარკე (და არა: სარკე), ცხენი (და არა: ცხენი), კედელი (და არა: კედელი ან კედელი). რუსული: а́, а́, о́ , о́ , е́ , е́ ...

დინამურ მახვილს უწოდებენ **ექსპირატორულსაც** ანუ ამოსუნთქვითს, რადგანაც ვარაუდობენ, თითქოს დინამური მახვილისთვის ნიშანდობლივი იყოს ამოსუნთქული ჰაერის რაოდენობის გადიდება (ეს ექსპერიმენტულად არ დადასტურდა. ამდენად ტერმინი „ექსპირატორული“ არაა გამართლებული; „დინამური“ უფრო ზუსტი ტერმინია).

ტონური ანუ **მუსიკალური** ეწოდება ისეთ მახვილს, როდესაც მახვილის მატარებელ მარცვალში ტონი უფრო მაღალია, ე. ი. სახმო სიმების რხევათა სიხშირე მატულობს (§ 39).

ტონური მახვილის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ მთიულურში შემორჩენილი ტონის გაძლიერება (სიტყვის მეორე მარცვალზე ბოლოდან): იქ ეყ-ა-რ-ა... ეგ ა-რი... გაიმართ-ე-ბა თამაშ-ო-ბა...

უნდა აღინიშნოს, რომ ხმის გაძლიერებას თან ახლავს ტონის ერთგვარი აწევაც (და — პირიქით). ეს ნიშნავს: ენაში არა გვაქვს მხოლოდ და მხოლოდ დინამური ანდა წმინდა ტონური მახვილი, არამედ ჭარბობს ერთ-ერთი მათგანისათვის დამახასიათებელი მომენტები.

დინამური მახვილი გვაქვს რუსულში, უკრაინულში, ბელორუსულში, ქუთთულში, სომხურში, აზერბაიჯანულში, უზბეკურში, ყაზახურში, გერმანულში, ინგლისურში... დინამური იყო მახვილი ლათინურში.

ტონურია მახვილი ლიტაურში, სერბულში, ჩინურში, იაპონურში... ტონური მახვილი ჰქონდა ძველ ინდურსა და ძველ ბერძნულს.

დინამური მახვილი შეიძლება იყოს **ძლიერი** (მახვილის მატარებელი მარცვალი მკვეთრად გამოირჩევა) ანდა **სუსტი** (მახვილიანი მარცვალი მკვეთრად არ გამოირჩევა).

ძლიერი დინამური მახვილის ნიმუშს რუსული იძლევა, სუსტისას — ქართული; შდრ. ქართ. მდინარე და რუს. а, კედელი და а... მახვილი და э ... რუსული სიტყვის გაგონებისას მახვილის მატარებელ მარცვალს ერთბაშად შევნიშნავთ, იგი მკვეთრად გამოიყოფა. ქართულში კი არც ისე ადვილია იმის ჩვენება, რომ „მდინარე“-ში მახვილი ი-ს ხვდება, „კედელ“-ში პირველ ე-ს, ხოლო „მახვილ“-ში ა-ს (შდრ. მდინარე — მდინარე — მდინარე... კედელი, კედელი, კედელი... მახვილი, მახვილი, მახვილი...). მახვილიანი მარცვალი ქართულში საძებარია, იმდენად მკრთალად გამოიყოფა იგი სიტყვაში¹.

მრავალმარცვლიან სიტყვაში **მთავარი მახვილის** გარდა მეორეხარისხოვანი მახვილიც (თანამახვილიც) შეიმჩნევა: სწსწავლებელი... დაწესებულება... ხელმძღვანელობა... აქ მთავარი მახვილი მოუდის მესამე მარცვალს ბოლოდან, მეორეხარისხოვანი კი — პირველ მარცვალს — თავში.

ზოგ ენაში მახვილი **მკვიდრია** ანუ **ფიქსირებული**, ზოგში — **თავისუფალი**. მახვილი მკვიდრია ანუ ფიქსირებული, თუ სიტყვაში ის ყოველთვის **გარკვეულ მარცვალზე** მოდის: პირველზე ანდა მეორეზე — ბოლოდან, პირველზე — თავიდან და სხვ... ასე, მაგალითად, მკვიდრი მახვილი ახასიათებს სომხურს, ფრანგულს; ორივე ენაში მახვილი უკანასკნელ მარცვალზე მოდის: სომხ. დროშაქ „დროშა“, ბარარან „ლექსიკონი“... ფრანგ. drapeau დრაპა „დროშა“, dictionnaire დიქსიონერ „ლექსიკონი“... პოლონურში მახვილი ხვდება ბოლოდან მეორე მარცვალს, გერმანულში — თავიდან პირველს (თუ იგი თავსართი არაა)...

მახვილს თავისუფალი ჰქვია, თუ ის არაა დაკავშირებული გარკვეულ მარცვალთან, თუ ის შეიძლება მოდიოდეს სხვადასხვა მარცვალზე. თავისუფალი მახვილი აქვს რუსულ ენას: აქ მახვილი სიტყვის ბოლო მარცვალზედაც მოვა და თავ მარცვალზედაც, სიტყვის შიგნითაც ამა თუ იმ მარცვალზე. შდრ.: а, а, э , а, а ... о , и , и , и ... о , э , а , э , и ...

¹ მახვილის მატარებელ ხმოვანს ქართულში მარტივად შეიძლება მივაკვილოთ, თუ მეტი-მეტად გავაძლიერებთ რიგ-რიგად ყველა ხმოვანს: რასაც მახვილი შეეფერება, ის იგუებს ხმის ასეთ გაძლიერებას, რაც მახვილს არ ატარებს, ის უცნაურად ისმის ხმის ასეთი გაძლიერებისას.

თავისუფალი მახვილი თავის მხრივ შეიძლება იყოს **მუდმივი**, როცა იგი ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ფორმებში ერთსა და იმავე მარცვალზე მოდის, და **მოძრავი**, როცა იგი სხვადასხვა ფორმებში სხვადასხვა მარცვალზეა. ასე, მაგალითად, მუდმივი მახვილი აქვს რუსულ სიტყვებს: **ó , ó , ð : ó , ó , ó , ó ... ó , ó , ó ...** აქ მახვილი სულ -ს ხვდება. ასევე: -ში — მეორე მარცვალს ბოლოდან, -ში — პირველს.

მოძრავია მახვილი ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა: **é , ó , á , á , á... შდრ.: é , ó , მაგრამ მრავლობითში, é , ...** აგრეთვე: **á , á , á — მხლ. ნათესაობითში: ð , ð , рукѣ** და **მრავლ. სახელობითში: ó , é , ý ...** მხოლოდობითის ნათესაობითი და მრავლობითის სახელობითი აქ გარჩეულია მახვილით: **ð , стенѣ , рукѣ** ერთი მორფოლოგიური ოდენობაა, **ó , é , ý —** მეორე. ამგვარად, **ფონეტიკური საშუალება** (მახვილი) **ასრულებს მორფოლოგიურ ფუნქციას**. მახვილმა შეიძლება განასხვავოს **სიტყვათა მნიშვნელობაც**. შდრ. რუს. **á „ფქვილი“** და **ý „ტანჯვა“, „ვაება“;** **ó „ბოქლომი“** და **á „ციხე-კოშკი“...** მახვილი ასეთ შემთხვევაში ასრულებს **სემანტიკურ ფუნქციას**.

§ 50. ლოგიკური მახვილი. მახვილის საშუალებით, გაძლიერებულად წარმოთქმით, შეიძლება გამოიყვოს **მთელი სიტყვა** წინადადებაში ანდა **მთელი წინადადება** ნაწყვეტში, თუკი გვინდა ყურადღება მივაქციოთ, გავხაზოთ სათანადო სიტყვის ანდა წინადადების მნიშვნელობა. ასეთ მახვილს **ლოგიკური მახვილი** (აზრითი მახვილი) ეწოდება. „პირველკურსელებმა გამოცდა ენათმეცნიერებაში კარგად ჩააბარეს“. ამ წინადადებაში ლოგიკური მახვილი შეიძლება მოხვდეს სიტყვას **პირველკურსელებმა** (გამოცდა კარგად ჩააბარეს **პირველკურსელებმა** და არა, ვთქვათ, **მეორეკურსელებმა**), ანდა სიტყვას: **ენათმეცნიერებაში** (გამოცდა კარგად ჩააბარეს **ენათმეცნიერებაში** და არა, ვთქვათ, ლოგიკაში), ანდა სიტყვას: **კარგად** (ენათმეცნიერებაში გამოცდა ჩააბარეს **კარგად** და არა, საშუალოდ, უფერულად) და ასე შემდეგ...

საუბრის დროს ლოგიკური მახვილი იწვევს სიტყვათა რიგის ერთგვარად შეცვლასაც: **კარგად** ჩააბარეს გამოცდა ენათმეცნიერებაში პირველკურსელებმა... **ენათმეცნიერებაში** ჩააბარეს გამოცდა კარგად და სხვ. ამ საშუალებას, — სიტყვის ადგილის ცვლას, — თავისუფლად ვერ გამოიყენებს ენა, თუ სიტყვათა რიგი ენაში განსაზღვრულია.

ზეპირ მეტყველებაში ლოგიკურ მახვილს გავიგონებთ, ნაწერში კი კონტექსტი არკვევს, რა სიტყვაზე მოდის ლოგიკური მახვილი. ლოგიკური მახვილი რომ დავსვათ, წინადადების მნიშვნელობა უნდა გვესმოდეს. თუ ტექსტი უცხო, გაუგებარ, ენაზეა დაწერილი, ლოგიკურ მახვილს ვერ დავსვამთ.

ლოგიკური მახვილი წინადადებაში სიტყვათა მნიშვნელობას (ნაწყვეტში — წინადადებათა მნიშვნელობას) გახაზავს და ამდენად მას **სტილისტიკური** ფუნქცია აქვს. ლოგიკური მახვილი სტილისტიკის საგანს შეადგენს (ისევე, როგორც ო — ა სიტყვათა სხვაობა სემანტიკის ანუ სემასიოლოგიის შესასწავლია და ხ — ე ფორმათა სხვაობას მორფოლოგია ითვალისწინებს).

ლოგიკურ მახვილს უახლოვდება თავისი დანიშნულებით ინტონაციის ცვლა სიტყვის წარმოთქმისას. ავიღოთ სიტყვა „ჩავაბარე“, რომელიც თქვა სტუდენტმა საგამოცდო ოთახიდან გამოსვლისას (ამხანაგების შეკითხვაზე: „რა ქენი?“). ეს „ჩავაბარე“ სხვა ინტონაციით წარმოთქმის, როცა სტუდენტი კმაყოფილია გამოცდის შედეგით, როცა მან კარგად უპასუხა; მაგრამ „ჩავაბარე“-ს სხვა ინტონაცია ექნება, თუ სტუდენტი კარგად ჩაბარებას ვარაუდობდა, და ეს მოლოდინი არ გაუმართლდა, ძლივ-ძლივობით ჩააბარა („საშუალოდ“)...

ეს ინტონაცია ისევე, როგორც ლოგიკური მახვილი, მნიშვნელობის ნიუანსებს გამოსახავს და სტილისტიკის შესწავლის საგანს წარმოადგენს.

§ 51. ენკლიტიკა და პროკლიტიკა. გაბმულ მეტყველებაში ცალკეულ სიტყვას შეიძლება მახვილი არ აღმოაჩნდეს, და ეს უმახვილო სიტყვა მიეკედლოს წინამავალ ანდა მომდევნო სიტყვას, რომელსაც ლოგიკური მახვილი ხვდება. ასეთ უმახვილო სიტყვას თუ ნაწილს ეწოდება **პროკლიტიკა** ან **ენკლიტიკა**, — პროკლიტიკა იმ შემთხვევაში, თუ იგი წინ უსწრებს მახვილიან სიტყვას და ენკლიტიკა, თუ მოსდეს მას (ბერძ. *proklino* „ვიხრები წინ“ და ბერძ. *egklino* ენკლინო „ვიხრები რაიმესკენ“).

ენკლიტიკებად და პროკლიტიკებად ჩვეულებრივ გვევლინება ნაწილაკები, კავშირები, თანდებულები და სხვა დამხმარე სიტყვები, აგრეთვე პირთა ნაცვალსახელები, — მეტწილად ერთმარცვლიანები.

ჭირსა შიგან გამაგრება ვერე უნდა, ვით ქვითკირსა (რუსთაველი). ისა სჯობს მამულისათვის, რომ შვილი სჯობდეს მამასა (ხალხური). თუ ზღვას წყალი არა შესდის, იგიც დაშრება ძირამდის (ანდაზა). კაცსა თუ კაცი სძულს, მისი ჭამა ჭლახა-ჭლუხად ეყურებაო (ანდაზა). ვის უჩივი-და, ბატონსაო, ვისთან ჩივი-და, ბატონთანაო (ანდაზა).

პროკლიტიკის ნიმუშად აქ გვაქვს: **ვით** (ქვითვირსა), **ისა** (ისა სჯობს), **რომ** (რომ შვილი), **თუ** (თუ ზღვას), **არა** (არა შესდის), **იგი-ც** (იგიც დაშრება), **ვის** (ვის უჩივი)... **ენკლიტიკად** გვევლინება: **თვის** (მამულისათვის), **მდის** (ძირამდის), **თუ** (კაცსა თუ), **და** (უჩივი-და, ჩივი-და), **-ო** (ბატონსაო), **თანაო** (ბატონთანაო).

აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება: ერთი და იგივე სიტყვა **-თუ-**, ჩვენს მაგალითებში ხან ენკლიტიკა არის და ხან — პროკლიტიკა: „**თუ** ზღვას წყალი არა შედის“ — **თუ** პროკლიტიკა; „**კაცსა თუ** კაცი სძულს“ — **თუ** ენკლიტიკა.

ახლანდელი თანდებულები **-თვის**, **-კენ**, **-ზე** (-ზედ), **-ში**, **-გან** მუდამ ენკლიტიკად გვევლინება და სახელთან ერთად იწერება; ძველ ქართულში თანდებულები **ზე**, **ში** — ზმნისართი იყო — **ზედა**, **შინა**. **გან**- ძველ ქართულში ზმნასთან პროკლიტიკის როლში გამოდიოდა (გან-ვიდა), სახელთან — ენკლიტიკისაში (ძმისაგან).

ენკლიტიკად ხმარებამ გაამარტივა **ზედა**, **შინა** და აქცია ისინი სახელთან შერწყმულ თანდებულებად. ასევე: სხვათა სიტყვის ნაწილები **-ო** (დაწერსო), **-მეთქი** (დაწერს-მეთქი), **თქო** (დაწერს-თქო) ენკლიტიკად ხმარებული სიტყვებიდან (*ჰვა, თქვა) და წინადადებიდან (მე ვთქვი) მომდინარეობენ. მეშველი ზმნის ა (არის) ენკლიტიკადაა ხმარებული: ახალია... კარგია... პროკლიტიკურად ხმარებული ნაცვალსახელი **მე** ზმნაში პირის ნიშნად იქცა.

ენკლიტიკა და პროკლიტიკა მახვილის წყალობით ჩნდება. ენკლიტიკისა და პროკლიტიკისაგან, თუ ისინი სიტყვას შეერწყმიან, შეიძლება თავსართ-ბოლოსართები მივიღოთ; ამდენად ენკლიტიკა-პროკლიტიკის საკითხი ენის **გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს** თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა.

§ 52. ტაქტი და მარცვალი, როგორც ფონეტიკური ერთეულები. გაბმულ მეტყველებაში შეინიშნება შეჩერება-შეწყვეტა ანუ **პაუზა**. ნაწყვეტი ორ პაუზას შორის ქმნის ცოცხალი მეტყველების ფონეტიკურ ერთეულს, რომელსაც **ფრაზა** შეიძლება ეწოდოს, ფრაზა შეიძლება მოიცავდეს მარტივსა ანდა რთულ წინადადებას.

ფრაზა იყოფა **ტაქტებად**, რომელთაც მახვილი აერთიანებს (ლათინ. *tactum* „შეხება“, „დარტყმა“). „მზევ, შინა-და, მზევ გარეთა, მზევ, შინ შემოდო! (**ხალხური**). მაგალითად მოყვანილ ფრაზაში ოთხი ტაქტი გვაქვს; მათგან ცალკე სიტყვას შეიცავს მხოლოდ უკანასკნელი („შემოდო“), სამი დანარჩენი შედგება ორ-ორი სიტყვისაგან, რომელთაც ერთი მახვილი აერთიანებს.

ტაქტი წარმოადგენს — ფრაზის შიგნით — ყველაზე მსხვილ ფონეტიკურ ერთეულს, მახვილით გაერთიანებულს. **მარცვალი** კი ყველაზე მცირე ფონეტიკური ერთეულია, მახვილის მატარებელი,

მახვილიანი შეიძლება იყოს **სრული ხმოვანი** (ა, ე, ი, ო, უ), ზოგენაში — სონორებიც (ლ, რ, ნ, მ).

რაკი მახვილის მატარებელ ბგერას ხმოვანი წარმოადგენს, ბუნებრივია, თუ სიტყვაში იმდენი მარცვალი გვექნება, რამდენიც სრული ხმოვანია მასში.

მარცვალს ეწოდება **ღია**, თუ ის ხმოვნით ბოლოვდება: „წე-რა“, „თა-მა-ში“, „კე-დე-ლი“, „მე-ზო-ბე-ლი“... ამ სიტყვებში ყველა მარცვალი ღიაა. **მარცვალს** ეწოდება **დახურული**, თუ ის ბოლოვდება თანხმოვნით; „ხვალ“, „ზეგ“, „აქ“, „თან“, „ვწერთ“, „წევს“ — დახურულ მარცვლებს გვაძლევს.

როცა სიტყვა ორი ან მეტი მარცვლისაგან შედგება და სიტყვის შიგნით თავს იყრის რამდენიმე თანხმოვანი (ჰკითხა, კურდღელი, ცეცხლი, გამომცხვარი, იტვრევა, ასკვნის...) მარცვალთა შორის საზღვრის ჩვენება ძნელია, რადგანაც არ არის დადგენილი ობიექტური ფონეტიკური საზომი მარცვალთა გასამიჯნავად (გამომცხვარი — გამომცხვარი — გამომცხვარი — გამომცხვარი).

§ 53. კოარტიკულაციასთან დაკავშირებული ცვლა ბგერათა (ე. წ. კომბინაციური ცვლა). უკვე აღნიშნული გვქონდა (§ 48), რომ ერთი და იმავე ბგერის წარმოება ცალკე და სხვა ბგერებთან ერთად განსხვავებულია: კოარტიკულაციას გარკვეული ცვლილება შეაქვს ბგერის წარმოებაში.

ცვლილებებს, როგორც წესი, განიცდის ბგერის წარმოების პირველი ფაზა, **შემართვა** (ანუ ექსკურსია) და უკანასკნელი, მესამე ფაზა — **დამართვა** ანუ რეკურსია: მომდევნო ბგერის შემართვა წინა ბგერის დამართვას ეკედლება და — პირიქით. მხოლოდ თავკიდური და ბოლოკიდური ბგერები უკავშირდება ერთი ფაზით მეზობელ ბგერას: თავკიდური — დამართვით, ბოლოკიდური — შემართვით.

კოარტიკულაცია ცვლილებათა წყაროა; §§ 43, 45-ში უკვე გვქონდა ლაბარაკი ხმოვნებისა და თანხმოვნების სიგრძეზე, პალატალიზაციასა და ლაბიალიზაციაზე, რასაც იწვევს ერთი ბგერის წარმოების გავლენა მეორისაზე.

აქ განიხილავთ სხვა ცვლილებებს, რომლებიც ბგერათა კოარტიკულაციის პირობებში ჩნდება; ეს ცვლილებებია: ბგერათა **დამსგავსება** ანუ ასიმილაცია, **განმსგავსება** ანუ დისიმილაცია, **გადასმა** ანუ მეტათეზისი, **შენაცვლება** ანუ სუბსტიტუცია, **დასუსტება** ანუ რედუქცია, ბგერის **დაკარგვა** და ახალი ბგერის **წარმოქმნა**.

დამსგავსება ანუ ასიმილაცია ეწოდება ისეთ ცვლას, რომლის შედეგადაც ერთი ბგერა ან მთლიანად ანდა ნაწილობრივ — წარმოების რაიმე მომენტის მიხედვით — დაემსგავსება იმავე სიტყვის სხვა ბგერას (ლათინ. *assimilatio* „დამსგავსება“).

დამსგავსების მაგალითს გვაძლევს თვით ტერმინი ასიმილაცია: ლათინ. *assimilatio* მიღებულია *adsimilatio*-საგან: *ad* წინდებულია და ნიშნავს „თან(ა)“-ს; *similis* — „მსგავსი“. ასიმილაციის მაგალითს გვაძლევს ქართული „მზგავსი-ც“, რომელიც ხშირად ლიტერატურული „მსგავსის“ ნაცვლად იხმარება.

ბგერათა დამსგავსება — ამა თუ იმ სახისა — ფართოდ არის გავრცელებული ყველა ენაში.

ასიმილაცია შეიძლება იყოს **სრული** ანდა **ნაწილობრივი**, **პროგრესიული** ანდა **რეგრესიული**, **კონტაქტური** ანდა **დისტანციური**. ყველა ამ შემთხვევაში საზომი განსხვავებულია.

სრული და **ნაწილობრივი** დამსგავსება **შედეგის** მიხედვითაა გარჩეული.

ნაწილობრივი დამსგავსების ნიმუში იქნება: „მზგავსი“ ლიტერატურული „მსგავსის“ ნაცვლად. აქ დამსგავსება შეეხო მხოლოდ ერთ მომენტს: ყრუ **ს** გაამჟღერა მჟღერი **გ**-ს მეზობლობამ. რუსულ -ში, პირიქით, მჟღერი დააყრუა მომდევნო -მ: - (ეს ვარიანტია რუსულ დამწერლობაში ამჟამად ლიტერატურული).

ხმოვნებში ასეთივე ნაწილობრივი დამსგავსება გვაქვს დიალექტურ ფორმებში: **დვინახა** (**და**-ინახა), **დვიკლო** (**და**იკლო), **დოუწერა** (**და**უწერა) და სხვ.

სრული დამსგავსება გვაქვს დიალექტურ წარმოებაში: ეენტო (აენტო), გეეშა (გაეშა)..., დუუწერა (დოუწერა დაუწერა), დუუხატა (დოუხატა დაუხატა) და სხვა.

რეგრესიულია დამსგავსება, თუ მომდევნო მოქმედებს წინაზე, წინა იცვლება მომდევნოს ზეგავლენით, ემსგავსება მას, ზევით ნაჩვენები მაგალითები სრული თუ ნაწილობრივი დამსგავსებისა ყველა რეგრესიულია. **პროგრესიული** ეწოდება დამსგავსებას, როცა წინა ბგერა იმსგავსებს მომდევნოს. მაგალითად, დიალექტური: „კბილი“ (კბილი), ყბა (ყბა), სიკ¹ვ²ტილი (სიკ¹ვ²დილი)...

თურქული აღაჩ „ხე“, ვთქვათ, დაირთავს თანდებულ **და**-ს („ხე“); უნდა მიგველო აღაჩდა „ხეზე“, გვაქვს აღაჩთა: ყრუ ფშვინვიერმა ჩ-მ დაიმსგავსა მომდევნო მჟღერი **დ**, აქცია იგი ფშვინვიერ **თ**-დ.

პროგრესიულ ასიმილაციას წარმოადგენს ფონეტიკური ბუნების მიხედვით ე. წ. **ხმოვანთა ჰარმონია** თურქულსა და სხვა ალათურ (თურანულ-მონღოლურ) ენებში. მაგალითად: თურქ. ოდა „ოთახი“, დაირთავს

მრავლობითობის ნიშანს -ლარ: ოღალარ „ოთახები“, მაგრამ ევ „სახლი“ — ევლერ „სახლები“. **ლარ** იქნება თუ **ლერ** მრავლობითში, ეს დამოკიდებულია ფუძის ხმოვანზე, სუფიქსის ხმოვანი ემსგავსება ფუძისას. ასევე ზმნის განუსაზღვრელი კილოს სუფიქსი **მაქ** (დაზმაქ „წერა“, ათმაქ „გაგდება“)-**მექ**-ის სახეს იღებს ფუძის ხმოვანთან დამსგავსებით. ბილმექ „ცოდნა“, ქესმექ „ჭრა“...

დამსგავსება შეიძლება იყოს **კონტაქტური**, თუ ერთმანეთზე მოქმედი ბგერები **უშუალოდ მოსდევნ** ერთი მეორეს: „მზგავსი“, „კბილი“, „ეენტო“... მაგრამ ერთმანეთზე შეიძლება მოქმედებდეს ორი ბგერა, რომლებიც ერთმანეთს უშუალოდ არ მოსდევს; ეს იქნება დამსგავსება **დისტანციური** (ე. ი. „მანძილით“ დაშორებულ ბგერათა). დისტანციური ასიმილაციის ნიმუში იქნებოდა იმერული: წვეიდა (წავიდა), მევიდა (მოვიდა)... ფერეიდნული: წოგორთო (წავგართვა), შოგოკრა (შავგეკრა), გუმუ-გუგზავნა (გამოგვიგზავნა)... ეს დისტანციური დამსგავსება სრულია.

სრულია იგი ისეთ მაგალითებშიც, როგორიცაა, თურქ. ბანა „მე“ (მიცემ. ბენა), სანა „შენ“ (მიცემ. სენა), თურქ. ზამან „დრო“ (არაბ. ზემან), თურქ. ბაჰარ „გაზაფხული“ (სპარ. ბეჰარ)...

განმსგავსებას ანუ დისიმილაციას — დამსგავსებასთან შედარებით — გაცილებით ნაკლები ადგილი უჭირავს.

განმსგავსებაც შეიძლება იყოს რეგრესიული და პროგრესიული. **რეგრესიული** განმსგავსების მაგალითი გვაქვს ქართულ „რბილ“-ში. მიღებულია „ლბილ“-ისაგან: გასტეხს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი ტყვიისა ლბილისა (შ. რუსთაველი). „ლბილი“ წარმოშობით ალბობს-ზმნის მიმღებობაა. აგრეთვე: მთიულური ბატარა (პატარა), ბატონი (ისტორიულად პატრონ-ისაგან — მნიშვნელობის ცვლით).

პროგრესიული განმსგავსების ნიმუშებს უხვად გვაწვდის **ურ**-სუფიქსიანი წარმოება: შდრ. კახ-ურ-ი, მაგრამ: აჭარ-ულ-ი, იმერ-ულ-ი, ხევსურ-ულ-ი, რაჭ-ულ-ი... უნდა გვქონოდა: აჭარური, იმერური, ხევსურური, რაჭური...: წინამავალი, ფუძისეული **რ** ცვლის სუფიქსის **რ**-ს **ლ**-დ.

რუს. მიღებულია -ისაგან (შდრ. ლათინ. february). ლათინ. pluralis „მრავლობითი“ მიღებულია plur-aris-ისაგან (შდრ. singul-aris „მხოლოდობითი“, სადაც სუფიქსად გვაქვს -aris და არა „-alis“).

ყველა ამ შემთხვევაში განმსგავსება დისტანციურია და სრული. დამსგავსება და განმსგავსება ყველა ენაში ერთნაირი სახისა არაა. ქართულს, მაგალითად, ახასიათებს დამსგავსება რეგრესიული და განმსგავსება პროგრესიული (ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე). ქართულში იშვიათია პროგრესიული დამსგავსება, ბევრს ენაში (მაგალ. რუსულში), პირიქით, იშვიათია პროგრესიული განმსგავსება (ქართულში კი იგი ჩვეულებრივია).

გადასმა ანუ მეტათეზისი (ბერძ. metathesis) ბგერის ადგილის ცვლაა სიტყვაში. გადასმის მაგალითები სალიტერატურო ქართულშიც გვაქვს და დიალექტებშიც. ხვნა ხნვა (შდრ. ხნავ-ს), კვლა კლვა (შდრ. კლავ-ს), ძვრა ძრვა (შდრ. ძრავ-ს)... **ვ**-ბგერამ გადაინაცვლა სონორების მეზობლობაში: **ნ, ლ, რ**-ს შემდეგ მოქცეული **-ვ** მათ წინ გადმოვიდა. დიალექტებიდან გადასმის ცნობილი მაგალითებია: შხირი (ხხირი), დამბული (დაბმული), გასხნილი (გასხნილი), ძრიელ (ძლიერ), რუს. „თეფში“ მიღებულია -საგან (გერმ. Teller), -ისაგან (გერმ. Futteral)...

შენაცვლება ანუ სუბსტიტუცია (ლათ. სუბსტიტუციო) ნიშნავს ერთი ბგერის შეცვლას იმავე რიგის მეორე ბგერით. ქართულში ხხირია **ვ**- და **მ**-ს შენაცვლება: დიალექტური: მასკვლავი (ვარსკვლავი), თესამს (თესავს), სამსე (სავსე), ნამთი (ნაფთი ნავთი), მიწრო (ვიწრო), მითამ (ვითამ)...

ბგერის დასუსტება ანუ რედუქცია (ლათ. reductio „დაყვანა“) მეტწილად საკომბინაციო ცვლილებაა. ჩვეულებრივად ინტენსიური მახვილი იწვევს ხმოვნის დასუსტებას; ხმოვანი მით უფრო სუსტდება, რაც უფრო დაშორებულია იგი სიტყვაში მახვილიან მარცვალს. რუს. სიტყვაში **ჩ** ორი იწერება, ნამდვილად პირველ -ს ნაცვლად, რომელიც ყველაზე დაშორებულია მახვილიან -ს, გამოითქმის ირაციონალური **გ** ბგერა.

ქართულში **ო**-ხმოვანი შეიძლება დასუსტდეს და **ვ**-დ იქცეს: **იორი** — ნათეს. **ივრის**, ნი**ორი** — ნათეს. ნი**ვრის** (ეს დასუსტებული **ო** ბაგისმიერი ბგერის მეზობლობაში დაიკარგება კიდევ: დილომი, ნათეს. დილმის (დიღმის).

ბგერის დასუსტება-დაკარგვის საპირისპირო მოვლენაა **ბგერის განვითარება**: იმერ. გუმ-ბ-რა-ში (გვიმრა) **ბ** განვითარდა **მ**-ს მეზობლობაში... **ვ**-არის განვითარებული **ო**-ს შემდეგ სიტყვაში: დაბოლო-ვ-ება, ძვ. ქართ. სარწმუნო-ვ-ება...

§ 54. ბგერათა ცვლა ზოგადი ხასიათისა (ე. წ. სპონტანური ცვლა). როგორც ვნახეთ, ბგერათა კომბინაციური ცვლილების მიზეზი ბგერათა ურთიერთობაშია და სათანადო სიტყვაში იჩენს თავს. მაგრამ ბგერა შეიძლება იცვალოს ისე, რომ მისი მიზეზი არ იძებნება სიტყვაში, სადაც ცვლილება მოხდა.

ქიზიყურში, მაგალითად, შენიშნულია **ს**-ბგერის შეცვლა **ძ**-დ: გააკეთე, ააშენე... გააკეთეს, ააშენეს-ის ბადალად. ...ძმა (უთხრა) = ძმას (უთხრა)... რა იწვევს **ს**-ბგერის ცვლას? თვით ამ სიტყვებში, სადაც ეს ცვლილება ხდება, ამის მიზეზი არა ჩანს: არც ერთი ბგერა არ მოითხოვს **ს**-ბგერის შეცვლას.

რუსული ენის ჩრდილოურ დიალექტში ადგილ-ადგილ **ჩ**-ბგერა შეცვლილია **ც**-თი: , ...-ს ნაცვლად იტყვიან , ... სხვაგან კიდევ იმავე ჩრდილოურ კილოში **ც**-ბგერაა შეცვლილი **ჩ**-თი (-ის ნაცვლად ითქმის , -ს ნაცვლად)... არც ეს ცვლილებები აიხსნება ბგერათა კომბინაციით. ამგვარი ცვლილებები ზოგადი ხასიათისაა. მათი უშუალო მიზეზი სიტყვაში არა ჩანს. შეიძლება ამგვარ ცვლილებებს იწვევდეს სათანადო ბგერის არტიკულაციის გადაწევა, შეიძლება სხვა ზოგადი ხასიათის მიზეზი.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ამგვარ ცვლილებებს უწოდებენ „სპონტანურს“ — კომბინაციურის საპირისპიროდ (ლათინ. *spontaneus* „ნებისმიერი“, „მიზეზობრივად შეუპირობებელი“). ტერმინი „სპონტანური ცვლილებები“ შეუფერებელია: იგი ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს ეს ცვლილებები არ იყოს გარკვეული მიზეზებით შეპირობებული. ნამდვილად კი მიზეზები აქაც არის, ოღონდ ეს მიზეზები უფრო ძნელი მისაკვლევი, ვინემ საკომბინაციო ცვლილებათა შემთხვევაში.

აქვე შეიძლება მოვიხსენიოთ **ბგერათა მონაცვლეობის** შემთხვევები: — ... — ... — ყ... — ... ბგერათა მონაცვლეობაც არ არის კომბინაციური ხასიათისა.

§ 55. ბგერათა შესატყვისობანი მონათესავე ენებში.

ზოგადი ხასიათის ბგერათ-ცვლის ერთ-ერთი სახეობა გვაქვს ბგერათა შესატყვისობებში. ეს შესატყვისობა დასტურდება მონათესავე ენებში, ე. ი. ისეთ ენებში, რომლებსაც საერთო მასალა აქვთ ამოსავლად. ასე, მაგალითად, რუს. , , ... , , — უკრაინულად იქნება: *i* , *i* , *i* ... *i* , *i* *i* ... (იხ. აგრეთვე § 131, ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია). რუსულ *o* და *e*-ს შესატყვისება უკრაინულში *i* (=) სულ სხვადასხვა სიტყვაში. ყოველთვის დაცულია თუ არა ეს შესატყვისობა? არა, ამისთვის საჭიროა გარკვეული პირობა: *o*, *e* იძლევა *i*-ს დახურულ მარცვალში (შდრ. *i* , მაგრამ ნათესაობითში ; *i* , მაგრამ მიცემ. *i*...).

ქართული *ე*, *ა* იძლევა კანონზომიერ შესატყვისობებს — *ა*, *ო*-ს მეგრულ-ჭანურში; ასევე ქართულ *ხ*, *ზ*, *ც*, *ძ*, *წ*-ს შესატყვისება მეგრულ-ჭანურში *შ*, *ჟ*, *ჩ*, *ჭ*, *ჭ* ყველგან, სადაც ერთი და იმავე ფუძის ცვლასთან გვაქვს საქმე: მე—მა; კაც-ი—კოჩ-ი; ძალი—ჯოლორი, თაფლი—თოფური და სხვ.

კანონზომიერი შესატყვისობა შეიძლება გვქონდეს როგორც მონათესავე ენათა ურთიერთობაში, ისე ცალკეული ენის განვითარების ისტორიაში. ორსავე შემთხვევაში გვექნება **ბგერათა ცვლის ფორმულები**. ამ ფორმულებს უწოდებენ **ბგერითს კანონებს**.

ბგერითი კანონი შეიძლება იყოს **ზოგადი**, როცა ის მოიცავს ფაქტების დიდ რაოდენობას, და **კერძო**, როცა იგი ეხება ცვლილებათა შედარებით მცირე რიცხვს.

ბგერათა ცვლის კანონი ზუსტი და თანამიმდევრულია, თუ ზედმიწევნით გათვალისწინებულია ის **პირობები**, რომლებშიაც ცვლილება ხდება (იხ. ზემოთ. რუს. **ო** და **ე**-ს შეცვლა **ი**-დ უკრაინულში), ზუსტად განსაზღვრულია **ენა** (კილო, კილოკავი), **სადაც** ცვლილებას აქვს ადგილი, ნაჩვენებია **დრო** (ეპოქა), **როდესაც** ცვლილება მიმდინარეობს.

ყველა ამ მომენტის გათვალისწინება ძნელია, მაგრამ შეუძლებელი არაა. არა ერთი ენის ისტორიულმა ფონეტიკამ მიაღწია დიდ წარმატებას ბგერითი კანონების დადგენაში.

ბგერითს კანონებს ისტორიული ხასიათი აქვს. ბგერითს კანონებს, როგორც ისტორიულ კანონებს, არ შეიძლება ჰქონდეს უნვერსალური ხასიათი, ე. ი. არ შეიძლება მათ ძალა ჰქონდეს ყველა ენისათვის, ენათა არსებობის ყველა პერიოდისათვის.

ნ. მარის ე. წ. „ახალმა საენათმეცნიერო მოძღვრებამ“ სცადა წამოეყენებინა უნივერსალური ხასიათის ბგერითი კანონები, რომელთაც ვითომცდა ძალა ჰქონდა ყველა ენისა და ყველა ეპოქისათვის. ასე, მაგალითად, ელემენტი **სალ** თურმე შეიძლებოდა ცვლილიყო: ზალ, შარ, ტორ, ღურ, გალ, კორ, ხალ, ცალ, ყარ... და მთელ რიგ სხვა ელემენტად რაგინდარა ენასა თუ ეპოქაში. ამგვარი „კანონების“ წყალობით ყველა ენის ყველა სიტყვა ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას“ მარტივად დაჰყავდა ოთხ ელემენტამდე (სალ, ბერ, ფონ, რომ-ამდე).

ასეთი ნებისმიერი ცვლილება, რომელსაც არ განსაზღვრავს არც დრო, როცა ის ხდება, არც ენა, რომელშიაც მას აქვს ადგილი, არც რაიმე ფონეტიკური პირობა, შეუძლებელია იყოს მეცნიერული (იხ. აგრეთვე § 148, ენათა სტადიური კლასიფიკაციის შესახებ).

§ 56. ბგერითი ცვლილებები და მათი გათვალისწინების აუცილებლობა ენობრივი ფაქტის ანალიზის დროს. ბგერათა ცვლა, კომბინაციური თუ ზოგადი ხასიათისა, ყოველ ენაში ხდება, ყოველთვის ხდებოდა და ხდება, თუკი ენა ცოცხალია, ე. ი. იხმარება ურთიერთობის იარაღად და აზრთა გაზიარების საშუალებად. ცვლილებები არ ხდება, კერძოდ, ბგერაც არ იცვლება მკვდარ ენებში, ე. ი. ისეთ ენებში, რომელნიც აღარ იხმარებიან ურთიერთობის იარაღად და აზრთა გაცვლის საშუალებად.

ცვლის პროცესში სიტყვამ ნაირ-ნაირი სახე შეიძლება მიიღოს; ქართული თვე, მეგრ. თუთა „თვე“, „მთვარე“, სვან. დომდულ „მთვარე“ ერთი და იმავე ფუძისაა, თუმცა ამჟამად სვან. „დომ-დულ“-სა და ქართ. „თვე“-ს არც ერთი საერთო ბგერა არ მოეპოვება. ლათინ. **mater** „დედა“ საფუძ-

ვლად უღევს ფრანგულ *mère* (მერ)-ს; ასევე ლათინ. *pater* — ფრანგ. *père* (პერ)-ს... ქართ. იაკობი და ინგლ. ჯეკ, ქართ. იოსები და ესპან. ხოზე, იტალ. ჯუზეპე ისტორიულად ერთი და იგივე ოდენობაა.

ხანგრძლივი ცვლა-განვითარების შედეგად ერთი ენისაგან — უკეთ, ენის დიალექტებისაგან — შეიძლება წარმოიქმნას რამდენიმე ენა — საკუთარი ძირითადი ლექსიკური ფონდითა და გრამატიკული წყობით.

ენობრივი ცვლის პროცესში ისიც შეიძლება მოხდეს, რომ ერთმანეთს დაემსგავსება ენობრივი ფაქტი, რომელიც წარმოშობით სრულიად განსხვავებული იყო. ამგვარად ენაში ჩნდება ომონიმები. **ბანი** (სახლის ბრტყელი სახურავი) და **ბანი** (სიმღერაში) ერთნაირად ბგერს, თუმცა წარმოშობით სულ სხვადასხვა ოდენობაა. **მეტრიკა** (ლექსთწყობის ზომა) და **მეტრიკა** (დაბადების საბუთი) სხვადასხვა წყაროდან მომდინარეობს: პირველი იმავე ფუძისაა, რაც ბერძ. *metron* („ზომა“), მეორე უკავშირდება ბერძნ. *m t r*-ს, რაიც „დედას“ ნიშნავს.

თურქ.-**დან** თანდებულია: ქუმ-**დან** „ქვიში-დან“ ...აქ ქართულშიც **-დან** ისმის, მაგრამ ქართულ თანდებულს არაფერი აქვს საერთო თურქულ **-დან**-თან: ქართულში თანდებულად **-დან** კი არა გვაქვს, არამედ **-გან**. იყო: ქვიშით-გან ქვიშიდ-გან ქვიშიდ-ან (**-გან**-თანდებულისა აქ დარჩენილია მხოლოდ **-ან**, წინამავალი **-დ** მოქმედებითი ბრუნვის ით-ნიშნის თ ელემენტია, **დ**-დ ცვლილი).

ენობრივი ფაქტის ანალიზი, თუ მისი **ბგერითი მხარის ისტორია არ ვიცით**, შემთხვევით თუ აღმოჩნდება სწორი.

ბგერითი მხარის ისტორია საჭიროა სიტყვის სწორად დაშლისათვის, სიტყვის მორფოლოგიური, სემასიოლოგიური და განსაკუთრებით ეტიმოლოგიური ანალიზისათვის.

„ქვაზე“ ერთი შეხედვით სახელობითი ბრუნვაა **ზე**- თანდებულიანი, ნამდვილად კი **-ზე ერთვის მიცემითს** (ქვას), ოღონდ მიცემითის ნიშანი **-ს** დაიკარგა **ზ**-ს წინ. ამრიგად სახელობითად მოგვეჩვენა მიცემითი.

„წყაროდან“ ერთი შეხედვით სახელობითია, **-დან** დართული; სინამდვილეში კი აქ **გან**- თანდებული ერთვის მოქმედებით ბრუნვას: წყაროდან **გან** წყაროდან **გან** წყაროდან **ან**.

ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს, როგორც ცნობილია, ი- ეკარგება, თუ ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე სახელისა არ იკვეცება; ამის შედეგად ნათესაობითი **გ ა რ ე გ ნ უ ლ ა დ** მიცემითს ემსგავსება ამ ტიპის სახელებში: წყარო — ნათეს. წყარო-ს = (წყარო-ის), მიც. წყარო-ს ...შდრ. „წყაროს (წყაროდს) წყალი“ — „წყაროს დაეწაფა“... ნუნუ — ნათეს. ნუნუს = (ნუნუ-დს: ნუნუს ძმა იყო), მიცემ. ნუნუ-ს (ნუნუს უთხრეს)... და სხვ.

ფონეტიკურმა ცვლილებამ აქ მოშალა განსხვავება ორ მორფოლოგიურ ოდენობას შორის და მით გააძნელა მორფოლოგიური ფაქტის სწორად დახასიათება.

ქართულში გვაქვს ორი სიტყვა: 1. **ხერხი** („ხერხი სჯობია ღონესა“), 2. **ხერხი** (იარაღი). ამჟამად შეიძლება კაცმა იფიქროს, აქ ერთი სიტყვა გვაქვს ორი მნიშვნელობითაო („ხერხი იარაღია, რამდენადაც საშუალებაა რისამე გასახერხად“...) ისევე, როგორც, ვთქვათ, წვერი: „კალმის წვერი“ — „მთის წვერი“...

ერთი სიტყვით, ამ ორი „ხერხის“ შინაარსობლივად დაკავშირება ძნელი არ არის. ერთი სიტყვა გვაქვს აქ ორი მნიშვნელობით, თუ ორი სხვადასხვა სიტყვა, გარეგნულად ერთნაირი (ე. ი. ომონიმი)? საკითხს წყვეტს ბგერითი მხარის ისტორიის გათვალისწინება: ძველ ქართულში **ჰერჯი** (მოხერხება) და **ხერხი** (იარაღი) მნიშვნელობითაც განსხვავებული იყო და ბგერითი შემადგენლობითაც. მას შემდეგ, რაც **ჰ** გამოვიდა ხმარებიდან, მის ადგილას **ხ**- გვაქვს და ომონიმები მივიღეთ.

რამდენად საჭიროა ეტიმოლოგიური ანალიზის დროს ბგერითი ცვლილების გათვალისწინება, ამის შესახებ საუბარი გვაქვს პარაგრაფში ეტიმოლოგიის შესახებ (§ 84).

ფონეტიკა მძლავრი დამხმარე საშუალებაა ენათმეცნიერული კვლევა-ძიებისათვის, — სულ ერთია, ეხება საქმე სიტყვის დაშლას, მორფოლოგიის, სემანტიკისა თუ მეცნიერული ეტიმოლოგიის ფაქტების შესწავლას.

§ 57. ფონოლოგია და მისი დამოკიდებულება ფონეტიკასთან.

ბგერების მიხედვით ენათა შორის მეტ-ნაკლები განსხვავება შეინიშნება. ქართულში გვაქვს მკვეთრი თანხმოვნები (**პ, ტ, კ, ყ, წ, ჭ**), რომლებიც ყველა იბერიულ-კავკასურ ენაში გვაქვს, მაგრამ არც ერთ ევროპულ ენაში არ მოიპოვება. ფრანგულში, აზერბაიჯანულში და ამ უკანასკნელის მონათესავე ენებში არა გვაქვს ისეთი „ჩვეულებრივი“ ბგერა, როგორცაა **ც**.

ბგერები **ა, ი, ბ, დ, ს, ზ**... მრავალ ენას აქვს: ქართულსა და რუსულს, სომხურსა და აზერბაიჯანულს, ფრანგულსა და არაბულს, გერმანულსა და ინგლისურს...

სავსებით ერთნაირია თუ არა ეს ბგერები ხსენებულ ენებში? სრული იგივეობა ამ ბგერებში არ გვექნება. რატომ? ყოველი ენის ძირითადი ბგერები ქმნიან სისტემას, ფონეტიკურ სისტემას. ამა თუ იმ სისტემაში მონაწილეობა განსაზღვრავს ბგერის თავისებურებას. ერთნაირი ვერ იქნება **ა** ბგერა ინგლისური ენისა, სადაც თორმეტი ხმოვანია გარჩეული, და **ა**-ხმოვანი ქართული ენისა, სადაც მხოლოდ ხუთი ხმოვანი გვაქვს. **ბ**-ბგერა იმ ენაში, სადაც იგი წყვილულის წვერია, და **ბ**-ბგერა იმ ენაში, სადაც იგი სამეულის წვერია, სავსებით ერთნაირი არ შეიძლება იყოს.

„ერთი და იგივე ბ ბგერააო“ ასეთ შემთხვევაში შეიძლება ითქვას იმდენად, რამდენადაც ერთი და იგივეა სახელობითი ბრუნვა ქართულსა და რუსულში (ან ლათინურში). ამ ენებში სახელობით ბრუნვას ბევრი რამა აქვს საერთო, მაგრამ იგივეობის ნიშანს მათ შორის ვერ დავსვამთ: განსხვავებულია მათი ადგილი ბრუნების სისტემაში, ე. ი. მორფოლოგიურად, განსხვავებულია სინტაქსური ფუნქცია: რუსულში სახელობითი ბრუნვა სუბიექტის ერთად ერთი ბრუნვაა, ქართულში სახელობითი ბრუნვა სუბიექტსაც აღნიშნავს და ობიექტსაც (სუბიექტის სპეციფიკურ ბრუნვას ქართულში მოთხრობითი წარმოადგენს).

„ერთი და იგივე“ სახელობითი განსხვავებული აღმოჩნდა სხვადასხვა ენაში; ეს განსხვავება შეაპირობა გრამატიკულმა სისტემამ, რომელშიაც შედის სახელობითი.

ეგვე უნდა ითქვას „ერთნაირ“ ბგერათა შესახებ — სხვადასხვა ფონეტიკურ სისტემაში. როცა ახალ ენას სწავლობენ, ცდილობენ დაეუფლონ მის ლექსიკასა და გრამატიკულ სისტემას. ბგერითი სისტემის მიმართ ასეთსავე ყურადღებას არ იჩენენ; განსხვავებული ბგერების გამოთქმას ექცევა ყურადღება, „ნაცნობი“ ბგერების გამოთქმას ჩვეულებრივ — არა.

ყოველი ენის ბგერითი შემადგენლობის **სისტემურ ხასიათს** პრინციპში ისევე უნდა გაეწიოს ანგარიში, როგორც მორფოლოგიისა და სინტაქსის სისტემურ ხასიათს.

ენის ბგერითი სისტემის ძირითად ტიპობრივ ერთეულს **ფონემა** წარმოადგენს (ბერძ. **ph n ma** „ბგერა“). სისტემის გარეშე აღებული ბგერა არ იქნება ფონემა. ფონემისთვის დამახასიათებელი სწორედ ის არის, რომ ის ეკუთვნის ამა თუ იმ ენის ბგერითს სისტემას.

ყოველი ენის ბგერითი სისტემა ფონემათა გარკვეულ რაოდენობას შეიცავს. სხვადასხვაგვარ ფონეტიკურ კონტექსტში ესა თუ ის ფონემა ერთგვარად არ ბგერს: ცოცხალს მეტყველებაში ფონემის ნაირსახეობანი ჩნდება.

ამ ნაირსახეობას აღნიშნავს **ფონეტიკური ტრანსკრიფცია**, რომლის დანიშნულებაცაა ზუსტად ასახოს გამოთქმის ყველა ნიუანსი (სწორედ ამიტომ ფონეტიკური წერა პრაქტიკული მიზნებისათვის გამოუსადეგარია).

ფონემის ნაირსახეობათა აღნიშვნა პრაქტიკული მიზნებისათვის საჭირო არაა, მაგრამ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით აუცილებელია: **ფონემის ნაირსახეობათაგან შეიძლება წარმოიქმნას დამოუკიდებელი ფონემები**. რიგ იბერიულ-კავკასიურ ენებში (აფხაზურში, ხუნძურში...) მოიპოვება ლაბიალური, პალატალური, გემინირებული, ლატერალური და სხვ. ფონემები: ამ ენათა ისტორია კი გვაფიქრებინეს, რომ ეს ფონემები ამ ენებში მეორეული წარმოშობისა უნდა იყოს: რაც ძველად ფონემის ნაირსახეობა იყო, შემდეგ დამოუკიდებელ ფონემად იქცა.

ამგვარად, **ენის ისტორიისათვის** აუცილებელია შევისწავლოთ **ფონემებიცა** და **ფონემათა ვარიანტებიც**. ისტორიულ ფონეტიკას ყურადღების გარეშე არა რჩებოდა ეს ვარიანტები, და მათი შესწავლის საჭიროება სადაო არც ყოფილა, მაგრამ ფონემა-ცნება და მისი ადგილი ზოგადს ენათმეცნიერებაში აქტუალური მნიშვნელობისად იქცა უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში.

ფონემათა თეორიის დამუშავების პიონერები იყვნენ რუსი ენათმეცნიერები პროფ. ი. ბოდუენ-დე-კურტენე და მისი მოწაფე აკად. ლ. შჩერბა.

ფონემის შესახებ მოძღვრებას — ფონოლოგიას — არამცირედი ყურადღება ექცევა უკანასკნელი ოცდაათი წლის მანძილზე უცხოურს ენათმეცნიერებაში (დე-სოსიური, პრალის სკოლა, სტრუქტურალისტები...). ფონემის გაგებაში აქ თავი იჩინა სხვადასხვა მიმდინარეობამ, ზოგადი საენათმეცნიერო თვალსაზრისის შესაბამისად (ეს თვალსაზრისი მეტწილად ფსიქოლოგისტურია).

უცხოურ ენათმეცნიერებაში ფონოლოგიას უპირისპირებენ ფონეტიკას. ჯერ კიდევ სოსიურთან ფონეტიკას, როგორც **ისტორიულ დისციპლინას**, უპირისპირდებოდა ფონოლოგია, როგორც არაისტორიული დისციპლინა. „ფონეტიკა... ეხება მხოლოდ მეტყველებას... ფონოლოგია დროის გარეშეა, რადგანაც არტიკულაციის მექანიზმი მუდამ ერთგვარი რჩება“¹.

ტრუბეცკოიმ ერთმანეთს დაუპირისპირა **ფონეტიკა**, როგორც მოძღვრება **მეტყველების ბგერების** შესახებ, და **ფონოლოგია**, როგორც **მოძღვრება ენათა ბგერების** შესახებ.

ლ. შჩერბა სამართლიანად იყო წინააღმდეგი ფონეტიკისა და ფონოლოგიის გათიშვისა.

ფონეტიკისა და ფონოლოგიის დაპირისპირება ისევე უსაფუძვლოა, როგორც მეტყველებისა და ენის დაპირისპირება. ფონოლოგია ისევე ვერ დაუპირისპირდება ფონეტიკას, როგორც მეტყველება შეუძლებელია დაუპირისპირდეს ენას².

§ 58. წერითი მეტყველება და დამწერლობა. მეტყველება შეიძლება იყოს ზეპირი და წერითი. წერითი მეტყველება ფართოდ არის გამოყენებული ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალებად ზეპირი მეტყველების გვერდით.

¹ დე-სოსიური. ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი, — რუს. თარგმ. 1932, გვ. 52.

² დე-სოსიური ენას და მეტყველებას ერთმანეთს უპირისპირებდა. ეს უსაფუძვლოა. ამის შესახებ იხ., კერძოდ, წერილი: „ი. სტალინის მოძღვრება ენის როგორც საზოგადოებრივი მოვლენის შესახებ“ (კრებულში: „ენათმეცნიერების საკითხები ი. სტალინის შრომების შუქზე“ (რუს. ენაზე) 1950, გვ. 48-49).

წერითი მეტყველება აღიქმება მხედველობით (ობტიკურად), ზეპირი მეტყველება — სმენით (აკუსტიკურად). წერითი მეტყველება ვერასოდეს ვერ ასახავს ზეპირ მეტყველებას ისეთი სიზუსტით, რომ გასწიოს ნამდვილი ცოცხალი ზეპირი მეტყველების მაგივრობა. მაგრამ კულტურის ისტორიაში წერითი ენის შექმნას ჰქონდა და აქვს განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა.

წერითი ენა საშუალებას იძლევა ურთიერთობა დავამყაროთ დაუსწრებელ მსმენელთან (მკითხველთან): ეს არის მისი განმასხვავებელი თავისებურება. ეს უჩინარი „მსმენელი“ შეიძლება დამწერის თანამედროვე იყოს, მაგრამ იგი შესაძლებელია ათასი წლის შემდეგაც ცხოვრობდეს. დამწერლობის გზით მოაღწია ჩვენს დრომდე ცნობებმა ძველი ჩინეთისა და ეგვიპტის, ძველი შუმერებისა და ხეთების, ასურელებისა და ბაბილონელების ცხოვრების შესახებ, მან შემოუნახა კაცობრიობას ადამიანის აზროვნების მიღწევები უძველესი და მისი მომდევნო ეპოქებისა. დამწერლობა რომ არა, ჩვენ არაფერი გვეცოდინებოდა ჰამურაბის კანონების, არისტოტელეს ფილოსოფიური სისტემისა და ჰომეროსის პოეტური შემოქმედების შესახებ.

დამწერლობა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, შველოდა და შველის ადამიანს დაძლიოს დრო და სივრცე.

დამწერლობის წყალობით მილიონების კუთვნილებად იქცევა ის ცოდნა, რომელიც დამწერლობის გარეშე გავრცელდებოდა მხოლოდ ადამიანთა ვიწრო წრეში¹.

წერითი ენა ჩვენ ამჟამად გვესმის, როგორც ზეპირი მეტყველების **სიტყვათა** გამოხატულება. მაგრამ თავიდანვე ეს ასე როდი იყო. დამწერლობა ვითარდებოდა ათასეული წლების განმავლობაში, ამასთან განვითარების პროცესში **იცვლებოდა** თვით **დამწერლობის პრინციპები**.

§ 59. პიქტოგრაფიული, იდეოგრაფიული და სამეტყველო დამწერლობა. ისტორიულად დამწერლობისათვის გამოყენებული იყო სამი არსებითად განსხვავებული **პრინციპი**:

1. დამწერლობა გამოხატავს **საგნებსა და მოქმედებებს**, რომელთა შესახებაც სურთ რაიმე აცნობონ. ეს არის პიქტოგრაფიული პრინციპი (ლათ. pictus „დახატული“, ბერძნ. graph „დაწერილი“).

¹ წერითს მეტყველებას გაუსწრო თანამედროვე რადიოგადაცემამ: რადიოგადაცემის მოსმენა შეუძლია მეტ ადამიანს, ვინემ დაწერილს წამკითხველი ეყოლება. მაგრამ რადიო წარმოუდგენელი იქნებოდა, ადამიანს რომ არა ჰქონოდა დამწერლობა და ის მიღწევები, რაც დამწერლობის ქონასთან არის დაკავშირებული.

2. დამწერლობა გამოხატავს **ცნებებს**, მიუხედავად იმისა, თუ რა სიტყვებით აღინიშნება ეს ცნებები. ეს არის იდეოგრაფიული პრინციპი (ბერძნ. *idea* „აზრი“, „იდეა“).

3. დამწერლობა გამოხატავს — ამა თუ იმ წესით — **სიტყვებს**, საგნებისა და მოვლენების **სახელწოდებებს**, — ამასთან სიტყვის დაწერისას ცალკეული ნიშნები შეიძლება გამოხატავდნენ მთელ **მარცვლებს**, რომლებსგანაც შედგება სიტყვა, ან შესაძლებელია აღნიშნავდნენ სიტყვის **ბგერებს** — ნაწილობრივ (მხოლოდ თანხმოვნებს!) ანდა ყველას (თანხმოვნებსაც და ხმოვნებსაც). დამწერლობა ყველა ამ შემთხვევაში მიზნად ისახავს აღნიშნოს არა საგნები, რომელთა შესახებაც სურთ რაიმე აცნობონ, არა **ცნებები**, რომლებიც ამ საგნებს შეესაბამება, არამედ **სიტყვები**, საგანთა (ცნებათა) **სახელწოდებანი**. ეს არსებითად ახალი პრინციპია; მას **სამეტყველო** შეიძლება ვუწოდოთ.

ეს სამი პრინციპი ასახავს დამწერლობის განვითარების სამ საფეხურს: პიქტოგრაფიული დამწერლობა ყველაზე ძველია, იდეოგრაფიული დამწერლობა წარმოადგენს მომდევნო საფეხურს, სიტყვათა დაწერა კი ყველაზე ახალი მოვლენაა.

ისტორიული განვითარების პროცესში ეს საფეხურები მკვეთრად გამიჯნული არაა: პიქტოგრაფიულს დამწერლობაში იდეოგრაფიული დამწერლობის ელემენტები შეიმჩნევა ისევე, როგორც იდეოგრაფიულ დამწერლობაში შეინიშნება მომდევნო საფეხურისათვის დამახასიათებელი ელემენტები.

პიქტოგრაფიული დამწერლობა ცნობილი იყო ჩრდილოეთ ამერიკის ინდიელებთან. ასეთი დამწერლობის ნიმუშად შეიძლება მოვიყვანოთ სურათი, რომელზედაც სქემატურად გამოსახულია: ცხენზე მჯდომი მხედარი ხელში ჯოხით, ხუთი ნავი, თითოეულ მათგანში ათ-ათი ხაზი, კუ, სამი წრე ოვალში...

ეს ნაწერი გადმოსცემს შემდეგს შინაარსს: ორმოცდაათი კაცი ბელადთან ერთად ხუთი ნავით ტბაზე გადავიდა. ნავები და ხაზები გამოხატავენ მიმოსვლის საშუალებასა და მგზავრებს სქემატურად, მაგრამ სინამდვილესთან დიდი მიახლოებით. სამმა წრემ ოვალში უნდა აღნიშნოს სამი მზე, ე. ი. გადატანით სამი დღე. აქ უკვე ერთგვარი **პირობითობა** გვაქვს. იგივე უნდა ითქვას ბელადის გამოხატულებაზე: მხედარი ცხენზე, ამართულ ხელში ჯოხი რომ უჭირავს, ბელადია. ცხენი, რომელზედაც ის ზის, და ჯოხი ხელში **პირობით** აღნიშნავს, თუ რა მდგომარეობის პირიცაა ის ნავზე მყოფთა შორის (ნავით მოგზაურობისას ბელადი ცხენზე ვერ იჯდებოდა). კუ, ასევე **პირობითად** აღნიშნავს ხმელეთს, მიუთითებს იმაზე, რომ ნავებმა მიაღწიეს ნაპირს, მგზავრობა კეთილად დამთავრდა.

ამგვარად, ერთგვარ პირობითობას გვერდს ვერ აუვლის პიქტოგრაფიული დამწერლობაც, მაგრამ პიქტოგრაფიული დამწერლობისათვის სპეციფიკურია არა ეს პირობითობა, არამედ მისწრაფება აღნიშნოს საგნები, რომელთა შესახებაც იგი მოგვითხრობს.

პიქტოგრაფიულ პრინციპს ამჟამადაც იყენებენ აბრებზე: „ფეხსაცმლის შეკეთება“ დაწერილია სიტყვებით, ხოლო იქვე დახატულია ფეხსაცმელი; სიტყვებით წერია: „რძის ნაწარმი“ და იქვე დახატულია შუშა რძით, თუმცა სავაჭროში იყიდება: კარაქიც, ხაჭოც, არაჟანიც, კეფირი, ყველი და სხვ. ფეხსაცმელიც და რძიანი შუშაც ამ აბრებზე პრინციპში პიქტოგრაფია.

იდეოგრაფიული დამწერლობის ნიმუში წარმოდგენილია თანამედროვე ჩინურ დამწერლობაში: „მზე“ (იხ. შენიშვნა²). „მთვარე“ (იხ. შენ.⁴). ძველ ჩინურ დამწერლობაში მზე, მთვარე... სხვაგვარად აღინიშნებოდა: „მზე“ (იხ. შენ.¹), „მთვარე“ (იხ. შენ.³). ძველი დამწერლობა პიქტოგრაფიული იყო (ნიშნები საგნებს მიაგავდა), ახალი არ არის პიქტოგრაფიული. იგი იდეოგრაფიისაგან შედგება. იდეოგრაფია მზისა (იხ. შენ.²) არაფრით არ მოგვაგონებს მზეს, ისევე როგორც მთვარის ნიშანი (იხ. შენ.⁴) გარეგნულად არაფერი საერთო არა აქვს მთვარესთან, მაგრამ წერა-კითხვის მცოდნე ყოველი ჩინელი ამ ნიშნებში ხედავს გარკვეული ციური სხეულების გამოხატულებას, მიუხედავად იმისა, თუ როგორა ბგერს მათი სახელწოდებები სხვადასხვა ჩინურ დიალექტებში (თუ ენებში).

იდეოგრაფიული პრინციპი დღემდის დაცულია რიცხვთა აღნიშვნაში: 4 („ოთხი“) ამ ციფრის რიცხვითი მნიშვნელობა ერთგვარად ესმის რუსსაც, სომეხსაც, ქართველსაც, გერმანელსაც, ფრანგსაც, თუმცა ამ ციფრის სახელი სრულიად სხვადასხვაგვარად ბგერს: რუსულად „ჩეთირე“, ქართულად „ოთხი“, სომხურად „ჩორს“, გერმანულად „ჟირ“, ფრანგულად „კატრ“ და ა. შ. ციფრი, როგორც რიცხვის ნიშანი, მიუთითებს **ცნებაზე**, იგი სრულიადაც არ არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რა ენაზე წარმოითქმის ამ ციფრის სახელწოდება. სწორედ ეს არის დამახასიათებელი იდეოგრაფიისა და იდეოგრაფიული დამწერლობისათვის: იდეოგრაფია ციფრსა ჰგავს.

ძირითადი იდეოგრაფიისაგან დამატებითი ნიშნების დახმარებით შეიძლება ვაწარმოოთ ახალი, რთული სახის იდეოგრაფები, ახალ მნიშვნელობათა გადმოსაცემად.

ჩინურის მსგავსად შუმერული (შუამდინარეში) და ძველი ეგვიპტური დამწერლობა შეიცავდა პიქტოგრაფიულსა და იდეოგრაფიულ მომენტებს; მაგრამ ეგვიპტურ დამწერლობაში განვითარდა ნიშნები მარცვლები და ასოებისათვის.

1

2

3

4

შემდეგი მაგალითიდან დავინახავთ, თუ როგორ იყენებდნენ სურათს მარცვლისა და ასოს აღსანიშნავად: „ლომს“ ძველ ეგვიპტურში ეწოდებოდა labo; და აი ხატავენ ლომის კონტურებს I-ლ ბგერის აღსანიშნავად; „არწივს“ ეწოდებოდა ahom; ხატავენ არწივს, რომ აღნიშნონ **a ა: საგნის სახელწოდების საწყისი ბგერა აღნიშნება საგნის სურათის საშუალებით.**

ასე წარმოიქმნება **საშუალებების** მიხედვით პიქტოგრაფიული, ხოლო **მიზნის** მიხედვით სამეტყველო დამწერლობა.

ძველ ეგვიპტურ დამწერლობას თავდაპირველად საღმრთო დამწერლობის მნიშვნელობა ჰქონდა, აქედან წარმოდგა ბერძნული სახელწოდება: ჰიეროგლიფი (ბერძნ. hieros „საღმრთო“, gluf „ამოჭრილი“, „ამოკვეთილი“). ამჟამად ჰიეროგლიფებს უწოდებენ ყოველგვარ იდეოგრაფიულ დამწერლობას.

სამეტყველო დამწერლობა, როგორც აღნიშნული იყო, არის ორგვარი: მარცვლოვანი და ასოებრივი. მარცვლოვანი დამწერლობა გვაქვს ასურულ-ბაბილონურ ლურსმულ (სოლისებრ) დამწერლობაში (მარცვლის ნიშნები გარეგნულად სოლებს მოგვაგონებენ). ლურსმული დამწერლობის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ: დი-ა-უე-ხი; იკითხება, როგორც დაუხი (ერთ-ერთი უძველესი ქართველური ტომის ტაოხ-ების სახელწოდება)¹.

ასურულ-ბაბილონური ლურსმული დამწერლობა განვითარდა შუმერული დამწერლობის საფუძველზე. შემდეგ ლურსმული დამწერლობა გავრცელდა მთელ წინა აზიაში: ხეთებთან, ჰურიტებთან, ურარტუელებთან, უფრო გვიან — სპარსელებთან.

აღსანიშნავია, რომ ხეთური მოდგმის ხალხებს ლურსმულ დამწერლობამდე ჰქონდათ საკუთარი ჰიეროგლიფური დამწერლობა.

ასოებრივი დამწერლობა პირველად შექმნეს ფინიკიელებმა (X საუკუნეში ჩვენს ერამდე). ფინიკიურიდან მომდინარეობს უშუალოდ ან შუალობითი გზით ბერძნული, ლათინური, არამეულ-სირიული, არაბული, სომხური, ქართული დამწერლობა.

ბერძნული ანბანის საფუძველზეა შექმნილი გუთური ანბანი; იმავე ბერძნულის საფუძველზე შეიქმნა საეკლესიო-სლავური ანბანი (მისი სახეს-ხვაობანია გლაგოლიცა და კირილიცა).

ჩვენ ახლა ვწერთ მარცხნიდან მარჯვნივ ჰორიზონტალურად.

ჩინურ იდეოგრაფებს წერენ სვეტებად — ზევიდან ქვევით, ამასთან პირველი სვეტი მარჯვენა კუთხიდან იწყება (უკანასკნელ იდეოგრაფას მარცხენა კუთხე უკავია).

¹ იხ. გ. მელიქიშვილი. „დიაუხი“ — ჟურნალში " ", 1950 წ., №4, გვ. 26-43.

არამეულ-სირიული, თანამედროვე არაბული დამწერლობა მარჯვნივ-დან მარცხნივ მიემართება.

ძველმა ბერძნულმა დამწერლობამ შემოგვინახა თავისებური გარდამავალი სახეობა: თუ ერთი სტრიქონი მარცხნიდან მარჯვნივ იწერება, მომდევნო სტრიქონი მარჯვნიდან მარცხნივ მიდის. ასეთ რიგს ეწოდება ბუსტროფედონი (ბერძნ. *bous* „ხარი“, *stroph* „ბრუნვა“; ბუსტროფედონ — „ხარის მობრუნება“, ე. ი. ხვნა).

§ 60. ზეპირმეტყველებისა და წერის ურთიერთობა. ახლანდელი წერა, როგორც ითქვა, სამეტყველოა: მისი დანიშნულებაა აღნიშნოს ნათქვამი. ნაწერი ნათქვამს ზუსტად ვერ ასახავს: ბგერათა ნაირსახეობებს ასოები ვერ აუღის.

ქართულ დამწერლობაში ცალკეულ ფონემას ცალკე ასო შეეფერება. ნათქვამი და ნაწერი ახლოსაა იმდენად, რამდენადაც კი ეს შესაძლებელია პრაქტიკულ დამწერლობაში. ამისდა მიუხედავად, ვერ ვიტყვით: დაწერილი ზუსტად ასახავს წარმოთქმულსაო. ასე, მაგალითად: სიტყვაში „ამბობს“ მ ბგერა ბ-ს წინ ასე არ გამოითქმის, როგორც მას გამოვთქვამდით ცალკე, ორი ბ-ბგერიდან, რაც ამ სიტყვაში გვაქვს, მხოლოდ პირველი, მ-ს მეზობელი, არის მჟღერი; მეორე ბ-კი ს-ს მეზობლობაში დაყრუებულია (იხ. § 53 კოარტიკულაციის შესახებ). თუ ფონეტიკურ სიზუსტეს დავიცავდით „ამბობს“-სიტყვაში მ-განსხვავებული ნიშნით უნდა გადმოგვეცა, მეორე, დაყრუებული ბ-ც თავისებურ ნიშანს მოითხოვდა.

დამწერლობა, რომელიც ცდილობს ზუსტად ასახოს ცოცხალ მეტყველებაში წარმოდგენილი ბგერათ-ნაირსახეობანი, იქნება **ფონეტიკური დამწერლობა**.

ფონეტიკური დამწერლობა თვალსაჩინოდ განსხვავდება ჩვეულებრივისაგან; გაწვრთნა საჭირო, ფონეტიკური სიზუსტით ჩაწერილი რომ დაუბრკოლებლად ამოიკითხოს კაცმა, რომელიც მიჩვეულია ტრადიციულ დამწერლობას. ფონეტიკურ დამწერლობას იყენებენ საენათმეცნიერო მიზნით (მაგალითად, როცა უნდათ კუთხური მეტყველების ნიმუშები ზუსტად ასახონ დიალექტოლოგიის საჭიროებისათვის). მაგრამ ყოველდღიური საჭიროებისათვის ფონეტიკური დამწერლობა გამოუსადეგარია: ფონეტიკური სიზუსტის დაცვა აქ არც შესაძლებელია და არც არის საჭირო.

როცა ამა თუ იმ ენისათვის პირველად ქმნიან დამწერლობას, ცდილობენ, რომ წერა, რაც შეიძლება, ახლოს იყოს წარმოთქმასთან: ყოველ ფონემას ცალკე ასოს უძებნიან.

ღროთა ვითარებაში ენის ბგერითმა მხარემ, სიტყვათა წარმოთქმამ შესაძლებელია დიდი ცვლილება განიცადოს; დამწერლობა ვერ მიჰყვება

წარმოთქმას; ასეთ შემთხვევაში დამწერლობა შორდება წარმოთქმას: წერია ერთი, იკითხება მეორე, ამის მაგალითებს უხვად გვაწვდის ფრანგული, ინგლისური, ირლანდიური... ავიღოთ თუნდაც ფრანგ. *j'avais* (ქავაის — წარმოითქმის „ჟავე“ „მე მქონდა“)... *ils avaient* (ილს ავაიენტ — წარმოითქმის: ილ ზავე „მათ ჰქონდათ“...).

ინგლ. *I am* წარმოითქმის: ად ემ „მე ვარ“... *newspaper* წარმოითქმის: ნაუსპეიპარ „გაზეთი“... *Shakespeare* შექსპირი და ა. შ.

წარმოითქმისა და წერის ასეთი მკვეთრი განსხვავების დროს განსაკუთრებით მწვავედ ისმის ორთოგრაფიის, ე. ი. მართლწერის (ბერძნ. *orthos* „სწორი“, *graph* „ვწერ“) საკითხები. ორთოგრაფიის საკითხები მოგვარებას საჭიროებს იმ ენებშიც, სადაც არ არის ისეთი განსხვავება წარმოთქმასა და წერას შორის, როგორც შეინიშნება ფრანგულსა და ინგლისურ ენებში.

მართლწერის საკითხი მოსაგვარებელია ისეთი დამწერლობის მქონე ენებში, როგორც ქართულია, სადაც თითოეულ ფონემას აქვს ცალკე ნიშანი, და სადაც თითოეულ ასოს მხოლოდ ერთი წარმოთქმა აქვს.

ორთოგრაფიის საკითხების გადასაჭრელად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს **ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ისტორიული** პრინციპები. თითოეული ამ პრინციპთაგანი თავისებურად წყვეტს იმ საკითხს, თუ სიტყვის რაგვარი წერითი გამოსახულება უნდა მივიჩნიოთ სწორად.

ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით სწორად ჩაითვლება ისეთი წერა, რომელიც წარმოთქმას მისდევს („უნდა დაიწეროს იმგვარად, რაგვარადაც ლაპარაკობენ“).

რუსულ მართლწერაში ამ პრინციპის შესაბამისად წინსართი მჟღერის წინ -ს ინარჩუნებს (,), მაგრამ ყრუ თანხმოვნების წინ -ს ცვლის (, და სხვ).

განყენებულად რომ ავიღოთ, ეს პრინციპი ერთად ერთი სწორი პრინციპია, მაგრამ ამ პრინციპის განხორციელება განსაკუთრებით ძნელია: ძველი დამწერლობის მქონე ენებში გვზღუდავს ტრადიცია. თითქოს რა უნდა იყოს იმაზე ადვილი: „მსგავსი“-ს ნაცვლად ვწეროთ „მზგავსი“, ანდა -ს მაგიერ ; ანდა კიდევ: ნაცვლად ფრანგული *beaucoup*-ისა („ბევრი“) ვწეროთ „ბოკჟ“, როგორადაც ეს სიტყვა წარმოითქმის, ან: ჟავე“ — ნაცვლად *j'avais*-სა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ტრადიციულ წერასთან კავშირი წყდება: თითქოს სრულიად ახალი დამწერლობა იქმნება.

ახალი დამწერლობის მქონე ენებში უფრო ადვილია (და საჭიროც!) ფონეტიკურ პრინციპს მივყვეთ, რადგანაც აქ არ გვზღუდავს ტრადიცია, მაგრამ, სამაგიეროდ, აქ გართულების ახალი წყარო ჩნდება, სახელდობრ, ესაა დიალექტური სხვადასხვაობა; პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება სა-

ლიტერატურო ენა მთლიანად და სავსებით ერთი დიალექტის საფუძველზე აიგოს (სხვა არა იყოს რა, ლექსიკა მაინც მოითხოვს სხვადასხვა დიალექტის მასალის გამოყენებას).

მორფოლოგიური პრინციპი მოითხოვს დამწერლობაში არ დაიხრდილოს სიტყვის მორფოლოგიური შემადგენლობა. ამ პრინციპს ემყარება ქართულში ისეთი ფორმების დაკანონება, როგორიცაა: **ვ**უთხარი, და**ვ**უწერე, მო**ვ**უსმინე... **უ**-ს წინ **ვ** არ ისმის (ჯერ კიდევ ძველ ქართულში ამგვარ მაგალითებში **ვ** ხშირად არ იწერებოდა). და თუ მაინც ახლა აქ **ვ**-ს ვწერთ, ამას მხოლოდ მორფოლოგია ამართლებს: **ვ**-პირველი პირის ნიშანია, მორფოლოგიური გამართლება აქვს და საჭიროა მეორე პირისაგან გასარჩევად დარჩესო (ვუთხარი — მე; უთხარი — შენ...).

ამავე მორფოლოგიურ პრინციპზეა დაფუძნებული რუსულში , , წინსართებში -ს დაცვა თორემ ყრუ თანხმოვნების წინ , , უნდა გვქონოდა: შდრ. და ; და ; და . მორფოლოგიურ პრინციპს თუ არ დავიცავდით და ფონეტიკურს გავყვებოდით, უნდა გვეწერა: " ", " ", " " (აკი სწორედ ასე იქცევა რუსული მართლწერა წინსართის შემთხვევაში: , , - ..., მაგრამ , , და სხვ. იხ. აქვე, ზემოთ).

ისტორიული პრინციპი ტრადიციულ დამწერლობას იცავს. ისტორიულ პრინციპს ემყარება ინგლისური ენის, ფრანგული ენის ორთოგრაფია: წარმოთქმას დაწერილობა დაშორებულია (მაგალითები იხ. ზემოთ, აქვე). სისწორე ტრადიციასდა ემყარება.

ტრადიციის სრული უგულვებლყოფა არც ერთი ენის ორთოგრაფიაში არ ხერხდება: ძნელად თუ დაიძებნება ისეთი სამწერლო ენა, რომლის ორთოგრაფია სრულებით არ უწევდეს ანგარიშს ისტორიულ პრინციპს. ქართ. „მსგავსი“ მხოლოდ ამ პრინციპის გამო იწერება **ს**-თი. ასევე მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნად **დ**-იწერება თანამედროვე ქართულში არსებითად ისტორიული პრინციპის საფუძველზე: მტკიცედ, სასტიკად, განუხრელად, უდროოდ, სასახელოდ, სანადიროდ, უსიამოვნოდ, ყრუდ... **-დ** ხელოვნური ჩანს, ტრადიციითა არის გამართლებული მეტადრე **-ო**-სა და **-უ**-ს შემდეგ: სასწრაფოდ, სანიმუშოდ, სასახელოდ (თუმცა ზოგჯერ **ა**-ს შემდეგაც **-თ** ისმის: რათ უნდა? რათაო?).

ორთოგრაფია ცდილობს დაამყაროს ნორმატული **წერა**. ცალკე დგას ნორმატული **წარმოთქმის** საკითხი: შეიძლება სწორად ვწერდეთ, მაგრამ არასწორად წარმოვთქვამდეთ, ნორმატულ წარმოთქმას ადგენს **ორთოგრაფია** (ბერძ. orthos „სწორი“, ბერძ. epos „მეტყველება“, ორთოგრაფია „მართლმეტყველება“).

ასე, მაგალითად, რბილად წარმოთქმული ლ (ფილოსოფია, რასაკვირველია...) ქართულ სალიტერატურო ენას ეუცხოება.

ისეთ ენაში, როგორცაა რუსული, მწვავედ დგას მახვილის საკითხი: ლიტერატურულ წარმოთქმას *ý* უპირისპირდება დიალექტური *á*; მაგრამ პარალელურად იხმარება *ó* და *ó*, *ы* და *й...*, *стрóку* და *ý*, *ó* და *á* ...

რა თქმა უნდა, მახვილის სწორად დასმა არ ამოწურავს სწორი წარმოთქმის საკითხს (რუსული, მაგალითად, მკვეთრად განასხვავებს რბილ თანხმოვნებს:

— პირველ სიტყვაში ლ რბილია, მეორეში — მაგარი; მათი გაურჩევლობა რუსული სწორი წარმოთქმისათვის აუტანელია).

ფართო გაგებით ორთოეპია მოწოდებულია მოაგვაროს სალიტერატურო ენის სადაო საკითხები — მორფოლოგიის, სინტაქსის თუ ლექსიკასტილისტიკის დარგში.

რა არის სწორი: ვისმე თუ ვისმეს? რამესი თუ რამისა? „ორთავე მხარეს“ თუ „ორივე მხარეს“? თუ ? თუ

? ამგვარ სიტყვათა სწორად დაწერა არ გაძნელებს, თუ გვეცოდინება ამ ვარიანტთაგან რომელია სწორი, სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით მართებული.

რომ ვიცოდეთ, როგორ ვწეროთ ეს სიტყვები, უნდა ვიცოდეთ, როგორ უნდა წარმოვთქვათ ისინი სწორად, ე. ი. რა ვარიანტი მივიჩნიოთ სალიტერატუროდ.

თავი IV

ლექსიკოლოგია. სემანტიკა. ეტიმოლოგია

§ 61. ლექსიკა და ლექსიკოლოგია. ფონეტიკაში ჩვენ განვიხილეთ სამეტყველო ბგერა. ბგერა წარმოადგენს მასალას, რომლისაგანაც სიტყვა შედგება (§ 38). **სიტყვა** არის **მნიშვნელობის მქონე უმარტივესი ერთეული ენისა**. ყველა სიტყვა, რაც ენაში გვაქვს, — ე. ი. სიტყვათა ერთობლიობა, — ქმნის ენის ლექსიკურ შემადგენლობას ანუ **ლექსიკას** (ფრან. *lexique* ბერძნ. *lexis*-იდან, რაიც ნიშნავს: „სიტყვა“, „გამონათქვამი“).

ენათმეცნიერების ამ დარგს, რომელიც ლექსიკას შეისწავლის, ეწოდება **ლექსიკოლოგია** (*lexique* — იხ. ზემოთ; ლოგოს „სიტყვა“, „მოძღვრება“; ლექსიკოლოგია = მოძღვრება ლექსიკის შესახებ).

რა თვალსაზრისით სწავლობს ლექსიკას ლექსიკოლოგია? ლექსიკოლოგია იძლევა სიტყვათა მარაგის დახასიათებას (მდიდარია თუ ღარიბი ენის ლექსიკა), ანალიზს უკეთებს ლექსიკის შემადგენლობას, გამოყოფს სიტყვათა სხვადასხვა შინაარსობლივ ჯგუფებს, არკვევს, თუ რა ადგილი უკავიათ მათ ენის ლექსიკაში, შეისწავლის იმას, თუ როგორ ვითარდება ლექსიკა და სხვ.

§ 62. ლექსიკის სიმდიდრე ენის სიმდიდრეა. ზოგ ენაში მეტი სიტყვა გვაქვს, ზოგში — ნაკლები. „როგორც ცნობილია, ყველა სიტყვა, რაც ენაში მოიპოვება, ერთად შეადგენს ენის ეგრეთწოდებულ ლექსიკურ შემადგენლობას... ლექსიკური შემადგენლობა ასახავს ენის მდგომარეობის სურათს: რაც უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია ლექსიკური შემადგენლობა, მით უფრო მდიდარი და განვითარებულია ენა“¹.

ეს სავსებით კანონზომიერია. სიტყვა საგანს, მოვლენას, მოქმედებას აღნიშნავს. ამიტომ ბუნებრივია, თუ იმ ენას დასჭირდება მეტი სიტყვა, რომელზედაც მოლაპარაკე ხალხის ცხოვრება მდიდარი და მრავალფეროვანია. შეიძლება ამა თუ იმ ენის ლექსიკა, საერთოდ, არ იყოს მდიდარი, მაგრამ მასში არაჩვეულებრივად მდიდრად იყოს წარმოდგენილი ერთი გარკვეული დარგის ლექსიკა. ასე, მაგალითად, არაბულ ენაში რამდენიმე ასეული სიტყვა მოიპოვება აქლემის — მისი სხვადასხვა ასაკის, ფერის თუ სხვა თვისებების — აღსანიშნავად: აქლემი არაბეთის უდაბნოს მცხოვრებ-

---

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 21.

თათვის არსებობის ძირითადი წყაროა, აქლემის მოშენებას არაბის ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს, „აქლემის ლექსიკაც“ განსაკუთრებით მრავალფეროვანია. არაბული ენა, რასაკვირველია, არ წარმოადგენს ყველაზე მდიდარ ენას მსოფლიოში, მაგრამ „აქლემის ლექსიკის“ სიმდიდრის მხრივ არაბული ენა ყველა ენაზე წინ დგას.

თუ ხალხი სოფლის-მეურნეობას მისდევს, მას მემინდვრეობის, მეხილეობის, მებაღეობა-მებოსტნეობის ლექსიკა განვითარებული ექნება; იქ, სადაც მესაქონლეობას დიდი ადგილი უკავია, საამისო ლექსიკაც მდიდრად იქნება წარმოდგენილი; თუ ზღვისპირის მცხოვრები მეთევზეობას მისდევს განსაკუთრებით, მის ლექსიკაში ისეთი სიტყვები აღმოჩნდება მრავლად, როგორც უცხო შეიძლება იყოს სოფლის-მეურნეობისა და მესაქონლეობის რაიონის მკვიდრთა მეტყველებისათვის. მრეწველობის განვითარება სათანადო ლექსიკით გამდიდრებას გამოიწვევს. იმ ქვეყნის მეტყველება, სადაც სახალხო მეურნეობისა და კულტურის ყველა დარგი წინ არის წასული, ლექსიკაც მდიდარი და მრავალფეროვანი აღმოჩნდება.

§ 63. ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები. სიტყვები ენაში ნაირ-ნაირია. განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სიტყვათა ერთ ჯგუფს იმ მნიშვნელობის მიხედვით, რაც მათ აქვს მთელი ლექსიკური შემადგენლობისათვის, მისი წარმოქმნა-განვითარებისათვის.

ი. სტალინი მკვეთრად განასხვავებს ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებს სხვა სიტყვებისაგან ლექსიკურ შემადგენლობაში: ძირითადი ლექსიკური ფონდი ენის საფუძველს განეკუთვნება (§ 11). „ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში მთავარია ძირითადი ლექსიკური ფონდი, რომელშიც შედის ყველა ძირითადი სიტყვა, როგორც მისი ბირთვი. იგი გაცილებით უფრო ნაკლებ ვრცელია, ვიდრე ენის ლექსიკური შემადგენლობა, მაგრამ ცოცხლობს ძალიან დიდხანს, საუკუნეთა განმავლობაში და არის ენის ბაზა ახალი სიტყვების წარმოსაქმნელად“¹.

ამგვარად, ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნება ყველა ძირითადი სიტყვა, მასთან არა ისეთი, შემთხვევით რომ შემოდის ენაში და მალევე ქრება, არამედ ისეთი, რომ საუკუნეთა მანძილზე შერჩება ენას.

ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები ლექსიკის ხერხემალს ქმნის; იგი ლექსიკის გამდიდრების წყაროა: მისგან ახალი სიტყვები წარმოიქმნება.

ისეთი სიტყვები, როგორცაა: „დედა“, „მამა“, „და“, „ძმა“, „სახლი“, „კარი“ ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებია (ქართულში). ეს სიტყვე-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 21.

ბი უკვე ძველი ქართულის ძეგლებში დასტურდება. მაშასადამე, სულ მცირე, ათას ხუთასი წლის განმავლობაში იხმარება ქართულს მეტყველებაში.

ამგვარ სიტყვათაგან წარმოიქმნა (უმუშალოდ თუ შუალობით) ახალი სიტყვების წყება:

ძმა: ძმური, მოძმე, საძმო, უძმო, სძმობს (მას), ძმოზა, ძმოზილი, უძმოზილდება...

კაცი: კაცური, საკაცი, უკაცური, უკაცრავად, კაცობრივი, კაცობრიობა, საკაცობრიო... კაცობს, კაცობა... ძმა-კაცი, ძმაკაცური, ძმაკაცობა... ჯარისკაცი... კარისკაცი... სახლისკაცი...

სახლი: სახლობს, სახლდება, ასახლებს, ისახლებს, ასახლებინებს, მოსახლე, სახლიანი, უსახლო...

ეს მაგალითები ცხადად გვიჩვენებს, თუ რა საფუძველსაც უქმნის ახალ სიტყვათა წარმოქმნას ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვა.

როცა ლექსიკის ისტორია სათანადოდ შესწავლილია და ვიცით, რა სიტყვა როდის შემოვიდა ხმარებაში, არ გაგვიჭირდება იმის გარკვევა, ეკუთვნის თუ არა იგი ძირითად ლექსიკურ მარაგს.

მაგრამ, როცა სიტყვა ახლად შემოსულია ხმარებაში, ხშირად ძნელია იმის გარკვევა, განეკუთვნება იგი ძირითად ლექსიკურ ფონდს თუ არა, რადგანაც ძნელია იმის წინასწარ გადაწყვეტა, დამკვიდრდება ეს სიტყვა ენაში თუ არა.

ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვების ზუსტად გამოყოფა არაა ადვილი (იხ. § 11), მაგრამ ცნება ძირითადი ლექსიკური ფონდისა უაღრესად მნიშვნელოვანი ცნებაა, როგორც ლექსიკის თანამედროვე ვითარებაში, ისე ლექსიკის ისტორიაში გარკვევის თვალსაზრისით.

§ 64. სიტყვა სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე. სიტყვა აქტიური და პასიური. სიტყვა შეიძლება იყოს **სრულმნიშვნელოვანი** ანდა არასრულმნიშვნელოვანი, **დამხმარე**. სრულმნიშვნელოვანია სიტყვა, თუ ის მიგვითითებს ამა თუ იმ საგანს ანდა მოვლენაზე სხვა სიტყვების დაუხმარებლად: **სახლი, კარი, კედელი, ქვა, მდინარე... ზის, დგას, წერს, კითხულობს, ხატავს, აშენებს, ანგრევს... ხუთი, ათი, ოცი, ასი, ათასი... ლამაზი, წითელი, ლურჯი, მაღალი, დაბალი... დაწერილი, წაკითხული, აშენებული... აქ, იქ, ზევით, ქვევით, გუშინ, ზეგ...**

დამხმარე სიტყვებია, მაგალითად: **თუ, რომ, როცა, რადგანაც, მაგრამ, რომელიც...** ამგვარი სიტყვები სხვა სიტყვებთან ერთად იძლევიან გარკვეულ მნიშვნელობას, ცალკე კი არც რაიმე საგანზე მიგვითითებენ, არც თვისებას გვანიშნებენ, არც მოქმედება-მდგომარეობას, არც ადვილზე მიუთითებენ, არც დროზე... **შდრ. თუ** და: თუ წერს... **რომ** და: რომ ხატავს... **როცა** და: როცა დგას... **რადგანაც** და: რადგანაც კითხულობს...

სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაც საჭიროებს კონტექსტს, ე. ი. სხვა სიტყვათა წაშვლიებას: **კედელი**: შდრ. სახლის კედელი, ქვის კედელი, ხის კედელი... კონტექსტში ამ სიტყვათა მნიშვნელობა ზუსტდება. მაგრამ ამის გარეშეც, ცალკე აღებული „კედელი“ მაინც გვანიშნებს, რომ დასახელებული სიტყვა საგანს გულისხმობს და არა თვისებას (ანდა რიცხვს, ან მოქმედება-მდგომარეობას), რომ ეს საგანი ნაგებობასთან არის დაკავშირებული ხისა იქნება ის თუ ქვისა ანდა აგურისა...

ზოგი სიტყვა — სრულმნიშვნელოვანიც, დამხმარეც — ყოველდღიურად იხმარება, აქტიურ მარაგს ეკუთვნის (დედა, მამა, და, ძმა, ცოლი, შვილი, ბიძა, მამიდა, დეიდა... სახლი, კარი, სახურავი, კიბე... მუშაობს, აკეთებს, აშენებს, წერს, ხატავს... ცოცხალი, მკვდარი, დაბალი, მაღალი, სქელი, თხელი, თეთრი, წითელი, შავი, დიდი, პატარა, მე, შენ, ის, ჩვენ, თქვენ, ისინი... ერთი, სამი, შვიდი, ასი, ათასი... და ბევრი სხვა ასეთი. არ დაიძებნება ქართულად მოლაპარაკე ადამიანი, რომ ასეთ სიტყვებს ჩვეულებრივად არ ხმარობდეს.

ამათგან განსხვავებულია, ვთქვათ, ასეთი სიტყვები: ნაწვერალი... შვრია, დოლისპური, თავთუხი, შავფხა... თოხლი, შიშავი, ჭედილა... ამ სიტყვებს ისეთი საყოველთაო გამოყენება არა აქვს, როგორც სიტყვებს: სახლი, კარი... პური, ჭერი... ძროხა, ხარი, ცხვარი... სოფლის ცხოვრებას ვინც იცნობს, მისთვის ეს სიტყვებიც აქტიური მარაგისად მიიჩნევა, ქალაქში გაზრდილი პირის მეტყველებაში კი ეს სიტყვები, როგორც წესი, პასიური მარაგს განეკუთვნება: ამ სიტყვებს ის გაიგებს, როცა გაიგონებს, მაგრამ სახმარად თვითონ იშვიათად თუ იხმარს. გაიგებსო, რომ ვამბობთ, აქაც ერთგვარი განმარტება უნდა დავუროთოთ: გაიგებს ზოგადად: „შვრია“ რაღაც თავთავიანი მცენარეა, მაგრამ, სახელდობრ, რა, ნათლად შეიძლება ვერ წარმოიდგინოს... „ჭედილა“ ცხვარზე ითქმის, მაგრამ, სახელდობრ, რაგვარზე, შეიძლება ვერ გვითხრას... „ნაწვერალი“ ყანასთან არის კავშირში და არა მეცხოველეობასთან, მაგრამ, სახელდობრ, რა არის, ვერ გვეტყვის... ერთი სიტყვით, მხოლოდ ზოგადად და დაახლოებით მიხვდება, თუ რას ეხება საქმე.

§ 65. სინონიმები, ომონიმები, ანტონიმები. ყოველი ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში მოიპოვება სინონიმები, ომონიმები, ანტონიმები.

სინონიმები ეწოდება ისეთ სიტყვებს, რომლებიც ბგერითად განსხვავებული არიან, მნიშვნელობა კი ერთნაირი აქვთ (ბერძ. *syn-* „თან“, *onyma*, *onoma* „სახელი“; *synonymos* „თანასახელიანი“, „ერთგვარსახელიანი“).

სინონიმების ნიმუში გვაქვს საყოველთაოდ ხმარებულ სიტყვებში: **სვე და ბედი... გულადი და მამაცი... მოსწავლე და მოწაფე... სკოლა და**

სასწავლებელი... ძალი და ღონე... ლამაზი და კონტა... ბრიყვი და გა-
უზრდელი... კომში და ბია (კუთხ.)¹... თუთა და ბჟოლა (კუთხ.)... მურ-
ყანი და თხმელა (კუთხ.)... თამბაქო და თუთუნი (კუთხ.)... გოგრა და
კვახი (კუთხ.)... იფანი და კობიტი (კუთხ.), დიდედა და ბებია (კუთხ.),
პაპა და ბაბუა (კუთხ.)...

სინონიმური ტერმინებია: **ბრუნება** და **კანკლედობა... მიმართულები-
თი** (ბრუნვა) ანუ **ვითარებითი** ანუ **ვნებითი... ნამყო უსრული** და **ნამყო
უწყვეტელი...**

სინონიმები ერთი მნიშვნელობის სიტყვებს ჰქვია, მაგრამ ვერ ვიტყ-
ვით, თითქოს სინონიმებს **სავსებით ერთნაირი** მნიშვნელობა ჰქონდეს: ან
აღსანიშნი საგნის **სხვადასხვა მომენტია**, სინონიმებს რომ განასხვავებს,
ანდა **თვალსაზრისი**, რომელიც მოლაპარაკის დამოკიდებულებას აღსანიშ-
ნისადმი ახასიათებს, ანდა **გრძნობითი იერი**, რომელსაც სინონიმური სი-
ტყვა იწვევს, ანდა კიდევ **დიალექტური** სხვაობა სინონიმური სიტყვებისა.

სინონიმთა სხვაობა იგრძნობა მათი ხმარებისას სხვადასხვა წინადა-
დებაში (თუ შესიტყვებაში): სინონიმები ყველა კონტექსტში ვერ შეენაც-
ვლებიან ერთი მეორეს. „უმაღლესი სასწავლებლის **მოსწავლე**“ — ითქმის,
მაგრამ: „უმაღლესი სასწავლებლის **მოწაფე**“, არ ითქმის: „მოსწავლე“
უფრო ზოგადი მნიშვნელობის სიტყვაა, „მოწაფეს“ უფრო ვიწრო მნიშვნე-
ლობა აქვს („მოწაფე“ — „მასწავებელი“).

„მტერს ჯარმა ძლიერი წინააღმდეგობა გაუწია“ სწორი ქართულია,
მაგრამ არ ივარგებდა „ძლიერი“-ს ნაცვლად „ლონიერი“ გვეხმარა („მტერს
ჯარმა ღონიერი წინააღმდეგობა გაუწია“).

„ებრაელი“ და „ურია“ ერთსა და იმავე ხალხს აღნიშნავს (მდრ.
სოფლის სახელი „ურიათუბანი“, ე. ი. ებრაელების უბანი). მაგრამ „ურია“
სარწმუნოებრივ მომენტს გახაზავს, „ებრაელი“ — ეროვნულს (ამიტომაც,
რომ ამჟამად ამ ხალხის სახელად „ებრაელია“ მიღებული და არა „ურია“).

სხვადასხვა მომენტს ასახავენ ტერმინები „ნამყო უწყვეტელი“ და
„ნამყო უსრული“: „უწყვეტელში“ ხაზი იმას ესმის, რომ ზმნაში („აკეთებ-
და“, „წერდა“, „ხატავდა“) მოქმედება არ წყდება, უწყვეტლივ გრძელდება;
„უსრული“ მიუთითებს, რომ მოქმედება წარმოებდა, მაგრამ არ დამთავრე-
ბულა. „უწყვეტელს“ უპირისპირდება „წყვეტილი“, „უსრულს“ — „სრული“.

მთქმელის თვალსაზრისი, მისი განსხვავებული დამოკიდებულება აღ-
სანიშნისადმი მჟღავნდება სინონიმებში „მოკვდა“ და „ჩაძალდა“ („დავითი
მოკვდა!“ — „დავითი ჩაძალდა!“), „მოდის“ და „მოეთრევა“ („აგერ და-
რისპანი მოდის“ — „აგერ დარისპანი მოეთრევა!“). უფრო დაწვრილებით
იხ. ქვ. § 80).

¹ ეს და მომდევნო კუთხური სიტყვები იმერულშიც შეიძლება გვქონდეს და
გურულშიც.

„თხმელა“, „ბია“, „კობიტი“, „თუთუნი“ კუთხურ მეტყველებაში ხმარებული სინონიმებია სალიტერატურო ენის სიტყვებისა: „მურყანი“, „კომში“, „იფანი“, „თამბაქო“...

სავსებით ერთნაირი მნიშვნელობის ორი სიტყვა ფაქტობრივ არ არსებობს: ან ობიექტური ან სუბიექტური მომენტი იძლევა სხვაობას. ეს სხვაობა ზოგჯერ ნაკლებ საგრძნობია (ასეთ შემთხვევაში სინონიმები ერთმანეთს ენაცვლებიან: „მიმართულებითი“ ანუ „ვითარებითი“ ბრუნვა); ზოგჯერ სხვაობა უფრო საგრძნობია; ასეთ შემთხვევაში სინონიმები ერთმანეთს ხან ენაცვლებიან დაუბრკოლებლად (გულადი ჯარისკაცი — მამაცი ჯარისკაცი), ხან კიდევ ასეთი შენაცვლება სტილისტიკურად საჩოთიროა ან სრულიად მიუღებელი („უმაღლესი სასწავლებლის **მოწაფე**“... „ურია“ **„ებრაელის“** ნაცვლად). სინონიმების გამოყენება სტილისტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია.

ომონიმები ეწოდება ისეთ სიტყვებს, რომლებიც ბ გ ე რ ი თ ა დ არ განსხვავდებიან, მაგრამ **მნიშვნელობითა** და **წარმომავლობით** განსხვავებული არიან (ბერძ. homos „მსგავსი“, „ერთგვარი“ და ბერძ. onyma, onoma „სახელი“).

ომონიმების მაგალითია: 1. **ბარი** (მთა და ბარი) და 2. **ბარი** (ბარი და ნიჩაბი). ასევე: 1. **ბანი** (დატკეპნილი მიწის ბრტყელი სახურავი ძველებურ სახლებში: „სიტყვა ბანზე აუგდო“); 2. **ბანი** (ხმა სიმღერაში: „ბანი მითხარით, ბიჭებო!“); 3. **ბანი** (მეორე ასო ქართულ ანბანში: „ეს არის ანი, ეს არის ბანი, ისწავლეთ, გენაცვათო!“)... 1. **ხერხი** (ძვ. ქართ. ვერვი: „ხერხი სჯობია ღონესა“) და 2. **ხერხი** („განის ხერხით მორი ვახერხეს“).

ომონიმები სხვადასხვა სიტყვებია არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მნიშვნელობა აქვთ სხვადასხვა, არამედ იმიტომ, რომ ისინი სხვადასხვა წარმომავლობისანი არიან.

სიტყვას „წვერი“ არსებითად განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს: 1. „წვერს იპარსავს“... 2. „მთის წვერზე დგას“... 3. „ისრის წვერი ბასრისა იყო“. შეიძლება თუ არა ამ სამ წინადადებაში „წვერი“ ომონიმებად მივიჩნიოთ? რა თქმა უნდა, არა: ეს ერთი და იგივე სიტყვაა სხვადასხვა მნიშვნელობისა (მაგრამ არა სხვადასხვა **წარმომავლობისა**).

თუ წარმომავლობას ანგარიშს არ გავუწევდით, სიტყვათა დიდი წილი ომონიმებად უნდა მიგვეჩნია, რადგანაც იშვიათია ისეთი სიტყვა, რომ სხვადასხვა კონტექსტში მნიშვნელობას არ იცვლიდეს. ომონიმები მხოლოდ მაშინ გვაქვს, თუ გარეგნულად ერთნაირი სიტყვა განსხვავებულია არა მხოლოდ მნიშვნელობით, არამედ **წარმომავლობითაც**.

ანტონიმები ეწოდება ისეთ სიტყვებს, რომლებსაც ერთი მეორის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ (ბერძ. anti „წინააღმდეგ“, onyma, onoma „სახელი“).

ანტონიმებია: მაღალი — დაბალი; მსხვილი — წვრილი; ბნელი — ნათელი; გრძელი — მოკლე; ტკბილი — მწარე... ნაყოფიერი — უნაყოფო; გონიერი — უგუნური; გემრიელი — უგემური; წესიერი — უწესო; ნებსითი — უნებლიე... ნორმალური — არანორმალური; ორგანული — არაორგანული; პერიოდული — არაპერიოდული; ზუსტი — არაზუსტი...

ანტონიმები, პირველ ყოვლისა, თვისების აღმნიშვნელ სიტყვებში გამოიყოფა. ეს სიტყვები შეიძლება იყოს სხვადასხვა ფუძისა (მაღალი — დაბალი); შეიძლება ერთი ფუძისაგან იწარმოოს უარყოფის თავსართბოლოსართებით (გემრიელი — უგემური; ნორმალური — არანორმალური)...

უარყოფის აღნიშვნისას ორივე ვარიანტი შეიძლება მივიღოთ ერთი და იმავე სიტყვის (დადებითის) საპირისპიროდ: საკმარისი — 1. უკმარი; 2. არასაკმარისი... სწორი — 1. უსწორო; 2. არასწორი... (ასეთ შემთხვევაში „არა“-თი ნაწარმოები ვარიანტი მეორეულია). უარყოფითი წარმოების ეს ვარიანტები მნიშვნელობით განსხვავდებიან.

§ 66. ევფემიზმი. ტაბუ. ზოგი სიტყვის (თუ გამოთქმის) ხმარება უხერხულად ითვლება. ამიტომ **შეგნებულად გაუბიან** ამ სიტყვებსა (და გამოთქმებს) და ცვლიან მათ სხვა სიტყვებითა (და გამოთქმებით). უხერხული სიტყვების ასეთ შენაცვლებას **ევფემიზმი** ეწოდება (ბერძ. e phem „კეთილად ვმეტყველებ“, „ზრდილობიანად ვლაპარაკობ“).

„თეთრეული“ ითქმის „ნიფხავ-პერანგის“ ნაცვლად („მძარცველებმა მგზავრი დატოვეს თეთრეულის ამარა“). „თეთრეულზე“ ადრე „პერანგი და მისი ამხანავი“ იხმარებოდა, როგორც ევფემისტური თქმა (სასაუბრო ენაში ზოგჯერ დღესაც არის ეს გამოთქმა დაცული), შემდეგ ესეც უხერხული აღმოჩნდა და „თეთრეულმა“ შეცვალა მანამდე ხმარებული ევფემისტური შენაცვლება.

„თქვენი ნათქვამი სინამდვილეს არ შეეფერება“ ევფემისტური სიტყვა-ხმარების ნიმუშია; პირდაპირ თუ ვიტყოდით, გვექნებოდა: „თქვენ რასაც ამბობთ, ტყუილია“.

ევფემისტური შენაცვლების საჭიროება სხვადასხვა საზოგადოებრივ ფენაში ერთგვარად არ ესმით. ევფემისტური ნორმები ერთსა და იმავე წრეში იცვლება დროთა ვითარებაში.

რაიმე ადათ-წესის ანდა ცრუ რწმენის გამო ზოგჯერ **აღიკვეთება** რაიმე სიტყვის ხმარება. მაგალითად, საქართველოს ზოგ კუთხეში „ჭიანჭველს“ არ ახსენებდნენ იმ ოჯახში, სადაც აბრეშუმის ჭია ჰყავდათ (ჭიანჭველა არ დაესიოს აბრეშუმის ჭიასაო). „ჭიანჭველის“ ნაცვლად სხვა სახელი, პირობითი, შეირჩეოდა, თუ აღკვეთილი სახელის მატარებელი მაინც უნდა ეხსენებინათ. რაიმე სიტყვის ხმარების აღკვეთას **ტაბუ**-ს უწოდებენ (ტაბუ პოლინეზიელ ხალხთა მეტყველებიდან აღებული სიტყვაა).

§ 67. ლექსიკური შემადგენლობის ცვლა. არქაიზმი, ნეოლოგიზმი. დიალექტიზმი. ლექსიკური შემადგენლობა ენაში ყველაზე ადვილად და ყველაზე მეტად იცვლება. მოძველებული სიტყვები ხმარებიდან გამოდის. ენაში შემოდის და მკვიდრდება ახალი სიტყვები. ეს შენაძენი მეტი და ნაკარგზე. ცვლის პროცესში. ენის ლექსიკა მდიდრდება. „ენა... უშუალოდ არის დაკავშირებული ადამიანის საწარმოო საქმიანობასთან, და არა მარტო საწარმოო საქმიანობასთან, არამედ ადამიანის ყოველ სხვა საქმიანობასთანაც მისი მუშაობის ყველა სფეროში წარმოებიდან ბაზისამდე, ბაზისიდან ზედნაშენამდე... უწინარეს ყოვლისა სწორედ ამით აიხსნება, რომ ენა, საკუთრივ მისი ლექსიკური შემადგენლობა თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება. მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და ტანსპორტის, ტექნიკისა და მეცნიერების განუწყვეტელი ზრდა ენისაგან მოითხოვს მისი ლექსიკის შევსებას ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც საჭიროა მათი მუშაობისათვის. და ენა, უშუალოდ ასახავს რა ამ საჭიროებას, ავებს თავის ლექსიკას ახალი სიტყვებით, სრულყოფს თავის გრამატიკულ წყობას“¹. „...ენის ლექსიკური შემადგენლობა, როგორც ყველაზე ცვალებადი, თითქმის განუწყვეტლივ იცვლება“...² „...ენის ლექსიკური შემადგენლობას ჩვეულებრივად გარკვეული რაოდენობით აკლდება მოძველებული სიტყვები, მას ემატება გაცილებით მეტი ახალი სიტყვა“³.

ახალი ქართულისათვის უცხოა ისეთი სიტყვები, როგორცაა, ვთქვათ, ძველი ქართულის ძეგლებიდან ცნობილი სიტყვები: ჯ ა მ ლ ი „ფეხსაცმელი“, უ ჯ ა მ უ რ ი „უფეხსაცმლო“, „ფეხშიშველა“, ს ი ყ მ ი ლ ი „შიშილი“, ფ ი ჩ ჯ „შალის სამოსი (ბერისა)“, ხ ა რ ჭ ა „ხასა“, ე რ გ ა - ს ი „ორმოცდაათი“, მ კ ო დ ო ვ ა ნ ი „უკიდურესი ღარიბი“, „ლატაკი“... ძველი ქართულის ეს სიტყვები არ შერჩა ქართულს, საბოლოოდ გამოვიდა ხმარებიდან.

დღევანდელი ჩვენი მეტყველებისათვის უცხოა სიტყვები: „იასაული“, „მდივანბეგი“, „შინაყმა“, „ბოქაული“... თუმცა ეს სიტყვები არც ისე შორეულ წარსულში (XIX ს. მეორე ნახევარში) იხმარებოდა.

სულ ოცი-ოცდაათი წლის ისტორია აქვს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ისეთ სიტყვებს, როგორცაა: წ ნ ე ვ ა, ა დ მ ა ვ - ლ ო ბ ა, კ ა ვ შ ი რ გ ა ბ მ უ ლ ო ბ ა, მ ე დ ა უ ს წ რ ე ბ ლ ე, ს ა შ ვ ე ბ ი, შ ვ ე ბ უ ლ ე ბ ა, კ ო ლ მ ე უ რ ნ ე ო ბ ა, მ ე რ გ ო ლ უ რ ი, დ ა ს ა ქ ო ნ ლ ე ბ ა, ზ უ ს ტ ი, ს ი ზ უ ს ტ ე, ა რ ა ზ უ ს ტ ი... (ახალ სიტყვათა და გამოთქმათა მაგალითები იხ. აგრეთვე § 24).

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 9.

² იქვე. გვ. 22.

³ იქვე. გვ. 23.

ხმარებიდან გამოსულ ძველ სიტყვას (თუ გამოთქმას) უწოდებენ **არქაიზმს** (ბერძ. *archaios* „ძველის ძველი“). ხმარებაში ახლად შემოსული სიტყვა (გამოთქმა) იქნება **ნეოლოგიზმი** (ბერძ. *neos* — „ახალი“, *logos* „სიტყვა“). ლექსიკის არქაიზაცია გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა მწერალი ძველ სიტყვებსა და გამოთქმებს ეტანება (ახალი სიტყვის შემოღებაც უადგილოა, თუ უკვე არსებული სიტყვა აუღის საჭიროებას).

ცალკე გამოყოფენ ხოლმე დიალექტებიდან სალიტერატურო ენაში შემოსულ სიტყვებს, — **დიალექტიზმებს**: მარა „მაგრამ“, მუღო „თხუწელა“, „ხახალი“, „გალა“... (ლექსიკური დიალექტიზმები გარკვეულ სპირობებში სავსებით გამართლებულია — § 30, გვ. 130).

§ 68 სიტყვათა სესხება. კალკი. ლექსიკის გამდიდრების ძირითად წყაროს ქმნის არსებულ სიტყვათაგან ახალ სიტყვათა წარმოქმნა. თვალსაჩინო მნიშვნელობა აქვს უცხო ენათაგან სიტყვების სესხებასაც: „უნივერსიტეტი“, „ფაკულტეტი“, „რექტორი“, „დეკანი“, „პროფესორი“, „დოცენტი“, „ლექტორი“, „სტუდენტი“, „ასისტენტი“, „ლექცია“, „სემინარი“, „პრაქტიკუმი“, „ლაბორანტი“, „ინსტიტუტი“, „დირექტორი“, „აკადემია“, „პრეზიდენტი“, „ლიტერატურა“, „ისტორია“, „გეოგრაფია“, „გეოლოგია“, „ზოოლოგია“, „ბოტანიკა“, „მათემატიკა“, „ეკონომიკა“ და მრავალი სხვა სიტყვა, რომელსაც ყოველ ფეხის გადადგმაზე ვხვდებით უმაღლეს სასწავლებლებში (და არა მხოლოდ სასწავლებლებში!) — წარმოშობით ყველა უცხო სიტყვაა, ბერძნული და ლათინური ძირისა.

წინადადებაში: „უნივერსიტეტში პროფესორი სტუდენტებს ლექციას უკითხავს“ ქართულია მხოლოდ „უკითხავს“ სიტყვა (**-ში** თანდებული და ბოლოსართები: **-ი**, **-ს**); მსგავსი ვითარება გვექნებოდა, თუ ამავე წინადადებას გადავთარგმნიდით რუსულად (ან გერმანულად): იქაც მხოლოდ ზმნა-შემასმენელი აღმოჩნდებოდა რუსული (გერმანული).

ნასესხები სიტყვა ყველა ენაში მოიპოვება. ეს ბუნებრივი პროცესია: უცხო მასალა დროთა ვითარებაში უსისხლხორცდება მსესხებელი ენის ლექსიკურ-გრამატიკულ სისტემას და ამდიდრებს ენას. რა წარმომავლობისაა ესა თუ ის სიტყვა, როდის და რა ენიდან არის შეთვისებული ნასესხები სიტყვა, ამაში სპეციალისტები თუ ერკვევიან (ხშირად ეს სპეციალისტებისთვისაც კი ძნელი დასადგენია). „ქალაქი“, „ქუჩა“, „ოთახი“, „ფანჯარა“ რომ წარმოშობით სირიული და სპარსული სიტყვებია, ამას ისტორიული ანალიზი თუ გვიჩვენებს. ქართველი ადამიანისთვის „ქალაქი“ ამჟამად ისეთივე ქართული სიტყვაა¹, როგორც „მიწა“, „მთა“, „ბარი“, „კლდე“, „სახლი“, „კარი“...

¹ „ქალაქ“-სიტყვის აგებულებაში დღესაც შეიმჩნევა ისეთი ენობრივი თავისებურებები, რაც მის არაქართულ წარმოშობას გვანიშნებს.

უნდა განვასხვავოთ სიტყვათა სესხების ორი შემთხვევა:

1. უშუალო სესხება, როცა სიტყვას სესხულობენ პირდაპირ იმ ენიდან, რომლის კუთვნილებასაც იგი შეადგენს: „ბოლშევიკი“ რუსული სიტყვაა და ქართულში უშუალოდ რუსულიდან არის შეთვისებული; ასევე — „პოლკოვნიკი“, რომელიც რუსულიდანაა უშუალოდ ნასესხები. უშუალოდ ბერძნულიდან ძველად შეთვისებული სიტყვებია „კლიტე“, „ბოქლომი“, „ორგანო“, „ეკლესია“, „ეპისკოპოზი“, „დეკანოზი“...

2. უშუალოებითი სესხების დროს პირველ წყაროსა და მსესხებელ ენას შორის მოქცეულია სხვა რომელიმე ენა (ან ენები). ასე, მაგალითად: „უნივერსიტეტი“, „ფაკულტეტი“, „სტუდენტი“, „დოცენტი“ ლათინური ფუძის სიტყვებია, მაგრამ ქართულმა ეს სიტყვები შეითვისა რუსული ენიდან, რუსული ენის მეშვეობით (და არა უშუალოდ — ლათინურიდან). სესხების გზის აღსანიშნავად ხმარობენ ლათინურ ტერმინს *via „გზა“* (და ურთავენ ენის სახელწოდებას): „სტუდენტი“ შემოსულია ქართულში რუსული ენის მეშვეობით (*via rossica*).

სესხების გზის გარკვევა საყურადღებო იმიტომ არის, რომ ხშირად შუამავალი ენა ასხვადფერებს ნასესხებ სიტყვას. ქართულში მრავალი ნასესხები სიტყვა ბოლოვდება **-ცია-**, **-სია** და **-ზია-**თი: ნაცია, რევოლუცია, ევოლუცია, რეაქცია, უნიფიკაცია, ინტეგრაცია, რეგისტრაცია, ასიმილაცია, პერტურბაცია, რეალიზაცია... კომისია, პროფესია, ვერსია, ემისია... პრეტენზია... ყველა ეს სიტყვა ლათინური წარმოშობისაა, მაგრამ ლათინურში მას **-ია** არ მოუდის ბოლოს: **io-** გვაქვს (*natio*, ფრანგულში — **-ion**). და თუ ქართულში **-ია** მივიღეთ, ეს იმიტომ, რომ ეს სიტყვები რუსული ენის მეშვეობით შემოვიდა ქართულში და რუსულში კი - გვაქვს (, ...).

ზეპირ მეტყველებაში სიტყვათა სესხების პროცესი სტიქიურად მიმდინარეობს. სალიტერატურო ენაში კი, რომლის განვითარებასაც კონტროლი ეწევა, სესხებას სხვადასხვაგვარად ეკიდებიან. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ორი თვალსაზრისი: ერთი ცდილობს თავი აარიდოს სესხებას, ყველა საჭირო სიტყვა საკუთარი მარაგიდან აწარმოოს ან შეთხზას. ამ თვალსაზრისს პურიზმი ეწოდება (ლათ. *purus* „წმინდა“, „პურიზმი“ — სიწმინდე). ქართველი პურისტები ერთ დროს წინადადებდას იძლეოდნენ „ლექსიკონი“ შეცვლილიყო „სიტყვარ“-ით. პურისტები მათემატიკაში ცდილობდნენ „ცილინდრის“ ნაცვლად „გოდლედი“ ეხმარათ, „გრადუსის“ მაგიერ „მენაკი“, „თერმომეტრის“ წილ „თბოდანდედი“...

ასეთ „ქართულ“ ტერმინებს ქართველი კაცი ვერ გაიგებს უფრო ადვილად, ვინემ „გრადუსსა“ და „თერმომეტრს“, რომელნიც მთელ რიგ ენებში არიან დამკვიდრებული. პურიზმს სალიტერატურო ენათა ისტორია არ

ამართლებს; ვერც ხალხურობაზე მითითება დაასაბუთებს პურიზმის საჭიროებას. საჭირო შემთხვევაში სიტყვების სესხება ენის ნორმალურ განვითარებას ეგუება.

მეორე უკიდურესობას წარმოადგენს განუკითხავად შემოტანა უცხო სიტყვებისა მაშინ, როცა ამის საჭიროება არ არის; თუ სათანადო სიტყვა შეიძლება დადგებნით საკუთარ ლექსიკურ ფონდში ანდა ვაწარმოოთ არსებულ სიტყვათაგან, სესხება გაუმართლებელია. ასეთ პირობებში სესხება ანაგვიანებს ენას.

ვ. ლენინი წერდა: „რუსულ ენას ჩვენ ვაფუჭებთ. უცხოურ სიტყვებს ვხმარობთ საჭიროების გარეშე, ვიყენებთ მათ არასწორად. რა საჭიროება მოითხოვს ვინმართ " " („დეფექტები“), როდესაც შეგვიძლია ვთქვათ " " ანდა " " ანდა " " („ნაკლოვანებები“)... დრო არ არის განა გამოვუცხადოთ ბრძოლა უცხო სიტყვათა ხმარებას საჭიროების გარეშე?“¹.

სესხების თავისებური სახეა **კალკი** (ფრანგ. *calque* „გადასაღები გამჭვირვალე ქალაღი“). კალკი გვაქვს მაშინ, როდესაც ახალი სიტყვის წარმოებისას (ანდა გამოთქმის შექმნისას) მასალას საკუთარს იყენებენ, ოღონდ სესხულობენ სიტყვის წარმოქმნის პრინციპს (ანდა მთელი გამოთქმის შედგენის წესს).

ქართული „წარმოდგენა“ არის კალკი რუსული -სი, ეს უკანასკნელი კიდევ გერმანული *Vorstellung*-ისა. ასევე კალკს წარმოადგენს: თვითკრიტიკა (შდრ.), აირწინალი (შდრ.), დამკვრელი (შდრ.)... და ბევრი სხვა... ტერმინებში კალკის ნიმუშებს ყოველ ფეხის გადაღმაზე შევხვდებით: უღვლილება (შდრ. , *conjugatio*), ნაცვალსახელი (შდრ. , *pronomen*), მიმღეობა (შდრ. , *participium*), მიცემითი ბრუნვა (შდრ. , *dativus*)... ნიადამცოდნეობა (შდრ.) და მრავალი სხვა.

შესიტყვებებში კალკის ნიმუშებია: „ღღის წესრიგი“ (შდრ.)... „მაგალითი მოიყვანა“ (შდრ. , რაც თავის მხრივ გერმანული შესიტყვების კალკს წარმოადგენს... „მატარებლების ჩქაროსნული ტარება“ (შდრ.) და სხვ.

კალკი იმდენადვეა გამართლებული, რამდენადც — სესხება: კალკი ისევე უნდა შევაფასოთ, როგორც სესხება (იხ. ზევით).

სპეციალური ლიტერატურა, რა დარგისაც არ უნდა იყოს იგი, უხვად იძლევა კალკის მაგალითებს. და ეს ეხება ყველა ენას (ამიტომ, რომ უცხო ენაზე სპეციალური ლიტერატურის გამოყენება უფრო ადვილია, ვინემ მხატვრული ნაწარმოების კითხვა).

¹ ვ. ლენინი. თხ., ტ. 30, გვ. 274 (IV გამოც. რუს.).

§ 69. ლექსიკოგრაფია და ლექსიკონთა სახეები. ამა თუ იმ ენის ლექსიკას მეტ-ნაკლები სისრულით თავს უყრიან ლექსიკონებში (ბერძ. lexicon „ლექსიკონი“). ლექსიკონის შედგენის საკითხებს არკვევს **ლექსიკოგრაფია** (ბერძ. lexicon და graph „ვწერ“; „ლექსიკოგრაფია“ — „ლექსიკონთშედგენა“).

ლექსიკონში სიტყვებს ალაგებენ ან **ანბანთ რიგზე** ანდა **ბუდეებად**. ბუდეში თავს იყრის ერთი ფუძის (ან ძირის) ყველა ნაწარმოები სიტყვა (მაგალითად: ძმა-სიტყვის ბუდეში იქნება: ძმური, მოძმე, საძმო, ძმობა, ძმობილი... თუ ანბანთ რიგზე დავალაგებდით, ძმა, ძმობა, ძმობილი, ძმური — მოჰყვებოდა ძ-ასოზე, მოძმე — მ-ასოზე, სა-ძმო — ს-ზე...).

ფართო მოხმარების ლექსიკონებში ჩვეულებრივ ანბანთ რიგზე აწყობენ სიტყვებს (საენათმეცნიერო სპეციალური ლექსიკონები უპირატესად ფუძე-ძირებზე ეწყობა).

ლექსიკონში არა მხოლოდ აღრიცხავენ სიტყვებს, არამედ უჩვენებენ მათ მნიშვნელობასაც. მნიშვნელობა შეიძლება იმავე ენაზე გადმოიცეს, რა ენისაცაა ლექსიკონი. ეს იქნება განმარტებითი ლექსიკონი (ასეთია, მაგალითად, „რუსული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ 4 ტომეული, უმაკოვის რედაქციით, 1928-1940 წ.წ.; „სომხური ენის ლექსიკონი“ მალხასიანის მიერ შედგენილი 4 ტომად, 1943 წ.; „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, რომელსაც საქართ. მეცნიერ. აკადემია სცემს რვა ტომად; გამოსულია ორი ტომი 1949, 1950 წ.).

სიტყვის მნიშვნელობას განმარტებითს ლექსიკონში ასე უჩვენებენ: **ბელტი** 1. მიწის მონაკვეთი, ჩვეულებრივ ბარით ან სახნისით მოჭრილი. ბელტი ბელტზედა გადმოვაწვინოთ და შრომის ოფლი მიწას ვაწვამოთ (**ილია**). 2. ქვანახშირის ან შავიქვის ჩამონაკვეთი (ან ნატეხი). ქვანახშირის ბელტი. 3. გეოლ. გეოლოგიურად ერთიანი მასივი. საქართველოს ბელტი.

სიტყვის მნიშვნელობა ლექსიკონში შეიძლება უჩვენონ სხვა ენიდან სათანადო სიტყვის შერჩევით; ეს იქნება **თარგმნითი** ანუ პარალელური ლექსიკონი (ბელტი — ... თავი — ... სახლი — ...).

თარგმნითი ლექსიკონი ჩვეულებრივად ორენოვანია (ქართულ-რუსული, რუსულ-ქართული, ქართულ-სომხური, სომხურ-ქართული, ლათინურ-რუსული, გერმანულ-რუსული, ფრანგულ-ინგლისური...). თარგმნითი ლექსიკონი შეიძლება იყოს სამ და ოთხენოვანი, ვთქვათ, ლათინურ-რუსულ-ქართული ბოტანიკური ან სამედიცინო ლექსიკონი... გერმანულ-ფრანგულ-ინგლისურ-რუსული პარალელური ლექსიკონი (მაგალითად, რეიფისა)...

ცალკე უნდა გამოიყოს **სპეციალური** ლექსიკონები: **სოფლის მეურნეობის ლექსიკონი** (სადაც სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგის ცნებებია განმარტებული), **ტექნიკური ლექსიკონი** (ტექნიკის ცნებათა გან-

მარტებით), **სამედიცინო ლექსიკონი** და სხვ.; **ტერმინოლოგიური** ლექსიკონები (მაგალითად: ტექნიკური — რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული — ტერმინოლოგიის ლექსიკონი, მარტივად: ტექნიკური ტერმინოლოგია... გეოლოგიური ტერმინოლოგია... მათემატიკის ტერმინოლოგია... ამგვარ ლექსიკონებში მხოლოდ სპეციალური ტერმინები და ამ ტერმინებისაგან შემდგარი გამოთქმები შედის), **ორთოგრაფიული** ლექსიკონი (იმ სიტყვათა შეტანით, რომელთა მართლწერა სადაოა), **სინონიმების** ლექსიკონი, **იდიომატურ თქმათა ლექსიკონი** და სხვ.

სპეციალურ ლექსიკონებში შედის **საენათმეცნიერო** ლექსიკონებიც: დიალექტოლოგიური (ამა თუ იმ დიალექტის ლექსიკურ თავისებურებათა აღნუსხვით), ისტორიული (სადაც ლექსიკის შედგენილობისა და სიტყვათა მნიშვნელობის ცვლაა აღნუსხული), შედარებითი, რომელშიაც ორი ან მეტი მონათესავე ენის სიტყვებია შედარებული.

შედარებითი ლექსიკონი არსებითად განსხვავდება პარალელური ლექსიკონისაგან: პარალელური ლექსიკონი შეიძლება ყოველი ორი ენისთვის შევადგინოთ, იქნება ეს ენები მონათესავე თუ არა (მაგალ. არაბულ-ქართული, თურქულ-რუსული, ჩინურ-ფრანგული), შედარებითი ლექსიკონი კი მხოლოდ მონათესავე ენებისა იქნება, ე. ი. ისეთი ენებისა, რომელთაც საერთო წარმოშობა აქვთ. ამისდაკვალად პარალელური ლექსიკონი **ერთი მნიშვნელობის** სიტყვებს იძლევა, შედარებითი — **ერთი წარმოშობის** ფუძეებს გამოყოფს, თუნდაც რომ მათი მნიშვნელობა სხვა იყოს. ასე, მაგალითად, **პარალელური** ქართულ-მეგრულ ლექსიკონში გვექნება: კაცი — კოჩი, ძმა — ჯიმა, ხე — ჯა, ღამე — სერი... **შედარებითის** ქართულ-მეგრულ ლექსიკონში კი გვექნებოდა: კაცი — კოჩი, ძმა — ჯიმა, **ძელი** — ჯა, ღამე — **ღუმა** „წუხელ“. ქართ. **ძელ**-ი და მეგრ. **ჯა** „ხე“ წარმოშობით ერთი და იგივე ფუძეა. ასევე: ქართ. **ღამე**-ს წარმოშობით უკავშირდება მეგრ. **ღუმა**, რომელსაც ამჟამად სხვა მნიშვნელობა აქვს (და არა **სერ**-ი, რომელიც ამჟამად „ღამეს“ აღნიშნავს).

§ 70. სიტყვის მნიშვნელობა და სიტყვის შემადგენლობა. სიტყვა, როგორც ლექსიკის ფაქტი, მნიშვნელობის მატარებელი უმარტივესი ერთეულია.

სიტყვის რა ნაწილთან არის დაკავშირებული მნიშვნელობა? რა ნაწილები გამოიყოფა სიტყვაში მნიშვნელობის მიხედვით? ამის გასარკვევად საჭიროა გავანალიზოთ რამდენიმე სიტყვა.

ავიღოთ სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა „კაცი“. ის შედგება ოთხი ბგერისაგან.

მოვაცილოთ მას თავიკიდური ბგერა კ; დაგვრჩება „აცი“; „აცი“ სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რასაც „კაცი“ გულისხმობდა.

აღნიშნავს თუ არა ეს „აცი“ რასმე? საგანს — არავითარს (ვგულისხმობთ ქართულს მეტყველებას). ერთად ერთი, რაც შეიძლება აქ მოვავგონდეს, ესაა მიმართვა ცნობილი შინაური ოთხფეხისადმი. დასკვნა: თუ სიტყვას „აკცი“ მოვაცილებთ **კ** ბგერას, მას ეკარგება ის მნიშვნელობა, რომელიც მანამდის ჰქონდა, ის აღარ აღნიშნავს იმას, რასაც მანამდის აღნიშნავდა.

გამოვაკლოთ იმავე სიტყვას „აკცი“ **ა**: მივიღეთ „კცი“. აქვს თუ არა ამ უკანასკნელს ის მნიშვნელობა, რაც „აკცი“-ს ჰქონდა? პასუხი უარყოფითი იქნება, ქარაგმებით ნაწერის კითხვას მიჩვეული ქართველი, ალბათ, მიხვდება, თუ დაწერილი „კცი“ ნახა, მაგრამ „კცი“-ს გავონებაზე ვერავინ იტყვის, აქ **ა** გვაკლია, თორემ „კაც“-სიტყვასთანა ვაქვს საქმეო; ვერ იტყვის იმიტომ, რომ **კ**-სა და **ც**-ს შორის შეიძლებოდა ყოფილიყო **ე** (კეცი), ანდა **ვი** (კვიცი) და ამრიგად სულ სხვა სიტყვებს მივიღებდით.

მაშასადამე: **ა**-ს გამოკლების შემდეგაც „აკცი“-სიტყვა ვერ ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას.

ასეთსავე შედეგს მივიღებთ, თუ იმავე სიტყვას **ც**-ს გამოვაკლებთ; კაცი — კაი; „კაი“ სულ სხვა სიტყვაა, ესაა არალიტერატურული, მაგრამ ცოცხალ მეტყველებაში ხშირად ხმარებული სიტყვა: „კაი“=კარგი: **ც**-ს გამოკლებამ სულ სხვა მნიშვნელობა მოგვცა; კაცი-ს მნიშვნელობა დაირღვა...

გავაკეთოთ ასეთივე ცდა **ი**-ზე; მოვაცილოთ **ი**, დაგვრჩება **კაც**: კაცი — **კაც**. აქ არსებითად სხვა მდგომარეობაა; ამ სამ ბგერას შერჩა უნარი მიუთითოს იმავე ობიექტურ მონაცემზე, რასაც „აკცი“ აღნიშნავდა. მართალია, ჩვენ ვგრძნობთ, რომ რაღაცა გვაკლია, რომ სიტყვა სრული არ არის, მაგრამ ამისდა მიუხედავად „კაც“ მაინც მიუთითებს იმავე საგანზე, რაზედაც „აკცი“ მიუთითებდა: არავის აერევა ერთმანეთში კაც- — „კეც“- — „კვიც“- — „მხეც“... ყველა მიხვდება, რაზედაც მიუთითებს, რასაც გულისხმობს თითოეული მათგანი.

ამრიგად: სიტყვა „აკცი“ შედგება ოთხი ბგერისაგან, აქვს გარკვეული მნიშვნელობა. საკმარისია პირველი სამი ბგერიდან ერთ-ერთი — სულ ერთია, რომელი (ან **კ** ან **ა** ანდა **ც**) — გამოვაკლოთ, და დაიკარგება ის მნიშვნელობა, რომელიც სიტყვას ჰქონდა (შეიძლება სულ უაზრო ბგერითი კომპლექსიც მივიღოთ). მაგრამ თუ ი-ს მოვაკლებთ, ეს არ მოშლის სიტყვის წინანდელ მნიშვნელობას; უ-ი-ნოდაც შეუძლია დარჩენილ ბგერათა კომპლექსს — (კაც-) — მიუთითოს იმავე ობიექტურ მონაცემზე.

ეგვევ ითქმის: **-ს** (კაც-**ს**), **-მა** (კაც-**მა**), **-ის** (კაც-**ის**), **-ით** (კაც-**ით**), **-ად** (კაც-**ად**)... ბგერების შესახებ: ამ სიტყვაში მათი გამოკლების შემდეგაც დარჩენილი ნაწილი მაინც ატარებს წინანდელ მნიშვნელობას.

შეიძლება ეს შემთხვევითი მოვლენა არის და მხოლოდ „კაც“-სიტყვას ახასიათებს. მივმართოთ სხვა სიტყვებს. ავიღოთ სიტყვა „კვალი“; — ფეხის დანადგამი ანდა სახნისის მიერ გაღარული ადგილი (ორნატი)...

„ვალ“ — (უ-კ-ანოდ) — ქართული სიტყვაა, ოღონდ სულ სხვა მნიშვნელობის მქონე.

„ვალ“ — (უ-ა-ნოდ) — გაუგებარი ბგერათა კომპლექსია: მნიშვნელობა მოიშალა.

„ვალი“ — (უ-ლ-ასოდ) — აგრეთვე გაუგებარია: მნიშვნელობა მოიშალა.

„ვალ“ — (უ-ი-ნოდ) — იმასვე აღნიშნავს, რასაც „კვალი“ აღნიშნავდა: სიტყვის მნიშვნელობა არ მოიშალა, დარჩა; სხვა ყოველი ბგერის მოკლებისას ან სულ სხვა მნიშვნელობას ვიღებდით, ანდა სიტყვას სრულებით ეკარგებოდა მნიშვნელობა.

მსგავს შედეგებს მივიღებთ, თუ ასეთ ექსპერიმენტებს მოვახდენთ სხვა სიტყვებზედაც.

ზოგადი დასკვნა, რომელიც აქედან გამომდინარეობს, შემდეგი სახისაა: სიტყვა მიუთითებს რალაცაზე, — სიტყვას აქვს მნიშვნელობა; სიტყვა ბგერებისაგან შედგება, მაგრამ სიტყვის ყველა ბგერა თანაბრად საჭირო არ არის იმისათვის, რომ სიტყვამ მიუთითოს განსაზღვრულ ობიექტურ მონაცემზე, რომ მან შეინარჩუნოს თავისი მნიშვნელობა: მოაკლებთ ზოგიერთს ბგერას და სიტყვას ეცვლება მნიშვნელობა ანდა სულ დაეკარგება მნიშვნელობა; მოაკლებთ ზოგ ბგერას, და სიტყვა მნიშვნელობას ინარჩუნებს, იგი ისევ იმავე ობიექტურ მონაცემზე მიუთითებს.

§ 71. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ნაწილი სიტყვაში. რა დანიშნულება აქვს შემოხსენებულ ბგერებს (-ი, -ს, -მა, -ის...)? რა საჭიროა სიტყვაში ასეთი ბგერები, თუ კი სიტყვას უმათოდაც შეუძლია აღნიშნოს გარკვეული საგანი?

ავიღოთ სიტყვები: **კაცი, ცხენი**. მოვაცილოთ ის ნაწილი (-ი), ურომლისოდაც მათ შეუძლიათ იმავე საგნების აღნიშვნა: კაც-, ცხენ-... მივუმატოთ სრული სიტყვა „მოკლა“: კაც ცხენ მოკლა. ჩვენ წინ სამი ერთეულია; ორი საგნებს აღნიშნავს, მესამე — მოქმედებას. რალას ნიშნავს სამივე ერთად? შეიძლება იმას, რომ „კაცმა ცხენი მოკლა“, შეიძლება იმასაც, რომ „კაცი ცხენმა მოკლა“. ორივე გაგება თანაბრად შესაძლებელია. ეს სულ ერთი როდია: „კაცმა ცხენი მოკლა“. აქ კაცი ცოცხალია, ცხენი — მკვდარი. მეორე შემთხვევაში, „კაცი ცხენმა მოკლა“ პირიქით, კაცი მკვდარია, ცხენი — მიზეზია მისი სიკვდილისა...

სიტყვები ერთი და იგივეა. მათგან შემდგარი წინადადების შინაარსი კი სრულიად განსხვავებულია.

რა ქმნის ამ განსხვავებას? ბგერები **-მა** და **-ი**, რომელთაც ვუმატებთ ამა თუ იმ შემთხვევაში (ცხენ**მა**, კაცი, ცხენ**ი**, კაც**მა**). ცალკე აღებული სიტყვები ამ ბგერების გარეშეც ახერხებენ საგნის აღნიშვნას, მაგრამ როცა სიტყვები კავშირდება, როცა წინადადება უნდა შედგეს, უმათოდ სიტყვები აღარ სიტყვობენ: ვიცით, სიტყვები რა საგნებზე მიუთითებენ, მაგრამ აღარ ვიცით, რა ურთიერთობაში იმყოფება ერთმანეთთან ამ სიტყვებით აღნიშნული საგნები... ერთის შეხედვით, ის, რაც უადგილოა, ზედმეტია **სიტყვის მნიშვნელობის** თვალსაზრისით, უადრესად საჭირო, **მიუცილებელი ხდება წინადადების მნიშვნელობის თვალსაზრისით**, წინადადებაში სიტყვების დასაკავშირებლად...

აი კიდევ ნიმუშები: ანდრო ვასო სცემა. — ნიშნავს ან: ანდრომ ვასოს სცემა ანდა: ანდროს ვასომ სცემა...

ქეთო თინა არ უყვარს, ნიშნავს ან: ქეთოს თინა არ უყვარს, ანდა: ქეთო თინას არ უყვარს...

„ავტორ ლოგიკა ჩვენთვის ცნობილია“: ნიშნავს ან იმას, რომ „ავტორის ლოგიკა ჩვენთვის ცნობილია“ ანდა იმას, რომ „ავტორი „ლოგიკისა“ ჩვენთვის ცნობილია“...

დაბოლოებათა ცვლის წყალობით ვიღებთ ისეთ შესიტყვებებს, როგორცაა: „**ფილოსოფიის ისტორია**“ და „**ისტორიის ფილოსოფია**“, „**დიალექტიკის ბუნება**“ და „**ბუნების დიალექტიკა**“... შესიტყვებათა ეს წყვილულები, სრულიად სხვადასხვა მნიშვნელობისაა, თუმცა ისინი ერთი და იმავე სიტყვებისაგან შედგებიან: საკითხს წყვეტს დამოკიდებულია, რომელსაც სათანადო ცნებებს შორის **-ის** დაბოლოების მიმატება ამყარებს.

-ი, -ის, -მა, -ს და სიტყვის მაგვარ ნაწილებს ენაში გარკვეული დანიშნულება აქვს: უმათოდ სიტყვები ვერ დაკავშირდება, წინადადება (და, საერთოდ, შესიტყვება) არ აიგება, აზრი გარკვეულად არ გამოითქმის, საგანთა ურთიერთობა ნათელი ვერ იქნება¹.

სიტყვის ამ ნაწილებს თავის თავად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ, ცალკე სიტყვის მნიშვნელობის გადმოსაცემად ისინი საჭირო არ არიან, წინადადების (ანდა შესიტყვების) შესადგენად კი სიტყვაში აუცილებელი არიან.

¹ მხედველობაში გვაქვს ქართული, სომხური, რუსული და მაგვარი ტიპის ენები. არის ისეთი ენებიც, რომლებშიც სიტყვას ამგვარი ნაწილი არ გააჩნია; იქ სხვა საშუალებაა გამოყენებული დამოკიდებულების აღსანიშნავად. დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. § 98.

ამრიგად: სიტყვის მნიშვნელობა დაკავშირებულია სიტყვის ერთ ნაწილთან. ესაა სიტყვის ძირითადი ნაწილი. მას **ფუძე** ეწოდება.

ამ უკანასკნელის გარდა სიტყვაში მოიპოვება ისეთი ნაწილიც, რომელიც გვირკვევს, რა მიმართებაშიცაა სიტყვით აღნიშნული საგანი სხვა საგნებთან; სიტყვის ასეთ ნაწილს **ურთიერთობის ანუ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ნაწილი** ეწოდება.

§ 72. მნიშვნელობის მცვლელი ნაწილი სიტყვაში. სრულმნიშვნელოვან სიტყვას მეორე ასეთივე სიტყვა რომ მივუმატოთ, მივიღებთ ახალ სიტყვას: და+ძმა=და-ძმა; სახლი+კარი=სახლ-კარი; ცოლი+შვილი=ცოლ-შვილი; ქართლი+კახეთი=ქართლ-კახეთი. ამგვარ სიტყვებში ახალი სიტყვების მნიშვნელობა უდრის შემადგენელი სიტყვების მნიშვნელობათა ჯამს.

სხვაგვარი ვითარებაა ისეთს შემთხვევაში, როგორიცაა: ქუდ-მოგლეჯილი, ხმალ-ამოწვდილი, აღვირ-ახსნილი, ენა-გრძელი... „ენა“ გარკვეულს საგანზე მიუთითებს: „გრძელი“ თვისებას გამოხატავს, ორივე სიტყვა ერთად კი ამ ორი სიტყვის მნიშვნელობის ჯამს როდი წარმოადგენს: „ენა-გრძელი“ სულ სხვაა და „გრძელი ენა“ — სულ სხვა. „ენა-გრძელი“ საგანს კი არ აღნიშნავს, არამედ თვისებას (ენა-გრძელი მოსაუბრე, სტუმარი...). ამგვარად, საგნის აღმნიშვნელ სიტყვას (ენა) თვისების აღმნიშვნელი (გრძელი) რომ მივუმატეთ, გარკვეული თავისთავადი მნიშვნელობის მქონე რთული სიტყვა მივიღეთ. ამრიგად, სიტყვათა შეერთება ყოველთვის მნიშვნელობათა ჯამს კი არ იძლევა, არამედ ზოგჯერ იძლევა ახალ მნიშვნელობას იმ სიტყვათა მნიშვნელობებთან შედარებით, რომელნიც შევაერთეთ.

სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება შეიცვალოს სხვაგვარადაც; ავიღოთ სიტყვა: **ცხენი**. „ცხენ“ მიუთითებს გარკვეულ ოთხფეხა შინაურ ცხოველზე. მივუმატოთ მას **-ოსან**: ცხენ+ოსან=„ცხენოსან“- მიუთითებს სულ სხვა საგანზე: „ცხენოსანი“ ცხენიანი კაცია, მაშასადამე, ოთხფეხა ცხოველი კი არა, არამედ ადამიანი, რომელიც ოთხფეხა ცხოველზე ამხედრებულა. ცხენ- სიტყვის მნიშვნელობა საგნებით შეიცვალა: სად ცხენი და სად ცხენზე მჯდომი?

რამ გამოიწვია ეს ცვლილება? **-ოსან**-ის მიმატებამ. რას ნიშნავს თვითონ ეს **-ოსან**? **თავის თავად არაფერს**¹, მაგრამ საკმარისია ის მივუმატოთ სხვა სიტყვას, რომ უკანასკნელს მნიშვნელობა შეეცვლება.

¹ ამბობენ „ოსანა“. ზოგ კუთხეში ადამიანის სახელიაო. ჩვენი მაგალითის -ოსანს ამასთან საერთო არაფერი აქვს.

ენა-გრძელ-ში, აღვირ-ახსნილ-ში და მაგვარებში სიტყვის მნიშვნელობა იცვლებოდა იმის გამო, რომ სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვას (**ენა, აღვირ-**) ემატებოდა — გარკვეული თანამიმდევრობით — ისევ სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვა (გრძელი, ახსნილი...). აქ კი სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება იმის გამო, რომ სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვას ემატება ისეთი რამ, რასაც, ცალკე თუ ავიღებთ, მნიშვნელობა არა აქვს.

ამის სხვა მაგალითები იქნებოდა:

მანდილ- აღნიშნავს გარკვეულ თავსახურავს;

მანდილ + ოსან = „მანდილოსან“ აღნიშნავს ქალს („ვისაც მანდილი ახურავს“, „ვინც მანდილის მატარებელია“). შდრ.: ხევსურული და თუშური — **ქუდოსანი**: გაუმარჯოთ... სტუმრებს, მასპინძელს, ქუდოსან-მანდილოსანს...“ („მასალ. საქართვე. ეთნოგრ.“ ნაკვ. I, თფილ., 1938, გვ. 23).

ყვავილ- აღნიშნავს გარკვეულ საგანს...

ყვავილ+ოვან- უკვე თვისების აღმნიშვნელია (ყვავილიანი).

სვან- აღნიშნავს საქართველოს ერთ-ერთი კუთხის მცხოვრებს.

სვან+ეთ- აღნიშნავს იმ კუთხეს (ადგილს), სადაც სვანები ცხოვრობენ.

ქართველ- — გარკვეული ეროვნების ადამიანი.

სა-ქართველ-ო — ადგილი, სადაც ქართველები ცხოვრობენ, ქართველებით დასახლებული ქვეყანა.

სტუდენტ- — უმაღლესი სასწავლებლის მოსწავლე;

სტუდენტ-ობა — 1. სტუდენტთა მასები („უნივერსიტეტის სტუდენტობამ სწავლაში თვალსაჩინო წარმატებას მიაღწია“) და

2. სტუდენტად ყოფნა, სტუდენტის მდგომარეობა („სტუდენტობა წინათ სანატრელი იყო“...).

ყველა ამ შემთხვევაში ერთი მნიშვნელობა შეიცვალა მეორით იმის გამო, რომ სიტყვას დაემატა **-ოსან, -ოვან, -ეთ, სა-** — **-ო, -ობა** ნაწილაკები, რომლებიც თავის თავად არაფერს აღნიშნავენ, მაგრამ სიტყვას რომ დაემატებიან, ძირითადად ცვლიან მის მნიშვნელობას.

ისეთ სიტყვებს, როგორცაა: ცხენოსანი, ყვავილოვანი, სვანეთი... და მოკიდებულების აღმნიშვნელი ნაწილაკებიც აქვთ...¹

¹ სახელობით ბრუნვაში ფუძის ბოლოკიდურ ა, ე, ო, უ-ს შემდეგ ი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში სიტყვას არა აქვს („სტუდენტობა“ და არა: „სტუდენტობაი“); ძველად სალიტერატურო ენაში ი ამგვარ სახელებსაც ერთვოდა. ზოგ კილოში ეს **-ი** ახლაც ცოცხალია.

§ 73. ფუძე და აფიქსები. აფიქსთა და ფუძეთა სახეობანი.

სიტყვა მნიშვნელობის მატარებელი უმარტივესი ერთეულია. მნიშვნელობის თვალსაზრისით სიტყვა რომ გავაანალიზეთ, მასში გამოიყო ერთი ნაწილი, ძირითადი ნაწილი, რომელიც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელია (კაც-, ცხენ-, ყვავილ-, სტუდენტ-, სვან-... ცხენოსან-, მანდილოსან-, ყვავილოვან-, სვანეთ-...). სიტყვის ამ ნაწილს, როგორც ზევითაც აღინიშნა, ეწოდება **ფუძე**.

ფუძეს უპირისპირდება სიტყვის ისეთი ნაწილები, რომელიც საგნობრივ მნიშვნელობას მოკლებული არიან (**-ი, -მა, -ს, -ის, -ით... -ოსან, -ოვან, -ეთ, სა- — -ო...**); სიტყვის ასეთ ნაწილებს ეწოდება **აფიქსები** (ლათინურად *affixum* „მიმაგრებულს“, „დამატებულს“ ნიშნავს: ქართული შესატყვისი ტერმინი იქნებოდა „დანართი“, „სართი“).

თვით აფიქსები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან იმ დანიშნულებების მიხედვით, რომელიც მათ აქვთ.

ერთნი აღნიშნავენ დამოკიდებულებას (**-ი, -მა, -ს, -ის, -ით...**): ესაა **დამოკიდებულების აღმნიშვნელი** აფიქსები. რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მას **ფლექსიას** ეტყვიან ხოლმე (ლათინ. სიტყვიდან *flexio* „გაღუნვა“, „ცვლა სიტყვისა“).

მეორენი მნიშვნელობის ცვლას იწვევენ, **მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსებს** წარმოადგენენ (მათ აგრეთვე ფუძის **საწარმოებელ** ანდა წარმოსაქმნელ აფიქსებს უწოდებენ: მათი მეოხებით ერთი სიტყვიდან მეორე სიტყვა იწარმოება); ასეთებია, მაგალითად: **-ოსან, -ოვან, -ეთ, სა- — -ო** და მრავალი სხვა.

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი **სიტყვის ფორმას** წარმოადგენს: სიტყვის შინაარსი ფუძეშია მოცემული, ფორმა — დამოკიდებულებების აღმნიშვნელ აფიქსში. ამგვარი აფიქსის მქონე სიტყვა იქნება **ფორმაცვალეადი** სიტყვა ანუ, მოკლედ — **ფორმიანი** სიტყვა (შდრ. უფორმო სიტყვები § 96).

აფიქსის ნაცვლად საერთოდ ხშირად ხმარობენ ტერმინს **ფორმანტი** (ლათინ. *formans* „გამაფორმებელი“).

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი **რელაციურ** ფორმანტადაც ითქმის (ლათ. *relatio* „დამოკიდებულება“, „მიმართება“). ფუძის საწარმოებელ აფიქსს **დერივაციულს** უწოდებენ; ამ ტერმინის ქართული თარგმანია **„წარმოქმნისა“**, **„წარმოსაქმნელი“** (ლათ. *derivatio* „წარმოება ერთიდან მეორისა“, „წარმოქმნა“).

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები (ფლექსია) ყოველთვის ფუძის გარეთაა (კაც-ი, ცხენ-ი, ყვავილ-ი... ცხენოსან-ი, ყვავილოვან-ი, სვანეთ-ი...), მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსები ყოველთვის ფუძეში შედიან, ფუძის ნაწილს შეადგენენ¹.

¹ ფუძეში შედის ის, რაც თავის ბუნებით ფუძეს უპირისპირდება: ეს საგულისხმო ფაქტია სიტყვის აგებულების თვალსაზრისით.

ამისდა მიხედვით ფუძე ორგვარია: **მარტივი ფუძე ანუ ძირი** (კაც-, ცხენ-, სვან-...) — მისი დაშლა არ შეიძლება¹, — და **ნაწარმოები ფუძე**, რომელიც შედგება მარტივი ფუძისა (ძირისა) და მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსებისაგან (ცხენ-ოსან-, ყვავილ-ოვან, სვან-ეთ-...).

ამას უნდა დავუმატოთ მესამე ტიპიც; ესაა **რთული ფუძე**; მასში ერთზე მეტი (ორი, სამი...) ფუძე შედის: **სახლ-კარ-ი, ცოლ-შვილ-ი, და-ძმა, ქართლ-კახეთ-ი, თავ-ქუდ-მოგლეჯილი...** რთულ ფუძეში შემავალი ფუძეები შეიძლება მარტივი იყოს (**და-ძმა**), ანდა — ნაწარმოები (**დედულ-მამულ-ი**) ანდა ზოგი — ნაწარმოები და ზოგიც — მარტივი (**ფშავ-ხევსურ-ეთ-ი, თავ-ქუდ-მოგლეჯილი**).

ს ქ ე მ ა :

ცხენს	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ ცხენ-} \\ 2. \text{ — ს} \end{array} \right.$	— საგნობრივი (ანუ ნივთიერი) მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილი ანუ ფუძე. ეს ფუძე მარტივია — მისი დაშლა არ შეიძლება; ფუძე უდრის ძირს. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (ფლექსია — ბრუნვის ნიშანი); იგი ფუძის გარეშეა, ფუძეს დაერთვის.
ცხენოსანს	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ ცხენოსან-} \\ 2. \text{ — ს} \end{array} \right.$	— საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილი ანუ ფუძე; ეს ფუძე ნაწარმოებია: მარტივი ფუძისაგან (ცხენ-) მნიშვნელობის მცვლელი (-ოსან-) აფიქსის დართვით; აქ სიტყვის ფუძე და სიტყვის ძირი ერთმანეთს არ ფარავს; ფუძე=ძირს+მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსი.
		დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (ფლექსია—ბრუნვის ნიშანი); იგი ფუძეს დაერთვის.

მარტივი ფუძე (ძირი) და დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი გამოიყოფა ზემოხსენებულ მაგალითებშიც: კაც-**ი**, სვან-**ი**, მანდილ-**ი**..., ხოლო სიტყვებში: სვანეთ-**ი**, მანდილოსან-**ი**... ფუძე ნაწარმოებია, დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი ამ — ნაწარმოებ — ფუძეს დაერთვის.

¹ ის, რაც ამჟამად მარტივ ფუძედ გვევლინება, ისტორიულად შეიძლება ნაწარმოები ყოფილიყო (იხ. ქვემოთ).

ეგვევ ითქმის ისეთი სიტყვების შესახებ, როგორცაა: „სტუდენტობა“, „საქართველო“, ოღონდ აქ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები არა გვაქვს (არა გვაქვს, როცა ეს სიტყვები სახელობითს ბრუნვაშია, სხვა ბრუნვებში ამ მხრივ განსხვავება უკვე აღარ იქნება ამ სიტყვებსა და სხვა ზემოთ მოყვანილ სიტყვებს შორის: სვანეთ-ს, მანდილოსან-ს... სტუდენტობა-ს, საქართველო-ს...).

ზემოთქმულს ორი რამ უნდა დავუმატოთ:

1. ფუძე ჩვენ განვსაზღვრეთ, როგორც სიტყვის ისეთი ნაწილი, რომელიც საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელია, როგორც ისეთი ნაწილი, რომელიც მიუთითებს გარკვეულ ობიექტურ მონაცემზე.

სიტყვაში ცხენოსანი ფუძედ შეიძლება ცხენიც გამოყონ: ესეც ხომ მიუთითებს გარკვეულს ობიექტურს მონაცემზე, მაშასადამე „ცხენ“ არის ფუძეო. ცხენ-, რა თქმა უნდა, ფუძეა, მაგრამ ეს არის ფუძე არა სიტყვისა „ცხენოსანი“, არამედ სიტყვისა — „ცხენი“.

ამიტომ, როცა ფუძეს გამოვყოფთ, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, **რა სიტყვის** ფუძე გვაქვს გამოსაყოფი: „**ცხენოსანი**“-ს ფუძე იქნება ის ნაწილი, რომელიც „ცხენიან კაცზე“ მიუთითებს (და არა ყოველი ნაწილი, რომელიც რაიმე ობიექტურს მონაცემზე მიუთითებს).

2. ფუძისეული და არაფუძისეული ნაწილი ჩვენ გამოვყავით სიტყვის მნიშვნელობის ანალიზზე დაყრდნობით; აფიქსების დახასიათება-კვალიფიკაციაც მოვახდინეთ იმ **დანიშნულების** მიხედვით, რომელიც მათ აქვთ, იმ როლის მიხედვით, რომელსაც ისინი ასრულებენ. ამგვარად, ყველგან ამოსავალი იყო **ფუნქცია** იმ ენობრივი მონაცემისა, რომელსაც ჩვენ ვაანალიზებთ; ეს სრულიად ბუნებრივია და შინაგანად აუცილებელი: ენა პირობითი ნიშნებისაგან შედგება. ნიშნის შესწავლა კი გულისხმობს იმის გათვალისწინებას, რის ნიშანიცაა ესა თუ ის ენობრივი მონაცემი, სხვანაირად რომ ვთქვათ, რა ფუნქციაც აქვს ამ მონაცემს, როგორც ნიშანს.

§ 74. საგნის დახასიათება სიტყვის ფუძეში. სიტყვაში ფუძეა საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი. ამასთან ერთი ახალი მომენტიცაა დაკავშირებული.

ავიღოთ სიტყვა „**თორმეტი**“. ამ სიტყვის რეალური, რიცხვითი, მნიშვნელობა დავას არ გამოიწვევს მათ შორის, ვისაც ქართული გაეგება: ვიტყვით ამ ბგერებს და ყველამ ვიცით, რა რიცხვსაც, რა ოდენობასაც ეხება საქმე.

მაგრამ რა არის „თორმეტი“? რატომ ეწოდება ქართულად ამ რიცხვს სწორედ ეს სახელი? ამყამად ამის თქმა არც თუ ადვილია, მაგრამ საკმარისია მოვიგონოთ, რომ ძვ. ქართულში „თორმეტი“ კი არა გვაქვს,

არამედ „ათორმეტი“, რომ ნათელი გახდება, რის თქმაც უნდოდათ, როდესაც ამ რიცხვს (12-ს) „ათორმეტს“ უწოდებდნენ:

„ათორმეტ“=ათ ორ მეტ, ე. ი. ათზე ორით მეტი: 12 არის რიცხვი, რომელიც უდრის $10+2$ ... ამ რიცხვის სახელი განმარტოებით როდი დგას. მსგავსადგვა აგებული: თერთმეტი (ძვ. ქართ.: ათ-ერთ-მეტი), ცამეტი (ძვ. ქართ.: ათ-სამ-მეტი), თოთხმეტი (ძვ. ქართ.: ათ-ოთხ-მეტი), თხუთმეტი (ძვ. ქართ.: ათ-ხუთ-მეტი), თექვსმეტი (ძვ. ქართ.: ათ-ექვს-მეტი), ჩვიდმეტი (ძვ. ქართ.: ათ-შვიდ-მეტი), თვრამეტი (ძვ. ქართ.: ათ-რვა-მეტი), ცხრამეტი (ძვ. ქართ.: ათ-ცხრა-მეტი).

ყველგან ახალი რიცხვი შედარებულია ათს, და სახელწოდება მიუთითებს, რამდენითაა ის მეტი ათზე. რიცხვის სახელწოდება „უბრალო“ სახელი კი არ არის, არამედ აღწერა-დახასიათება ახალი ოდენობისა: ათთან შედარება საშუალებაა ახალი რიცხვის დასახასიათებლად.

თავდაპირველად, ცხადია, „ათორმეტ“-ში ნათლად იგრძნობოდა სამი ფუძე (**ათ-, ორ-, მეტ-**), რომელთაგანაც ახალი რიცხვის (12) სახელი შედგა.

ღროთა ვითარებაში ეს სამი ფუძე გაერთმთლიანდა, მასში შემავალი ფუძეები (ათი, ორი, მეტი) ცალკეულ შემადგენელ ერთეულებად უკვე აღარ იგრძნობიან, „ათორმეტი“ უშუალოდ, მარტივად მიუთითებს სათანადო რიცხვზე ისევე, როგორც ამჟამად სიტყვები „კაცი“, „ქვა“, „წყალი“, „ორი“, „სამი“, „ათი“... მიუთითებენ სათანადო საგნებზე.

ცოცხალი ხატოვანი გამოთქმა — „ათზე ორით მეტი“ — უტყვევრთიან სიტყვად იქცა. სანამ მასში „ათი“ იგრძნობოდა, თავკიდური „ა“ (სიტყვაში „ათი“) ვერ დაიკარგებოდა: „ათი“ უ-ა-ნოდ ათი აღარ არის! მას შემდეგ კი, რაც „ათი“, „ორი“, „მეტი“ სიტყვების არსებობა „ათორმეტ“-ში აღარ იგრძნობოდა, თავკიდურ „ა“-ს მოვარდნაც შესაძლებელი აღმოჩნდა. ამის შემდეგ ზოგან (ათსამეტი, ათხუთმეტი, ათშვიდმეტი, ათცხრამეტი) სხვა ცვლილებებსაც გზა გაეხსნა (ამის შესახებ იხ. აქვე ქვემოთ).

აუცილებელი იყო თუ არა 12 წარმოედგინათ, როგორც $12+2$? რა თქმაუნდა, არა ($12=10+2$ ანდა: 6×2 ანდა: $20-8$ ანდა: $24:2$ და მრავალი სხვ.):

ერთსა და იმავე შედეგს სხვადასხვაგვარად მივიღებთ. შესაძლებლობა მრავალგვარია; მათგან ქართულმა (და არა მხოლოდ ქართულმა, არამედ მრავალმა სხვა ენამაც), პირველი გზა არჩია; ეს სრულიად ბუნებრივია, თუ მოვიგონებთ, რომ ადამიანის ახლად ფეხადგმული აზროვნება ტაატიტ მიდიოდა წინ და რჩეობდა უმარტივეს გზას, გზას მიმატებისა (და არა გამოკლებისა ან გამრავლებისა და მით უფრო გაყოფისა)¹...

¹ რიცხვთა სახელწოდება სხვადასხვა ენაში გვიჩვენებს, რომ 20-ის ფარგლებში წინსვლა თვლაში ყველგან ამ გზით არ მიიმართებოდა.

რუსული „დვენაცატ“ იმავე საფუძველზეა აგებული, როგორც ქართული „თორმეტი“ (არას ვამბობთ მეგრ. ვითოჟირ-ის შესახებ: ვითოჟირი=„ვით-დო-ჟირ“=ათ და ორი, სვან. დემდგორი=ათ-ორი...), მაგრამ სხვაგვარ მდგომარეობას წავაწყდებით 60-ის რუსული და ქართული სახელწოდება რომ შევადაროთ ერთმანეთს: „მესტდესიატ“ ნიშნავს: 6X10, „სამოცი“: 3X20; **შედევი ერთი და იგივეა, პროცესი — სხვადასხვა.** შდრ. აგრეთვე: პატდესმატ (5X10) და ორმოცდაათი (2X20+10), „ტრიდცატ“ (3X10 „ტრიდესმატ“) და „ოცდაათი“ (20+10): რუსულში თვლა ათობითია; ქართულში — ოცობითი.

ის, რაც რიცხვის შესახებ ვთქვით, შეიძლება განვაზოგადოთ. ერთი და იგივე ობიექტური მონაცემი შეიძლება სხვადასხვაგვარად იქნეს დახასიათებული: საგნის, მოვლენის სხვადასხვა მხარე, სხვადასხვა მომენტი, სხვადასხვა ცოცხალი სახე შეიძლება დაედოს საფუძველად ახალი სიტყვის წარმოქმნას, საგნის სახელდებას. ეს ქმნის სახელდების საფუძველს. ეს **საფუძველი ცხადყოფს, რა ჰქონდათ მხედველობაში, როცა ამა თუ იმ ობიექტურ მონაცემს ამა თუ იმ სახელს არქმევდნენ. სახელდების მომენტში ეს საფუძველი აუცილებელია, შემდეგ კი იგი უკვე აღარ არის საჭირო:** დამხმარე საშუალება, სახელდების საფუძველი, დროთა ვითარებაში იკარგება, **ცოცხალი სიტყვა უტყვ პირობით ნიშნად იქცევა.**

ორიოდე მაგალითი ამის საილუსტრაციოდ.

ყველამ ვიცით, რასაც ნიშნავს „რვეული“, მაგრამ ყველამ არ იცის ალბათ, რომ ეს სიტყვა ნაწარმოებია ისევე, როგორც „ათეული“ („ათეული კვერცხი“)... „სამეული“ („წყალდიდობასთან საბრძოლველად აირჩიეს სამეული“): „ათეული“ ათი ერთეულისაგანაა შემდგარი, „სამეული“ სამი პირისაგან შემდგარ კომისიას გულისხმობს... „რვეული“ რვა ფურცლისაგან შემდგარ კონას ნიშნავდა თავის დროზე. ამჟამად რვეული თორმეტფურცლიანია ჩვეულებრივად. საერთო რვეულში ორმოცდაათი და მეტი ფურცელიც გვაქვს. ამისდა მიუხედავად მათ „რვეულს“ (ე. ი. რვა ფურცლის შემცველს) ვეძახით, და ეს არავის გვეჩოთირება.

რატომ? იმიტომ, რომ „რვეული“ ამჟამად უტყვი სახელია, „რვას“ ის არ უკავშირდება ჩვენს სამეტყველო აზროვნებაში. თავის დროზე კი სათანადო სახელს „რვეული“ რომ დაერქვა, სიტყვაში მოცემული იყო საგნის რიცხვითი დახასიათება, სიტყვაში ცოცხლობდა „რვა“-რიცხვის სახე...¹ ეს სახე გაქრა; რვეული

¹ ძვ. ქართულში „რვეული“ მართლაც რვაფურცლიან კონას ნიშნავდა. ხელთნაწერების გვერდებზე აღნიშნავდნენ რვეულთა რიცხვს, ე. ი. სათვალავი ჰქონდა ყოველ მერვე ფურცელს.

„რვიანს“ უკვე აღარ ნიშნავს, ის პირობითი ნიშანია საწერი ქალაქის გარკვეული კონისა, რომელიც შეიძლება შეიცავდეს რვა ფურცელსაც და გაცილებით მეტსაც (შეიძლება — ნაკლებსაც).

ასევე: „სნეული“ მიღებულია „სენ-ელ“-ისაგან და ნიშნავს „სენიანს“, სენით შეპყრობილს.

„ზურგიელი“ გარკვეული თევზის ზურგის ანაჭერია, „ხრამული“ — მდინარე ხრამში (ქციაში) გავრცელებული თევზია. თევზის სახელი ერთს შემთხვევაში მიგვითითებს, რა ნაჭერიცაა ის, მეორე შემთხვევაში, რა მდინარის თევზია. უბრალო დაკვირვებაა საჭირო, რომ ეს გასაგები გახდეს.

არც თუ ისეთი სიტყვის „გაცოცხლება“ ძნელი, როგორც არის „გააფთრებული“, „გაფითრებული“, „გაჭიანურებული“... გააფთრებული — აფთრად ქცეულს ნიშნავს (შეადარე: „გამხეცებული“, „გამგელებული“). ამჟამად აფთრის წარმოდგენა აქ დაჩრდილული ჩანს (თუ მთლად არ არის დაკარგული). შეცდომით ხშირად წერენ **გააფრთებულია**; ეს არ მოხდებოდა, რომ „აფთარი“ აგონდებოდეს ამ სიტყვის მთქმელსა და დამწერს.

„გაფითრებული“ — ფითრის ფერისად ქცეულს ნიშნავს, ამჟამად, საერთოდ, ფერდაკარგულზე ითქმის... „გაჭიანურება“ ხომ ჭიანურის ხმასავით გრძლად, გაბმულად, გაუთავებლად რისამე კეთებას ნიშნავს. მაგრამ ვინ ფიქრობს ახლა „ჭიანურზე“, როცა „საქმის გაჭიანურებაზე“ ჩივის?! ბგერათა კომპლექსი უშუალოდ აღნიშნავს სათანადო მოვლენას, და ჭიანურის ცოცხალი სახე უშუამავლად საჭირო აღარ არის.

ყველა ამ შემთხვევაში დაჩრდილული ცოცხალი სახის აღდგენა ადვილი საქმეა. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით თუნდაც ისეთი სიტყვის შესახებ, როგორცაა „მცოვანი“ („მცოვანი მოღვაწე“...). ამჟამად ამ სიტყვით პატივისცემის გრძობას უფრო გამოხატავენ, ვინემ გარკვეულ შინაარსს. მცოვანი უდრის ახლა „ღვაწლმოსილს“, „დამსახურებულს“. არავითარი ცოცხალი სახე აქ არა ჩანს. იყო კი ასეთი რამ აქაც: მხცე¹ (მხცე) ძვ. ქართულში „ჭადარა“-ს ნიშნავდა, „მცოვანი“ (მხცოვანი) ისევე იყო ნაწარმოები, როგორც „ყვავილოვანი“ და ნიშნავდა „ჭადაროვანს“ (თუ შეიძლება ასე ითქვას).

„მცოვანი“-ს ვითარება ქართული ენის ისტორიის მოშველიებით ირკვევა. მრავალს შემთხვევაში ეს არ კმარა. სიტყვაში ჩამარხული ცოცხალი სახის ძიება მოითხოვს შედარებას მონათესავე ენის (თუ ენების) მასალასთან სპეციალური საენათმეცნიერო მეთოდის შესაბამისად.

¹ აქედან ჩანს, რომ „მცოვანი“ კი არ უნდა იყოს, როგორც ხშირად წერენ, არამეხ „მხცოვანი“. გარდა ამისა, „მცოვანი“ ხანში შესულის ეპითეტად თუ გამოდგება, თორემ ახალგაზრდისათვის — არა, რაგინდ დამსახურებულიც იყოს იგი.

ცოცხალი სახე, რომელიც ფუძეში იყო ჩაქსოვილი, საგნის დახასიათებას წარმოგვიდგენს — სახელდების მომენტში — და სახელდების საფუძველს ქმნის. სახელდების ეს საფუძველი **ეტიმოლოგიის** შესწავლის საგანია (ბერძ. *etymon* „ჭეშმარიტი“, „ნამდვილი“ და ბერძ. *logos* „სიტყვა“, „მოძღვრება“. „ეტიმოლოგია“ — მოძღვრება ჭეშმარიტი, თავდაპირველი, მნიშვნელობის შესახებ. შდრ. ეტიმოლოგია, როგორც ფილოლოგიური გრამატიკის დარგი § 37).

მნიშვნელობის რაობასა და მნიშვნელობის ცვლას შეისწავლის **სემანტიკა** ანუ **სემასიოლოგია** (ბერძ. *s ma* „ნიშანი“, ბერძ. *s masia* „აღნიშვნა“ და *logos* „სიტყვა“, „მოძღვრება“, ბერძ. *s mantikos* „აღმნიშვნელი“).

ამრიგად, სიტყვის მნიშვნელობისა და შემადგენლობის შესახებ თქმულს რომ თავი მოვუყაროთ, მივიღებთ შემდეგს: სიტყვა **მნიშვნელობის** მატარებელი უმცირესი ერთეულია ენაში. სიტყვის მნიშვნელობა სიტყვის ძირითად ნაწილთან, **ფუძესთან**, არის დაკავშირებული.

ფუძე შეიძლება იყოს **მარტივი**, **ნაწარმოები** და **რთული**. ფუძეს — დანიშნულების მიხედვით უპირისპირდება **აფიქსი** (ანუ **სართი**). ფუძის გარეთ რჩება, **ფუძეში არ შედის**, დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (ფლექსია). **ფუძეში შედის** მნიშვნელობის მცვლელი (ანუ ფუძის წარმოსაქმნელი) აფიქსი.

სიტყვის მნიშვნელობის რაობასა და ცვლას **სემანტიკა** (ანუ სემასიოლოგია) სწავლობს. სიტყვის მნიშვნელობას გარკვეული თვალსაზრისით შეისწავლის **ეტიმოლოგია**, **სტილისტიკა**, **სემანტიკა**, **სტილისტიკა**, **ეტიმოლოგია** ერთმანეთს მჭიდროდ **უკავშირდება** (სემანტიკისა და ეტიმოლოგიის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. ქვემოთ §§ 75-80, 84, 85. სტილისტიკის შესახებ იხ. §§ 123-125).

§ 75. სიტყვის მნიშვნელობა და ცნება. მნიშვნელობა მდგომარეობს მითითებაში (სათანადო საგანზე, მოვლენაზე...). სიტყვის მნიშვნელობა ვიცით, თუ ვიცით, რაზედაც მიუთითებს სიტყვა, რასაც გულისხმობს იგი. სიტყვის მნიშვნელობა არ ვიცით, თუ არ ვიცით, რაზე მიუთითებს იგი, რა იგულისხმება მასში.

„მცენარე“, „ხე“, „ცაცხვი“, „მუხა“ — ყოველი ამ სიტყვათაგანი ობიექტურ სინამდვილეში გარკვეულ საგნებზე მიუთითებს: „მუხა“ სხვა ხეს გვანიშნებს და „ცაცხვი“ — სხვას. ეს ცხადია ყველასათვის, ვინც კი ამ ხეებს იცნობს და განასხვავებს.

რა „მუხა“ იგულისხმება ამ სიტყვაში: ბებერი თუ ახალნერგი, ტოტებგაშლილი თუ ტოტებდაჭრილი, მწვანე ფოთლებით დაბურული თუ ფოთლებდაცვენილი, უსწორ-მასწორო ღეროს პატრონი თუ ტანაყრილი, „ქართული მუხა“ (*Quercus iberica*) თუ სხვა რომელიმე სახეობა მუხისა?

ყველა და თან — არც ერთი. **ყველა** — რადგანაც გარკვეული ბოტანიკური ნიშან-თვისების მქონე მცენარე (რკოს რომ ისხამს, ასეთი და ასეთი ფოთოლი, მერქანი რომ აქვს...) მუხად ითქმის. **არც ერთი** — იმიტომ, რომ „მუხა“-სახელი არ განეკუთვნება ერთ რომელიმე ერთეულს: არც იმ კონკრეტულ მუხას, რომელიც სკოლის ეზოში დგას, და არც იმ მუხას, ბაჩანამ რომ ლექსი უძღვნა.

სიტყვის შემეცნებითი ძალა ისაა, რომ მასში განზოგადებულია სხვადასხვა ინდივიდუალური ერთეულის თვისებები: „ყოველი სიტყვა (მეტყველება) უკვე განაზოგადებს“¹.

ამიტომაც ხდება, რომ თვით ისეთი საგნის სახელი, რომელიც ერთად ერთია („მზე“, „მთვარე“...), შეიძლება მრავლობითში იხმარო, როცა „მზისა“ თუ „მთვარის“ თვისებათა მატარებელ საგნებზე მოუწევს ლაპარაკი ასტრონომს („მზეები სამყაროს უსაზღვრო სივრცეებში მიმოიქცევიან“).

ამავე საფუძველზე შეიძლება ადამიანის საკუთარი სახელი (ანდა გვარი) მრავლობითში ვიხმაროთ: „არსენა ჯორჯიაშვილები ქართველ ხალხს მრავალი გაუზრდია“... „არსენა ჯორჯიაშვილი“ ერთი იყო; „არსენა ჯორჯიაშვილები“ კი აქ მრავლობითშია: იგულისხმება არსენა ჯორჯიაშვილის თვისებათა მქონე ყველა ქართველი. ამ თვისებათა განზოგადებას სიტყვა შეგვავძლებინებს.

საგნის არსებით ნიშან-თვისებას **ცნება** წარმოგვიდგენს. ცნებაში ეს ნიშან-თვისებები განზოგადების შედეგადაა მიღებული. ბუნებრივია, თუ სიტყვას ცნების სახელად გამოიყენებენ. ცნების სახელს **ტერმინი** ეწოდება. „სამკუთხედი“ გეომეტრიის ცნებაა: ესაა ფიგურა, რომელსაც სამი კუთხე აქვს. სიტყვა „სამკუთხედი“ ქართული ტერმინია, ამ ცნების აღსანიშნავად გამოყენებული. „სამკუთხედი“, " ", "Dreieck" სამი განსხვავებული ტერმინია, სამ სხვადასხვა ენაზე (ქართულზე, რუსულზე, გერმანულზე), ცნება კი — სამსავე შემთხვევაში ერთია.

ასევე: „მცენარე“, „ხე“, „მუხა“, „ცაცხვი“ ქართული ტერმინებია ბოტანიკის ცნებებისათვის ისევე, როგორც " ", " ", " ", " ", " " იმავე ცნებათა აღმნიშვნელი რუსული ტერმინებია, **planta, arbor, Quercus, Tilia** — ლათინური და ა. შ.

რაკი სიტყვა განაზოგადებს, ზოგადი არსებითი ნიშანთვისებები კი ცნებას ქმნიან, შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილება დარჩეს, თითქოს ჩვენი სიტყვები მეცნიერულად ზუსტ ცნებებს აღნიშნავენ ყოველთვის. რათქმა უნდა, ეს ასე არ არის.

---

¹ ვ. ლენინი. ფილოსოფიის რვეულები, 1936 (რუს.), გვ. 281.

სიტყვა ყოველთვის განაზოგადებს, მაგრამ ერთია მეცნიერული განზოგადება, ე. ი. მეცნიერული ანალიზის შედეგად გამოყოფილ ნიშანთვისებათა განზოგადება, და მეორე, ყოველდღიური დაკვირვების შედეგად მოპოვებული ცოდნა საგნის ბუნებათვისების შესახებ. სიტყვა, პირველ ყოვლისა, ყოველდღიურ გაგებას ასახავს. ამიტომ მასში ისეთი გაგებაც აღმოჩნდება, რასაც მეცნიერულ გაგებასთან საერთო არაფერი აქვს. „ვარსკვლავი“ ჰქვია იმასაც, რაც ასტრონომიის გაგებით „ვარსკვლავია“ და „ცთომილსაც“ (მარსი, ვენერა, იუპიტერი, სატურნი, ნეპტუნი), რაც არსებითად განსხვავდება ვარსკვლავისაგან. ვარსკვლავს ეტყვიან მეტეორსაც („ვარსკვლავი მოსწყდა ცასაო!“), კომეტაც „კუდიანი ვარსკვლავია“ და ა. შ.

შეიძლება არც იყოს ასეთი დიდი განსხვავება მეცნიერულ ცნებასა და სიტყვის მნიშვნელობას შორის, მაგრამ ეს განსხვავება ხშირად ისეთია, რომ სიტყვა ტერმინად შეუძლებელია მივიჩნიოთ, ვერ ვიტყვიან ცნების აღმნიშვნელიაო. „მთა“ გეოგრაფიაში ამაღლებული ადგილის შესახებ ითქმის, თუ გარკვეულ სიმაღლეს აღწევს; ამაზე დაბალი „გორაკი“ იქნება. ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში „მთა“ და „გორაკი“ ასე უხსტად როდია გარჩეული. „გორაკის“ გარდა გვაქვს „ბორცვი“, „სერი“, და არც ერთს მნიშვნელობას მეცნიერული ცნების სიზუსტე არ გააჩნია.

„ცარცი“ სასაუბრო ენაში თეთრი ნივთიერებაა, რომელსაც დაფაზე საწერად (ან კედლის შესათეთრებლად) იყენებენ. ბუნებისმეტყველისათვის „ცარცი“ მინერალია; მის არსებით ნიშან-თვისებას ის კი არა ქმნის, რომ „ცარცი“ თეთრია და შავ დაფაზე დასაწერად გამოსადეგია, არამედ ის, რომ მიკროსკოპიული ნიჟარებისაგან არის შემდგარი.

სიტყვის მნიშვნელობა — ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში — ამრიგად, მეცნიერული ცნების შინაარსს იშვიათად უდრის. სიტყვა — ყოველდღიურ ხმარებაში — განაზოგადებს; ცნებაც — მეცნიერების ამა თუ იმ დარგში — განზოგადებას იძლევა, ოღონდ ამას მეცნიერული ანალიზი უდევს საფუძვლად, ყოველდღიური სიტყვახმარება კი ამას მოკლებულია. სიტყვა რომ ყოველთვის ცნებებს გადმოგვცემდეს, ადამიანთა ყოველდღიური საუბარი მეცნიერული ცნებებისაგან შემდგარი მსჯელობა იქნებოდა.

§ 76. სიტყვის მნიშვნელობა არც წარმოდგენა არის და არც ცნება. „სემანტიკა (სემასიოლოგია) ენათმეცნიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია, — გვასწავლის ი. სტალინი. — სიტყვათა და გამოთქმათა შინაარსობრივ მხარეს სერიოზული მნიშვნელობა აქვს ენის შესწავლის საქმეში. ამიტომ სემანტიკისათვის (სემასიოლოგიისათვის) უზრუნველყოფილ უნდა იქნას მისი შესაფერი ადგილი ენათმეცნიერებაში“¹.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 35-36.

სემანტიკის ძირითადი ცნება არის ცნება მნიშვნელობისა. **რა არის მნიშვნელობა?** ეს საკითხი გარკვეულ პასუხს მოითხოვს. ზევით (§§ 74, 75) ნაჩვენებები გვაქვს, თუ რა შინაარსი აქვს ამ ცნებას, როცა ენობრივი ფაქტის — სიტყვის, — მნიშვნელობაზეა ლაპარაკი. რაც სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ ითქვა, სავსებით გრცელდება წინადადების მნიშვნელობაზე („ენათმეცნიერება ენას შეისწავლის“), შესიტყვების მნიშვნელობაზე („ენათმეცნიერების შესავალი“, „ენის არსი“, „ენის განვითარება“...).

სიტყვის, შესიტყვების, წინადადების მნიშვნელობა ვიცით, თუ ვიცით, რაზედაც მიუთითებს სათანადო სიტყვა, შესიტყვება, წინადადება, თუ ვიცით, რასაც გულისხმობს ის.

არსებობს მნიშვნელობის სხვაგვარი გაგება, მასთან ფართოდ გავრცელებული. ამ გაგების თანახმად მნიშვნელობა ის წარმოდგენაა ანდა ცნება, რომელსაც სიტყვა უკავშირდება.

ამგვარად, ერთის მხრით გვაქვს სიტყვა (მაგალითად, „ცხენი“), როგორც გარკვეულ ბგერათა კომპლექსი და მეორე მხრივ — შესაბამისი წარმოდგენა ან ცნება (ცხენისა). ეს უკანასკნელი — ე. ი. წარმოდგენა თუ ცნება — იქნება „ცხენ“-სიტყვის მნიშვნელობა. მნიშვნელობა — შინაგანი მხარეა, სიტყვა — გარეგანიო.

სიტყვის მნიშვნელობას რომ ცნება არ წარმოადგენს, სიტყვა რომ ცნებას არ აღნიშნავს, ეს უკვე ვნახეთ (§ 75). სიტყვის მნიშვნელობად ვერც წარმოდგენას მივიჩნევთ.

სიტყვის მნიშვნელობა რომ წარმოდგენა იყოს:

1. ყველა პირს ერთი და იმავე სიტყვის ხმარებისას ერთი და იგივე „წარმოდგენა“ უნდა უჩნდებოდეს;

2. სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, თუ ეს წარმოდგენა (ცნება) შეიცვლებოდა მეორე წარმოდგენად (ცნებად).

3. გამონათქვამის (შესიტყვების, წინადადების) მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო შემადგენელ სიტყვათა მნიშვნელობის ჯამი.

4. თუ მნიშვნელობად მივიჩნევდით წარმოდგენებს (საგნობრივ წარმოდგენებსა და ცნებებს), სემანტიკა გამოვიდოდა მოძღვრება წარმოდგენათა (თუ ცნებათა) შესახებ. მაშასადამე ასეთ შემთხვევაში სემანტიკა იქნებოდა ფსიქოლოგიის (თუ ლოგიკის) ნაწილი და არა ენათმეცნიერების დარგი (წარმოდგენები, ცნებები ფსიქოლოგიისა და ლოგიკის შესწავლის საგანია).

აზროვნების ფსიქოლოგიიდან ცნობილია, რომ სიტყვის გაგებისას სრულებით არ არის აუცილებელი სხვადასხვა პირს ერთი და იგივე წარმოდგენა (თუ სხვა სახის რამ განცდა) ჰქონდეს; ექსპერიმენტულად

დადასტურებულია, რომ ზოგჯერ სიტყვის მოსმენისას საერთოდ არავითარი საგნობრივი წარმოდგენა არ მოიპოვება, და სიტყვა მაინც გასაგებია.

ვთქვათ, ქართულის მცოდნე პირებს გავავიწყებთ სიტყვა „ცაცხვი“; სიტყვა მათთვის გასაგებია. ვეკითხებით: რა წარმოუდგა მათ, როცა ეს სიტყვა გაიგონეს და გაიგეს, რასაც ის აღნიშნავს. შეიძლება, ერთს თვალწინ დაუდგეს ის ცაცხვი, რომელიც მის სახლთან დგას, მეორეს — მცენარის მხოლოდ კონტურებმა გაუელვოს; მესამეს შეიძლება არავითარი საგნობრივი წარმოდგენა არ აღმოაჩნდეს: სიტყვა „ცაცხვი“-ღა წარმოუდგეს დაბეჭდილი ან დაწერილი...

სავსებით ერთი და იგივე წარმოდგენები ამგვარ შემთხვევაში იშვიათი გამონაკლისის სახით თუ შეგვხვდება; ჩვეულებრივად კი სიტყვასთან დაკავშირებული წარმოდგენები თუ სხვა სახეები ნაირნაირია სხვადასხვა პირთან; აქ მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ მეხსიერების რა ტიპს ეკუთვნის ესა თუ ის პირი (რეპრეზენტაციის თვალსაზრისით), როგორია მისი ინდივიდუალური გამოცდილება და სხვ.; ერთი და იმავე სიტყვის შესაბამისად ერთსა და იმავე პირს სხვადასხვა დროს სხვადასხვაგვარი წარმოდგენები შეიძლება აღმოაჩნდეს.

სიტყვის მნიშვნელობას რომ ეს წარმოდგენები ქმნიდეს, სიტყვის მნიშვნელობა უაღრესად დაუდგარი მოვლენა იქნებოდა და, რაც მთავარია, ერთმანეთის გაგება სრულიად შეუძლებელი გახდებოდა. ენა გაუგებრობის წყარო იქნებოდა და არა ურთიერთობისა და გაგებინების საშუალება¹.

ცნობილია, რომ სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება: „მეცნიერი“ აღნიშნავდა „ნაცნობს“, ახლა აღნიშნავს „სწავლულს“, „მკვლევარს“; „საყდარი“ აღნიშნავდა „ტახტს“ (მეფეთა და მღვდელმთავართა), ახლა აღნიშნავს „სამღვდელთმსახურო შენობას“ (ქრისტიანთა); „ცხედარი“ აღნიშნავდა „საწოლს (ტახტს)“, ახლა „მიცვალებულის გვამს“ ნიშნავს...

თუ სიტყვის მნიშვნელობა სიტყვასთან დაკავშირებული წარმოდგენაა, სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა ამ წარმოდგენის შეცვლას უნდა მოასწავებდეს; გამოვა, რომ სიტყვის მნიშვნელობა რაკი შეიცვალა, „ნაცნობის“ წარმოდგენა შეცვლილა „სწავლულის“ წარმოდგენად, ტახტის წარმოდგენა — „შენობის“ წარმოდგენად გარდაქმნილა, „საწოლის წარმოდგენა“ — მიცვალებულის წარმოდგენად და ა. შ.

ცხადია, რომ ეს ასე არ არის. მნიშვნელობის ცვლისას ერთი წარმოდგენა მეორე წარმოდგენად არ გადაქცეულა: ტახტის წარმოდგენაც გვქონდა და შენობისაც, საწოლისაც და მიცვალებულისაც. ეს წარმოდგე-

¹ ერთმანეთის გაგება ზოგჯერ ბრკოლდება, მაგრამ ამას სხვა მიზეზი აქვს.

ნები გვქონდა და დავგრძე; ამ მხრივ ცვლილებას ადგილი არა ჰქონია. იცვალა სხვა რამ, სახელდობრ, **მიმართება**, რომელიც სიტყვასა და ამ წარმოდგენებს (ზუსტად რომ ვთქვათ, ამ წარმოდგენებთან დაკავშირებულ ობიექტურ მონაცემებს) შორის არსებობდა: **თუ წინათ „ცხედარი“ მიუთითებდა საწოლზე, ახლა მიუთითებს — მიცვალებულზე. შეიცვალა** აი ეს **მითითება** (და არა წარმოდგენები). **მნიშვნელობა** — აი ეს **მითითებაა... ცვლა მას შეეხება.**

ც ხ ე დ ა რ ი

საწოლი მიცვალებული (გვამი).

ძველ ქართულში ეს სიტყვა ერთს ობიექტურს მონაცემზე მიუთითებდა, ახალში — სხვაზე მიუთითებს: სიტყვამ იცვალა მნიშვნელობა; ერთის ნიშანი იყო, სხვა მონაცემის ნიშნად იქცა.

ავიღოთ ორი გამოთქმა: „მთა იალბუზი“, „კავკასიონის უმაღლესი მწვერვალი“... მეორეში არც ერთი სიტყვა არ მოიპოვება, რომელთაგანაც პირველი გამოთქმა შედგება. ამ გამოთქმებში შემავალი სიტყვები ცალკე სულ სხვადასხვა მნიშვნელობისანი არიან, სულ სხვადასხვა წარმოდგენებს იწვევენ (თუ კი გამოიწვევენ); ორივე გამოთქმა კი ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა: კავკასიონის უმაღლესი მწვერვალი იალბუზია.

მაშასადამე: **მნიშვნელობისათვის საყრდენია ობიექტური ვითარება, რეალური სინამდვილის ფაქტი** და **არა წარმოდგენები**, რომლებიც შეიძლება გვქონდეს და შეიძლება არც გვქონდეს ანდა სხვადასხვა სახისა ჰქონდეს სხვადასხვა პირს ერთი და იმავე სიტყვის შესაბამისად (ანდა ერთსა და იმავე პირს — სხვადასხვა დროს).

სიტყვის მნიშვნელობა რომ წარმოდგენაში მდგომარეობდეს, გაუგებარი იქნებოდა, როგორ შეიძლება ერთი და იგივე მნიშვნელობა ჰქონდეს ორ გამოთქმას, რომლის შემადგენელი სიტყვები სულ სხვადასხვა წარმოდგენას იწვევენ (თუ კი წარმოდგენებს გამოიწვევენ).

წარმოდგენათა შესწავლა ენათმეცნიერების საგანი რომ ვერ იქნება, ეს თავის თავად ცხადია: წარმოდგენათა შესწავლა ფსიქოლოგიის საქმეა; თუ წარმოდგენათა ნაცვლად ცნებებს ვივარაუდებთ, მათი შესწავლა, პირველ ყოვლისა, ლოგიკის საგანი იქნებოდა (და არა — ენათმეცნიერებისა).

ამგვარად: არაა სწორი გავრცელებული შეხედულება, თითქოს მნიშვნელობა მდგომარეობდეს წარმოდგენაში (ანდა ცნებაში).

გავრცელებული შეხედულების კრიტიკული განხილვა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ:

1. **სიტყვის მნიშვნელობა** მდგომარეობს **მითითებაში** ობიექტური სინამდვილის გარკვეულ **მონაცემზე**.

2. ეს **მონაცემი** (საგანი, თვისება, მოქმედება თუ სხვა რამ მოვლენა ობიექტური სინამდვილისა)¹ არის სიტყვისათვის **საორიენტაციო, სიტყვის მნიშვნელობა მას ემყარება, მის მიხედვით იზომება და განისაზღვრება**.

3. ეს **ობიექტური მონაცემი სხვადასხვაგვარად შეიძლება იყოს განცდილი**: აკუსტიკური თუ ოპტიკური საგნობრივი წარმოდგენის სახით ანდა სათანადო სიტყვის აკუსტიკური, ოპტიკური თუ მოტორული წარმოდგენის სახით... შესაძლოა ამათი კომბინაციაც გვექონდეს: **სიტყვის თანმხლები წარმოდგენები სათანადო ობიექტური მონაცემის განცდის (რეპროდუქციის) საშუალებაა**; მნიშვნელობას ეს წარმოდგენები კი არ გამოხატავენ, არამედ **მითითება ობიექტურ მონაცემზე**, მიმართება ამ ობიექტურ მონაცემთან.

მხოლოდ ამის საფუძველზეა შესაძლებელი ერთმანეთის გაგება; **სწორად გვესმის** სხვისი ნათქვამი, რამდენადაც **ჩვენც იგივე ობიექტური მონაცემი გვაქვს მხედველობაში**, რაზედაც **მთქმელის მიერ ხმარებული სიტყვები მიუთითებდა** (და სრულებითაც არ არის საჭირო მთქმელსა და მსმენელს ერთი და იგივე წარმოდგენები აღეძრას თქმულთან დაკავშირებით).

გაგებინება სრული არ არის, მეტ-ნაკლებ გაუგებრობას აქვს ადგილი იმდენად, რამდენადაც ერთმანეთს არ ხვდება ის, რაზედაც მთქმელის სიტყვები მიუთითებენ, და ის, რაც მსმენლის მიერ იქნა ნავარაუდევო.

როცა ნათქვამი კონკრეტულ სინამდვილეს ეხება, გაგებინება უფრო ადვილიცაა და სრულიც: მთქმელიცა და მსმენელიც ერთსა და იმავე ობიექტურ მონაცემს გულვობს. როცა საუბრის საგანი განყენებული კატეგორიაა, შესაბამისი ობიექტური ვითარების ზუსტად ერთგვარი გათვალისწინება გაცილებით უფრო ძნელია, გაუგებრობაც უფრო ადვილად და ხშირად წარმოიშვება ხოლმე.

§ 77. რეალური კონტექსტი და სიტყვის მნიშვნელობა. რომ მნიშვნელობისათვის ობიექტური სინამდვილის მონაცემია საყრდენი, ამას დემონსტრაციულად ცხადყოფს ისეთი შემთხვევები, სადაც რეალური კონტექსტი და სათანადო სიტყვიერი გამოთქმა ერთმანეთს არ შეეფერება. ასე, მაგალითად, ყველასათვის ცნობილია, რომ ქართული სი-

¹ გრძნობებიც ასეთ ობიექტურ სინამდვილეს განეკუთვნება, რადგანაც ისინი ფსიქიკური რეალობის ფაქტებს წარმოადგენენ.

ტყვა „მობრძანდით!“, „დაბრძანდით!“ ამჟამად პატივისცემას გულისხმობს, მაგრამ, წინადადებაში: „აქ მობრძანდი და სეირს გიჩვენებო!“ ყოველივე ეჭვს გარეშეა, რომ ეს თავაზიანი სიტყვა („მობრძანდი“) პატივისცემას არ გამოხატავს... აგრეთვე ყველას მოხსენდება, რომ თვით საალერსო სიტყვებიც კი („გეთყუა!“; „გენაცვალე!“) ყოველთვის არ გამოხატავს სათუთ გრძნობებს (შდრ. „რამოდენა გაზრდილხარ, გენაცვალე!“ — დიდდა მიმართავს შვილიშვილს... და — არაფრის მთქმელი: „გამარჯობა, გენაცვალე!“). რეალური ვითარება, ამ შემთხვევაში დამოკიდებულება იმისა, ვინც ამას ამბობს, იმ პირისადმი, ვისაც ამ სიტყვებით მიმართავენ, — არის ერთადერთი მიზეზი განსხვავებისა ამ საალერსო სიტყვის მნიშვნელობაში.

ამავე მოვლენას ააშკარავებს ანდაზური თქმა: „მე ქორწილში წაგჩანხალდები, შენ წისქვილში წარბრძანდიო!“. ამის მთქმელის თვალსაზრისით წისქვილში მიმავალია, რომ მიჩანხალდებს „წაბრძანება“ კი ქორწილში მიმავალს შეეფერება; შეუფერებელი სიტყვების ხმარება საქმის ვითარებას სრულებით არ ცვლის, პირიქით, დემონსტრაციულად გახაზავს იმას, რაც სინამდვილეში ხდება. „ჩანხალის“ წარმოდგენამ ვერ აქცია ქორწილში წასვლა სამძიმო საქმედ, ვერც „წაბრძანების“ წარმოდგენამ გახადა წისქვილში წასვლა სასიამოვნოდ ან საპატიოდ იმ პირისათვის, ვისაც ამას სთავაზობდნენ: წარმოდგენა ვერ ქმნის სიტყვის მნიშვნელობას.

ისეთი სიტყვების ხმარება, რომლებიც საგნისათვის შეუფერებელია, სრულიად საწინააღმდეგო შედეგს იძლევა, და ამიტომაც ამ საშუალებას მიმართავენ ხოლმე გარკვეული ეფექტის მისაღებად, რომელიც ირონიისა და სარკაზმისათვის არის დამახასიათებელი.

„კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი!...“ ამ წინადადებაზე თუ შევჩერდებით, გვეგონება, რომ ლუარსაბ თათქარიძის სახლ-კარი მართლაც მოსაწონი რამ ყოფილა; მაგრამ როცა ავტორი ამ სახლ-კარს ავგიწერს, ნათელი ხდება, რასაც ნიშნავდა ეს „კარგი“; ამ სიტყვის ხმარებას მიზნად აქვს უფრო მკვეთრად გვაგრძნობინოს კონტრასტი, რომელიც ხმარებული სიტყვით გამოწვეულ წარმოდგენასა და იმ სურათს შორის არსებობს, რომელსაც ლუარსაბის „ციხე-დარბაზი“ წარმოადგენდა...

„ჩვენისთანა **ბედნიერი** განა არის სადმე ერი?!“ — კითხულობს ი. ჭავჭავაძე ლექსში „ბედნიერი ერი“. იმის ეპიკური ჩამოთვლა, რა თვისებებიც მამა-პაპებს მეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე გამოუჩენიათ, გვაჩვენებს, რომ „ბედნიერი“ აქ „უბედურს“ ნიშნავს: სიტყვის მნიშვნელობა ობიექტური ვითარებით იზომება და არა წარმოდგენით, რომელსაც სიტყვა იწვევს.

„მოვკვდი ამდენი სიარულით!“ ლაპარაკობს დაქანცული ადამიანი. რომ მომკვდარიყო, ცხადია, ამას ველარ იტყოდა.

„ეს უმაგალითოა!“ „საშინელება!“ „წარმოუდგენელი!“ — ხშირად იტყვიან ხოლმე ძალიან ჩვეულებრივის, ადვილად წარმოსადგენისა და ყოველდღიური მოვლენის შესახებ (მეტადრე ქალები). მიზანი მარტივია: მეტი ეფექტის მოხდენა. შედეგი — საწინააღმდეგო: ობიექტური ვითარება არ ამართლებს მოლოდინს: სათანადო მოვლენა ტოვებს მით უფრო ნაკლებ შთაბეჭდილებას, რაც უფრო მეტი იყო მოლოდინი. **თუ სიტყვებს ასე შეუფერებლად, უადგილოდ, ხშირად ხმარობენ, სიტყვა ხუნდება:** „საშინელი“ უკვე აღარ არის „საშინელი“ და „წარმოუდგენელი“ ძალიან ჩვეულებრივის აღმნიშვნელი ხდება.

რეალური კონტექსტი, ობიექტური ვითარება წვეტს ყოველთვის სიტყვის მნიშვნელობის საკითხს. ეს დებულება იძლევა გასაღებს ისეთი მოვლენებისა, როგორცაა ირონია, სარკაზმი, ელიფსი, სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოება თუ დავიწროება და სხვ. დაწვრილებით ამაზე აქ ვერ შეგჩერდებით; ადვნიშნავთ მხოლოდ ორიოდ ფაქტს.

„უნივერსიტეტში მივდივარ!“ — ვუბასუხებთ კითხვაზე: „სად მიდიხარ!“

რომელ უნივერსიტეტში, — რეალური კონტექსტიდანაა ცხადი. აზრად არავის მოუვა თბილისში ამხანაგის შეკითხვაზე უბასუხოს: „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მივდივარო!“ ასევე, როცა თბილისელი მასწავლებელი ამხანაგს ელაპარაკება „სამინისტროში ვიყავიო“, აქ განათლების სამინისტროა, პირველ ყოვლისა, რეალური კონტექსტით ნავარაუდევია.

რეალური კონტექსტის შესაბამისად ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა გამოთქმაში სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს: 1. „ზაფხული ბორჯომში გავატარე“: „ბორჯომი“ აქ კურორტის სახელწოდებაა. 2. „დამალევინე ბორჯომი!“ — „ბორჯომი“ აქ ბორჯომის სამკურნალო წყალს აღნიშნავს; იშვიათად თუ ვინმე იტყვის: „დამალევინე ბორჯომის წყალიო!“. ეს სიზუსტე ზედმეტია და სტილისტიკურად გაუმართლებელი ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში. 3. „ბორჯომმა დაიგვიანა!“ — აქ „ბორჯომი“ ბორჯომის მატარებელს ნიშნავს. „ხაშურის მატარებელი გადის ბორჯომის ჩიხიდან“ — აქაც „ბორჯომის ჩიხი“ ბორჯომის მატარებლის დასაყენებელ ჩიხს ნიშნავს თბილისის სადგურზე (და არა ბორჯომში).

სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება იყოს განსხვავებული სხვადასხვა გამოთქმაში, სხვადასხვა სიტყვიერ კონტექსტშიც.

სადგური: ელექტროსადგური... რკინისგზის სადგური...

ოპერაცია: სამხედრო ოპერაცია (=საომარი მოქმედება)... ავადმყოფს გაუკეთეს ოპერაცია (=ქირურგიული მკურნალობა).

კაბინეტი: ფიზიკის კაბინეტი... კბილის ექიმის კაბინეტი...

თვალი: ადამიანი თვალით ხედავს... ურმის თვალი... პატროსანი თვალი (=ძვირფასი ქვა)... ქვეყნის თვალი...

ხელი: აღამიანს ორი ხელი აქვს... ამ ბავშვს კარგი ხელი აქვს (ე. ი. ლამაზად წერს)... ღვინოს ხელი აქვს (ე. ი. სუნი დაჰკრავს)... დავითი სიმონის მარჯვენა ხელია...

კითხულობს: დავითი წიგნს კითხულობს... დავითი ლექციას კითხულობს... დავითი ექიმის მისამართს კითხულობს...

§ 78. სიტყვის პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობა. სიტყვა შეიძლება იქნეს ნახმარი **პირდაპირი** და არაპირდაპირი, **გადატანითი**, მნიშვნელობით. პირდაპირი მნიშვნელობა სიტყვის ჩვეულებრივი, ძირითადი მნიშვნელობაა; არაპირდაპირი, გადატანითი მნიშვნელობა ამა თუ იმ კონტექსტთან არის დაკავშირებული. ჩვენს ზემოხსენებულს მაგალითებში „თვალ“-სიტყვის ჩვეულებრივი, ძირითადი მნიშვნელობა გვაქვს პირველ გამოთქმაში მოცემული („აღამიანი თვალით ხედავს“); სხვა გამოთქმებში (ურმის თვალი, პათოსანი თვალი, ქვეყნის თვალი) არაპირდაპირ, გადატანით მნიშვნელობასთან გვაქვს საქმე. ეგევე ითქმის „ხელის“ შესახებაც... სიტყვა ბორჯომი ძირითადი, ჩვეულებრივი მნიშვნელობით არის ნახმარი, როცა კურორტს აღნიშნავს („ზაფხული გაატარე ბორჯომში“), გადატანით მნიშვნელობას იძლევიან ის გამოთქმები, სადაც ეს სიტყვა წყალს აღნიშნავს („დამალევიან ბორჯომი!“) ანდა მატარებელს გულისხმობს („ბორჯომმა დაიგვიანა“, „ბორჯომის ჩიხი“).

§ 79. სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოება და დავიწროება. სახელის გადატანა ფუნქციის მიხედვით. სიტყვის მნიშვნელობა დროთა ვითარებაში შეიძლება გაფართოვდეს ანდა დავიწროვდეს.

სიტყვა „ლიმონათი“ თავდაპირველად აღნიშნავდა ლიმონის წვნით შეზავებულ შუშუნა სასმელს; ამჟამად ლიმონათის მომხმარებელი, პირველ ყოვლისა, იმას კითხულობს, თუ „რისაა ლიმონათი?“ ლიმონათი შეიძლება მანდარინისაც იყოს, მსხლისაც ანდა სხვა ხილისა. „ლიმონათი“ ნიშნავდა ლიმონის წვნით შეზავებულ შუშუნა ტკბილ წყალს, ახლა ნიშნავს საერთოდ ხილის წვნით შეზავებულ შუშუნა წყალს: სიტყვის მნიშვნელობა გაფართოვდა.

„მელანი“ ბერძნული სიტყვაა („მელანოს“) და შავს ნიშნავს¹. ცხადია, თავდაპირველად ეს სიტყვა მხოლოდ „შავ მელანს“ აღნიშნავდა; ამჟამად მელანი ეწოდება კალმით წერისას გამოყენებულ სითხეს, რომელიც შეიძლება იყოს შავიც, წითელიც, ლურჯიცა თუ სხვაფერი. აქაც სიტყვის მნიშვნელობა გაფართოვდა.

¹ რუსული

იმავე ბერძნულ სიტყვის თარგმანს წარმოადგენს.

ხშირია ისეთი შემთხვევა, როცა ადამიანის საკუთარი სახელი ზოგად სახელად იქცევა ხოლმე სათანადო სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოების შედეგად.

ამის საყოველთაოდ ცნობილი მაგალითებია: ბოიკოტი, ჰულიგანი. ორივე სიტყვა ინგლისელთა გვარებიდან წარმოდგა: ბოიკოტი **Boy Cott** კაპიტანი იყო, რომელსაც პირველად „ბოიკოტი გამოუცხადეს“ (ე. ი. მოექცნენ ისე, როგორც ეს ამ სიტყვის მნიშვნელობითაა ნაგარაუდები). ჰულიგანი (**Holligan**) მეთვრამეტე საუკუნეში ბოროტმოქმედებათა ჩადენით ცნობილი ოჯახის გვარია ინგლისში... ამჟამად ბოიკოტი ადამიანს არ აღნიშნავს, საზოგადოებრივი ზემოქმედების გარკვეული საშუალებაა. ჰულიგანს კიდევ საზოგადოებრივი წესრიგის უხეშად დამრღვევ, თავზე ხელაღებული მოქალაქეს უწოდებენ.

მნიშვნელობის დავიწროების ნიმუშად შეიძლება გამოვიყენოთ სიტყვები: „სტუდენტი“, „დოცენტი“.

სიტყვა „სტუდენტი“ ლათინურია წარმოშობით და ნიშნავს „მოსწავლეს“ (სიტყვა-სიტყვით: იმას, ვინც „მეცადინეობს“). ამჟამად სტუდენტი არ ნიშნავს საერთოდ მოსწავლეს, არამედ მხოლოდ უმაღლესი სასწავლებლისა და ტექნიკუმების მოსწავლეს (არ ითქმის: „დაწყებითი სკოლის სტუდენტები“).

„დოცენტი“ ახლა უმაღლესი სასწავლებლის ლექტორის სამეცნიერო წოდებაა. სიტყვა კი წარმოშობით ლათინურია და ნიშნავს „მასწავლებელს“ (**docens** „ვინც ასწავლის“). „მასწავლებელი“ ბევრია, „დოცენტი“ — შედარებით ცოტა. თავდაპირველი მნიშვნელობა დავიწროებულია.

დავიწროებული მნიშვნელობა უფრო კერძოა, ფართო მნიშვნელობა, პირიქით, უფრო ზოგადია.

ცალკე უნდა აღინიშნოს მნიშვნელობის ცვლის ერთი სახე, სახელის გადატანა ფუნქციის მიხედვით. „ისვრის“ ნიშნავდა „ისარსტყორცნის“. ახლა ზარბაზანიც, თოფიც, ნაღმსატყორცნიც „ისვრის“. რუს. საწერი ბატის ფრთისა იყო. ახლა კალამი ფოლადისაა და კი გადმოჰყვა სახელად: საგანს იმის სახელი დაერქვა, რის მაგივრობასაც (ფუნქციასაც) იგი ეწევა. ამ წესს, „ფუნქციური სემანტიკის“ წესს, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ნ. მარის ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“. განსაკუთრებული აქ არაფერია. ეს არის მნიშვნელობის ცვლის ერთ-ერთი სახე.

§ 80. სემანტიკა და სტილისტიკა. სიტყვა რაღაცის ნიშანია; ესაა მნიშვნელობის ობიექტური მხარე. მნიშვნელობას სუბიექტური მომენტიც შეიძლება აღმოაჩნდეს ემოციური იერის სახით. სიტყვა „გამოცდა“ სკოლის სინამდვილეში და სიტყვა „ექსკურსია“ განსხვავებულია არა მხოლოდ

ობიექტური მომენტის მიხედვით, მათ განსხვავებული ემოციური იერიც ახლავს. „გამოცდა“ უსიამოვნების გრძნობებს იწვევს მაშინაც კი, როცა გამოსაცდელი მას მომზადებული ხვდება. სიტყვა „ექსკურსია“, პირიქით, სასიამოვნო განცდებს იწვევს: მინდორ-ველების სილამაზე და მზიურობა მოსაავს თითქოს ამ სიტყვას... სათუთ გრძნობებს იწვევენ სიტყვები: „ბავშვი“, „ჩიტი“, „ყვავილი“... მძიმე განცდა ახლავს სიტყვებს: „კუბო“, „სასაფლაო“, „სახრჩობელა“...

ამგვარი განცდები ამ სიტყვებით აღნიშნული ობიექტური ვითარების გამოძახილია. აქ ობიექტური ვითარებაა განსხვავებული.

ავიღოთ ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონე სიტყვები: „გარდაიცვალა“, „მოკვდა“, „თქვენი ჭირი წაიღო!“, „ჩაძაღლდა!“... ობიექტური მომენტის მიხედვით მათ შორის სხვაობას ვერ ვიპოვით: ოთხსავე შემთხვევაში მიცვალებულზეა ლაპარაკი, განსხვავებულია დამოკიდებულება მოლაპარაკისა ამ მიცვალებულისადმი. პირველ შემთხვევაში ეს დამოკიდებულება პატივისცემას გამოხატავს: მოღვაწეებზე თუ სხვა პატივსაცემ პირთა შესახებ იტყვიან ხოლმე „გარდაიცვალა“. მეორე შემთხვევაში ასეთი დამოკიდებულება არა ჩანს, თუმცა ვერც უპატივცემლობას დავწამებთ იმას, ვინც გულგრილად აღნიშნავს „მოკვდაო“. მესამე შემთხვევაში გამოთქმა — „თქვენი ჭირი წაიღო!“ — ცხადად გვაჩვენებს, რომ მთქმელს სრულებითაც არ აწუხებს მომხდარი ამბავი, შეიძლება არაფერი ჰქონდეს მომხდარის საწინააღმდეგო. უკანასკნელს შემთხვევაში („ჩაძაღლდა“) მთქმელი გვეუბნება, რომ ის, ვინც მოკვდა, მისი აზრით, „ძაღლი“ იყო: ასეთია მისი დამოკიდებულება გარდაცვლილისადმი.

სავსებით ასეთივე ემოციური ვარიაციები გვექნება გამოთქმებში „დავითი მობრძანდა, — მოვიდა, — მოჩანჩალდა, — მოეთრა“...

ყველა ამ შემთხვევაში მთქმელის განცდები, მისი დამოკიდებულება სიტყვაში აღნიშნული ობიექტისადმი სიტყვის მნიშვნელობის შემადგენელი ნაწილია; ეს გრძნობითი იერი წინა შემთხვევებშიაც („გამოცდა“, „ექსკურსია“) გვექნა. როგორც აქ, ისე იქაც ეს გრძნობითი იერი მთქმელის განცდებიდან, ობიექტისადმი მისი დამოკიდებულებიდან მომდინარეობს.

ეს დამოკიდებულება უკანასკნელს მაგალითებში („გარდაიცვალა“, „მოკვდა“, „თქვენი ჭირი წაიღო“, „ჩაძაღლდა“) ინდივიდუალური, პიროვნული ხასიათისაა: ერთი და იმავე პირის შესახებ ლაპარაკისას ერთმა შეიძლება თქვას „გარდაიცვალა“, მეორემ — „მოკვდაო“, მესამემ — „თქვენი ჭირი წაიღო“, მეოთხემ — „ჩაძაღლდაო“ — იმისდა მიხედვით, თუ ვინ როგორ უყურებდა მიცვალებულს. მაგრამ ეს დამოკიდებულება კლასობრივი თვალსაზრისის გამოვლენას შეიძლება წარმოადგენდეს. „ათათარი“,

„ყირგიზი“, „ყაზახი“. „ბაშკირი“, „იაკუტი“ საბჭოთა კონსტიტუციის თვალსაზრისით „ხალხია“, „ეროვნებაა“, დიდმპყრობელური რუსეთისათვის კი „ინოროდეცი“ იყო; ამ სიტყვაში ეროვნული უთანასწორობის მთელი პროგრამა ჩანს: მეფის რუსეთში ველიკოროსი გაბატონებულ ერს წარმოადგენდა, „ბაშკირი“, „იაკუტი“, „ყირგიზი“ იყო „ინოროდეცი“, ე. ი. არაველიკოროსი და, მამასადამე, იმ უფლებებს მოკლებული, რომლებიც ველიკოროსს მოეპოვებოდა.

ასეთივე სხვაობაა სიტყვებში „მალოროსი“ და „უკრაინელი“, „მალოროსია“ და „უკრაინა“... „მალოროსია“ და „მალოროსი“ დიდმპყრობელური რუსეთის მჩაგვრელი ეროვნული პოლიტიკის უკუფენაა: „ველიკოროსია“-ს („დიდ რუსეთს“) მეფის რუსეთში უპირისპირებდნენ „მალოროსია“-ს („მცირე რუსეთს“)...

ამიტომ, რომ ამჟამად უკრაინელს შეურაცხყოფად მიაჩნია, მას რომ „მალოროსი“ დაუძახონ. ამიტომვეა, რომ საბჭოთა კავშირისათვის უცხოა „მალოროსია“, „მალოროსი“. ოქტომბრის დიდმა რევოლუციამ სამუდამოდ აღკვეთა დიდმპყრობელური პოლიტიკის უკუმფენი ტერმინები „მალოროსია“, „მალოროსი“, „ინოროდეცი“.

აღსანიშნავი ობიექტისადმი მთქმელის (სუბიექტის) დამოკიდებულება და აქედან გამომდინარე გრძნობითი იერი, რომელიც სიტყვას თან ახლავს, სტილისთვისაა დამახასიათებელი; სტილს სტილისტიკა შეისწავლის. მაგრამ გრძნობითი იერი სიტყვის მნიშვნელობის შემადგენელი ნაწილია. ამრიგად სემანტიკა და სტილისტიკა ერთმანეთს მჭიდროდ უკავშირდება.

§ 81. ნაწარმოები ფუძე. სემანტიკა ფუძის მნიშვნელობას შეისწავლის; ფუძე შეიძლება იყოს მარტივი, შედგენილი და რთული (§ 70). მარტივ ფუძეს, როგორც ვიცით, სხვანაირად ძირი ეწოდება (კარ-, ხე-, რკო-); მასში აფიქსის გამოყოფა არ შეიძლება, ე. ი. მარტივი ფუძე არ დაიშლება. შედგენილ ფუძეში, — როგორც აგრეთვე აღნიშნული გვაქვს, — შედის მარტივი ფუძე და ფუძის საწარმოებელი აფიქსი (ცხენოსან-, მე-ბაღ-ე, სა-სადილ-ო...). ფუძის საწარმოებელი აფიქსი მნიშვნელობის მცვლელია. **ნაწარმოები ფუძის მნიშვნელობა დამოკიდებულია, როგორც იმ ფუძეზე, რომელსაც საწარმოებელი აფიქსი დაერთვის, ისე იმ აფიქსზედაც, რომელიც ფუძეს დაერთვის.** ამ ძირითადი ფაქტიდან კი გამომდინარეობს, რომ:

1. **ერთნაირი საწარმოებელი აფიქსის** გამოყენებამ სხვადასხვა ფუძესთან შეიძლება **მნიშვნელობის ერთნაირი ცვლა არ მოგვცეს:** ვაჟკაც- — ვაჟკაცობა, დღე- — დღეობა, სახლ- — სახლობა, ოდენ- — ოდენობა, —

მოსალოდნელი განყენებული თვისება აქ მხოლოდ პირველ მაგალითში გვაქვს, სხვა შემთხვევაში განყენებული თვისება არა გვაქვს... მხოლოდ გრამატიკულ კატეგორიათა წარმოებისას გვაძლევს ერთი და იმავე საწარმოებელი აფიქსის ხმარება ერთსა და იმავე შედეგს: სახლ-ებ-, ბაღ-ებ-, ქალაქ-ებ-... **-ებ-** მხოლოდობითის ფუძეს ყველგან მრავლობითად აქცევს; ვაკეთებ-დ-, ვაშენებ-დ-, ვამთავრებ-დ. ვამშვენებ-დ-: **-დ-** ყველგან ნამყო უსრულს აწარმოებს აწმყოს ფუძისაგან...

2. **ერთნაირი მნიშვნელობითი ცვლილების** გამოსაწვევად სხვადასხვაგვარ ფუძესთან **სხვადასხვაგვარი საწარმოებელი აფიქსები** იხმარება: ასე, მაგალითად, ქართულში უარყოფითი მნიშვნელობის მისაღებად გვაქვს **-უ-** და **არა:** ქუდიანი — უქუდო, ფულიანი — უფულო, ნაყოფიერი — უნაყოფო, თავიანი — უთავო, გზიანი — უგზო... აშენებული — აუშენებელი, გაკეთებული — გაუკეთებელი, დაწერილი — დაუწერილი... მაგრამ: მალაღლი — არამალაღლი, დაბალი — არადაბალი, გრძელი — არაგრძელი... **უ-**ს თავისი ადგილი აქვს და **არა-**ს — თავისი. განყენებითი თვისების საწარმოებლად ქართული ხმარობს **სი-** — **ე,** (**სი-** — **ო**) და **-ება (-ობა)** აფიქსებს იმის და მიხედვით, რანაირი ფუძეა საწარმოებლად აღებული: ლამაზი — სილამაზე, მახინჯი — სიმახინჯე, წითელი — სიწითლე, მაგარი — სიმაგრე, რბილი — სილბო, თბილი — სითბო..., მაგრამ: ნაყოფიერი — ნაყოფიერება, წესიერი — წესიერება, ბედნიერი — ბედნიერება, დაუდევარი — დაუდევრობა, უყურადღებო — უყურადღებობა, უთავო — უთავობა და სხვ.

§ 82. როტული ფუძე (კომპოზიტი) და მისი სახეობანი. როტული ფუძე ანუ კომპოზიტი შედგება ერთზე მეტი ფუძისაგან, ჩვეულებრივ ორისა. იშვიათად — სამი ფუძისაგან; შესაძლებელია კომპოზიტი ორი სიტყვისაგან (და არა ფუძისაგან!) წარმომდგარიც აღმოჩნდეს.

როგორც ვიცით კომპოზიტში შემავალი ფუძეებიდან შეიძლება ყველა მარტივი იყოს: და-ძმა, სახლ-კარ-ი. ცოლ-შვილ-ი, გზა-კვალ-ი. შეიძლება ზოგი მარტივი იყოს, ზოგიც — ნაწარმოები: თავ-აშვებული, გულმოსულ-ი, ფშავ-ხევსურეთი, საწერ-კალამი... შესაძლოა ყველა ნაწარმოები იყოს: დედულ-მამულ-ი, საჭმელ-სასმელ-ი, ყოფა-ცხოვრება, სარჩო-საბადებელი...

ძველი ინდოელი გრამატიკოსები განასხვავებდნენ კომპოზიტების რამდენიმე ტიპს; ეს ტიპებია:

1. ე. წ. **დვანდვა (composita copulativa)** ანუ **შეერთებითი კომპოზიტები.** ამის ნიმუში იქნებოდა: სახლ-კარი, დედ-მამა, ცოლ-შვილი, ქართლ-კახეთი, გზა-კვალი, დღე-ღამე, საჭმელ-სასმელი... კომპოზიტის მნიშვნელობა შემაღვენელ ფუძეთა მნიშვნელობის ჯამს წარმოადგენს: ცოლ-შვილი:

ცოლი და შვილი; ქართლ-კახეთი: ქართლი და კახეთი; საჭმელ-სასმელი: საჭმელი და სასმელი...

2. **ტატბურუშა** (composita determinativa) ანუ **განსაზღვრებითი კომპოზიტები**; აქ ან პირველი წევრი უდრის რომელსამე ბრუნვას (ციხისძირი, ჯარისკაცი, რკინისგზა, ერისთავი, ქინძისთავი) — ესაა საკუთრივ ტატბურუშა, ანდა წინა წევრი ზედსართავია და განსაზღვრავს ბოლო წევრს (მარტოხელი, წვრილშვილი) — ესაა **კარმადჰარადა**; ანდა წინა წევრი რიცხვითი სახელია (სამყურა, ასფურცელა) — ესაა **დვიგუ**.

3. **ბაჭუერაში** (composita possessiva) ანუ **კუთვნილებითი კომპოზიტები** მქონეს აღნიშნავენ და ზედსართავი მნიშვნელობით იხმარებიან (ლორჯთვალეზა).

4. **ავაიბჰავა** (composita adverbialia) ანუ **ზმნისართვანი კომპოზიტები**; მათი პირველი წევრი უცვლელი სიტყვაა, უკანასკნელი — არსებითი სახელი (მარადჟამს, მუდამდღე...).

ქართული კომპოზიტების დიდი უმეტესობა ან **შეერთებითა** (ცოლ-შვილი, სახლ-კარი...), ანდა **განსაზღვრებითი**. ამ უკანასკნელში ჩვეულებრივ მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს: წყალ-წითელი, გულკეთილი, სულგრძელი, თავაშვებული, გზააბნეული, ფერწასული, ზნედაცემული, ყურებაცქვეტილი, ხმალამოწვდილი და სხვ.

ხშირია ნათესაობითი ბრუნვის შემცველი კომპოზიტებიც.

ნაწარმოებ ფუძეებთან და კომპოზიტებთან დაკავშირებით განხილვას მოითხოვს პრინციპული ხასიათის ორი საკითხი:

1. ნაწარმოები ფუძის ძირითადი საკითხია თვით ამგვარი **ფუძის რაობა**. ნაწარმოებ ფუძეში შედის მარტივი ფუძე და ერთი ან რამდენიმე საწარმოებელი სუფიქსი (ცხენ-ოსან-... კაც-ობ-რი¹გ²ობ-ა...). ამგვარად, ფუძის შიგნით არის მოქცეული ისეთი მასალაც, რომელიც ფუძისაგან განსხვავდება თავისი ბუნებით (საწარმოებელი აფიქსი). საწარმოებელი აფიქსი, ისევე როგორც ყოველი სხვა აფიქსი, მოკლებულია შესაძლებლობას ცალკე, ფუძესთან კავშირის გარეშე, რამე აღნიშნოს: ამიტომაც ის აფიქსი და არა ფუძე. ფუძის ფარგლებში მოქცევა აფიქსისა ცვლის საწარმოებელი ფუძის მნიშვნელობას და ქმნის ახალ მნიშვნელობას. აქ განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ ნაწარმოებ ფუძეში წარმოდგენილია წინანდელი ფუძე, მაგრამ წინანდელი მნიშვნელობა კი არა აქვს, არამედ საწარმოებელ სუფიქსთან ერთად ახალ მნიშვნელობას იძლევა: „ქუდ-იან“ აღარაა „ქუდი“, — თუმცა „ქუდ“ ამ ფუძეშიც არის, — არამედ ვიღაც, რომელსაც ქუდი აქვს (ხურავს). „ცხენ-ოსან“ აღამიანია და არა ცხენი, თუმცა „ცხენ“-ფუძე აქაც დაცული გვაქვს. **ფუძეთა წარმოება**

სიტყვის მნიშვნელობის ერთბაში (სიმულტანური) ცვლის მაგალითებს იძლევა. თუნდაც იმიტომ არის კანონიერი ფუძეთა წარმოება (წარმოქმნა) სემანტიკისა და ლექსიკოლოგიის საგნად იყოს მიჩნეული.

2. კომპოზიტების ხაზით პრინციპული ხასიათი ეძლევა საკითხს კომპოზიტის დამოკიდებულებისა, ერთის მხრით, ერთფუძიან სიტყვასთან, მეორე მხრით, შესიტყვებასთან. პირველი — ერთობ მარტივია: კომპოზიტიც ერთი სიტყვაა იმისდა მიუხედავად, ერთი თუ მეტი ფუძე მასში წარმოდგენილი; ორი თუ სამი ფუძე ერთ სიტყვადაა გაფორმებული, მორფოლოგიური და სინტაქსური თვალსაზრისით ერთ ოდენობას წარმოადგენს. ამას ექვმიუტანელს ხდის მისი როლი შესიტყვებაში: ქართლ-კახეთი, ქართლ-კახეთმა, ქართლ-კახეთს... იბრუნვის, როგორც ერთი სიტყვა; „სპარსეთმა ქართლ-კახეთი აიკლო“ — ამ გამოთქმაში ერთ ობიექტად არის წარმოდგენილი ეს კომპოზიტი. „შეშინებული გარბის“ და „თავქუდმოგლეჯილი გარბის“ — ორივე წინადადება ორწევრიანია, ორი სიტყვისაგან შედგება.

უფრო რთულია კომპოზიტის დამოკიდებულების გარკვევა შესიტყვებასთან, სახელდობრ, იმ შემთხვევებში, როცა კომპოზიტი ორი ფუძისაგან კი არა, ორი სიტყვისაგან არის შემდგარი: ციხისთავი... ქინძისთავი... თავისუფლება... ციხისძირი... ჯარისკაცი... ცოლის ძმა... აქ მონაწილეობს ორი სრული, გაფორმებული სიტყვა, — ერთი ნათესაობითსა და მეორე — სახელობითს ბრუნვაში. მაგრამ ეს ორი სიტყვა ერთ რთულ სიტყვად შედუღებულია; ზოგან ეს პროცესი დამთავრებულია და ამჟამად გვეჩოთირება კიდევ შემადგენელ ნაწილთა მნიშვნელობის გამოცოცხლება; ასე მაგალ., „თავისუფლებაში“: „თავსა“ და „უფლებაზე“ არავინ ფიქრობს, როცა ამჟამად ამ სიტყვას ხმარობს, მაგრამ „ჯარისკაც“-ში, „ცოლის ძმა“-ში ორი ერთეულის არსებობა ახლაც ნათლად იგრძნობა, და რაკი პირველი ნაწილი გაფორმებული სიტყვაა, კომპოზიტობის საკითხი აქ რთულდება. ამას მართლწერაც გვაგრძნობინებს: „ცოლის ძმა“ შეიძლება ერთად დაწერილიც შეგვხვდეს და ცალ-ცალკე, ორ სიტყვად დაწერილიცა.

იმის გასარკვევად, კომპოზიტი გვაქვს თუ შესიტყვება, შეიძლებოდა ერთი საზომი გამოგვეყენებინა. სახელდობრ: შემაღენელ ნაწილთა გათიშვა (გადასმის ან შიგსხვა სიტყვის ჩართვით). სადაც შესიტყვება კომპოზიტად არის უკვე ქცეული, გათიშვა შეუძლებელი ხდება (კომპოზიტის მნიშვნელობა იწლება). სადაც გათიშვა დაუბრკოლებლივ მიმდინარეობს, შესიტყვება გვაქვს და არა ერთი რთული სიტყვა, კომპოზიტი. სადაც გადასმა შესაძლებელია, მაგრამ საჩოთიროა, იქ კომპოზიტად ქცევის პროცესი დამთავრებული არაა: გარდაშვალ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. შდრ. „მეზობლის სახლი“ და „სა-

ხლი მეზობლისა“: ორივე თანაბრად შეიძლება; ასევე შეიძლება: „მეზობლის ახალი სახლი“... „ცოლის ძმა“ — „ძმა ცოლისა“ საჩოთიროა, თუმცა შეუძლებელი არაა; გვაქვს „ჯარისკაცი“, „მამაცი ჯარისკაცი“, მაგრამ შეუძლებელია: „ჯარის მამაცი კაცი“ ანდა: „კაცი ჯარისა“... შდრ. აგრეთვე: „თავისუფლება“ — „უფლება თავისა“, „ძმისწული“ — „წული ძმისა“, „ციხისძირი“ - „ძირი ციხისა“¹.

§ 83. კვეცილ-ფუძეებიანი კომპოზიტები. რთულ მრავალსიტყვიან სახელწოდებათა გამარტივების მიზნით საბჭოთა წლებში ფართო გასაქანი მიეცა გამოთქმათა შემოკლებას: აღმასკომი, ცეკა, სახელგამი, სამტრესტი, ზაპესი, რიონპესი, ფერომშენი და სხვ. და სხვ. ზოგ-ზოგი ამათგანი ლამის არის, „საკუთარ სახელებად“ იქცეს; სახელგამი, ზაპესი, სამტრესტი — ყველას არც შეუძლია ამოშიფროს, როგორც „სახელმწიფო გამომცემლობა“, „ზემოავჭალის ჰიდრო-ელექტრო სადგური“, „საბჭოთა მეურნეობების ტრესტი“ და სხვ.; ამგვარი სრული გამოთქმები ჩვეულებრივ მარტივ სახელებადაა ქცეული, ისეა შეჩვეული კაცი ამ შემოკლებულ გამოთქმებს.

ეს შემოკლებები თავისი ბუნებით კომპოზიტებია, ოღონდ — თავისებური. კომპოზიტი ორ- და მეტ ფუძიანი სიტყვაა. აქაც ორი და ჩვეულებრივად გაცილებით მეტი ერთეული მონაწილეობს, მაგრამ ეს ერთეულები ყოველთვის ფუძეს როდი წარმოადგენენ: ფუძე ან ფუძეები შეიძლება გვქონდეს, მაგრამ ჩვეულებრივად მხოლოდ ფუძის ნაწილი გვაქვს ანდა აფიქსი ან კიდევ მხოლოდ ერთი ბგერა; ისიც ხდება, რომ გამოთქმის მონაწილე ყველა სიტყვა არც ჩანს კომპოზიტში, მხოლოდ ყველაზე მნიშვნელოვანი წევრებია წარმოდგენილი, მეტადრე მრავალსიტყვიან გამოთქმებში (მაგალ., კავშირტრანსი = სრულიად საკავშირო სატრანსპორტო გაერთიანება; პროფსაბჭო = პროფესიულ კავშირთა საბჭო, რაისაბჭო = რაიონის საბჭო მშრომელთა დეპუტატებისა).

შემოკლებულ კომპოზიტთა მთავარი ტიპებია:

1. კომპოზიტი, რომელშიც ყველა შემადგენელი ნაწილი შემოკლებულია და მხოლოდ უკანასკნელი წევრია სრული სიტყვა: კომპარტია (=კომუნისტური პარტია), კომკავშირი (=ახალგაზრდათა ლენინური კომუნის-

¹ ამიტომ შეცთომია, როცა კომპოზიტად მიაჩნიათ (გ. როზენი) ქართველური ენების მსაზღვრელ-საზღვრული, რომელთაგანაც მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს და ბრუნების დროს არ იცვლება (ღრმა მდინარე, სასიამოვნო ამბავი...). მეგრულსა და ჭანურში წინდასმული მსაზღვრელი არასოდეს არ იცვლება, მაგრამ საკმარისია რიგი შეცვალოთ, რომ მსაზღვრელი დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს. არსებითად ეგვევ ხდება ქართულშიც.

ტური კავშირი), პროფკავშირი (=პროფესიული კავშირი), სამტრესტი (=საბჭოთა მეურნეობის ტრესტი).

2. კომპოზიტი, რომელშიც პირველი წევრი ფუძეა, სხვა კი — ფუძის ნაწილი: გლუხკორი (=გლუხ-კორესპონდენტი), მუშკორი (=მუშა-კორესპონდენტი), რიონჰესი (=რიონის ჰიდროელექტროსადგური).

3. კომპოზიტი, რომელშიაც ყველა შემადგენელი ნაწილი შემოკლებულია: ადგილკომი (=ადგილობრივი კომიტეტი), რაიკომი (=კ. პ. რაიონული კომიტეტი), აღმასკომი (=აღმასრულებელი კომიტეტი), თბილმშენი (=თბილისის მშენებლობის ტრესტი), საქდესი (=საქართველოს დეპეშათა სააგენტო)...

4. კომპოზიტი, რომელშიაც შემადგენელ ნაწილთა თავკიდური ბგერებია წარმოდგენილი: ზაჰესი (=ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგური), აჰჰესი (აჭარისწყლის ჰიდროელექტროსადგური), მმაჩი (=მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აქტების ჩაწერა), მტს (=სამანქანო სატრაქტორო სადგური)...

5. კომპოზიტი, რომელშიაც ფუძის ნაწილი და თავკიდური ბგერებია შეერთებული: რემედასი (=რევოლუციისთვის მებრძოლთა დამხმარე საზოგადოება), აბჰესი (=აბაშის ჰიდროელექტროსადგური)...

6. ცალკე დგას საყოველთაოდ ხმარებული კომპოზიტი: ცეკა; აქ შეერთებულია დასაწყისი ასოების ლათინური სახელწოდებანი; ცენტრალური კომიტეტი — ცეკა.

§ 84. ეტიმოლოგია და სიტყვის ისტორია. ეტიმოლოგია სასკოლო გრამატიკებში ნიშნავდა მოძღვრებას ცალკე სიტყვის შესახებ. ეტიმოლოგიის საგანს შეადგენდა: მეტყველების ნაწილები, სახელთა ბრუნება, ზმნათა უღვლილება, სიტყვაწარმოება.

ენათმეცნიერებაში კი ეტიმოლოგია ნიშნავს სიტყვის ფუძეში ჩაქსოვილი წარმოდგენის ამოშიფრვას ანდა, სხვანაირად რომ ვთქვათ, იმ დახასიათების მიგნებას, რომლის საფუძველზეც საგანს (თუ სხვა ობიექტურ მონაცემს) სახელი დაერქვა: (ა)თორმეტი=10+2; რვეული = რვიანი; გაფითრდა = ფითრის ფერი დაედო...

გავრცელებული შეხედულების თანახმად სიტყვის ეტიმოლოგიის დაძებნა მის ისტორიულ შესწავლას ნიშნავს: სადაურია სიტყვა, საკუთარი თუ ნასესხები, რას აღნიშნავდა იგი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში და როგორ იცვალა მისი ბგერითი მხარე დროთა ვითარებაში.

უდავოა, რომ სიტყვის წარმომავლობის გარკვევა, ბგერითი შედგენილობისა და მნიშვნელობის ცვლის გათვალისწინება მრავალ შემთხვევაში სიტყვის ეტიმოლოგიის გასაღებს იძლევა. და მაინც საგსებით შესაძლებე-

ლია ვიცოდეთ სიტყვის ისტორია, მაგრამ არ ვიცოდეთ მისი ეტიმოლოგია; ქართ. „ძმა“ საუკუნეთა განმავლობაში იმასვე აღნიშნავდა, რასაც ახლა აღნიშნავს; არც მისი გარეგნობა ცვლილა; მეგრულთან და ჰანურთან შედარება საშუალებას გვაძლევს ამ სიტყვის ისტორიის წინა საფეხურებიც გავარკვიოთ: ცხადი ხდება, რომ ეს სიტყვა „ძამ-ან“-ის სახეს ატარებდა. მაგრამ გაირკვა თუ არა ამით სიტყვის ეტიმოლოგია? არა, არ გარკვეულა: არა ჩანს, რად ეწოდა ძმას „ძამან“! **სიტყვის ისტორიის დადგენა კიდევ არ ნიშნავს სიტყვის ეტიმოლოგიის გარკვევას.**

მეორე მხრით, შესაძლებელია ისტორიის გარეშეც დავადგინოთ სიტყვის ეტიმოლოგია; მხედველობაში არა გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა სხვადასხვა ენის მასალის შედარებას მივყავართ სიტყვის ეტიმოლოგიასთან: ამის ცნობილი მაგალითია „ნახშირ“-ის ეტიმოლოგია. სვანურ **შინ-ე**-სთან ამ სიტყვის ძირის შედარებამ ცხადყო, რომ „წვის“ წარმოდგენა ამ სიტყვაში ჩამარჩული: ნახშირი (ნაშხირი) = ნაწვი¹.

ამგვარ შემთხვევებში მაინცა გვაქვს ისტორია სიტყვისა: ოღონდ აქ სიტყვის ისტორიის შედარება არკვევს, ე. ი. შედარება ისტორიის საქმეს აკეთებს.

ზოგჯერ ისტორიის გარეშეც შეიძლება ვსწვდეთ სიტყვის ეტიმოლოგიას მარტივი ანალიზის საშუალებით: თავისუფლება = უფლება თავისა; ერთმანეთი = ერთმან ერთი; რვეული = რვა + ეული, სამეული, ოთხეული, ათეულის მიმსგავსებით.

ამგვარად: **სიტყვის ისტორია ყოველთვის არ იძლევა სიტყვის ეტიმოლოგიას; მეორე მხრით, ისტორიის დაუხმარებლადაც შეიძლება გაირკვეს სიტყვის ეტიმოლოგია.** ამიტომ არ იქნებოდა მართებული თანასწორობის ნიშანი დაგვესვა სიტყვის ისტორიასა და ეტიმოლოგიას შორის.

ეტიმოლოგიური ანალიზის ძირითადი წესი მოითხოვს: სიტყვა **სწორად დავშალოთ** და დაშლისას გამოყოფილი **ყველა ნაწილი** ავხსნათ, გავაზრიანოთ.

შეუძლებელია მოცემულ იქნეს სიტყვის სწორი ეტიმოლოგია სიტყვის სწორი ანალიზის გარეშე: უნდა ვიცოდეთ, რა არის სიტყვის მარტივი ფუძე და რა წარმოადგენს აფიქსებს. აფიქსები შეიძლება შეეზარდოს ფუძეს, შესაძლოა, აფიქსისა თუ მარტივი ფუძის შემადგენლობამ ფონეტიკური პროცესების წყალობით განიცადოს ცვლილება — ან დაეკარგოს ბგერა, ანდა ჩაერთოს ახალი: განსაკუთრებით ადვილდება ეს მას შემდეგ, რაც „ჩაქრება“ ფუძეში ჩაქსოვილი წარმოდგენა და მანამდის ცოცხალი სახის შემცველი ფუძე უტყვ პირობით ნიშნად იქცევა (§ 70). სიტყვის სწორი ანალიზის გარეშე ეტიმოლოგიის საკითხის სწორად გადაჭრა

¹ ეს გარკვეული აქვს ვ. თოფურას.

შეუძლებელია; ეს თავის თავად ცხადი გახდება, თუ მოვიგონებთ, რომ ეტიმოლოგია **სიტყვის მარტივ ფუძეში მოცემულ დახასიათებას ეძიებს, ფუძის გამოყოფა კი სიტყვის სწორ ანალიზზეა დამოკიდებული. ჩვეულებრივად სიტყვის ბგერით შემადგენლობაში მომხდარ ცვლილებათა ზუსტი აღრიცხვა სიტყვის სწორი ანალიზის წინაპირობაა.** ეს დიდად უწყობს ხელს „უტყვი“ ფუძის „ამეტყველებას“. აი ორიოდ მაგალითი: „რბილი“ მიღებულია „ლბილი“-საგან და, მაშასადამე, ლბობის წარმოდგენა უდევს მას საფუძვლად: რბილი = დალბობილი...

„თაყვანისცემა“ მიღებულია „თავ-ყანის-ცემა“-საგან და ნიშნავს: „მიწაზე თავის ცემას“... ძვ. ქართულში ყანა „მიწას“ ნიშნავდა („ქუე-ყანა“).

„წარღვნა“ მიღებულია „წყალ-რღვნა“-საგან და „წყლით რღვევას, განადგურებას“ მოასწავებს...

„ცხინვალი“ მიღებულია „ქრცხილვანი“-საგან და „ქრცხილნარს“ ნიშნავს. „მუხრანი“ წარმოდგება „მუხნარი“-საგან.

გვარი „მეუნარგია“ მიღებულია „მეუნარგია“-საგან¹ და ხელობის აღმნიშვნელ „მეუნარე“-ზე მიუთითებს. ასევე: „კვიცარიძე“ მომდინარეობს „ყვიცარიძისაგან“ და „ყვიციანიძეს“ უდრის: ყვიციანი = ყვიცათი დაავადებული, ყვითელფერიანი.

მაგრამ თუ სიტყვის ბგერით შემადგენლობაში მომხდარი ცვლილება გათვალისწინებული არ არის, სიტყვის სწორი ანალიზი მხოლოდ შემთხვევით შეიძლება იყოს სწორი. რაგვარ ხიფათს უქმნის ბგერათა ცვლილება ეტიმოლოგიურ ძიებას, ეს შეიძლება გავითვალისწინოთ შემდეგი მაგალითიდან. თბილისში ვარაზის ხევისა და ვერეს შესართავთან არის „ფიქრის გორა“. თითქოს ნათელია ამ სახელწოდების ეტიმოლოგია, და მაინც... ეს იყო „ფიქრის გორა“; პირველ სიტყვას გამოაკლდა „ე“ და „ფიქარი“ წარმოგვიდგა „ფიქრის“ სახით...

§ 85. ე. წ. „ხალხური ეტიმოლოგია“. სიტყვის მეცნიერული ანალიზის გარეშე სიტყვის უშუალო გააზრება იწოდება ხალხურ ეტიმოლოგიად. ამის ნიმუში მრავლად გვხვდება ყველგან: თითქმის ყოველი გეოგრაფიული სახელწოდების გააზრებას ცდილობს მოხალისე ეტიმოლოგი. ასე, მაგ., ხალხური ეტიმოლოგიით: სამტრედია = სამი მტრედი ა(რის)... თელავი = სომხ. თე ლავ(ე) „თუ კარგია“!... რაჭა = რა ჭა?! (ნაქერალის ქედიდან გადაიხედა ვილაცამ და რაჭას რომ დახედა, წამოიძახა: „ეს რა ჭა ყოფილაო“!)... იორი = იორა, ერთი იყო და ორად იქცაო (ვახუშტი), ე. ი. იორი ალაზანს შეერთაო... და სხვ. და სხვ.

¹ გვხვდება საბუთებში.

რა შუაში იყო სამი მტრედი, ან რატომ უნდა ეთქვათ სომხურად თელავზე „თუ კარგიაო“, ან როგორ იქცა კითხვითი წინადადება რაჭის სახელად, ან რატომ უნდა ეფიქრათ იორზე, „ორად“ იქცაო იმის მიხედვით, რომ ის შემდეგ ალაზანს ერთვის!? ეს ხალხურ ეტიმოლოგიას არ აწუხებს, ის თავისუფლად ააზრიანებს სიტყვას, მას არ აფიქრებს არც ის, რომ სახელში ზმნა იბოვა (იორი, იორა = ორად იქცა) და არც ის, რომ სახელში მთელი წინადადება ამოიკითხა (თელავი = „თუ კარგია!“). როგორ იშლება სიტყვა, რა ნაწილებისაგან არის აგებული ის, რა არის მისი ფუძე, და რას აღნიშნავდა ის, რა არის აფიქსი, ამას ის არ კითხულობს.

ხალხური ეტიმოლოგიისაგან არაფრით განსხვავდებოდა წინარემეცნიერული ეტიმოლოგიური ვარჯიში ძველი დროისა თუ საშუალო საუკუნეებისა (ვიდრე მეცხრამეტე საუკუნის მეორეოცე წლებამდის). ეს თავისუფალი ვარჯიში, რა თქმა უნდა, **სიტყვის ანალიზის გარეშე ცდილობდა** სიტყვის გააზრებას. თუ სიტყვის გააზრებისას რაიმე ბგერა ვარაუდს ხელს უშლიდა, ეტიმოლოგისტი უყოყმანოდ აცხადებდა: ეს ბგერა მერეა გაჩენილი ანდა ამა და ამ ბგერისაგან არის მიღებულიო. ამგვარი თავისუფალი ვარჯიშობის შესახებ გესლიანად შენიშნა ვოლტერმა: „ეტიმოლოგისტებისათვის სიტყვის ხმოვნები სრულიად არაფერს ნიშნავენ, თანხმოვნები კი — ძალიან ცოტა რასმეო“...

სიტყვის ნებისმიერი დაშლა და მიღებული ნაწილების ნებისმიერი გააზრება, — უკეთ რომ ვთქვათ, ნებისმიერი გააზრება და ამის მიხედვით სიტყვის ნებისმიერი დაშლა — ესაა ე. წ. ხალხური ეტიმოლოგიის დამახასიათებელი. მეცნიერული ეტიმოლოგიის მიზანია აღკვეთოს ნებისმიერება, როგორც სიტყვის ანალიზში, ისე შემადგენელ ნაწილთა გააზრებაში.

სიტყვის ეტიმოლოგიური გააზრებისას აუცილებელია კულტურულ-ისტორიული რეალიების გათვალისწინება.

თავი V

მორფოლოგიისა და სინტაქსის ზოგადი საკითხები

§ 86. მორფოლოგიის საგანი (დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები და სათანადო გრამატიკული კატეგორიები). ლექსიკოლოგია (და სემანტიკა) სწავლობს სიტყვებს, როგორც მნიშვნელობის მატარებელ ერთეულებს. სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები რომ ზედიზედ ჩამოვთვალოთ, ურთიერთობისა და გავებინების საშუალება არ გამოგვივა. სიტყვები რომ ურთიერთობის საშუალებად გამოვდგეს, საჭიროა ისინი ერთმანეთს დაუკავშირდნენ იმგვარად, რომ გამოხატონ იმ საგანთა დამოკიდებულება, ურთიერთობა, რომლებსაც ეს სიტყვები აღნიშნავენ.

ამხანაგი: ძმა: ნახ: 1. ამხანაგის ძმა ნახა; 2. ამხანაგი ძმისა ნახა; 3. ამხანაგმა ძმა ნახა; 4. ამხანაგი ძმამ ნახა; 5. ამხანაგის ძმა ვნახე; 6. ამხანაგი ძმისა ვნახე; 7. ამხანაგის ძმა ნახე! 8. ამხანაგი ძმისა ნახე! და ა. შ.

„...ლექსიკური შემადგენლობა, თავისთავად აღებული, როდი შეადგენს ენას, — იგი უფრო ენის საშენ მასალას წარმოადგენს. ისე, როგორც სამშენებლო საქმეში საშენი მასალა შენობა არ არის, თუმცა უიმისოდ შენობის აგება შეუძლებელია, ენის ლექსიკური შემადგენლობაც არ არის თვით ენა, თუმცა უიმისოდ წარმოუდგენელია რაიმე ენა. მაგრამ ენის ლექსიკურ შემადგენლობას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება, როცა იგი გადადის ენის გრამატიკის განკარგულებაში, რომელიც განსაზღვრავს სიტყვათა ცვლილების წესებს, წინადადებად სიტყვათა შეკავშირების წესებს და, ამრიგად, ენას მწყობრ გააზრებულ ხასიათს ანიჭებს. გრამატიკა (მორფოლოგია, სინტაქსი) სიტყვათა ცვლილებისა და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების წესების კრებულია. მაშასადამე, სწორედ გრამატიკის წყალობით ენას შესაძლებლობა ეძლევა ადამიანის აზრი ჩამოაყალიბოს მატერიალურ ენობრივ გარსში“¹.

ამგვარად, თუ გვინდა, რომ ენა ურთიერთობის საშუალებად გამოვადგეს, საჭიროა ვიცოდეთ არა მხოლოდ სიტყვები, არამედ **სიტყვათა ცვლა და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების** წესები.

ცხადია, აქ იგულისხმება სიტყვათა ის ცვლა, რაც წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირებას შეგვაძლებინებს. ასეთი ცვლა, როგორც ვნახეთ

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 21.

(§ 71), დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსების საშუალებით ხორციელდება. დამოკიდებულების აღმნიშვნელ საშუალებებს — ანუ წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების საშუალებებს — მორფოლოგია შეისწავლის (ბერძ. *morph* „ფორმა“, *logos* „სიტყვა“, „მოძღვრება“; მორფოლოგია = მოძღვრება 'სიტყვის' ფორმის შესახებ).

თვით დამოკიდებულება სიტყვებისა წინადადებაში — ანუ წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირება (სიტყვათა შეხამება) — სინტაქსის საქმეა (იხ. § 111).

სიტყვის შემადგენელ ნაწილებს — ფუძეს, საწარმოებელსა და დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს — ხშირად **მორფემას** უწოდებენ.

მორფოლოგია და სინტაქსი ერთად სწავლობენ ენის გრამატიკულ წყობას, რომელიც — ძირითად ლექსიკურ ფონდთან ერთად — ენის საფუძველს შეადგენს.

ჩვეულებრივად მორფოლოგიაში განიხილავენ არა მხოლოდ სიტყვათა შეკავშირების საშუალებებს ანუ დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს, არამედ — მნიშვნელობის მცვლელ (ე. ი. ფუძის საწარმოებელ) აფიქსებსაც.

ეს გამართლებულია იმდენად, რამდენადაც ორივე სახის აფიქსი, როგორც აფიქსი, ნივთიერ მნიშვნელობას მოკლებულია, ცალკე არაფრის აღნიშვნა არ შეუძლია და ამდენად ფუძეს უპირისპირდება (§ 73).

გარდა ამისა, გამიჯვნა დამოკიდებულების აღმნიშვნელი და ფუძის საწარმოებელი აფიქსებისა ყოველთვის არ ხერხდება (იხ. ქვ. § 87).

ამიტომ საერთოდ აფიქსებს მორფოლოგიაში განიხილავენ. ასეთია, ყოველ შემთხვევაში, ტრადიცია.

რა თქმა უნდა, მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსთა ფუნქცია ლექსიკის სამყაროს განეკუთვნება: **ახალი ფუძის წარმოქმნა ახალი ლექსიკური ერთეულის წარმოქმნას ნიშნავს. საამისო სუფიქსებიც იქ უნდა განვიხილოთ**, სადაც **სიტყვათწარმოება** — ე. ი. ახალი ლექსიკური ერთეულების წარმოქმნის სხვა საშუალებები (ფუძეთა შეერთება, ფუძეთა გამეორება...) **იქნება განხილული.**

მორფოლოგიის ამოცანას შეადგენს გაითვალისწინოს აფიქსთა სახესხვაობანი, აფიქსთა წარმოშობა, აფიქსებით გადმოცემული გრამატიკული კატეგორიები და მეტყველების ნაწილები.

§ 87. აფიქსთა კლასიფიკაციის საკითხი. აფიქსი შეიძლება იყოს ორგვარი: **დამოკიდებულების აღმნიშვნელი** ანუ **სიტყვათა დასაკავშირებელი** (ცხენ-ს, ცხენ-ის...) და მნიშვნელობის მცვლელი ანუ **ფუძის საწარმოებელი** (ცხენ-ოსან-ს, ყვავილ-ოვან-ი...). დამოკიდებულების აღმნიშვნელი

აფიქსი მნიშვნელობას არ ცვლის, ფუძეს არ აწარმოებს (ფუძის გარეშე რჩება); მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსი დამოკიდებულებას არ აღნიშნავს; დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი სიტყვას ცალკე დაერთვის (§§ 72-73).

ეს ორი ტიპი ერთმანეთს უპირისპირდება, როგორც დადებითი ნიშნების მიხედვით, ისე უარყოფითად დახასიათებისას.

ამათ გვერდით უნდა გავითვალისწინოთ გარდამავალი ტიპიც. ავიღოთ „წიგნ-ი“ სიტყვა მრავლობითში: „წიგნ-ებ-ი“. -ი აქ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსია, ფლექსიაა (სახელობითი ბრუნვის ნიშანია), **-ებ-** აფიქსი ფუძის საწარმოებელია: ამგვარი მრავლობითი ქართულში, როგორც ცნობილია, განსხვავდება მხოლოდობითისაგან ფუძით; ბრუნვის ნიშნები მრავლობითშიც იგივეა, რაც მხოლოდობითში: მხოლოდ.: წიგნ-ი, ამხანაგ-ი... წიგნ-მა, ამხანაგ-მა... წიგნ-ს, ამხანაგ-ს... მრავლ.: წიგნ-ებ-ი, ამხანაგ-ებ-ი... წიგნ-ებ-მა, ამხანაგ-ებ-მა... წიგნ-ებ-ს, ამხანაგ-ებ-ს...

-ებ- მრავლობითი რიცხვის ფუძეს აწარმოებს. ცვლის თუ არა იგი ფუძის მნიშვნელობას? **კიდევ ცვლის და კიდევ — არა!** ცვლის იმიტომ, რომ „წიგნ-“, „ამხანაგ-“ — ცალკეულ ერთეულზე მიუთითებს¹, „წიგნ-ებ“, „ამხანაგ-ებ“ — ერთზე მეტ „წიგნს“, „ამხანაგს“ გულისხმობს... არა ცვლის ფუძის მნიშვნელობას, თუ მხედველობაში ვიჭონიებთ, რომ ახალი ფუძე (მრავლობითისა) იმავე საგანზე მიუთითებს, რაზედაც — მხოლოდობითის ფუძე. საკმარისია შევადაროთ **-ებ-** სუფიქსის როლი **-ოსან-** სუფიქსისას, რომ განსხვავება ნათელი იყოს:

ცხენ-ი:

ცხენ-**ოსან-**ი: ახალი ფუძე (ცხენოსან-) **სულ სხვა** საგანზე მიუთითებს.

ცხენ-**ებ-**ი: ახალი ფუძე (ცხენებ-) ისევ იმ საგანზე მიუთითებს: საგანი არ შეცვლილა. მისი **რიცხვი** (რაოდენობა) შეიცვალა.

მასასადამე, **-ებ-** სუფიქსი ცვლის მნიშვნელობას არა მთლიანად, არამედ მხოლოდ ნაწილობრივ, — ცვლის რიცხვობრივს მომენტს.

სხვა მხრივაც განსხვავდება **-ებ-** და **-ოსან-**: **-ოსან-** გავლენას არ ახდენს სიტყვათა დამოკიდებულებაზე (ცხენი დგას — ცხენოსანი დგას); ამასვე ვერ ვიტყვით **-ებ-** აფიქსის შესახებ: მას შეუძლია სიტყვათა დამოკიდებულებაში ცვლილება შეიტანოს (ცხენი ჭიხვინებს — ცხენები ჭიხვინებენ)...

ამრიგად, **-ებ-** სუფიქსი ფუძის საწარმოებელი აფიქსია, მაგრამ იგი მხოლოდ ნაწილობრივ ცვლის ფუძის მნიშვნელობას და ამ მხრივ „ჩამორჩება“ **-ოსან-**სუფიქსს; მეორე მხრივ, მას შეუძლია სიტყვათა შეკავშირებისას ცვლილებები გამოიწვიოს, და ამ მხრივ ის მოგვაგონებს დამოკიდებუ-

¹ მხოლოდობითის ფუძე შეიძლება აგრეთვე ზოგადად „წიგნს“, „ამხანაგს“ აღნიშნავდეს.

ლების აღმნიშვნელ აფიქსებს (აქ მას მეტი ძალა აქვს, ვინემ **-ოსან-ს**). ორივე ეს გარემოება **-ებ-** სუფიქსს აშორებს მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსებს და აახლოებს დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებთან.

მსგავსი თვისება შეიძლება აღმოაჩინდეს დამოკიდებულების აღმნიშვნელ ზოგ აფიქსსაც.

მე ვმუშაობ — ჩვენ ვმუშაობთ: **თ-** სუფიქსი დამოკიდებულებას აღნიშნავს — ზმნაში ის არის „ჩვენ“ სიტყვის ერთ-ერთი წარმომადგენელი; ამით ის წააგავს **ვ-ს** (**ვ-**მუშაობ). ის არ არის ფუძის საწარმოებელი; ის ფუძეში არ შედის, ფლექსიაა ისევე, როგორც **ვ-**; მაგრამ მას ფუძის მნიშვნელობაშიც შეაქვს ცვლილება: ვმუშაობ-**თ** სიმრავლეს აღნიშნავს, ე. ი. **-თ-** ისეთსავე ცვლილებას იწვევს ზმნის ფუძის მნიშვნელობაში, როგორსაც **-ებ-** იწვევდა ზემოთ აღნიშნულ მაგალითებში; იგი რიცხვობრივ მომენტს ცვლის ფუძის მნიშვნელობაში. ამგვარ თვისებას დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მოკლებულია (დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები ფუძის მნიშვნელობას არ ცვლიან).

-ებ- სუფიქსი ფუძის საწარმოებელი ისეთი აფიქსია, რომელსაც არა აქვს მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსის ყველა თვისება, მაგრამ მოეპოვება ზოგი რამ, რაც დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსის დამახასიათებელია.

-თ- სუფიქსი დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ისეთი აფიქსია, რომელიც ზოგ რამეში ფუძის საწარმოებელ აფიქსს მოგვაგონებს, თუმცა ფუძეში არ შედის.

-ებ- სუფიქსი სახელთა მრავლობითობას აღნიშნავს, **-თ** — ზმნისას (გარკვეულს პირობებში), **ორივე** — **გარდამავალი ტიპის აფიქსის ნიმუშს წარმოგვიდგენს**. აქვე შეიძლება აგრეთვე დაგვესახელებინა დროთა და კილოთა საწარმოებელი აფიქსებიც, მაგალითად: **დ-** სუფიქსი ნამყო უსრულისა (აკეთებ-**დ-ა**), **ე** — კავშირებითისა (აკეთებ-**ე**).

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (ანუ ფლექსია), მნიშვნელობის მცვლელი (ანუ ფუძის საწარმოებელი) აფიქსი — ესაა აფიქსთა ორი ძირითადი ტიპი; მათ ერთვის მესამე, **გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ტ ი პ ი**.

ამ უკანასკნელის არსებობას აქვს არა მარტო პრაქტიკული მნიშვნელობა (სიტყვის ანალიზის დროს კვალიფიკაციის თვალსაზრისით); მისი პრინციპული ღირებულებაც თვალსაჩინოა.

დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მორფოლოგიის საგანს წარმოადგენს, თვით დამოკიდებულება — სინტაქსის საკვლევი არეა, მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსები ბუნებრივად ლექსიკის სამყაროს განეკუთვნება (იხ. ზემოთ § 82, გვ. 223-224, § 86, გვ. 231). ასეთ პირობებში გარდამავალი ტიპი განსახიერებაა იმ ბუნებრივი გარდასვლისა და შინაგანი კავშირისა, რომელიც მორფოლოგიას, სინტაქსსა და ლექსიკოლოგია-სემან-

ტიკას შორის ივარაუდება: ამ დარგთა შინაგან კავშირს განსაზღვრავს შინაგანი კავშირი შესასწავლ ობიექტებს შორის.

რა თქმა უნდა, ბუნებრივი კავშირი სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ მორფოლოგია, სინტაქსი და ლექსიკოლოგია-სემანტიკა ერთმანეთში უნდა ავრიოთ, რომ თითქოს საჭირო არ იყოს მათი გამიჯვნა. პირიქით; მათი გამიჯნულობის ფონზეა ფასეული ეს დაკავშირება. და თუ გარკვევით არ არის მოხაზული მორფოლოგიის, სინტაქსის, ლექსიკოლოგია-სემანტიკის არე, თვით დაკავშირების საკითხი უქმი და არას მაქნისია.

§ 88. აფიქსთა კლასიფიკაცია ადგილმდებარეობის მიხედვით. აფიქსთა სამი ტიპი (დამოკიდებულების აღმნიშვნელი, ფუძის საწარმოებელი და გარდამავალი) გამოიყო აფიქსთა დახასიათებისას **ფუნქციის** (როლის) მიხედვით.

აფიქსები შეიძლება დავახასიათოთ **ადგილმდებარეობის** მიხედვითაც. ამ თვალსაზრისით აფიქსებში განასხვავებენ **პრეფიქსს, სუფიქსსა და ინფიქსს.**

აფიქსის ადგილმდებარეობის გარკვევისას ამოსავალია მ ა რ ტ ი ვ ი ფ უ ძ ე (ძირი) და არა ნაწარმოები ფუძე.

პრეფიქსად იწოდება ისეთი აფიქსი, რომელიც **ძირს წინ უძღვის**; პრეფიქსი ლათინური სტყვაა (praefixum) და ნიშნავს „წინ მიმაგრებულს, წინ დართულს“. მისი ქართული შესატყვისია „წინსართი“; **ვ-მუშაობ... გ-თხოვთ... სა-მელნე — ვ-, გ-, სა- — პრეფიქსებია ანუ წინსართები.**

სუფიქსი ეწოდება ისეთ აფიქსს, რომელიც **ძირს მოსდევს**; სუფიქსიც ლათინური სიტყვაა (suffixum) და ნიშნავს, „ქვეიდან მიმაგრებულს“, „ბოლოს დართულს“; ქართულად მის გადმოსაცემად ხმარობენ „**ბოლო-სართს**“. ეს ტერმინი არაა მოხერხებული; ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს სუფიქსი ყოველთვის ბოლოს დაისმოდეს; ნამდვილად კი სუფიქსი ძალიან ხშირად ბოლოში არ არის (იხ. ქვემოთ); **ვმუშა-ობ... გთხოვ-თ... სამელნ-ე — -ობ-, -თ-, -ე სუფიქსებია ანუ ბოლოსართები.**

ინფიქსი შიგ ჩაერთვის **მარტივ ფუძეს** ანუ ძირს. ინფიქსი ლათინურად (infixum) ნიშნავს „შიგ ჩამაგრებულს“, „ჩართულს“. ქართული „ჩასართი“ კარგად გადმოგვცემს ამ ტერმინს. ინფიქსის ნიმუში იქნებოდა **-ვ-ხვნა, კვლა, დაძვრა, ჩავგრა, შენიშვნა** და მაგვარებში. ინფიქსი **ვ** ფონეტიკური მიზეზების გამოა (ლ, რ, ნ-სთან **ვ**-ს მეტათეზისის ანუ გადასმის გამო), რომ ძირეულ თანხმოვნებს შორის მოექცა:

ხნ-ავ-ს: ხნ-ავ-ა   ხნ-ვ-ა   ხვნა (ვ-ს გადასმით).   შდრ.   თეს-ავ-ს: თეს-ავ-ა   თეს-ვ-ა.

ჩავრ-ავ-ს: ჩავრ-ავ-ა   ჩავრ-ვ-ა   ჩავგრ-ა (ვ-ს გადასმით).   შდრ. ტანჯ-ავ-ს: ტანჯ-ავ-ა   ტანჯ-ვ-ა.

კლ-ავ-ს: კლ-ავ-ა კლ-ვ-ა კვლ-ა (**ვ**-ს გადასმით). შდრ. კალ-ავ-ს: კალ-ავ-ა კალ-ვ-ა (რისამე მოკალვა).

ხნავს, ჩავრავს, კლავს... სიტყვებში ორ-ორი სუფიქსი გვაქვს: -**ავ**- და -**ს**; ხვნა, ჩავვრა, კვლა-ში **ს**-ს ადგილას ახალი -**ა** სუფიქსია, **ავ**- სუფიქსის ნარჩენმა -**ვ**-მ კი ადგილი იცვალა და წინა ორ თანხმოვანს შორის მოექცა. ეს მაშინ ხდება, როგორც ვხედავთ, როდესაც -**ვ**-ს წინ ორი ან მეტი თანხმოვანი იყრის თავს (შდრ. მოკალვა და კვლა) და **ვ**-ს უშუალო მეზობლად ან **ნ** ან **რ** ან **ლ** მოსდევს (შდრ. „ტანჯვა“; სადაც **ვ**-მ ადგილი არ იცვალა, თუმცა წინ ორი თანხმოვანი უძღვის და „ჩავვრა“, სადაც **ვ**-ს გადასმა **რ**-ს მეზობლობას მიეწერება).

ხვნა, შენიშვნა, კვლა, ძვრა... და მსგავს მაგალითებში **ვ**- ინფიქსი ნა-სუფიქსარია; დიალექტურ „ნავხე“-ში (ლიტერატურული ვ-ნახე-ს ნაცვლად) **ვ** ინფიქსი ნაპრეფიქსალია¹. ინფიქსებად ეს სუფიქსი და პრეფიქსი ფონეტიკურმა პროცესმა აქცია. მორფოლოგიური ბუნების ინფიქსები — ე. ი. ნამდვილი ინფიქსები — ქართულმა ენამ არ იცის (ასეთი ინფიქსები თითქოს ამერიკის მკვიდრ ინდიელ ტომთა ენებში დასტურდება).

სიტყვაში შეიძლება გვქონდეს: მხოლოდ ერთი პრეფიქსი (ვ-არ, ხ-არ), მხოლოდ ერთი სუფიქსი (ამხანავ-ს, წიგნ-მა)... ერთი პრეფიქსი და ერთი სუფიქსი (**ვ**-არ-თ, **ხ**-არ-თ... **ვ**-მუშა-ობ... **სა**-მელნ-ე... **სა**-თავ-ე...)... ერთზე მეტი პრეფიქსი და სუფიქსი: **სა**-თა-ურ-ი... და-სა-თა-ურ-ებ-ა... და-სა-თა-ურ-ებ-ულ-ი... და-სა-სა-თა-ურ-ებ-ელ-ი... შე-სა-მო-წმ-ებ-ლ-ად... გა-და-სა-მზად-ებ-ელ-ი²...

უკანასკნელს შემთხვევაში ძირად (მარტივ ფუძედ) გამოყენებულია -**მზად**-; „შემოწმება“-ში — ფუძის მარტივი სახე, ძირი არის -**წამ**-; მას დაკარგული აქვს ძირეული **ა**; „სათაურ“-ში ძირია -თავ-; ამ ძირსაც აკლია -**ვ**; მისი დაკარგვა გამოიწვია მომდევნო უ-მ (შდრ. სა-თავ-ე, მაგრამ: მე-თა-ურ-ი, სა-თა-ურ-ი, უ-თა-ურ-ი... თა-ობ-ა, სადაც **ვ**- დაიკარგა მომდევნო **ლ**-ს ზეგავლენით).

თითოეულ ამ ძირთაგანს ჩვენს მაგალითებში დართული აქვს რამდენიმე პრეფიქსი და სუფიქსი: და-სა-თა-ურ-ებ-ულ-ი. აქ, მაგალითად, ორი პრეფიქსია (და-სა-) და ოთხი სუფიქსი (ურ-ებ-ულ-ი).

¹ ასეთივე ნაპრეფიქსალი **ვ** (ბ) ხშირია მეგრულში (ი-ბ-რდუქ — ვიზრდები) და სვანურში (ტუხიხ ვ-ტიხე — ვაბრუნებ).

² **და**- (დასათაურებული), **შე**- (შესამოწმებლად), გა-და- (გადასამზადებელი) და სხვა ე. წ. პრეფიქსები, ჩვეულებრივ, პრეფიქსებად არ მიაჩნიათ: ეს ნაწილაკები მზა-მზარეულ სიტყვას დაერთვის და, მაშასადამე, სიტყვის გარეთ მდებარეობსო. ასეთი დასკვნა მართებული იქნებოდა, რომ ხშირად ეს პრეფიქსები ფუძის მნიშვნელობას არ ცვლიდნენ, ზოგჯერ არსებითადაც: შდრ. ა-გება, გა-გება, მი-გება, მო-გება, წა-გება, და-გება... ასეთს შემთხვევაში პრეფიქსი ფუძის საწარმოებელი აფიქსის როლში გამოდის.

ხშირად პრეფიქსად თვლიან მხოლდ პირველ აფიქსს (**და-**) სუფიქსად — უკანასკნელს (**-ი**); დანარჩენები კი ინფიქსებად მიაჩნიათ (**-სა-...-ურ-, -ებ-, -ულ**). ეს არაა სწორი; ამიტომ იყო, ზემოთ რომ აღვნიშნეთ: როცა აფიქსებს ვახასიათებთ ადგილმდებარეობის მიხედვით, **ამოსავალი და საორიენტაციო უნდა იყოს მარტივი ფუძე** (ძირი); **ამ უკანასკნელის მიმართ უნდა გაირკვეს, რა უძღვის მას წინ, რა მოსდევს მას, რა არის მის შიგნით მოქცეული**. ინფიქსი მარტივი ფუძის (ძირის) შიგნით უნდა იყოს მოქცეული და არა ნაწარმოები ფუძის ანდა სრული სიტყვის შიგნით. ქართულისა და მის მსგავსი ენის მაგალითებში ამის გარკვევა ერთობ მარტივია. უფრო რთულია საქმის ვითარება ისეთ ენებში, სადაც სიტყვასა (კერძოდ, ზმნასა) და წინადადებას შორის ზღვარი მოშლილია. ვგულისხმობთ ე. წ. პოლისინთეტურ ენებს (იხ. ქვემოთ ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია § 127, გვ. 315).

§ 89. აფიქსის ადგილმდებარეობა და ფუნქცია.

რა მიმართებაში იმყოფება აფიქსების ფუნქციონალური დახასიათება ადგილმდებარეობის მიხედვით დახასიათებასთან? პრეფიქსი შეიძლება იყოს დამოკიდებულების აღმნიშვნელიცა (**ვ-არ, ვ-მუშაობ, მ-აქებს**) და მნიშვნელობის მცვლეელიც, ფუძის საწარმოებელიც (**მე-ნავ-ე, სა-თავ-ე**); იგივე ითქმის სუფიქსისა და ინფიქსის შესახებ: **მუშა-ობ-ს, გაუგზავნ-ა, ამხანაგ-მა: -ს, -ა, -მა** — დამოკიდებულების აღმნიშვნელი სუფიქსებია; **სა-თა-ურ-ი, და-სა-თა-ურ-ებ-ულ-ი, და-სა-თა-ურ-ება** — **ურ-, -ებ-, ულ-, -ა** — ფუძის საწარმოებელი სუფიქსებია.

„ხვნა“-ში **ვ-** ინფიქსი, როგორც ვიცით, ფუძის საწარმოებელ **-ავ** სუფიქსის ნარჩენია, „ნავზე“-ში კი **ვ-** ინფიქსი დამოკიდებულების აღმნიშვნელი **ვ-** პრეფიქსისაგან მივიღეთ.

§ 90. სიტყვის დაშლა და საამისოდ საჭირო პირობები.

აფიქსების გამოყოფა სიტყვაში ნიშნავს სიტყვის დაშლას. დაშლა გრძელდება მანამდის, სანამ აფიქსების თანდათან ჩამოცილებით არ მივიღებთ მარტივ ფუძეს (ძირს). მაგალითად:

1. **ამხანაგურად** } -ად — სუფიქსი. } **-ურ** სუფ. }
ამხანაგურ- ნაწარმ. ფუძე — } **ამხანაგ-**მარტ. ფუძე }
(ანუ ძირი).

სიტყვა „ამხანაგურად“ დაშლისას გვაძლევს **ამხანაგ-**მარტივ ფუძესა და ორ სუფიქსს: **-ურ-, ად**.

1. **მეგობრულად**— } -ად სუფიქსი. } **-ულ** სუფ. }
მეგობრულ- ნაწარმ. ფუძე— } **მეგობრ-** მარტ. }
ფუძე (ძირი).

დაშლის შედეგად მიღებული მარტივი ფუძე (მეგობრ-) და სუფიქსები (-ულ, -ად) არ წარმოგვიდგენს იმ მასალას, რომლისაგანაც ეს სიტყვა აიგო: ცვლილებები განიცადა, როგორც ფუძემ, ისე სუფიქსმა; სახელდობრ: **-ულ** სუფიქსი ფონეტიკურად სახეცვლილი **-ურ** სუფიქსია: ცვლილების მიზეზია **-რ** ფუძეში (მეგობრ-): ამ **რ**-ს ზეგავლენით სუფიქსეული **-რ** შეიცვალა **-ლ**-დ. უნდა ყოფილიყო მეგობრ-**ურ**-ად, მივიღეთ „მეგობრულად“ (მდრ.: ამხანაგ-ურ-ად, ძმურ-ად, მეზობლ-ურ-ად...).

ცვლილება განიცადა ფუძეზეც სუფიქსის ზეგავლენით: იყო „მეგობარ“, მივიღეთ „მეგობრ“, მოხდა ფუძის შეკუმშვა **-ურ**- სუფიქსის ზეგავლენით.

მაშასადამე, ამ ცვლილებათა გათვალისწინებით დაშლისას სიტყვა „მეგობრულად“ გვავარაუდებინებს:

მ ე გ ო ბ ა რ (მარტ. ფუძეს) + უ რ + ა დ (სუფიქსები).

როცა დავშალეთ სიტყვა „ამხანაგურად“, უცვლელად მივიღეთ ის ელემენტები, რომელთაგანაც სიტყვა აგებულ იქნა. სიტყვაში „მეგობრულად“ (ფუძის წარმოებისას) შეინიშნება ცვლილებები, როგორც მარტივს ფუძეში, ისე სუფიქსში; ფუძის ცვლილება სუფიქსითაა გამოწვეული, სუფიქსისა — ფუძით. ეს ცვლილებები ფონეტიკური ხასიათისაა; მათი გათვალისწინების გარეშე სიტყვის ანალიზი პირვანდელ შემადგენელ ნაწილებამდის ვერ მიგვიყვანს.

კიდევ მაგალითი:

სამომხმარებლო: { **სა — ო** — { **მო- — -(ე)ლ**
მომხმარებლ — { **-მხმარებ-** } **მ- — -ებ**
-ხმარ-

სამომხმარებლო: სა-მო-მ-**ხმარ**-ებ-(ე)ლ-ო; მარტივ ფუძეს **-ხმარ-** დაერთვის **სა-ო-მ-** პრეფიქსები და **-ებ-** **-(ე)ლ-**ო სუფიქსები; **-ელ** სუფიქსი **-ო** სუფიქსის დართვისას კარგავს **ე**-ს.

განათლებული — { **-ი** — { **გა- — -ებ-ულ-**
განათლებულ- — { **-ნათ(ე)ლ-**

განათლებული გა-**ნათ(ე)ლ**-ებ-ულ-ი...

განმარტებითი — } **-ი** — { **-ით** — { **გან- — -ებ-**
განმარტებით- — { **განმარტებ-** — { **-მარტ-**

აქ ორი რამ უნდა შევნიშნოთ:

1. მარტივ ფუძედ (ძირად) მიგვაჩნია ის, რაც არ იშლება ამჟამად: თანამედროვე ქართულის თვალსაზრისით **-მარტ-** (განმარტებით-ში), **-ნათელ-** (განათლებულ-ში), **მეგობარ-**, **ხმარ-** დაუშლელი მონაცემია, მარტივი ფუძეა, ძირია; მაგრამ ისტორიული განვითარების წინა საფეხურების გათვალისწინება დაგვანახვებს, რომ შეუძლებელი არაა მათი დაშლა, მათში აფიქსისა თუ აფიქსების გამოყოფა და ახალი ძირეული კომპლექსის დადგენა.

მაშასადამე: სიტყვის დაშლისას ყოველთვის უნდა დავიცვათ ისტორიული პერსპექტივა. სიტყვის ანალიზი შეიძლება აღწევდეს სხვადასხვა სიღრმეს იმისდა მიხედვით, თუ ენის განვითარების რა პერიოდს ვიღებთ. უნდა გავარჩიოთ ანალიზი თანამედროვე ვითარების მიხედვით და ანალიზი ისტორიული თვალსაზრისით.

2. სიტყვის დაშლას რომ ვაწარმოებთ, უნდა გვანსოვდეს, რომ ყველა სიტყვა არ იშლება, ყველა სიტყვაში არ გამოიყოფა ფუძე და აფიქსი; ჩვენი მსჯელობა შეეხება ე. წ. ფორმაცვალებადს (ანუ ფორმიან) სიტყვებს; ფორმაუცვლელ ანუ უფორმო სიტყვებში არც ფუძე გამოიყოფა და არც აფიქსები (იხ. ამის შესახებ ქვემოთ § 96).

არსებობს ტექნიკური ხერხი, უკეთ ვთქვათ, საკონტროლო საშუალება იმის გასარკვევად, დაიშლება თუ არა სიტყვა ფუძედ და აფიქსებად; ეს საშუალება შემდეგში მდგომარეობს: უნდა დავებნოთ **იგივე სუფიქსი** სხვა ფუძეებთან და **იგივე ფუძე** სხვა აფიქსებთან; პირველი რიგის მაგალითებს **ჰორიზონტალურად** ათავსებენ, მეორეს — **ვერტიკალურად**:

ამხანაგ-ურ-ად, ძმ-ურ-ად, მეზობლ-ურ-ად, ვაჟკაც-ურ-ად...

ამხანაგ-ობა

სა-**ამხანაგ-ო**

დაუ-**ამხანაგ-და**

ამხანაგ-ის

ამხანაგ-მა

ამხანაგ-ები...

„სამომხმარებლო“-ში **სა-** პრეფიქსი აღმოჩნდა; სიტყვაში „სამი“ **სა-** არ გამოიყოფა (არც როგორც სუფიქსი და არც, როგორც ძირი: იგი ძირის ნაწილია). შევამოწმოთ ზემოაღნიშნული წესის მიხედვით.

სა-მი, **სა-**ერთო, **სა-**ოცარი, **სა-**ნატრელი, **სა-**ურთიერთო... ჰორიზონტალური წყება მოგვეპოვება: **სა-** თავსართი არსებობს ქართულში; მაგრამ ვერტიკალურ წყებას ვეღარ ვპოულობთ: **სა-მი...** სხვა აფიქსთან ეს **-მი-** აღარ მოიძეება — გასაგები მიზეზების გამო: „**მი**“ ფუძე არა გვაქვს...

აგრეთვე შეიძლება ჩამოგვეთვალა გრძელი წყება სიტყვებისა, რომლებშიც მეორდება თავკიდური **კა-**, **კაცი**, **კავი**, **კაუი**, **კატა**, **კარი**, **კანჭი...**, მაგრამ ამ **კა-**ს ვერ გამოვყოფდით აფიქსად — დარჩენილი ნაწილი ფუძედ არ გამოდგებოდა, ვერტიკალურს წყებას ვერ შექმნიდა. ამ **კა-**ს ფუძედაც ვერ მივიჩნევდით: დარჩენილი ნაწილი არ წარმოადგენს სუფიქსს (ანდა ფუძეს).

§ 91. აფიქსის ბგერითი სახე და ფუნქცია. აფიქსები, როგორც ვიცით, ან დამოკიდებულებას აღნიშნავენ ანდა ფუძეს აწარმოებენ, მნიშვნელობას ცვლიან. დამოკიდებულება სხვადასხვაგვარი შეიძლება იყოს; მნიშვნელობის ცვლაც ნაირ-ნაირია.

განსხვავებული ფუნქციის მქონე აფიქსი ჩვეულებრივად **ბგერითადაც განსხვავებულია**; მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია **-ის(ა)**, მიცემითისა — **-ს(ა)**, მოქმედებითისა — **-ით(ა)...** **ვ-** პრეფიქსი ზმნაში აღნიშნავს პირველი პირის სუბიექტს (ვ-აქებ მე), **მ-** პრეფიქსი — იმავე პირის ობიექტს (**მ-**აქებს მე), **გვ-** პრეფიქსი კი პირველი პირის ობიექტს მრავლობითს რიცხვში (**გვ-**აქებს ჩვენ)... **-ურ** სუფიქსი სადაურობისა და თვისება-რავგარობის მაჩვენებელია (თუმ-**ურ**-ი, სვან-**ურ**-... ამხანაგ-**ურ**-ი, მუხანათ-**ურ**-ი...); **სი-** — **ე** პრეფიქს-სუფიქსი თვისების პირველადი სახელისაგან თვისების განყენებულ სახელს აწარმოებენ (ლამაზი — **სი-**ლამაზ-**ე**, მალალი — **სი-**მალლ-**ე**, მახინჯი — **სი-**მახინჯ-**ე**...).

ბგერითად განსხვავებული აფიქსი ფუნქციის მიხედვითაც განსხვავებულია; ასეა ჩვეულებრივად. მაგრამ

1. შესაძლებელია, **ბგერითად განსხვავებული აფიქსები ერთი და იმავე მნიშვნელობისა იყოს**. ვგულისხმობთ არა ისეთ შემთხვევებს, სადაც ბგერითი სხვაობა ფონეტიკურმა პროცესებმა გამოიწვია (ძმა-**მ**, მეგობარ-**მა**... ძმ-**ურ**-ი, მეგობრ-**ულ**-ი), არამედ ისეთებს, სადაც ბგერითად სხვადასხვა წარმოშობის აფიქსები გვაქვს: ძმა-**ნ**-ი და ძმ-**ებ**... (დგა-**ს** და დგებ-**ა**... მოდი-**ან**... და თამაშობ-**ენ**... **-ნ** და **-ებ**; **-ს** და **-ა**; **-ან** და **-ენ** — ერთი და იმავე ფუნქციისაა, ბგერითად კი განსხვავებულია (ან სხვადასხვაა).

2. **ბგერითად ერთნაირი აფიქსი შეიძლება სხვადასხვა მნიშვნელობისა იყოს**; **-ებ** სუფიქსი სახელებში: ამხანაგ-**ებ**-ი, ძმ-**ებ**-ი, მეგობრ-**ებ**-ი — მრავლობითობას აღნიშნავს; **-ებ-** სუფიქსი ზმნებში: აშენ-**ებ**-ს, აგ-**ებ**-ს, ამ-**ვიდ**-**ებ**-ს, აწითლ-**ებ**-ს, ალამაზ-**ებ**-ს... აწმყოს ფუძის საწარმოებელია...

დავითი არჩილს წერილს უგზავნის; არჩილს წერილს, — ორივე **-ს** მიცემითი ბრუნვის ნიშანია; უგზავნის: აქ **-ს** სუბიექტის მესამე პირის სუფიქსია და ეს სულ სხვაა, ვინემ მიცემითის ნიშანი **-ს**. „დავითი არჩილს დახმარებასა სთხოვს“: უკანასკნელ სიტყვაში **ს** პრეფიქსადაც გვაქვს და

სუფიქსადაც; **ს-** სუფიქსი მიუთითებს მესამე პირის სუბიექტზე, **ს-** პრეფიქსი — მესამე პირის ობიექტზე (მიცემითში); ასე, რომ ეს ორი **-ს** სხვადასხვა მორფოლოგიური ოდენობაა ბგერითი ერთგვარობის მიუხედავად.

ერთი სიტყვით, აფიქსებშიაც შეიძლება გვქონდეს **სინონიმები** და **ომონიმები**: სინონიმურია **-ან** და **-ენ**; **-ს** და **-ა...** ომონიმური აფიქსების ნიმუშია **-ებ** (ძმ-ებ-ს, აშენ-ებ-ს), **-ს** (არჩილ-ს, წერ-ს).

3. **ერთსა და იმავე აფიქსს შეიძლება ერთზე მეტი მნიშვნელობა ჰქონდეს**; **გ-** აქებ-თ; **გ-** აღნიშნავს პირს, პირველს; **თ**— რიცხვს, მრავლობითს; აქებ-ენ: **-ენ** აღნიშნავს, როგორც პირს, მესამეს, ისე რიცხვს, მრავლობითს, **შდრ.** აგრეთვე: ძმ-ებ-ისა და ძმ-ათა. უკანასკნელში **-თა** სუფიქსი აღნიშნავს მრავლობით რიცხვსაც, ბრუნვასაც.

ქართულსა და სხვა ქართველურს ენებში ამის მაგალითები მცირეა; ამგვარს მაგალითებში ის ტორიულად ერთი ფუნქცია უნდა ვივარაუდოთ; მეორე ფუნქცია მერე განვითარებული ჩანს. ისტორიულად **-ენ** (აქებ-ენ) მხოლოდ მრავლობითობას აღნიშნავდა ისევე, როგორც **-თა** — სახელებში (ძმა-თა).

რუსულში ერთზე მეტი ფუნქციის მქონე აფიქსები ჩვეულებრივი მოვლენაა: - : - მიცემითსაც აღნიშნავს და მრავლობითობასაც; -ში - პირველი პირის მაჩვენებელიცაა და მრავლობითობისაც. ასევეა გერმანულში, ფრანგულში, ძველ ბერძნულში, ლათინურში...

თქმულის მიხედვით უნდა დავასკვნათ: ერთი და იგივე აფიქსია თუ სხვადასხვა, ამას წყვეტს არა ბგერითი ერთგვარობა თუ სხვაობა, არამედ ფუნქცია, დანიშნულება (იხ. პირველი სამი შესაძლებლობა).

აქედან არ გამომდინარეობს, რომ ერთზე მეტი ფუნქციის მქონე აფიქსი „სხვადასხვა აფიქსად“ უნდა მივიჩნიოთ: **ერთ** აფიქსს რამდენიმე მნიშვნელობა ისევე შეიძლება ჰქონდეს, როგორც — სრულმნიშვნელოვან სიტყვას.

§ 92. მოკმედი და უქმი აფიქსები. მოკმედი ეწოდება ისეთ აფიქსს, რომელიც **ხმარებაშია** (იხმარება დამოკიდებულების აღსანიშნავად, ფუძის საწარმოებლად...); უქმია ისეთი აფიქსი, რომელიც იხმარებოდა გარკვეული დანიშნულებისათვის, მაგრამ აღარ იხმარება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, **მოკმედი** აფიქსი — **ცოცხალი** აფიქსია, **უქმი** აფიქსი — **მკვდარი**. მოკმედ აფიქსს აგრეთვე **პროდუქტიულს** უწოდებენ, უქმს — **არაპროდუქტიულს**.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით ცოცხალია, მაგალითად, ბრუნვის ნიშნები: **-ი** (ამხანაგ-ი), **-მა** (ამხანაგ-მა), **-სა** (ამხანაგ-სა...) და სხვ. როცა ქართული სესხულობს თანხმოვანზე დაბოლო-

ებულ სახელს უცხო ენიდან, სახელობითში მას უთუოდ დაუტოვავს **-ი**-ს: კომბაინ-**ი**, კოლექტივ-**ი**, ტრაქტორ-**ი**... თანხმოდანზე დაბოლოებულ ქართულ სახელთა ფუძეებში ეს **-ი** სახელობითს ბრუნვაში აუცილებელია; კალამ-**ი**, ფანქარ-**ი**, წიგნ-**ი**, სასწავლებელ-**ი**: **-ი** ცოცხალი, მოქმედი აფიქსია.

ასევე ცოცხალია პროფესიის აღმნიშვნელი ფუძის საწარმოებელი აფიქსები **მე**—**ე**: **მე**-ბა-ღ-**ე**, **მე**-ჩქმ-**ე**, **მე**-ხილ-**ე**, **მე**-დუქნ-**ე**, **მე**-ნავ-**ე**, **მე**-ბუღლოზერ-**ე**... რისამე მქონეობის აღმნიშვნელი **-იან**- სუფიქსი: ქუდიან-**ი**, ნამუს-იან-**ი**, ჭკვიან-**ი**, ფხ-იან-**ი**, წყლ-იან-**ი**... და სხვა მრავალი აფიქსი, რომელიც ამჟამად იხმარება ქართულში. მათი ძებნა არ გვჭირდება.

ამჟამად უქმი, მკვდარი აფიქსების ნიმუშები იქნებოდა: 1. **-ედ**: ვარსკვლავ-**ედ**-**ი**, გოდლ-**ედ**-**ი**, კავო-**ედ**-**ი**... მისი მნიშვნელობა ამჟამად ცხადი არაა; და ეს გასაგებია: ეს სუფიქსი მკვდარია (როცა ის ცოცხალი იყო, მისი მნიშვნელობაც ისევე იყო გარკვეული, როგორც ზემოხსენებული ცოცხალი, მოქმედი აფიქსებისა).

-ედ ნიშნავდა იმასვე, რასაც **-იან** აღნიშნავს: ვარსკვლავ-ედ-ი=ვარსკვლავიანი, გოდლ-ედ-ი=გოდლიანი, კავო-ედ-ი=კავიანი...¹ ამისდა კვალად „შარავანდ-ედ-ი, ცხადია, შარავანდ-ით“² მოსილს უდრის. ახლა ხშირად ხმარობენ: „შარავანდდით მოსილიო“: ეს მხოლოდ იმიტომ ხდება, რომ **-ედ** მკვდარია, მისი მნიშვნელობა უჩინარი, **-ედ** ფუძისეულ მასალაშია გადარიცხული, მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსად უკვე აღარ მიიჩნევა.

მკვდარი საწარმოებელი აფიქსი მარტივ ფუძეს შეეზარდა და მხოლოდ ისტორიული ანალიზი გამოყოფს მას ამ ფუძეში. რომელიმე „ყბედ-ი“, უნდა ვიფიქროთ, „ყბ-იან-ს“ ნიშნავდა, ე. ი. ისეთს, რომელსაც ყბა არ ენანება, ბევრს ლაპარაკობს; ახლა კი ყბედ- ფუძეში „ყბა“- ფუძის არსებობა არ შეიმჩნევა, რადგანაც **-ედ** სუფიქსად აღარ იგრძნობა.

2. ძვ. ქართულში აქა-იქ გვხვდება ადამიანთა სადაურობის აღმნიშვნელი წარმოება: **მ**—**ელ**: ეგვბტე, — **მ**- ეგვბტ-**ელ**-**ი**, ეგვბტის მცხოვრები; აჩაბ-ეთ-**ი** — **მ**-აჩაბ-**ელ**-**ი**=აჩაბეთის მცხოვრები: ეგრ-ის-**ი**—**მ**-ეგრ-**ელ**-**ი**=ეგრი-სის მკვიდრი.

ახლა აღარ ვამბობთ: მ-ეგვიბტელი, მ-ესპანელი, მ-იტალიელი... საკმარისია **-ელ** სუფიქსი დავუტოვოთ: ეგვიბტ-ელ-**ი**, ესპან-ელ-**ი**, იტალი-ელ-**ი**, დიდმ-ელ-**ი**, წილკნ-ელ-**ი** და სხვ. ადამიანთა სადაურობის აღსანიშნავად **მ**—**ელ** წარმოება მკვდარია. მეგრულ-ში, მაჩაბულ-ში **მ** ამჟამად ძირის კუთვნილებად მიიჩნევა. მკვდარი აფიქსი ან დაიკარგება ან ფუძეს შეუხორცდება.

¹ საბას ლექსიკონში ბლომად მოიპოვება -ედ-ით ნაწარმოები სახელები.

² „შარავანდ“, უფრო ზუსტად, „შაჰრავანდ“ სპარსულია და „მეფის თავსაკრავს“, „მეფის გვირგვინს“ ნიშნავს.

3. დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსთაგან აქვე შეიძლება მოგვეგონებინა **-ნ-** (მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი): მა-ნ, ვი-ნ... ოღონდ ეს კია, რომ აქ **-ნ-** ძველს ქართულშიც მხოლოდ ამ ორ სახელში გვხვდება და ამდენად განსაკუთრებულ ვითარებაშია.

§ 93. ფუძის შემადგენლობისა და აფიქსის ფუნქციის რენტერპრეტაცია. სიტყვებში: ყბედ-ი, მაჩაბელ-ი, მეგრელ-ი -ედ სუფიქსი, მ- პრეფიქსი ფუძეს შეუხორცდა. ასევე ითქმის **ს-** თავსართის შესახებ ძვ. ქართ. **ს-**ძე-ში (ახლა რომ რ-ძე-დ ითქმის), **სე-** თავსართის შესახებ სიტყვებში შეშა (სე-შა), ცეცხლი (სე-ცხლი), სა- თავსართის შესახებ სიტყვაში ცაცხვი (სა-ცხვი)...

ეს თავსართ-ბოლოსართები ფუძეს შეუხორცდა. **ყბედ-, სძე-, მაჩაბელ-, შეშა, ცეცხლ-, ცაცხვ-** — ნაწარმოები ფუძე იყო; ამჟამად **მარტივ ფუძედ** გვესმის. ამგვარად **ფუძის შემადგენლობის გაგება** შეიცვალა: ფუძის შემადგენლობა **ახლებურად გააზრიანდა**. ახლებურად გააზრების („გადასხვაფერებულად გააზრების“) ამ პროცესს **რენტერპრეტაცია** („ხელახალი ინტერპრეტაცია“) ეწოდება.

რენტერპრეტაცია აქ **ფუძის შემადგენლობას** შეეხებოდა. შეიძლება აფიქსის **ფუნქციის** რენტერპრეტაციაც მოხდეს; ასე მაგალითად, ზმნაში ვ-არ, ვ-წერ, ვ-აკეთებ (მე) **ვ- ამჟამად** პირველი პირის სუბიექტის ნიშანია; წარმოშობით კი ეს თავსართი ა დ ა მ ი ა ნ ი ს კატეგორიის მაჩვენებელი იყო (ვ-არ აღამიანზე ითქმოდა მიუხედავად იმისა, რა პირიც იქნებოდა). **-ენ** (წერ-ენ) მხოლოდ რიცხვს აღნიშნავდა, ახლა რიცხვსაც აღნიშნავს და პირსაც.

-თა (ძმათა) მრავლობითობის მაჩვენებელი იყო, ახლა მრავლობითზედაც მიუთითებს და ბრუნვაზედაც.

რენტერპრეტაციის პროცესები — ფუძის შემადგენლობას ეხება ის, თუ აფიქსების ფუნქციებს — მეტად მნიშვნელოვანია ენის ისტორიის თვალსაზრისით.

§ 94. აფიქსების სესხების საკითხი. ყოველს ენაში ბლომად მოიპოვება სხვა ენებიდან ნასესხები სიტყვები (§ 68). სიტყვის სესხებისას დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მ ს ე ს ხ ე ბ ე ლ ი ენისაა, მსესხებელი ენა თავის მორფოლოგიური სისტემის შესაბამისად აფორმებს ნასესხებ მასალას, ნასესხები ფუძელა გამოდის.

თუ ეს ფუძე ნაწარმოებია, საწარმოებელი აფიქსებიც, ცხადია, აღმოჩნდება ნასესხებ სიტყვებში. მაგრამ ეს არაა აფიქსის სესხება: კომუნისტ-ი, ანარქისტ-ი, კაპიტალისტ-ი, სოციალ-ისტ-ი, კოლექტივიზ-აცია, მექანიზ-აცია, კვალიფიკ-აცია, რაციონალიზ-აცია, უნიფიკ-აცია და მაგვარ მაგა-

ლითებში (-ისტ-, -აცია) სუფიქსების სესხებაზე ლაპარაკი არ შეიძლება: აქ სუფიქსები კი არაა ნასესხები, არამედ სუფიქსების შემცველი სიტყვები.

აფიქსის სესხებაზე ლაპარაკი მაშინ შეიძლება, თუ **ერთი ენის აფიქსი მეორე ენის სიტყვებში ფუძის საწარმოებლად** (ანდა ფლექსიად) არის გამოყენებული. ამის მაგალითი იქნებოდა ქართულ სასაუბრო ენაში ხმარებული სიტყვა „კუჭ-ისტ-ი“, „კუჭ-იზმ-ი“, სადაც -ისტ-, -იზმ- სუფიქსები ქართულ ფუძეს დაერთვის.

ქართულში აუარებელი ნასესხები სიტყვა გვაქვს, ნასესხები აფიქსები კი სანთლით საძებარია. ეს მხოლოდ ქართულის თავისებურებას არ წარმოადგენს. ეს საერთო მოვლენაა. **აფიქსების სესხება ზღვრა, მაგრამ იშვიათად.** ერთი ენა მეორისაგან **მასალას** სესხულობს, **ფორმა, ყალიბი** მისია, მსესხებლისა. ასეა ჩვეულებრივად. იშვიათ შემთხვევაში აფიქსის სესხებაც ზღვრა, უფრო ადვილად ფუძის საწარმოებელი აფიქსებისა, უფრო ძნელად — დამოკიდებულების აღმნიშვნელთა.

თუ ენაში ნასესხები აფიქსები მომრავლდა, ეს იმას ნიშნავს, რომ სათანადო ენის გრამატიკული წყობა შეირყა, ეს კი ენის არსებობას საფრთხეს უქმნის.

§ 95. აფიქსების წარმოშობის საკითხი. აფიქსთა უმეტესობა ისეთ დროს არის წარმოქმნილი, რომ ისტორიული, დოკუმენტური ძიება მათ ვერ სწვდება. ამისდა მიუხედავად გაბატონებული ის აზრია, რომ აფიქსები დამოუკიდებელი „სიტყვებისაგან“ (ფუძეებისაგან) მომდინარეობენ: თუ ამჟამად აფიქსი ეწოდება სიტყვის ისეთ ნაწილს, რომელიც თავის თავად არაფერს ნიშნავს და მხოლოდ ფუძეს დაერთვისას გარკვეულ როლს ასრულებს, წინათ იგიც მნიშვნელობის მქონე იყო. სხვანაირად რომა ვთქვათ, ის დაპირისპირება, რომელიც ამჟამად არსებობს ფუძესა და აფიქსს შორის, წინათ არ არსებობდა, მაშინ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, **ყველა ერთეული ლექსიკური იყო, ენაში მხოლოდ ფუძეები გვქონდა.**

იმ აფიქსთა წარმომავლობა, რომელთა ისტორიაც დოკუმენტურად ცნობილია, სავსებით ადასტურებს ზემოხსენებულ გაგებას. სხვადასხვა ენის ისტორია მოწმობს, რომ სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა, ზოგჯერ გამოთქმაც კი დამხმარე სიტყვად ქცეულა, ზოგჯერ აფიქსის სახეც მიუღია.

აი — ორიოდ ნიმუში. მოთხრობითი ბრუნვის დაბოლოებას ამჟამად წარმოადგენს **-მ II -მა** (ძმა-მ, მეგობარ-მა); ძვ. ქართულში გვქონდა **-მან** (ძმა-მან, კაც-მან); ბრუნვის ეს დაბოლოება იგივე ნაცვალსახელია მესამე პირისა მოთხრობითს ბრუნვაში, რომელსაც ჩვენ ამჟამადაც ვხმარობთ (**მან** დაწერა, მითხრა...)). როგორც ნაცვალსახელი, ის უცვლელად შეგვრჩა

(„მან“ შედის ბრუნვათა სისტემაში: მან, მას, მის, მათ...). როგორც დაბოლოება მოთხრობითისა, ის კარგავს **-ნ**-ს (თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან: კაც-**მა**) და **ა**-საც (ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან: ძმა-**მ**). ძველ ქართულში კი მოთხრობითის დაბოლოება უცვლელად იმეორებდა მესამე პირის ნაცვალსახელს (ძმა-მან, კაც-მან...).

სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა „მან“ იქცა დაბოლოებად და წარმოგვიდგა **-მა** II **-მ**-ს სახით; ეს დაბოლოება ამჟამად არაფრით გამოირჩევა სხვა ბრუნვათა ჩვეულებრივი დაბოლოებებისაგან (-ისა, -სა, -ითა...).

ერთპირიან ზმნათა (იზრდება, დგება, წევა...) თურმეობითი პირველი აღწერითად იწარმოება; ნამყო დროის მიმღეობას ემატება მეშველი ზმნა აწმყო დროში. პირველსა და მეორე პირში ეს ამჟამადაც ცხადია: გავზრდილვარ, გავზრდილხარ... ამდგარვარ, ამდგარხარ; მესამე პირი — გავზრდილა, ამდგარა — **ა** სუფიქსს დაირთავს. ძველ ქართულში აქაც მეშველი ზმნის სრული ფორმა იყო: გავზრდილ **არს**. **არს** (=არის) სრული სიტყვა იყო. „არს“ სიტყვისაგან დარჩა **-ა**: ს რ უ ლ ი ს ი ტ ყ ვ ი ს ა გ ა ნ მივიღეთ ს უ ფ ი ქ ს ი.

სხვათა სიტყვის გადმოსაცემად, როცა იგი პირველ პირს ეკუთვნის, იხმარება „მეთქი“ („გააკეთე-მეთქი“, ვუთხარი... „წავიდა-მეთქი“, ვეუბნები...). ეს „მეთქი“ იმგვარივე ღირებულებებისაა, როგორც **-თ** ნაწილაკი, მესამე პირის ნათქვამის გადმოსაცემად რომ იხმარება („გააკეთა-თ“, მოთხრა). წარმოშობით კი ეს „მეთქი“ მთელი გამოთქმაა: „მე ვთქვი“.

„მეთქი“ უფრო ნაწილაკია, ვინემ აფიქსი; მაგრამ ნაწილაკიც პრინციპში იმავე ბუნებისაა, როგორც აფიქსი: იგიც ისევე, როგორც აფიქსი, მოკლებულია უნარს თავის თავად აღნიშნოს რამე, ამდენადვე ორივე უპირისპირდება ფუძეს.

„მეთქი“ ნაწილაკი მიღებულია ს რ უ ლ მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ვ ა ნ ი გამო-ნათქვამისაგან.

მეგრულში პირობითი კილოს საწარმოებლად პირველსა და მეორე პირში ზმნას დაერთვის -ეე¹ (ბჭარუნდეე, ჭარუნდეე — ვწერდე, წერდე — ზუსტად რომ ვთქვათ, აქ ბოლოში გრძელი **ე** გვაქვს).

ეს **ეე** არის ფონეტიკურად გამარტივებული **ერე**, რომელიც დღესაც იხმარება სვანურში და ნიშნავს „რომ“-ს („ბჭარუნდეე ბჭარუნდეე=რომ ვწერდე). ჭანურში ეგვევ **ერე** აწარმოებს მყოფადს კავშირებითი მეორისაგან; როცა მას წინ ხმოვანი უძღვის, მისგან რჩება **რე**, ხოლო როცა თანხმოვანი უძღვის — მხოლოდ თავკიდური **ე** (ბჭარა-რე, ჭარა-რე, ჭა-

¹ მეგრულში არის აგრეთვე პირობითი, რომელიც ნაწარმოები არის **-ა**-სუფიქსით: ბჭარუნდ-ა; ეს წარმოება ქართული კავშირებითი პირველის **ე**-ნიანი წარმოების ეკვივალენტია.

რას-ე...); მაგრამ არის ისეთი თქმები, რომელთაც შემოუნახავთ **ერე** მთლიანად (ჭარას-**ერე**).

ამ შემთხვევაში აფიქსად იქცა დამხმარე სიტყვა, კავშირი **ერე** („რომ“).

ფრანგულში მარტივი მყოფადის საწარმოებელი სუფიქსები (-ai, -as, -a), როგორც ცნობილია, იგივე მეშველი ზმნაა აწმყო დროისა (j ai, tu as, il a... — მე მაქვს, შენ გაქვს, მას აქვს); მხოლოდობითში ეს მეშველი ზმნა მთლიანად მეორდება, მრავლობითის I და II პირში მისი დაბოლოებაა აღებული: je chanter-ai, „მე ვიმღერებ“, tu chanter-as „შენ იმღერებ“, il chanter-a „ის იმღერებს“, მაგრამ: nous chanter-ons „ჩვენ ვიმღერებთ“ (შდრ. nous **av-ons** „ჩვენ გვაქვს“), vous chanter-ez „თქვენ იმღერებთ“ (შდრ. vous **av-ez** „თქვენ გაქვთ“). მესამე პირში კი ils chanter-ont „ისინი იმღერებენ“ (შდრ. ils **ont** „მათ აქვთ“).

გერმანულში ფუძის საწარმოებელი სუფიქსი -lich (wirk-lich „ნამდვილ“) მომდინარეობს სიტყვისაგან lik, რაიც აღნიშნავდა „მსგავსს“.

მთელი გამოთქმის, **სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის**, ანდა დამხმარე სიტყვის **გადაქცევა აფიქსად მიმდინარეობს იმგვარადვე**, როგორც **სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის დამხმარე სიტყვად გადაქცევა**.

დამხმარე სიტყვაა ამჟამად „ეგებ“ („ეგებ ცოტა მოვჯობინდე“!...); წარმომობით კი ის არის სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა, ზმნა („ეგების“, შეეფერება, ხამს, საჭიროა... „არ ეგების“) ვნებითი გვარისა, აწმყო დროისა, მესამე პირი S და O მხოლ. რიცხ.

დამხმარე სიტყვა „**თუნდაც**“ საკმაოდ გამჭვირვალე აგებულებისაა: თუ+უნდა+ც (ც ნაწილაკი ძველს ქართულში ზმნასაც დაერთვოდა: მოვიდაცა, მოცავიდა)...

დამხმარე სიტყვა „**ითქოს**“, საფიქრებელია, რომ „თუ“ და „თქვას“ (ან ითქვას)-ისაგან არის შემდგარი.

რუსული = ; = ...

სიტყვა „**უნდა**“ ქართულში ს რ უ ლ მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ვ ა ნ ი ც არის („დავითს არჩილის ნახვა **უნდა**:“ მე მინდა, შენ გინდა, მას უნდა), და - მ ხ მ ა რ ე ს ი ტ ყ ვ ი ს როლსაც ასრულებს („ეს წიგნი დავითს უნდა ჰქონდეს“...).

ასევე სიტყვა „**ჩანს**“ („წყარო არსად ჩანს“; შდრ. „ჩანს, დავითი გვიან მოვა“), „**ეტყობა**“ („დავითს დაღლილობა ეტყობა“; შდრ. „ეტყობა, დავითი წასულა“...) და მთელი რიგი სიტყვები ამჟამად ს რ უ ლ მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ვ ა ნ ი ც არის და დ ა მ ხ მ ა რ ე ს ი ტ ყ ვ ე ბ ა დ ა ც ი ხ მ ა რ ე ბ ა.

მაშინ, როდესაც აფიქსები ჯერ კიდევ არ არსებობდა, ენაში მხოლოდ „ფუძეები“, ზუსტად რომ ვთქვათ, ახლანდელი ფუძის მსგავსი ერთე-

ულებიდა უნდა გვქონოდა; მათგან ზოგმა დაკარგა თავისთავადი მნიშვნელობა და თანდათანობით იქცა დამხმარე მნიშვნელობის ფუძედ, ნაწილაკად და, ბოლოს, აფიქსად.

რომ აფიქსები ასეთი წარმომავლობისაა, პირველად ჰორნ ტუკ-მა (Horne Tooke) აღნიშნა 1786 წელს: „ყველა ის დაბოლოება, რომელთაც ჩვენ ამა თუ იმ ენაში ვხვდებით, [წარმოშობით]... გარკვეული მნიშვნელობის მქონე დამოუკიდებელი სიტყვებია...“¹

ანალოგიურ დასკვნამდის მივიდა შედარებითი გრამატიკის ერთ-ერთი ფუძემდებელი ფრანც ბობი, რომელსაც თავისი ცნობილი გამოკვლევის („უღვლილების სისტემისათვის სანსკრიტისა შედარებით ბერძნულის, ლათინურის, სპარსულისა და გერმანული ენების უღვლილების სისტემასთან“, 1816 წ.) მიზნად დასახული ჰქონდა გრამატიკული ფორმების წარმოშობა გამოერკვია, ე. ი. გაერკვია აფიქსთა წარმოშობა.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, აფიქსთა წარმოშობის ასეთი გაგება დღესაც მიღებულია.

§ 96. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსების არმქონე ანუ ფორმაუცვლელი სიტყვები. სიტყვის ანალიზის დროს აქამდის ჩვენ ვიხილავდით ისეთ სიტყვებს, რომელთაც აფიქსი (თუ აფიქსები) მოეპოვებოდათ. აფიქსის ქონა ნიშნავს ფუძის ქონასაც: აფიქსი ზომ სიტყვის ისეთი ნაწილია, რომელიც (მარტივ) ფუძეს დაერთვის და მასთან ერთად ახალს, ნაწარმოებ ფუძეს ანდა დამთავრებულ სიტყვას წარმოქმნის. **აფიქსი და ფუძე შეფარდებითი ცნებებია: ერთის არსებობა მეორის არსებობას გულისხმობს.** ამიტომაც, რომ სიტყვის დაშლისას აფიქსების გამოყოფით ფუძეს ვპოულობთ; **ფუძის დაშლა კიდეც იქ თავდება, სადაც მასში ახალი აფიქსისა და ფუძის გამოყოფა შეუძლებელი ხდება.**

აფიქსი ყოველ სიტყვაში არ გამოიყოფა. მხედველობაში გვაქვს არა ისეთი შემთხვევები, როგორიცაა „ქვა, ხე, სოკო, რუ“; სადაც აფიქსები არ მოგვეპოვება, და ფუძე და სიტყვა ერთმანეთს უდრის. ჯერ ერთი, აქ აფიქსი ფონეტიკური მიზეზით არის დაკარგული: აქ ყველგან იყო **ი** (**ე**), სახელობითის დაბოლოება (ქვა, ხე, სოკო, რუ...), ასე, რომ აფიქსის უქონლობა სიტყვის აგებულებას არ ახასიათებს; იმავე რიგის სიტყვები, როცა მათი ფუძე თანხმოდანზე ბოლოვდება, **-ი** სუფიქსს დაირთავენ: სახლ-ი, კედელ-ი, მინდორ-ი, ყვავილ-ი; მეორეცაა, თვით ამ „უაფიქსო“ სიტყვებს სხვა შემთხვევაში კანონზომიერად ერთვის აფიქსები: ქვას, ქვამ, ქვისა, ქვითა... ხეს, ხემ, ხის(ა), ხით(ა)... სოკოს, სოკომ, სოკოს(ი) სოკოთ(ი)... რუს, რუმ, რუს(ი), რუთ(ი)...

¹ ჰ. ტუკის: "Epea pteroenta", II, 429 (1786); მოგვყავს ო. იესპერსენის მიხედვით.

ამგვარად: უაფიქსო არ ეწოდება ისეთ სიტყვებს, რომელთაც ამა თუ იმ შემთხვევაში ფონეტიკური მიზეზის გამო აფიქსი არ გააჩნიათ და ფუძე და სიტყვა ერთმანეთს უდრის. **უაფიქსო ეწოდება ისეთ სიტყვას, რომელსაც არ შეიძლება დაერთოს აფიქსები მნიშვნელობის შეუცვლელად** ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, არ შეიძლება დაერთოს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები.

ასეთია სიტყვები: ახლა, გუშინ, ადრე, გვიან, მაშინ, აქ, იქ, წაღმა, უკუღმა, გარეთ, შიგნით, ზევით, ქვევით, მერმე და სხვ. ამგვარი სიტყვები დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს არ დაირთავენ.

მაგრამ ხომ იხმარება: ახლანდელი, გუშინდელი, ადრინდელი, მაშინდელი, აქაური, იქაური და სხვა? რა თქმა უნდა, იხმარება, მაგრამ „ახლა“ სხვაა და „ახლანდელი“ სხვა, „გუშინ“ აღნიშნავს დროს (როდის?) და „გუშინდელი“ თვისებას (როდინდელი? გუშინდელი)... „აქ“ მიუთითებს ადგილზე (სად? აქ), „აქაური“ კი სადაურობის მაჩვენებელია (სადაური? — აქაური)... აფიქსის დართვის შემდეგ სულ **სხვა სიტყვებს ვიღებთ**, სიტყვის ახალი ფუძე იწარმოება, ახალი მნიშვნელობის მქონე. სიტყვები: გუშინ, ახლა, აქ, იქ, წაღმა, უკუღმა და მისთ. დაირთავენ მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსებს, მაგრამ ვერ დაირთავენ დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს¹: გუშინმა, ახლას, აქის... შეუძლებელია.

მაშასადამე, **ამგვარი სიტყვა ან მნიშვნელობას შეინარჩუნებს, და მაშინ აფიქს ვერ დაირთავს და, თუ აფიქსი დაირთო, მნიშვნელობას ვერ შეინარჩუნებს, სხვა მნიშვნელობის მქონე სიტყვად იქცევა.** საკუთარი მნიშვნელობის დაცვა და აფიქსის დართვა მათ არ შეუძლიათ.

როგორია უაფიქსო სიტყვების შემადგენლობა? აფიქსები მათ არა აქვთ; მაშასადამე, მთელი სიტყვა უდრის აფიქსიანი სიტყვის ფუძეს: **გუშინ — კაც...** უდრის ფუძეს, მაგრამ, რასაკვირველია, არ არის ფუძე. არ არის იმიტომ, რომ ფუძე (კაც-) სიტყვის ნაწილია, მთავარი ნაწილი, მაგრამ მაინც ნაწილი, უაფიქსო სიტყვა (გუშინ) სრული სიტყვაა (და არა — სიტყვის ნაწილი). „კაც“ დაუმთავრებელი ნაწყვეტია, „გუშინ“ — დამთავრებული სიტყვაა.

¹ ზევით, ქვევით, აქით, იქით მოქმედებითი ბრუნვის გაფორმებით გვევლინება. მაგრამ ეს იმდენად იმას არ მოასწავებს, რომ უაფიქსო სიტყვებს შეუძლიათ დამოუკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსების დართვა, არამედ უფრო იმას მოწმობს, რომ **-ით** აფიქსი წარმოშობით უფრო სიტყვაწარმოებითი აფიქსია, ვინემ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი.

„გუშინ“ უდრის აფიქსიანი სიტყვის ფუძეს, მაგრამ ფუძედ ვერ მიიჩნევა შემდეგი მოსაზრების გამოც: „ფუძე“ გულისხმობს „აფიქსს“, „ფუძე“-ცნება შეფარდებულია „აფიქს“-ცნებასთან. იქ, სადაც „აფიქსი“ არ შეიძლება გვქონდეს, უადგილო იქნება ტერმინ- „ფუძის“ გამოყენება.

აფიქსების შემწეობით იცვლის სიტყვა სახეს; უაფიქსო სიტყვა სახეს ვერ იცვლის. ერთი და იმავე სახით გვხვდება: **გუშინ** ერთი **კაცი** მოვიდა... **გუშინ** ერთმა **კაცმა** თქვა... **გუშინ** ერთ **კაცს** უთქვამს... **გუშინ** ერთი **კაცის** შესახებ მოთხრეს... „კაცი, კაცმა, კაცს, კაცის“... ფორმაცვალეზადი ანუ ფორმიანი სიტყვაა, „გუშინ“, — ფორმაუცვლელი ანუ უფორმო სიტყვაა. **უაფიქსო სიტყვები ფორმაუცვლელ ანუ უფორმო სიტყვებს წარმოადგენენ.**

„უცვლელი“ არ ნიშნავს, რომ ასეთი სიტყვა დასაბამიდან უკუნისამდე ერთი და იმავე სახით იარსებებს; ამგვარი სიტყვა (და არც სხვა რამ) არ არსებობს; უცვლელი სიტყვის ბ გ ე რ ი თ მ ა სახემ შეიძლება განიცადოს ცვლილებები: გამოაკლდეს ბგერა, ან ჩაერთოს, ანდა ერთი ბგერა შეიცვალოს მეორით: შდრ. ახლა — ეხლა; ზეით, ქვეით — ზევით, ქვევით... და სხვ. უცვლელი ანუ უფორმო სიტყვა არ იცვლება კონტექსტის მიხედვით, ერთი და იმავე სახით იხმარება (განვითარების გარკვეულ ეტაპზე) ყოველგვარ კონტექსტში, — ე. ი. ფორმაუცვლელია.

აფიქსებიანი სიტყვები ფორმაცვალეზადი ანუ ფორმიანი სიტყვებია. სხვადასხვა კონტექსტში, სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულების გამოსახატავად ისინი იცვლიან აფიქსებს, იღებენ სხვადასხვა ფორმას.

§ 97. აფიქსები და ნაწილაკები. ენაში სიტყვების გარდა ნაწილაკებიც მოიპოვება: „დავითი ერთს ამბობს, სიმონი კი — სხვა რაღაცას“... „დავითიც იმას ამბობს, რასაც სიმონი“... „დავითიღა ამბობს ამას“... „დავითმა წაიღო, დავითივე მოიტანს“... „დავითმა რამდენიმე საკითხი დასვა“... „აგრე სწრაფად წაიკითხე წიგნი?“.

-კი, -ც(ა), -ლა, -მე, -რე... ნაწილაკებია. ნაწილაკები აფიქსებს უფრო ემსგავსებიან, ვინემ — სიტყვებს. საჭიროა მათი ურთიერთობის გარკვევა.

ნაწილაკები ისევე, როგორც აფიქსები, დამოუკიდებლივ, თავისთავად არაფერს აღნიშნავენ. ნაწილაკებიც ისევე, როგორც აფიქსები, **სიტყვასთან და სიტყვაში** ასრულებენ გარკვეულ დანიშნულებას. ეს ორი რამ **საერთო აქვს** აფიქსებსა და ნაწილაკებს. განსხვავდებიან კი ისინი შემდეგი ნიშნების მიხედვით:

1. აფიქსები სიტყვის ნაწილს წარმოადგენენ, აფიქსები **სიტყვაში შედიან**, ნაწილაკები დამთავრებულ **სიტყვას დაერთვიან**, სიტყვის **გარეთ** მდებარეობენ.

2. აფიქსები მხოლოდ ცვალებად სიტყვებში გვაქვს, ნაწილაკები შეიძლება დაერთოს ცვალებად სიტყვებსაც და უცვლელთაც: მოვიდა დავითიცი... დავითილა... დავითივე... მოვიდა გუშინაც... გუშინლა... გუშინვე...

ნაწილაკთაგან უნდა განვასხვავოთ თანდებულები. ნაწილაკთაგან განსხვავებით თანდებულები დაერთვის გარკვეულ ბრუნვას, ჩვეულებრივად — ერთს, ზოგჯერ — ორს; ნაწილაკები კი განურჩევლად შეიძლება დაერთოს ყოველ ბრუნვას: ამხანაგისგან წერილი მივიღე... ეს ამხანაგზე არის დამოკიდებული... ამხანაგში არ მოვტყუებულვარ... ამხანაგთან დიდი ხანია არ ვყოფილვარ... -ზე, -ში, -თან თანდებულები ყოველთვის მიცემითს ბრუნვას დაერთვიან. -გან თანდებულები ნათესაობითს ანდა მოქმედებითს ბრუნვას მოითხოვს (სოფლიდან წერილი მომივიდა ძმისაგან... სოფლიდან სოფლითგან)... სხვა ბრუნვებთან ამ თანდებულებს ვერ ვიხმართ. ნაწილაკებისთვის ბრუნვას მნიშვნელობა არა აქვს: ამხანაგსაც, ამხანაგითაც, ამხანაგისაც, ამხანაგადაც...

თანდებულს ვერ იგუებს მოთხრობითი (და სახელობითი),¹ ბრუნვა, ნაწილაკები კი მათაც დაერთვის: ამხანაგმაც თქვა... ამხანაგიც ამბობს... ამხანაგივე წაიღებს... ამხანაგმაც მოიტანა...

ნაწილაკი შეიძლება დაერთოს, როგორც უთანდებულო, ისე თანდებულიან ბრუნვას: ამხანაგისა-ც მოვიტანე — ამხანაგის-თვისაც მოვიტანე... ეს ამხანაგზე არის დამოკიდებული — ეს ამხანაგზედაც არის დამოკიდებული...

§ 98. რას შეუძლია გასწიოს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსის მაგივრობა? აფიქსის მაგივრობას ეწევა: ფუძის ფლექსია, განმეორება, ადგილმდებარეობა სიტყვისა, მახვილისა და ინტონაციის ცვლა.

1. ფუძის ფლექსია ეწოდება ფუძისეული ხმოვნის ცვლას, რაც გარკვეული აფიქსის როლს ასრულებს; მაგ. გერმა. der Bruder „ძმა“ — მრავლ. die Brüder „ძმები“; მხოლოდობითში იყო ბრუდერ, მრავლობითშია — ბრუდერ; უ-ს ადგილი დაიჭირა ფუ-მ, დარბილებულმა უ-მ; უ-ს ამგვარი ცვლილება იმას იძლევა, რასაც ქართულში -ებ- სუფიქსის დართვით ვღებულობთ: ძმა — ძმ-ებ-ი: იგი მხოლოდობითს აქცევს მრავლობითად.

ასევე: der Garten „ბაღი“ — die Gärten „ბაღები“; გარტენ — გვარტენ: განსხვავება მხოლოდ ერთ ფუძისეულ ხმოვანშია; პირველ შემთხვევაში არის ა, მეორეში — ა (დარბილებული ა) და ამ ერთი ხმოვნის ცვლა, ისიც ნაწილობრივი, აღნიშნავს მრავლობითობას. მსგავსი მაგალითები შეიძლება, სხვა ენებშიც ვიპოვოთ; შდრ. მაგალითად, ინგლის. goose გუზ

¹ ევროპულ ენებში სახელობითი ბრუნვაა შეუვალე თანდებულებისათვის. არას ვამბობ წოდებითის შესახებ: მას არც ნაწილაკები დაერთვის, არც თანდებული, — არც ქართულში, არც სხვა ენაში. ზუსტად რომ ვთქვათ, წოდებითი არც არის ბრუნვა.

„ბატი“ — geese გიზ „ბატები“; tooth ტუზ „კბილი“ — teeth ტიზ „კბილები“; foot ფუტ „ფეხი“ — feet ფიტ „ფეხები“...

დაწერილში განსხვავება მეტი ჩანს, მაგრამ გამოთქმაში სხვაობა მხოლოდ ერთ ბგერას ეხება, ფუძისეულს.

ფლექსია ლათინური სიტყვაა (flexio) და „გაღუნვას“ ნიშნავს: ფლექსია, ჩვეულებრივ, ეწოდება დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს (ბრუნვისა და პირის ნიშნებს — იხ. § 73). ამისაგან განსხვავებით აქ ლაპარაკია „ფუძის ფლექსიაზე“, „ფუძის გაღუნვაზე“, ფუძეში ხმოვნის ცვლაზე.

ფუძის ფლექსია განსაკუთრებით ფართოდაა გამოყენებული არაბულსა და მის მონათესავე ენებში; არაბულში სუფიქსებიც მოიპოვება და პრეფიქსებიც, მაგრამ სიტყვის ცვლის მეტად მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენს ფუძის ფლექსია. **ქათაბა** — დაწერა; **ქუთიბა** დაიწერა (ვნებ.); **აქთუბუ** — წერს; **იუქთაბუ** იწერება (ვნებ.); **ქათიბუ(ნ)** — მწერალი.

ამასთან დაკავშირებით ერთი გარემოებაც უნდა აღინიშნოს: ფუძის ფლექსია ფუძისეული ხმოვნის ცვლას მოასწავებს; სხვადასხვა გრამატიკული ფორმის წარმოებისას ფუძისეული ხმოვანი შეუძლებელია ფუძეს შეერჩეს უცვლელად; როგორღა უნდა დაიშალოს არაბული სიტყვა? როგორ უნდა გამოიყოს ფუძე? ცხადია, ხმოვანი ფუძის კუთვნილებად ვერ მიიჩნევა. **არაბული მარტივი ფუძე (ძირი) მხოლოდ თანხმოვნებისაგან შემდგარად წარმოიდგინება** (ქთბ... კთლ...); **ხმოვნები აფიქსების როლში გამოდიან**.

2. **განმეორება** ძალიან ხშირად გამოყენებულია მნიშვნელობის გასაძლიერებლად; თვისების აღმნიშვნელ სიტყვათა განმეორება აღმატებითი ხარისხის მაგივრობას ეწევა: სომხ. ჩარ „ბოროტი“: ჩარიჩარ „ბოროტ-ბოროტი“ ე. ი. უბოროტესი; „მეწ“ დიდი, — მეწამეწ „დიდ-დიდი“, ე. ი. ძალიან დიდი, უდიდესი; შდრ. ქართ. ლამაზ-ლამაზი, მალალ-მალალი, მსუქან-მსუქანი...

3. **ადგილმდებარეობას** განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იქ, სადაც სიტყვათა ურთიერთობის გამოსახატავად ენას აფიქსები არ გააჩნია. Paul aime Jean ფრანგულად ნიშნავს: „პავლეს უყვარს ივანე“; Jean aime Paul კი იქნებოდა „ივანეს უყვარს პავლე“ (ასევეა გერმანულში: Paul liebt Peter „პავლეს უყვარს პეტრე“, Peter liebt Paul „პეტრეს უყვარს პავლე“); ორივე სახელი უცვლელად რჩება: მხოლოდ ადგილმდებარეობა განსაზღვრავს, ვის უყვარს ვინ, პავლეს — ივანე თუ, პირიქით, ივანეს — პავლე. მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ის, ვისაც უყვარს (საერთოდ, მოქმედი, სუბიექტი) წინ დაისმის, ვინც უყვართ (მოქმედების საგანი, ობიექტი) შემდგომ ადგილასაა.

ქართულში შეგვიძლია ადგილი ვუცვალოთ სუბიექტსაც, ობიექტსაც: „პავლეს უყვარს პეტრე“ და „პეტრე უყვარს პავლეს“ ერთი და იმავე მნიშვნელობისა იქნება, სახელთა დაბოლოება გვაჩვენებს, რომელია სუბიექტი და რომელი — ობიექტი. ამ დაბოლოებათა მაგივრობას ფრანგულსა და გერმანულ ზემოხსენებულ გამოთქმებში სახელთა ადგილმდებარეობა ასრულებს.

4. **მახვილის** როლის საილუსტრაციოდ საკმარისია მოვიგონოთ ისეთი მაგალითები, როგორიცაა, რუს. **ѐ** „ნაპირისა“ — ნათესაობ. ბრ. მხოლ. რიცხ.) და **ѐ** („ნაპირები“ — სახელობითი და ბრალდებითი ბრუნვა მრავლობითისა); აგრეთვე: **ѐ** — კედლისა, **ѐ** — კედლები: განსხვავებას ქმნის მახვილი; პირველ შემთხვევაში ის მესამე მარცვალზეა ბოლოდან, მეორე შემთხვევაში — პირველ მარცვალზე ბოლოდან (იხ. § 49).

5. **ინტონაციის** ანუ ხმის აწევის მნიშვნელობას შემდეგი ქართული მაგალითი გავგათვალისწინებინებს. თუ წინადადებაში კითხვითი სიტყვა არ მოიპოვება (სად? როგორ? როდის? რომელი?...), თხრობითსა და კითხვითს წინადადებას მხოლოდ ინტონაცია განასხვავებს: შარშან დაამთავრა. — შარშან დაამთავრა? პირველი ფაქტს აღნიშნავს, მეორე — კითხვას. უკანასკნელს წერის დროს კითხვითს ნიშანს ვუსვამთ, გამოთქმაში კი კითხვითი ნიშნის მაგივრობას ასრულებს ხმის აწევა უკანასკნელ მარცვალზე¹: შარშან დაამთავრა?

ძველ ქართულში კითხვის გამოსახატავი საგანგებო სუფიქსი **ა** მოიპოვებოდა: კაცი ხარა? ჩვენი მაგალითი ძველ ქართულში ასეთს სახეს მიიღებდა: შარშან დაამთავრაა?

მეგრულში ეს კითხვითი სუფიქსი **ო**-ს სახით ახლაც ხმარებაშია: გოწოს გაათუო? „შარშან დაამთავრა?“ კოჩი რექო? „კაცი ხარ?“

ჭანურში იმავე დანიშნულებას **ი** სუფიქსი ასრულებს: ჭან.: კოჩი რეი? სვანურში კიდევ — **ა**: სვან.: მარე ხია? „კაცი ხარ?“

ამგვარად, ახლანდელი კითხვითი ინტონაცია იმავე მიზანს ემსახურება, რისთვისაც წინათ **ა** სუფიქსი იხმარებოდა: **ინტონაცია ეწევა აფიქსის მაგივრობას.**

ინტონაცია აქ პირობით შეგვაქვს: ინტონაცია დამოკიდებულების აღმნიშვნელი სუფიქსის მაგივრობას არ ეწევა; მისი როლი აქ სპეციალურია: უფრო მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსისას წააგავს, ოღონდ აქ სიტყვის მნიშვნელობა კი არ იცვლება, არამედ წინადადებას გვარეობა.

¹ მთიულეთში, რაჭაში და ალაგ-ალაგ აღმოსავლეთ-საქართველოს ბარის კილოებშიც ხმის აწევა კითხვითს წინადადებაში მოდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე: შარშან დაამთავრა?

ეს ფუნქცია სტილისტიკის საგანია (§ 49). სხვაგან ინტონაციამ შეიძლება სიტყვის მნიშვნელობა ცვალოს (მაგ., ჩინურში). ინტონაციის ეს ფუნქცია სემანტიკის შესწავლის საგანი იქნება. უდრ. რუს. **ó** და **á** (§ 49).

ინტონაცია, მახვილი, ადგილმდებარეობა, განმეორება და ფუძის ფლექსია იმ ენებში, საიდანაც ჩვენ მაგალითები მოგვყავდა (ქართული, რუსული, სომხური, ფრანგული, ინგლისური, გერმანული) დამხმარე საშუალებას წარმოადგენს. ძირითადად ამ ენათა უმეტესობაში აფიქსებია გამოყენებული. აფიქსის სანაცვლო საშუალებებს ფართოდ იყენებს ჩინური (იხ. § 127, გვ. 322).

§ 99. მეტყველების ნაწილები. მეტყველების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაცია. აფიქსების ვითარებასთან დაკავშირებულია მეტყველების ნაწილთა საკითხი. ტრადიციული გაგებით მეტყველების ნაწილი არის ცხრა:

1. **არსებითი სახელი** (კითხვებზე: ვინ? რა? — მასწავლებელი, მგზავრი, მეზობელი... წიგნი, ფანქარი, ხე, ქვა, ჰაერი, გონება, გრძნობა, აზრი, მოვალეობა, სისასტიკე, სილამაზე...).

2. **ზედსართავი სახელი** (კითხვებზე: როგორი? რანაირი? სადაური? როდინდელი? — სასტიკი, ლამაზი, წითელი, ლურჯი, თხელი, წყლიანი, გონიერი, რუსული, ლეკური, გუშინდელი, ახლანდელი...).

3. **რიცხვითი სახელი** (კითხვებზე: რამდენი? მერამდენე? — ცხრა, ორმოცდაშვიდი, ათასი, მეოთხედი, მესამედი... მეორე, მესამე, მერვე...).

4. **ნაცვალსახელი** (პიროვნებითი: მე, შენ, მან, ჩვენ, თქვენ, მათ... ჩვენებითი: ეს, ეგ, ის, იგი, ესენი, ეგენი, ისინი, იგინი... კითხვითი: ვინ? რა? რომელი?... განსაზღვრებითი: ვინც, რაც, რომელიც... განუსაზღვრელობითი: რომელიმე, რამდენიმე, ვიღაცა, რაღაცა...).

5. **ზმნა** (კითხვებზე: რას უგრება? რა ემართება? — წერს, მუშაობს, თამაშობს... კვდება, ცივდება, ლურჯდება, იკარგება...).

6. **ზმნისართი** (აქ, მანდ, წინ, უკან, გარეთ, შიგნით, ახლოს, შორს..., ახლა, გუშინ, შარშან, ადრე, გვიან...).

7. **თანდებული** (-კენ, -თვის, -გან: ძმისა**კენ**, ძმისათვის; -ზე, -ში, -თან: ძმა**ზე**, ძმა**ში**, ძმასთან...).

8. **კავშირი** (და: ძმა და მეგობარი; თუ, რომ, როცა...).

9. **შორისდებული** (ვაშა! ვიშ! იფ! ვაი!...).

როგორც სათანადო კითხვებიდან ჩანს, მეტყველების ნაწილთა უმეტესობა (ცხრიდან — ხუთი) გამოყოფილია იმის მიხედვით, **რას აღნიშნავს სიტყვა** — „საგანს“ (არსებითი სახელი), თვისება-რაგვარობას (ზედსართავი სახელი), რიცხვს (რიცხვითი სახელი), მოქმედება-ვითარებას (ზმნა), გრძნობებს (შორისდებული); დანარჩენი ოთხი დახასიათებულია იმის მი-

ხედვით, თუ რა როლს ასრულებს ესა თუ ის სიტყვა სხვა სიტყვებთან ურთიერთობაში ანდა რა მიმართებაშია სხვა სიტყვებთან (კავშირი „აკავშირებს“; თანდებული „თან დაჰყვება“ სახელს, ზმნისართი „ზმნას ერთვის“ მნიშვნელობის მიხედვით, ნაცვალსახელი „სხვა სახელთა ნაცვლად იხმარება“).

მაშასადამე, ყველგან კრიტერიუმია — რა ა ს ა ლ ნ ი შ ნ ა ვ ს სიტყვა, რა როლს ასრულებს იგი.

მეტყველების ნაწილთა შესახებ მოძღვრება ყოველთვის არ ყოფილა ასეთი სახისა: არც მეტყველების ნაწილთა რაოდენობა, არც მეტყველების ნაწილთა დახასიათება იმ თავითვე არ იყო ასეთი. ორიოდ ცნობა ისტორიული ხასიათისა ამის გასარკვევად. პირველი დამთავრებული სქემა მეტყველების ნაწილებისა მოცემული აქვს დ ი ო ნ ი ს ე თ რ ა კ ი ე ლ ს „ტექნე გრამატიკე“-ში („გრამატიკულ ხელოვნებაში“; — მეორე და პირველ საუკუნეთა მიჯნაზე ჩვენს წელთაღრიცხვამდის). ეს გრამატიკა ბერძნული ენის გრამატიკაა. მასში რვა მეტყველების ნაწილია; სახელდობრ: 1. **სახელი**, 2. **ნაცვალსახელი**, 3. **ნაწევარი ანუ ართრონი**, 4. **ზმნა**, 5. **მიმღეობა**, 6. **ზმნისართი**, 7. **კავშირი** და 8. **წინდებულები**.

ამ კლასიფიკაციაში მეტყველების ნაწილის დახასიათებისას მხედველობაში იყო მიღებული, როგორც სიტყვის მნიშვნელობა ისე სიტყვის ფორმა; ასე, მაგალითად, სახელის შესახებ ნათქვამია: „სახელი არის სიტყვა, რომელიც იცვლება ბრუნვათა მიხედვით და აღნიშნავს საგანს ან მოქმედებასაო“... რა თქმა უნდა, აქაც საკლასიფიკაციო ნიშანი ბოლომდის არ არის დაცული; ზოგი სიტყვა დახასიათებულია იმის მიხედვით, თუ რა თვისებები მოეპოვება მას თვითონ, როგორც დამოუკიდებელ ერთეულს, ზოგიც — იმის მიხედვით, თუ რა როლს ასრულებს იგი სხვა სიტყვის მიმართ (ამაზე ქვემოთ).

რა მეტყველების ნაწილებია აქ **მეტი** ახლანდელ ტრადიციულ კლასიფიკაციასთან შედარებით? **რა** მეტყველების ნაწილი **გვაკლია**? შევადაროთ დიონისე თრაკიელის სქემა და ტრადიციული სქემა.

1. სახელი	1. არსებითი სახელი
2. ნაცვალსახელი	2. ზედსართავი სახელი
3. ნაწევარი ანუ ართრონი	3. რიცხვითი სახელი
4. ზმნა	4. ნაცვალსახელი
5. მიმღეობა	5. ზმნა
6. ზმნისართი	6. ზმნისართი
7. კავშირი	7. კავშირი
და 8. წინდებული.	8. თანდებული (ევროპ. ენებში: წინდებული)

და 9. შორისდებული.

დიონისე თრაკიელის სქემაში **მეტია**:

1. მიმღობა (მკეთებელი, გაკეთებული, გასაკეთებელი); იგი ახლა ზმნისაგან ნაწარმოებ სახელებში შედის და ცალკე მეტყველების ნაწილად ისევე არ გამოიყოფა, როგორც მოქმედება-მდგომარეობის აღმნიშვნელი ნაზმნარი სახელი, მასდარი (კეთება);

2. ნაწევარი ანუ ართრონი ბერძნულ სახელებს დაერთვოდა სქესის აღსანიშნავად ისევე, როგორც ამჟამად არსებით სახელს დაჰყვება გერმანულში **der, die, das** ანდა ფრანგულში **le, la**.

დანარჩენი ექვსი მეტყველების ნაწილი ტრადიციულ კლასიფიკაციაშიც არის დაცული.

დიონისე თრაკიელის სქემაში გვაკლია: 1. ზედსართავი სახელი, 2. რიცხვითი სახელი და 3. შორისდებული.

ამათგან **შორისდებული რომელიმე გრამატიკოსებმა დაუმატეს**: ლათინურში სახელს ნაწევარი არ დაერთვის; ამიტომ ნაწევარი კლასიფიკაციიდან ამოიღეს და მერვე წევრად შემოიტანეს შორისდებული.

ზედსართავი და რიცხვითი სახელები დიონისეს სქემაში შედიოდა სახელებში, როგორც სახელთა გარკვეული სახე. ცალკე მეტყველების ნაწილად ზედსართავი სახელები გამოყვეს საშუალო საუკუნეებში სუბსტანციისა და ატრიბუტის შესახებ ფილოსოფიურ მოძღვრებასთან დაკავშირებით: სუბსტანციის აღმნიშვნელი სახელი იწოდა სუბსტანტივად ანუ არსებით სახელად, ატრიბუტის აღმნიშვნელი სახელი — ატრიბუტივად ანუ ზედსართავ სახელად. რიცხვითი სახელი ცალკე მეტყველების ნაწილად სახელებს გამოეყო მეჩვიდმეტე საუკუნეში.

ამგვარად, ძირითადი ცვლილება დიონისეს სქემაში არ შეუტანიათ, ოღონდ საკლასიფიკაციო ნიშნის შერჩევასას სიტყვის ფორმა სრულიად უყურადღებოდ იქნა დატოვებული და მხოლოდ მნიშვნელობა სიტყვისა გახდა ამოსავალი; წინათ, კლასიფიკაციის სქემა ფორმასაც უწევდა ანგარიშს, საჭიროების დროს კლასიფიკაციაში ცვლილებაც შეჰქონდათ: რომაელებს თავის ენაში **არ გააჩნდათ ნაწევარი** და საკლასიფიკაციო სქემიდან **ნაწევარი ამოიღეს**.

ტრადიციული სქემა კი, რომელიც XIX საუკუნეში დამკვიდრდა, მხოლოდ მნიშვნელობას უწევს ანგარიშს, კლასიფიკაციის დროს სიტყვის ფორმა მხედველობაში არ მიიღება; ამიტომ კლასიფიკაცია უნივერსალური ხდება: **ის „გამოსადეგია“ ყველა ენისათვის იმიტომ, რომ არც ერთი ენის სიტყვათა აგებულებას არ უწევს ანგარიშს**. ასე და ამრიგად: **ბერძნული ენის სიტყვათა კლასიფიკაცია იქცა საერთო მოძღვრებად „მეტყველების ნაწილების“ შესახებ**.

გასათვალისწინებელია ერთი გარემოებაც: წინათ იყო ტერმინი „სიტყვის ნაწილი“. ახლა გვაქვს „მეტყველების ნაწილი“. „სიტყვის ნაწილი“ ზედმიწევნითი თარგმანია ბერძნული „მერე ტუ ლოვუ“-სი და ნიშნავს „წინადადების ნაწილს“¹. „სიტყვის ნაწილი არის ცხრა“ ნიშნავს: „წინადადებაში შემავალი სიტყვები ცხრანაირი შეიძლება იყოს“.

§ 100. ტრადიციული კლასიფიკაციის ნაკლოვანებანი. ორი ძირითადი ნაკლი ახასიათებს მეტყველების ნაწილთა ტრადიციულ კლასიფიკაციას: 1. ის უვარგისია, როგორც კლასიფიკაცია და 2. ის უნდა იყოს მორფოლოგიური კლასიფიკაცია, არის კი უპირატესად სემანტიკური.

1. კლასიფიკაციის მიზანია მრავალი მსგავსი მონაცემი ცალკე ჯგუფებად დაყოს და ამით სიმრავლეში გარკვევა გააადვილოს (ერთეული ფაქტის კლასიფიკაცია არ შეიძლება და არც არის საჭირო). მრავალი ფაქტის ჯგუფებად დაყოფა გარკვეული ნიშნის მიხედვით ხდება. არ შეიძლება ერთი ჯგუფი ერთი ნიშნის მიხედვით გამოვყოთ, მეორე — მეორისა, მესამე — მესამისა და სხვ.: ჯგუფებად დაყოფის პროცესში სახელმძღვანელო **ნიშანი (კლასიფიკაციის საფუძველი)** არ უნდა შეიცვალოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ერთი და იგივე მონაცემი რამდენიმე ჯგუფში შეიძლება აღმოჩნდეს.

მაგალითად, სრულიად შეუძლებელია ვთქვათ: ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტები იყოფიან კახელებად, ვაჟებად და სწავლაში წარჩინებულებად. ისტორიკოსი შეიძლება იყოს ერთდროულად კახელიც, ვაჟიც და იმავე დროს წარჩინებულიც... ერთი მეორეს არ გამოირიცხავს.

კლასიფიკაციის პროცესში საკლასიფიკაციო ნიშნის ცვლა, ერთდროულად სხვადასხვა ნიშნის გამოყენება დაუშვებელ ლოგიკურ შეცდომად ითვლება. და სწორედ ეს შეცდომა აქვს დაშვებული მეტყველების ნაწილთა ტრადიციულს კლასიფიკაციას (აგრეთვე დიონისე თრაკიელის სქემას), როცა ხუთი წევრი გამოყოფილია იმის მიხედვით, თუ **რას აღნიშნავს** სიტყვა, ოთხი კი — იმის მიხედვით, თუ **რა როლს ასრულებს** იგი სხვა სიტყვებთან ურთიერთობაში.

აი, ორიოდ ნიმუში. „სტუდენტებმა უკვე შეიძინეს ის წიგნი, **რომელიც** მათ პროფესორმა ურჩია“... სიტყვა „**რომელიც**“ ნაცვალსახელია (იხ. ზემოთ); მაგრამ სრული უფლება გვაქვს იგი „კავშირად“ გამოვაცხადოთ: ეს სიტყვა აკავშირებს ორ წინადადებას (სტუდენტებმა უკვე შეიძინეს წიგნი. „რომელი?“ — „რომელიც მათ პროფესორმა ურჩია“).

¹ მეთვრამეტე საუკუნის ჩვენი გრამატიკოსები (ანტონი და მისი სკოლა) „წინადადებისათვის“ ხმარობდა „სიტყვას“, სიტყვისათვის „ლექს“-ტერმინს; ჩვენ ვამბობთ: „წინადადება შედგება სიტყვებისაგან“; ისინი იტყოდნენ: „სიტყვა შედგება ლექსებისაგან“.

ანდა ავიღოთ ზედსართავი სახელის მაგალითი. თუ ვიტყვით: „ზედსართავი თვისებას აღნიშნავს“, „სიმაღლე, სილამაზე, სიწითლე“ — ყველა თვისებას აღნიშნავს; თუ ვიტყვით „ზედსართავი სხვა სახელს განმარტავსო“, ზედსართავებში გადაირიცხება მრავალი არსებითი სახელი (**ექიმი** ქავთარაძე, **მასწავლებელი** პეტრე, **ამხანაგი** დავითი), რიცხვითი სახელიც (**ხუთი** წიგნი, **ცხრა** ძმა...)... თუ ორივე ნიშანს ერთად ავიღებთ და ვიტყვით: ზედსართავი სახელი თვისებას აღნიშნავს და სხვა სახელს განმარტავსო, ეს იქნება ახალი რთული ნიშნის მიხედვით მეტყველების ნაწილის გამოყოფა, ე. ი. ისევ კლასიფიკაციის ელემენტარული წესების დარღვევა.

დასკვნა: **მეტყველების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაცია უფარგისია, როგორც კლასიფიკაცია.**

2. დიონისე თრაკიელი წინადადებაში შემავალ სიტყვებს აჯგუფებდა სიტყვის, ე. ი. წინადადების, ნაწილებად. დიონისეს გრამატიკაში მოცემული იყო ცალკე სიტყვის ყოველმხრივი გარჩევა (ბრუნება, უღვლილება, სიტყვაწარმოება...). გარეშე ამისა გრამატიკა მხოლოდ ფონეტიკის ელემენტებს იძლეოდა, ისიც პრიმიტიული სახით.

მეორე საუკუნეში ჩვენი წელთაღრიცხვისა ამას სინტაქსი დაემატა; საშუალო საუკუნეებში სასკოლო ტექნიკური გრამატიკა შედგებოდა ძირითადად სამი ნაწილისაგან: ეტიმოლოგიისა, სინტაქსისა და ორთოგრაფიისაგან. ეტიმოლოგია განიხილავდა ცალკე სიტყვებს, სინტაქსი სწავლობდა სიტყვათა შეკავშირების წესებს, ორთოგრაფია მართლწერის ნორმებს იძლეოდა. **ცალკე სიტყვის ყოველგვარი შესწავლა მეტყველების ნაწილებთან დაკავშირებით იყო მოცემული ეტიმოლოგიაში.** ცალკე სიტყვას გრამატიკის არც ერთი სხვა დარგი არ განიხილავდა.

ამჟამად ენათმეცნიერებაში სიტყვას შეისწავლის: **ლექსიკოლოგია, სემანტიკა, მორფოლოგია, ეტიმოლოგია (და სტილისტიკა).** წინანდელი ეტიმოლოგიის მაგივრობას ოთხი დარგი ასრულებს და ყოველი მათგანი შეისწავლის სიტყვას გარკვეული თვალსაზრისით: ლექსიკოლოგია, როგორც ლექსიკური შემადგენლობის წევრს, მორფოლოგია — ფორმის თვალსაზრისით, სემანტიკა — მნიშვნელობის თვალსაზრისით, ეტიმოლოგია — ფუძეში მოცემული დახასიათების დადგენის მიზნით.

რა დარგში დარჩა მეტყველების ნაწილთა შესახებ მოძღვრება? **მორფოლოგიაში.** მაშასადამე, ცნება „მეტყველების ნაწილი“ **მორფოლოგიის ცნებაა და ამ ცნების დადგენისას საფუძველი მორფოლოგიური ნიშანი უნდა იყოს.**

როცა მეტყველების ნაწილებს გამოყოფენ იმის მიხედვით, თუ რა მნიშვნელობისაა სიტყვა ანდა რა მიმართებაშია ეს სიტყვა სხვა სიტყვასთან, ესაა ლექსიკურ-სემანტიკური და სინტაქსური კვალიფიკაცია: **მორფოლოგიური ცნება სემანტიკური და სინტაქსური ნიშნის მიხედვით უაღიბდება.**

სანამ სემანტიკა ცალკე დარგად არ იყო ჩამოყალიბებული, სიტყვის მორფოლოგიური და სემანტიკური დახასიათება ძალაუვნებურად ერთად წარმოებდა, მაგრამ **მორფოლოგიური და სემანტიკური თვალსაზრისის არევა ვერ გამართლდება მას შემდეგ, რაც სემანტიკა და მორფოლოგია ცალკე დარგებად გამოიყო.** წარსულის ინერციის გაგრძელებას აქ არავითარი გასამართლებელი საბუთი არ გააჩნია, თვით ამ ინერციას თუ არ მივიჩნევთ საბუთად.

§ 101. მორფოლოგიური და სემანტიკური მომენტების ურთიერთობა სიტყვაში. ხომ არ შეიძლებოდა ერთსა და იმავე დროს სემანტიკურიცა და მორფოლოგიური დახასიათებაც მოგვეცა მეტყველების ნაწილებისათვის, მორფოლოგიური პრინციპიც დაგვეკმაყოფილებინა და ტრადიციული ხაზიც შეგვენარჩუნებინა? მართლაცადა, რა დაგვიშლიდა, სახელი განგვესაზღვრა, როგორც სიტყვა, რომელიც **საგანს აღნიშნავს და იბრუნვის;** ზმნა, როგორც სიტყვა, რომელიც **მოქმედება-ვითარებას აღნიშნავს და იუღვლება;** ზედსართავი სახელი, როგორც **თვისების აღმნიშვნელი** სიტყვა, რომელიც **სქესების მიხედვით იცვლება** და სხვ.

რა თქმა უნდა, ეს მოსახერხებელი აღმოჩნდებოდა ისეთ ენებში, როგორიც არის რუსული, სადაც საგნის აღმნიშვნელი სიტყვა ბრუნებადიც არის, პირის მოქმედება-ვითარების აღმნიშვნელი სიტყვა უღვლილებადიც არის, საგნის თვისების აღმნიშვნელი სიტყვა სქესის მიხედვითაც იცვლება... მართალია, აქაც დაბრკოლებებს წავაწყდებოდით, მაგრამ მაინც ეს დაბრკოლებები დასაძლევია იქნებოდა.

მაგრამ ეს არ იქნებოდა საკითხის პრინციპული გადაწყვეტა; ვთქვათ, არის ისეთი ენა, სადაც საგნის აღმნიშვნელი სიტყვები მოგვეპოვება, მაგრამ ეს სიტყვები არ იბრუნვის (ასეთია, მაგალითად, აფხაზური), ანდა თვისების აღმნიშვნელი სიტყვები აქვს ენას, მაგრამ ეს სიტყვები სქესების მიხედვით არ იცვლება (ასეთია ქართული ენა: შდრ. მაღალი და , ,). გვექნება თუ არა აფხაზურში არსებითი სახელი, ქართულში — ზედსართავი სახელი, როგორც **მორფოლოგიური კლასიფიკაციის ერთეული?**

ორმხრივი დახასიათების მომხრე ან „კი“-ს იტყვის ან „არა“-ს. თუ „არა“ თქვა, ის მორფოლოგიურ დახასიათებას აძლევს უპირატესობას, ორმხრივ დახასიათებაში მისთვის **გადამწყვეტი ყოფილა მორფოლოგიური და არა სემანტიკური მხარე;** როცა ის გვეუბნებოდა: „არსებითი სახელი ისეთი სიტყვაა, რომელიც საგანს აღნიშნავს და ბრუნვათა მიხედვით იცვლებაო“, მას თურმე უკანასკნელი მომენტი მიაჩნდა გადამწყვეტად, ე. ი. მისი თვალსაზრისით არაფრით გაირჩეოდა იმის

თვალსაზრისისაგან, ვინც სახელს ბრუნებად სიტყვად თვლის; სხვანაირად რომ ვთქვათ, ის არსებითად მხოლოდ მორფოლოგიური თვალსაზრისით ახასიათებდა თავის განსაზღვრებაში სახელს.

დავუშვათ, რომ ორმხრივი დახასიათების მომხრემ განაცხადა: „რასაკვირველია, აფხაზურს არსებითი სახელი გააჩნია, და ქართულშიც ზედსართავი სახელები გვაქვს“... მაშასადამე, მისთვის საკითხს სემანტიკური მხარე წყვეტს, და ორმხრივს დახასიათებაში ეს მხარე ყოფილა მისთვის არსებითი, მორფოლოგიური მომენტი კი არაფრის მაქნისი, ზედმეტი ბარგი გამოდის: ორმხრივი დახასიათების ასეთი მომხრე აფხაზურში გამოყოფს არსებით სახელს, ქართულში — ზედსართავ სახელს, ჩინურშიც — ყველა ცხრა მეტყველების ნაწილს. ზოგადად რომ ვთქვათ, **ყოველ ენაში აღმოაჩენს ყველა მეტყველების ნაწილს**, მაგრამ ამ მეტყველების ნაწილს არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება სათანადო ენათა **მორფოლოგიური აგებულების** გათვალისწინების თვალსაზრისით: სემანტიკურია¹ კლასიფიკაცია და იმიტომ. **ვინც ამგვარ მეტყველების ნაწილებს იცავს, ის ზოგადი რაციონალური გრამატიკის ნიადაგზე დგას**, ზოგადი გრამატიკის თვალსაზრისით კი ცალკეულ ენათა შესწავლა არ წარმოებს და არც შეიძლება წარმოებდეს.

როდის იქნებოდა შესაძლებელი სემანტიკური დახასიათების მიხედვით მორფოლოგიური თვისება გაგვერკვია, კერძოდ, სემანტიკური კლასიფიკაციის საფუძველზე მეტყველების ნაწილთა ისეთი კლასიფიკაცია მიგვედლო, რომელიც ამა თუ იმ ენის აგებულებას შეეფერება? მხოლოდ **იმ შემთხვევაში, თუ სიტყვის მნიშვნელობა სიტყვის ფორმას** განსაზღვრავდა ანუ, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, **სიტყვის ფუძის მნიშვნელობა სიტყვის აფიქსის ბუნებას გაარკვევდა**; ერთი სიტყვით, თუ მათ შორის სრული პარალელიზმი აღმოჩნდებოდა. მაშინ მივიღებდით ასეთ სურათს: საგნის აღმნიშვნელი სიტყვა იბრუნვის, თვისების აღმნიშვნელი — იცვლება სქესის მიხედვით, პირის მოქმედება-ვითარების აღმნიშვნელი სიტყვა იულვლება...: რადგანაც საგნის, თვისებისა და მოქმედება-ვითარების აღმნიშვნელი სიტყვები ყველა ენაში არის, ყველა ენაში გვექნებოდა არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ზმნა...

ცნობილია, რომ **ასეთი პარალელიზმი არ არსებობს**; ცნობილია, რომ არსებობს ენები, სადაც საგნის აღმნიშვნელი სიტყვა არ იბრუნვის, თვისების აღმნიშვნელი სიტყვა არ იცვლება სქესების მიხედვით, პირის მოქმედება-ვითარების აღმნიშვნელი სიტყვა არ იულვლება და, საერთოდ, სიტყვებს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები არ გააჩნიათ, სხვა-

¹ სიმარტივისთვის ვუწოდებთ ასე; უნდა გვეთქვა: „ლექსიკურ-სემანტიკური“.

დასხვა კონტექსტში სიტყვის ბგერითი შემადგენლობა არ იცვლება (ჩინური და სხვა ენები, რომელთაც დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები არ გააჩნიათ).

ასეთ ენებში შინაარსსა და ფორმას შორის არავითარი პარალელიზმი არ არსებობს. მაგრამ იმ ენებშიც, სადაც ფორმა საერთოდ მიჰყვება შინაარსს, ხშირად სიტყვის **მნიშვნელობა** და სიტყვის **ფორმა ერთმანეთის საწინააღმდეგოდაა მიმართული**, შინაარსისა და ფორმის „ანტაგონიზმი“ იჩენს თავს. აი ორიოდ მაგალითი ჩვენი ენიდან.

1. სიტყვა „ერთი“ **-ებ-** სუფიქსით მრავლობითს არ აწარმოებს (მოწაფეს „ერთები აქვს“ როცა ამბობენ, აქ „ერთს“ თავისებური მნიშვნელობა აქვს: ნიშანი იგულისხმება და არა რიცხვი). ძველებური მრავლობითის **-ნ-** სუფიქსის დართვით „ერთი“ ჩვეულებრივად იხმარება: „ერთნი ამბობენ, ასე ჯობსო, სხვები კი წინააღმდეგს ამტკიცებენ“.

„ერთნი“ მრავლობითი რიცხვია. ამას მოწმობს სუფიქსი **-ნ-**. მაგრამ როგორ შეიძლება „ერთი“ იყოს მრავლობით რიცხვში? „ერთი“ მხოლობითია, მრავლობითში „ერთი“ აღარ არის „ერთი“, არამედ მეტი რაღაც. სიტყვაში „ერთნი“ **ფუძის მნიშვნელობა მხოლობითს გულისხმობს, წინააღმდეგ ამისა სუფიქსი გვეუბნება — „ერთნი“ მრავლობითიაო.** და ყოველგვარი გრამატიკა უყოყმანოდ ადასტურებს: „ერთნი“ მრავლობითიაო. **საკითხს წვევტს აფიქსი და არა ფუძე — იმიტომ, რომ საკითხი მორფოლოგიურ ფაქტს შეეხება.**

2. „დავითმა სახლი აიშენა“: აიშენა სათავისო ქცევაა; **ი-** პრეფიქსი მიუთითებს იმაზე, რომ ობიექტი „სახლი“ სუბიექტისთვისაა განკუთვნილი. „დავითმა ერთი ხელადა ღვინო **დალია**“; „დალია“ სათავისო ქცევა აღარ არის, საარვისოა. განა ცხადი არ არის, რომ, თუ „დავითმა დალია“, დალეული ღვინო „სუბიექტისთვის განკუთვნილი“ აღმოჩნდება. რასაკვირველია, ამაში ეჭვის შეტანა შეუძლებელია, მაგრამ ამაზე ზმნის **ფუძე** მიუთითებს და არა ზმნის **პრეფიქსი (-ი)**; სხვანაირად რომ ვთქვათ, სათავისობა აქ მორფოლოგიური საშუალებებით კი არ არის აღნიშნული, არამედ ლექსიკური საშუალებით; ეს რომ ქცევას აჩენდეს, ზმნა

( ) რუსულში სათავისო ქცევა იქნებოდა, რუსულ ზმნას კი ქცევა არა აქვს. რატომ? იმიტომ, რომ ქცევა **მორფოლოგიური კატეგორიაა** და **სათანადო აფიქსით უნდა იქნეს წარმოდგენილი** და არა ფუძის მნიშვნელობით.

აქაც ფუძისა და აფიქსის კონფლიქტი უყოყმანოდ წყდება აფიქსის სასარგებლოდ: საქმე ეხება მორფოლოგიურ კატეგორიას და იმიტომ.

3. „ერთი შაური მაჩუქეთ!“ იხვეწება მათხოვარი. რა კილოა „მაჩუქეთ“? ირკვევა, რომ ბრძანებითი კილო ყოფილა. გამოდის, რომ მათხოვარი კი

არ იხვეწება, არამედ ბრძანებს... შინაარსი თხოვნას გამოხატავს, ფორმა კი ბრძანებითი კილოსია და გრამატიკული კვალიფიკაცია ამას აღნიშნავს (განმარტებით: „ბრძანებითი ამ შემთხვევაში თხოვნას გამოხატავს!“) და ეს ხდება იმიტომ, რომ საკითხი მორფოლოგიურია.

4. ყველაზე მარტივი მაგალითი: ხარი — მამალია, ფური — დედალი; ვაჟი — მამრობითი სქესის არსებაა, ქალი — მდედრობითისა: ამ სიტყვების შინაარსი ამას ეჭვს გარეშე ხდის. მაგრამ ამჟამად არავინ ამბობს: ქართულში ვაჟი — მამრობითი სქესის არსებითი სახელია, ქალი — მდედრობითისაო. პირიქით ვამბობთ: **სქესი ქართულ სახელს არა აქვსო**. ეს იმიტომ, რომ სქესის აღმნიშვნელი მორფოლოგიური ნიშანი ქართულში სახელებს არ მოეპოვება. **რეალური სქესის არსებობა გრამატიკული სქესის არსებობას არ განსაზღვრავს**. მორფოლოგიური დახასიათება სემანტიკურს არ მიჰყვება. **საკითხს აქაც მორფოლოგიური ნიშნის უქონლობა წყვეტს**.

ასევე უდაოა, რომ მეტყველების ნაწილი მორფოლოგიური ცნებაა, და ამ ცნების შინაარსს მორფოლოგიური ნიშნები უნდა შეადგენდეს. **ყოველ ენაში ცალკე გაირკვევა, რამდენი და რა მეტყველების ნაწილი მოეპოვება მას**.

„რამდენია, საერთოდ მეტყველების ნაწილი?“ ეს ისევე არ შეიძლება ვიკითხოთ, როგორც არ შეიძლება ვარკვიოთ: **რამდენია საერთო ბგერა**. ერთ ენაში შეიძლება 33 ბგერა იყოს, მეორეში — 47 და მესამეში — 55. ბგერათა რაოდენობა კონკრეტულ ენაში უნდა ვარკვიოთ. ასევე — მეტყველების ნაწილთა რაოდენობა.

მორფოლოგიური თვალსაზრისით ქართულში, მაგალითად, ყველა სიტყვა სამ ძირითად ჯგუფს მოგვცემს: I. ნაწილაკები, II. უცვლელი ანუ უაფიქსო სიტყვები და III. ცვალებადი ანუ აფიქსებიანი სიტყვები ორი ქვეჯგუფით: სახელით და ზმნით. სახელისათვის ბრუნვის აფიქსებია ნიშანდობლივი, ზმნისათვის — პირის აფიქსები.

იქ, სადაც სემანტიკა ცალკე არ შეისწავლება (საშუალო სკოლაში, მაგალითად) შესაძლებელია და მიზანშეწონილიც — პრაქტიკული მოსაზრებით — მორფოლოგიურ კლასიფიკაციას დაუკავშირდეს სემანტიკური კლასიფიკაცია ამგვარად:

I. **ცვალებადი ანუ აფიქსებიანი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები**:
 1. სახელი და 2. ზმნა. სახელი იყოფა: ა. არსებით სახელად (კითხვები: ვინ? რა?); ბ. ზედსართავ სახელად (კითხვები: როგორი? რანაირი? როდინდელი? სადაური?...); გ. რიცხვით სახელად (კითხვები: რამდენი? მერამდენი?) და დ. ნაცვალსახელად. სახელის ოთხივე ქვეჯგუფი **სემანტიკური ოდენობაა და არა მორფოლოგიური**.

II. **უცვლელი სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე სიტყვები:**

ა) ზმნისართი, ბ) კავშირი და გ) შორისდებულ¹.

III. **ნაწილაკები:** თანდებულები და სხვა ნაწილაკები.

ზმნისართი, კავშირი, თანდებული — მორფოლოგიური ცნებები არ არის: სინტაქსური და სტილისტიკური ცნებებია. შორისდებული — სემანტიკური ოდენობაა.

დასასრულ ერთი შენიშვნა: ყველაფერი, რაც მეტყველების ნაწილთა შესახებ ითქვა, ემყარება იმ ძირითად დებულებას, რომ მეტყველების ნაწილები სიტყვათა **კლასიფიკაციის შედეგად** მიღებულ ოდენობას წარმოადგენენ.

მეტყველების ნაწილების ჩამოყალიბებას ზოგიერთი ავტორი ცდილობს სხვა გზითაც; მაგრამ ეს ახალი გზა (მაგალითად, ა. პეშკოვსკისა)² არ არის იმდენად გარკვეული სახით მოცემული, რომ სპეციალური განხილვის საგანი გახდეს.

§ 102. ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები. სახელისა და ზმნის კატეგორიები. სახელი და ზმნა ფორმაცვალებადი მეტყველების ნაწილებია; მათი ცვლა გარკვეულ **მორფოლოგიურ კატეგორიებს** იძლევა. მორფოლოგიურ კატეგორიას ქმნის **აფიქსით** გადმოცემული **მნიშვნელობა**.

მორფოლოგიური კატეგორიებია: **ბრუნვა** და **რიცხვი** — სახელისათვის; **ბირი, რიცხვი, დრო, კილო, გვარი...** — ზმნისათვის; სქესი — როგორც სახელისა, ისე ზმნისათვის. ზმნას შეიძლება სხვა კატეგორიებიც მოეპოვებოდეს, მაგალითად, ქცევა ქართველურს ენებში.

ესა თუ ის კატეგორია ხშირად თავისებურ სახეს იღებს ამა თუ იმ ენაში. ჩვენ აქ მხოლოდ ძირითადი კატეგორიების ტიპობრივი შემთხვევების ანალიზით დავკმაყოფილდებით, რამდენადაც ეს სათანადო ცნების ანალიზისათვის არის საჭირო.

§ 103. ბრუნვა. ბრუნვა აღნიშნავს **დამოკიდებულებას** ან **სახელისა სახელთან** (ზუსტად რომ ვთქვათ, ერთი სახელით აღნიშნული საგნის დამოკიდებულებას მეორე სახელით აღნიშნულ საგანთან) ანდა **სახელისას ზმნასთან**: ამხანაგის წიგნი; მეზობლის სახლი; მზის სხივები... ქარი ქრის... მზე ანათებს... ძალლი ყევს, ქარავანი მიდის... ყაყაჩოსა სიწითლითა ყანა დაუმშვენებია... ყმაწვილსა კარგი სწავლითა სახლი გაუხარებია³.

¹ თუ შორისდებული, საერთოდ, მეტყველების ნაწილად იქნებოდა მიჩნეული.

² იხ. მისი წიგნი "

" III გამოცემა, 1928 წ.,

წინასიტყვაობა.

³ ამ დამოკიდებულების ანალიზი იხ. თ. V, § 111 და შემდ.

ქართულში სახელს ექვსი ბრუნვა აქვს: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, მიმართულებითი ანუ გარდაქცევითი (ვითარებითი), ნათესაობითი და მოქმედებითი.

თუ წოდებითსაც ბრუნვად მივიჩნევთ, შვიდი ბრუნვა გვექნება; მაგრამ წოდებითი **არასოდეს არ აღნიშნავს დამოკიდებულებას ზმნასთან**; სახელთანაც მას მხოლოდ შეთანხმება აკავშირებს (და არა მართვა): „მეგობრებო, წინ, წინ გასწით!“ ზმნა ამგვარს გამოთქმებში მეორე პირის სახელს უკავშირდება („თქვენ გასწით!“), „მეგობრებო“ სიტყვა კი მიმართვას გამოხატავს და წინადადებაში განმხოლოებული დგას; ნაწერში ის ყოველთვის გამოყოფილია სასვენი ნიშნებით („მეგობრებო, წინ გასწით! წინ, მეგობრებო, გასწით! წინ გასწით, მეგობრებო!“). ამგვარ სიტყვას შეიძლება დაერთოს მსაზღვრელი („ძვირფასო მეგობრებო, წინ გასწით!“ „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!“), მაგრამ ასეთ შემთხვევაშიც ეს სიტყვა ვერ უკავშირდება ზმნას, თავის მსაზღვრელებთან ერთად იგი განმხოლოებული რჩება. ამიტომ ამგვარი სიტყვები (მეგობრებო, პროლეტარებო!) ბრუნვას არ წარმოადგენს: ეს **მიმართვის** სიტყვებია; მათი ფორმა **მიმართვის** ფორმაა.

რუსულშიაც ექვსი ბრუნვაა: სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, ბრალდებითი, მოქმედებითი და ადგილობითი (წინდებულიანი) ბრუნვა. ქართულთან საერთოა: სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, მოქმედებითი; გვაკლია ქართული მიმართულებითი (ანუ ვნებითი) და მოთხრობითი; ქართულთან შედარებით მეტია ბრალდებითი და წინდებულიანი ბრუნვა. შ დ რ.:

სახელობითი	ამხანაგ-ი		
მოთხრობითი	ამხანაგმ-ა	[	არ არის]
მიცემითი	ამხანაგ-ს(ა)		-
მიმართულებითი	ამხანაგ-ად(ა)	[	არ არის]
ნათესაობითი	ამხანაგ-ის(ა)		-
მოქმედებითი	ამხანაგ-ით(ა)		-
[ბრალდებითი	არ არის]		-
[ადგილობითი	არ არის]		-

ბრალდებითი ბრუნვა უდურის გარდა არც ერთს იბერიულ-კავკასიურ ენაში არა გვაქვს. მოთხრობითი ბრუნვა (თუ მისი შესაბამისი ბრუნვები) მოიპოვება ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენაში, სადაც კი ბრუნვა გვაქვს, მაგრამ ეს ბრუნვა არ გააჩნია არც ერთს ევროპულს ენას, არც ძველს, არც ახალს. არა აქვთ ეს ბრუნვა არც სემიტურ ენებს, არც უნგრულ-ფინურ ენებს, არც ალათაურ ენებს (მოთხრობითის ადგილი ამ ენებში ყველგან

სახელობითს უჭირავს). ბრალდებითი ბრუნვის უქონლობა იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის ისევე დამახასიათებელია, როგორც მოთხრობითი ბრუნვის მქონეობა.

ისეთი ბრუნვები, როგორცაა ქართული მიმართულებითი ანდა რუსული ადგილობითი ბრუნვა, არ არის ძირითადი ბრუნვა, რომელსაც უნდა მოველოდეთ ენაში, თუ მას ბრუნება აქვს.

სამაგიეროდ **სახელობითი, ნათესაობითი და მიცემითი ძირითადი ბრუნვებია**: ყველაზე უფრო ხშირად ეს ბრუნვები მეორდება სხვადასხვა ენის ბრუნებაში.

ტერმინები: სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, ბრალდებითი, მოქმედებითი, მოთხრობითი და სხვ. პირობითი ხასიათისაა; ნათესაობითს ბრუნვაში დასმული სახელი ჩვეულებრივად არავითარ ნათესაობას არ გამოხატავს (ხის სახლი, ვერცხლის საათი, უნივერსიტეტის შენობა...). მიცემითში დასმული სახელი იმასაც აღნიშნავს, ვისაც მისცეს რაღაც (დავითს მისცეს წიგნი...) და იმასაც, ვისაც რაღაც წაართვეს (დავითს წაართვეს წიგნი...)...

ბრუნვათა ეს პირობითი სახელები თამამად შეიძლება მარტივი სახელებით შეგვეცვალო და გვეხმარა: პირველი ბრუნვა, მეორე ბრუნვა, მესამე ბრუნვა და სხვ. ისევე, როგორც ხმარობენ: პირველი ბრუნვა, პირველი უღვლილება და სხვ. ამგვარი. ძველ ინდურს გრამატიკაში, რომელიც ჩვენს წელთაღრიცხვამდის ხუთი საუკუნით ადრე დამთავრებულ სისტემას წარმოადგენდა და ერთი უძველესი გრამატიკათაგანია კაცობრიობის ისტორიაში, ბრუნვებს სახელები არ ერქვა, მათ რიცხვითი სახელებით აღნიშნავდნენ, — ასეთი თანმიმდევრობით: 1 — სახელობითი; 2 — ბრალდებითი; 3 — მოქმედებითი; 4 — მიცემითი; 5 — დაშორებითი (აბლატივი); 6 — ნათესაობითი; 7 — ადგილობითი (ლოკატივი).

ტერმინები: **ნათესაობითი, მიცემითი და ბრალდებითი** ბერძნული ენის შესწავლისას გამოიყენება; სტოელთა ფილოსოფიურმა სკოლამ დაამკვიდრა როგორც ეს ტერმინები, ისე ტერმინი ბრუნების აღსანიშნავად, რომელიც ყველა ევროპულ ენებში იხმარება.

პირველი ბრუნვის სახელი „სახელობითი“ (**nominativus**) რომელიც გრამატიკოსებიდან მომდინარეობს. ბერძნულ გრამატიკაში მის ნაცვლად იხმარებოდა „ორთე“ — „წრფელობითი“¹, ე. ი. პირდაპირი.

ნათესაობითი (**genitivus**), ბერძნული „გენიკე“-ს არასწორ თარგმანს წარმოადგენს ჯერ ლათინურში და ამ უკანასკნელიდან მერე

¹ ანტონ კათალიკოსი თავის ქართულ გრამატიკაში სახელობითის ნაცვლად ხმარობს „წრფელობითს“. სახელობითი ქართულს გრამატიკებში პლ. იოსელიანის გრამატიკიდან (1840 წ.) შემოდის.

სხვა ენებშიც; „გენიკე“ ნიშნავს „გვარეობითს“ და არა ნათესაობითს; სათანადო ბრუნვის მნიშვნელობას ზოგჯერ ეს ბერძნული ტერმინი უფრო უდგება (ხის სახლი, ვერცხლის საათი...).

მიცემითი (, *dativus*) ბერძნული „დოტიკე“-ს სწორი თარგმანია.

ბრალდებითი (, *accusativus*) ბერძნულ „აქტიკე“-ს უმართებულო თარგმანს წარმოადგენს: „აქტიკე“ ნიშნავს „მიზეზობითს“, რითიმე „შეპირობებულს“; ბრალდება აქ არაფერს შუაშია¹.

ასეა თუ ისე, ძირითად ბრუნვათა სახელები ბერძნული ტერმინების სწორს თუ შემცდარ თარგმანს იძლევა. ეს ტერმინები ჯერ ლათინურად თარგმნეს, ლათინურიდან ყველა ევროპულ ენებში გადავიდა ან უცვლელად ანდა თარგმნის გზით.

ბერძნული ტერმინების შინაარსი ცხადყოფს, როგორადაც წარმოედგინათ სახელის ბრუნება: პირველი ბრუნვა არის „პირდაპირი“, „სწორი“ (წრფელობითი, „ორთე“); აქ სახელი „ჩვენ წინ დგას პირდაპირ“. სხვა ბრუნვები არის „არაპირდაპირი“ (ბერძ. *plagiai*, ლათ. *obliqui*, რუს.

). თვით ბრუნება არის პირდაპირი მდგომარეობიდან გადახრა: , *declinatio* — „დახრა“²; ამის შესაბამისად ბრუნვას ეწოდება „ვარდნა“: , ბერძ. *ptosis*, ლათ. *casus*.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში „ბრუნება“-ტერმინის პარალელურად „კანკლედობაც“ იხმარებოდა. ამით ცდილობდნენ თავიდან აეცილებინათ „ბრუნვისა“ და „ბრუნების“ აღრევა. „კანკლედობა“ იმავე ძირისა ჩანს, რომელიც ახლა „კლაკნა“ სიტყვაში გვაქვს.

ყველა ბრუნვა ერთი და იმავე ხნოვანობისა არ არის; ქართულში, მაგალითად, ყველაზე ძველი ფორმაციისა არის მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვა; შემდეგ მოდის მოქმედებითი და მიმართულებითი; მათზე ახალია მოთხრობითი და ყველაზე ახალი — სახელობითი; სახელობითისა და მოთხრობითის ჩამოყალიბებამდის მათს როლს სახელის ფუძე ასრულებდა.

§ 104. რიცხვი. რიცხვი სახელსაც აქვს და ზმნასაც. ამჟამად განასხვავებენ **მხოლოობითსა** და **მრავლობითს** რიცხვს: მხოლოობითი — ერთზე მიუთითებს, მრავლობითი — ბევრზე, ყოველ შემთხვევაში აქ ერთზე მეტი იგულისხმება. სადაც „მრავალზე“ მითითება გვაქვს, ყველგან მრავლობითი რიცხვი არ არის. „ბევრი საქმე მაქვსო“, რომ ვამბობთ, ერთზე მეტი საქმე იგულისხმება, მაგრამ „საქმე“ აქ მხოლოობითია, „ბევრიც“

¹ ფიქრობენ, რომ სტოელები წოდებითსაც ბრუნვად თვლიდნენ: „კლექიკე“ იხმარებოდა ამისათვის.

² ქართული „ბრუნება“, „ბრუნვა“ სომხური გზითაა შემოსული: „პოლოვუმნ“-ის თარგმანს წარმოადგენს.

მხოლოდობითშია (შდრ. მრავლ. „ბევრნი არიან“), სიმრავლეს ორივე სიტყვა ერთად აღნიშნავს; ასევე გამოთქმაში „ათი წიგნი ვიყიდე“ — „წიგნი“ მხოლოდობითშია, სიმრავლეს ორი სიტყვა გამოხატავს; მაგრამ, როცა ვამბობთ, — „საქმეები მაქვს“ — აქ სიმრავლე ერთ სიტყვაშია **-ებ-** სუფიქსის საშუალებით გადმოცემული. ამგვარად, მრავლობითი რიცხვია არა ყოველი შემთხვევა, სადაც მრავალ საგანზე მითითება გვაქვს, არამედ მხოლოდ ისეთი შემთხვევა, როდესაც **სიმრავლე აფიქსით არის გადმოცემული**, — სხვაგვარად რომა ვთქვათ, როდესაც **სიმრავლე მორფოლოგიური საშუალებით** არის გამოხატული (და არა ლექსიკურად — შესიტყვების გამოყენებით).

ქართულსა, სომხურსა, რუსულსა და სხვ. ამგვარ ენებში მხოლოდობითს რიცხვს მრავლობითი უპირისპირდება.

ძველად ზოგს ენაში **ორობითი** რიცხვიც (*dualis*) მოიპოვებოდა:

ძვ. ბერძ.: ჰო ანთროპოს — „ადამიანი“ — მხოლოდობითია
ჰოე ანთროპოე — „ადამიანები“ — მრავლობითია
ტო ანთროპო — „ორი ადამიანი“ — ორობითს
რიცხვს წარმოადგენს.

ძვ. ინდური: ნადრ — „მდინარე“ — მხოლოდობითია, ნადმაჰ — „მდინარეები“ — მრავლობითი, ნადმაუ — „ორი მდინარე“ — ორობითი რიცხვის სახელობითია.

ვარაუდობენ, რომ ეს ორობითი რიცხვი წყვილად არსებული საგნების აღნიშვნამ წარმოშვაო: ორი თვალი, ორი ყური, ორი ხელი, ორი ფეხი... ამისათვის თითქოს საკმაო მასალას იძლევა; მაგრამ იქ, სადაც ორობითი რიცხვი იხმარება, ის იხმარება ყოველი ორი საგნის აღსანიშნავად და არა მხოლოდ წყვილ-წყვილად არსებული საგნებისათვის.

გარდა ამისა, ზოგ ენას შერჩენილი აქვს „სამობითი რიცხვიც“ (*trialis*); ბუნებრივი სამეულები ამგვარი რიცხვის გაჩენის დასასაბუთებლად ძნელი საპოვნელია. ამიტომ საფუძვლიანად უნდა მივიჩნიოთ იმ მკვლევართა აზრი, რომელნიც ფიქრობენ, რომ „**ორობითი**“ და „**სამობითი**“ **რიცხვი გარდამავალი საფეხურია ერთიდან მრავლისაკენ**: ერთიდან სიმრავლეზე ერთბაში გადასვლა განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ადამიანის აზროვნებისათვის ძნელზე ძნელი საქმე იყო; ამ გადასვლას აადვილებდნენ ეს შუა საფეხურის რიცხვები.

რიცხვის განყენებული შინაარსი რომ კონკრეტული შინაარსის საფუძველზეა წარმოშობილი, ამას რიცხვით სახელთა ანალიზიც მოწმობს: ქართულშიც, რუსულშიც, გერმანულშიც... ათიდან მოყოლებული ოცამდის ყოველი რიცხვი გამოიყენება ათისთვის ერთის, ორის, სამის, ოთხის, ხუთის... და სხვ. მიმართებით. ამ ენებში რიცხვებს ათამდის დამოუკიდებელი

სახელები აქვს: სამი, ოთხი, ხუთი, ექვსი... მაგრამ ზოგ ენაში (მაგ., ტასმანიურში, — ავსტრალიაში) ასეთი სახელი მხოლოდ ერთისა, ორისა და სამისათვის არსებობს: ოთხი წარმოდგენილია, როგორც სამი პლუს ერთი; ხუთი, როგორც სამი პლუს ერთი და კიდევ ერთი...

აქ აღძრული საკითხის თვალსაზრისით საგულისხმოა პირველი პირის სახელის მრავლობითი: მე — ჩვენ; „ჩვენ“ მოლაპარაკის გარდა შეიძლება შეიცავდეს იმას ან იმათ, ვისაც ელაპარაკებიან: ჩვენ ვმუშაობთ, ისინი არაფერს აკეთებენ: ჩვენ = მე და შენ (II თქვენ); მაგრამ „ჩვენ“ შეიძლება ნიშნავდეს: „მე და ის (II ისინი)“: „ჩვენ ვმუშაობთ, თქვენ არაფერს აკეთებთ“. ასე, რომ „ჩვენ“ სახელში ერთ შემთხვევაში შედის მეორე პირი, რომელსაც მიმართავენ, მეორე შემთხვევაში, მეორე პირი გამორიცხულია, „ჩვენ“-ში პირველის გარდა მესამე პირი იგულისხმება. ქართული „ჩვენ“, რუსული , გერმ. wir, ფრანგ. nous — ამჟამად არ ასხვავებს პირველი პირის ამ ორნაირ მრავლობითს.

მაგრამ ზოგს ენაში „ჩვენ“ ორნაირი სახითა გვაქვს; ასე, მაგალითად, ხუნძურში გვაქვს: **ნიე** — ჩვენ (მე და ის ანდა ისინი) და **ნითლ** — ჩვენ (მე და შენ ანდა თქვენ).

თუ „ჩვენ“ შეიცავს მეორე პირს, მას ეწოდება **ინკლუზივი** (ლათინ. „ჩარიცხვითი“); თუ მეორე პირს გამორიცხავს, **ექსკლუზივს** ეტყვიან („ექსკლუზივი“ — „გამორიცხვითი“).

ხუნძური „ნიე“ — ექსკლუზიურია, „ნითლ“ — ინკლუზიური.

სვანური განასხვავებს ზმნის მრავლობითის პირველ პირში ინკლუზიურს და ექსკლუზიურ ფორმებს. ნაჲ ლპრიდ — ჩვენ (მე და შენ) ვართ — ინკლუზიური ფორმაა. ნაჲ ხუპრიდ — ჩვენ (მე და ის) ვართ — ექსკლუზიური ფორმაა.

ინკლუზიური და ექსკლუზიური მრავლობითის არსებობა კვლავ იმ დებულებას ასაბუთებს, რომ მხოლოდ ერთიდან მრავლობითზე გადასვლა გაშუამავლებული იყო კონკრეტული სახის მრავლობითებით; ამ კონკრეტიზაციისაგან თავისუფალი მრავლობითი განვითარების შემდგომი საფეხურია¹.

§ 105. პირი. პირი ზმნას აქვს. პირი სამია: ის პირი, რომელიც ლაპარაკობს — **პირველი** პირია (ვცხოვრობ, ვშრომობ — მე); ის პირი, რომელსაც ელაპარაკებიან — **მეორე** პირია (ცხოვრობ, შრომობ — შენ); ის პირი, რომლის შესახებაც ლაპარაკობენ — **მესამე** პირია (ცხოვრობს,

¹ ეს არ ნიშნავს, რომ ყველგან ინკლუზივ-ექსკლუზივის გარჩევა ძველ, თავდაპირველ, მოვლენად შეიძლება დავსახოთ (სვანურში ზმნის ფორმა რომ განასხვავებს ინკლუზივ-ექსკლუზივს, ეს მეორეული ჩანს).

ლაპარაკობს — ის). სამივე პირი მრავლობითშიც გვექნება (ვცხოვრობთ ჩვენ, ცხოვრობთ თქვენ, ცხოვრობენ ისინი), გვექნება ორობითს რიცხვშიც, თუ კი ასეთი რიცხვი ენაში არსებობს (ორობითს რიცხვს ორი ფორმა აქვს სამივე პირისათვის).

ჩვეულებრივად ზმნაში აღინიშნება იმ სახელის პირი, რომელიც ზმნით გადმოცემული მოქმედების წყაროდ არის მიჩნეული; ესაა მოქმედი სახელი ანუ **სუბიექტი**; ზმნაში ჩვეულებრივად მხოლოდ სუბიექტის პირი აღინიშნება, მაგრამ ზოგ ენაში (მაგ., ქართულში, სვანურში...) ზმნაში შეიძლება იყოს აღნიშნული ის პირიც, რომელსაც სუბიექტის მოქმედება ეხება, ე. ი. შეიძლება იყოს აღნიშნული **ობიექტის** პირიც. ასეთი ზმნის ყოველს ფორმაში ორი პირი იქნება წარმოდგენილი, სუბიექტის პირი და ობიექტის პირი.

მხოლოდ სუბიექტის პირია წარმოდგენილი ქართულ ზმნებში: ვცხოვრობ, ვშრომობ, ვიზრდები... ამგვარი ზმნები **ერთპირიანი** ზმნებია. სუბიექტისა და ობიექტის პირია მოცემული ქართულს ზმნებში: ვაქებ (მე მას), მაქებს (ის მე), გახსენებს (ის შენ), მგზავნის (ის მე)... ასეთი ზმნები **ორპირიანებია**. რუსულში, გერმანულში, ლათინურში, ბერძნულში, სომხურში, თურქულში, — ყველა ზმნა ერთპირიანია. აფხაზურში ზმნა შეიძლება იყოს ერთპირიანიც, ორპირიანიც და სამპირიანიც.

სამპირიან ზმნაში აღნიშნულია სუბიექტის პირი და ორი ობიექტის პირი: ობიექტის პირი შეიძლება იყოს ერთი ან ორი, სუბიექტისა კი — მხოლოდ ერთი იქნება.

ზმნაში შეიძლება იქნეს ნაჩვენები არა პირი, რომელსაც განეკუთვნება მოქმედება, არამედ **კლას-კატეგორია** („სქესი“, — იხ. ქვემოთ), რომელსაც ესა თუ ის სახელი ეკუთვნის; ასე, მაგალითად, ზუნძურს ენაში პირის მიხედვით ზმნა არ იცვლება: ყველა პირში ზმნა ერთნაირია, თუ კი სახელის კლასი უცვლელია; პირიქით, ერთი და იმავე პირისათვის სხვადასხვა ფორმა აქვს ზმნას, თუ სახელის კლასი სხვადასხვაა:

დუნ ვაჭუნა — მოვდივარ მე, მამაკაცი (I კლასი)

დუნ ძაჭუნა — მოვდივარ მე, ქალი (II კლასი)

დუნ ბაჭუნა — მოვდივარ მე, ბავშვი (III კლასი)

პირველი პირი დუნ („მე“) რომ შევცვალოთ „მუნ“-ით („შენ“), ზმნა არ შეიცვლება, იგივე „ვაჭუნა, ძაჭუნა, ბაჭუნა მუნ“ გვექნება: „მოდინხარ შენ — მამაკაცი, ქალი, ბავშვი“... აგეთივე ვითარება გვაქვს დაღესტნის რიგ ენებში.

ერთპირიანი ზმნა ქართულში ყოველთვის სუბიექტურია: ერთი პირი ზმნისა სუბიექტის პირია, უდვლილება სუბიექტურია.

ხუნძურ გარდამავალ ზმნაში ყოველთვის ერთი სახელი ჩანს, ე. ი. ყველა ზმნა „ერთპირიანია“, უკეთ რომ ვთქვათ, „ერთკლასოვანი“.

ეს ერთი კლასი **გარდაუვალ** ზმნაში **სუბიექტისაა, გარდამავალში — ობიექტისა**. უღვლილება მხოლოდ სუბიექტურია (ვუგო „არის“, ვაჭუნა „მოღის“ ადამიანი, მამაკაცი) ანდა მხოლოდ ობიექტურია (ვეცულა ვაც დოს „აქებს ძმას ის“). სუბიექტის კლასი გარდამავალ ზმნაში აქ არა ჩანს.

§ 106. დრო. განყენებულად თუ ავიღებთ, დრო სამია: აწმყო, ნა-მყო, მყოფადი. დროსათვის ნიშანდობლივია შეფარდება მოქმედებას შორის და მოქმედების აღნიშნვას შორის: თუ მოქმედება და მის შესახებ ლაპარაკი **ერთსა და იმავე დროს** ხდება, **აწმყო** გვექნება: აკეთებს, აშენებს, შრომობს... „გზნავ, ვთესავ, ვებრძვი მიწასა“... თუ **მოქმედება წინ უსწრებს** მის შესახებ ლაპარაკს, **ნამყოს** მივიღებთ: აკეთებდა, აშენებდა, შრომობდა... აკეთა, აშენა, იშრომა... თუ მოქმედებას **წინ უსწრებს** მის შესახებ **ლაპარაკი**, მყოფადს მივიღებთ: გააკეთებს, აა-შენებს, იშრომებს...

ეს სამი დრო განყენებულადაა აღებული მოქმედებისა და მისი აღმნიშვნელი სიტყვის შეფარდების ნიადაგზე. ამა თუ იმ ენაში ამ სამი დროის კონკრეტიზაციამ შეიძლება მოგვცეს უღვლილების გაცილებით მეტი ნაკვთები; მაგალითად, ახალ ქართულში გვაქვს ერთი აწმყო, ერთი მყოფადი და ოთხი ნამყო: ნამყო უსრული ანუ უწყვეტი: აკეთებდა, აშენებდა, შრომობდა...; ნამყო ძირითადი ანუ ნამყო წყვეტილი (აორისტი): აკეთა, აშენა, იშრომა...; თურმეობითი პირველი: უკეთებია, უშენებია, უშრომებია...; თურმეობითი მეორე: ეკეთებინა, ეშენებინა, ეშრომებინა...

გერმანულში სამი ნამყო დროა, ფრანგულში — ოთხი ნამყო, ლათინურშიცა და ძველს ბერძნულშიც — ოთხი ნამყო იყო... იმავე გერმანულსა და ფრანგულში ორი მყოფადია, ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში ათიოდე აღწერითი ფორმა აქვს ნამყო დროს. აწმყოც კი შეიძლება იყოს ერთზე მეტი; ასეა, მაგალითად, ევროპის ენათაგან ინგლისურში, იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან, მაგალითად, ხუნძურში; აქ გარჩეულია უბრალო აწმყოსაგან აწმყო ჩვეულებრივი: დუნ როყოუ **ვუგო** — მე შინ **ვარ**... დუნ როყოუ **ვუკუნა** — მე შინ **ვარ ხოლმე**...

დრო აქვს ზმნას, აგრეთვე **ნაზმნარ სახელს, მიმღობას**: მკეთებელი (=ვინც აკეთებს), გაკეთებული (=რაც გაკეთდა, გააკეთეს), გასაკეთებელი (=რაც უნდა გაკეთდეს, გააკეთონ...).

როგორც ზმნაში, ისე ნაზმნარ სახელებში (მიმღობებში) დრო აფიქსებულია გამოხატული (აკეთებ-დ-ა... აკეთ-ა აკეთ-ე-ა... უ-კეთებ-ი-ა... ე-კეთებ-ინ-ა...).

შეიძლება დრო აღნიშნოს ცალკე სიტყვამ: გუშინ... შარშან... ძველად... წარსულში... წინათ — ნამყო დროზე მიუთითებს, მაგრამ ეს არ არის დრო გრამატიკული გაგებით, დროს აქ გადმოგვცემს **მთელი სიტყვა** და არა მორფოლოგიური საშუალება. ეგევე ითქმის ისეთი სიტყვების შესახებ, როგორიცაა: ახლა... ამჟამად... დღეს... ხვალ... ზევ... გაისად... მომავალში — დროის მიხედვით ეს სიტყვები არ იცვლება: **დრო მორფოლოგიური** (აფიქსით გამოხატული) და „**დრო არამორფოლოგიური**“ (ლექსიკური საშუალებით გადმოცემული) ისევე უნდა განვასხვავოთ, როგორც მრავლობითი რიცხვი, რიცხვითი სახელით აღნიშნული („ასი კაცი“), და მრავლობითი რიცხვი, მორფოლოგიური ნიშნით წარმოდგენილი („კაცები“) (იხ. ზემოთ § 103).

დროის კატეგორია ზმნას იმთავითვე არ მოეპოვებოდა: ზმნის უღვლილება მიუთითებდა არა იმაზე, თუ **როდის** მიმდინარეობს მოქმედება, არამედ იმაზე, თუ რა **სახისა** იყო ეს მოქმედება, როგორ წარმოებდა იგი: ერთბაშად თუ განგრძობით, ერთხელ ჰქონდა ადგილი მას თუ მრავალჯერის განმეორდა...

სახეობა მოქმედებისა ანუ **ასპექტი** წინ უსწრებდა დროის კატეგორიის ჩამოყალიბებას ზმნის უღვლილებაში. ამას მოწმობს რუსული ენის ისტორია, ეგევე დასტურდება იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიით.

ახლაც ზმნის უღვლილებაში წმინდა კატეგორია დროისა შედარებით იშვიათია: ასპექტის ელემენტებიც ერთვის დროის აღნიშვნას, „იცის“, „უწყის“ თითქოს აწყყა; ნამდვილად კი აქ არაა გამქრალი განგრძობითი ასპექტი: „იცის“ = „მცოდნეა“. აწყყოს, საერთოდ, არ ეუცხოვება იმის აღნიშვნა, რაც **ჩვეულებრივ ხდება**. უდრ. „ავგრ წყალში ბატი ცურავს“ და „ბატი წყალში კარგად ცურავს“ (ცურავს საერთოდ).

§ 107. კილო. კილოს კატეგორიას საფუძვლად უდევს დამოკიდებულება მოლაპარაკისა ზმნის მნიშვნელობისადმი. შესაძლებელია მოლაპარაკეს ზმნით აღნიშნული პროცესი **ფაქტად** მიაჩნდეს; მაშინ საქმე გვექნება თხრობით კილოსთან: აკეთებს, აკეთებდა; გააკეთა, გაუკეთებია...

შესაძლებელია, პროცესი ფაქტს არ წარმოადგენდეს, მაგრამ **სავალდებულო** იყოს შესასრულებლად; ეს იქნება დამახასიათებელი ბრძანებითი კილოსათვის: გააკეთე! გააკეთეთ!

ბრძანებითი კილო შეიძლება იყოს უარყოფითი ანუ დაშლითი ხასიათისა: ნუ აკეთებ! არ აკეთო!

ბრძანებითი კილოს ფორმით შეიძლება გადმოიცეს მოწოდებაც: წავიდეთ! გავაკეთოთ!.. თხოვნა-მუდარა: გაიკითხეთ! ერთი შაური

მაჩუქეთ! „დამითმე შვილი! არ დამალონო, არ დამიღუპო ოჯახი ძველი!... ოღონდ ზაქარა შინ დაითხოვე... და მერე თუნდა ჩიტის რძე მთხოვე!“ (ილია. „კაკო ყაჩაღი“).

ბრძანებით კილოში სუბიექტს **მოქმედების შესრულება ევალება, ნატვრით** კილოში ეს მოქმედება **სასურველად** არის ცნობილი (ნეტავ კი, გააკეთოს... ოღონდ კი გააკეთებდეს...), პირობითი — რაღაც პირობაზე დამოკიდებული ჩანს (რომ გვეთქვა, გააკეთებდა... დახატავდა, მოიტანდა...).

ქართულში მხოლოდ თხრობითი კილოა ფორმებით მდიდარი: აწმყო, მყოფადი, ნამყო უსრული, ნამყო ძირითადი (აორისტი). თურმეობითი პირველი და მეორე — თხრობითი კილოს დროებია.

პირობითისა და ნატვრითი კილოსათვის გვაქვს კავშირებითი პირველი, მეორე და მესამე, აგრეთვე ნამყოფადარი ნამყო (დაწერდა, გააკეთებდა, მოიტანდა, ნახავდა...).

ძველს ქართულში კავშირებითიც არსებითად თხრობითი კილოს დროს წარმოადგენდა (მყოფადის შინაარსს გადმოგვცემდა), ასე, რომ კავშირებითის ქცევა კილოდ მეორეული მოვლენაა.

ბრძანებითს კილოს საკუთარი ფორმები ქართულში სულ არ გააჩნია: **ყველა** მისი **სახეობა ნახესხება** ნამყო ძირითადისა, აწმყო-მყოფადისა და კავშირებითი მეორისაგან. სხვა ენებში თხრობითის გარდა სხვა კილოებიც (მაგალითად, ნატვრითი, პირობითი)... კარგად არის განვითარებული, მდიდარი არის ფორმებით; ასეა, მაგალითად, ფრანგულში, ძვ. ბერძნულში, იბერიულ-კავკასიური ენებიდან — ხუნძურში... ეს კია, რომ ამ ენებშიც თხრობითი კილო მაინც უფრო მდიდარია ნაკვებით.

§ 108. გვარი. ჩვეულებრივად განასხვავებენ **სამ გვარს**; ეს გვარებია: **მოქმედებითი, ვნებითი** და **საშუალო**. მოქმედებითი გვარიცა და ვნებითიც გულისხმობს მოქმედის, სუბიექტის გარდა ობიექტსაც:

— : მოქმედებითი გვარისაა;

— ვნებითი გვარისა. პირველ შემთხვევაში **ზმნისეული** პროცესის განხილვისას ამოსავალია **სუბიექტი**, მეორე შემთხვევაში — **ობიექტი**; იცვლება განხილვის თვალსაზრისი, პროცესის რეალური შინაარსი კი ერთი და იგივეა; საკანონმდებლო ორგანო **ამუშავებს** კანონს — კანონი **მუშავდება** საკანონმდებლო ორგანოს მიერ — ერთმანეთს უპირდაპირდება მოქმედებითი (ამუშავებს) და ვნებითი (მუშავდება)¹;

¹ ქართულში ვნებითი, ჩვეულებრივად, ისეთ მოქმედებას აღნიშნავს, რომელიც „თავის თავად მიმდინარეობს“, რეალური სუბიექტი (მოქმედი) აქ დაჩრდილულია: კეთდება, შენდება, იწერება, ინახება, ნადგურდება... ამიტომ მოქმედებითისა და ვნებითის დაპირისპირება ქართულში ისე მკვეთრი არ არის. ამიტომაც ზევით რუსული მაგალითი მოვიყვანეთ საილუსტრაციოდ.

მოქმედებითისაგან შეიძლება ვაწარმოთ ვნებითი და — პირიქით... ამისათვის საჭიროა ზმნას სუბიექტის გარდა ობიექტიც ჰქონდეს. საშუალო ერთპირიან ზმნას (ზის, დგას, წევს... ცხოვრობს, არსებობს...) ობიექტი არ მოეპოვება; ამიტომ მისგან ვნებითი არ იწარმოება.

ქართულში **გარდამავალი ზმნა (აწმყოს და ნამყო ძირითადის ნაკვთა წყებაში) მოქმედებითი გვარისაა; გარდაუვალი ზმნა ან ვნებითი და ან საშუალო გვარისაა;** ასეთი ზმნა შეიძლება იყოს ერთპირიანიცა და ორპირიანიც. ვნებითი და მოქმედებითი გვარი ქართულ ზმნაში უკვე ჩამოყალიბებულია. მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში გვარების დიფერენციაცია ახლა მიმდინარეობს.

§ 109. ქცევა. სუბიექტისა და ობიექტის აღნიშვნის გარდა, ზმნაში შეიძლება ნაჩვენები იყოს **კუთვნილებითი ურთიერთობა**, რომელიც არსებობს **ობიექტსა და სუბიექტს შორის** ანდა **ობიექტსა და ობიექტს შორის**: დავითმა სახლი ა-ი-შენა... დავითმა პირი და-ი-ბანა: **ი** ან იმის მაჩვენებელია, რომ ობიექტი სუბიექტისთვისაა განკუთვნილი (დავითმა აიშენა სახლი = დავითმა ააშენა სახლი თავისთვის), ან იმისა, რომ ობიექტი სუბიექტისაა (დავითმა პირი დაიბანა — აქ პირი დავითისაა)...

დავითმა სიმონს სახლი აუშენა... დავითმა სიმონს წიგნი დაუკარგა. პირველ შემთხვევაში ობიექტი („სახლი“) განკუთვნილია სიმონისთვის: დავითმა სახლი აუშენა სიმონს = დავითმა ააშენა სახლი სიმონისათვის; მეორე შემთხვევაში ობიექტი („წიგნი“) სიმონის კუთვნილებას წარმოადგენს (დავითმა სიმონს წიგნი დაუკარგა = დავითმა დაკარგა სიმონის წიგნი)... ორსავე მაგალითში ერთი ობიექტი მეორე ობიექტთან არის გარკვეულს კუთვნილებითს ურთიერთობაში.

ეს კუთვნილებითი ურთიერთობა აფიქსით არის გამოხატული (და არა ახალი სიტყვის დართვით, ანდა ზმნის ფუძის მნიშვნელობით).

„ა-ი-შენა — ა-უ-შენა“ განსხვავდება „ააშენა“-საგან **-ი-** და **-უ** პრეფიქსებით; კუთვნილებას ეს პრეფიქსები გამოხატავენ. **-ი-** პრეფიქსი გამოხატავს იმას, რომ ობიექტი სუბიექტისაა ან სასუბიექტოა (ეს არის სასუბიექტო ქცევა). **-უ-** პრეფიქსი — იმას, რომ ერთი ობიექტი მეორე ობიექტისაა ან საობიექტოა (ეს საობიექტო ქცევა).

„დავითმა ააშენა სიმონისთვის სახლი“ იმასვე ნიშნავს, რაც „დავითმა აუშენა სიმონს სახლი“, ოღონდ აქ **-თვის** თანდებულის დართვა აღმოჩნდა საამისოდ საჭირო; ასევეა რუსულსა და სხვა ევროპულ ენებში:

... ასეთ შემთხვევაში კუთვნილება მორფოლოგიურად, ზმნაში აფიქსის ცვლით, კი არაა გამოხატული, არამედ ახალი, დამხმარე სიტყვის დართვით, ე. ი. **ლექსიკური** საშუალებით.

წინადადებაში: „დავითმა დალია ერთი ბოთლი ღვინო“, ობიექტი რომ სუბიექტისთვისაა განკუთვნილი, ამას „დალია“ ზმნის **ფუძის მნიშვნელობა** გამოხატავს და არა აფიქსი. ღვინო რომ სასუბიექტოდაა განკუთვნილი, ამას **ლექსიკური საშუალება** გადმოგვცემს (ამის შესახებ იხ. ზემოთაც § 101).

ლექსიკური ანდა სემასიოლოგიური საშუალებით გამოხატული კუთვნილება ქცევას არა ქმნის: ქცევა მორფოლოგიური კატეგორიაა.

ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ქცევის კატეგორიისათვის აუცილებელი წინაპირობაა ზმნაში სუბიექტის გარდა ობიექტიც იყოს წარმოდგენილი, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ქცევისათვის ორპირიანობა აუცილებელი პირობაა: ერთპირიან ზმნებში ქცევის საკითხი არ დაისმის.

§ 110. გრამატიკული სქესი და გრამატიკული კლასი. სქესის საკითხი მრავალმხრივ არის საინტერესო. არის ენები, რომელთათვის სქესის კატეგორია უცხაა; ასეთია, მაგალითად, ქართული, სომხური...

მრავალ ენაში არის სქესი: რუსულში, გერმანულში სამი სქესია: მამრობითი, მდედრობითი, საშუალო... , , , ... მამრობითი სქესისაა; , , , ... მდედრობითს სქესს განეკუთვნება; , , , , , — საშუალო სქესისად ითვლება. ეს სახელები სათანადო სქესის მსაზღვრელებს დაირთავენ:

, , , ... ქართულში სამსავე გამოთქმაში „მაღალი“ გვექნებოდა; მაღალი მაგიდა, მაღალი კედელი, მაღალი ხე...

დასახელებული რუსული მაგალითები ცხადად გვიჩვენებს, რომ **გრამატიკული სქესი არ ასახავს რეალურ სქესს**. მართლაცდა:

1. რეალურად არსებობს მამრობითი და მდედრობითი სქესის საგნები; მაგრამ „საშუალო სქესი“ ბუნებამ არ იცის.

2. ამიტომ შეიძლებოდა მამრობითისა და მდედრობითი სქესის გვერდით „უსქესოთა“ ჯგუფი გამოგვეყო, მაგრამ საქმეც ისაა, რომ ამ უსქესო საგნებიდან ზოგი მამრობითის სქესისად ითვლება (, , ...), ზოგი — მდედრობითისად (, , ,)...

3. ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა სქესს ეკუთვნის: რუს. მდედრობითი სქესისაა, გერმ. **das Buch** — საშუალოსია, ფრანგ. **le livre** — მამრობითისად მიაჩნიათ. ისიც ხდება ხოლმე, რომ რეალურად სქესიანი საგანი სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა სქესს განეკუთვნება: რუს. „გოგონა“ მდედრობითი სქესისაა, გერმ. **das Mädchen** — საშუალო სქესისაა.

ამისდა კვალობაზე „სქესი“ ტერმინი მხოლოდ იქ იქნებოდა მართებული, სადაც ენა მართოდენ მამრობითსა და მდედრობითს განასხვავებს

რეალური სქესის მატარებლებთან შეფარდებით, ხოლო ყველა უსქესო საგნებს ცალკე ჯგუფად გამოყოფს... ასეთი რამ იმ ენებშიაც კი არ გვაქვს, სადაც ორი სქესიდა გამოიყოფა; მაგალითად, ფრანგულმა და არაბულმა მხოლოდ მამრობითი და მდედრობითი სქესი იცის, მაგრამ უსქესო საგნებიც ამ ორ სქესს შორის ნაწილდება, ასე, რომ აქაც რეალური სქესის ენობრივ გამოხატულებაზე ლაპარაკი უსაბუთო იქნებოდა.

ამგვარად, ზემოთქმულის მიხედვით ის დასკვნა უნდა გაკეთდეს, რომ ე. წ. **სქესი არის საგანთა ერთგვარი კლასიფიკაციის** გამომჟღავნება. საგნების კლასიფიკაცია შეიძლება **სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა თვალსაზრისით** მოხდეს; მამრობითი და მდედრობითი სქესის გამოყოფა ერთ-ერთი სახის კლასიფიკაციაა, მაგრამ არაა ერთადერთი! აფხაზურში გამოიყოფა ორი ძირითადი კლასი: ადამიანთა კლასი (კაცი, ქალი, მამა, დედა, მეზობელი...) და ნივთის კლასი; პირველი იყოფა მამრობით და მდედრობით სქესად... ლაკურს ენაში გარჩეულია ოთხი კლასი: 1. ადამიანი — მამრობითი სქესისა (მამა, ძმა, ამხანაგი...); 2. ადამიანი მდედრობითი სქესისა (დედა, ქალი, ცოლი...). 3. ცოცხალი, მაგრამ არაგონიერი არსებები, მაგალითად, ცხოველები (მგელი, ლომი, ცხვარი, ქათამი...); 4. ნივთიერებათა სახელები; ესენი მეტწილად მეოთხე კლასს განეკუთვნებიან (ტალახი, მატყლი, ხორცი, მიწა, ვერცხლი, თითბერი, ტყვია...).

აღსანიშნავია, რომ ზოგი მცენარე მესამე კლასს განეკუთვნება (ასეთია, მაგალითად, ვაშლი, ქერი, ჭერამი...), ზოგიც — მეოთხეს (ოსპი, ყვავილი...). ეგვევ ითქმის ადამიანის შრომით შექმნილი საგნების შესახებ; მესამე კლასს ეკუთვნის, მაგალითად: დოქი, ლანგარი, ქვაბი, ტომარა, ხიდი... მეოთხე კლასისად ითვლება: წისქვილი, თოკი, ნოხი, ნაჯახი, სადგისი, დანა, მახვილი...

საგულისხმოა, რომ „ქალი“ გათხოვებამდის მესამე კლასისად მიიჩნევა, გათხოვების შემდეგ — მეორე კლასს განეკუთვნება. ქალიშვილი ამბობს თავის თავზე: ნა **ბ**-ურა („მე ვარ“: **ბ**- მესამე კლასის ნიშანია); გათხოვების შემდეგ: ნა **დ**-ურა („მე ვარ“: **დ**- მეორე კლასის ნიშანია)¹.

ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ნათლად გამოჭვივის ის დაფასება, რომელიც საგანს ეძლეოდა სათანადო ენობრივი კოლექტივის თვალსაზრისით.

ზოგიერთ ენაში ეს **დაფასება** დემონსტრაციულადაა გახაზული სახელის ამა თუ იმ კატეგორიისადმი მიკუთვნებაში; ასე, მაგალ., ჰოტენტოტების ენაში ერთი და იგივე საგანი, ვთქვათ, წყალი, შეიძლება განეკუთვნოს სამ განსხვავებულ კლას-კატეგორიას იმისდა მიხედვით, **რანაირ** წყალთან გვაქვს საქმე: დიდი წყალი (მდინარე) — პირველი კლასისაა, სასმელად

¹ . . . . ., თბილ., 1890, გვ. 10.

ანდა სარეცხისათვის ხმარებული წყალი — მეორე კლასისაა, საერთოდ წყალი — მესამე კლასისა.

ინდო-ევროპული ენებისა და სემიტური ენების სქესები ისტორიულად მიღებულია **ცოცხლისა** და **არაცოცხლის** კატეგორიათაგან (ცოცხალი = მამრობითსა და მდედრობითს, არაცოცხალი = საშუალოს).

იბერიულ-კავკასიურ ენებში ძირითადია **ადამიანისა** და **ნივთის** კატეგორიათა გარჩევა. ეს კატეგორიები ძველად გაირჩეოდა ქართველურ ენებშიც.

§ 111. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები და დამოკიდებულება. სინტაქსი შეისწავლის სიტყვათა შეკავშირებას (წინადადებაში)¹.

შეკავშირების საკითხი რომ დადგეს, სულ მცირე ორი სიტყვა მაინც უნდა გვქონდეს და ამ სიტყვებს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები უნდა მოეპოვებოდეს.

ეს აუცილებელია, მაგრამ არ არის, საკმარისი: შევადაროთ ერთმანეთს „ძმის ამხანაგი“ და „ძმას ამხანაგი“. ორსავე შემთხვევაში ერთი და იგივე სიტყვები („ძმა“, „ამხანაგი“) გვაქვს; ორსავე შემთხვევაში ამ სიტყვებს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მოეპოვება.

განსხვავება მათ შორის მაინც თვალში გვეცემა; პირველ შემთხვევაში („ძმის ამხანაგი“) აფიქსი სწორედ ამ ორი სიტყვის შინაარსს აკავშირებს: ვისი ამხანაგი? „ძმის ამხანაგი“. მეორე შემთხვევაში („ძმას ამხანაგი“) აფიქსი ამ სიტყვათა შინაარსს არ აკავშირებს; პირიქით, ის მიგვიბრუნებს, რომ აქ გვაკლია ის სიტყვა, რომელთანაც ორივე სიტყვა შინაარსობრივ, აზრის მიხედვით, არის დაკავშირებული; ვთქვათ, ასე: „ძმას მოუვიდა ამხანაგი“; მოუვიდა ვის? „ძმას“; მოუვიდა ვინ? „ამხანაგი“. სქემატურად ეს ორი შემთხვევა ასე შეიძლება გამოვსახოთ:

ძმის	ამხანაგი...	მოუვიდა
		ძმას
		ამხანაგი.

პირველ შემთხვევაში („ძმის ამხანაგი“) დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსებიც გვაქვს (ძმ-ის) და დამოკიდებულებაც ერთი სიტყვისა მეორეზე: დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (-ის: „ძმ-ის“) **აკავშირებს** „ამხანაგს“ „ძმა“-სთან: ამხანაგი ძმისაა.

მეორე შემთხვევაში („ძმას ამხანაგი“) დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი გვაქვს („ძმა-ს“), მაგრამ დამოკიდებულება კი ამ სიტყვებს შორის არ გადმოიცემა, დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი (-ს: „ძმა-ს“) **არ აკავშირებს** „ამხანაგ“-სიტყვას „ძმა“-სიტყვასთან.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 21.

მაშ, რის მაქნისია ეს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი, თუ ის ვერ დააკავშირებს სიტყვებს? კავშირს ეს აფიქსი აქაც გამოხატავს, ოღონდ სხვა სიტყვასთან: „მოუვიდა ძმას“, „მოუვიდა ამხანაგი“.

შეიძლება ჩამოგვეთვალოს მთელი რიგი აფიქსებიანი სახელები: „ამხანაგი“, „ამხანაგმა“, „ამხანაგს“, „ამხანაგის“, „ამხანაგით“, „ამხანაგად“, ვთქვათ, იმგვარად, როგორც ეს ბრუნების პარადიგმებშია მოცემული, — არავითარი კავშირი ამ სიტყვებს შორის არ აღმოჩნდება: დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები ამ სიტყვებს აქვს, დამოკიდებულება არა ჩანს.¹ ერთმანეთთან ეს სიტყვები დაკავშირებული არ არის არც შინაარსით, არც ფორმით.

შეიძლება შინაარსით დაკავშირებული სიტყვები გვქონდეს, ამ სიტყვებს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მოეპოვებოდეს და მაინც ქართულისთვის ბუნებრივი დაკავშირება სიტყვათა ვერ მივიღოთ: „ხალხ-მარას იტყვის?“ „ამხანაგმა წერს“... „ამხანაგი დაწერა წერილი“.

აქედან დასკვნა: არ კმარა სიტყვას ჰქონდეს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები, საჭიროა ისეთი აფიქსები ჰქონდეს, რომლებიც სათანადო სიტყვებს შინაარსობლივ აკავშირებენ. — სათანადო ენის ნორმათა შესაბამისად — მოცემული სიტყვებისაგან ორგანიზებულ მთლიანობას ქმნიან.

სიტყვათა ასეთი ორგანიზებული შენაერთი მოცემულია, ჩვეულებრივ, წინადადებაში („ამხანაგი მოვიდა“, „ძმას მოუვიდა ამხანაგი“), მაგრამ სიტყვათა შეერთება შეიძლება წინადადების ნაწილს გადმოგვცემდეს („ძმის ამხანაგი“)².

სიტყვათა დამოკიდებულებას ანუ სიტყვათა შეკავშირებას სწავლობს **სინტაქსი** (ბერძ. *syntaxis* „შედგენა“). სინტაქსი ახასიათებს ყოველ სიტყვას იმ როლის მიხედვით, რომელიც მას ეკუთვნის, როცა სიტყვები კავშირდებიან აზრის (ანდა აზრის ნაწილის) გამოსათქმელად, გარკვეული შინაარსის გადმოსაცემად.

§ 112. სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულების ძირითადი სახეები. სიტყვათა დაკავშირებისას ერთი სიტყვა, როგორც წესი, იკავშირებს, მეორე — უკავშირდება, ე. ი. ერთი სიტყვა აქტიური, წამყვანი, გაბატონებული სიტყვაა, მეორე კი — პასიური, დამოკიდებული.

¹ „ამხანაგი დაწერა (წერილი)“... ასეთი შეცდომა ჩვეულებრივ მოსდის ინდო-ევროპულ, სემიტურ და სხვ. ენათა კონსტრუქციებს მიჩვეულთ, როცა ქართული ცუდად იცინან.

² სიტყვათა ასეთი სინტაქსურად ორგანიზებული შენაერთი იწოდება შესიტყვებად; იგი შეიძლება შედგებოდეს ორი და მეტი სიტყვისაგან.

სიტყვათა ეს დამოკიდებულება (ჩვეულებრივ შეთანხმების, მართვისა და მირთვის სახეს იღებს. **შეთანხმება, მართვა და მირთვა** ყველაზე გავრცელებული სინტაქსური პროცესებია.

სიტყვათა სინტაქსური ურთიერთობა ამით არ ამოიწურება¹, მაგრამ ეს პროცესებია ყველაზე ცნობილი: არ დაიძებნება ისეთი ენა, რომ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მოეპოვებოდეს და სიტყვათა დაკავშირებისას შეთანხმებასა და მართვას არ იძლეოდეს.

რა არის ნიშანდობლივი შეთანხმებისა, მართვისა და მირთვისათვის? **შეთანხმება** ეწოდება ისეთ **დამოკიდებულებას**, როცა **დამოკიდებული სიტყვა** სწორედ იმ **ფორმას იღებს**, რაც **წამყვან სიტყვას აქვს**. რა ბრუნვაშიც, რა რიცხვშიც არის წარმოდგენილი წამყვანი სიტყვა, იმ ბრუნვასა და რიცხვში დაისმის დამოკიდებული სიტყვა.

„ამხანაგი დგება“ — „ამხანაგები დგებიან“. პირველ წინადადებაში („ამხანაგი დგება“) ზმნა („დგება“) მხოლოობითშია იმიტომ, რომ მხოლოობითშია სახელი („ამხანაგი“): ზმნა („დგება“) ეთანხმება სახელს („ამხანაგი“) რიცხვში. არ შეიძლება ვთქვათ: „ამხანაგი დგებიან“. მეორე წინადადებაში „ამხანაგები დგებიან“ სახელიც მრავლობითშია და ზმნაც: ზმნა მრავლობითშია სწორედ იმიტომ, რომ სახელი („ამხანაგები“) მრავლობითშია დასმული: ზმნა აქაც ეთანხმება რიცხვში სახელს; „ამხანაგები დგება“ შესაძლოა სინტაქსური შეკავშირება იმერული კილოსათვის, მაგრამ უმართებულოა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით.² წინადადებაში „ბაღში ხეები აყვავდა“: „ხეები“ მრავლობითშია, „აყვავდა“ მხოლოობითში: ზმნა არ ეთანხმება სახელს რიცხვში.

შესიტყვებაში „აყვავებული ხეები“ — „აყვავებული“ მხოლოობითშია, „ხეები“ მრავლობითში: „აყვავებული“ არ ეთანხმება რიცხვში „ხეებს“ (შდრ. რუს. ; რუსულში " " ისევე შეუწყნარებელია, როგორც ქართულში „აყვავებულები ხეები“).

შეთანხმებას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს სახელსა და სახელს შორის: „ბეჯითი სტუდენტი“, „ბეჯითმა სტუდენტმა“... პირველ შემთხვევაში სახელი „სტუდენტი“ სახელობითშია, ის სახელიც, რომელიც მას განმარტავს („ბეჯითი“) სახელობითშია: სახელი („ბეჯითი“) ეთანხმება სახელს („სტუდენტი“) ბრუნვაში. ასევე შესიტყვებაში „ბეჯითმა სტუდენტმა“ შესიტყვების პირველი წევრი („ბეჯითმა“) მოთხრობითს ბრუნვაშია და ეთან-

¹ კერძოდ, ეს ეხება ქართულს; ქართულში ხსენებული პროცესების გარდა თავისებური რთული პროცესებიც შეინიშნება (იხ. ქვემოთ § 115).

² „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით“ იმიტომ ვამბობთ, რომ ძველ ქართულში „ამხანაგები დგება“ კანონიერი შესიტყვება იქნებოდა: სინტაქსის ნორმები ისევე ცვალებადია, როგორც ყოველი სხვა ენობრივი ნორმა.

ხმება შესიტყვების მეორე წევრს („სტუნდენტმა“) ბრუნვაში. დამოკიდებულ სიტყვას, რომელიც ეთანხმება, ეწოდება **შეთანხმებული**; წამყვანი სიტყვა, რომელიც ითანხმებს, იქმნება **მათანხმებელი**.

მართვა ეწოდება ისეთ **დამოკიდებულებას**, როდესაც **დამოკიდებუ-
ლი სიტყვა ისეთ ფორმაშია**, რომელიც **წამყვან სიტყვას ან საერთოდ
არ შეიძლება ჰქონდეს** ანდა, საერთოდ, შეიძლება ჰქონდეს, **მაგრამ მო-
ცემულს შემთხვევაში არ გააჩნია**.

სიტყვა, რომელიც მართავს, **მმართავი** იქნება; სიტყვა, რომელიც იმართვის, **მართული**.

„უნივერსიტეტის წინ ვარაზის ხეია“; ამ შესიტყვების პირველი ორი წევრი ერთმანეთთან გარკვეულს დამოკიდებულებაშია: ვერ ვიტყვით: „უნივერსიტეტს წინ ვარაზის ხეია“ ანდა „უნივერსიტეტმა წინ ვარაზის ხეია“, არც „უნივერსიტეტით წინ ვარაზის ხეია“, არამედ მხოლოდ ასე: „უნივერსიტეტის წინ ვარაზის ხეია“.

ამ ორი წევრიდან პირველი („უნივერსიტეტის“) — სახელია, ცვალებადი სიტყვა, მეორე („წინ“) უცვლელი სიტყვაა; ეს უკანასკნელი ყოველგვარ კონტექსტში ამ სახით წარმოგვიდგება; ცხადია, მას ბრუნვა და არც სხვა რაიმე მორფოლოგიური კატეგორია არა აქვს; და მაინც ის მოითხოვს, რომ მასზე დამოკიდებული სახელი იყოს ნათესაობითს ბრუნვაში: უნივერსიტეტის წინ, სახლის წინ, ჩემ წინ... უფორმო სიტყვა („წინ“) მართავს სახელს („უნივერსიტეტი“) ბრუნვაში.

სახელი შეიძლება მართოს თანდებულმაც; ვცხოვრობ **ძმასთან**; არ შეიძლება: ვცხოვრობ **ძმისთან**¹ ანდა **ძმადთან** ან **ძმითთან**: **-თან** თანდებული მოითხოვს მიცემითს ბრუნვას, ანუ, სხვანაირად რომა ვთქვათ, მართავს სახელს მიცემითს ბრუნვაში. სხვა თანდებულები სხვა ბრუნვებს მართავენ: **-მდის** (=მდე) მართავს ვნებითს ბრუნვას (ქალაქამდის ქალაქამდის), **-კენ**, **-თვის** — ნათესაობითს ბრუნვას (სკოლისაკენ, სკოლისათვის...) და სხვ.

უფორმო სიტყვაც, თანდებულიც ჩვენს მაგალითებში სახელისაგან მოითხოვენ ბრუნვას, ე. ი. ისეთ ფორმას, რაც მათ არც ამ შემთხვევაში აქვთ, და არც საერთოდ შეიძლება ჰქონდეთ.

ამგვარადვე შესიტყვებაში „ამხანაგი მუშაობს“, „მუშაობს“ მესამე პირის ფორმითაა წარმოდგენილი, თუმცა „ამხანაგი“ სახელია და პირის მიხედვით ცვლის უნარს მოკლებულია, მას პირები არა აქვს: სახელი („ამხანაგი“) მოითხოვს ზმნისაგან გარკვეულ პირს ან უმართავს ზმნის პირს.

¹ „ძმისა თანა“ შესაძლებელი იყო ძველს ქართულში; ამის ნაშთს წარმოადგენს ახლანდელი მასდარიანი გამოთქმები („ამის მიღებისთანავე“), სადაც გვაქვს „თანა“ და „ვე“ ნაწილაკი.

და, პირიქით, წინადადებაში: „დავითმა ფანქრით დახატა სიმონის სურათი“ ზმნა „დახატა“ მოითხოვს სახელს („ფანქრით“) მოქმედებითს ბრუნვაში („დახატა“ რით? — ფანქრით!), თუმცა ზმნა („დახატა“) ბრუნვის მიხედვით არ იცვლება, ბრუნვის ფორმა ზმნისთვის უცხობა. წინა მაგალითში სახელი მართავდა **ზმნის პირს**, აქ ზმნა მართავს **სახელის ბრუნვას**.

„პროფესორი სტუდენტის წარმატებით კმაყოფილია“ — ამ წინადადებაში ორი სახელი („სტუდენტის წარმატებით“) ერთმანეთთან გარკვეულს შინაარსობლივ კავშირშია: „სტუდენტის“ ამხსნელი სიტყვაა მომდევნო სიტყვისა: კმაყოფილია ვისი წარმატებით? „სტუდენტის წარმატებით“, პირველი („სტუდენტის“) დამოკიდებულია მეორეზე („წარმატებით“): მეორემ შეიძლება იცვალოს ბრუნვა, პირველი ისევ ნათესაობითში დარჩება: „სტუდენტის წარმატება“. „სტუდენტის წარმატებამ“, „სტუდენტის წარმატებას“, „სტუდენტის წარმატებად“. რა ბრუნვაშიც არ უნდა იყოს „წარმატება“, წინა ამხსნელი სიტყვა („სტუდენტის“) ნათესაობითს ბრუნვაში გვექნება: სახელი „წარმატებით“ მოითხოვს სახელისაგან „სტუდენტი“ ნათესაობითს ბრუნვას.

„წარმატება“ სახელს შეიძლება ჰქონდეს ნათესაობითი ბრუნვა, „სტუდენტის წარმატების“ აღრიცხვას პროფესორი აწარმოებს“ — ამ შესიტყვებაში ორივე სახელი ნათესაობითს ბრუნვაში აღმოჩნდა (სტუდენტის წარმატების), მაგრამ არა იმიტომ, რომ მათ შორის შეთანხმებას აქვს ადგილი, არამედ იმიტომ, რომ „წარმატება“ ნათესაობითს ბრუნვაში მოითხოვს „აღრიცხვა“-სიტყვამ: აღრიცხვა — რისა? წარმატებისა... ვისი წარმატებისა? სტუდენტის წარმატებისა: „აღრიცხვა“ მოითხოვს ნათესაობითს ბრუნვას „წარმატება“-სიტყვისაგან, ეს უკანასკნელიც მოითხოვს ნათესაობითს „სტუდენტი“-სიტყვისაგან.

შეიძლება „აღრიცხვა“-სიტყვაც ნათესაობითს ბრუნვაში მოჰყვეს, თუ ამას ახალი მმართველი სახელი ან სხვა სიტყვა მოითხოვს: „სტუდენტის წარმატების აღრიცხვის“ შედეგები უკვე ვიცით“... აქ „შედეგები“ მართავს სიტყვას „აღრიცხვის“, ეს უკანასკნელი — სიტყვას „წარმატების“, ეს კიდევ თავის მხრივ — სიტყვას „სტუდენტის“: მივიღეთ მმართველი და მართულ სიტყვათა ჯაჭვი.

მირთვა არც შეთანხმებაა და არც მართვა; ესაა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, **დამოკიდებულების ნოლ-ფორმა**; აქ ერთი სიტყვა უცვლელად „მიერთვის“ მეორეს; მაგალითად: „დავითმა უნივერსიტეტი **შარშან** დაამთავრა...“ „სიმონი **ადრე** იწყებს მუშაობას...“ „შარშან“, „ადრე“ მირთული სიტყვებია; შესიტყვების შინაარსის მიხედვით ისინი უკავშირდებიან ზმნას (დაამთავრა როდის? — შარშან... მუშაობას იწყებს როდის? — ადრე),

მაგრამ არავითარი გარეგნული გამოხატულება ამ დამოკიდებულებას არ ახასიათებს. ეს გასაგებიც არის: ეს დამოკიდებული სიტყვები უცვლელი (უფორმო) სიტყვებია; მათ არავითარ კონტექსტში არ შეუძლიათ სახე იცვალონ; ამიტომ დამოკიდებულებაში ყოფნა მათ ვერ დაეტყო-ბათ. შესიტყვებაში ყველგან რომ ასეთი „დამოკიდებულება“ გვქონდეს, სინტაქსურ დამოკიდებულებაზე ლაპარაკი უადგილო იქნებოდა; სიტყვათა შეკავშირება იქცეოდა სიტყვათა დასმად ერთი მეორეს გვერდით: მაგრამ, როცა მართვა და შეთანხმება გვაქვს, ამგვარი დამოკიდებულების“ აღნიშვნაც საჭიროა: როგორც ნოლ-ფორმა რეალურ ფორმებთან შეპირისპირებისას გამოიყოფა, ისე აქაც ეს ნოლ-დამოკიდებულება მართვა-შეთანხმებასთან შეპირისპირებით აღინიშნება. **დამოკიდებულების ეს ნოლ-ფორმა არის მართვა.**

მიერთვის უცვლელი (უფორმო) სიტყვა (ზმნისართი), თანდებულიც. თანდებული ცალკე ვერ მიიღებს მონაწილეობას შესიტყვებაში, ის მის მიერ მართულ სახელს ახლავს: დავითი ცხოვრობს ძმასთან... სტუდენტი ზის სკამზე მაგიდასთან აუდიტორიაში... -თან, -ზე, -ში თანდებულები და მათ მიერ მართული სახელები მიერთვიან ზმნას.

რაც უფრო მდიდარია ენა აფიქსებიანი სიტყვებით, მით უფრო დიდია **შეთანხმებისა** და **მართვის** ხვედრითი წონა შესიტყვებაში. რაც უფრო ღარიბია ენა აფიქსებიანი სიტყვებით, მით უფრო დიდია **მართვის** ხვედრითი წონა შესიტყვებაში. უაფიქსო ენების შესიტყვებაში კი სიტყვათა დამოკიდებულება სხვა საშუალებებით გადმოიცემა (იხ. § 98).

§ 113. რას გამოხატავს შესიტყვება? სიტყვებს ერთმანეთთან აკავშირებენ იმისათვის. რომ აზრი ჩამოაყალიბონ, რომ ნათქვამის შინაარსი შეიძლება გადმოგვეცემდეს სრულს მსჯელობას (ანუ, როგორც იტყვიან ხოლმე, აზრს) და წარმოადგენდეს წინადადებას ანდა გადმოგვეცემდეს აზრის ნაწილს და, ზოგჯერ — უაზრობასაც.

სრულ აზრს გადმოგვეცემენ ისეთი შესიტყვებები, როგორიცაა: ეზოში ბავშვები თამაშობენ... სტუდენტმა გამოცდა ჩააბარა... ორჯერ ორი არის ოთხი... დედამიწა ტრიალებს მზის გარშემო... საბჭოთა ხალხი აშენებს კომუნისმს... და სხვ.

აზრის ნაწილია გადმოცემული ასეთ შესიტყვებებში: ძმის ამხანაგი... დიალექტიკის ბუნება... პირველი მაისი... „მგზავრის წერილები“... „პალიასტომის ტბა“... სწავლის დაწყების წინ... და სხვ. პირველი შესიტყვება აზრის საგანს აღნიშნავს, ლოგიკურ სუბიექტზე მიუთითებს, პრედიკატი კი გვაკლია: შდრ. „ძმის ამხანაგი“ და: „ძმის ამხანაგი მოვიდა“... „დიალექტიკის ბუნება“ და „დიალექტიკის ბუნება გარკვეუ-

ლია“... „პირველი მაისი“ და: „პირველი მაისი პროლეტარიატის საერთა-
შორისო დღესასწაული“... „მგზავრის წერილები“ და: „მგზავრის წერილე-
ბი“ მშვენიერი ენითაა დაწერილი... „პალიასტომის ტბა“ და: „პალიასტო-
მის ტბა“ ე. ნინოშვილის მოთხრობაა... შესიტყვებაში — „სწავლის დაწყე-
ბის წინ“ პრედიკატის ნაწილი შეიძლება ვივარაუდოთ: „სწავლის დაწყების
წინ განათლების სამინისტრომ დიდი მუშაობა ჩაატარა“¹...

შესიტყვება შეიცავს უაზრობას, უაზრო წინადადებას წარმოადგენს:
„სამკუთხედში ოთხი კუთხეა“... „ორჯერ ორი არის შვიდი“... „დამხრჩვალ
კატა მიათრევს ტრამვაის ვაგონს“... „ჩვენთა მგელთაცა შესჭამენ თქვენი,
ინდოთა, თხანია“... „მთვარეს ჰამბურგში აკეთებენ“...

...

;

"... „ილია წინასწარმეტყველი

ცოცხლად ამაღლდა ზეცად“... „დედამიწა ხარის რქაზეა მოთავსებული“...
„ჰომიროსი მეთვრამეტე საუკუნის გერმანელი მოღვაწე იყო“...

ფსიქიატრები აღნიშნავენ, რომ ფსიქიკური აშლილობის დროს ავად-
მყოფები „თითქმის ყოველთვის გრამატიკულად სწორად გაფორმებულ წი-
ნადადებაში გამოხატავენ შიზოფრენიულ ასოციაციათა ნაფლეთების უაზ-
რო გროვას“; მაგალითად, ერთი შეშლილი ამბობდა: „მე დიოგენის ჩამო-
მავლობისა ვარ იმიტომ, რომ დიოგენი ფარნით ეძებდა ადამიანებს. მე კი
ეს მიმაჩნია სისულელედ“ (იხ. გურგენი და მ. სერეისკი: „ფსიქიატრიის
სახელმძღვანელო“ რუს., 1928 წ., მოსკ.-ლენინგრ., გვ. 289).

შეიძლება უბოლოვად განვავრძოთ მაგალითების მოყვანა — მხატ-
ვრულ ნაწარმოებთაგან, ფოლკლორიდან, სარწმუნოებათა ისტორიიდან და
სხვ. ეს სრული შესიტყვებებია, ჩამოყალიბებული წინადადებები; იმათი
თვალსაზრისით, ვისგანაც ეს წინადადებები მომდინარეობს, ისინი გარკვე-
ულ აზრებს შეიცავენ, უაზრო როდი არიან, მაგრამ მთქმელის თვალსაზ-
რისით აზრიანი ობიექტურად უაზრობას წარმოადგენს. ვინც იმ დებულე-
ბიდან გამოვა, რომ წინადადება სწორი აზრის შემცველ შესიტყვებას
უნდა წარმოადგენდეს, უნდა გაითვალისწინოს, რომ ურევს გრამატიკას
ფორმალურ ლოგიკასთან კი არა, არამედ — მეტი კიდევ — გნოსეოლოგი-
ასთან და **წარმოუდგენელ მოთხრობებს** აყენებს: **შესიტყვების სინ-
ტაქსურ გარჩევას წინ უძღოდეს გნოსეოლოგიური ანალიზი და უკანას-
კნელის საფუძველზე წუდებოდეს საკითხი — წარმოადგენს თუ არა წი-
ნადადებას ესა თუ ის შესიტყვება...**

¹ შესიტყვებები: „პირველი მაისი... მგზავრის წერილები... პალიასტომის ტბა...“
შეიძლება პრედიკატის ნაწილადაც ვიგულოთ, თუ ვინცობაა მათ ნაწარმოებთა
სახელწოდებებად არ დავსახავთ.

თავის თავად ცხადია, ასეთი ახირებული მოთხოვნების თვალსაზრისით ზღაპრების ტექსტები სინტაქსური ანალიზისათვის გამოუსადეგარი იქნება: იქ წინადადებას ველარ ვიპოვით... ეს ცოტაა: იმ პრიმიტიულ ხალხთა მეტყველებაში, რომელთა საზოგადოებრივი წარმოებაცა და აზროვნებაც განუვითარებელია, წინადადებები ასში ერთი თუ აღმოჩნდებოდა...

§ 114. სინტაქსი და სტილისტიკა. ყოველგვარი ნორმალური შესიტყვება სათანადო ენის სინტაქსის კანონიერ საგანს წარმოადგენს: მათემატიკურად ზუსტ დებულებას შეიცავს იგი, მეცნიერულად საეჭვო აზრს, საყოველთაოდ ცნობილ შემცდარ დებულებას თუ წარმოუდგენელ უაზრობას — სიტყვათა ორგანიზაციის წესები მათემატიკურ ფორმულაშიც („სამკუთხედის კუთხეთა ჯამი ორ სწორს უდრის“) და საყოველთაოდ ცნობილ უაზრობაშიც (დედამიწა ხარის რქაზეა მოთავსებული“) ერთნაირია, ამ წესების გასათვალისწინებლად ორივე თანაბრად გამოდგება.

რაც შეეხება შესიტყვების შინაარსს, შესიტყვების შინაარსი იმ სამეცნიერო დისციპლინის საგანს წარმოადგენს, რომლიდანაც არის აღებული შესიტყვება: „სამკუთხედის კუთხეთა ჯამი ორ სწორს უდრის“ — ამ შესიტყვების შინაარსი გეომეტრიის საქმეა და არა ენათმეცნიერებისა... ასევე: „ნაცარქექიამ ცხრათავიანი დევი გააქცია“... „ცხენს მოახტა, ცხენის მარჯვენა ყურიდან უნაგირი გამოიღო, მარცხენიდან მათრახი“... — ამგვარ შესიტყვებათა შინაარსს ფოლკლორი სწავლობს და სხვ.

ცალკე უნდა გამოიყოს ლოგიკური აგებულება შესიტყვების შინაარსისა (სუბიექტისა და პრედიკატის გამოყოფა); ამის გარკვევა, როგორც თვით სახელწოდებიდან („ლოგიკური აგებულება“) ჩანს, ლოგიკის საქმეა და არა ენათმეცნიერებისა.

ზემოხსენებულის გარდა რჩება ერთი რამ, რაც ენათმეცნიერებას ეხება და რასაც ვერც ერთი სხვა სამეცნიერო დისციპლინა ვერ იკისრებს: მიმართება, რომელიც არსებობს სათქმელ შინაარსსა და იმ სიტყვებს შორის, რომლებიც ამ მიზნით არის ნახმარი: **რამდენად შეეფერება გადმოსაცემ შინაარსს სათანადო სიტყვები? გადმოსაცემი შინაარსის თვალსაზრისით რა მიმართებაშია ერთმანეთთან სიტყვები?** სხვანაირად რომა ვთქვათ, **სიტყვების ურთიერთობა მნიშვნელობის თვალსაზრისით** — აი, საკითხი, რომელსაც ენათმეცნიერება გვერდს ვერ აუხვევს, თუ უნდა თავისი ობიექტი ყოველმხრივ გააშუქოს.

სიტყვების ურთიერთობა შესიტყვების აგებულების თვალსაზრისით — სინტაქსის საქმეა; სიტყვების ურთიერთობა მნიშვნელობის თვალსაზრისით, გადმოსაცემი შინაარსის თვალსაზრისით — სტილისტიკის საქმეა. შესაძლებელია შესიტყვება სინტაქსურად სწორად იყოს აგებული, მაგრამ სტილისტიკურად გაუმართავი გამოდგეს; და პირიქით: შე-

იძლება სტილისტიკურად გამართული იყოს შესიტყვება, მაგრამ სინტაქსურ შეცთომებს შეიცავდეს; დასასრულ: შეიძლება სტილისტიკურადაც სწორი იყოს და სინტაქსურადაც ანდა კიდევ: სტილისტიკურადაც უმართებულო იყოს და სინტაქსურადაც.

„დავითმა შეურაცხყოფა გაუკეთა სიმონს“: სიტყვათა დაკავშირების წესები დაცულია, სინტაქსური მხარე უნაკლოა, **სტილის თვალსაზრისით — აუტანელია**: „შეურაცხყოფა“ და „გაუკეთა“ მნიშვნელობის მიხედვით ქართულში ერთმანეთს სრულებით არ შეეფერება; შესიტყვებაში „შეურაცხყოფა გაუკეთა“ სიტყვები ფორმით ერთმანეთს შეეფერება, მნიშვნელობით — არა! ქართულია: „შეურაცხყოფა მიაყენა“...

„მატარებელი გაჩერდა სემაფორზე“: სინტაქსური მხარე წესიერია: **სტილი უვარგისი**: -ზე თანდებული გამოუსადეგარია იმ შინაარსის გადმოსაცემად, რომელიც შესიტყვებას აქვს; უნდა იყოს „მატარებელი გაჩერდა სემაფორთან“.

„დავითმა დაჰპირდა სიმონს დახმარება“, „დავითმა მოუყვა სიმონს ამბავი“ სტილისტიკურად გამართული შესიტყვებებია, მაგრამ **სინტაქსურად** ორივე **უმართებულოა**, — „დაჰპირდა“, „მოუყვა“ გარდაუვალი ზმნებია და ამიტომ სუბიექტი სახელობითში უნდა დაისვას (და არა მოთხრობითში): „დავითი დაჰპირდა სიმონს დახმარებას“, „დავითი მოუყვა სიმონს ამბავს“.

სტილისტიკურ შეცთომას სინტაქსურიც ერთვის ასეთ შესიტყვებაში: „ვარსქენი, გამხეცებული ცოლის ასეთ მოქცევაზე, უხეშად სცემს შუშანიკს...“ „გამხეცებული“ რით? „მოქცევით“ (და არა „მოქცევაზე“); „სცემს დაუზოგავად“ (და არა „უხეშად“: ცემა არ შეიძლება არ იყოს უხეში; „უხეშად“ აქ უადგილოა). პირველი შეცთომა სინტაქსურია, მეორე — სტილისტიკური.

§ 115. შესიტყვების აგებულება და შესიტყვების მნიშვნელობა.

სინტაქსს თავისი საგანი აქვს, სტილისტიკას — თავისი; სინტაქსური ანალიზი — ერთია, სტილისტიკური — მეორე; მჭიდრო კავშირშია ერთი მეორესთან, მაგრამ მათი აღრევა დაუშვებელია: სწორედ იმიტომაა საჭირო სრულის გარკვეულობით დავიცვათ საზღვრები მათ შორის, რომ მეტად მჭიდროა კავშირი. საზღვრის დაცვა, რა თქმა უნდა, კავშირის გაწყვეტას არ მოასწავებს, არამედ ამ კავშირის ჯეროვანად დაფასებასა და გამოყენებას.

რჩება ერთი პრინციპული საკითხი: უდავოა, რომ არსებობს მჭიდრო კავშირი **აგებულების მიხედვით** სიტყვათა ურთიერთობასა და **მნიშვნელობის მიხედვით** სიტყვათა ურთიერთობას შორის. განა მიზანშეწონილი არ იქნებოდა, ჯერ შეგვესწავლა სიტყვათა ურთიერთობა მათი მნიშვნელო-

ბის მიხედვით (რამდენად შეეფერება ერთი სიტყვა მეორეს **მნიშვნელობის მიხედვით**) და შემდეგ **ამაზე დაგვეფუძნებინა** სიტყვათა ურთიერთობა აგებულების მიხედვით (რამდენად შეეფერება ერთი სიტყვა მეორეს აგებულების მიხედვით, შეთანხმება-მართვის თვალსაზრისით)? ერთი სიტყვით, ჯერ სტილისტიკის საკითხები მოგვეგვარებინა, შემდეგ გადავსულიყავით სინტაქსურ საკითხებზე.

სტილისტიკით დაწყება, რა თქმა უნდა, პრინციპული თვალსაზრისით დავას არ იწვევს, თუ პრაქტიკულად ადგილი დასაძლევია აღმოჩნდა. ერთია მხოლოდ: მწვავედება თანამიმდევრობის საკითხი მასალის დალაგებაში მარტივიდან რთულისაკენ გადასვლის თვალსაზრისით; თან ისიც არ შეიძლება დავივიწყოთ, რომ სტილისტიკა ფსიქოლოგიისა და ლოგიკის მიჯნაზე მდებარე დისციპლინაა, სინტაქსი კი ცენტრალური მნიშვნელობის საენათმეცნიერო დარგია. მაინც ვიმეორებთ: სტილისტიკიდან დაწყება პრინციპის საკითხი კი არ არის, არამედ — პრაქტიკული შესაძლებლობისა.

ამას ვერ ვიტყვით მეორე საკითხის შესახებ: შეიძლება თუ არა **მნიშვნელობის მიხედვით სიტყვათა ურთიერთობა** საფუძვლად დავუდგათ **აგებულების მიხედვით სიტყვათა ურთიერთობას**? ეს შესაძლებელი იქნება, თუ პირველი განსაზღვრავს მეორეს, თუ **მნიშვნელობის მიხედვით** ერთნაირი ურთიერთობა ყოველთვის და ყველგან **აგებულების მიხედვით** სიტყვათა ერთნაირ ურთიერთობას მოგვცემს. ეს აუცილებელი პირობაა, რომ პირველზე დავამყაროთ მეორე; **ეს აუცილებელი პირობა კი არ მოგვებოება.**

უაფიქსო ენებში, როგორც ვიცით, წინადადებაში არც მართვას აქვს ადგილი და არც შეთანხმებას, მაგრამ თვით აფიქსიან ენებშიც ერთი და იმავე მნიშვნელობის წინადადება ერთი და იმავე აგებულებისა ჩვეულებრივ არ არის: „დავითი სთხოვს სიმონს“ და " " ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, მაგრამ სხვადასხვანაირი აგებულებისა; სინტაქსური ურთიერთობა ქვემოთ იქნება განხილული, აქ მხოლოდ ის აღვნიშნოთ, რომ „სიმონს“ მიცემითია, " " — ბრალდებითი... ასევე: დავითი ხშირად ხვდება სიმონს და განსხვავებულია აგებულების მიხედვით: სიმონს მიცემითია; მისი რუსული შესატყვისი " " კი არ არის, არამედ " ", მოქმედებითი ბრუნვა, ისიც თანდებულიანი.

შევადართ ქართული: „დავითი აქებს სიმონს“, „დავითმა აქო სიმონი“, „დავითს უქია სიმონი“ და სათანადო რუსული შესიტყვებები:

. ბრუნვათა სხვაობა ამ თავითვე შესამჩნევია ისევე, როგორც ზევით;

ამაზე არ შევჩერდებით; მესამე რუსულ შესიტყვებას ჩართული სიტყვა ( ) დასჭირდა, რომ ქართული გამოთქმა გადმოეცა; ამ მხრივაც მხოლოდ ამის აღნიშვნით დაგკმაყოფილდეთ და გავაანალიზოთ შესიტყვებათა აგებულება რუსულსა და ქართულში.

: სახელი მართავს ზმნის ( ) პირსა და ითანხმებს რიცხვს; თავის მხრივ მართავს მეორე სახელის ( ) ბრუნვას. პირველი სახელი, ზმნის მმართავი სახელი, ესაა **ქვემდებარე**; ზმნა, რომელსაც მართავს და ითანხმებს ქვემდებარე, არის **შემასმენელი**; ზმნის მიერ მართული სახელი ( ) არის **დამატება**. სქემატურად ეს ასე შეიძლება გამოვსახოთ:

რა ვითარება გვაქვს ქართულ წინადადებაში? პირველი, რაც ყურადღებას იქცევს, ესაა სახელთა **ბრუნვის ცვლა**: დავითი აქებს — დავითმა აქო — დავითს უქია... აქებს სიმონს — აქო სიმონი... სახელთა ბრუნვის ცვლა გამოიწვია ზმნამ: აქებს — აქო — უქია... სხვაგვარი ზმნა რომ აგველო, ამ ცვლილებას ადგილი არ ექნებოდა: დავითი იზრდება, დავითი გაიზარდა, დავითი გაზრდილა, ანდა: დავითი ეხმარება სიმონს, დავითი დაეხმარა სიმონს, დავითი დახმარებია სიმონს...

სახელთა ბრუნვის ცვლა დამოკიდებულია ზმნაზე; სხვანაირად რომ ვთქვათ, გარდამავალი ზმნა (აქებს) მართავს **ორივე სახელის** — სუბიექტისა და ობიექტის — **ბრუნვებს**.

თავის მხრივ ეს სახელეები **მართავენ** ზმნის **პირს**: დავითი აქებს, შენ აქებ, მე ვაქებ... აქებს სიმონს, გაქებს შენ, მაქებს მე. ზმნა ორპირიანია და ორივე სახელის პირი ზმნაში წარმოდგენილია ან რეალურად (სახელი „დავითი“ — **-ს-** სუფიქსით: აქებ-**ს**) ან პოტენციალურად (სახელი „სიმონს“).

რიცხვის აღნიშვნის მხრივ კი ამ სახელების სინტაქსური ძალა განსხვავებულია: „ისინი აქებენ მას“: „ისინი“ ითანხმებს ზმნას მრავლობითში; დავითი (ის) აქებს მათ: „მათ“ არ ითანხმებს ზმნას მრავლობითს რიცხვში: სუბიექტის ხვედრითი წონა აქ მეტია ობიექტისაზე.

ამგვარად: წინადადებაში „დავითი აქებს სიმონს“ **ორივე სახელის ბრუნვას მართავს ზმნა; ორივე სახელი მართავს ზმნის პირს**; ერთი სახელი (სუბიექტი — სახელობითში) ითანხმებს ზმნას მრავლობითში, მეორე (ობიექტი — მიცემითში) — არა.

რუსულთან შედარებით სიტყვათა დამოკიდებულება აქ შეუღარებელი უფრო რთულია; ქართული ზმნა წინადადების დედაბოძია; მასში იყრის თავს სინტაქსური დამოკიდებულების ძაფები. ზმნასთან შედარებით სახელთა როლი მეორეხარისხოვანია; ორი სახელიდან პირველის (სუბიექტისა — სახელობითში „დავითი“) სინტაქსური როლი უფრო დიდია, ვინემ მეორისა (ობიექტისა — მიცემითში).

საგულისხმო ისაა, რომ მხოლოდ მმართავი ან მხოლოდ მართული წევრი ამგვარ ქართულ წინადადებაში არ მოიპოვება: მმართავი ერთი ნიშნის მიხედვით მეორე ნიშნის მიხედვით მართულია **იმავე სიტყვის მიმართ**: ზმნა მართავს სახელის ბრუნვას, მაგრამ მისი პირი და რიცხვი დამოკიდებულია სახელზე.

აქედან დასკვნა: ამგვარ ქართულ წინადადებაში არსებულ სინტაქსურ დამოკიდებულებას მართვა-ცნება ვერ გამოხატავს; აქ საქმე გვაქვს **ურთიერთ მართვა-შეთანხმებასთან, კოორდინაციასთან**¹. ზმნა — ძირითადი კოორდინატია, როგორც კოორდინაციის ცენტრი; სახელებიც კოორდინატებს წარმოადგენენ: ერთი მათგანი (დავითი) — დიდი კოორდინატია (მას ქვემდებარის ადგილი უჭირავს); იგი მართავს ზმნის პირს და ითანხმებს მას მრავლობითში; მეორე სახელი (სიმონს) — მცირე კოორდინატია (იგი დამატების ადგილას გვევლინება): იგი მართავს ზმნის პირს, მაგრამ ითანხმებს ზმნას მრავლობითში.

კოორდინაცია და კოორდინატები: ძირითადი, დიდი, მცირე — აი, რას იძლევა ამგვარი ქართული წინადადების აგებულების ანალიზი?

სქემატურად კოორდინაციის პროცესი ასე შეიძლება გამოვსახოთ:

ა ქ ე ბ ს

დავითი სიმონს

შეიძლება ტერმინი კოორდინაცია („შეწყობა ერთმანეთთან“, „თანალაგება“...) და კოორდინატები ჯეროვნად ვერ გამოხატავდეს ქართული შესიტყვების სინტაქსურ მექანიზმს; ამ ტერმინოლოგიურ მხარეს აქ ჩვენთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს: თავი და თავია ამ ტერმინით აღნიშნული ცნების შინაარსი, მისი თავისებურება —

¹ კოორდინაცია ლათინური სიტყვაა; ნიშნავს „თანაწყობას“, „თანალაგებას“, ერთმანეთთან „შეწყობას“.

² დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ავტორისავე: „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, I, 1928, გვ. 261 (და შემდგ.) და „რათვისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას?“ „კულტურ. აღმშენებლ.“. 1930, №7, გვ. 705-741.

რთული სინტაქსური ურთიერთობა საურთიერთო მართვისა (და შეთანხმებისა) — სახელებისა ზმნის მიერ და ზმნისა იმავე სახელების მიერ.

სინტაქსური მექანიზმის ეს სირთულე ქართულ წინადადებაში შემთხვევითი არ არის. იგი შინაგანის აუცილებლობით გამომდინარეობს იმ დიდმნიშვნელოვანი მორფოლოგიური ფაქტიდან, რომ ქართულში მოიპოვება **ორპირიანი ზმნა**, კერძოდ, ორპირიანი **გარდამავალი ზმნა: ზმნის ორპირიანობა მორფოლოგიაში იძლევა კოორდინაციას სინტაქსში**.

რუსულ და ქართულ სიტყვათა შეკავშირების (შეხამების) სინტაქსური მექანიზმის სხვაობის თვალსაჩინო სურათს იძლევა სათანადო სქემათა შედარება:

ა	ქ	ე	ბ	ს
დავითი		სიმონს		

მნიშვნელობის მხრივ სიტყვათა ურთიერთობა ქართულსა და რუსულ შესიტყვებაში ერთნაირია: მაქებარია დავითი, ქების საგანია — სიმონი...

აგებულების მხრივ სიტყვათა ურთიერთობა ქართულ შესიტყვებაში არსებითად სხვაგვარია, ვინემ რუსულში; გარეგნულადაც ეს თვალში გვეცემა: სახელთა ბრუნვა რუსულ შესიტყვებაში ყველა დროში იგივეა, რაც აწმყოში (, ,), ქართულში კი სახელების ბრუნვა ცვალებადია აწმყოსთან შედარებით ნამყო ძირითადში („აქო დავითმა სიმონი“) და თურმეობითს პირველში („უქია დავითს სიმონი“)¹.

საერთოდ, **მართვის მხრივ** სხვადასხვა ენის შესიტყვებებს შორის დიდი სხვაობა შეიმჩნევა. შეთანხმების მხრივ სხვაობა მინიმალურია; ასე მაგალითად, „ახალი წიგნი“ და „ — ორივეში წინა წევრი ეთანხმება მომდევნოს; მიზეზი ის ურთიერთობაა, რომელიც ამ ორი სიტყვის მნიშვნელობას შორის არსებობს: „ახალი“ განმარტავს სიტყვას „წიგნი“, აღნიშნავს რა მის ერთ-ერთ თვისებას: თვისების აღმნიშვნელი სიტყვა ეთანხმება საგნის აღმნიშვნელ სიტყვას, — ასეა ქართულში, ასევეა — რუსულში.

მაგრამ საკმარისია ავიღოთ შესიტყვება „ღრმა მდინარე“ "

", რომ სხვაობამ იჩინოს თავი: ღრმა მდინარეს, ღრმა მდინარის, ღრმა

¹ ნამყო ძირითადის კონსტრუქცია დროთა მთელ მეორე ჯგუფზე ვრცელდება, თურმეობითი პირველისა — დროთა მთელ მესამე ჯგუფზე.

მდინარით... ; რუსული ყველა ბრუნვაში ეთანხმება -ს, ქართულში სახელობითის გარდა შეთანხმება არსად ჩანს, მსაზღვრელი ცვლილებებს არ განიცდის; მართალია, თუ რიგს შევუცვლით მსაზღვრელსა და საზღვრულს, ქართული და რუსული შესიტყვება თითქმის ერთნაირი აგებულებისა აღმოჩნდება (მდინარესა ღრმას, მდინარისა ღრმის...), მაგრამ ახალი ქართულისათვის ასეთი წყობა არ არის ჩვეულებრივი და მისი გამოყენების არე შეზღუდულია. ძალაში რჩება დებულება, რომ ამ შემთხვევაში **მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის არ არის ისეთი სინტაქსური ურთიერთობა, როგორცაა რუსულ მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის: მნიშვნელობის მხრივ ერთნაირმა ურთიერთობამ ვერც აქ უზრუნველყო აგებულების მხრივ ერთნაირობა სხვადასხვა ენაში.**

აქ სხვა გარემოებაც უნდა აღინიშნოს. თვით ქართულში მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის სინტაქსური ურთიერთობა ყოველთვის ერთნაირი არ იყო. ძველს ქართულში მსაზღვრელი ყოველთვის ეთანხმებოდა საზღვრულს; „ღრმა მდინარე“ რომ ძველებურად დავაბრუნოთ, გვექნება: მდინარემან ღრმამან, მდინარესა ღრმასა, მდინარისა ღრმისა, მდინარითა ღრმითა...

დასკვნა: **მნიშვნელობის მხრივ ერთნაირმა ურთიერთობამ ერთი ენის განვითარების პროცესში ვერ უზრუნველყო შესიტყვებათა ერთნაირი აგებულება.**

მნიშვნელობის მხრივ ერთნაირი ურთიერთობა სხვადასხვა ენაში რომ ვერ უზრუნველყოფდა სიტყვათა ერთნაირს ურთიერთობას, ეს იმ თავითვეც შეგვეძლო დაგვესკვნა იმ მარტივი, მაგრამ ძირითადი მნიშვნელობის ფაქტიდან, რომ ურთიერთობის აღნიშვნის საშუალებები სხვადასხვა ენაში განსხვავებულია, თუმცა სიტყვით გადმოსაცემი ობიექტური ვითარება ერთნაირია.

მნიშვნელობის მხრივ ერთნაირი ურთიერთობა ერთსა და იმავე ენაში რომ ვერ უზრუნველყოფდა სიტყვათა ერთნაირს ურთიერთობას, ესეც იმავეთვე შეგვეძლო გამოგვეყვანა იმ დებულებიდან, რომ ენობრივი სისტემის ყოველი მხარე, — და, მამასადაამე, სინტაქსიც, — ცვალებადია. **მნიშვნელობის მხრივ არსებული ურთიერთობა ვერა წყვეტს შესიტყვების აგებულების საკითხს, ე. ი. ლექსიკურ-სემანტიკური და სტილისტიკური კატეგორიები ვერ დაედება საფუძვლად სინტაქსურ კატეგორიებს, — უკანასკნელთა ანალიზი საკუთარ საზომს საჭიროებს.**

მნიშვნელობის კატეგორიებზე დაყრდნობა აქ იმავე შედეგებს მოგვცემდა, რასაც იძლევა სემანტიკური პრინციპი მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციაში.

§ 116. სინტაქსი მიკლოშიჩის მიხედვით. სინტაქსი სწავლობს სიტყვათა შეკავშირებას აზრის გამოსახატავად (ი. სტალინი) და არა აზრსა და აზრის კატეგორიებს. ასე გაგებულ სინტაქსი მჭიდრო შინაგან კავშირში იმყოფება მორფოლოგიასთან. მორფოლოგია და სინტაქსი, როგორც ი. სტალინი გვასწავლის, ქმნის ენის გრამატიკულ წყობას.

მოიპოვება სინტაქსის საგნისა და თვალსაზრისის სხვაგვარი გაგებაც. აქ მოკლედ შევეხებით ორ შეხედულებას.

ერთი მათგანის მიხედვით **სინტაქსი არის მოძღვრება სიტყვის კლასებისა და სიტყვის ფორმების მნიშვნელობის შესახებ**, მეორის თანახმად — **სინტაქსი არის მოძღვრება წინადადების შესახებ**¹.

შეხედულება, რომ სინტაქსი შეისწავლის სიტყვათა კლასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობას, წამოაყენა სლავური ენების მკვლევარმა მიკლოშიჩმა; მისი „სლავური ენების შედარებითი გრამატიკის“ მეოთხე ტომის — „სინტაქსის“ — (1872 წ.) პირველსავე თავში ნათქვამია: „გრამატიკის“ ის ნაწილი, რომელმაც უნდა განიხილოს სიტყვათა კლასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობა, არის სინტაქსი. სინტაქსი, ამისდა მიხედვით, განიყოფება ორ ნაწილად, რომელთაგანაც პირველის საგანია სიტყვათა კლასების, მეორისა კი — სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობა“.

სიტყვათა კლასებში მიკლოშიჩი გულისხმობს მეტყველებების ნაწილებს, და სინტაქსის პირველ ნაწილში იხილავს: 1. არსებით სახელს; 2. ზედსართავ სახელს — მის სქესსა და რიცხვს; 3. რიცხვით სახელს; 4. ნაცვალსახელს; 5. ზმნისართს; 6. კავშირსა და 7. ზმნას — მნიშვნელობის მიხედვით, რა თქმა უნდა.

სინტაქსის მეორე ნაწილი მოგვითხრობს სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობათა შესახებ; ეს ფორმებია: სახელთა ბრუნვები; პირი, რიცხვი, დრო და კილო ზმნათა; ამათ მნიშვნელობათა ანალიზს უნდება მეორე ნაწილი. გაკვრით, ამა თუ იმ მნიშვნელობასთან დაკავშირებით, მიკლოშიჩი შენიშნავს, მაგალ.: „ეს არის სუბიექტი, რომელსაც ლოგიკის [სათანადო] ცნებისაგან განსხვავებით გრამატიკული შეიძლება ვუწოდოთ“;

¹ საკმაოდ ხშირად სინტაქსში განიხილავენ ფორმათა (მაგ., ბრუნვათა) მნიშვნელობასაც და წინადადებებსაც; ასეთი სინტაქსი სრულებითაც არ ასაბუთებს, რატომ სწავლობს ის სწორედ ამ საგნებს და ამ თვალსაზრისით. რამდენადაც ასეთ შემთხვევაში დასაბუთებულ შეხედულებასთან არა გვაქვს საქმე, ცალკე მიმდინარეობად მისი გამოყოფა არ იქნებოდა გამართლებული; არას ვამბობთ აგრეთვე უკანასკნელ ხანებში ობიექტური იდეალიზმის წარმომადგენლის ფილოსოფოს ედმ. ჰუსერლის ზეგავლენით წამოწყებულ თავისებურ ცდაზე, რომელიც პორციგს (1925) ეკუთვნის. პორციგს სინტაქსი მიაჩნია მოძღვრებად მნიშვნელობათა შესახებ — „მნიშვნელობის“ სრულიად თავისებური გაგებით ეს შეხედულება ჯერ საპროგრამო მსჯელობის ფარგლებს არ გასცილებია. იგი მეცნიერულად გაუმართლებელია და მიუღებელი.

ასევე: „პრედიკატს, რამდენადაც ზმნა პრედიკატს გამოხატავს, ეწოდება გრამატიკული პრედიკატი“. მაგრამ ეს ცნებები, ისევე, როგორც წინადადება-ცნება (მაგალითად, უსუბიექტო წინადადებათა შესახებ მსჯელობისას) ამოტივტივდება ხოლმე აქა-იქ იმდენად, რამდენადაც მნიშვნელობათა ანალიზის პროცესში მკვლევარი გვერდს ვერ უხვევს ამ ტერმინებს — და მხოლოდ.

არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ მიკლოშიჩის შეხედულებას ერთ-გვარი თანამიმდევრობა და შინაგანი მთლიანობა ახასიათებს: ფონეტიკა ბგერებს შეისწავლის; ცალკე სიტყვათა შემადგენლობასა და ფორმას მორფოლოგია არკვევს, ამავე ცალკე სიტყვათა მნიშვნელობით სინტაქსი იძიებს. **სინტაქსი მორფოლოგიისაგან საგნის მიხედვით კი არ განირჩევა, არამედ მხოლოდ თვალსაზრისით;** საგანი ორივესათვის ერთია — ცალკე სიტყვა: მის **ფორმას მორფოლოგია** სწავლობს, **მნიშვნელობას — სინტაქსი.**

კითხვა იბადება: რაღა უნდა აკეთოს სემანტიკამ, რომელიც გასული საუკუნის მეორე მესამე წლებიდან (1839 წ. რაიზიგის მიერ) ცალკე საენათმეცნიერო დისციპლინად იქნა გამოყოფილი და რომელსაც მნიშვნელობათა კვლევა დაესახა მიზნად? რა მიმართებაში იმყოფება ეს სემანტიკა (სემასიოლოგია) სინტაქსთან, რომელიც აგრეთვე სიტყვის მნიშვნელობას სწავლობს? ამ კითხვაზე პასუხი არა ჩანს.

გარკვეული პასუხი კი აუცილებელია, თუ გვინდა ნათელი იყოს ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგებს შორის არსებული ურთიერთობა. გარდა ამისა: მიკლოშიჩს განუხილველი რჩება ის კავშირი, რომელიც სიტყვებს შორის არსებობს და რომელიც ცალკე სიტყვათაგან ქმნის მწყობრ ერთეულს, წინადადებას და, საერთოდ. შესიტყვებას, და რომელიც სინტაქსის საგნად იყო მიჩნეული სრულიად საფუძვლიანად ჯერ კიდევ აპოლონიოს დისკოლოს მიერ (მეორე საუკუნეში ჩვენი წელთაღრიცხვისა).

ეს სპეციფიკური სინტაქსური სამყარო ყურადღების გარეშე რჩება მიკლოშიჩის სისტემაში.

§ 117. სინტაქსის ცნებათა ლოგიცისტური გაგება. მიკლოშიჩის გაგება ყველაზე ნაკლებად არის გავრცელებული. ეს არ ითქმის მეორე შეხედულების შესახებ, რომელიც **სინტაქსს** თვლის **მოძღვრებად წინადადების შესახებ.**

კითხვა ისმის: **რა არის წინადადება და რა თვალსაზრისით შეისწავლება ის სინტაქსში?**

პასუხი არაა ერთნაირი. ერთი პასუხი ასეთია: „წინადადება არის აზრი, გამოთქმული ზეპირად ან წერით“. და შემდეგ: „საგანი, რომლის შესახებაც ლაპარაკია წინადადებაში, არის ქვემდებარე“. „ის, რაც ქვემდებარის შესახებ არის ნათქვამი, შემასმენელია“.

ეს გაგება პრიმიტიულია; ის არც კი ამჩნევს, რომ „აზრი“, „საგანი“ გრამატიკის შესწავლის ობიექტი ვერ იქნება, არ ამჩნევს, რომ წარმოდგენილი განსაზღვრება ქვემდებარისა სიტყვა-სიტყვით იმეორებს სუბიექტის განსაზღვრებას ტრადიციული ფორმალური ლოგიკის მიხედვით, ხოლო შემასმენლის განსაზღვრება იმავე ფორმალური ლოგიკის პრედიკატის განსაზღვრებაა. ამგვარად, ზემოხსენებული ქვემდებარე და შემასმენელი სინტაქსურ და, საერთოდ, გრამატიკულ ცნებას არ წარმოადგენს: უნდა მოეცათ სინტაქსური ცნებები. მათ ნაცვლად მოცემულია ფორმალური ლოგიკის ცნებები. **სინტაქსური ცნებებისა და ფორმალური ლოგიკის ცნებების ერთმანეთში აღრევა მივიღეთ ქვემდებარისა და შემასმენლის განსაზღვრისას.**

ეს სრული არეგ-დარევაა. ეს არეგ-დარევა მწვერვალს აღწევს წინადადების განსაზღვრებაში: „წინადადება არის აზრი“... ე. ი. წინადადება გამოცხადებულია აზრის ერთ-ერთ სახეობად (და არა აზრის გამოხატულებად).

ასეთია პრიმიტიული გაგება წინადადებისა, ქვემდებარისა და შემასმენლისა. მოიპოვება ამავე ცნებათა განსაზღვრება, რომელიც თავს აღწევს პრიმიტიული გაგების უხეშ შეცდომებს. ის არ ამბობს „წინადადება არის აზრიო“, არამედ: „წინადადება არის სიტყვა ან სიტყვათა შეერთება, რომელიც აზრს გამოხატავს“. ასევე: „ქვემდებარე არის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს იმ საგანს, რომლის შესახებაცაა ლაპარაკი“. „შემასმენელი არის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა არის ნათქვამი ქვემდებარის შესახებ“.

ერთი სიტყვით, ამ თვალსაზრისის წარმომადგენელმა იცის, რომ აზრისა და მისი ნაწილების შესწავლა ლოგიკისა და ფსიქოლოგიის საქმეა და არა სინტაქსისა, რომ წინადადება სიტყვა ან სიტყვათა შეერთება, ქვემდებარეცა და შემასმენელიც აგრეთვე სიტყვებია. რანაირი სიტყვა (თუ სიტყვათა შეერთება) არის წინადადება, ეს ირკვევა ლოგიკის ცნებათა საშუალებით: თუ აზრს გამოხატავს, არის წინადადება, თუ არა-და — არა. „აზრი“ ასეთ შემთხვევაში ლოგიკის ცნების, მსჯელობის, მაგვირობას ეწევა.

თუ წინადადება აზრის გამომხატველი სიტყვა (თუ სიტყვათა შეერთება) არის, წინადადების ნაწილებიც, — ქვემდებარე, შემასმენელი, — აზრის (მსჯელობის) ნაწილების, — სუბიექტის, პრედიკატის, — გამოხატულება უნდა იყოს. ესე იგი: მსჯელობა (ფორმალური ლოგიკის ცნება) და მისი ნაწილები არის დასაყრდენი წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრისას. ორიენტაცია ლოგიკის ცნებაზე დამახასიათებელია ასეთი შეხედულებისათვის. მარტივია მეთოდიც: გამოიხატება თუ არა ამა თუ იმ სიტყვაში (თუ სიტყვათა შეერთებაში) „აზრი“? ამით ირკვევა, გვაქვს თუ არა წინადადება. რომელი სიტყვა გამო-

ხატავს მსჯელობის საგანს? ამით არკვევენ ქვემდებარეს. რომელი სიტყვა გვაჩვენებს, რა არის ნათქვამი ქვემდებარის შესახებ? ამით წყდება შემასმენლის საკითხი.

ზოგიერთი გარემოების გათვალისწინება დაგვანახებს, რამდენად გამოსადეგია ეს გზა წინადადებისა და მისი ნაწილების დასადგენად, რამდენად მოსახერხებელია ლოგიკის ცნებებზე დაყრდნობით ხსენებული გრამატიკული ცნებების განსაზღვრა.

1. არის წინადადებათა რიგი (ე. წ. კითხვითი, ბრძანებითი, ნატვრითი წინადადებები), რომელნიც მსჯელობას არ გამოხატავენ და, მაშასადამე, ზემოხსენებული შეხედულების თანახმად, თუ თანამიმდევრობას დავიცავთ, წინადადებად არ შეიძლება მივიჩნიოთ, თუმცა მათ ყველა თვლის წინადადებად.

2. ჩვეულებრივია ისეთი წინადადებები, რომლებშიც ქვემდებარისა და შემასმენლის გარდა, სხვა ნაწილებიც მოიპოვება; ესენია: ქვემდებარისა და შემასმენლის ამხსნელი სიტყვები, აგრეთვე ამხსნელი სიტყვების ამხსნელი სიტყვები (დამატება, განსაზღვრება, გარემოების სიტყვები). ქვემდებარე, ვთქვათ, მსჯელობის სუბიექტს აღნიშნავს, შემასმენელი — პრედიკატს. რაღა შეესაბამება მსჯელობაში ამხსნელ სიტყვებს (დამატებას, განსაზღვრებას, გარემოებას)? რას გამოხატავენ წინადადების ეს ნაწილები? რაზე დაყრდნობით უნდა განვსაზღვროთ ისინი?

მსჯელობა, რამდენი სიტყვითაც არ იყოს იგი გადმოცემული, ყოველთვის ორ ნაწილად იშლება: სუბიექტად და პრედიკატად; თითოეული ამათგანი შეიძლება შეიცავდეს ორსა და მეტ სიტყვას; დამატებისა, განსაზღვრებისა და გარემოებისათვის მსჯელობაში აღარაფერი მოგვეპოვება. მაშასადამე, მსჯელობის ნაწილებზე დაყრდნობით წინადადების ეს ნაწილები (განსაზღვრება, დამატება, გარემოებანი) არ შეიძლება იქნეს განსაზღვრული.

3. ზემოხსენებული წესით თვით ქვემდებარის ძიებაც ხშირად გასაჭირში ჩავგადებთ; ავიღოთ, მაგალითად, მარტივი წინადადება: „ქეთო მოსწონს ანდროს“.

რა სიტყვაა აქ ქვემდებარე? გვეტყვიან: „ის, რომელიც აღნიშნავს მსჯელობის საგანს“, „ის, რომლის შესახებაც არის ლაპარაკი“-ო. რომლის შესახებაც ლაპარაკი? — ქეთოს შესახებ, რომ იგი მოსწონს ანდროს თუ — ანდროს შესახებ, რომ მას მოსწონს ქეთო? ორივე ვარაუდი თანაბრად საფუძვლიანი იქნება, თუ ინტონაციისა და სახელთა ბრუნვას არ მივმართავთ (მათ კი ვერ მივმართავთ: ეს პრინციპის შეცვლა იქნებოდა). ამ ორი სახელიდან ვერც ერთს ვერ მივანიჭებთ უპირატესობას. ორივეს გამოცხადება ქვემდებარედ კიდევ არ შეიძლება: ორი ქვემდებარე მხოლოდ შე-

რთულ წინადადებაში შეიძლება გვქონდეს, აქ კი მარტივი გავრცელებული წინადადებაა.

ვთქვათ, ინტონაცია მოვიშველიეთ; მდგომარეობა ამით უფრო გართულდება: **ა.** ვივარაუდოთ, რომ „ქეთო მოსწონს ანდროს“ (ქეთო და არა მარო!); ლაპარაკი ყოფილა ქეთოს შესახებ, ქეთოა, მაშ, ქვემდებარე. **ბ.** „ქეთო მოსწონს ანდროს“ (ანდროს და არა სიკოს!): უდავოა, რომ აქ ანდროს შესახებ ლაპარაკობენ — ქეთო მოსწონსო: ანდრო იქნება ქვემდებარე.

შეიძლება ძლიერი ინტონაცია მოხვდეს ზმნას „მოსწონს“: „ქეთო **მოსწონს** ანდროს“ (მოსწონს და არა სძულს!): აქ ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ „მოსწონს“. რა საბუთითაც ქვემდებარედ მივიჩნიეთ „ქეთო“ და „ანდროს“, იმავე საბუთით ეს სიტყვა („მოსწონს“) უნდა გამოვაცხადოთ ქვემდებარედ: ამ შემთხვევაში ზმნა გამოგვივა ქვემდებარე, რაც მიუღებელია ყოველგვარი გრამატიკის თვასაზრისით...

რას მოწმობს ყოველივე ეს? მხოლოდ იმას, რომ, როცა წინადადებას სწავლობენ ზემოხსენებული თვალსაზრისით (რის შესახებ არის ლაპარაკი? რა არის ნათქვამი?), წინადადების სინტაქსური აგებულება, სიტყვათა შეკავშირების ხასიათი კი არ ირკვევა, არამედ სხვა რაღაც, რაც სიტყვათა სინტაქსური ურთიერთობის გასათვალისწინებლად არ გამოდგება: სიტყვათა შეკავშირება, წინადადების აგებულება ზემოხსენებულ მაგალითში არ შეცვლილა, სიტყვათა დაფასება კი სამჯერ შეიცვალა.

§ 118. სინტაქსის ცნებათა ფსიქოლოგიური გაგება. ლოგიკაზე ორიენტაციით სინტაქსის საკითხი ვერ გვარდება. ეს აღრევე შენიშნეს: **ჰ.** შტაინთალმა ცნობილ ნაშრომში („გრამატიკა, ლოგიკა, ფსიქოლოგია“, 1855 წ.) საბოლოოდ დაამარცხა წინადადების ის ლოგიკისტური თეორია, რომელიც ოცდაათიოდე წლის წინათ კ. ბეკერმა წამოაყენა; ამ დროიდან იწყება ახალი გზის ძიება; **ორიენტაცია ლოგიკაზე** შეცვალა **ორიენტაციამ ფსიქოლოგიაზე**; ლოგიკის ცნებათა ადგილი დაიჭირა ფსიქოლოგიის ცნებებმა. **წინადადება** გამოცხადებულ იქნა **ფსიქოლოგიური მსჯელობის გამონატულებად**; შესაბამისად ქვემდებარე და შემასმენელი ე. წ. ფსიქოლოგიური სუბიექტისა და ფსიქოლოგიური პრედიკატის ნიადაგზე უნდა განესაზღვრათ. მაგრამ ეს უფრო ძნელი და უიმედო საქმე აღმოჩნდა.

ყველა ლოგიკოსს მსჯელობა ერთგვარად არ ესმის; მიმდინარეობათა შორის არსებითი განსხვავებაა; ლოგიკის მოიმედე სინტაქსი ლოგიკოსთა შინაურ უთანხმოებას ყურადღებას არ აქცევდა და მხოლოდ ერთ გაგებას მიმართავდა, სახელდობრ, ფორმალურ ლოგიკაში წარმოდგენილ გაგებას, თუმცა ეს უკანასკნელი ყველაზე ნაკლებად გამოდგებოდა სა-

ყრდენად: იგი თვითონ საჭიროებდა გრამატიკის დახმარებას მსჯელობისა და მისი წევრების განსაზღვრისას.

მსჯელობა-ცნების საკითხში ფსიქოლოგიის სხვადასხვა მიმართულებას შორის გაცილებით მეტი განსხვავება მუდავნდება, ვინემ ამას ლოგიკაში აქვს ადგილი ამავე ცნების განსაზღვრისას. ამასთან დაკავშირებით საკითხი განსაკუთრებით გართულდა სწორედ იმიტომ, რომ თითქმის ყველა ძირითადი მიმართულება აისახა წინადადების განსაზღვრებაში.

შედგე ნათელია: არის (და შეიძლება იყოს) იმდენი არი განსაზღვრება წინადადებისა, რამდენი არი გაგებაც მსჯელობისა მოიპოვება ფსიქოლოგიაში. საილუსტრაციოდ ორ მაგალითს დავასახელებთ. ჰ. პაული ამბობს: „წინადადება ისეთი ენობრივი გამოხატულებაა, რომელიც მიგვითითებს, რომ (მეტყველისა და მსმენელის ცნობიერებაში) ადგილი ჰქონდა წარმოდგენათა შეკავშირებასა“. ვ. ვუნდტი კი გვეუბნება: „წინადადება არის ისეთი ენობრივი გამოხატულება, რომელიც გადმოგვცემს, რომ (მეტყველის ცნობიერებაში) ადგილი ჰქონდა მთლიანი წარმოდგენის დაშლას მის შემადგენელ ნაწილებად“. წინადადების საზომად ერთს შემთხვევაში წარმოდგენათა შეკავშირებაა მიჩნეული, მეორეში, პირიქით, — მთლიანი წარმოდგენის დაშლა. ასეთ პირობებში წინადადების პრობლემა, რა თქმა უნდა, დადებითად ვერ გადაწყდება.

რაც შეეხება წინადადების ნაწილებს, ამხსნელი სიტყვები (დამატება, განსაზღვრება, გარემოება) ამ ნიადაგზე არც შეიძლება იქნეს განსაზღვრული. ქვემდებარისა და შემასმენლის განსაზღვრა ფსიქოლოგიურ სუბიექტსა და პრედიკატზე დაყრდნობით უცილობლად იძლევა ისეთ შედეგებს, როგორც ზემოთ მივიღეთ წინადადების („ქეთო მოსწონს ანდროს“) გაანალიზებისას ინტონაციის ცვლის გამოყენებით.

ლოგიკაზე ორიენტაცია (სინტაქსში და, საერთოდ, გრამატიკაში) **ლოგიციზმად** იწოდება, **ფსიქოლოგიაზე ორიენტაცია — ფსიქოლოგიზმად**. ლოგიციზმიც და ფსიქოლოგიზმიც წინადადების შინაარსობლივ ანალიზს იძლევა, საკუთრივ სინტაქსური მხარე — სიტყვათა შეკავშირების წესები — ყურადღების გარეშე რჩება.

§ 119. სინტაქსის ცნებათა ფონეტიკური და მორფოლოგიკური განსაზღვრება. აქვე უნდა განვიხილოთ ერთი შეხედულება, რომელიც სინტაქსის საგნად აგრეთვე წინადადებას თვლის, მაგრამ ცდილობს წინადადება დაახასიათოს **საკუთრივ ენობრივი ნიშნებით**.

მხედველობაში გვაქვს ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი სინტაქსის მკვლევრის ბერტ. დელბრიუკის შეხედულება. იგი წინადადების ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „წინადადება ფორმის თვალსაზრისით არის ის, რაც

ორ პაუზას შორის არის მოქცეული ანუ... დანაწევრებულ მეტყველებაში წარმოდგენილი ექსპირაციული ერთიანობა, რომლის ფარგლებშიც ადგილი აქვს უფრო ძლიერისა და უფრო სუსტი ხმის აწევის ცვლას“ („ინდ.-ევრ. ენათა შედარებითი სინტაქსი“, III). როგორც აქედან ჩანს, დელბრიუკი იმას კი არ აქცევს ყურადღებას, **რა** გადმოიცემა (მსჯელობა, აზრი...), არამედ იმას, თუ როგორ და რით დახასიათდება გადმოცემი ენობრივი საშუალება. უეჭველია, ეს განსაზღვრება ენობრივ ნიშნებზე მიუთითებს, მაგრამ სინტაქსური **განსაზღვრება არ არის**: ცნებები — პაუზა, ექსპირაცია (ე. ი. ამოსუნთქვა), ხმის აწევა, რომელთა საშუალებითაც დაახასიათა დელბრიუკმა წინადადება, **ფონეტიკური ცნებებია**. სიტყვათა შეკავშირების, წინადადების აგებულების დასახასიათებლად ფონეტიკური ნიშნები არ გამოდგება.

მეტი კიდევ: ამგვარ გაგებას რომ გავყვეთ, წინადადებაში ცალკე სიტყვებსაც ვერ გამოვყოფთ; მათ ნაცვლად ტაქტები გვექნება; ტაქტებისა და სიტყვათა ფარგლები ურთიერთს მხოლოდ შემთხვევით თუ შეხვდება.

ამიტომაც ბუნებრივია, თუ დელბრიუკმა ვერ მოგვცა ამ აგე პრინციპზე აგებული განსაზღვრება წინადადების ნაწილთა; მათი განსაზღვრისას დელბრიუკი სხვადასხვა პრინციპს ემყარება: შემასმენელი მას განსაზღვრული აქვს, როგორც პრედიკატი ლოგიკაში („პრედიკატი არის ის, რაც ქვემდებარის შესახებ არის ნათქვამი“). ქვემდებარე კი დახასიათებულია ნაწილობრივ მორფოლოგიურად, ნაწილობრივ — წინადადების შინაარსის მიხედვით („ქვემდებარე არის არსებითი სახელი, რომელიც დასმულია სახელობითს ბრუნვაში და წარმოადგენს თქმის ცენტრალურ პუნქტს“); დამატების განსაზღვრება კი „ყოველდღიური ლოგიკის“ ცნებებშია მოცემული („დამატება ის საგანია, რომელსაც უშუალოდ ეხება მოქმედება ზმნისა“). ამგვარად, დელბრიუკის განსაზღვრებებს თანმიმდევრობა და შინაგანი მთლიანობა არ ახასიათებს: ფონეტიკის ცნებებზე დაყრდნობით სინტაქსურ ცნებათა ჩამოყალიბების ცდა მარცხით დამთავრდა.

ცდილან სინტაქსის ცნებები მორფოლოგიური ნიშნის მიხედვით დაეხასიათებინათ. ამგვარი გაგების საილუსტრაციოდ გამოდგებოდა **ქვემდებარის** განსაზღვრება: „ქვემდებარე არის დამოუკიდებელი **სახელობითი** ბრუნვა“ (დერჟავინი).

მართლაც, რუსულში ქვემდებარე ყოველთვის სახელობითში დაისმის (თუმცა სახელობითი ყოველთვის არ არის ქვემდებარე; ამიტომაც ითქვა: „დამოუკიდებელი სახელობითი“). რატომ არ შეიძლება ქვემდებარე განისაზღვროს ამგვარად? იმიტომ, რომ სახელობითი ბრუნვით ქვემდებარის განმარტება სრულებითაც არ ახასიათებს ქვემდებარის სინტაქსურ თვისებებს, მის როლს წინადადების სხვა სიტყვებთან ურთიერთობაში. სახელობითი ბრუნვა ქართულში გარდამავალ ზმნებთან ობიექტს აღნიშნავს, — ე. ი. სულ სხვა როლში გვევლინება, ვინემ რუსულში.

მორფოლოგიური ნიშნის მიხედვით სინტაქსურ ცნებათა ჩამოყალიბება, მოკლედ „მორფოლოგისტური სინტაქსი“ პრინციპში ისევე გაუმართლებელია, როგორც ფონეტიკური სინტაქსი.

იმ მიმდინარეობისათვის, რომელიც სინტაქსის საგნად წინადადებას თვლის, დამახასიათებელია არა დელბრიუკის გაგება, არამედ ლოგიცისტებისა და ფსიქოლოგისტებისა. ამ უკანასკნელთათვის მეორეხარისხოვანია — **რისაგან შედგება წინადადება, ერთი სიტყვისა თუ შესიტყვებისაგან, როგორია სიტყვათა დაკავშირება, ორგანიზაცია შესიტყვებისა**, — მათთვის გადამწყვეტია, **რა აღინიშნება, რა ფსიქოლოგიური და ლოგიკური ღირებულება აქვს ენობრივ ფაქტს, წინადადებად წოდებულს.**

რა თქმა უნდა, შესიტყვების დასახასიათებლად, მისი ბუნების გამოსარკვევად ეს ისევე მართებულია, როგორც მართებული იქნებოდა მეტრის დახასიათება, როგორც სიგრძის საზომისა, იმის მიხედვით, თუ რას იწონის ის მასალა, რომლისაგანაც მეტრი არის გაკეთებული. მართლაცდა **ერთი და იგივე აზრი** (მსჯელობა) ჩვენ შეგვიძლია გამოვთქვათ სხვადასხვა ენაზე, მაგრამ ეს **სრულებითაც არ ნიშნავს**, რომ **ერთნაირი თვისებისა იქნება ამ ენებში ნაწმარისიტყვები, ერთნაირი იქნება ის კავშირი, რომელიც ამ სიტყვებს შორის არსებობს.**

სინტაქსი, რომელიც ამ თვალსაზრისით შეისწავლის წინადადებას, ვერც კი შენიშნავს იმ თავისებურებებს, რომლებიც სხვადასხვა ენის წინადადებას ახასიათებს. ეს — ერთი. მეორეა-და, წინადადება შეიძლება წარმოადგენდეს შესიტყვებასაც (სიტყვათა შენაერთს) და ცალკე სიტყვასაც. მაშასადამე, სინტაქსის საგანი შეიძლება აღმოჩნდეს როგორც სიტყვათა შენაერთი, ისე ცალკე სიტყვაც. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში სინტაქსის საგანი და მორფოლოგიის საგანი ერთი და იგივე აღმოჩნდება; სხვანაირად რომ ვთქვათ, თუ სინტაქსის საგნად წინადადება იქნება გამოცხადებული, შეუძლებელი აღმოჩნდება გავმიჯნოთ **შესასწავლი საგნის მხრივ** მორფოლოგია და სინტაქსი¹.

§ 120. უნივერსალური სინტაქსი შეუძლებელია. სინტაქსის ცნებათა ლოგიცისტური, ფსიქოლოგისტური, აგრეთვე ფონეტიკური და მორფოლოგისტური განსაზღვრების ანალიზი გვავალებს ორ დასკვნას: 1. სინტაქსური ცნებები უნდა ჩამოყალიბდეს სინტაქსური ნიშნების

¹ სინტაქსისა და, კერძოდ, წინადადების საკითხში არსებულ მიმდინარეობათა ანალიზი იხ. ზემოხსენებულ ნარკვევში: „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში: I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში“, თბილისი, 1928 წ., გვ. 1-133.

მიხედვით, 2. სხვადასხვა ენის სინტაქსში ერთგვარი შინაარსის ცნებებს (თუ, საერთოდ, ერთგვარ ცნებებს) ვერ მივიღებთ. **უნივერსალური სინტაქსი შეუძლებელია.**

სინტაქსური ცნებები ვერ იქნება სინტაქსური ცნებები, თუ გვერდს უვლის იმ **როლის** დახასიათებას, რაც სიტყვას ეკუთვნის წინადადებაში (შესიტყვებაში) სხვა სიტყვებთან **ურთიერთობის**, სხვა **სიტყვებთან შეკავშირების** თვალსაზრსით.

ეს **სინტაქსური როლი** არ შეიძლება იყოს ერთნაირი ყველა ენისათვის: ის დამოკიდებულია სიტყვის მორფოლოგიურ თვისებაზე. სხვადასხვაგვარია მორფოლოგია, სხვადასხვაგვარი უნდა იყოს სინტაქსიც. სხვადასხვაგვარი მორფოლოგია ერთგვარ სინტაქსს ვერ მოგვცემს. ორპირიანი ქართული გარდამავალი ზმნა, სამპირიანი ადიღეური ზმნა არსებითად სხვაგვარად კავშირდება სახელებთან (სუბიექტთან, ობიექტთან თუ ობიექტებთან), ვინემ ერთპირიანი ზმნა ლათინური, გერმანული, რუსული ენისა (იხ. § 115). ჩინურ ენაში, სადაც სიტყვა არაა ცვალებადი, სადაც არც ბრუნება გვაქვს, არც უღვლილება, სადაც სიტყვა წინადადებაში ადგილს იცვლის, მაგრამ ფორმას — არა, სინტაქსური ცნებები სხვა ნიშნებით უნდა დავახასიათოთ, ვინემ ქართულში ან რუსულსა თუ ლათინურში (აქ სიტყვის როლს ადგილმდებარეობა, ინტონაცია არკვევს). არა თუ სიტყვათა შეკავშირება წინადადებაში, თვით **წინადადებისა და სიტყვათა** ურთიერთობა თავისებურ სახეს იღებს იმ ენებში, სადაც ცალკე სიტყვა წინადადების გარეშე მოკლებულია იმ სახის რეალურობას, რაც ქართულ, რუსულ, ჩინურ სიტყვას ახასიათებს. ვგულისხმობ პოლისინთეზურ ენებს (იხ. § 127).

რუსულში ან ქართულში გინდა ჩინურში დადგენილი სინტაქსური ცნებები არ გამოადგება ამერიკის ინდიელ ტომთა ენების (ვთქვათ, დაკოტა ენის) სინტაქსს.

უნივერსალური სინტაქსი ისევე შეუძლებელია, როგორც უნივერსალური მორფოლოგია; საყოველთაო სინტაქსი შეუძლებელია იმიტომ, რომ შეუძლებელია საყოველთაო მორფოლოგია. შესაბამისად: უნივერსალური გრამატიკა ფიქციას წარმოადგენს ისევე, როგორც ფიქციაა უნივერსალური, საყოველთაო, გრამატიკული წყობა. საერთო მოვლენები სხვადასხვა ენის გრამატიკულ წყობაში დაიქვანება (ზოგჯერ — მეტი, ზოგჯერ — ნაკლები), მაგრამ საერთო, საყოველთაო, უნივერსალურ გრამატიკას ეს ვერ შექმნის.

უნივერსალური გრამატიკა, უნივერსალური სინტაქსი, უნივერსალური მორფოლოგია სათანადო უნივერსალური ცნებებით იმ თვალსაზრისის გამოვლენას წარმოადგენს, რომლის თანახმადაც **სინტაქსი** უნდა იძლეოდეს **წინადადების სემანტიკურ** (თუ სტილისტიკურ) **ანალიზს, მორფოლოგია** —

სიტყვის ლექსიკურ-სემანტიკურ დახასიათებას, საერთოდ, გრამატიკული ცნებები — სემანტიკური ნიშნის მიხედვით უნდა ყალიბდებოდეს.

ამ თვალსაზრისის თანამიმდევრულად გამოყენება არც ერთი ენის შესწავლისას არ აღმოჩნდა შესაძლებელი: ცოცხალი ენის გრამატიკული წყობის თავისებურება ძალაუვნებურად იქცევდა ყურადღებას, მკვლარ ზოგად სქემებში არ თავსდებოდა და ზოგად (უნივერსალურ) გრამატიკებში აქა-იქ მაინც გამოკრთებოდა.

ისტორიულ-შედარებითმა ენათმეცნიერებამ უარყო უნივერსალური, საყოველთაო, გრამატიკის პრინციპული საფუძველი: ენა ცვალებადია; არა თუ სხვადასხვა ენები ვერ იქნება ერთგვარი წყობისა, არამედ ერთი და იგივე ენაც განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე შეიძლება იცვლიდეს მორფოლოგიურ ტიპსაც კი.

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება უარყოფს უნივერსალიზმს, თეორიულად ასაბუთებს იმ პრინციპს, რომლის თანახმადაც **გრამატიკული წყობა** ენების მიხედვით **განსხვავებულია**.

საბჭოთა ენათმეცნიერება ემყარება სტალინურ დებულებას, რომ გრამატიკული წყობა არა თუ **განსხვავებულია** სხვადასხვა ენებში, არამედ იგი — ძირითად ლექსიკურ ფონდთან ერთად — **ენის საფუძველია**: თავისებური ძირითადი ლექსიკური ფონდი და თავისებური გრამატიკული წყობა ენის ინდივიდუალურობას განსაზღვრავს. ეს დებულება გარკვეულ დასკვნებს გვაგვალბებს: ერთი ენის გრამატიკული წყობა არ იმეორებს მეორე ენის გრამატიკულ წყობას. მაშასადამე: ერთი ენის გრამატიკა არ შეიძლება იმეორებდეს მეორე ენის გრამატიკას. განსხვავებული გრამატიკული წყობა გულისხმობს განსხვავებულ გრამატიკას, ე. ი. განსხვავებულ მორფოლოგიასა და შესაბამისად განსხვავებულ სინტაქსს, განსხვავებული მორფოლოგიური და განსხვავებული სინტაქსური ცნებებით.

ცხადია, არც ლოგიციზმი, არც ფსიქოლოგიზმი და არც ფონეტიზმ-მორფოლოგიზმი სინტაქსის სტალინურ გაგებას არ ეგუება, საბჭოთა ენათმეცნიერების თვალსაზრისით მიუღებელია.

§ 121. გრამატიკული წყობის შესწავლა მორფოლოგია-სინტაქსში (გრამატიკაში) და გრამატიკის სპეციფიკა. მორფოლოგია და სინტაქსი გრამატიკულ წყობას შეისწავლიან: მორფოლოგია სწავლობს სიტყვათა ცვალებადობას ანუ სიტყვის აგებულებას, სინტაქსი — სიტყვათა შეკავშირებას წინადადებაში, ე. ი. სიტყვათა შენაერთის (წინადადების) აგებულებას.

სიტყვათა ცვალებადობა აფიქსებით გადმოიცემა, სიტყვათა შეკავშირებაც კვლავ აფიქსების მეშვეობით ხორციელდება. ამრიგად, სიტყვის ფუძე, როგორც კონკრეტული ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი, მო-

რფოლოგიის ყურადღების გარეშე რჩება; შესაბამისად არც წინადადების კონკრეტული შინაარსი წარმოადგენს სინტაქსის შესწავლის საგანს.

რამდენად არის გამართლებული ყურადღების ცენტრში სიტყვის ცვალებადობისა და სიტყვათა შეკავშირების დაყენება, როცა ენის მორფოლოგიასა და სინტაქსს ვსწავლობთ?

სიტყვის ცვალებადობისა და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების შესწავლას — მიგვითითებს ი. სტალინი — უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამაში მდგომარეობს გრამატიკული წყობა, — ხოლო გრამატიკული წყობა ის დუღაბია, რომელიც ლექსიკური მასალისაგან ენას ქმნის. გრამატიკული წყობა — ძირითად ლექსიკურ ფონდთან ერთად — ენის საფუძველია. „გრამატიკა (მორფოლოგია, სინტაქსი) სიტყვათა ცვლილებისა და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების წესების კრებულია. მასასადამე, სწორედ გრამატიკის წყალობით ენას შესაძლებლობა ეძლევა ადამიანის აზრი ჩამოაყალიბოს მატერიალურ ენობრივ გასში“¹.

როგორღა არის შესაძლებელი შევისწავლოთ სიტყვის ცვლა ფუძის მნიშვნელობისაგან მოწყვეტით ანდა წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირება წინადადების კონკრეტული შინაარსის გაუთვალისწინებლად?

ამაზე პასუხს იძლევა ყოველი ენის მორფოლოგია და სინტაქსი. ავიღოთ ქართული ენის მორფოლოგიიდან ბრუნების ესა თუ ის ფორმულა. მაგალითად: „ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია **-ის**, მიცემითისა — **-ს**, მოთხრობითისა **-მა** ან **-მ**“... რა საგნის სახელია, სახელდობრ, ამ დაბოლოებას რომ დაირთავს: განყენებულისა (ფიქრი, აზრი, გონება, სივრცე) თუ კონკრეტულის (სახლი, კარი, ქვა, ხე, წყალი...). ცხოველები (ხარი, ძროხა, ირემი, აქლემი...) იგულისხმებიან თუ მცენარეები (მუხა, ცაცხვი, ფიჭვი, ნაძვი...) თუ სხვა რაიმე კატეგორიის სახელი? კონკრეტულად არც ერთი ამათვანი და იმავე დროს ყველა: ფიქრ**ს**, აზრ**ს**, გონებ**ას**, სივრც**ს**, სახლ**ს**, კარ**ს**, ქვ**ას**, ხე**ს**, წყალ**ს**, ხარ**ს**, ძროხ**ას**, ირემ**ს**, აქლემ**ს**, მუხ**ას**, ცაცხ**ვს**, ფიჭ**ვს**, ნაძვ**ს**... — ყველა თანაბრად მიცემითია, მიცემითი ბრუნვის ფორმანტი (სუფიქსი **-ს**) ყველას თანაბრად მოერგება. მიცემითი ბრუნვა, როგორც სახელის ცვალების ერთი სახე, ალგებრის ფორმულაა, რომლის არითმეტიკულ შინაარსსაც წარმოადგენს ამა თუ იმ სახელის ფუძე თავისი კერძო, კონკრეტული, შინაარსით. ამ ფორმულისათვის სულ ერთია, რა კონკრეტული შინაარსიც აქვს საბრუნებელი სახელის ფუძეს.

ეგვევ ითქმის ნათესაობითის, მოქმედებითისა და სხვა ბრუნვათა შესახებ. მართალია, ჩვენ ვამბობთ: მოთხრობითის ნიშანი ხან **-მა** იქნება, ხან — **მ**, მაგრამ ეს როდენი ნიშნავს, თითქოს ამით საბრუნებელი სახელის კონ-

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 21.

კრეტულ მნიშვნელობას გაეწია ანგარიში: ორი ვარიანტი (**-მა** და **-მ**) იმან გამოიწვია, თუ რა ბგერით თავდება ფუძე — თანხმოდნით თუ ხმოდნით (თანხმოდნით გათავებულს **-მა** მოუღის, ხმოდნით გათავებულს — **-მ**: ფიჭ**მა**, ხარ**მა**, სახლ**მა**, კაც**მა**..., მაგრამ: მუხ**ამ**, ძროხ**ამ**, კატ**ამ**, კლდე**მ**...)... ამრიგად, ფუძის მნიშვნელობა აქ არაფერს შუაშია.

ხომ განასხვავებს რუსული ენა სახელთა ჯგუფებს? ხომ არა აქვს ერთი და იგივე ნიშანი მიცემით ბრუნვაში ყველა სახელს?

, , , მაგრამ: , , ... , , ... ,

ერთი დაბოლოება აქ ყველა სახელს არ მოერგება, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ დაბოლოებათა შერჩევისას სახელის ფუძის **კონკრეტული** მნიშვნელობა რაიმე როლს თამაშობდეს (- , - , - , - ... საერთო ნიშანი აქვს, თუმცა ამ სიტყვათა მნიშვნელობას არაფერი აერთიანებს).

ბრუნების შესახებ თქმული საგნებით ვრცელდება უღვლილებაზე დაც. პირველი პირის სუბიექტის ნიშნად **ვ**-პრეფიქსი აქვს ყველა ქართულ ზმნას, რა შინაარსისაც არ იყოს ზმნის ფუძე: **ვ**-არ, **ვ**-დგები, **ვ**-ჯდები, **ვ**-აშენებ, **ვ**-ანგრევ, **ვ**-აქებ, **ვ**-აძაგებ... აქაც ფუძის კონკრეტული მნიშვნელობა არავითარ გავლენას არ ახდენს, მორფოლოგიის ფაქტზე არ მოქმედებს.

მსგავსივე მდგომარეობა დასტურდება სინტაქსში: „დავითს უყვარს სიმონი“ და „დავითს სძულს სიმონი“ კონკრეტული შინაარსით ერთმანეთს უპირისპირდება. მაგრამ სინტაქსურად ეს ორი წინადადება საგნებით ერთნაირი აგებულებისაა; მისი შემადგენლობა განისაზღვრება ფორმულით: რეალური სუბიექტი მიცემითში + გარდაუვალი ორპირიანი ინვერსიული ზმნა + რეალური ობიექტი სახელობითში (და საამისო შეთანხმება-მართვა). ასევე: „დავითმა ააშენა სახლი“ და „დავითმა დაანგრია სახლი“, „ყინვამ დააზიანა ხეხილი“, „მზემ ააყვავა მთა-ბარი“ — ერთ სინტაქსურ მოდელს იძლევა: რეალური სუბიექტი მოთხრობითში + გარდამავალი ზმნა ნამყო ძირითადში + რეალური ობიექტი სახელობითში (სათანადო საურთიერთო მართვა-შეთანხმებით). წინადადების კონკრეტული შინაარსი სრულიად სხვადასხვაა, ზოგჯერ დაპირისპირებულიც კია, სინტაქსური ფორმულა ერთნაირია.

„გრამატიკის დამახასიათებელი ნიშანი ისაა — გვასწავლის ი. სტალინი, — რომ იგი გვაძლევს სიტყვათაცვალებადობის წესებს, მხედველობაში აქვს რა არა კონკრეტული სიტყვები, არამედ საერთოდ სიტყვები, რომლებიც მოკლებული არიან ყოველივე კონკრეტულობას; გრამატიკა გვაძლევს წესებს წინადადებათა შესადგენად, მხედველობაში აქვს რა არა ესა

თუ ის კონკრეტული წინადადება, ვთქვათ, კონკრეტული ქვემდებარე, კონკრეტული შემასმენელი და ა. შ., არამედ საერთოდ ყოველგვარი წინადადება, მიუხედავად იმისა, თუ როგორია ამა თუ იმ წინადადების კონკრეტული ფორმა. მაშასადამე, აბსტრაქციას ახდენს რა კერძოსა და კონკრეტულისაგან როგორც სიტყვებში, ისე წინადადებებში, გრამატიკა იღებს იმ ზოგადს, რაც საფუძვლად უძევს სიტყვათა ცვალებადობას და წინადადებებში სიტყვათა შეკავშირებას, და მისგან ქმნის გრამატიკულ წესებს, გრამატიკულ კანონებს¹.

კერძო და კონკრეტული შინაარსი ცალკეული სიტყვისა (თუ წინადადებისა) მორფოლოგია-სინტაქსის საგანი ისევე არ არის, როგორც გეომეტრიისათვის არ დგას საკითხი: რა მასალისა არის ის „სამკუთხედი“, რომლსაც გეომეტრია სწვლობს: ფოლადისა, ხისა თუ ქვისა ან ქაღალდისა. სინამდვილეში არსებული ყოველი სამკუთხედი რაღაც მასალისა იქნება, სამკუთხედს, როგორც ფორმას, რაღაც შინაარსი ექნება. მაგრამ გეომეტრია სწავლობს სამკუთხედს, როგორც ფიგურას (ე. ი. როგორც ფორმას) და სრულიად არ ფიქრობს იმ მასალაზე, რომლის ფორმასაც, ფიგურასაც სამკუთხედი წარმოადგენს.

„ამ მხრივ — წერს ი. სტალინი — გრამატიკა მოგვაგონებს გეომეტრიას, რომელიც თავის კანონებს იძლევა ისე, რომ აბსტრაქციას ახდენს კონკრეტული საგნებისაგან, განიხილავს საგნებს, როგორც კონკრეტულობას მოკლებულ სხეულებს, და მათ შორის ურთიერთობას განსაზღვრავს არა როგორც ამა და ამ კონკრეტული საგნების კონკრეტულ ურთიერთობას, არამედ როგორც საერთოდ სხეულთა, ყოველგვარ კონკრეტულობას მოკლებულ სხეულთა ურთიერთობას“².

გრამატიკა, რომელიც გეომეტრიის მსგავსად ეპყრობა შესასწავლ ენობრივ ფაქტებს, გამოყოფს ამ ფაქტებში იმას, რასაც ენისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს: გრამატიკულ წყობას. ეს შესაძლებელი გახდა ადამიანის აზროვნების წინსვლა-განვითარებამ: „გრამატიკა ადამიანის აზროვნების ხანგრძლივი, აბსტრაქციის მომხდენი მუშაობის შედეგია“³.

§ 122. ნიჰილისტური დამოკიდებულება გრამატიკისადმი და ამგვარი დამოკიდებულების მეცნიერული უსაფუძვლობა. სანამ ი. სტალინის შრომა („მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“) გამოვიდოდა, წლების მანძილზე გრამატიკის ყოფნა-არყოფნის საკითხი იღვა. გრამატიკას აბუჩად იგდებდნენ, როგორც სქოლასტიკურ ჩხირკედელაობას,

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 21-22.

² იქვე. გვ. 22.

³ იქვე. გვ. 22.

მას ბრალად სდებდნენ, სიტყვის ცვლილებებს, წინადადების აგებულებას სწავლობს, მაგრამ სიტყვისა და წინადადების შინაარსისაგან მოწყვეტი-
თაო, სხვანაირად რომ ვთქვათ, „ფორმას ხედავს და შინაარსს კი —
არაო“. კონკრეტული შინაარსისაგან განყენებით სიტყვის ცვალებადობისა
და წინადადების აგებულების შესწავლა მეთოდოლოგიურად გაუმართლე-
ბელ, მიუღებელ თვალსაზრისად, უნაყოფო ფორმალიზმად ითვლებოდა.

გრამატიკის შეუფასებლობა იქიდან მომდინარეობდა, რომ არ ესმო-
დათ, თუ რა მნიშვნელობა აქვს გრამატიკულ წყობას ენისათვის: სიტყვის,
წინადადების შინაარსი (მნიშვნელობა) ყველაფერიო, ფორმა — არაფერი
(ან თითქმის არაფერი). შესაბამისად ყველაფერია სემანტიკა, არაფერი —
გრამატიკაო.

გრამატიკული წყობის შეუფასებლობა და გრამატიკის აბუჩად აგდება
ფართოდ გაავრცელა და მკვიდრად დანერგა ნ. მარის ე. წ.
„ახალმა საენათმეცნიერო მოძღვრებამ“. ფორმის შესწავლას მარქსისტული
მეთოდოლოგიის უარყოფად სახავდნენ ნ. მარი და მისი მიმდევრები. გრამა-
ტიკის რეფორმა კი არ არის საჭირო, არამედ უარყოფაო, წერდა ნ. მარი.
გრამატიკა უნდა შეცვალოს მეტყველების ელემენტოვანმა პალეონტოლო-
გიამაო¹.

ცხადია, ნ. მარი ვერ ხედავდა, თუ რამდენად არსებითია ენისათვის
გრამატიკული წყობა, მას სრულებით შეუმჩნეველი რჩებოდა რთული მე-
თოდოლოგიური საკითხები, რასაც გრამატიკული წყობის ენათმეცნიერუ-
ლი შესწავლა სვამს. სემანტიკის განდიდება და გრამატიკის განქიქება თა-
ნაბრად ახასიათებდა ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას“, რომელ-
შიც მეტად დიდი ადგილი ეკავა უსაბუთო მსჯელობასა და მყვირალა „მე-
მარცხენე“ ფრაზებს.

ენის გრამატიკული წყობის, სიტყვისა და წინადადების ფორმის შე-
სწავლა ნ. მარმა და მისმა მიმდევრებმა სააუგო საქმედ, ფორმალიზმად
მონათლეს (ისევე როგორც ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი „ფორმალურ
მეთოდად“ გამოაცხადეს ოთხელემენტოვანი ანალიზის დამცველებმა).

„ნ. ი. მარი და მისი „მოწაფეები“ — წერს ი. სტალინი, — „ფორმა-
ლიზმში“ ბრალს სდებენ ყველა ენათმეცნიერს, ვინც ნ. ი. მარის „ახალ
მოძღვრებას“ არ იზიარებს. ეს, რა თქმა უნდა, არ არის სერიოზული და
ჰკვიანური.

ნ. ი. მარი გრამატიკას თვლიდა ფუჭ „ფორმალობად“, ხოლო იმ
ადამიანებს, რომლებსაც გრამატიკული წყობა ენის საფუძვლად მიაჩნიათ —
ფორმალისტებად. ეს კი მთლად სისულელეა.

¹ ნ. მარი. რჩ. შრომ., II, გვ. 374, აგრეთვე გვ. 375, 387.

მე ვფიქრობ, რომ „ფორმალიზმი“ გამოიგონეს „ახალი მოძღვრების“ ავტორებმა ენათმეცნიერებაში თავიანთ მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლის გასაადვილებლად¹.

ი. სტალინის შრომამ „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ ცხადი გახადა, თუ რამდენად არსებითია ენისათვის გრამატიკული წყობა: გრამატიკული წყობა ენის ერთი საფუძველთაგანია. ამ შრომამ გაარკვია ისიც, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია გრამატიკა, როგორც გრამატიკული წყობის შესახებ მოძღვრება; მან ხაზგასმით გვაჩვენა არა მხოლოდ ის, თუ რას უნდა სწავლობდეს გრამატიკა, არამედ ისიც, თუ **რა თვალსაზრისით** უნდა სწავლობდეს მას გრამატიკა.

გრამატიკის საგნისა და გრამატიკის თვალსაზრისის დადგენა გრამატიკის სპეციფიკის მიკვლევას ნიშნავს, უფლებებში გრამატიკის აღდგენას მოასწავებს და გრამატიკის კერძო საკითხების სწორად დასმისა და გადაწყვეტისათვის მკვიდრ მეთოდოლოგიურ საფუძველს ქმნის.

---

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 39-40.

თავი VI

სტილისტიკა, როგორც ენათმეცნიერების დარგი

§ 123. სტილის რაობისათვის. სტილის საკითხი აქტუალური საკითხია ხელოვნების ყველა დარგისათვის (მხატვრობისა, ხუროთმოძღვრებისა, ქანდაკებისათვის...). პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს მას ენისთვისაც. სტილისტიკა აქ ჩამოყალიბდა პირველად რიტორიკის სახით. **ამჟამად სტილისტიკა პოეტიკის ერთ-ერთი დარგია: ენათმეცნიერებაში კი მხოლოდ ბოლო ხანებში** (მეცხრამეტე საუკუნის დამლევდიან მოკიდებული) **მანვილდება ყურადღება სტილისტიკაზე, როგორც ენათმეცნიერული ცოდნის დარგზე; მისი ადგილი ენათმეცნიერების სხვა დარგებს შორის გარკვეული ჯერ კიდევ არ არის.**

ამიტომ **აქ მხოლოდ ზოგადად შეიძლება მოვხაზოთ** ის არე, რომელიც **სტილისტიკის საკითხებს შეეფერება ენათმეცნიერულს ნაზრევში** და დავსვათ ძირითადი საკითხები.

ყოველი ენობრივი ფაქტი, იქნება ეს წინადადება თუ სიტყვა, რაღაცაზე მიუთითებს, რაღაცას აღნიშნავს. ამისდა მიხედვით ყოველი ენობრივი ფაქტი გულისხმობს **გადმოსაცემ შინაარსსა** და სათანადო **გადმომცემ საშუალებას**. გადმოსაცემი შინაარსი ეს არის მეტყველის ცნობიერებაში გადამტყდარი ფაქტი სინამდვილისა: მოვლენა, რომელსაც ადგილი აქვს ბუნებაში, ადამიანთა საზოგადოებაში, ადამიანის ცხოვრებაში; გადმომცემი საშუალება ესაა **ენობრივი ფაქტი**, ამ სინამდვილის ფაქტის აღსანიშნავად გამოყენებული. **გადმოსაცემი შინაარსის (სათქმელისა) და გადმომცემი ენობრივი საშუალების (თქმულის) ურთიერთობა** — ესაა სტილისტიკის ძირითადი პრობლემა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, **სტილისტიკა შეისწავლის ენობრივ საშუალებებს მათს მიმართებაში გადმოსაცემ შინაარსთან** (ბერძნ. *stylos*, ლათ. *stilum* „წვეტიანი ჩხირი“, რომლითაც წერდნენ გასანთლულ ფიცარზე ძველ საბერძნეთსა და რომში; ლათ. *stilum vertere* „საწერი ჩხირის ტრიალი“, ე. ი. გასწორება, დაზუსტება ნაწერისა: ჩხირის წვეტიანი წვერით წერდნენ, მეორე ბლაგვი ბოლოთი გასასწორებელს შლიდნენ, ე. ი. „სტილზე მუშაობდნენ“).

„კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი!“ ამ სახლ-კარის აღწერა გვაჩვენებს, თუ რას ნიშნავს აქ „კარგი“. იგივე შინაარსი შეიძლება და გადმოგვეცა სხვაგვარად: „ვერაფერი სანახავი იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი!“ ანდა: „უწუგეშო სურათს წარმოადგენდა თავად თათქარიძის სახლ-კარი!“ ანდა: „დაქვეითებისა და დაცემის განსახიერება იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი!“ ავტორმა ყველაზე მიზანშეწონილად ცნო მარტივად ეთქვა: „კარგი რამ იყო“-ო და ამით გამოეხატა თავისი დამოკიდებულება ამ სახლ-კარისა და მისი პატრონისადმი... ამ შინაარსის გადმოსაცემად ეს გზა ერთადერთი არ იყო.

ობიექტური ვითარება ერთი და იგივეა: მისი ენობრივი გამოხატულება — სხვადასხვაგვარია. სხვადასხვაგვარი გადმოცემა ან იქიდან წარმოდგება, რომ ობიექტური მონაცემის სხვადასხვა მომენტი აამოსავალი, ანდა იქიდან, რომ ამ ობიექტური მონაცემისადმი მთქმელის სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულებაა უკუფენილი ენობრივ გამოხატულებაში. ასე იქნება თუ ისე, ეს სხვადასხვაგვარობა ქმნის სტილს, მას შეისწავლის სტილისტიკა...

ამის მიხედვით შეიძლება გაირკვეს, რით განსხვავდება ერთმანეთისაგან **სტილისტიკა პოეტიკისა** და **ენათმეცნიერების** გაგებით.

პოეტიკური სტილისტიკა შეისწავლის **მხატვრული ნაწარმოების ენას, როგორც მხატვრული შინაარსის გამოვლინების საშუალებას**; მისი საგანია **პოეტური ენის ექსპრესიული ფუნქცია**.

სტილისტიკა ენათმეცნიერული გაგებით განიხილავს **არაპოეტურ მეტყველებას, ყოველდღიურ სასაუბრო თუ მეცნიერულ ნაწარმოებათა ენას**, რამდენადაც ეს ენა **სათანადო შინაარსის გამოხატულების საშუალებაა**. პოეტური ენა მას აინტერესებს იმდენად, რამდენადაც პოეტიკური სემანტიკისა (სემასიოლოგიისა) და სინტაქსის პროცესები საერთოდ **სემანტიკისა და სინტაქსის კანონზომიერებათა თავისებურ გამოვლენას წარმოადგენენ** (იხ. §§ 67, 68, 69, 71, 72).

გარდა ამისა ენათმეცნიერულმა სტილისტიკამ უნდა მოგვცეს ამა თუ იმ ენის **დახასიათება იმ შესაძლებლობათა მიხედვით, რომლებიც მას გააჩნია, როგორც გამომხატველობით საშუალებას. მოკლედ, ამა თუ იმ ენის ექსპრესიული შესაძლებლობა საგანია სტილისტიკისა, როგორც ენათმეცნიერული დარგისა**.

ეს გულისხმობს, სახელდობრ, იმის გარკვევას, თუ: რამდენად მარჯვეა ესა თუ ის ენა კონკრეტული და განყენებული აზროვნებისათვის; რა ახასიათებს მას — თავისუფალი თუ სავალდებულო სიტყვათა რიგი; პასიური კონსტრუქციები ემარჯვება მას თუ აქტიური, პარატაქსი (წინადადე-

ბათა შეწყობა) თუ ჰიპოტაქსი (მთავარისა და დამოკიდებული წინადადების გამოყენება), მარტივი წინადადება თუ რთული პერიოდები და სხვ. მორფოლოგია და სინტაქსი სათანადო ენაში არსებულ მოვლენებს აანალიზებენ, სტილისტიკა ამ მოვლენათა ექსპრესიულ (გამომხატველობითს) შესაძლებლობას არკვევს.

იდეალური სტილი საუკეთესო შეფარდებაა სათქმელსა (გადმოსაცემ წინაარსსა) და თქმულს (გადმომცემ ენობრივ საშუალებას) შორის. ეს „საუკეთესო“ მეცნიერული ნაწარმოების ენაში მეტყველების კლასიკურ **სიმარტივესა** და **აზრის სიცხადეს** ნიშნავს. მხატვრულ შემოქმედებაში კი ეს „საუკეთესო“ თავისებურად ესმის თითქმის ყოველ ლიტერატურულ სკოლას, მაგრამ ყველასათვის საერთოა ძირითადი მიზანი: სიტყვის ექსპრესიული მაქსიმუმის მიღება. ამის შესაბამისად პოეტიკური სტილისტიკის წინაარსს ქმნის პოეტიკური ლექსიკის (არქაიზმები, ნეოლოგიზმები, პროზაიზმები...), პოეტიკური სემანტიკის (მეტაფორები, მეტონიმიები, ეპითეტები...), პოეტიკური სინტაქსის (სიტყვათა წყობა, მარტივი წინადადებები თუ რთული პერიოდები...) საკითხები; მნიშვნელობა ეძლევა იმასაც, თუ როგორ ბგერს სიტყვა, ნახმარი მხატვრულ პროზაში თუ ლექსში.

§ 124. ობიექტური მომენტი სტილში და ენათმეცნიერული სტილისტიკის საკითხები. არამხატვრული მეტყველების სტილისათვის ძირითადია ნათქვამის სიზუსტე¹. ამ მხრივ პირველ რიგში დგას პრაქტიკული საკითხი **სტილისტიკური მინიმუმისა**. ეს ეხება როგორც მარტივ, ისე რთულ წინადადებას. როგორც ერთში, ისე მეორეში **სტილისტიკური მინიმუმის დარღვევა** იმაში მდგომარეობს, რომ **გადმოსაცემი წინაარსის თვალსაზრისით, მნიშვნელობის მიხედვით, გამოთქმაში ნახმარი სიტყვები ერთმანეთს არ შეეფერება**.

ორიოდე მაგალითი. „პალიასტომის ტბის“ მთავარი **აქტიორია ივანე**. „აქტიორი“ სიტყვა აქ უადგილოა: იგი არ შეეფერება თავისი მნიშვნელობით „ივანეს“; ივანე მოთხრობის მოქმედი პირია, აქტიორი კი „სცენაზე მოქმედ პირს“ ნიშნავს... „მამა და შვილი შთანთქა **ადლეგებულმა ტალღებმა**“; „ადლეგებული“ შეიძლება იყოს ზღვა, ტბა..., და არა ტალღა; ტალღა ღელვის შედეგია; ამიტომ ვერ ვიტყვით, „ადლეგებულო“. აქაც მსაზღვრელი და საზღვრული ერთმანეთს არ შეეფერება მნიშვნელობის მიხედვით... „გამგეობამ **განახორციელა** მთელი რიგი **ნაბიჯები**“; განხორ-

¹ ძველი საბერძნეთის რიტორიკის ერთი მიმდინარეობა (ე. წ. ატიკური) გამოთქმის სიმარტივესა და თქმულის სიზუსტეს მოითხოვდა, მეორე კი (ე. წ. აზიური) მაღალფარდოვან უხვსიტყვაობას იცავდა.

ციელება შეიძლება მიზნისა, „ნაბიჯებზე“ ითქმის „გადადგაო“. აქაც ორი სიტყვა მნიშვნელობის მიხედვით ერთმანეთს არ ეგუება.

„ასეთ პირობებში წარმოება **თავს გაართმევს ჩამორჩენილობას**“; „თავს გაართმევს“ წესიერი ქართული გამოთქმაა, მაგრამ აქ არ ვარგა: „ჩამორჩენილობას“ არ ეგუება. უნდა ყოფილიყო: „ჩამორჩენილობას თავს დააღწევს“.

სტილისტიკური მინიმუმის დარღვევას იწვევს პლეონაზმის მოვლენებიც: **„გახარებული და აღტაცებული** დავბრუნდი შინ“... „უნდა დაიძებნოს ამ მოვლენის **სათანადო და შესაფერი** ფორმები“... „და“-თი შეერთებული სიტყვები აქ შინაარსობლივად გამიჯნული არ არის: „აღტაცებული“ შეუძლებელია ყოფილიყო მოწყენილი. „სათანადო“ თუა, „შესაფერისიც“ იქნება. გადმოსაცემი აზრის თვალსაზრისით ერთ-ერთი ამ სიტყვათაგანი ამ გამოთქმებში ზედმეტია; ორივესთვის ადგილი არ რჩება, თუ მათ მნიშვნელობას გაეწევა ანგარიში.

დ ა მ მ ა რ ე ს ი ტ ყ ვ ა თ ა მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ა მხოლოდ შესიტყვებაშია ცხადი. „ერთად იკრიბება შვიდი **ანუ** ათი თემი“... „მეც ამ მშვენიერი ბუნებისათვის თვალი ვერ მომეშორებინა **და** თანდათან შეუძინევილად გადიოდა დრო“... „სიმონა არის პატიოსანი მშრომელი გლეხი და **აგრეთვე** მას ახსიათებს თავმოყვარეობა“... **ანუ, და, აგრეთვე** აქ უადგილოდ არის ნახმარი. „შვიდი“ და „ათი“ ერთმანეთს არ უდრის. უნდა იყოს: შვიდი ან ათი... შეუძლებელია შევეერთოთ **და**-კავშირით ისეთი შინაარსის შესიტყვებები, რომელთა აზრი ერთმანეთთან არავითარ კავშირში არ იმყოფება¹.

რთული წინადადების აგებისას სტილისტიკის მინიმუმი არ არის უზრუნველყოფილი ისეთ შემთხვევებში, როგორიცაა: „და ამ სიტყვასთან მიჰყო ხელი პირის ბანას **ფაცა-ფუციო, რომელმაც** მაშინვე ჩაიცო ტანთ და გამოქანდა კარებისაკენ“ („საქ. მოამბე“, 1863 წ. ტ. III, გვ. 22)... „წაიგლო სიკაპასით თმებში ხელი ბაგა-ბუგით და გამოვარდა თავშიშველა გარეთ, **რომელიც** დეეშვა სირბილით მუხრანიანთ ხიდისაკენ“ (იქვე, გვ. 24)... „ოთხმა სალდათმა დიდის გაჭირვებით ძლივს გამოასვენეს გოშპიტლიდამ ერთი მიცვალებული უბრალო კუბოთი და წაიღეს **სასაფლაოსკენ, რომელსაც** მიუძღოდა მხოლოდ ერთი ღვდელი, შემოსილი შავი ოლრითა და

¹ ამიტომ მხატვრულ ნაწარმოებში **და**-კავშირის ასეთი უადგილო ხმარება საგანგებო სტილისტიკურ ეფექტს იძლევა: „ხვალ პირველი მაისია და მე ამელამ არ მეძინება“ (ჭოლა ლომთათიძე). **და**-თი შეერთება ამ ორი გამოთქმისა გვაგრძნობინებს, რომ რაღაც კავშირი აქვს იმ ფაქტს, რომ „ხვალ პირველი მაისია“ იმ ფაქტთან, რომ „მე ამელამ არ მეძინება“. ამით ავტორმა მკითხველს გარკვეული განწყობა შეუქმნა შემდგომი ამბების ასათვისებლად.

ფილონით“ (იქვე). ანდა კიდევ: „ფშავი ცნობილია ჩვენში ვაჟა-ფშაველას სახელით, რომელიც ამ კუთხეში დაიბადა“... ყველასათვის ცხადია, რომ „ფაცა-ფუცი ტანთ ვერ ჩაიცვამდა და კარებისაკენ ვერ გამოქანდებოდა“. ისიც ცხადია, რომ მღვდელი „სასაფლაოს ვერ წაუძღვებოდა“ ანდა „სახელი კუთხეში არ დაიბადებოდა“...

ამგვარი გამოთქმები გაგებინების საშუალებად კიდევ გამოდგება, მკითხველი თუ მსმენელი მიხვდება, რასაც ეხება საქმე, მაგრამ პირველ მომენტში, როცა ამგვარი გამოთქმები გვესმის, ჩნდება ისეთი სიტყვების კავშირი, რომლებიც მნიშვნელობით ერთმანეთს არ შეეფერებიან. ამასთან არის დაკავშირებული ის უხერხულობის გრძობა, ამგვარი სტილის ნიმუშების მოსმენას რომ ახლავს.

შესაძლოა შესიტყვება აზრს ზუსტად გადმოგვცემდეს, მაგრამ სტილი მაინც საჩოთირო იყოს: „ნინოშვილი **პირველი** პროლეტარული მწერალია. იგი **პირველად** შეეხო გლეხთა მდგომარეობას“... „პირველი“-ს განმეორება სტილისტიკურად უხეიროა. ყურადღებას აქ ის იქცევს, რომ ერთ წინადადებაში ხმარებული სიტყვა გვზღუდავს მეორე წინადადების აგებისას: **მთელი ნაწევრები, მთელი თავი და მთელი ნაწარმოებიც კი სტილისტიკურად ერთ მთლიან ერთეულად შეიძლება მოგვევლინოს**, რამდენადაც ერთი მთლიანი შინაარსის, — ობიექტური მონაცემის, — გადმომცემ საშუალებას წარმოადგენს.

ზემოთქმულის მიხედვით ამა თუ იმ კონკრეტული ენის მასალის სტილისტიკური შესწავლა გულისხმობს:

1. **შესიტყვების** (კერძოდ, მარტივი თუ რთული წინადადების) **მონაწილე სიტყვათა ურთიერთობის გარკვევას მნიშვნელობის თვალსაზრისით**.

თუ სინტაქსი წინადადების (და, საერთოდ, შესიტყვების) **აგებულებას**, ე. ი. **სიტყვათა შეკავშირებას**, სწავლობს, სტილისტიკა შესიტყვების **ფუნქციებს** არკვევს. საორიენტაციოა გადმოსაცემი შინაარსი; იგი განსაზღვრავს იმ მიზანს, რომელიც შესიტყვებას, როგორც გადმომცემ საშუალებას, უნდა ჰქონდეს.

მჭიდრო კავშირი არსებობს ამ მხრივ სტილისტიკასა და ლექსიკოლოგია-სემანტიკას შორის; ენის ლექსიკური შემადგენლობა აისახება ლექსიკონში. ამა თუ იმ ენის სტილისტიკურმა შესწავლამ, პირველ ყოვლისა, უნდა მოგვცეს ამ ენის **ბუნებრივი გამოთქმების** ინდექსი.

2. დამხმარე სიტყვათა (**ანუ, და, აგრეთვე, მაგრამ...**) მნიშვნელობის გათვალისწინებაც სტილისტიკის საგანია: ამ სიტყვათა მნიშვნელობა მხოლოდ წინადადებაში, შესიტყვებაშია ხელშესახები.

3. სათანადო ენის ექსპრესიული შესაძლებლობის შესწავლაც (მაგალ., მორფოლოგიის ხაზით) სტილისტიკის ამოცანას შეადგენს:

სახელის **ბრუნვათა ფუნქცია** (შდრ. ნათეს. ბრ. მნიშვნელობა შესიტყვებებში: ძმის წიგნი, ვერცხლის საათი, გზის ოსტატი, აგურის ქარხანა, შაქრის ლერწამი...), **დრო-კილოთა ფუნქცია**...

4. პარატაქსი თუ ჰიპოტაქსი, აქტიური თუ პასიური კონსტრუქცია, სიტყვათა თავისუფალი თუ სავალდებულო წყობა და სხვა. აგრეთვე სტილისტიკის საგანია (იხ. ზემოთ, გვ. 304).

5. ლოგიკური მახვილის (და ინტონაციის) ფუნქციები სტილისტიკის სამყაროს განეკუთვნება.

აქედან ჩანს, რომ სტილი დაკავშირებულია ენათმეცნიერების ყველა დარგთან: ფონეტიკასთან, მორფოლოგიასთან, სინტაქსთან, ლექსიკოლოგია-სემანტიკასთან. ამ დარგების ობიექტებს სტილისტიკა შეისწავლის ახალი თვალსაზრისით (მაშასადამე, აქ განსხვავებულია არა საგანი, არამედ თვალსაზრისი).

§ 125. სუბიექტურ-ინდივიდუალური სტილში. ყოველივე ეს ობიექტური სტილის შინაარსს ქმნის; ობიექტური სტილი სტილისტიკური მინიმუმის ფარგლებს არ სცილდება; სუბიექტური სტილი, პირველ ყოვლისა, სიტყვის ემოციურ იერს შეისწავლის (ამ მხრივ სტილისტიკასა და სემანტიკას შორის არსებული ურთიერთობის შესახებ იხ. § 80). ობიექტური სტილის ნორმათა ფარგლებში სუბიექტური სტილი აამკარავებს იმ ამოურწყავ შესაძლებლობებს, რომლის საფუძველიცაა გადმოსაცემი შინაარსისადმი მეტყველის დამოკიდებულება, გადმოსაცემი შინაარსის სხვადასხვა თვალსაზრისით დახასიათება... არა თუ ორი მწერლის სტილი არ არის ერთი და იგივე, ორი მათემატიკოსის „ენაც“ განსხვავებულია ხოლმე; ყოველდღიურ მეტყველებაშიც ცალკე პირთა სტილი ისევე განირჩევა ერთმანეთისაგან, როგორც სიარული, ხმის ტემბრი და ნაწერის ხელი.

ბიუფონს მიეწერება სიტყვები: „სტილი ეს თვით ადამიანიაო“. ბიუფონის ნამდვილი სიტყვები: „სტილი თვით ადამიანისაგან მოდისო“, გაცილებით უფრო ზუსტად აღნიშნავს იმ ძირითად აზრს, რომ სტილი ადამიანის აზროვნებას ახასიათებს. კერძოდ, სტილში გარკვეულ გამოვლენას პოულობს მეტყველის კლასობრივი დამოკიდებულება გადმოსაცემი შინაარსისადმი; მოვლენის აღსანიშნავად კლასობრივი თვალსაზრისის შესაფერი სიტყვების შერჩევა, სიტყვათა მნიშვნელობის შემოსვა გარკვეული ემოციური იერით — აი ორი საშუალება ამ კლასობრივი თვალსაზრისის სტილში აღბეჭდვისათვის. ყოველი ემოციური იერი, რა თქმა უნდა, კლასობრივი თვალსაზრისის უკუფენა არ არის; ყოველი სტილისტური ვარიაცია კლასობრივს არ წარმოადგენს, მაგრამ ყოველთვის ახასიათებს მოლაპარაკის ცნობიერებას, რომელშიც გადამტყდარი ობიექტური ვითარება თავისებურად წარმოგვიდგება საამისოდ გამოყენებულ სიტყვიერ სამოსში (§ 80).

აღსანიშნავია ისიც, რომ სუბიექტურ სტილს ადამიანი ისევე ძნელად გამოიცვლის, როგორც აზროვნების ტიპს. არც სწავლა-განათლებლაზეა სტილი დამოკიდებული. ამის კლასიკური მაგალითია ილია ჭავჭავაძის მოხევისა („მგზავრის წერილები“) და გლახა ჭრიაშვილის („სცენები გლეხთა განთავისუფლების დროიდან“) სტილი. მოხევის ნათელი აზრი მკვეთრ გამოთქმებშია ჩამოსხმული. არც ერთი ზედმეტი სიტყვა: მოხევე ფორმულებით ლაპარაკობს. აი თუნდაც ქირაზე სიარულის შესახებ მისი სიტყვები: „ვმალლობთ, ჯიბეჩი არ რჩებინა... ჭამადი-სმადი არაა სახლჩი, ნაშოვერ დუქანჩი მიდის“... ანდა მისი რეპლიკა ბარის უპირატესობათა შესახებ: „ვინ უწყის, იქაითაც საჭირ-ბოროტოია დარჩენა; ადგილი ხაშმობს. იქაველ კაცს ფერი არა აქვს. აქაველ ჯანმრთელნი არიან. ცარგვლის გამჩენმა განავო: იქაით — მაძღრობა, აქაით — სიმრთელე!“.

მოხევის ლაბიდარულ სტილს უპირისპირდება გლახა ჭრიაშვილის უგზო-უკვლო მრავალმეტყველება. მოვიგონოთ საჩივრის „წინასიტყვაობა“: „ისე დალაგებით მოგახსენებ, შენი ჭირიმე! სიჩქარით, შენი ჭირიმე, თქვენ კარგად მოგეხსენება, სოფელი არავის მოუჭამია. მოსამართლე ხელმწიფის ყურია, უნდა ყველაფერი თავიდან ბოლომდინ გაგავებინო. თუ წყალი სათავეშივე აიმღვრა, ბოლომდინ მღვრიედ ივლის; ამიტომაც მინდა ისევ თავიდან დალაგებით მოგახსენო იმიტომ, რომ კარგად დალაგებით დაწყობილი თავიდანვე საქმე ბოლომდინ ანკარა წყაროსავით გავა. ეს თქვენ უფრო კარგად მოგეხსენებათ, თორემ მენა ამებისა რა მეცოდინება? ერთი რეგვენი გლეხკაცი ვარ, ჩემს დღეში სამართლის კარი არც კი დამინახავს, რა ფერია: წითელი თუ შავი? იქნება თეთრიც იყოს! ვინ იცის? მენა ის თვალითაც არ მინახავს. მაღალი ღმთის რისხვა და თქვენი ღმთის რისხვა არა მაქვს, მართალს მოგახსენებ კი. ამიტომაც მინდა თავიდან დავიწყო! ისე სჯობია, თავიდანვე დალაგებით მოგახსენო.“

პაპაჩემი აზნაური გხლებიათ — ეს დიდი ხნის ამბავი გახლავს — **ნუგზარ ერისთავის დროსაო**, თუ გაგიგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თქვენი ღმთის რისხვა არა მაქვს, თორემ მენა იმ დროებისა რა მეცოდინება. დიდი ხნის კაცი როდი ვარ! მართალია, წვერ-ულვაშში ჭალარა გამოძრეგია, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ დიდი ხნისა არა ვარ. ასე კი ნუ მხედამთ, რომ გავთეთრებულვარ. ჯაფამ გამტეხა, შენი ჭირიმე, ჯაფამ! რაც მენა ბატონის ბეგარაში ოფლი მიღვრია, სულ რომ ერთად მოვკრიბო, ზღვა იქმნება, თქვენი ღმთის რისხვა არა მაქვს, თორემ რა გამტეხდა აგრე მალე. მენა ბევრი ვიყო, ბევრი ვიყო. სულ ბევრი ვიყო... რალა სიტყვა გაგიგრძელო, გაგიგრძელდეს სიცოცხლე, იმ დღეს ჩვენ სოფელში რომ ბრძანდებოდნი, აი, პატარა საყდარი არ გახლავთ, აი ხალხი რომ მოაგროვე

და ხელმწიფის სიტყვა რომ გამოგვიცხადე, აი იქავ, ჩვენებიანთ წინა — ის საყდარი სულ არ იქნება ხუთი წლით ჩემზე წინ აშენებული; მას აქეთ რა ხანი უნდა იყოს გასული? ჩოტკის კაცი, მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მაგას გამოიცინობდა და იტყოდა: მაგდონი არაფერი ხანიაო გასული, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ კაცმა შემომხედოს, ასის წლისა ვეგონები. ჯაფამ და ბატონის სამსახურმა აგრე იცის, თორემ არც ისე ხნიერი ვარ. სულ აკი მოგახსენე, ის საყდარი ხუთი წლით ჩემზე წინ არის აშენებული მეთქი. მენა ეხლა ასე რომ მოგახსენებთ, საყდარი მეთქი, საყდარი ხომ საყდარია, თქვენ ეს უფრო კარგად მოგეხსენებათ, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ ხორციელი ადამიანი სულ სხვა არის, ასე რომ... ეჰ, რალა სიტყვა გაგიგრძელო, გაგიგრძელდეს სიცოცხლე, მაინც და მაინც ადამიანი სულ სხვა არის. თუნდ ეგეც არ იყოს, მაინც ხომ საყდარი ქვა და კირია, ადამიანი სულ სხვა არის, ასე რომ...“

ამდენი ილაპარაკა გლახა ჭრიაშვილმა და საჩივარი მაინც **ვერ დაიწყო**, მიახლოებითაც ვერ მიუახლოვდა საკითხს: ისლა მოასწრო ეთქვა, რომ პაპა მისი, აზნაური იყო ნუგზარ ერისთვის დროს, მაგრამ ეს დრო მას არ ახსოვს, რადგანაც... არც ისე დიდი ხნისა არის... რამდენი ხნისაა თვითონ, ესეც ვერ გაარკვია და ბოლოს იმ დებულებით გაათავა, რომ „საყდარი ქვა და კირია, ადამიანი კი სულ სხვა არის“... საჩივრის „წინასიტყვაობიდან“ მთელი დანარჩენი ნაწილი საჩივრის მოთხრობის „მეთოდოლოგიამ“ და სხვა, სრულიად უცხო საკითხების „ანალიზმა“ წაიღო (რა ფერია სამართლის კარი; როგორ აბერებს ჯაფა და ბატონის სამსახური კაცს; შეიძლება თუ არა მას ნუგზარ ერისთვის დროის ამბები ხსომეზოდა, რა განსხვავებაა ხორციელ ადამიანსა და საყდარს შორის...).

ბუნდოვანია გლახა ჭრიაშვილის **აზრი** და **უთავბოლო** მისი **სიტყვა**...

საზოგადოდ „მეტყველების კულტურა“ სუსტობს იქ, სადაც „აზროვნების კულტურა“ მოიკოჭლებს და, მაშასადამე, „მეტყველების კულტურისათვის“ ბრძოლა „აზროვნების კულტურისათვის“ ბრძოლის გარეშე წარმოუდგენელია; ენა აზრის ხორცმესხმაა. „ენა აზრის უშუალო სინამდვილეა“ (მარქსი). „აზრის რეალურობა ენით მყდავნდება“¹.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 37.

თავი VII

ენათა კლასიფიკაცია

§ 126. ენათა კლასიფიკაცია. საკითხის დასმის შესახებ. ენათა რაოდენობა რამდენიმე ასეულს მაინც აღწევს (§ 30). ენათა კლასიფიკაცია მიზნად ისახავს დააჯგუფოს ენები და გააადვილოს მათი მიმოხილვა.

ყოველგვარი კლასიფიკაცია საჭიროებს გარკვეულ ნიშანს, რომლის მიხედვითაც საკლასიფიკაციო საგნები ერთიანდება ჯგუფებში. კლასიფიკაციის შედეგად მიღებული დაჯგუფებები შესაძლებელია არსებითად განსხვავდებოდნენ იმის კვალობაზე, თუ რა ნიშნის მიხედვით ჯგუფდება საგნები (ანუ, როგორც ამბობენ, იმის მიხედვით, თუ რა გვევლინება დაყოფის საფუძვლად, *principium divisionis*). სწორედ ეს ნიშანია, რომ ქმნის კლასიფიკაციის საფუძველს.

ენათა კლასიფიკაციებიდან ყველაზე ცნობილია: **მორფოლოგიური** და **გენეალოგიური**. მათი საკლასიფიკაციო საფუძვლები არსებითად სხვადასხვაგვარია.

მორფოლოგიური კლასიფიკაციისათვის ამოსავალია ის, თუ როგორია **სიტყვის აგებულება** მოცემულ ენაში. **გენეალოგიური** კლასიფიკაცია აჯგუფებს ენებს იმის მიხედვით, თუ რა **წარმოშობისაა** ენა, რა ენებს ენათესავენ ენა წარმოშობის მიხედვით.

§ 127. ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია. მორფოლოგიურ კლასიფიკაციას საფუძვლად ედება, როგორც აღნიშნული იყო (§ 126), სიტყვის აგებულება, — გამოიყოფა **სიტყვის შემადგენლობაში** ფორმაცვალების აფიქსები (ფორმანტები), — ე. ი. სიტყვათა დამოკიდებულების გამომხატველი აფიქსები, ანდა — ასეთი აფიქსები (ფორმანტები) სიტყვის შემადგენლობაში არ მოგვეპოვება. რამდენადაც სიტყვის აგებულება, დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები მორფოლოგიაში შეისწავლება, ენათა კლასიფიკაცია სიტყვის აგებულების მიხედვით მორფოლოგიური კლასიფიკაცია იქნება.

მორფოლოგიური კლასიფიკაციის მიხედვით ენები **ორ ძირითად ჯგუფს** ქმნიან: 1. **უაფიქსო ენები**, ე. ი. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსების არმქონე ენები, და 2. **აფიქსებიანი** ენები, ე. ი. დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსთა მქონე ენები.

როდესაც სიტყვაში დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსი გამოიყოფა, ე. ი. ფორმაცვალებადი სიტყვები არა გვაქვს, გვექნება ისეთი უცვლელი სიტყვები, როგორცაა, ქართული: „სად“, „როდის“, „წინ“, „უკან“...

ასეთ შემთხვევაში სიტყვათა ურთიერთობას განსაზღვრავს **სიტყვათა ადგილმდებარეობა**. ამგვარად, სიტყვები მორფოლოგიურად უცვლელი არის, მაგრამ წინადადება არ არის მოკლებული გრამატიკულ აგებულებას: არა გვაქვს მორფოლოგია, მაგრამ გვაქვს სინტაქსი.

ფორმაუცვლელი სიტყვები ძირებს მოგვაგონებს. ასეთი სიტყვების მქონე ენებს **ძირეულ** ენებს უწოდებენ. მაგრამ ასეთ ენას მხოლოდ **პირობით** შეიძლება ეწოდოს ძირეული: ძირი და აფიქსი შეფარდებითი ცნებებია, — სადაც აფიქსები საერთოდ არ არსებობს, იქ ძირიც არ გვექნება (საყოველთაოდ მიღებული გაგებით).

„ძირეული“ ენის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ **ჩინური**. მასში ფორმაცვალებადი სიტყვები არ მოიპოვება: არც ბრუნება გვაქვს და არც უღვლილება. გადამწყვეტ როლს წინადადების აგებაში თამაშობს **სიტყვათა ადგილმდებარეობა**.

როგორც ესმით ერთი და იგივე ბგერითი კომპლექსი სხვადასხვა კონტექსტში, ამის შესახებ შეიძლება ვიმსჯელოთ ჩინური სიტყვის ჰაო-ს მიხედვით: ჰაო შენ **კარგი** კაცი“, სიძუ **ჰაო** „ქმნა კარგისა“, „მოწყალების გაღება“, ცზიო **ჰაო** „ძველი მეგობრობა“, **ჰაო** დაგუიპ „ძალიან ძვირი“, შენ ჰაო ვო „კაცს ვუყვარვარ მე“.

ამგვარად, **ჰაო** სხვადასხვა მდგომარეობაში და სხვადასხვაგვარი ინტონაციით შეიძლება ნიშნავდეს: „კარგი“, „ძალიან“, „მოწყალება“, „მეგობრობა“, „უყვარს“, ე. ი. შეიძლება მოგვევლინოს ხან ზედსართავი სახელის, ხან ზმნისართის, ხან არსებითი სახელის, ხან ზმნის ფუნქციით, თუმცა იგი არც ერთ ამ მეტყველების ნაწილს არ წარმოადგენს (ჩვეულებრივი გაგებით).

აფიქსებიანი ენები იყოფა **აგლუტინაციურ** ენებად (ლათინ. agglutinare „შეწებება“) და **ფლექსიურ** ენებად (ლათინ. flexio „გაღუნვა“). აფიქსები ორივესა აქვს, მაგრამ **კავშირი** აფიქსსა და სიტყვის მატერიალურ, ლექსიკურ ნაწილს (ძირს, ფუძეს) შორის ერთნაირი ხასიათისა არ არის: აგლუტინაციურ ენებში, როგორც წესი, თითოეული მორფოლოგიური მნიშვნელობა გამოხატულია ცალკეული აფიქსით (და ყოველ აფიქსს აქვს **ერთი** დანიშნულება); ამის შედეგად სიტყვა **ადვილად იშლება შემადგენელ ნაწილებად**, კავშირი ძირეულ ნაწილსა და აფიქსებს (ფორმანტებს) შორის სუსტია. მაგალითად, ქართული „სახლებს“ და რუსული " " თანაბრად წარმოადგენს მრავლობითი რიცხვის მიცემით ბრუნვას. მაგრამ ქართულ სიტყვაში „სახლ-ებ-ს“ ორი სუფიქსი გვაქვს: სახელთა მრავლო-

ბითი რიცხვის აღმნიშვნელი სუფიქსი **-ებ** და მიცემითი ბრუნვის სუფიქსი (ფლექსია) **-ს** (შდრ.: სახლ-**ს** — სახლებ-**ს**). რუსულ სიტყვაში " " გამოიყოფა ერთი სუფიქსი (ერთი ფლექსია) - , რომელიც ერთდროულად აღნიშნავს მრავლობით რიცხვსაც და მიცემით ბრუნვასაც. არ შეიძლება ვამტკიცოთ, თითქოს სუფიქს - ში აღნიშნავდეს მრავლობით რიცხვს, - კი — მიცემით ბრუნვას: მხოლოდობით რიცხვში მიცემითი ბრუნვა ბოლოვდება - ხმოვნით: - , მაგრამ - : ბრუნვის ნიშანი მხოლოდობითა და მრავლობითში განსხვავებულია.

ქართული ენის მაგალითი აგლუტინაციური ენების თავისებურების ილუსტრაციას წარმოადგენს, **რუსული** ენის მაგალითი კი — **ფლექსიური** ენისას.

უფრო მჭიდრო კავშირი ფუძესა და აფიქსებს შორის ვლინდება ფლექსიურ ენებში ეგრეთწოდებული **ფუზიის**, აფიქსისა და ფუძის **შერწყმის** დროს: მაგალითად, - , - , - ... მხოლოდობით რიცხვში ადვილად გამოიყოფა ფუძე და აფიქსები (ბრუნვათა ფლექსიები): - , - , - ... მაგრამ მრავლობით რიცხვში — — უფრო ძნელია გამოვყოთ ფუძე " " და აფიქსი: ფუძის ბოლო თანხმოვანი ფონეტიკურად იცვალა, ფუძის ბგერითი შემადგენლობა იგივე აღარ არის, რაც მხოლოდობით რიცხვში გვქონდა. ეგევე შეიძლება ითქვას შემდეგი სიტყვების ფუძეთა შესახებ: (მოსალოდნელი იყო: — შდრ.), (მოსალოდნელი იყო: -), (მოსალოდნელი იყო: -), (შდრ.), და - , - , - და - და ა. შ.

ფონეტიკურად სახეცვლილი ფუძეები და აფიქსები **უფრო მჭიდროდ** შეერწყმიან ერთმანეთს, **უფრო ძნელად იშლებიან** შემადგენელ ნაწილებად. ფუზია (შერწყმა) მეტად ახასიათებს ფლექსიურ ენებს. ანალოგიური პროცესები უფრო სუსტად არის წარმოდგენილი აგლუტინაციურ ენებშიც¹.

ფლექსიური ენებისათვის დამახასიათებელია არა მხოლოდ **აფიქსის მჭიდრო კავშირი ფუძესთან**, არამედ აგრეთვე ეგრეთწოდებული შინაგანი ფლექსია ანუ **ფუძის ფლექსია**, რომლის დროსაც ფუძისეული ხმოვნის ცვალებადობით გადმოიცემა სიტყვის გრამატიკული ფორმა. ამის მაგალითებია: გერმ. ბრუდერ (Bruder) „ძმა“ — მრავლ. რიცხ. ბრუდერ (Brüder) „ძმები“... ინგლ. გუზ (goos) „ბატი“ — მრავლ. რიცხ. გეზ (geese) „ბატე-

¹ შდრ. რუს. — და ქართ. მეგობარი — მეგობრ-ებ-ი. თუ ჩამოვაცილებთ აფიქსებს (-ებ-ი), რჩება მეგობრ- (და არა მეგობარ-) ფუძე დაბოლოების გავლენით შეიცვალა, მან დაკარგა ხმოვანი -ა („ფუძის შეკუმშვა“), მაგრამ ქართ. **მეგობრ-ებ-ი** მაინც უფრო ადვილად იშლება ფუძედ და აფიქსებად, ვიდრე რუს.

ბი“... ფუტ (foot) „ფეხი“ (შდრ.) — მრავლ. რიცხ. ფიტ (feet) „ფეხები“.

ფუძის ფლექსია გერმანულ, ინგლისურ ენებში ისე ხშირად არ გვხვდება, როგორც არაბულ ენაში: აქ ფუძის ფლექსია წარმოადგენს მორფოლოგიის ძირითად საშუალებას (თუმცა არაბულში აფიქსებიც იხმარება).

მაგალითად: კათალა „მან მოკლა“ — კუთილა „იგი მოკლულ იქნა“; დარაბა „მან სცემა“ — დურაბა „იგი იცემა“... მოქმედებითი გვარი (კათალა, დარაბა) და ვნებითი (კუთილა, დურაბა) განსხვავდება ერთმანეთისაგან მხოლოდ ფუძის ხმოვნებით (ა — ა, უ — ი); თანხმოვნები იგივე რჩება (კთლ, დრბ). ფუძისეულ ხმოვანთა ცვალებადობა გრამატიკულ (მორფოლოგიურ) მნიშვნელობათა გამოსახატავად ისე შორს მიდის, რომ არაბულ გრამატიკაში წამოყენებულია დებულება: ლექსიკური (მატერიალური) მნიშვნელობა არაბულ ენაში უკავშირდება სიტყვის თანხმოვან ბგერებს, გრამატიკული (მორფოლოგიური) მნიშვნელობა კი გამოიხატება სიტყვის ხმოვანი ბგერებით, ე. ი. ხმოვნები არ შედის ძირის შემადგენლობაში, ძირები მხოლოდ თანხმოვნებისაგან არის შემდგარი.

ზემოთ განხილული მაგალითებიდან ჩანს, რატომ ეწოდება ფუძისა და აფიქსების სუსტ კავშირს **აგლუტინაცია** („შეწებება“), ხოლო შესაბამის ენებს კი — **აგლუტინაციური**; მეორე მხრივ ტერმინი **„ფლექსიური ენები“** ითვალისწინებს **ფუძის ფლექსიას**¹.

აგლუტინაციური ენებია: ალათაური (თურანულ-მონღოლური ანუ თურქულ-თათრული), უნგრულ-ფინური, იბერიულ-კავკასიური (ქართული...) და ბევრი სხვა.

ფლექსიურ ენებად ითვლება: ინდო-ევროპული (რუსული, გერმანული, ინგლისური, ლათინური, ინდური და სხვ.) და სემიტური (არაბული, ებრაული) ენები, თუმცა ფუძის ფლექსია წამყვან როლს მხოლოდ სემიტურ ენებში ასრულებს.

გარდა ძირეული, აგლუტინაციური და ფლექსიური ენებისა მორფოლოგიურ კლასიფიკაციაში ჩვეულებრივ შეაქვთ **პოლისინთეზური** ენები.

¹ ფუძის ფლექსია (ბრუდერ — ბრჟედერ) უნდა განვასხვავოთ სიტყვის ფლექსიისაგან, — ბრუნვის, პირების მიხედვით ცვლისაგან აფიქსების (სუფიქსების, პრეფიქსების) საშუალებით.

აღსანიშნავია, რომ ბრჟედერ-ის ტიპის წარმოებაში ფუძის ფლექსია თავდაპირველად არ წარმოადგენდა მრავლობითი რიცხვის გამოხატვის საშუალებას: მრავლობითი რიცხვი სუფიქსით აღინიშნებოდა; ფუძის ფლექსია კი ფონეტიკურ ცვლილებათა შედეგად გაჩნდა. ხოლო როდესაც სუფიქსი მოეკვეცა სიტყვას, მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა იკისრა ფუძის ფლექსიამ: აღმოჩნდა, რომ მხოლოდ ფუძის ფლექსიით განსხვავდებოდა მრავლობითი რიცხვი მხოლოდობითისაგან.

ასე უწოდებენ ენებს, რომლებშიც **ერთ რთულ მთლიანობად გაერთიანებულია მთელი წინადადება**: ზმნა თავისი სუბიექტით, ობიექტით, განსაზღვრებებითა და საგარემოებო სიტყვებით.

ასეთია, მაგალითად, „სიტყვა“ ინდიელების **ბაჟუტ** ენაზე (მუტას მტატში — აშშ). ვიი-ტო-კუხუმ-პუნკუ-რჟუგანი-მუგვი-ვანტამ(მუ), რაც ნიშნავს: „რომლებიც მჭდომარენი დაჭრიან დანით შავ ბიზონს“. სიტყვა-სიტყვით კი: „დანა — შავი — ბიზონი — ხელის — დაჭრა — ჯდომა (მრავლ. რ.) — მყოფ. დრო. მიმდ. — სულიერი მრავლ. რ. ამ ენას აფიქსებიც მოეპოვება (განხილულ მაგალითში გვაქვს მორფოლოგიური ელემენტები, რომლებიც აღნიშნავენ: მყოფად დროს, მიმდევობას, მრავლობით რიცხვს ცოცხალი საგნებისა)¹.

ამგვარად, ასეთ ენებს სიტყვათა უცვლელობა კი არ ახასიათებს, არამედ **სიტყვისა და წინადადების** თავისებური **ურთიერთობა**: წინადადების გარეშე სიტყვები (ჩვენი გაგებით) აქ არ არსებობს: მეტყველების ძირითად ერთეულს წინადადება ქმნის. ეს ერთეული „მრავალ-შენაზავია“, იგი სიტყვებს „მოიცავს“. შესაბამისად ამ ტიპის ენებს ეწოდება **პოლისინთეზური**² (რამდენადაც მხედველობაშია **შედგეი**, — „წინადადების“ რთული შემადგენლობა) ანუ **ინკორპორაციული** (რამდენადაც ითვალისწინებენ **პროცესს** — „წინადადებაში“ სიტყვათა ჩართვას).

ენის პოლისინთეზური ტიპი მხოლოდ პირობით შეიძლება იქნეს შეტანილი მორფოლოგიურ კლასიფიკაციაში, რამდენადაც სიტყვისა და წინადადების ურთიერთობის სპეციფიკური ხასიათი გვაძლევს სიტყვის (და არა მხოლოდ მისი აგებულების) პრობლემის თავისებურ გადაწყვეტას.

ფლექსიური ენების ცნებასთან დაკავშირებით უნდა მოვიხსენიოთ ცნებები „სინთეზური ენები“, „ანალიზური ენები“. ისინი გამოყო ავგუსტ **შლეგელმა** (1818 წ.) ფლექსიურ ენებში.

ანალიზურ ენებს ახასიათებს: პირის აფიქსების ნაცვლად ნაცვალსახელთა ხმარება (ზმნის პირების აღსანიშნავად), აგრეთვე ზმნის ფორმების აღწერითი წარმოება მეშველი ზმნის გამოყენებით; პირის დაბოლოებათა მაგივრად წინდებულების ხმარება; ზმნისართების გამოყენება ხარისხების გადმოსაცემად. ერთი სიტყვით, ანალიზური ენა ცალკეულ **სიტყვებს** მიმართავს იქ, სადაც სინთეზური ენა **აფიქსებს** იყენებს.

¹ მოგვყავს სეპირის მიხედვით. „ენა“ (რუს. თარგმ.), გვ. 25.

² ბერძნ. poly „მრავალი“, synthesis „შერწყმა“.

შდრ. რუსულისა და ლათინურის სინთეზური წყობა ფრანგულის ანალიზურ წყობას:

	რუსული:	ლათინური:	ფრანგული:	
ნათ.	" "	libri	du livre	„დღუ ლივრ“
მიც.	" "	libro	au livre	„ო ლივრ“
	" "	perdo	je perds	} სამივე პირში გამოითქმის „პერ“.
	" "	perdis	tu perds	
	" "	perdit	il perd	
	, - ,	long-us, -a, -um	long (მდედრ. longue)	„ლონ (ლონგ)“.
		longior (მამრ. და მდედრ. სქესი)	plus long (longue)	„პლდუ ლონ (ლონგ)“
		longius (საშ. სქ.)	le plus long (longue)	„ლ- პლდუ ლონ (ლონგ)“
	, - , -	longissim-us, -a, -um		

ანალიზური წყობა ევროპის ენებიდან ფრანგულის გარდა ინგლისურსაც ახასიათებს.

ანალიზური წყობა ფლექსიურ ენებს არ შეიძლება ჰქონდეს: ამაში ცდებოდა ავგ. შლეგელი, რომელიც ფლექსიურ ენებში განასხვავებდა სინთეზური და ანალიზური წყობის ენებს.

ამყამად არსებობს შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ენის ანალიზური წყობა თითქოს წარმოადგენდეს მეტყველების ყველაზე ფასეულ, ყველაზე პროგრესულ წყობას. მეტწილად ასეთ შეხედულებას იცავენ ის პირები, რომლებიც დაინტერესებული არიან ინგლისური ენის გაბატონებით, — თითქმის მხოლოდ ამ ენაზე მოლაპარაკენი, — ინგლისელები და ამერიკელები.

ასეთი შეხედულება ყოველგვარ **საფუძველს** მოკლებულია: შეხედულება ანალიზური ენების უპირატესობის შესახებ მეცნიერულად ისევე უსაფუძვლოა, როგორც უსაფუძვლო არის ფრიდრიხ შლეგელის შეხედულება, თითქოს ფლექსიური ენები საერთოდ თავიანთი აგებულებით ბევრად უფრო ფასეული იყვნენ, ვიდრე აგლუტინაციური ენები.

§ 128. ენათა მორფოლოგიური ტიპების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია.

მორფოლოგიურ კლასიფიკაციას საფუძველი ჩაუყარა ფრიდრიხ შლეგელმა ნაშრომში „ინდიელთა ენისა და სიბრძნის შესახებ“ 1808 წ., ე. ი. ჯერ კიდევ ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე. შემდეგ მორფოლოგიური კლასიფიკაციის დამუშავებაში მონაწილეობას იღებდნენ ავგუსტ შლეგელი (1818 წ.) და ვილჰელმ ჰუმბოლდტი (1822 წ.); მაგრამ არც ერთი მათგანი არ იდგა ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების თვალსაზრისზე.

ამიტომ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების წარმომადგენლის ავგუსტ შლაიხერის (1850 წ.) ცდა მოეცა ენათა **მორფოლოგიური კლასიფიკაციის ინტერპრეტაცია ისტორიული თვალსაზრისით**.

შლაიხერისათვის ამოსავალია სამწევროვანი კლასიფიკაცია: იგი განასხვავებს **ძირეულ**, **აგლუტინაციურ** და **ფლექსიურ** ენებს. ამ სამ მორფოლოგიურ ტიპს შლაიხერი მიიჩნევს განვითარების სამი საფეხურის განხორციელებად: ძირეულ ენებში წარმოდგენილია უძველესი საფეხური, აგლუტინაციურში — მომდევნო, ხოლო ფლექსიურში — უახლესი. სამივე ტიპი შლაიხერის მიხედვით წინაისტორიულ ხანაში წარმოიშვა. შემდეგ იწყება ენათა დაშლა.

შლაიხერის ასეთ გაგებას საფუძვლად უდევს შემდეგი ლოგიკური სქემა: ენა აზრს გამოხატავს, აზროვნებაში კი მოცემულია ცნებები — წარმოდგენები და მათ შორის **მიმართებები**: ცნებას გამოხატავს სიტყვის **მნიშვნელობა**, რომელიც სიტყვის ფუძეშია წარმოდგენილი. **მიმართება** გადმოიცემა აფიქსებით. მნიშვნელობები ცალკე შესაძლებელია გვქონდეს, მაგრამ მხოლოდ აფიქსებისაგან შემდგარი ენა შეუძლებელია არსებობდეს. მაშასადამე, განვითარება იწყება ძირეული ენებით, თავდება ფლექსიური ენებით.

აფიქსები, როგორც ენათა ისტორიიდანაა ცნობილი, დამოუკიდებელი სიტყვებისაგან (ფუძეებისაგან) წარმოიშვა. მაშასადამე, აფიქსების წარმოშობამდე ენას ჰქონდა მხოლოდ სიტყვები — ფუძეები. ამდენად სადავო არ არის შლაიხერის დებულება ძირეული ტიპის სიძველის შესახებ. მაგრამ სწორი არ არის, როდესაც ამ ძველ ტიპს ხედავენ ჩინურ ენაში: ძველი ჩინური ენა არ იყო მოკლებული აფიქსებს; თუ თანამედროვე ჩინურ ენაში დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები არა გვაქვს, ეს ხანგრძლივი განვითარების შედეგია და არა განვითარების დასაწყისი.

შემდეგ: არ შეიძლება განვითარების უკანასკნელ და, მაშასადამე, უმაღლეს საფეხურად მივიჩნიოთ ფლექსიური ენები (აგლუტინაციური ენებისაგან განსხვავებით); არ შეიძლება ფლექსიური ენები ტიპოლოგიურად დავუბირისპიროთ აგლუტინაციურ ენებს: მათ შორის პრინციპული სხვაობა არ არსებობს, მათი გამიჯვნაც კი ძნელია (იხ. § 87).

გასული საუკუნის მესამოცე წლებში ინგლისელი ფილოლოგი მაქს მიულერი შეეცადა მოეცა მორფოლოგიური ტიპების **სოციოლოგიური ინტერპრეტაცია**. მაქს მიულერის შეხედულების თანახმად სხვადასხვაგვარი მორფოლოგიური ტიპები ახასიათებს სხვადასხვაგვარ საზოგადოებრივ წყობილებას: ძირეული ტიპი შეესაბამება განვითარების „ოჯახურ“ საფეხურს, აგლუტინაციური ტიპი — მომთაბარეობას, ფლექსიური კი ასახავს „პოლიტიკურ“ საფეხურს, ე. ი. იმ საფეხურს, როდესაც სახელმწიფო ჩნდება.

მაქს მიულერის სოციოლოგიზმი პრიმიტიულია: იგი არსებითად ვულგარული სოციოლოგიზმია. ამასთან ის მკვეთრად უპირისპირდება საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტებს: აგლუტინაციურ ენებზე დღემდის ლაპარაკობენ მრავალი ხალხები, რომლებიც ისტორიულ ხანაში მობინადრე ცხოვრებას ეწეოდნენ და რომლებსაც სახელმწიფოებრივი წყობილება ჰქონდათ ჯერ კიდევ ორი ათასი წლის წინათ. განიხილავს რა ფლექსიურ ტიპს, როგორც უმაღლეს საფეხურს, მაქს მიულერი იმავე შეცდომას უშვებს, როგორსაც ავგ. შლაიხერი.

§ 129. ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაციის მნიშვნელობის შეფასება.

ენათა მორფოლოგიურ კლასიფიკაციას ორი არსებითი ნაკლი აქვს. ჯერ ერთი, იგი არ მოიცავს ენათა წყობის მთელ მრავალფეროვნებას, შემოფარგლულია მხოლოდ უკვე ცნობილი და ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავებულ-სტრუქტურული ტიპებით. მაშასადამე, როგორც კლასიფიკაცია, იგი არ არის სრული. მეორეცაა-და, გამოყოფილი მორფოლოგიური ტიპების გამიჯვნა ძნელია: აგლუტინაციურ ენებში გვხვდება ფლექსიურობის ელემენტები და, პირუკუ, ფლექსიურ ენებში არ არის გამორიცხული აგლუტინაციის მოვლენათა არსებობა. ამასთან, ძირეულ ენებში იხმარება ნაწილაკები, ხოლო ნაწილაკები არც თუ ძლიერ არის დაშორებული აფიქსებს.

ზემოთ აღნიშნული იყო, თუ როგორი მეცნიერულად უსაფუძვლო და საზოგადოებრივად მიუღებელი შეხედულებებისათვის იძლევა საფუძველს აგლუტინაციური და ფლექსიური, სინთეზური და ანალიზური მორფოლოგიური ტიპების გარჩევა.

ამასთანავე, მორფოლოგიური კლასიფიკაცია იმ დროიდან მომდინარეობს, როდესაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება: იგი ორგანულად არ არის დაკავშირებული ენათმეცნიერებასთან, როგორც ისტორიულ მეცნიერებასთან.

ყველაფერი ეს ლაპარაკობს მორფოლოგიური კლასიფიკაციის წინააღმდეგ, იმის წინააღმდეგ, რომ მორფოლოგიური კლასიფიკაცია ითვლებოდეს მეცნიერულ კლასიფიკაციად.

მაგრამ მორფოლოგიური კლასიფიკაცია მაინც არ არის მოკლებული გარკვეულ შემეცნებითს ღირებულებას. ამ მხრივ ორი გარემოება უნდა აღინიშნოს. თუ ჩვენ ვიცნობთ ენის მორფოლოგიურ ტიპს, ჩვენ შეგვიძლია წინასწარვე გავითვალისწინოთ, როგორი იქნება ამ ენის **გრამატიკის აგებულება** და **დარგების შემადგენლობა**. აგლუტინაციური და ფლექსიური ენების გრამატიკული წყობის შესწავლისას, ჩვენ, ბუნებრივია, დიდ ყურადღებას ვაქცევთ მორფოლოგიას. მაგრამ ძირეული ენის (მაგ., ჩინურის) გრამატიკა არ საჭიროებს მორფოლოგიას: ყურადღების ცენტრში აქ სინტაქსი ექცევა. ამგვარად, იმის გარკვევას, თუ რა მორფოლოგიურ ტიპს

ეკუთვნის მოცემული ენა, მნიშვნელობა აქვს ამ ენის **აღწერითი მეცნიერული** გრამატიკის შედგენისათვის. ეს — ერთი.

დავუშვათ, რომ ჩვენ ვსწავლობთ აგლუტინაციური ტიპის ენას და მასში გვხვდება მოვლენები, რომლებიც არ არის დამახასიათებელი ამ ტიპისათვის. აგლუტინაციურ ტიპში ცალკეული გრამატიკული მნიშვნელობა გადმოიცემა ცალკე აფიქსით, და თითოეულ აფიქსს აქვს გარკვეული ფუნქცია. მაგრამ გვხვდება ამ პრინციპის დარღვევის შემთხვევები: ცალკეულ აფიქსს **ორი** ფუნქცია აქვს, და, მეორე მხრივ, ორ აფიქსს ერთი გრამატიკული დანიშნულება აქვს (და არა — ორი, როგორც მოსალოდნელი იყო).

მაგალითად: აგლუტინაციურ ქართულ ენაში სუფიქსი **-ენ-** (აშენებ-ენ) მესამე პირსაც აღნიშნავს და მრავლობით რიცხვსაც (ერთი სუფიქსი — ორი ფუნქცია). ამის საპირისპიროდ ორი სუფიქსი ერთ ფუნქციას ასრულებს: **მო-**ნადირ-ე, **სა-**ბურვ-ელ- (ვნებ. გვარის მყოფ. დრ. მიმღეობა)... მო- — -ელ-, სა- — -ელ- — ორი სუფიქსი ერთი ფუნქციის მქონეა.

აგლუტინაციური ტიპის ენაში ასეთი მოვლენები არ უნდა გვქონდეს: აგლუტინაციის პრინციპი გვაფიქრებინებს, რომ აქ **მეორეულ** მოვლენასთან გვაქვს საქმე, და, მართლაც, ისტორია ადასტურებს დედუქციური გზით მიღებულ ამ დასკვნას. **-ენ** სუფიქსი პირველად მხოლოდ მრავლობით რიცხვს აღნიშნავდა, პირის მაჩვენებლად იგი იქცა იმდენად, რამდენადაც სხვა მაჩვენებელი მესამე პირში არ არსებობდა, მეორე და პირველ პირებს კი ჰქონდათ პირის მაჩვენებლები (ფლექსიები).

ამგვარადვე: **მო-** — **ელ**, **სა-** — **ელ** პრეფიქს-სუფიქსებს თავდაპირველად დამოუკიდებელი ფუნქციები ჰქონდათ: **ელ** სუფიქსი ფუძის დეტერმინანტის როლში გვევლინებოდა, **მო-**, **სა-** პრეფიქსები კი გრამატიკული კლასების კატეგორიას გამოხატავდნენ (**მო-** — ადამიანის კატეგორიას, **სა-** — ნივთის კატეგორიას). შემდეგში გრამატიკული კლასების კატეგორიები მოიშალა, აფიქსები კი შემოგვრჩა, ოღონდ ერთგვარად იცვალა ფუნქცია, რომელსაც ისინი სხვა აფიქსებთან ერთად ასრულებენ (მეტწილად კი ანალოგიური აფიქსები ან მოიშალა ანდა ფუძეებს შეერწყა).

ამგვარად, იმის გარკვევას, თუ რა მორფოლოგიურ ტიპს განეკუთვნება შესასწავლი ენა, შეუძლია მნიშვნელოვანი მითითებები მოგვცეს ამ ენის **ისტორიის საკითხების** სწორად დასმისათვის, მნიშვნელობა აქვს ენის ისტორიისათვის.

მაშასადამე, მორფოლოგიური კლასიფიკაცია, მიუხედავად მის ნაკლოვანებათა, არ არის მოკლებული გრამატიკულ მნიშვნელობას, როგორც **აღწერითი გრამატიკის** დამუშავებისათვის, ისე სათანადო ენის **ისტორიული გრამატიკის** შესწავლის თვალსაზრისით.

§ 130. ენის მორფოლოგიური ტიპის ცვალებადობის საკითხის შესახებ. ცვალებადია თუ არა ენის მორფოლოგიური ტიპი? პასუხი დადებითი უნდა იყოს. მორფოლოგიური ტიპის ცვალებადობა გამომდინარეობს იმ ზოგადი დებულებიდან, რომ ენა ისტორიული კატეგორიაა, რომ ენობრივი სისტემის ყველა რგოლი განიცდის ცვალებადობას, რომ იცვლება, კერძოდ, გრამატიკული წყობა, იცვლება ძალიან ნელა, მაგრამ მაინც იცვლება. მორფოლოგიური ტიპის ცვალებადობა შინაგანი აუცილებლობით გამომდინარეობს იმ დებულებიდან, რომ აფიქსები (ფორმანტები) თავდაპირველად არ არსებობდა, ისინი წარმოიშვნენ სიტყვებისაგან, დამოუკიდებელი ფუძეებისაგან.

მორფოლოგიური ტიპების ცვალებადობა ფაქტობრივ დასტურდება ცალკეულ ენათა ისტორიითაც. ასე, მაგალითად, დოკუმენტობრივ დადგენილია, რომ ჩინური სიტყვები ძველად იყო ფორმაცვალებადი, ჩინურ სიტყვებს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები ჰქონდა. ასეთი აფიქსები ჩინურს დაეკარგა განვითარების შედეგად. ინგლისური ენა ჯერ კიდევ არ ქცეულა ძირეულ ენად, მაგრამ ძლიერ დაუახლოვდა ამ ტიპს უკანასკნელი ათი საუკუნის განმავლობაში.

მეორე მხრივ, იულიოს კეისრის დროინდელ იტალიაში ორი ათასი წლის წინათ **ფლექსიურ ლათინურ** ენაზე ლაპარაკობდნენ და ამჟამადაც **ფლექსიური იტალიური** ენა იხმარება. ლათინური ენის საფუძველზე შეიქმნა ახალი, იტალიური, ენა, მაგრამ მორფოლოგიური ტიპი იგივე დარჩა.

მორფოლოგიური ტიპი იცვლება, მაგრამ იცვლება განსაკუთრებით ნელა, თვით გრამატიკულ წყობაზე უფრო ნელაც კი.

§ 131. ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია. გენეალოგიურ კლასიფიკაციაში ენები ჯგუფდება საერთო წარმოშობის მიხედვით, ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, **მატერიალური ნათესაობის** მიხედვით.

საერთო წარმოშობის მქონე ენები **მონათესავე ენათა ოჯახს** ქმნიან: გენეალოგიური კლასიფიკაცია წარმოადგენს მონათესავე ენათა დაჯგუფებას ოჯახების მიხედვით. ასეთი **ენათა ოჯახებია**, მაგალითად: ინდო-ევროპული, სემიტური, იბერიულ-კავკასიური, უნგრულ-ფინური, ალათური... (დაწვრილებით მათ შესახებ იხ. ქვემოთ).

ენათა ოჯახი წარმოადგენს მონათესავე ენათა **ყველაზე მსხვილ** დაჯგუფებას. მაგრამ ერთი ოჯახის ფარგლებში, თუ იგი მრავალრიცხოვანია, შესაძლებელია გამოიყოს **შედარებით მცირე ჯგუფები**, რომლებიც ერთმანეთს უფრო მჭიდროდ უკავშირდებიან, ვიდრე იმავე ოჯახის სხვა ენებს. ერთმანეთთან უფრო ახლოს მყოფი ენების ასეთ ჯგუფებს — ერთი და იმავე ოჯახის შიგნით — ჩვეულებრივ აღნიშნავენ ტერმინით: „ენათა შტო“ (ამა თუ იმ ოჯახისა). ასე, მაგალითად: ინდო-ევროპული ენების შიგნით

გამოიყოფა **შტოები**: ინდური, ირანული, სლავური, გერმანული, რომანული, კელტური ენებისა...

თავის მხრივ შტოც შეიძლება იყოფოდეს უფრო მცირე ჯგუფებად; მაგალითად, ინდო-ევროპული ენების სლავურ შტოში გამოიყოფა: აღმოსავლურ-სლავური, დასავლურ-სლავური, სამხრულ-სლავური ენები, მაგრამ ასეთი ერთეულებისათვის გენეალოგიურ კლასიფიკაციას სპეციალური ტერმინი არა აქვს: „ენათა ოჯახი“, ოჯახის შიგნით „ენათა შტო“ — ასეთია ძირითადი ტერმინები, რომლებიც იხმარება გენეალოგიურ კლასიფიკაციაში მონათესავე ენათა დასახასიათებლად.

ტერმინი „ენათა ოჯახი“ (ისევე, როგორც ენათა „შეჯვარდინება“) ენათმეცნიერებაში შემოტანილია ბიოლოგიიდან. მის ხმარებას გარკვეული უხერხულობა ახლავს: ენათა ურთიერთობა ისტორიული ხასიათისაა და არა ბიოლოგიური ხასიათისა. ტერმინი „ენათა ოჯახი“ ცალკეულ შემთხვევაში შესაძლებელია საბაზი გახდეს ფიგურალური გამოთქმებისათვის: „ძმურად მონათესავე ენები“, „ბიძაშვილი ენები“¹, რაც, რა თქმა უნდა, სწორი არ არის. ბიოლოგიური ურთიერთობის ანალოგიით ზოგჯერ ისიც კი მიაჩნიათ შესაძლებლად, რომ დაუშვან მონათესავე ენათა არსებობა მათი წარმომშობი ენების გვერდით; ასეთი ერთდროული არსებობა სავსებით ბუნებრივია ბიოლოგიურ სამყაროში, ცოცხალ ორგანიზმთა (მშობლების და შვილების) ურთიერთობაში, მაგრამ ეს სრულიად შეუძლებელია ენათა შორის ურთიერთობაში (ამის შესახებ იხ. § 22).

უფრო ზუსტი იქნებოდა გველაპარაკა **ერთი ძირის** ენების შესახებ („ინდო-ევროპული ძირის ენები“, „სემიტური ძირის ენები“ და ა. შ.), რამდენადაც მონათესავე ენები გაერთიანებულია საერთო ამოსავალი მასალით, ხოლო ამ მასალას წარმოადგენს **ძირები** და **აფიქსები**, რომლებიც თავის მხრივ ძირებიდან მომდინარეობენ. მაგრამ ამ ტერმინთან („ერთი ძირის ენები“) დაკავშირებულია სტილისტური სიძნელენი (ტერმინისაგან „ერთი ძირის ენები“ ვერ იწარმოება ყველა საჭირო გამოთქმა).

ტერმინის „ენათა ოჯახი“ სასარგებლოდ ლაპარაკობს ხანგრძლივი ტრადიცია. ამდენად ტერმინი „ენათა ოჯახი“ ხმარებაში რჩება (ისევე როგორც „ენათა შეჯვარდინება“, რომლის ბიოლოგიური წარმომშობა, რატომღაც არ იქცევდა იმ სპეციალისტთა ყურადღებას, რომლებიც ილაშქრებდნენ ტერმინ „ენათა ოჯახის“, როგორც ბიოლოგიურის, წინააღმდეგ).

¹ შდრ. მაგ., ნ. მართან: „...მაშინ როდესაც სემიტური ენები ძმებზე ერთეულად ერთმანეთს, იაფეტური შტოს არსებული წარმომადგენლები, მათ შორის ქართულიც, სემიტურ ენებთან ბიძაშვილების, ორი მკვიდრი ძმის, ე. ი. პრასემიტურის და პრაიაფეტურის, შვილების დამოკიდებულებაში იმყოფებიან.“ (. —

ენათა ნათესაობა ახასიათებს **ენების** და, როგორც წესი, ამ ენებზე მოლაპარაკე **ხალხების**, როგორც ეთნიკური ერთეულების, ისტორიულ ურთიერთობას. მაგრამ ენათა ნათესაობას არაფერი საერთო არა აქვს ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების **ანთროპოლოგიურ** დახასიათებასთან: რასა, როგორც ანთროპოლოგიის ცნება, და ენა ერთმანეთს არ უკავშირდებიან. კავკასიური რასის¹ ხალხები ლაპარაკობენ წარმოშობის მიხედვით სრულიად სხვადასხვაგვარ ენებზე: ინდო-ევროპულზე, სემიტურზე, იბერიულ-კავკასიურზე...

როგორ წარმოიშვება მონათესავე ენები? მონათესავე ენები მომდინარეობენ ერთი და იმავე ენის დიალექტებისაგან: მონათესავე ენები — ესაა დიალექტები, რომლებიც დამოუკიდებელ ენებად იქცა. სწორედ **ერთი ენის დიალექტების დამოუკიდებელ მონათესავე ენებად ქცევის პროცესი წარმოადგენს ენათა ოჯახის წარმოქმნის პროცესს.**

ენას, რომელიც ქმნის მონათესავე ენათა ისტორიული ერთიანობის მატერიალურ საფუძველს, — ენას, რომლის დიალექტებისაგანაც წარმოიშვა მონათესავე ენები, ეწოდება **ფუძე-ენა**. ასე, მაგალითად, საერთო ქართველური ენა წარმოადგენდა ფუძე-ენას ქართული, ზანური (მეგრულ-ჭანური), აგრეთვე სვანური ენისათვის. საერთო რუსული ენა ფუძე-ენა იყო რუსულისა, უკრაინულისა და ბელორუსულისათვის. ხალხური ლათინური გვევლინება ე. წ. რომანული ენების (იტალიურის, ფრანგულის, ესპანურის, რუმინულის...) ფუძე-ენად.

როგორც ცნობილია (§§ 11, 18), ადგილობრივ (ტერიტორიულ) დიალექტებს აქვთ თავიანთი ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა: დიალექტები ერთიანდება ამ მომენტების მიხედვით, მიუხედავად იმისა, რომ მათ მთელი რიგი თავისებურებები ახასიათებს.

საერთო ძირითადი ლექსიკური ფონდი და საერთო გრამატიკული წყობა, იცვლებიან თანდათანობით და გადაიქცევიან ახალი, დამოუკიდებელი, ენების საფუძველად. ასე წარმოგვიდგება სქემატურად დიალექტებისაგან მონათესავე ენების წარმოშობის პროცესი და ამ პროცესის საბოლოო შედეგი. **მონათესავე დიალექტების მონათესავე ენებად განვითარების პროცესის გარკვევა ნიშნავს იმას, რომ გამოვავლინოთ მონათესავე ენათა ოჯახის წარმოქმნის ისტორია.**

¹ თუ ავიღებთ რასას, როგორც უფრო მცირე ანთროპოლოგიურ ერთეულს (ჩრდილო-ევროპული, სამხრულ-ევროპული რასა), აღმოჩნდება, რომ სხვადასხვა რასები ლაპარაკობენ ერთი, ინდო-ევროპული, ოჯახის ენებზე. ერთი სიტყვით, რასა და ენა არც აქ ემთხვევა ერთმანეთს.

რაში ვლინდება ენათა ნათესაობა? მონათესავე ენები მეტნაკლებად **ინარჩუნებენ მსგავსებას**, როგორც **ძირითად ლექსიკურ ფონდში**, ისე **გრამატიკულ ინვენტარში** (პრეფიქსები, სუფიქსები), აგრეთვე, როგორც წესი, ბგერით შემადგენლობაშიც. ეს მსგავსება რომ არ გვქონდეს, მონათესავე ენებს ვერ განვასხვავებდით არამონათესავე ენებისაგან, იმ ენებისაგან, რომლებსაც არა აქვთ საერთო წარმოშობა.

როდესაც მსგავსების შესახებ ვლაპარაკობთ, უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ენებს შორის მსგავსება შეიძლება იყოს **მატერიალური**, მაგრამ შემთხვევითი (ნასესხები სიტყვები!), ანდა შეიძლება **შემთხვევითი არ იყოს**, მაგრამ იყოს **ტიპოლოგიური**, და არა მატერიალური (პრინციპულად ერთგვარი აგებულება სიტყვისა: მაგ., პრეფიქსაცია იქ, სადაც სხვა ენებში სუფიქსაცია გვაქვს). მონათესავე ენების მსგავსება კი, რაიც ძირითად ლექსიკურ ფონდსა და გრამატიკულ ინვენტარში ვლინდება, წარმოადგენს კანონზომიერ მსგავსებას: **ერთი და იგივე ენობრივი ფაქტები** (ფუძეები, აფიქსები) **წარმოდგენილია დიფერენცირებული სახით**.

როგორ ადგენენ ენათა ნათესაობას? შედარების გზით. მონათესავე ენათა **შედარება** წარმოადგენს **დამხმარე საშუალებას ისტორიისა**, რომელმაც უნდა აღადგინოს **განვითარების გზები**, რომლებიც გავლილი აქვთ მონათესავე ენებს ვიდრე ისინი დიალექტებიდან მონათესავე დამოუკიდებელ ენებად იქცეოდნენ.

შედარება უნდა წარმოებდეს შესადარებელი ფაქტების ისტორიის გათვალისწინებით (ე. ი. უნდა მოვახდინოთ „ისტორიული გაერთმინიშვნელოვნება“ შესადარებელი მასალისა).

აქ ვერ შევხვებით დაწვრილებით ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის ტექნიკას. ელემენტარულ მაგალითებზე გავარკვით ზოგი პირობა, რომელთა დაცვა აუცილებელია შედარების დროს.

1. შედარებისათვის არ გამოდგება მასალობრივად **სრულიად განსხვავებული** ფაქტები მონათესავე ენებისა.

მაგალითად: ქართული „თერი“ არ შეიძლება შევადაროთ იმავე მნიშვნელობის მეგრულ-ჭანურ სიტყვას „ჩე“ II „ჭჩე“: ეს სხვადასხვა ფუძეებია. ასევე, არ შეიძლება შევადაროთ ქართ. „ფეხი“ და მეგრ. „ჟუჩხი“ II ჭან. „კუჩხე“, ქართ. „მიწა“ და მეგრ. „დხა“, ქართ. „ხე“ და მეგრ.-ჭან. „ჯა“... ქართ. ქათამ-**მა** და მეგრ.-ჭან. ქოთომ-**ქ**, ქართ. ზი-**ს** და მეგრ.-ჭან. ხე-**ნ**.

მოთხრობითის სუფიქსები **-მა** და **-ქ** სხვადასხვა წარმოშობისაა, ასევე — მე-3 პირის სუბიექტის ნიშანი **-ს** და **-ნ**: ისინი მორფოლოგიურდ შეესატყვისებიან ერთმანეთს, ფონეტიკურად კი — არა.

ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში ყველა სიტყვა (ფუძე) და აფიქსი ამდენადვე განსხვავებული რომ იყოს ერთმანეთისაგან, მაშინ შესადარებე-

ლი აღარაფერი გვექნებოდა, — ეს ენები იქნებოდა არა მონათესავე, არამედ სრულიად უცხო ერთმანეთისათვის.

2. შედარებისათვის არ გამოდგება **სავსებით ერთნაირი** მასალა მონათესავე ენებში.

მაგალითად: ისეთი სიტყვები, როგორცაა „კისერი“, „კარი“, „ცხენი“, „ბერი“¹ „ბატი“,... „ტრაქტორი“, „კონსერვი“ და ბევრი სხვა, რომლებიც ერთგვარად წარმოითქმიან ქართულში და მეგრულში და რომლებსაც მნიშვნელობაც ერთნაირი აქვთ, არაფერს არ მოგვცემენ შედარებისათვის.

ესაა ან თავიდანვე საერთო სიტყვები ქართულისა და მეგრულისათვის („კისერი“, „კარი“, „ცხენი“), ანდა შეთვისებულია სხვა ენებიდან („ბერი“, „ბატი“, „ტრაქტორი“)...

ყველა სიტყვა (ფუძე) და ყველა აფიქსი ისე ერთნაირი რომ იყოს ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში, როგორც ეს ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში შეინიშნება, მაშინ შესადარებელი აღარაფერი გვექნებოდა, — ერთი ენა გვექნებოდა და არა ორი მონათესავე ენა (ქართული და მეგრულ-ჭანური).

3. შედარებისათვის გამოყენებული უნდა იყოს შესადარებელი ენებისათვის **საერთო** მასალა, რომელმაც **დიფერენციაცია** განიცადა. ასეთია, მაგალითად:

ქართ.	მე	. . . . .	ზანური (მეგრ.-ჭან)
„	ძმა	. . . . .	ჯუმა II ჯიმა
„	კაცი	. . . . .	კოჩი
„	ასი	. . . . .	ოში
„	ხარი	. . . . .	ხოჯი
„	ცერი	. . . . .	ჩანჯი
„	თაფლი	. . . . .	თოფური
„	ძელი	. . . . .	ჯა „ხე“
„	ლამე	. . . . .	ჭან. ლომან „სალამოს“, მეგრ. ლუმა „წუხელ“

რა მიზანი აქვს შედარებას? ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ შედარება უნდა დაეხმაროს ისტორიას მონათესავე ენათა განვითარების გზების დადგენაში, — სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მან უნდა გაარკვიოს, რა ადგილი უჭირავს მონათესავე ენების ლექსიკურ და გრამატიკულ ფაქტებს ამ ენათა განვითარების ისტორიაში და ამით გასაგები გახადოს ისინი. **რაც უფრო ღრმად ვიჭრებით ენათა განვითარების ისტორიაში, მით მეტი**

¹ ბერი ქართულში სპარსულიდან მომდინარეობს; სპ. „ვირ“ — მოხუცი.

სიახლოვე აღმოჩნდება შესადარებელ ენებს შორის, თუ ეს ენები მონათესავენი არიან; და პირიქით: განსხვავება მით უფრო გაიზრდება, რაც უფრო ღრმად გამოვავლენთ ისტორიას, **როდესაც ენები არ არის მონათესავე,** და მათ შორის არსებული მსგავსება გამოწვეულია ამ ენათა დაახლოებით, — და, მაშასადამე, მსგავსება უნდა იქნეს განხილული, როგორც მეორეული მოვლენა.

მეცხრამეტე საუკუნეში იყო ცდები შედარების გზით აღდგინათ ფუძე-ენის ფაქტები მთელი კონკრეტულობით.

დამახასიათებელია ცდა აგვ. შლაიხერისა, რომელმაც 1868 წ. გამოაქვეყნა რვასტრიქონიანი მოთხრობა სათაურით „ცხვარი და ცხენები“¹. მოთხრობა შედგენილია ინდო-ევროპულ ფუძე-ენაზე ისეთი სიტყვებისაგან, რომლებიც აღდგენილია ინდო-ევროპული ენების შედარებითი გრამატიკის ნორმების მიხედვით.

პრინციპში ასეთი ცდა კანონზომიერია. ცნობილია შემთხვევა, როდესაც რომანული ენების შედარების გზით აღდგენილ იქნა სიტყვა *pira* „მსხალი“ და იგი შემდეგ ფაქტობრივ დადასტურდა ხალხურ ლათინურ ენაზე² შესრულებულ წარწერაში. ხოლო ხალხური ლათინური წარმოადგენს ფუძე-ენას რომანული (იტალიური, ფრანგული, ესპანური...) ენებისათვის.

ეს შემთხვევა სანიმუშოა იმ შედეგების სიზუსტის საჩვენებლად, რომელსაც შეიძლება მივაღწიოთ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის საშუალებით. მაგრამ ხალხური ლათინური არსებობდა ისტორიულ ეპოქაში, 1500-2000 წლის წინ, ეს ფუძე-ენა კი, რომლისგანაც მომდინარეობენ, მაგალითად, ინდო-ევროპული ენები, უკვე აღარ არსებობდა ხუთი ათასი წლის წინ მაინც. არ არის ცნობილი, რამდენი ინდო-ევროპული ენა იყო თავდაპირველად; საფიქრებელია, რომ არა ერთი ინდო-ევროპული ენა გამქრალია; მაშასადამე, ინდო-ევროპული ენების შედარების დროს ჩვენ გვაკლია მრავალი ენის ჩვენება; ამიტომ, დასკვნები, რომლებიც კეთდება ფუძე-ენის ფაქტების აღდგენისას, არ შეიძლება პირობითი არ იყოს. აღდგენილ ფაქტებს რეალურ არსებობას ვერ მივაწერთ, აღნიშნული გარე-

¹ შლაიხერის მიერ შეთხზული ამ მარტივი მოთხრობის შინაარსი ასეთია: „გაკრეჭილმა ცხვარმა დაინახა ცხენები, რომლებსაც მიძიმედ დატივითული ურემი მიჰქონდათ, და უთხრა: „გული მეკუმშება, როდესაც ვხედავ ადამიანებს, რომლებიც ცხენებს ერეკებიან“. ცხენებმა უპასუხეს: „გული გვეკუმშება, როდესაც ვხედავთ, რომ ადამიანებმა თბილი ტანისამოსი გაიკეთეს ცხვრების მატყლისაგან, ცხვრები კი გაკრეჭილი დადიან. ცხვრები უფრო ცუდ დღეში არიან, ვიდრე — ცხენები“. ეს რომ გაიგონა, ცხვარი მინდორში წავიდა“.

² სამწერლო ლათინურ ენაში „მსხალი“ იქნება *pirum*, და არა—*pira*.

მოების გამო, ყოველ შემთხვევაში მაშინ, როდესაც ეს ფაქტები წინაისტორიას განეკუთვნება¹.

შედარების საშუალებით აღდგენილ ენობრივ ფაქტებს ვარსკვლავით * აღნიშნავენ. უნდა ითქვას, რომ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით სარგებლობისას მკვლევრები ხშირად ბოროტად იყენებენ ვარსკვლავს, **რეა-ლურ ამოსავალ** ფაქტად მიიჩნევენ ბგერას ან სიტყვას, რომლებიც სინამდვილეში წარმოადგენენ მხოლოდ თეორიულ **დანასკვს**, რომლის შემეცნებითი ღირებულებაც განისაზღვრება შესადარებლად გამოყენებული მასალის **რაოდენობითა** (სისრულით) და ანალიზის **სიზუსტით**, ე. ი. იმით, თუ რამდენად მკაცრად არის გამოყენებული შედარების წესები.

შედარების მიზანს არ წარმოადგენს ფუძე-ენისა და მისი ფაქტების აღდგენა. ფუძე-ენის ცნებას რეგულაციური პრინციპის მნიშვნელობა აქვს. იგი ავგისხნის, როგორ ვლინდება საერთო მოვლენები ძირითად ლექსიკურ ფონდსა და გრამატიკულ წყობაში (ისეთ დაშორებულ ენებში, როგორიცაა, ვთქვათ, ლათინური, რუსული და ინდური). **შედარების მიზანია დაადგინოს მონათესავე ენათა განვითარების მეცნიერული ისტორია ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების ისტორიასთან დაკავშირებით.**

ისტორიულ-შედარებით მეთოდზე უფრო საიმედო მეთოდი ჯერჯერობით ენათმეცნიერებას არ მოეპოვება. ყველა სხვა საშუალებას, რომლებსაც გვთავაზობენ ენათა ისტორიის შესასწავლად, მეტი ნაკლოვანებანი მოეპოვება, ვიდრე ისტორიულ-შედარებით მეთოდს (იხ. ქვემოთ ელემენტოვანი ანალიზის მეთოდის შესახებ).

ისტორიულ-შედარებით მეთოდს, როგორც მიუთითებს ი. სტალინი, „სერიოზული ნაკლოვანებები“ აქვს², მაგრამ მაინც იგი „ბიძგს იძლევა მუშაობისათვის, ენების შესწავლისათვის“³. ი. სტალინი გვასწავლის, რომ მო-

¹ ჯერ კიდევ ორმოცდაათი წლის წინათ ინდო-ევროპულ ენებს ყოფდნენ ორ ჯგუფად: „კენტუმ“ ჯგუფად და „სატამ“ ჯგუფად იმისდა მიხედვით, თუ როგორ აღინიშნებოდა ენაში „ასი“: ლათინ. centum „ასი“ (შდრ. პრო-ცენტ-ი) იწყებოდა კ ბგერით: centum ძველად წარმოითქმოდა, როგორც „კენტუმ“. ძველი ინდური satam „ასი“ იწყებოდა ს ბგერით. ლათინური, ბერძნული — kentum ჯგუფში შედიან, ინდური, ირანული — satam ჯგუფში. ამავე ჯგუფს განეკუთვნება სლავური ენებიც (" ").

კენტუმ-ენები დასავლურ ჯგუფს ქმნიდნენ, **სატამ** ენები — აღმოსავლურს, მაგრამ აი XX საუკ. დასაწყისში ჩინეთის თურქესტანში აღმოჩენილ იქნა ტოქარული ენის ტექსტები. ტოქარული ენა აღმოჩნდა კენტუმ-ჯგუფის ენა, თუმცა ტერიტორიულად იგი აღმოსავლურ ჯგუფს განეკუთვნება. ტოქარული ენის აღმოჩენით დაირღვა დაყოფა **აღმოსავლურ**, — სატამ-ჯგუფად — და **დასავლურ**, — კენტუმ-ჯგუფად. მანამდე კი ეს დაყოფა საგნებით შეესაბამებოდა იმ დროს ცნობილ ფაქტებს.

² ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 31.

³ იქვე.

ნათესავე ენების შესწავლა არის მეცნიერულად გამართლებული, მარქსიზმის თვალსაზრისით მისაღები: „...არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ უეჭველია ენობრივი ნათესაობა, მაგალითად, ისეთი ერებისა, როგორც სლავი ერები არიან, რომ ამ ერების ენობრივი ნათესაობის შესწავლა დიდ სარგებლობას მოუტანდა ენათმეცნიერებას ენის განვითარების კანონთა შესწავლის საქმეში“¹.

ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი წარმოადგენს ენათა ნათესაობის დადგენის საშუალებას, წარმოშობის მიხედვით მონათესავე ენების შესწავლის მეთოდს. მისი ძირითადი ნაკლი ის არის, რომ იგი **ყოველთვის საჭირო სიზუსტით ვერ გვიჩვენებს ისტორიას**. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი საჭიროებს დაზუსტებას, გაუმჯობესებას იმ მხრივ, რომ იგი იქცეს ენათა განვითარების ისტორიის შემსწავლელ საიმედო, მძლავრ, საშუალებად.

§ 132. ენათა ოჯახები. იმისათვის, რომ დავადგინოთ **მორფოლოგიური** ტიპი, რომელსაც ესა თუ ის ენა ეკუთვნის, საკმარისია გავანალიზოთ ამ ენის **სიტყვათა აგებულება** იმ სახით, რაც მათ ამჟამად აქვთ. ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია არ საჭიროებს ისტორიას. ხოლო იმისათვის, რომ დავადგინოთ, რა ენებს ენათესავენ ესა თუ ის ენა, სრულიადაც არ არის საკმარისი ვიცნობდეთ მის თანამედროვე მდგომარეობას, აუცილებელია ვიცოდეთ მისი **ისტორია**, მისი **წარმოშობა**. გენეალოგიური კლასიფიკაცია შეუძლებელია მივიღოთ, თუ ენების ისტორიული ურთიერთობა არა გვაქვს გარკვეული.

მაშასადამე, შეუძლებელია ყველა ენის გენეალოგიური კლასიფიკაცია წარმოვადგინოთ მანამ, სანამ გარკვეული არ არის მათი ისტორია. მრავალი ენის წარმოშობით ურთიერთობა სხვა ენებთან ჯერ კიდევ შეუსწავლელია (ანდა არასაკმარის არის შესწავლილი). ამიტომ ამჟამად შეუძლებელია გვქონდეს ისეთი გენეალოგიური კლასიფიკაცია, რომელიც მსოფლიოს ყველა ენას მიუჩენდა გარკვეულ ადგილს სათანადო ენობრივ ოჯახში.

აქ ჩვენ განვიხილავთ იმ ენათა ოჯახებს, რომლებიც ისტორიაც უკეთ არის შესწავლილი (აგრეთვე იმ ოჯახებსაც, რომელთა შემადგენლობის საკითხიც მათი შესწავლის თანამედროვე ვითარებაშიც ნაკლებ საკამათოა).

ასეთებია:

1. **ინდო-ევროპულ** ენათა ოჯახი (ანუ: ინდო-ევროპული ძირის ენები),
2. **სემიტურ** და **ჰამიტურ** ენათა ოჯახი (ანუ: სემიტური და ჰამიტური ძირის ენები),

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 31.

3. **უნგრულ-ფინურ** ენათა ოჯახი (ანუ უნგრულ-ფინური ძირის ენები),
4. **ალათაურ** (თურანულ-მონღოლურ) ენათა ოჯახი (ანუ ალათაური ძირის ენები),
5. **იბერიულ-კავკასიურ** ენათა ოჯახი (ანუ იბერიულ-კავკასიური ძირის ენები),
6. **ჩინურ-ტიბეტურ** ენათა ოჯახი (ანუ ჩინურ-ტიბეტური ძირის ენები),
7. **დრავიდულ** ენათა ოჯახი (ანუ დრავიდული ძირის ენები),
8. **ინდონეზიურ** ენათა ოჯახი (ანუ ინდონეზიური ძირის ენები).

ქვემოთ მოცემულია მოკლე ცნობები ზემოთ ჩამოთვლილი ენების შესახებ: რა ჯგუფებისა და ენებისაგან შედგება ეს ოჯახები, რომელი მათგანია წერილობითი და რა დროიდან, როგორია ამა თუ იმ ოჯახის დამახასიათებელი ყველაზე ზოგადი თავისებურებანი და ა. შ.

§ 133. ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახი. ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახის შემადგენლობაში შედის:

1. ინდური ენები (ანუ ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახის ინდური შტო),
2. ირანული ენები (ანუ „ „ „ „ ირანული შტო),
3. სლავური ენები (ანუ „ „ „ „ სლავური შტო),
4. ბალტიური ენები (ანუ „ „ „ „ ბალტიური შტო),
5. გერმანული ენები (ანუ „ „ „ „ გერმანული შტო),
6. იტალიური ენები (ანუ „ „ „ „ იტალიური შტო),
7. კელტური ენები (ანუ „ „ „ „ კელტური შტო),
8. ბერძნული ენა,
9. ალბანური ენა,
10. სომხური ენა,
11. ნესიტური (ანუ კანესური) და ლუვიური (მკვდარი ენები),
12. ტოქარული ენა.

I. ინდური ენები.

ინდურ ენებად იწოდება ინდოეთის ინდო-ევროპული ენები (ინდოეთში არაინდო-ევროპული ენებიც გვაქვს; მათ შესახებ იხ. დრავიდული ენები).

- ინდური ენებია: 1. ძველი ინდური — **ვედების ენა** და **სანსკრიტი**;
 2. საშუალო ინდური: **პრაკრიტი**, **პალი**;
 3. ახალი ინდური ენები, როგორცაა, სალიტერატურო ენები: **ჰინდი**, **ურდუ**, **ბენგალიური**...

ინდური მეტყველების უძველეს ძეგლს **ვედები** წარმოადგენს. ვედები ეწოდება სასულიერო შინაარსის საგალობლებს („ვედა“ ძველი ინდური სიტყვაა და „ცოდნას“ ნიშნავს. შდრ. რუს. *вѣдѣ*, ძვ. ბერძ. ვოდა „ვიცი“).

ვედებში განასხვავებენ: **რიგ-ვედა-ს** (ანუ ჰიმნების ვედას), **ათარვა-ვედა-ს** (ანუ მოგვთა ვედას), **სამა-ვედა-ს**, **აჯურ-ვედა-ს** (ეს არის მსხვერპლის შეწირვასთან დაკავშირებული ვედა).

ვედებს მოსდევს **ბრაჰმანები** (ე. ი. ვედების კომენტარიები) და **სუტრა**. ზუსტად დადგენილი არ არის, თუ რა სიძველისა არის ვედები¹.

ყველაზე ძველია რიგვედა; იგი, როგორც ვარაუდობენ, ჩაწერილია თხუთმეტი საუკუნის წინ ჩვენ წელთაღრიცხვამდე.

სანსკრიტიც ძველი ინდური ენაა, კლასიკური სალიტერატურო ინდური ენა: *sanskṛta* ნიშნავს „ხელოვნურს“, „დამუშავებულს“, „სრულყოფილს“.

სანსკრიტზე დაწერილია ეპიკური ნაწარმოებები: „მაჰაბჰარატა“ („დიდი ბჰარატა“), რამაიანა, „პანჩატანტრა“ („ხუთწიგნეული“ — იგავ-არაკთა კრებული), „ჰიტოპადეშა“ („კეთილი დარიგება“), მანუს კანონთა კრებული.

სანსკრიტი სამწერლო ენად იხმარებოდა მეექვსე საუკუნიდან ჩვენ წელთაღრიცხვამდე. მიუხედავად იმისა, რომ სანსკრიტი დიდი ხანია, რაც მკვდარი ენაა, მას დღემდე ხმარობენ სწავლულები (ისევე, როგორც ლათინურს ხმარობდნენ სამწერლო ენად საშუალო საუკუნეებში დასავლეთ-ევროპის ქვეყნები).

ტერმინი „სანსკრიტი“ შეიძლება იხმარონ საერთოდ ძველი ინდურის მნიშვნელობით. ასეთ შემთხვევაში განასხვავებენ „ვედების სანსკრიტსა“ და „კლასიკურ სანსკრიტს“ (ე. ი. საკუთრივ სანსკრიტს).

სანსკრიტს უპირისპირდება **პრაკრიტი** („ბუნებრივი“), ე. ი. **ხალხური მეტყველება**, **ცოცხალი დიალექტები**. სადაურობის მიხედვით პრაკრიტში განასხვავებენ სხვადასხვა სახეობას, როგორც არის: შ ა უ რ ა ს ე ნ ი, მ ა - გ ა დ ჰ ი, მ ა ჰ ა რ შ ტ რ ი.

პრაკრიტზე შესრულებული უძველესი წარწერები ეკუთვნის მეფე აშოკას და თარიღდება **მესამე** საუკუნით ჩვენს წელთაღრიცხვამდე.

პრაკრიტი — საშუალო ინდურია. საშუალო ინდურს მიეკუთვნება აგრეთვე **პალი**, რომელზედაც მოცემულია **ბუდიზმის** საღვთისმეტყველო ლიტერატურა (ბრამანიზმის ენას კი ვედა-სანსკრიტი წარმოადგენს).

საშუალო ინდური დიალექტებიდან მომდინარეობენ **თანამედროვე ინდური** ენები. ისინი სამ ჯგუფს შეადგენენ: **დასავლურს**, **ცენტრალურსა**

¹ ინდოეთის ისტორიის უძველესი პერიოდის ქრონოლოგია მოისუსტებს. თარიღი აქ ჩვეულებრივად მერყეობს ორი-სამი საუკუნის ფარგლებში.

და **აღმოსავლურს** (ინდურ ენებზე ამჟამად ლაპარაკობს დაახლოებით 230 მილიონი ადამიანი).

დასავლურ ჯგუფში შედის ენები: **ლაჰნდა** ანუ დასავლურ პენჯაბური (მოლაპარაკეთა რიცხვი 5 მილ. ადამ.), **სინდჰი** (დაახლოებით 4 მილ.), **გუჯარათა** (10 მილ.), **მარატჰი** (22 მილ.) მარატჰი-ენაზე წარწერები მოიპოვება ჩვენი წელთაღრიცხვის XII საუკუნიდან; გუჯარათ-ენაზე მწერლობა არსებობს XV საუკუნიდან.

ცენტრალური ჯგუფის ენებია: საკუთრივ **პენჯაბური** (16 მილ.), **ფანარული**, დასავლურ-**ჰინდური** (42 მილ.), აღმოსავლურ-**ჰინდური** (35 მილ.) და **ბიჰარი-ენა** (36 მილ.).

დასავლურ-ჰინდურის მთავარი დიალექტია **ჰინდუსტანური**; მის საფუძველზე შექმნილია ორი სალიტერატურო ენა: **ურდუ** — არაბული ანბანით (პაკისტანის მუსულმან ინდოელთათვის) და **ჰინდი** (ერთგვარად დაპირისპირებული ურდუ-ენას).

აღმოსავლურ ჯგუფს შეადგენენ ენები: **ბენგალიური** (50 მილ.), **ორდა** და **ასამური** (1¹/₂ მილ.). ეს ენები მეტად ახლოს არიან ერთმანეთთან. სამივე ენა სალიტერატუროა; მათ შორის ბენგალიური ყველაზე მდიდარი და განვითარებულია. ბენგალიურ ენაზე წერდა სახელგანთქმული ინდოელი მწერალი რაბინდრანათ **თაგორი**.

ძველი ინდური ენის დამწერლობა — დევანაგარი — სილაბური პრინციპისაა. ფიქრობენ, რომ ეს დამწერლობა არამეულიდან მომდინარეობს.

ახალ ინდურ ენათა წრეს განეკუთვნება **ბოშების** ანუ **აწინგანთა** ენა, რომელსაც დიდი ცვლილება განუცდია ბოშათა მომთაბარეობისა და სხვადასხვა ენებთან კონტაქტის გამო.

II. **ი რ ა ნ უ ლ ი** ენებია:

1. **ძველი სპარსული** ენა,
2. **ავესტის** ენა,
3. **საშუალო სპარსული (ფალაური)** ენა,
4. **ახალი სპარსული** ენა,
5. **ტაჯიკური** ენა,
6. **ავღანური (პაშტუ)** ენა,
7. **ბელუჯური** ენა,
8. **ქურთული** ენა,
9. **ოსური** ენა,
10. **სოდდური** ენა.

ძველი სპარსული ენა ცნობილია ლურსმული წარწერებიდან, რომლებიც ეკუთვნის აქემენიდთა დინასტიის მეფეებს — დარიოსსა (522—486 წ. წ.) და ქსერქსს (486—466 წ. წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე).

წარწერების ენა იმ დიალექტის ნიმუშია, რომელზედაც ხსენებული მეფეები და სამეფო კარი ლაპარაკობდა, — ესაა ფარსის დიალექტი.

ყველაზე ვრცელი წარწერა ამოჭრილია ბეჰისტუნის კლდეზე ქერმან-შაჰის მახლობლად („ბეჰისტუნის წარწერა“); მასში მოთხრობილია მეფე დარიოსის გამარჯვებათა შესახებ.

აქემენიდური წარწერები ორ- და სამენოვანია: მაგალითად, ბეჰისტუნის წარწერა ამოჭრილია პარალელურად სამ ენაზე: ძველ სპარსულზე (ესაა დამპყრობელთა ენა), ელამურსა და ბაბილონურზე.

ავესტის ენა რელიგიური ტექსტების ენაა, სახელდობრ, მაზდეანობის ტექსტებისა (მაზდეანობის შემქმნელად ზოროასტრი ითვლება).

ავესტაში განასხვავებენ ორგვარ ტექსტებს; ერთია — გათჰს („საგალობელნი“), თითქმის ისევე ძველი, როგორც რიგ-ვედა, მეორე — საკუთრივ ავესტა.

ავესტას ჩვენამდის მოუღწევია გვიანდელი რედაქციით, რომელიც სასანიდთა დინასტიის ეპოქას ეკუთვნის.

ავესტის ენა ახლოს დგას ძველ სპარსულთან.

საშუალო სპარსული იწოდება აგრეთვე **ფალაურად**. უძველესი ფალაური წარწერა სასანიდთა დინასტიის დამაარსებლის არდაშირის მეფობაშია ამოჭრილი (226—241 წ. წ.). ფალაური ითვლებოდა ეკლესიისა და სახელმწიფოს ენად სასანიდთა დინასტიის დროს (226—652 წ. წ.). ფალაურის დამწერლობა სემიტური წარმოშობისაა, — არამეულია.

ახალი სპარსულის დასაბამს IX საუკუნეში დებენ. **ცოცხალ ირანულ ენათა შორის ახალი სპარსული ყველაზე მნიშვნელოვანი სალიტერატურო ენაა.**

სპარსულად ლაპარაკობს დაახლოებით 8 მილ. ადამიანი.

დამწერლობა სპარსულისა არაბულია. არაბული ლექსიკა უხვად აქვს შეთვისებული სპარსულს (ფირდოუსის დროს ლექსიკა ირანული იყო).

ახალ სპარსულს რიგი დიალექტი მოეპოვება (ქაშანისა, შირაზისა, სივენდისა, მაზანდერანისა...). აზერბაიჯანის ს. ს. რესპუბლიკაში წარმოდგენილი **თათური** (ბაქოსთან, აფშერონის ნახევარკუნძულზე) და **თალი-შური** ენები (სალიანის რაიონში) არსებითად ახალი სპარსული ენის დიალექტებია.

ავღანური (ანუ პაშტუ) ენა ავღანისტანის ძირითადი მოსახლეობის ენაა; მწერლობა აქვს XVI საუკუნიდან.

ბელუჯური ენა იხმარება ბელუჯისტანში.

ქურთული ენა ქურთისტანის მკვიდრთა მეტყველებაა. ქურთისტანის ნაწილი თურქეთშია, მეტი წილი — ირანის (სპარსეთის) ფარგლებში შედის. ქურთულს დამწერლობა არა აქვს.

ოსური ენა კავკასიონის ჩრდილოეთითაც გვხვდება (ჩრდილო ოსეთის ავტ. სსრ-ში; ცენტრი — ძაუჯიყაუ¹), სამხრეთითაც (სამხრეთ ოსეთის ავტ. ოლქი, ცენტრი — სტალინირი, ყოფ. ცხინვალი).

ოსური ენის ყველაზე ძველი ძეგლია იალღუზიძის თარგმანი საეკლესიო წიგნთა (XIX ს. დასაწყისი). იალღუზიძეს ოსურისათვის ქართული ანბანი აქვს გამოყენებული.

ამჟამად სამხრეთ-ოსეთში დამწერლობა ქართულ გრაფიკას იყენებს, ჩრდილო ოსეთში ანბანს რუსული გრაფიკა უდევს საფუძვლად.

სოლღური ენის ნიმუშები შუა აზიაში (ჩინეთის თურქესტანში) აღმოჩნდა XX საუკუნის დასაწყისში. ტექსტების მეტი წილი VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება. ზოგიც ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებისაც უნდა იყოს.

სოლღური და ოსური ახლო მონათესავე ენებად მიაჩნიათ (ა. მეფე).

შუა აზიაში, პამირის მთებში, არა ერთი ირანული დიალექტია წარმოდგენილი.

ავესტის ენასთან ახლოს იყო პართული დიალექტები.

ამჟამად ყველაზე მნიშვნელოვანი ცოცხალი ირანული ენაა სპარსული, საბჭოთა კავშირის ფარგლებში — ოსური.

ირანული და ინდური ენები ერთმანეთთან ახლოსაა. მათ აერთიანებენ ინდო-ევროპულ ენათა ერთ შტოში; ამ შტოს **არიულს** უწოდებენ: „არიული“ და „ირანი“ (ქართ. ერანი) ერთი და იმავე ძირის სიტყვებად ითვლება.

გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ტერმინი „არიული“ იხმარებოდა „ინდო-ევროპულის“ მნიშვნელობით. ასეთი გაგებით ხმარობდა ამ ტერმინს ფრ. ენგელსიც. ამჟამად „არიულს“ აღარ ხმარობენ „ინდო-ევროპულის“ მნიშვნელობით.

III. **სლავური ენები** სამ ჯგუფს ქმნიან: ა ღ მ ო ს ა ვ ლ უ რ ს, და - ს ა ვ ლ უ რ ს ა და ს ა მ ხ რ უ ლ ს.

აღმოსავლურ ჯგუფში შედის:

რუსული,

უკრაინული და

ბელორუსული.

რუსული ენა ყველაზე დიდი ენაა სლავურ ენათა შორის. რუსული ენა „ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი და ყველაზე მდიდარი ცოცხალი ენათაგანია“ (მარქსი და ენგელსი). რუსულ ენაზე, როგორც დედა-ენაზე, ლაპარაკობს 100 მილიონზე მეტი კაცი.

¹ ყაუ ოსურად „დაბა“; ძაუჯიყაუ „ძაუჯი-დაბა“; ძაუჯი არის იგივე ძაუჯი, ალ. ყაზბეგის მოთხრობებში რომ იხსენიება.

რუსული ენა სახელმწიფო ენაა რუსეთის საბჭოთა ფედერატიული სოციალისტური რესპუბლიკისა; რუსული არ არის სავალდებულო ენა, მაგრამ მას საბჭოთა კავშირის ყველა ერი იყენებს საეროვნებათშორისო ურთიერთობისათვის.

რუსულ ენაში განასხვავებენ ჩრდილოურ კილოს (**აურ** კილოს: „**ვო-და**“), სამხრულ კილოს (**აურ** კილოს „**ვადა**“) და გარდამავალ შუარუსულ კილოს, რომელსაც მოსკოვის კილოკავიცი ეკუთვნის (შუარუსული **აურობას** მისდევს, ე. ი. ამ ძირითადი ნიშნის მიხედვით სამხრულ კილოს ემხრობა).

დამწერლობა რუსულ ენაზე არსებობს X საუკუნის დასაწყისიდან (გნეზდოვოში ნაპოვნი წარწერა თიხის დიდ ჭურჭელზე).

უძველეს დათარიღებულ ძეგლს წარმოადგენს ე. წ. ოსტრომირის სახარება, გადაწერილი 1056-1057 წ. ძველი რუსული ენის შესანიშნავი ძეგლია „სიტყვა იგორის ლაშქრობაზე (XII ს.). ახალ რუსულ ენაზე უკანასკნელი საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში შეიქმნა უმდიდრესი მხატვრული ლიტერატურა, ყველაზე იდეური ლიტერატურა, რაც იცის ისტორიამ, ლიტერატურა, რომელიც მოუწოდებს უმაღლესი საკაცობრიო იდეალებსაკენ (ა. პუშკინი, ნ. გოგოლი, ნ. ნეკრასოვი, ი. ტურგენევი, ლ. ტოლსტოი, მ. გორკი, მ. შოლოხოვი, ა. ფადეევი...).

უკრაინულ ენაზე ლაპარაკობს დაახლოებით 38 მილიონი; სალიტერატურო ენად უკრაინული ჩამოყალიბდა XVII საუკუნეში. XIX ს. პირველ ნახევარში უკრაინულ ენაზე წერდა სახელგანთქმული პოეტი დემოკრატი ტარას შევჩენკო (გარდაიცვალა 1861 წ.).

ბელორუსულ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 8 მილიონს აღწევს. ბელორუსული სალიტერატურო ენის დასაბამი XIX ს. დასაწყისზე მოდის. ცნობილი ბელორუსი მწერალი იყო იანა კუპალა (გარდაიცვალა 1939 წ.).

სლავურ ენათა დასავლურ ჯგუფს შეადგენენ:

პოლონური, და მასთან ახლოს მდგომი **კაშუბური**,

ჩეხური და მასთან ახლოს მდგომი **სლოვაკური**,

ლუჟიცური (ანუ სორბული ანუ ვენდური),

პოლაბური.

პოლონური — სახელმწიფო ენაა პოლონეთის სახალხო რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — ვარშავა).

პოლონურ ენაზე ლაპარაკობს 20 მილიონამდის კაცი პოლონეთში (გარდა ამისა ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებულ შტატებში 3 მილიონამდის პოლონელია). პოლონურ ენაზე ძეგლები გვაქვს XIII საუკუნიდან.

ჩეხური ენა — სახელმწიფო ენა ჩეხოსლოვაკიის სახალხო რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — პრაღა).

ჩეხურ ენაზე ლაპარაკობს დაახლოებით 9 მილიონი კაცი, **სლოვაკურზე** — 3 მილიონამდის (სლოვაკურიც სახელმწიფო ენის უფლებებით სარგებლობს). ჩეხური ენის უძველესი სამწერლო ძეგლები XIII საუკუნისაა.

ლუჟიცური საქსონიასა და პრუსიაში გვაქვს მდ. შპრეეს ზემო წელზე. გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ლუჟიცელებს მიეცათ ეროვნულ-კულტურული ავტონომია (1948 წლიდან, — საქსონიის ლანდტაგის დადგენილებით). ლუჟიცურ ენაზე გამოსვლა იწყო გაზეთმა „დომოვინა“-მ, რაიც „სამშობლოს“ ნიშნავს.

პოლაბური მდ. ელბის შუა წელზე გვხვდებოდა. ახლოს იყო ლუჟიცურთან. გამქრალია XVIII საუკუნიდან.

კაშუბური გდანსკის დასავლეთითაა შემორჩენილი; ახლოსაა პოლონურთან.

სლოვინცური — პომერანიაში — გაქრობის გზაზეა დამდგარი.

ლუჟიცური, კაშუბური, სლოვინცური, სლავური მეტყველების კუნძულებია და წარმოადგენს ნარჩენს ძველად აქ უფრო ფართოდ გავრცელებული დასავლურ-სლავური მეტყველებისა.

სლავურ ენათა **სამხრულ** ჯგუფს შეადგენენ:

ბულგარული,

სერბულ-ხორვატული და სლოვენური.

ბულგარული — სახელმწიფო ენა ბულგარეთის სახალხო რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — სოფია).

ბულგარული ენის ერთ-ერთ დიალექტზე კირილე და მეთოდემ თარგმნეს საღმრთო წერილი და სამღვდელთმსახურო წიგნები IX საუკუნეში. ამ თარგმანთა ენას ეწოდება **ძველი სლავური** ენა.

სერბულ-ხორვატული გავრცელებულია იუგო-სლავიაში. სლოვენური — კრაინაში, რომლის ერთი ნაწილიც იუგო-სლავიაშია, მეორე — იტალიაში.

IV. **ბალტიურ** ენებს მიეკუთვნება:

ლიტაური,

ლატვიური და

ძველი პრუსიული.

ლიტაური — სახელმწიფო ენაა ლიტოვეთის სსრ (ამჟამად დედაქალაქი — ვილნო; 1939 წლამდის იყო **კაუნასი**); ლიტაურის უძველესი სამწერლო ძეგლი XVI საუკუნისაა (1547 წ.).

ლიტაურმა შემოინახა არქაული თვისებები (მაგალ., თავისებური მახვილი). მოლაპარაკეთა რიცხვი 3 მილიონს აღწევს.

ლატვიური — სახელმწიფო ენაა ლატვიის სს რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — რიგა). უძველესი ტექსტი თარიღდება XVI საუკუნით (1586 წ.). ლატვიურზე ლაპარაკობს დაახლოებით მილიონ ნახევარი კაცი.

ძველი პრუსიული ხმარებიდან გამოსული (მკვდარი) იყო ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში. მისგან დარჩა ლექსიკური მასალა (ე. წ. „ელბინგის ლექსიკონი“ — 800 სიტყვამდე) XV საუკუნისა და XVI საუკუნეში შესრულებული მცირეოდენი ნათარგმნი სასულიერო ტექსტი (კატეჩიზმო... თარგმანი შესრულებულია 1561 წელს).

პოლაბურის (იხ. ზემოთ) მსგავსად ძველი პრუსიული გერმანული ენის მოძალებამ გააქრო.

ბალტიური და სლავური ენები ერთმანეთთან უფრო ახლოსაა, ვინემ ყოველი მათგანი რომელიმე სხვა ინდო-ევროპულ შტოსთან (მაგ. ბალტიური — გერმანულთან, სლავური — ირანულთან). ხშირად ამ ორ ჯგუფს აერთიანებენ და იხსენიებენ, როგორც **ბალტიურ-სლავურ ჯგუფს** (ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახისა).

V. **გერმანული ენები** იყოფა სამ ჯგუფად. **აღმოსავლური** ჯგუფისაა **გუთური**; ამ ენაზე თარგმნა გუთების ეპისკოპოზმა ვულფილამ¹ ოთხთავი (სახარება) **მეოთხე** საუკუნეში. ამ თარგმანშია მოცემული გერმანულ ენათა ყველაზე ძველი წერილობითი ძეგლი.

გუთურის გარდა აღმოსავლური ჯგუფისა უნდა ყოფილიყო **ვანდალური და ბურგუნდული** (ძეგლები არ შენახულა).

გერმანულ ენათა ჩრდილო-გერმანულ ანუ სკანდინავიურ ჯგუფს შეადგენენ:

ისლანდიური და ნორვეგიული, ერთის მხრით, და **შვედური და დანიური**, მეორე მხრით. ყველა ამ ენაზე დაახლოებით 15 მილიონი კაცი ლაპარაკობს.

ძველი სკანდინავიური მეტყველების ნიმუში დაცულია მოკლე წარწერებში, რომლებიც შესრულებულია **რუნული** დამწერლობით.

ისლანდიური ძეგლები (ედას სიმღერები) ცნობილია XII საუკუნიდან. ნორვეგიულიც დაახლოებით იმავე დროიდანაა ცნობილი. ნორვეგიული, როგორც სამწერლო ენა, XV საუკუნიდან გამოდევნა დანიურმა. ნორვეგიული ახლოსაა ისლანდიურთან. ბოლო დრომდე დანიურ ენას იყენებდნენ ნორვეგიაში სამწერლო ენად. ამჟამად იქმნება ხალხურ დიალექტზე დამყარებით ნორვეგიული სალიტერატურო ენა (ე. წ. ლანსმოლი).

შვედურისა და დანიურის უძველესი ძეგლები XIII საუკუნით თარიღდება.

დასავლურ-გერმანულ ჯგუფში გაირჩევა:

1. **ზემოგერმანული** (დიალექტებით: ბავარიული, ალემანური; ფრანკული). ტექსტები ცნობილია IX საუკუნიდან.

¹ ვულფილას წინაპრები კაპადოკიიდან (მცირე აზია) ტყვედ წამოყვანილი ქრისტიანები იყვნენ.

თანამედროვე სალიტერატურო გერმანული ენისათვის ამოსავალია ფრანკული (ლუთერის მიერ XVI ს. შესრულებული თარგმანი დაბადებისა ამ სალიტერატურო ენის საფუძვლად იქცა).

2. **ქვემოგერმანული**, რომლის უძველესი ძეგლიცაა პოემა „ჰელიანდი“ IX საუკუნისა, და რომლის მთავარი წარმომადგენელიცაა **ჰოლანდიური** და — მისგან უმთავრესად ლექსიკით განსხვავებული — **ფლამანდიური**; განსხვავებას აძლიერებდა უპირატესად პოლიტიკური და რელიგიური გარემოებანი).

3. **ფრიზული** და 4. **ძველი ინგლისური** ანუ **ანგლო-საქსური**, რომლის ნიმუშებიც VIII საუკუნიდან არის ცნობილი. ჯერ დანიურის, მერე ფრანგულის ძლიერი და ხანგრძლივი გავლენით ანგლოსაქსურიდან XIV საუკუნეში იქმნება **ინგლისური** ენა.

გერმანულ ენათაგან სამწერლოა: **გუთური** (მკვდარია), **დანიური**, **შვედური**, **ნორვეგიული**, **ისლანდიური**, **გერმანული**, **ჰოლანდიური** და **ინგლისური**.

გერმანულ ენათა დიალექტებზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 70 მილიონს აღწევს. ინგლისური ენის გავრცელებულობის შესახებ იხ. § 31.

VI. ინდო-ევროპული ენების **იტალიური** შტო ამჟამად წარმოდგენილია **რომანული** ენებით; რომანული ენებია:

1. **იტალიური**,
2. **ფრანგული**,
3. **პროვანსული** (სამხრეთ საფრანგეთში),
4. **პორტუგალიური**,
5. **ესპანური**,
6. **კატალონიური** (ესპანეთში; კატალონიის დედა-ქალაქია ბარსელონა),
7. **რეტო-რომანული** (ტიროლში — ავსტრიის ალპებსა და შვეიცარიაში).
8. **რუმინული** — რუმინეთის სახალხო რესპუბლიკაში (დედაქალაქი — ბუქარესტი).

და 9. **მოლდავური** (მოლდავეთის ს. ს. რ., დედაქალაქი — კიშინიოვი).

რომანული ენებისათვის ამოსავალი იყო ამჟამად მკვდარი ლათინური ენა, სახელდობრ, **ხალხური ლათინური ენა** (და არა სამწერლო ლათინური).

ლათინური თავდაპირველად ქალაქ რომში (და მის მიდამოებში) იხმარებოდა (იტალიის ამ ოლქს ძველად ერქვა ლაციუმ, ძველი გამოთქმით — ლატიუმ *Latium*, აქედან — ტერმინი ლათინური). რომის ძლიერების ზრდას მოჰყვა ლათინური ენის თანდათან გავრცელება ლაციუმის ოლქიდან მთელ აპენინის ნახევარ-კუნძულზე. აქ ლათინურმა სიცოცხლე მოუს-

წრაფა ინდო-ევროპულ დიალექტებს **ოსკურსა** და **უმბრულს** (ოსკური ენისა წარწერებია დარჩენილი, უმბრულისა — ე. წ. ევგუბინის ტაბულები, სამსხვერპლო რიტუალის ტექსტით), აგრეთვე — **ეტრუსკულს** (არაინდო-ევროპულ ენას, რომლის მატარებლებმაც რომაელებზე ადრე იტალიაში **მაღალი კულტურა** შექმნეს; ეტრუსკების ძირითადი ოლქი **ტოსკანა** იყო).

როცა რომის იმპერიის ფარგლებში მოექცა პირენეის ნახევარ-კუნძულის და ახლანდელი საფრანგეთი, აქაც გავრცელდა ლათინური ენა — კელტური ენებისა (იხ. ქვემოთ) და არაინდო-ევროპული იბერიული ენების ხარჯზე.

მთელი საშუალო საუკუნეების მანძილზე დასავლეთ ევროპის ხალხებს (ფრანგებს, გერმანელებს, ინგლისელებს, ესპანელებს, იტალიელებს) მწიგნობრობის ენად ლათინური ჰქონდათ. ღვთისმეტყველებაში და ზოგ სამეცნიერო დისციპლინებში (მაგალითად, ბოტანიკაში, მედიცინაში, ასტრონომიაში) ლათინურ ენაზე იწერებოდა შრომები მეცხრამეტე საუკუნემდე კი.

ლათინურ ენაზე შესრულებული წარწერები ბლომად მოიპოვება III საუკ. ჩვ. წელთაღრიცხვამდის (უძველეს ძეგლად ითვლება წარწერა ოქროს ქინძისთავზე VI საუკ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდის).

ამჟამად ცოცხალ რომანულ ენათაგან:

იტალიურის უძველესი ძეგლი თარიღდება 960 წლით; იტალიურს საფუძვლად დაედო ქალაქ ფლორენციის განათლებული წრეების მეტყველება (*lingua toscana*).

ფრანგული ენის ყველაზე ძველი ძეგლი 842 წელს ეკუთვნის. ახალი ფრანგული ენა XVI საუკუნეში ჩამოყალიბდა.

პროვანსულ ენაზე მწერლობა იქმნება XI საუკუნეში.

პორტუგალიური ენის უძველეს დოკუმენტს 1192 წლით ათარიღებენ, **კატალონურისას** — 1171 წლით, **ესპანურისას** — 1145 წლით.

რუმინულ ენაზე მწერლობა არსებობს XVI საუკუნიდან.

ფრანგული ენა საფრანგეთის გარდა გავრცელებულია კანადაში, ალჟირში, დასავლ. აფრიკის ზოგ ადგილებში; ფრანგულ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 48 მილიონს აღწევს.

ესპანურ ენას ესპანეთის გარდა გასავალი აქვს მთელ სამხრეთ ამერიკასა (ბრაზილიის გამოკლებით) და ცენტრალურ ამერიკაში (ურუგვაი, პარაგვაი, არგენტინა, ჩილი, პერუ, ბოლივია..., მექსიკა); შეერთებული შტატები ესპანურის გავრცელების ჩრდილო საზღვარია. ესპანურ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვს 89 მილიონს ვარაუდობენ.

პორტუგალიური ენა პორტუგალიის გარდა ბრაზილიაში იხმარება (სამხ. ამერიკა).

იტალიურ ენაზე ლაპარაკობს 39 მილიონი კაცი.

VII. კელტური ენებიდან ამჟამად ცოცხალია:

1. **ირლანდიური** (ანუ ი რ უ ლ ი). უძველესი გლოსები ცნობილია VII საუკუნიდან¹, მდიდარი ლიტერატურა აქვს XI საუკუნიდან. 1911 წლისთვის ირლანდიურ ენაზე ლაპარაკობდა 580 ათასი კაცი (ირლანდიაში).

2. **შოტლანდიური** (ანუ ე რ უ ლ ი) წარმოშობით ახლოს დგას ირლანდიურთან, XVI საუკუნიდან გაიჩინა საკუთარი სალიტერატურო ენა; 1901 წლისთვის შოტლანდიურზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 230 ათასს უდრიდა.

3. **უელსური** ანუ **ვალისური** — ინგლისის დასავლეთ სანაპიროზე; გლოსები ამ ენაზე ცნობილია VIII საუკუნიდან; საშუალო საუკუნეებიდან მოეპოვება მდიდარი ლიტერატურა, კერძოდ, ორიგინალური პოეზია. ამჟამად ამ ენაზე დაახლოებით ერთი მილიონი ადამიანი ლაპარაკობს. ჩრდ.-ამერ. შეერთებულ შტატებსა და სამხრეთ ამერიკაში — პატაგონიაში — გადასახლებულ უელსელებს დედა-ენა შერჩენილი აქვთ.

4. **ბრეტონული** ენა — საფრანგეთის ჩრდილო-დასავლეთ კიდეზე, ბრეტანის ნახევარ-კუნძულზე. უძველესი გლოსები VIII საუკუნისაა; ლიტერატურა აქვს XIV საუკუნიდან; ბრეტონული დედა-ენაა დაახლოებით 1 მილიონ 300 ათასი კაცისათვის. მაგრამ ფრანგულის ძლიერი გავლენა ბრეტონულის არსებობას საფრთხეს უქმნის (ბრეტონულს უპირატესად სოფლის მოსახლეობა ლაპარაკობს).

ბრეტონული ენა ინგლისიდან გადმოსული კელტების მეტყველება (და არა იმ კელტებისა, რომელთაც თავის დროზე საფრანგეთის მთელი მიწა-წყალი ეკავათ და გაღების სახელწოდებით არიან ისტორიაში ცნობილი).

ზემოხსენებული ცოცხალი კელტური ენები მცირეოდენი ნაშთია ოდესღაც ფართოდ გავრცელებული კელტური მეტყველებებისა: ჩვენს წელთაღრიცხვაზე რამდენიმე საუკუნით ადრე კელტურ ტომებს ეჭირათ ახლანდელი ინგლისი, ირლანდია, საფრანგეთი, ჩრდილო-იტალია, ნაწილობრივ — ესპანეთი; მათმა ერთმა ტალღამ ბალკანეთით მცირე-აზიამდისაც მოატანა (აქ მათ დაარსეს გალატიის სამეფო). კელტური ენები იტალიასა და საფრანგეთში ხმარებიდან გამოდევნა ლათინურმა, ინგლისსა და ირლანდიაში გაქრობის საფრთხე შეუქმნა ინგლისურმა.

ამჟამად ოთხი კელტური ენა შემოგვრჩა; ძველად კელტურ ენათა რიცხვი გაცილებით მეტი იყო.

¹ ე. წ. ოგამური წარწერები მეოთხე საუკუნით თარიღდება.

ისტორიული კლასიფიკაცია კელტურ ენებში სამ ჯგუფს გამოყოფს:

1. **გაელური** ჯგუფი: ირლანდიური, შოტლანდიური (იხ. ზემოთ).
2. **ბრიტული** ჯგუფი: უელსური ანუ ვალისური (იხ. ზემოთ), კორნული — კორნუელსში (ინგლისში; გაქრა XVIII საუკუნეში) და ბრეტონული (იხ. ზემოთ).

3. **გალიური**: გავრცელებული იყო საფრანგეთსა და ჩრდილო-იტალიაში, ესპანეთში (აქ გალიურის გარდა ადგილობრივი იბერიული ენებიც იხმარებოდა). გალიური ენისა მეტ-წილად საკუთარი სახელებია დარჩენილი ბერძნულსა და რომაულ წყაროებში (და ზოგი წარწერა). გაბმული ტექსტი არა გვაქვს. გალიური სიტყვების შესახებ ფრანგულში იხ. § 26.

რომანულ (იტალიურ) ენებსა და კელტურ ენებს ხშირად ერთმანეთთან ახლო მდგომად თვლიან: მათ რიგი საერთო თავისებურება ახასიათებს.

VIII. **ბერძნული** შტო წარმოდგენილია მხოლოდ ბერძნული ენით. განასხვავებენ: **ძველ-ბერძნულს**, **ბიზანტიურს** (VII ს.-XVI ს.) და ახალ-ბერძნულს (XVI საუკუნიდან).

უძველესი ბერძნული წარწერები თარიღდება VI ს. წელთაღრიცხვამდის. უძველეს ხანებში ბერძნული მწერლობა დიალექტურ მეტყველებას ასახავს.

ძველ ბერძნულში გამოყოფენ დიალექტთა ოთხ ჯგუფს; ეს ჯგუფებია:

1. **იონიურ-ატიკური** ჯგუფი: იონიური — მცირე აზიის ბერძენთა კოლონიებში (12 ქალაქში); ატიკური — ქალაქ ათინის დიალექტი. იონიურ დიალექტზე წერდა, კერძოდ, ისტორიკოსი ჰეროდოტე, ატიკურზე — ფილოსოფოსი პლატონი.

2. **აკეიური** ჯგუფი: არკადიული, კიპრული, პამფილიური დიალექტები. ამ დიალექტებზე წარწერებია შენახული.

3. **ეოლიური** ანუ ჩრდილო-აღმოსავლური ჯგუფი: თესალიური, ბეოტიური და ლესბური (კუნძულ ლესბოსზე); VII-VI ს. ს. ლესბური, როგორც სალიტერატურო ენა, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა. ამ დიალექტზე წერდნენ პოეტები ალკეოსი და საფო.

4. **დორიული** ანუ დასავლური ჯგუფი; ამ ჯგუფის დიალექტებს ვხვდებით ეპირში, ლოკრიდაში; ლაკონიაში, კორინთში, კრეტის კუნძულზე; კუნძულ სიცილიაზე, იტალიაში.

დორიულია არქიმედის პროზის მეტყველება („საერთო დორიული“ სალიტერატურო ენა — იტალიისა და სიცილიის ბერძნულ კოლონიებში).

ჰომეროსის „ილიადისა“ და „ოდისეის“ ენა ახლოს არის იონიურ დიალექტთან, მაგრამ მასში ძველი ეოლიური ელემენტიც იგრძნობა (თუმცა ამა თუ იმ დიალექტამდის ჰომეროსის ენა არ დაიყვანება: ბევრი რამ საერთოა, მასთან ძველი).

IV-III საუკუნიდან ჩვენ წელთაღრიცხვამდის მუშავდება ბერძნული **საერთო სალიტერატურო ენა** (ე. წ. koin კოდნე „საერთო“, რომელსაც საფუძვლად უდევს **ატიკური** (ლექსიკაში ეტყობა **იონიურის** გავლენა).

ამ საერთო ენამ მოშალა ბერძნულ დიალექტთა თავისებურებანი. ახალი ბერძნული ენის დიალექტები როდი წარმოადგენენ ძველი ბერძნული დიალექტების გაგრძელებას. ამ დიალექტებისათვის ამოსავალია ხსენებული საერთო ენა (კოდნე).

IX. **ალბანური** (შკაპიტარული ანუ არნაუტული ენა — ბალკანეთის ნახევარ-კუნძულზე — სახელმწიფო ენა ალბანეთის სახალხო რესპუბლიკისა; დედაქალაქი — ტირანა). ამ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 2.800 ათასამდის აღწევს. გაირჩევა ორი დიალექტი: გეგური და ტოსკური. ალბანური ენის ლექსიკაში ბევრია ბერძნული, თურქული, სლავური და რომანული ენების სიტყვები.

ალბანური ენის უძველესი ძეგლები (ცალკეული სიტყვები) XV საუკუნიდანღაა ცნობილი; ტექსტები XVII საუკუნისაა.

X. **კანესური** ანუ **ნესიტური** ენა (ისევე, როგორც ლუვიური) მკვდარი ენაა. ერთ-ერთი ენა იყო ხეთების სახელმწიფოში (1900-1200 წ. ჩვ. წელთაღრიცხვამდე). ტექსტები, მეტწილად XIV საუკ. აღმოჩენილია მცირე აზიაში, ბოლან-ქიოის არქივში.

ბოლან-ქიოიში ვინკლერმა და პუნშტაინმა 1906-7 წ. წ. აღმოაჩინეს წარწერებიან თიხის ფირფიტათა ბიბლიოთეკა (ათ ათასამდის ფირფიტა იყო). ეს ბიბლიოთეკა სამეფო არქივს წარმოადგენდა.

წარწერათა გარჩევისას რამდენიმე ენა დადასტურდა. მათში სახელმწიფო ენა უნდა ყოფილიყო **კანესური** ანუ **ნესიტური**. იგი ინდო-ევროპულ ენად მიიჩნია ჩეხმა ასირიოლოგმა ფრიდ. ჰროზნიმ.

ამ მკვლევრის აზრით კანესურის ბრუნება და უღვლილება ინდო-ევროპულია, ლექსიკა კი არსებითად არაინდო-ევროპული, ადგილობრივ მკვიდრთა ენებისაა.

ნესიტურის „ბევრი არსებითი სახელი და ნასახელარი ზმნა — წერს მეიე — არ შეიძლება მივიჩნიოთ ინდო-ევროპული წარმოშობისად“¹. ინდო-ევროპული ჩანს (ტიპოლოგიურადაც და მასალობრივაც) ნესიტური ენის მორფოლოგია: ბრუნება, უღვლილება, თუმცა აქაც ყველაფერი არ იხსნება ინდო-ევროპულიდან (მაგალ., დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი — **-აზ**).

ყურადღებას იქცევს გრამატიკული სქესების უქონლობა; გრამატიკული სქესები ძვ. ინდურში, ბერძნულში, ლათინურში კარგად არის განვითარებული; ნესიტურში კი — არა გვაქვს (ისევე, როგორც იბერიულ-კავკასი-

¹ ა. მეიე. ინდო-ევროპული ენების შედარებითი შესწავლის შესავალი (რუს. თარგ. 1938 წ.), გვ. 86-87.

ურ ენებში, რომელთაც ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა გარჩევა ახასიათებს). ბევრით სისტემაში ნესიტურს აკლია სონორები. „ეს მოვლენა, შენიშნული უშემერულში, მიტანიურსა (ჰურიტულსა) და ელამურში, მეორდება კავკასიურ ენებში. გვხვდება ეტრუსკულშიც“¹.

რაკი ხეთის სახელმწიფოს ერთი ენა — ნესიტური — ინდო-ევროპულს ეკედლება, ხეთური ენები, საერთოდ, ინდო-ევროპულად გამოაცხადეს.

ხეთური ეწოდება ადგილობრივ მკვიდრთა ენას (თუ ენებს): „ძველი ეგვიპტური სახელწოდება ხეთებისა — ხათთუ — ეკუთვნის არა იმ ხალხს, რომელსაც ჩვენ ხეთებს ვუწოდებთ (იგულისხმებიან — ნესიტები — **ა. ჩ.**), არამედ — სხვას, სულ სხვა ენის პატრონს. ხათთუ ლაპარაკობდა ადგილობრივ მკვიდრთა ენაზე, ალბათ, კავკასიური წარმოშობისა“².

XI. **ტოქარული ენა**; მკვდარი ენაა. აღმოაჩინეს საექიმო და რელიგიური შინაარსის ტექსტებში მეოცე საუკუნის დასაწყისში ჩინეთის თურქესტანში.

ტოქარული სალაპარაკო ენა უნდა ყოფილიყო, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი წელთაღრიცხვის VII საუკუნეში.

დამწერლობა ინდური წარმოშობისაა. ტოქარულში განასხვავებენ ორ დიალექტს³: ტურფანისა და კუჩისას იმ ადგილთა სახელწოდების მიხედვით, სადაც ტოქარული ტექსტები იბოვებს.

XII. **სომხური ენა** — სახელმწიფო ენა სომხეთის სს რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — ერევანი).

სომხურ ენას დიდი ხნოვანების მწერლობა მოეპოვება. უძველესი თარიღიანი ხელნაწერი — სახარება — მეცხრე საუკუნისაა (887 წ.), მაგრამ დამწერლობა ივარაუდება **მეხუთე** საუკუნიდან არსებულად.

ძველი სომხური იწოდება „გრებაარ“-ად („სამწერლო ენა“); მას უპირისპირდება ახალი სომხური, „აშნარებაარ“ („ხალხური ენა“). განსხვავება მათ შორის დიდაა, მეტი, მაგალითად, ვინემ ძველს ქართულსა და ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას შორის.

სომხური ენა მდიდარია დიალექტებით. გამოყოფენ დიალექტთა ორ ჯგუფს: **აღმოსავლურსა** და **დასავლურს**. აღმოსავლურ ჯგუფსა ქმნის სომხეთის მიწა-წყალზე (თუ სხვაგან საბჭოთა კავშირში) ხმარებული სომხური. დასავლურ ჯგუფს თურქეთში მცხოვრებ სომეხთა მეტყველება განეკუთვნება.

¹ კ. ოტრანი. ძველი წინა აზიის თვითმყოფი ენები — კრებულში „დედამიწის ენები“. 1924 წ. გვ. 294 (ფრანგ. ენაზე).

² ჩ. ლოუკოტკა. დამწერლობის განვითარება (რუს. თარგ. ჩეხურიდან, 1950, გვ. 63).

³ ამ დიალექტებს ზოგი ცალკე ენებად თვლის და ტოქარული ენების შესახებ ლაპარაკობს.

სომხური დაუცავთ სომეხთა ახალშენებს სპარსეთში, ინდოეთში, ეგვიპტეში, რუმინეთში, ბულგარეთში, ჩრდილო-ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

სომხურში დაღეილია იბერიულ-კავკასიური ენების მასალა; მაგალითად, მკვეთრი აფრიკატები **წ, ჰ** არც ერთმა ინდო-ევროპულმა ენამ არ იცის (გარდა ოსურისა, სადაც **წ, ჰ** ისევ იბერიულ-კავკასიური ენებიდან არის შეთვისებული).

ბრალდებით ბრუნვას, აკუზატივს, ძვ. სომხური პრეფიქსით აღნიშნავდა (ინდო-ევროპულ ენებში სუფიქსი იხმარება): ჩანს, აკუზატივი სომხურისათვის უცხო უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად.

§ 134. ტერმინის შესახებ „ინდო-ევროპული“. ეს ტერმინი მიუთითებს, სადაა გავრცელებული სათანადო ენები.

ინდო-ევროპულ ენებს ხშირად უწოდებენ **ინდო-გერმანულ** ენებს (მეტადრე გერმანელი ენათმეცნიერები); ამ ტერმინის სასარგებლოდ მეცნიერულ მოსაზრებათა მოყვანა შეუძლებელია.

ზოგი რუსი ენათმეცნიერი (ბოდუენ-დეკუტენე, ბოგოროდოცკი) „ინდო-ევროპულის“ ნაცვლად **„არიო-ევროპულს“** ხმარობდა მეტი სიზუსტის დაცვის მიზნით: არიული ენები ეწოდება ინდურსა და ირანულ ენებს (ერთად); ტერმინი „არიულ-ევროპული“ **ირანულ** ენებსაც დაიტევს, „ინდო-ევროპულ“-ში კი ირანული ენები არა ჩანსო.

ინდო-ევროპული ენების აღსანიშნავად ძველად „იაფეტურ“-იც იყო ნახმარი, მაგრამ ამას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა.

ნ. მარი უკანასკნელი წლების თავის ნაშრომებში ინდო-ევროპულ ენათა აღსანიშნავად ხმარობდა ტერმინს **„პრომეთეიდულს“**.

ფრ. ენგელსთან ინდო-ევროპული ენებისათვის ნახმარია **„არიული“** (იხ. § 133).

ინდო-ევროპულ ენათა ნათესაობის ფაქტი ცნობილია მეთვრამეტე საუკუნის დამლევდანი; ინგლისელმა ვილიამ ჯონსმა აღნიშნა ინდურის ნათესაობა ბერძნულთან და ლათინურთან (1786 წ.); უფრო ადრე (1767 წ.) ამავე გარემოებას ყურადღება მიაქცია მისიონერმა პ. კერდუქმ (P. Coeurdoux) საფრანგეთის აკადემიისათვის წარდგენილ მემორანდუმში (მემორანდუმი უყურადღებოდ იქნა დატოვებული).

§ 135. ინდო-ევროპულ ენათა დამახასიათებელი ზოგი თავისებურება. მხედველობაში გვაქვს ისტორიული ვითარება (ამჟამად ინგლისური და პოლონური, გინდ რუსული, დიდად განსხვავდება აგებულების მიხედვით. ბრუნება ინგლისურში თითქმის არა გვაქვს, რუსული ენა კი ბრუნვის ფორმებით მდიდარია, რუსულში სამი სქესი გაირჩევა, ინგლისურს სქესები არ შერჩენია).

ისტორიულად — თუ მხედველობაში გვექნება ძვ. ინდური, ძვ. სპარსული, ბერძნული, ლათინური — ინდო-ევროულ ენათა დამახასიათებლად მიიჩნევა:

ფონეტიკაში: ხმოვანთა შემადგენლობის სიმარტივე; წინაენისმიერ სპირანტთაგან მხოლოდ **ს**-ს მქონეობა; მოიპოვებოდა სონორები (რ, ლ, ნ), რომელნიც სხვადასხვა ვითარებაში თანხმოვნებიც იყვნენ და ხმოვნების როლშიც გამოდიოდნენ. მახვილი მუსიკალური იყო და გავლენას არ ახდენდა ხმოვნებზე.

წინადადება იშლებოდა სიტყვებად; სიტყვის შემადგენლობაში გამოიყოფოდა: ძირი, საწარმოებელი სუფიქსი, დაბოლოება.

ზმნა და სახელი გარჩეული იყო. როგორც ბრუნება, ისე უღვლილება **სუფიქსაციას** იყენებს (შემდეგში სიტყვას სუფიქსები თანდათანობით ეკვეცება ფონეტიკური თუ სხვა მიზეზის გამო).

გრამატიკული სქესები განსხვავებულია სამი: მამრობითი, მდედრობითი, საშუალო. ამოსავალია ორწევროვანი კლასიფიკაცია; ცოცხალ და არაცოცხალ არსებათა ჯგუფები (კლასები). ცოცხალის ჯგუფში გამოიყო მამრობითი და მდედრობითი სქესები, საშუალო — არაცოცხალის რეინტერპრეტაციის შედეგია.

§ 136. სემიტურ ენათა ოჯახი. ქამიტურ ენათა ოჯახი. სემიტური ენები სამ ჯგუფად იყოფა: **აღმოსავლურ, ჩრდილოურ** და **სამხრულად**. ამ ორ უკანასკნელს ჩვეულებრივ აერთიანებენ **დასავლურ სემიტურ** ენათა ჯგუფში (და ამრიგად სულ ორი ჯგუფი გამოდის: **აღმოსავლური** და **დასავლური**).

I. **აღმოსავლურ-სემიტური ენებია:** ძველი მკვდარი ენები — **ასურული** და **ბაბილონური**; ასურულსა და ბაბილონურს ერთად **აქადურს** უწოდებენ.

უძველესი ძეგლები სემიტური ენებისა წარმოდგენილია **ლურსმული** დამწერლობის **ასურულ** ტექსტებში, რომელთა ამოშიფვრა იწყება მეცხრამეტე საუკუნეში (როულიონსონი, ჰინქსი, ოპერტი, ჰაუპტი).

ყველაზე ძველი ასურული ძეგლი თარიღდება 1400 წლით ჩვენს წელთაღრიცხვამდის.

II. **ჩრდილო-სემიტური ენები** ორ ჯგუფს ქმნის: **ქანანურსა** და **არამეულს**.

ქანანური ჯგუფისაა: **ფინიკური, ძველი-ებრაული, მოაბიტური.**

არამეული ჯგუფისაა: **ბიბლიის არამეული, თანამედროვე სირიული, რომელზედაც აისორები ლაპარაკობენ, მანდეური...**

III. **სამხრულ-სემიტური ენები:** **ჩრდილო-არაბული** და **სამხრულ-არაბული** (თავისი კილოებით); **აბაშური** (ანუ ეთიოპური).

სემიტურ ენათაგან ევროპაში ყველაზე ადრე დაიწყეს **ებრაულის**, როგორც დაბადების (ბიბლიის) ენის, შესწავლა (როიხლინი, XV-XVI საუკ.).

ებრაულის უძველეს ძეგლად მიჩნეულია **დებორას** საგალობელი მსაჯულთა წიგნიდან (მიახლოებით X ს. ჩვენ წელთაღრიცხვამდის).

სემიტურ ენათაგან ამჟამად **ყველაზე მნიშვნელოვანია არაბული** ენა, რომელსაც მრავალსაუკუნოვანი სამწერლო ენა გააჩნია (უძველესი დოკუმენტი — წარწერა საფლავის ქვაზე — თარიღდება 328 წლით ჩვენი წელთაღრიცხვისა).

ძველ არაბულ ენაზე მოიპოვება მდიდარი ფილოსოფიური, მათემატიკური და ფილოლოგიური ლიტერატურა.

ისლამის გავრცელებასთან დაკავშირებით არაბული ენის როლი აღმოსავლეთში დიდად გაიზარდა: **ახლო აღმოსავლეთში არაბულს ისეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც — ლათინურ ენას დასავლეთ ევროპის ხალხებისათვის.**

ამჟამად არაბული ენის ქვეყნებია: **ეგვიპტე** (დედაქალაქი — **ქაირო**), **ერაყი** (დედაქალაქი — **ბაღდადი**), **სირია** (დედაქალაქი — **დამასკო**), **ლივანი** (დედაქალაქი — **ბეირუტი**), საკუთრივ **არაბეთი** (ე. წ. საუდის არაბეთი და იემენი) და ნაწილობრივ **პალესტინა** (ცენტრი — **იერუსალემი**). ძველად პალესტინა ებრაელთა სამშობლო იყო, ახლა აქ არაბობა სჭარბობს (ებრაელთა იმიგრაციას პალესტინაში არაბები ენერგიულ წინააღმდეგობას უწევდნენ). პალესტინაში უკანასკნელ წლებში შეიქმნა ებრაელთა სახელმწიფო — **იზრაილი** (დედაქალაქი — **ტელ-ავივა**).

სემიტურ ენათა (არაბულის, სირიულისა და ეთიოპურის) ნათესაური ურთიერთობა ორიენტალისტებმა (ბუქსტორფმა, ლუდოლფმა, კასტელმა, ჰოტლინგერმა) შენიშნეს ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში; ეს ურთიერთობა ხელშესახებად დადასტურებულ იქნა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში (შულტენსი, შრედერი) ასე, რომ სემიტურ ენათა ნათესაობის აღიარება მოხდა უფრო ადრე, ვინემ ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახისა.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ნათესაობის დადასტურება აქ მოხდა **ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის** შემოღებამდის, **მარტივი შედარების გზით**. ასეთი შედარება მეცნიერული არ არის, ჩვეულებრივ ის **მცდარ შედეგებს** იძლევა. მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ნათესაური ურთიერთობა **ამ მარტივი შეპირისპირების მეოხებითაც შეიძლება შემჩნეული ყოფილიყო**, მეტადრე თუ მონათესავე ენები დიდად არ იყვნენ ერთმანეთს დაშორებული, — თუ სიახლოვე თვალში საცემი იყო. სწორედ ასეთი ვითარება გვქონდა სემიტურ ენათა შემთხვევაში.

სემიტურ ენებთან აახლოებენ **ქამიტურ** ენებს (ე. წ. ქამიტურ ენათა ოჯახს). ქამიტური ენებია: **ძველი ეგვიპტური** და მისგან მომდინარე **კობტური**, შემდეგ — **ლიბიური**, **ბერბერული** (ყველანი — ჩრდილო აფრიკაში) და **კუშიტური** ენები.

ქამიტური ენებიდან ყველაზე დიდი ხნოვანებისაა ძველი ეგვიპტურის ძეგლები, იეროგლიფებით ნაწერი (მიახლოებით 4000 წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდის). იეროგლიფური დამწერლობის ეგვიპტური ძეგლები ამოწიფრა ფრანგმა მეცნიერმა **შამპოლიონმა** (1822 წ.).

სემიტურსა და ქამიტურ ენებს ხშირად ერთ **სემიტურ-ქამიტურ** ოჯახადაც სახავენ (ეს, რასაკვირველია, იმის მაუწყებელია, რომ ქამიტურ და სემიტურ ენათა ისტორიული ურთიერთობა გარკვეული არაა).

ტერმინები „სემიტური“, „ქამიტური“ (ისევე როგორც „იაფეტური“) ზღაპრულ-ბიბლიური ნოეს შვილთა სახელებიდანაა ნაწარმოები (ბიბლიური გადმოცემის თანახმად იმ ნოეს, რომელიც ვითომდაც მსოფლიო წარღვნას გადაურჩა, სამი შვილი ჰყავდა: **სემი**, **ქამი** და **იაფეტი**. ვითომდაც მათგან მოშენდა წარღვნის შემდეგ კაცობრიობა).

სემიტურ ენებს რიგი ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური **თავისებურება** ახასიათებს. ფონეტიკაში აღსანიშნავია: ხმოვანთა სიმცირე, უკანაენისმიერთა სიუხვე, თავისებურ წინაენისმიერთა (სპირანტთა) მქონეობა.

წინადადება სიტყვებად იშლება; სიტყვის ჩონჩხია ძირი; იგი შედგება თანხმოვნებისაგან; ჩვეულებრივ ასეთი თანხმოვანი სამია („ძირთა სამთანხმოვნობის პრინციპი“; ამჟამად ფიქრობენ, რომ მესამე თანხმოვანი ძირეული არ უნდა ყოფილიყო, ფუძის საწარმოებელი, დეტერმინატივი, უნდა ყოფილიყო). ხმოვნები ფორმანტების (აფიქსების) როლში გვევლინება (თუმცა აფიქსი ყოველთვის უთანხმოვნო არაა).

ბრუნება მარტივია, უღვლილება — რთული. ბრუნება სუფიქსურია, უღვლილება — სუფიქსურ-პრეფიქსული.

ზმნაში **პოლიპერსონალიზმი** (ორპირიანობა) შეიმჩნევა: ზმნის ფორმაში სუბიექტის გარდა ობიექტის პირებიც აისახება, უღვლილება სუბიექტურ-ობიექტურია. შესაბამისად რთულდება ქვემდებარე-დამატების სინტაქსური გამიჯვნა: ინდო-ევროპული ენებიდან ცნობილი სინტაქსური დაპირისპირება ქვემდებარისა და დამატებისა აქ შეუძლებელია გვექონდეს.

აღსანიშნავია სახელებისაგან შემდგარ წინადადებათა ხვედრითი წონის სიდიდე (უზმნო პრედიკაცია). სემიტურ ენებში ორი სქესი გაირჩევა: მამრობითი და მდედრობითი (ისტორიულად ამოსავალია **ცოცხალისა** და **არაცოცხალის** კატეგორიათა გარჩევა).

§ 137. უნგრულ-ფინურ ენათა ოჯახი. უნგრულ-ფინურ ენებს, ალათაურ (თურანულ-მონღოლურ) და მანჯურიულ-ტუნგუსურ ენებთან ერთად **ურალურ-ალათაურ**¹ ენათა ოჯახში აქცევდნენ.

ამჟამად გავრცელებული შეხედულების თანახმად ყველა ეს ენა **ერთი წარმოშობისად ვერ მიიჩნევა**; არა თუ მანჯურიულისა და ფინურის გენეზისური ერთიანობა არაა დამტკიცებული, არამედ თურქულისა და ფინურის ერთიანი წარმომავლობაც არა ჩანს სარწმუნო. ამრიგად, ტრადიციული ტერმინი — ურალურ-ალათაური ენები — აერთიანებს ენათა **სამ ოჯახს**. ეს ოჯახები ცალკე უნდა იქნეს გამოყოფილი.

უნგრულ-ფინური ოჯახის შემადგენლობაში შედის:

1. **ფინური** ენა ანუ სუომო-ენა (3 მილ.); მწერლობა აქვს XV საუკუნიდან; ფინურის დიალექტია **კარელიური**. კარელია-ფინეთის ს.ს.რ. სახელმწიფო ენას ფინური წარმოადგენს.

2. **ესტონური** ენა (მწერლობა აქვს XVII საუკუნიდან) ესტონეთის ს. ს. რ.-ს სახელმწიფო ენაა; ამ ენაზე ლაპარაკობს დაახლოებით 1 მილიონი კაცი (ესტონეთის დედაქალაქი — **ტალინი**, ყოფ. რეველი); გაირჩევა ორი დიალექტი: ტალინისა და ტარტუსი.

3. **ლაპლანდიური** — ფინეთისა და შვედეთის ჩრდილო მხარეებში (სულ 30 ათასი კაცი ლაპარაკობს).

4. **მორდოვეული** (მორდოვეთის ა. ს. ს. რ.-ში; ცენტრი — ქ. **სარანსკი**); მორდოვეულს ლაპარაკობს დაახლოებით 1 მილ.

5. **ჩერემისული** ანუ **მარიული** (მარიის ა. ს. ს. რ., ცენტრი — ქ. **იოშკარ-ოლა**; სულ 400 ათასამდე კაცი);

6. **ვოტიაკური** ანუ **უდმურტული** (უდმურტეთის ა. ს. ს. რ. ცენტრი — ქ. **იჟევსკი**; დაახლოებით 420 ათასი კაცი);

7. **ზირიანული** ანუ **კომი** (კომის ა. ს. ს. რ., ცენტრი — ქ. **სიქტივკარი**; დაახლოებით 260 ათასი კაცი).

ამ ენებმა (მორდოვეულმა, მარიულმა, უდმურტულმა და კომიმ) მწერლობა გაიჩინეს საბჭოთა ხელისუფლების დროს.

8. **უნგრული** — უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა (დედაქალაქი — ბუდაპეშტი); უნგრულს მწერლობა აქვს XIII საუკუნიდან. უნგრულზე ლაპარაკობს დაახლოებით 10 მილ. კაცი.

9. უნგრულთან ახლოს მდგომი **მანსი** ანუ **ვოგულური** (5 ათასი კ.) და **ხანტი** ანუ **ოსტიაკური** (22 ათასი კ.) დასავლეთ ციმბირში, მდინარე ობის აუზში.

¹ ტერმინისათვის ამოსავალია გეოგრაფიული სახელები. ურალი (ქედი) და ალათაუ-ს მთები.

10. ე. წ. **სამოედური** ტომების ენა-კილოები, მათ შორის **ნენური, ტავგიური, სელკუბური**; გავრცელების არე — ტუნდრები კანინის ნახევარკუნძულიდან (თეთრ ზღვაზე) ტაიმირის ნახევარკუნძულამდე (ციმბირში).

ამ ენათაგან **არქაული** მოვლენები ყველაზე მეტად დაუცავს **სამოედურს** (ნენურს); ამ უმწერლო ენას ფინურ-უნგრულ ენათა ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

ფინურ-უნგრულ ენათა წრეში ყველაზე მნიშვნელოვანია **უნგრული, ფინური** და ამ უკანასკნელთან ახლო მდგომი **ესტონური**.

ფინურ-უნგრული ენების **თავისებურებათაგან აღსანიშნავია**: სახელისა და ზმნის სიახლოვე (დიფერენციაციის სისუსტე), თანდებულები ბრუნებაში (ინდო-ევროპულ ენათა წინდებულების ნაცვლად); სუბიექტური უღვლილების გარდა ობიექტური უღვლილების მქონეობა (გარდამავალ ზმნებში).

§ 138. ალათაურ (თურანულ-მონღოლურ)¹ ენათა ოჯახში შედის:

1. **აზერბაიჯანული** — სახელმწიფო ენა აზერბაიჯანის ს. ს. რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **ბაქო**). აზერბაიჯანულ ენაზე ლაპარაკობენ ირანის ჩრდილოეთ პროვინციებშიც, რომლებიც ესაზღვრება აზერბაიჯანს.

2. **თურქმენული** — სახელმწიფო ენა თურქმენეთის ს. ს. რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **აშხაბადი**).

3. **უზბეკური** — სახელმწიფო ენა უზბეკეთის ს. ს. რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **ტაშკენტი**). მეთხუთმეტე საუკუნის დიდი უზბეკი მწერალია **ალიშერ ნავოი**.

4. **ყაზახური** — (ძველად: ყაზახ-ყირგიზული) სახელმწიფო ენა ყაზახთა ს. ს. რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **ალმა-ათა**).

5. **ყირგიზული** (ძველად: ყარა-ყირგიზული) — სახელმწიფო ენა ყირგიზთა ს. ს. რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **ფრუნზე**); ახლოსა დგას ყაზახურ ენასთან.

6. **ბაშკირული** (ბაშკირეთის ა. ს. ს. რ.-ში, ცენტრი — ქ. **უფა**).

7. **ჩუვაშური** (ჩუვაშეთის ა. ს. ს. რ.-ში; ცენტრი — ქ. **ჩებოქსარი**).

8. **თათრული** (თათართა ა. ს. ს. რ.-ში; ცენტრი — ქ. **ყაზანი**).

9. **იაკუტური** (აღმოსავლეთ ციმბირში, იაკუტთა ა. ს. ს. რ.-ში, ცენტრი — ქ. **იაკუტსკი**).

10. ოსმალურ-**თურქული**, სახელმწიფო ენა თურქეთის რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **ანკარა**).

¹ ჩვეულებრივად ამ ენებს **თურქულ-თათრულ** ენებს უწოდებენ. არავითარი გამართლება არა აქვს აზერბაიჯანულს ან და უზბეკურს თურქული ვუწოდოთ. აზერბაიჯანული არის აზერბაიჯანული და არა თურქული. ასევე — უზბეკური.

ამავე წრეს ეკუთვნის **ყუმიკური** ენა (დადესტნის ა. ს. ს. რ-ში) და ალათაუს თურქ ტომთა ენა-კილოები:

ოიროტული ანუ ალთაური ენა (მთის ალთაის, ყოფ. იიროტთა ავტონომიურ ოლქში; ცენტრი — გორნო-ალთაისკი);

ყარა-ყალფაქური ენა (ყარა-ყალფაქეთის ა. ს. ს. რ. — ცენტრი ქ. ნუკუსი; ყარა-ყალფაქეთი შედის უზბეკეთის ს. ს. რ-ში);

ხაკასური ენა (ხაკასთა ავტონომიურ ოლქში; ცენტრი — ქ. აბაკანი, კრასნოიარსკის მხარეში).

ტუვიური ენა (ტუვის ავტონომიურ ოლქში);

შორული ენა (კრასნოიარსკის მხარეში);

ალათაურ ენათა უძველესი დოკუმენტაცია მოცემულია **ორზონის** წარწერებში (VII-VIII ს. ჩვენი წელთაღრიცხვისა).

11. **მონღოლური** ენა: **ხალხა-მონღოლური** ენა, მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა (დედაქალაქი **ულან-ბატორი**), **ბურიატ-მონღოლური** ენა (ბურიატ-მონღოლთა ა. ს. ს. რ) და შიდა მონღოლეთის მკვიდრთა ენა (ჩინეთში).

§ 139. მანჯურიულ-ტუნგუსურ ენათა ოჯახი. კორეული, იაპონური. პალეოაზიური ენები. მანჯურიულ-ტუნგუსურ ენათა ოჯახში ორი ჯგუფი გაირჩევა: მანჯურიული და ტუნგუსური.

მანჯურიულის ჯგუფში შედის: საკუთრივ **მანჯურიული, გოლდური** ანუ **ნანაიური, უდეური...**

ტუნგუსურ ჯგუფს შეადგენენ ენები: **ევენკური, ლამუტური** ანუ **ევენური, ნეგიდალური.**

ცალკე უნდა გამოიყოს შორეული აღმოსავლეთის ორი ენა: **კორეული** და **იაპონური.**

კორეული ენა — სახელმწიფო ენაა კორეის გმირი ხალხისა, რომელიც ორ წელზე მეტია, რაც იბრძვის დამოუკიდებლობისათვის ამერიკელინგლისელ იმპერიალისტთა წინააღმდეგ, კორეულის ენა მანჯურიულ-ტუნგუსურ ენებთან ახლოს მდგომად ითვლება. მორფოლოგიური ტიპის მიხედვით კორეული ენა აგლუტინაციური ტიპისაა.

კორეულ ენაზე ლაპარაკობს 25 მილიონამდე კაცი (ჩრდილო და სამხრეთ კორეაში; ჩრდილო-კორეის სახალხო რესპუბლიკის დედაქალაქია **ფხენიანი**; სამხრეთ-კორეის დედაქალაქი — **სეული**).

კორეულ ენაზე დამწერლობა არსებობს მეოთხე საუკუნიდან; თავდაპირველად ჩინური ნიშნები იხმარებოდა, XV საუკუნიდან კორეელებმა გამოიმუშავეს საკუთარი ანბანი.

იაპონური ენა — მორფოლოგიური ტიპის მიხედვით აგლუტინაციურია. დამწერლობა აქვს VIII საუკუნიდან. წარმოშობით რა ენებს უკავშირ-

დება, გაურკვეველია. იაპონურ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 60 მილიონს სცილდება.

აღმოსავლეთ ციმბირში, ნახევარკუნძულ კამჩატკაზე, კუნძულ სახალინსა და კურილის კუნძულებზე ვხვდებით პატარა ხალხებს, რომელთა ენაც არქაულ წყობას ამჟღავნებს. ამ ენებს უწოდებენ **პალეოაზიურ** (ე. ი. ძველის ძველ აზიურ) ენებს.

პალეოაზიურ ენებს ეკუთვნის: **ლუორავეტლანური** (ანუ ჩუკჩური), **ნიმილანური** (ანუ კორიაკული), **იტელმენური** (ანუ კამჩადალური), შემდეგ: **ოდულური** (ანუ იუკაგირული), **ნივხური** (ანუ გილიაკური), **კეტური**, **უნანგანური** (ანუ ალუუტური) და **ესკიმოსური** (ნაწილობრივ — ამერიკაშიც).

გრამატიკული წყობის მხრივ პალეოაზიური ენები დიდ ინტერესს იწვევენ. წარმოშობით ურთიერთობა გარკვეული არ არის. ამ მხრივ ახლოს დგას ერთმანეთთან: **ლუორავეტლანური**, **ნიმილანური** და **იტელმენური**.

§ 140. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახი. იბერიულ-კავკასიური ენები — მონათესავე ენების წყებაა კავკასიაში; **ამჟამად** ეს ენები — ბასკურის გარდა — მხოლოდ კავკასიაში გვხვდება, ისტორიულად კი ხეთურ-იბერიულ ენათა ოჯახის (იხ. ქვემოთ § 141) გადმონაშთს წარმოადგენენ.

ამ ენებს ჩვეულებრივად კავკასიურს უწოდებენ. „კავკასიური ენები“ ირევა „კავკასიის ენებში“. კავკასიის ყველა ენა როდია „კავკასიური“ (ე. ი. იბერიულ-კავკასიური): კავკასიაში წარმოდგენილია ინდო-ევროპული ენები (რუსული, უკრაინული, სომხური, ოსური, თალიშური...), ალათაური ენები (აზერბაიჯანული, ყუმიკური), სემიტური (სირიული)... ინდო-ევროპულ, ალათაურ, სემიტურ ენათა დიდი წილი კავკასიის გარეთ მოიპოვება, იბერიულ-კავკასიური ენები კი **ამჟამად** კავკასიის მიწა-წყალზე გვაქვს.

იბერიულ-კავკასიურ ენებს ნ. მარი უწოდებდა **იაფეტურს** (თუმცა ტერმინი „იაფეტური“ ყოველთვის ამ გაგებით არ იხმარებოდა), ივ. ჯავახიშვილი ამ ენებს უწოდებდა — **ქართულ-შარომატულს**, ფრ. ჰომელი — **ალაროდიულს**...

ტერმინი „იბერიულ-კავკასიური“ გეოგრაფიულ მომენტსაც აღნიშნავს და ისტორიულ ვითარებასაც სათანადოდ გახაზავს: ეს არის კავკასიის ის ენები, რომლებიც იბერიულ ანუ ქართველურ ენებს ენათესავენ; ქართველურ ენებზე ლაპარაკობს იბერიულ-კავკასიურ ენებზე მოლაპარაკეთა საერთო რაოდენობის თითქმის ორი მესამედი; ქართველური ენაა ქართული, ერთად ერთი ძველი სამწერლო ენა იბერიულ-კავკასიურ ენათა შორის. „იბერიული“ აკავშირებს ხეთურსა და კავკასიურს, ძველ ისტორიასა და თანამედროვე ვითარებას (ძველად იბერები პირენეის ნახევარ-კუნძულზედაც იყვნენ ცნობილი).

იბერიულ-კავკასიური ენები შედგება **ოთხი** ჯგუფისაგან; ეს ჯგუფებია: 1. **ქართველური** ანუ **იბერიული**

2. **აფხაზურ-ადიღური**
3. **ქისტურ-ბაცბური** და
4. **დაღესტნური**.

ქართველური ენებია: ქართული, ზანური და სვანური. ამათგან ქართული ენა სალიტერატუროც არის და დიალექტების სახითაც არის წარმოდგენილი. ზანური და სვანური უმწერლო ენებია.

ქართული სალიტერატურო ენა ყველა ქართველი ტომის მწიგნობრობის ენა იყო ისტორიულად და არის ამჟამადაც. ქართლელი და აჭარელი, კახელი და იმერელი, თუში და მეგრელი, ხევსური და აფხაზი, ფშაველი და სვანი, ინგილო და ლაზი... ამ ენაზე სწავლობს სკოლაში, ამ ენას იყენებს კულტურული წინსვლის იარაღად. ასეა ეს საბჭოთა ხელისუფლების დროს; ასე იყო ეს მრავალი საუკუნის მანძილზე: არც აფხაზებს, არც სვანებს, არც მეგრელებსა და არც ჭანებს (ლაზებს), სხვა სამწერლო ენა არა ჰქონიათ. მეფის მთავრობის ცდა (მეცხრამეტე საუკუნის მეოთხმოცე წლებში) მეგრულად შემოეღო სწავლა სამეგრელოს სკოლებში და მით ქართული ენა სამეგრელოს სკოლიდან განედევნა, მარცხით დამთავრდა: თუ დედა-ენას ასწავლიდნენ ქართველ ბავშვს სკოლაში, ეს ენა ქართული იყო ყველა ქართველი ტომისათვის.

ქართულ **სამწერლო** ენას ძეგლებში დადასტურებული თხუთმეტე საუკუნოვანი ისტორია მოეპოვება; ქართული დამწერლობის ყველაზე ძველი ძეგლია **წარწერა ბოლნისის სიონზე**; იგი **თარიღდება** მეხუთე საუკუნის დასასრულით (მიახლოებით 493/4 წ.). **თარიღიანი** უძველესი ხელნაწერი 864 წელს არის შესრულებული („სინა-რაითის მამათა მოწყვეტა“) და დაცულია სინას მთაზე (არაბეთის ნახევარ კუნძულზე) ქართველთა მონასტერში.

ქართული სამწერლო ენის განვითარებაში გაირჩევა ორი პერიოდი: ძველი ქართულისა (V-XI ს. ს.) და ახალი ქართულისა (XII საუკუნიდან დღემდის). ახალი ქართულის ჩამოყალიბება მეთორმეტე საუკუნიდან იწყება საერო მწერლობის ძეგლებში; მეთვრამეტე საუკუნისათვის ეს პროცესი დამთავრებულია: დავ. გურამიშვილის „დავითიანი“ და საბა სულხან ორბელიანის „მოგზაურობა ევროპაში“ უღაოდ ახალი სალიტერატურო ქართულის ნიმუშს წარმოადგენს.

მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მანძილზე — მთელი საუკუნის განმავლობაში — ანტონ პირველის სკოლის ხელოვნური ნორმები ზღუდავდნენ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებას. ანტონის სკოლის გავლენა აღიკვეთა მეცხრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებიდან მწვავე ბრძოლის შედეგად, რო-

მელიც გაიმართა ილია ჭავჭავაძესა და ანტონ პირველის მიმდევართა შორის. ილია ჭავჭავაძის გამარჯვება ახალი სალიტერატურო ქართული ენის გამარჯვება იყო, ამ ენის კანონიერ უფლებათა აღდგენას მოასწავებდა. ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების გაწყვეტილი ხაზი ამ დროიდან გამართელდა.

ახალი სალიტერატურო ენის ისტორიას ხშირად მეცხრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებიდან ანგარიშობენ; წინა საუკუნეებს (XII-XIX ს. ს.) „**საშუალო ქართულის**“ სახით გამოყოფენ. საქმის ვითარებას ასეთი გაგება არ შეეფერება. ახალი ქართულისა და ძველი ქართულის გვერდით ვერ დავაყენებთ XII-XVI საუკუნეთა ქართულს; მას **დამოუკიდებელი** სახე არა აქვს არც გრამატიკული წყობისა და არც ძირითადი ლექსიკური ფონდის მხრივ, ე. ი. არც ერთი იმ მომენტის მიხედვით, რაც ენის საფუძველს ქმნის ი. სტალინის განსაზღვრების თანახმად (იხ. § 11). XII-XVI ს. ს. ქართული შემზადება ახალი ქართულისა. ამ შემზადების პერიოდს მეჩვიდმეტე საუკუნეს აქვთ ვერ გადმოვწევთ. მას, როგორც **გარდამავალ** საფეხურს, ცალკე პერიოდად — ძველი და ახალი ქართულის გვერდით — ვერ გამოვყოფთ.

ქართული სამწერლო ენა ერთადერთი იბერიულ-კავკასიური ენაა, რომელსაც დიდი ხნოვანების ძეგლებში დამოწმებული ისტორია მოეპოვება. სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა დოკუმენტაცია მე-18 საუკუნეს იქით არ მიდის (ბასკურ ენას მწერლობა მეთექვსმეტე საუკუნიდან აქვს). ამ მხრივ **ქართული ენის მონაცემებს ძვირფასი საკონტროლო საშუალების როლი ენიჭება იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის პროცესში.**

ქართული სამწერლო ენის, კერძოდ, ძველი ქართულის, ფასდაუდებელი ჩვენება, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით მეტად სუსტადაა გამოყენებული იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიისათვის.

ქართული ენა მდიდარია **კილოებით**. ქართული ენის კილოებია:

ქართლური მესხურ-ჯავახურითურთ, კახური, მთიულური, მოხეური, თუშური, ფშაური, ხევსურული, — აღმოსავლეთ საქართველოში; გურული, აჭარული, იმერული, რაჭული და ლეჩხუმური — დასავლეთ საქართველოში; საქართველოს ფარგლებს იქით: **ინგილოური** (აზერბაიჯანის ს. ს. რ., კახის რაიონში ზაქათალის აღმოსავლეთით); **იმერხეული** — შავშეთში (თურქეთის მიერ მიტაცებულ მიწა-წყალზე); **ფერეიდნული** — ირანში (ისფაანის მხარეში თეირანის სამხრეთით 150-ოდე კილომეტრის დაშორებით); აქ 14 ქართული სოფელია; საქართველოდან შაჰაბაზის მიერ XVII საუკუნის დასაწყისში აყრილი კახური მოსახლეობის შთამომავალთ ქართული მეტყველება-ლა დარჩათ ძველი სამშობლო მხარის მოსაგონრად.

ქართული სოფლები **მოზდოკის** რაიონშიც (ჩრდილო კავკასიაში) მოიპოვებოდა: ეს სოფლები ქართველი მთიელებისა იყო; უმიწობის გამო გადასახლებულან. ქართული აქ დავიწყებას ეძლევა (ამჟამად ქლუხორის რაიონში არიან გადმოსულნი).

ზანური პირობითი სახელია იმ ენისა, რომლის კილოებსაც **ჭანური-სა** და **მეგრულის** სახელწოდებით ვიცნობთ. ეს პირობითი სახელი ნებისმიერი არაა: სვანები (აგრეთვე ყაბარდოელები) მეგრელებს ახლაც **ზანებს** უწოდებენ. **საზანო**, **ზანა**, **ზანათი** იმერეთსა და სამეგრელოში სოფლის სახელებია დღემდის. ზანი-ტომის არსებობა ამრიგად ფაქტია. ეს ტომი ერთ-ერთი იმ ტომთაგანი უნდა ყოფილიყო, რომლის მემკვიდრეებსაც ახლანდელი ლაზები და მეგრელები უნდა წარმოადგენდნენ.

მეგრული მეტყველება ამჟამად ცხენისწყლის დასავლეთით იწყება და მდ. ღალის-ძგამდისა (სამურზაყანოში) გავრცელებული.

მეგრულის კილოკავებია: **სენაკური** და **ზუგდიდურ-სამურზაყანული**. თხუთმეტიოდე საუკუნის წინ მეგრული მეტყველება აღმოსავლეთით აღწევდა შორაპან-ჩხარის ხაზამდის. **ოკრიბა**, **წყალტუბო** (=წყალ-თბილი) და არა ერთი სხვა გეოგრაფიული სახელწოდება მოწმობს, რომ ზანური მეტყველება ძველად აქ გავრცელებული ყოფილა.

ჭანური (ანუ ლაზური) შავი ზღვის სანაპიროზე მცხოვრებ ჭანთა (**ლაზთა**) მეტყველებაა. პირველი ჭანური სოფელია **სარფი**, ბათომიდან 18-ოდე კილომეტრის დაშორებით (თურქეთის საზღვარზე). სამხრეთ-დასავლეთით ჭანური მეტყველება ს. ქემერამდის აღწევს. მეჩვიდმეტე საუკუნეში, როგორც ამას მისიონერ ლუი გრანჟიეს წერილი გვაუწყებს, **რიზე-შიც** კი ჭანური მეტყველება ისმოდა. ძველად ჭანეთი ტრაპიზონს სცილდებოდა (დასავლეთით).

ბევრი ჭანი გაბერძნდა, ბევრი გაათურქეს (XVI საუკუნიდან). ულმო-ბელი თურქიზაციის პირობებში ჭანებმა შეინარჩუნეს თავისი ეთნური ვინაობის შეგნება, ენა, ჩაცმულობა, ბევრი ადათ-წესი.

ჭანური კილოკავებია: **ხოფური**, **ვიწურ-არქაბული** და **ათინური**.

ჭანური მეტყველება ყველაზე უკეთ დაცულია **არქაბეში**; ყველაზე მეტად შერყეულია **ათინაში** (სამხრეთ-დასავლეთის კიდეზე).

ხოფელი და ათინელი ყოველთვის ვერ გაუგებენ ერთმანეთს დაუბრალოდ.

ჭანური და **მეგრული** ერთი ენის ორი კილოა; ამას ცხადყოფს: ფონეტიკური სისტემა, მორფოლოგიური წყობა, ლექსიკის ძირითადი მარაგი¹.

¹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ავტორის — „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ (1936), გვ. 190-206.

ნ. მარი ჭანურს ცალკე ენად თვლიდა, ცალკე ენად თვლიდა მეგრულსაც. საამისო დებულება მან წამოაყენა 1910 წ. „ჭანური ენის გრამატიკაში“.¹

1914 წელს გამოვიდა იოს. ყიფშიძის „მეგრული ენის გრამატიკა“. ამ წიგნის რეცენზიაში ნ. მარი ამბობს: მკაცრი ენათმეცნიერული თვალსაზრისით თუ ვიმსჯელებთ, ჭანური და მეგრული **ერთი ენის ორი კილოა**, რომელიც ერთმანეთს დაშორდა ცალკე ენის მდგომარეობამდისო.

შემდეგში კი ნ. მარი მაინც ისევ ორ ენად მიიჩნევდა მეგრულსა და ჭანურს, თუმცა საამისო საბუთები არ მოუყვანია.

ჭანური და მეგრული ისე ახლოს დგას ერთმანეთთან, როგორც, მაგალითად, ხევსურული და გურული; როგორც ეს ორი უკანასკნელი ვერ ჩაითვლება ცალკე ენებად, ისე — ჭანური და მეგრული. ჭანური და მეგრული ისეთივე ორი კილოა ერთი ენისა, როგორც ხევსურული და გურულია ქართული ენის კილო.

შესაბამისად, ქართველურ ენათა ჯგუფში სამი წევრი გამოიყოფა: **ქართული, ზანური და სვანური** (და არა **ოთხი**: ქართული, მეგრული, ჭანური, სვანური).

სვანური ენა ოთხი კილოსაგან შედგება: ეს კილოებია: ბალს-ზემოთური², ბალს-ქვემოთური, ლაშხური და ლენტეხური (ა. შანიძე). პირველი ორი ინგურის ხეობაშია, ორი დანარჩენი — ცხენისწყლისაში.

სვანური ენის დიალექტები ერთმანეთისაგან დიდად განსხვავდება. განსხვავება, პირველ ყოვლისა, ფონეტიკაში იგრძნობა („გრძელი ხმოვნები“, უმლაუტი, ხმოვანთა ამოღება, ე. ი. ფუძეთა შეკვეცა თუ შეუკვეცაობა); შემდეგ მოდის სხვაობა ბრუნება-უღვლილებასა და ლექსიკაში.

სვანურის შემადგენლობაში გამოირჩევა: ზანური ფენა, ადიღური (ჩერქეზული) ფენა, ძველი ქართულის დამახასიათებელი ერთი ფენა. ქართველურმა საწყისმა გაიძარჯვა ადიღურზე.

სვანურ ენას ქართველურ ენათა **ისტორიის თვალსაზრისით** განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ამ მხრივ მას ძველი ქართული თუ შეედრება.

ტერმინი **ქართველური ენები** იხმარება უკვე ალ. ცაგარლის შრომებში; საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ის დამკვიდრდა ჰუგო შუხარდტის შრომათა მეოხებით. ალ. ცაგარელი ამ ენებს უპირატესად **იბერიულს** უწოდებდა (გასული საუკუნის სამოცდამეათე წლებში). აკ. შანიძემ ერთ წერილში³ სცადა ეხმარა ახალი ტერმინი „**ქამესური** ენები“ (=ქართულ-მეგრულ-სვანური). შემდეგში ამ ტერმინს არა ვხვდებით.

¹ . . . ( ) , 1910, გვ. XII.

² ბალ — მთის სახელია ზემო-სვანეთში, ინგურის ხეობაში.

³ „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“, „წელიწადული“ I-II (1925 წ.).

აფხაზურ-ადიღური ჯგუფი შედგება სამი ენისაგან: **აფხაზურისა, ადიღურისა** (ანუ **ჩერქეზულისა**) ყაბარდოულითურთ და **უბინურისაგან**.

აფხაზთა ძირითადი მასა (დაახლოებით 56 ათასი კაცი) ცხოვრობს აფხაზეთის ა. ს. ს. რ.-ში (ცენტრი — ქალ. სუხუმი). ნაწილი — ჩრდილო კავკასიაშია (აბაზების ტომი — 20 ათასამდის).

ამჟამად აფხაზური ენის კილოებია: 1. **ბზიფური** (სუხუმის ჩრდილო-დასავლეთით), 2. **აბჟუური** (მდ. კოდორზე), სუხუმის სამხრეთ-აღმოსავლეთით; 3. **ტაპანთური** და 4. **აშხარული** (ჩრდილო-კავკასიაში — ძირითადად ჩერქეზთა ავტონომიურ ოლქში). ეს ორი უკანასკნელი **აბაზური** დიალექტების სახელწოდებითაა ცნობილი. წინათ აფხაზური ენის დიალექტები გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო.

აფხაზური დამწერლობა მეცხრამეტე საუკუნეში შეიქმნა.

სამწერლო ენად აფხაზები ქართულს ხმარობდნენ. აფხაზური ანბანი — უკანასკნელი ვარიანტი — ქართული ანბანის ნიადაგზე ჩამოყალიბდა 1937 წელს (მანამდის ლათინიზებულ ანბანს იყენებდნენ. უფრო ადრე — ნ. მარის ანალიზურ ანბანს; 1917 წლამდე — რუსულ გრაფიკას). აბაზურს თავისი დამწერლობა აქვს.

აფხაზურს ბრუნება არა აქვს, უღვლილება კი მეტად რთულია; ზმნაში აღინიშნება სუბიექტი, ობიექტი (ერთი ან ორი), ღრო, კილო, ადგილი (მოქმედებისა)... ზმნა თავს უყრის მთელ წინადადებას ელემენტების (ფორმანტების) სახით. თუმცა აფხაზური აგლუტინაციური წყობისაა, მასში პოლისინთეზურობის გარკვეული ელემენტებიცაა წარმოდგენილი, აფხაზურ სიტყვებს — უპირატესად სახელებს — თვალსაჩინო ფონეტიკური ცვლილება აქვთ გამოვლილი (უმთავრესად ბოლოკიდური ბგერების მოკვეცისა და სიტყვის შიგნით ხმოვნების ამოვარდნის სახით). მორფოლოგიური სტრუქტურა კი აფხაზურს ძველი დაუცავს.

ადიღურში (ანუ **ჩერქეზულში**) განასხვავებენ **ქვემო-ადიღურს** (ანუ **კაახურს**) და **ზემო ადიღურს** (ანუ **ყაბარდოულს**). სპეციალურ ლიტერატურაში ხშირად „ადიღურს“ ხმარობენ ქვემო-ადიღურის აღსანიშნავად, ზემო-ადიღურს მარტივად „ყაბარდოულს“ უწოდებენ. ასეთ შემთხვევაში „ადიღური“ და „ყაბარდოული“ უპირისპირდება ერთმანეთს¹. ნამდვილად კი **ადიღური** გვაროვნული ცნებაა და **მოიცავს როგორც ზემო, ისე ქვემო-ადიღურს**. თუ უპირისპირებაზე მიდგება საქმე, **ყაბარდოული** და **კაახური** (ე. ი. ზემო და ქვემო ადიღური) უნდა შევეუპირისპიროთ ერთმანეთს.

¹ გვაროვნულ ცნებად ასეთ შემთხვევაში გამოყენებულია „ადიღური“ განსხვავებით ადიღურისაგან, რაც ხელოვნურია.

ამჟამად ორი სამწერლო ადიღეური ენა არსებობს; **კაახური** („ადიღეური“) და **ყაბარდოული**. პირველი — ადიღეს ავტ. ოლქში (ცენტრი — ქ. **მაიკობი**), მეორე ყაბარდოს ავტ. ს. ს. რესპუბლიკაში (ცენტრი — ქ. **ნალჩიკი**) და ჩერქეზთა ავტონომიურ ოლქში (ცენტრი — ქ. **ჩერკესკი**).

ქვემო ადიღეური რიგ დიალექტს განასხვავებს; მთავარი დიალექტებია: ა ბ ძ ა ხ უ რ ი, შ ა ფ ს უ ლ უ რ ი, ჭ ე მ გ უ უ რ ი, ბ ჟ ე დ უ ლ უ რ ი... ყაბარდოულში დიალექტთა სხვაობა ისე ხელშესახები არაა. ყაბარდოულთან ახლოს დგას **ბასლენური**.

ამჟამად ყველაზე დიდი ადიღეური ტომია ყაბარდოელთა (190 ათასამდის); ადიღეურად მოლაპარაკეთა (აბძახები, შაფსულები, ჭემგუელები, ბზადულები და სხვა კაახური ტომები) რიცხვი 90 ათასს აღწევს.

ისტორიულად ადიღე ძლიერი ხალხი იყო: ჯერ კიდევ მეთექვსმეტე საუკუნის დასაწყისში მას ეკავა აზოვის ზღვის მთელი აღმოსავლეთი სანაპირო. მეცხრამეტე საუკუნის ოცდამეათე წლებში მარტოოდენ შაფსულთა რიცხვი 200 ათასს აღწევდა.

1864 წ. დიდძალი ადიღე (ჩერქეზი) გადასახლდა თურქეთში (ამ ოციოდე წლის წინათ თვით თურქული სტატისტიკის თანახმად მხოლოდ თურქეთის ქალაქებში 130 ათასი ჩერქეზი ცხოვრობდა).

ადიღეური არსებითად იმავე სტრუქტურის ენაა, როგორც აფხაზური; სიახლოვე თვალსაჩინოა ზმნაში. სახელს ადიღეურში ბრუნება გასჩენია. გრამატიკული კლასები მოშლილა.

უბიხური ენა — აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფის მესამე წევრი — ამჟამად კავკასიაში აღარ მოიპოვება. 1864 წელს უბიხთა ტომი მთლიანად გადასახლდა თურქეთში. იქ უბიხთა მოსახლეობა შერჩენილია ქალ. იზმირის მიდამოებში.

ბაცბურ-ქისტური ჯგუფის ენები წარმოდგენილია საქართველოში: 1. **ბაცბური** (ანუ **წოვა-თუშური**) — სოფ. ზემო ალვანში, კახეთში, ალაზანს გაღმა და 2. **ქისტური** — პანკისის ხეობის სამ თემში; ეს თემებია: **ომალო, დუისი, ჯოყოლო** (ახმეტის რ., კახეთში).

ბაცბურში შემორჩენილია ქისტური ჯგუფის ენათა არა ერთი დამახასიათებელი ძველი მოვლენა. წოვა-თუშები და პანკისის ქისტები ქართულ ენას ფლობენ ისე, როგორც დედა-ენას. სკოლებში ქართულად სწავლობენ. გვარებიც ქართული აქვთ.

დადესტნის იბერიულ-კავკასიური ენების ჯგუფი სამ ქვეჯგუფად იყოფა; ეს ჯგუფებია:

1. **ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური** ქვეჯგუფი,
2. **დარგუული** და **ლაკური** ქვეჯგუფი,
3. **ლეზგიური** ქვეჯგუფი.

ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ქვეჯგუფში შედის:

ხუნძური (ანუ ავარიული) ენა და ანდიური ხეობის ენა-კილოთა წყება: ანდიური, ბოთლიხური (დოდობერიული კილოთი) კარატაული, ტინდიური, ჭამალური, ახვახური, ხვარშიული, ბაგვალური (ანუ კვანადური), დიდოური და კაპუჭური.

ხუნძური ყველაზე გავრცელებული ენაა დაღესტნის იბერიულ-კავკასიურ ენათა შორის. მთელ დასავლეთ დაღესტანში ესაა ურთიერთობის საშუალება ანდიური ხეობის ენა-კილოებზე მოლაპარაკე ტომთათვის. ხუნძურად მოლაპარაკეთა საერთო რაოდენობა 210 ათასს აღწევს.

ხუნძების სარაიონო ცენტრებიდან შეიძლება დავასახელოთ **ხუნძახი** და **ღუნბი**¹.

ხუნძური ენა გადაჭრის მთელ დაღესტანს ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ, და ბარში აზერბაიჯანის მიწა-წყალზე რიგი სოფლებითაა წარმოდგენილი (ჭარ-ბელაქნის ლეკობა ხუნძებია).

ხუნძურის დიალექტებია: **ხუნძახური** (ჩრდილოური), **ჰიდურ-ანდალალურ-ყარახული**, **ანწუხური** და **ჭარული** (აზერბაიჯანში).

ხუნძური სამწერლო ენა ჩრდილოურ დიალექტზეა (ჰირკეულ კილოკავზე) აღმოცენებული. ამჟამად მასში გზა გაუნსნეს ანდალალის მეტყველების თავისებურებებსაც, ე. ი. სამხრული წრის დიალექტსაც.

დარგული ენა (ერთ-ერთი რაიონული ცენტრი — ლევაში) სამი დიალექტითაა წარმოდგენილი; ეს დიალექტებია: ჰურახული, ახუშური და წუდახარული, აგრეთვე კუბახური და ხაიდაკური ანუ კაიტალური (ამ ორ უკანასკნელს ჩვეულებრივ ცალკე ენად თვლიან).

თანამედროვე სამწერლო დარგულ ენას საფუძვლად უდევს **ახუშური** დიალექტი.

დარგულ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 180 ათასს სცილდება.

ლაკური ენა ხუნძურს, დარგულსა და ლეზგიურ ენებს შორისაა მოქცეული შუაგულ დაღესტანში. ლაკურში დიალექტური სხვაობა სუსტადაა წარმოდგენილი. სხვაობა კილოკავის ფარგლებს არა სცილდება. ეს კილოკავებია: ვიცხიური, ყუმუხური, ვიხლიური და სხვ. ლაკების რიცხვი 60 ათასამდის აღის (ადმინისტრაციული ცენტრი — ყუმუხი).

დაღესტნურ ენათა შორის ლაკური მეტის-მეტად საინტერესოა (განსაკუთრებით — ზმნა) და მისი ჩვენება იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიისათვის მნიშვნელოვანია.

დარგული და ლაკური გრამატიკული წყობის მიხედვით ერთგვარად გარდამავალი საფეხურია ხუნძურსა და ლეზგიურს შორის.

¹ ძველად მოთარევე ლეკთა ჯარში ხუნძური საერთო ენად ითვლებოდა. ამის მიხედვით ეწოდება ხუნძურს ბოლ მაწუ — „ჯარის ენა“.

ლეზგიურ ენაზე (უსლარის ტერმინით „**კიურული**“ ენა) 160 ათასამდის კაცი ლაპარაკობს. ლეზგიური გავრცელებულია სამურის ხეობაში.

ლეზგიურთან ახლოს დგას: **წახურული**, **რუტულური** და **აღულური**.

ცალკე უნდა აღინიშნოს: **ტაბასარანული** ენა (დაღესტნის ა. ს. ს. რ), ხინალლური, ბუღლუხური და კრიწული (აზერბ. ს. ს. რ. — შაჰ-დაღის მთებში).

ლაკურისა და ხუნძურის გარემოცვაშია **არჩი**-ენა (ერთ აულში).

აზერბაიჯანში ნუხის მახლობლად ორ სოფელში — **ნიჯსა** და **ვართაშენში** — დაცულია **უდური** ენა. ვართაშენელთა ნაწილი კახეთში გადმოსახლდა ამ ოცდაათი წლის წინათ და ყვარლის რაიონში სოფ. ოქტომბერი დაიარსა.

უდურის სახით ძველი ალბანეთის ერთ-ერთი გადმონაშთი ენა უნდა გვქონდეს.

დაღესტნის ყველა ენაში ბრუნება კარგადაა განვითარებული. კერძოდ, აღსანიშნავია თანდებულის ბრუნვათა სიმრავლე. ზმნა ფორმებით ღარიბია, მეტადრე აფხაზურთან შედარებით. გრამატიკული კლასები კარგად დაუცავს ხუნძურს, დარგულს, ლაკურს, წახურულს, რუტულურს, არჩიულს, ტაბასარანულსაც... ლეზგიურსა, უდურსა და აღულურში ეს კატეგორია მოშლილია.

ფონეტიკურ სისტემაში აღსანიშნავია ლატერალები (გვერდითი წარმოების თანხმოვნები) ხუნძურში, არჩიულში...

ხუნძური, დარგული, ლაკური, ლეზგიური და ტაბასარანული სამწერლო ენებია.

დაღესტნის ადმინისტრაციული ცენტრი მეფის მთავრობის დროს იყო **თემირ-ხან-შურა** (ახლანდელი **ბუინაქსკი**). დაღესტნის ა. ს. ს. რესპუბლიკის ცენტრია ქ. **მახჩყალა**¹ (ყოფ. პეტროვსკი, კასპიის ზღვის სანაპიროზე).

იბერიულ-კავკასიური ენები დიდად **განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან**; ზოგჯერ ეს სხვაობა მორფოლოგიური ტიპის სხვაობამდის მიდის; ვთქვათ, აფხაზური და ლეზგიური; აფხაზურს ბრუნება არა აქვს, ზმნაში იყრის მთელი წინადადება თავს, ლეზგიურის ბრუნება საკმაოდ მდიდარია ფორმებით, ზმნა კი ღარიბია: არც პირი, არც კლასი, არც რიცხვი ზმნის ფორმებში არ აისახება. უღვლილება დრო-კილოთა ცვლაში-და მდგომარეობს. ქართულს საშუალო ადგილი უჭირავს ამ ორ უკიდურეს სახეობას შორის: აქ ბრუნებაც განვითარებულია და უღვლილებაც; უკანასკნელის როლი სჭარბობს პირველისას.

¹ სიტყვა-სიტყვით „მახჩყალა ქალაქი“ — ეს სახელი დაერქვა რევოლუციონერის, დარგული ინჟინრის მახჩი დახადაევის პატივსაცემად (დახვრიტეს თეთრგვარდიელებმა).

ამ სხვაობისდა მიუხედავად, რაც უფრო ღრმად ჩავწვდებით იბერიულ-კავკასიურ ენათა განვითარების ისტორიას, მით უფრო ახლოს აღმოჩნდებიან ეს ენები ერთმანეთთან, მით უფრო მეტი **საერთო მომენტი** აღმოაჩნდება ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის შედეგად ამ ენების გრამატიკულ წყობასა და ძირითად ლექსიკურ ფონდს. ეს **საერთო მოვლენებია პირველადი, სხვაობა — მეორეულ მოვლენას წარმოადგენს**, სხვაობა გაჩნდა იმ რთული ისტორიული განვითარების შედეგად, რაც ამ ენებმა განიცადეს.

იბერიულ-კავკასიური ენების შესწავლის თანამედროვე საფეხურზე შეიძლება მივუთითოთ რიგ ნიშან-თვისებაზე, რაც ისტორიულად საერთო უნდა ყოფილიყო ყველა იბერიულ-კავკასიური ენისათვის.

ასეთია, სახელდობრ:

თანხმოვანთა სიმდიდრე¹ და ხმოვანთა სიმცირე; იგი ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენაში დემონსტრაციულად ჩანს. თანხმოვნებში აღსანიშნავია **მკვეთთა წყება** (ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენაში): **პ, ტ, კ, წ, ჭ, ყ**.

მორფოლოგიაში ხაზგასასმელია: **სახელისა და ზმნის სუსტი დიფერენციაცია**; ამის გამოხატულებაა ერთი და იმავე აფიქსების გამოყენება სახელებსა და ზმნაში (მაგალ., რიცხვის აღსანიშნავად).

2. **ბრალდებითი ბრუნვის** (აკუზატივის) **უქონლობა** (მხოლოდ უღურში გვაქვს, ისიც მიცემითის დერივატია) და **სპეციფიკური ბრუნვის** მქონეობა **მოქმედის** აღსანიშნავად **გარდამავალ** ზმნებთან; ესაა **მოთხრობითი** ქართული ენისა, ერგატივი („მოქმედი“) მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა.

3. გარდამავალი ზმნა **ერგატიულ კონსტრუქციას** იძლევა (მოქმედი სახელი მოთხრობითში დაისმის)². აფხაზურს ბრუნვები არა აქვს, მაგრამ ზმნის უღვლილება განასხვავებს ერგატიულ კონსტრუქციას ნომინატიური-საგან.

4. მოქმედებითი და ვნებითი გვარი მხოლოდ ქართველურ ენებშია სისტემატურად ჩამოყალიბებული (და აქაც ეს მეორეული, შედარებით ახალი მოვლენაა). მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში ზმნის **გვართა კატეგორია** ახლა ისახება.

5. გარჩეულია გრამატიკული კლასები **ადამიანისა** და **ნივთისა** (პირველში გამოიყოფა კაცი და ქალი). რიგ ენას მოშლია ეს კატეგორია; ასეთია, მაგალ. ქართველური ენები, ადიღეური, ლეზგიური, უღური, მაგრამ ამ კლასების არსებობა ჩვენს ენებში ძველად ეჭვმიუტანლად დასტურდება.

¹ ხუნძურში — 47 ფონემა გვაქვს (ამათში მხოლოდ ექვსია ხმოვანი); აფხაზურის ტაპანთურ დიალექტში მარტოდენ თანხმოვანთა რიცხვი აღწევს 80 ს.

² ასეთი კონსტრუქცია არ იცის არც ევროპის ენებმა, არც სემიტურმა და არც ალათურმა ენებმა.

ბ. სიტყვის ძირი შედგება ერთი თანხმოვნისაგან, რომელსაც დეტერმინატიული სუფიქსი დაერთვის.

რა ენებს უკავშირდება წარმოშობით იბერიულ-კავკასიური ენები? ამის თაობაზე სხვადასხვა დროს სხვადასხვა აზრი გამოთქმულა.

ჯერ კიდევ მარი **ბროსემ** წამოაყენა დებულება (1834 წ.) — **ქართული ენა ინდო-ევროპულ ენებთანაა ნათესაურს კავშირშიო.**

ათიოდე წლის შემდეგ ფრ. **ბოპმა** — („ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახის წევრები კავკასიაში“, 1847 წ.)¹ სცადა დაემტკიცებინა — **ქართველური ენები ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახს ეკუთვნიანო.**

ფრ. ბოპის ეს შრომა მოხსენებად იყო წაკითხული ბერლინის მეცნიერებათა აკადემიაში. მაგრამ ვერც ამ მაღალმა ტრიბუნამ, ვერც ფრ. ბოპის დიდმა ავტორიტეტმა ვერ გაუჟაფეს გზა წამოყენებულ დებულებას. ერთად ერთი **შედეგი**, რაც ფრ. ბოპის ცდას მოჰყვა, იყო **უარყოფითი**: ამის შემდეგ არავის უცდია ემტკიცებინა ჩვენი ენების ნათესაობა ინდო-ევროპულ ენებთან. ფრ. ბოპის მტკიცება დამაჯერებელი არ იყო; ბუნებრივი იყო ეფიქრათ: რაკი ფრ. ბოპმაც კი ვერ დაამტკიცა ქართველური ენების ნათესაობა ინდო-ევროპულ ენებთან, ჩანს, ეს დებულება უსაფუძვლო ყოფილაო...

კიდევ ერთი ათეული წლის შემდეგ (1855 წ.) ინგლისელმა მეცნიერმა მაქს მიულერმა გაკვრით აღნიშნა — **კავკასიური ენები** (და მათ შორის ქართველურიც) თურანულ (ე. ი. ალათაურ) ენათა ოჯახის შორეულად მონათესავე წევრებიაო.

ავსტრიელმა ენათმეცნიერმა ფრიდრიხ მიულერმა 1864 წელს წამოაყენა დებულება, **კავკასიური ენები ამჟამად განმარტოებით მდგომი ჯგუფია**² (ისევე, როგორც ბასკური ენაო). სხვა ამჟამად ცნობილ ენათა ოჯახებთან ნათესაურს კავშირში ენათა ეს ჯგუფი არ იმყოფება, **კავკასიური ენები ნაშთია** ენათა ოჯახისა, რომელიც კავკასიაში და კავკასიის სამხრეთით იყო **ფართოდ გავრცელებული** ჯერ კიდევ მანამ, სანამ აქ ინდო-ევროპული და სემიტური ენები გაჩნდებოდაო.

ფრ. მიულერის ამ აზრის მხურვალე დამცველი იყო ჩვენში პროფ. ალ. ცაგარელი, რომელიც **მიუცილებლად თვლიდა ქართულის, ჭანურ-მეგრულისა და სვანურის ისტორიული გრამატიკისა და შედარებითი ლექსიკონის დამუშავებას**: ამის გარეშე შეუძლებელია ჩვენი ენების სხვა ენებთან ნათესაური ურთიერთობა ვეძიოთო.

1888 წელს გაზ. „ივერიაში“ გამოქვეყნდა წერილი: „ბუნება და თვისება ქართული ენისა“; მისი ავტორი, პეტერბურგის (ახლანდელი ლენინგრად-

¹ Fr. Bopp. Die kaukasischen Glieder des indo-europäischen Sprachstammes, Berlin, 1847. სათანადო მოხსენებები წაკითხული იყო 1842 და 1845 წ. წ.

² ამავე აზრისანი იყვნენ: შლ ა ი ხ ე რ ი, პ ო ტ ი, ლ ე ფ ს ი თ ს ი, შ პ ი გ ე ლ ი.

დის) უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სტუდენტი ნიკო მარი გადაჭრით ამბობდა: „ქართული სემიტურ ენებს ენათესავებაო“.

ოცი წლის შემდეგ, 1908 წელს გამოვიდა იმავე ავტორის, უკვე პროფესორის გამოკვლევა: „ძველი ქართულის ძირითადი ტაბულები წინასწარი ცნობებით ქართული ენის სემიტურ ენებთან ნათესაური ურთიერთობის შესახებ“. აქ ქართული, ჰანურ-მეგრული და სვანური წოდებულია „**იაფეტურ-შტოდ**“ ნოეტურ ენათა ოჯახისა; იმავე ოჯახის მეორე **შტოდ** აღიარებულია სემიტური ენები.

ტერმინი „იაფეტური“ ავტორმა აირჩია იმ მიზნით, რომ იმ თავითვე ხაზი გაესვა — სემიტური ენების მონათესავე ენებთან გვაქვს საქმეო: რაკი სემისა და ქამის სახელები უკვე იხმარებოდა ენათა ოჯახების აღსანიშნავად, მესამე შვილის, იაფეტის, სახელი ქართველური ენების აღსანიშნავად იქნა გამოყენებული.

შემდეგში აკად. ნ. მარისათვის ცხადი გახდა, რომ შედარებისას არ შეიძლება ქართველური ენების გამოყოფა, რადგანაც ქართველური ენები ნათესაურ კავშირშია მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებთან. ქართველური სხვა კავკასიურ ენებთან ერთად გამოცხადებულ იქნა **იაფეტურ ენათა ოჯახად**, სემიტურ ენებთან ნათესაობის საკითხი უკანა რიგში მოექცა, და თვით **იაფეტურ ენათა ოჯახის მრავალრიცხოვანი წევრების ბუნება-თვისებების გარკვევა დადგა ყურადღების ცენტრში**.

ნ. მარმა კავკასიური ენები ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით სამ ძირითად ჯგუფად დაყო; ესაა: სიბილანტური, სპირანტული¹ და სონანტური ჯგუფი; როცა სიბილანტურ ჯგუფში, ვთქვათ, სისინა ს გვაქვს, სპირანტულში მას ქ შეესატყვისება (სონანტურში — ნ II რ?); შდრ. მაგალ., ქართული „სული“ და სვანური „ქჷინ“... სიბილანტურ ჯგუფში შედის ქართული (სისინა: „სვამს“) და ჰანურ-მეგრული (შიშინა: „შუმს II შუნს“).

ნ. მარის ზემოხსენებული კლასიფიკაციის მიხედვით სპირანტული ჯგუფის წარმომადგენლებია კავკასიის მთიანეთის ენები (ადიღური, ყაბარდოული, ქისტური და დაღისტნური ენები მთლიანად).

შემდგომში იაფეტურ ენებს აკად. ნ. მარმა დაუკავშირა **ბასკური** (პირენეის მთებში) და **ვერშიკული** — პამირში — (სისინა-სიბილანტური და სპირანტული ჯგუფის ნარევიანო), ძველი იტალიის აწ მკვდარი ენა — **ეტრუსკული** (შიშინა-სიბილანტური და სპირანტულის ნარევიანო), ძველი წინა აზიისა და მცირე აზიის აწ მკვდარი ენები: **ელამური, სუმერული, ურარტული** (სამივე სპირანტული და სონანტური ჯგუფის² ნარევიანო); **ხეთური**.

¹ არა ერთხელ ყოფილა აღნიშნული, რომ ტერმინი „სპირანტი“ არ გამოდგება იმის აღსანიშნავად, რასაც აკად. ნ. მარი გულისხმობს: „სპირანტებში“ აკად. ნ. მარი გულისხმობს ქ-საც.

² სონანტური ჯგუფის წმინდა წარმომადგენლები არაა დასახელებული.

1920 წელს ნ. მარმა წამოაყენა დებულება: იაფეტურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები წარმოადგენენ **მესამე ეთნიკურ ელემენტს** ხმელთა შუა ზღვის კულტურის შექმნაში, — მესამე ეთნიკურ ელემენტს, რამდენადაც მეცნიერებაში ჯერ ინდო-ევროპელები და სემიტები ითვლებოდნენ ამ კულტურის შემქმნელ ეთნიკურ ელემენტებად, იაფეტიდების საკითხი ამის შემდეგ გაირკვა. რაც შეეხება **ისტორიულ** ვითარებას, იაფეტიდები პირველი ეთნიკური ერთეულია ხმელთა შუა ზღვის კულტურის შექმნაში, იაფეტიდები უსწრებენ ინდო-ევროპელებსაც და სემიტებსაცაო.

ნ. მარის ეს აზრი არსებითად სწორი იყო. სამწუხაროდ მას აკლდა დასაბუთება, რომ სარწმუნო გამხდარიყო სპეციალისტებისთვის. შემდეგი წლების შრომებში ნ. მარს ეს დასაბუთება არ მოუცია. მეტი კიდევ: თვით ენათა წარმოშობითი ნათესაობა ნ. მარმა უარყო (1923 წლიდან). ე. წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებაში“ „იაფეტური ენები“ უკვე არ ნიშნავს ერთი წარმოშობის ენებს, „იაფეტური ენები“ განვითარების საფეხურზე მიუთითებს, სტადიური კლასიფიკაციის ცნებად არის ქცეული (ამის შესახებ დაწვრილებით — იხ. § 148).

§ 141. წინა აზიისა და შუამდინარის ძველი ენები. იბერიულ-კავკასიურ ენათა წარმოშობასთან დაკავშირებით ბუნებრივად დგება წინა აზიისა და შუამდინარის ძველი, აწ მკვდარი ენების საკითხი. ეს ენებია: **შუმერული ენა, ხეთური ენები, ჰურიტული ენა, ურარტული, ელამური** (ანუ სუზური).

შუმერულ ენაზე შუამდინარეთში დამწერლობა შეიქმნა მეოთხე ათასეულში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე. ეს არის **ყველაზე ძველი დამწერლობა**, რაც კი არის ისტორიულად ცნობილი. დაიწყო ის პიქტოგრაფიით და შემდეგ ლურსმული წარწერის სახე მიიღო. შუამდინარეთში შუმერები შეცვალეს სემიტებმა — ასურელებმა და ბაბილონელებმა. მაგრამ სემიტების ბატონობის დროსაც „შუმერული ენა მრავალი საუკუნის განმავლობაში რჩებოდა მოგვთა საღმრთო ენად... და მხოლოდ თანდათანობით... შუმერული გაქრა და ადგილი დაუთმო სემიტურს. შუმერული ენა საბოლოოდ მიეცა დავიწყებას და ფირფიტები შუმერული წარწერებით გაქრა ასურელთა ეპოქაში, დაახლოებით 1000-600 წ. წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე“¹.

მცირე აზიაში მეორე ათასეულში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე (2000-1200 წ. წ.) არსებობდა ხეთების ძლიერი სახელმწიფო. ანატოლიაში სოფ. ბოლაზ-ქიოი-ში (150 კილომ. ანკარის აღმოსავლეთით) იქ, სადაც ძველად ხეთების დედაქალაქი ხატუშა უნდა ყოფილიყო, აღმოაჩინეს ხეთების მეფეთა

¹ ჩ. ლოუკოტკა. დამწერლობის ისტორია — (რუს. თარგ. ჩეხურიდან), 1950, გვ. 39.

არქივი თიხის ფირფიტებზე; წარწერები ოთხ ადგილობრივ ენაზე იყო შესრულებული. ამ ენებიდან ორი — ნესიტური და ლუვიური — მორფოლოგიით ეკედლება ინდო-ევროპულს. ორი სხვაც — ხეთური ე. წ. (პროტოხეთური ანუ საკუთრივ ხეთური) და ბალაური — მკვლევრების აზრით უახლოვდება იბერიულ-კავკასიურ ენებს.

ხეთური დამწერლობა ორგვარია: იეროგლიფური და ლურსმული. ენა, რომლისთვისაც ხეთური იეროგლიფებია გამოყენებული, არ არის ნესიტური (მას ბალაურად თვლიან). ხეთურ ლურსმულ წარწერაში შემოვი- და პირველად ხმოვნის სიგრძის ნიშანი.

ხეთები აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კულტურათა დამაკავშირებელ რგოლად გვევლინებიან (ყ. კონტენო). ხეთური კულტურის დიდ გავლენას მოწმობს ძველი კულტურა, რომელიც აღმოაჩინეს ინდოეთში, მდ. ინდის ველზე მოხენჯო-დაროსა და ხარაპში, ჩანხუ-დაროსა და ჯხუკარუში 1926 წელს ძველი ნაქალაქარების გათხრისას. ეს კულტურა წინარეინდურია; თარიღდება 2400-2100 წ. წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე. „ნაპოვნი მხატვრული ნაკეთობანი, ვაზები, ქანდაკებანი, სამუშაო იარაღები, საოჯახო ნივთები, ტუალეტის კუთვნილება და სხვ. ცხადად მოწმობს, რომ ეს კულტურა მომდინარეობს მთლიანად წინა აზიიდან“¹. ფრ. ჰროზნიმ დაადგინა, რომ „ხეთურ იეროგლიფურსა, კრეტულსა და წინარეინდურ დამწერლობაში“ საერთო ნიშნები მოიპოვებაო².

ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში საქმე შეიძლება ეხებოდეს ხეთურს ან ბალაურს და არა ნესიტურ ენას: ინდო-ევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ტომთა ექსპანსია მცირე აზიაში მეორე ათასეულზე ადრე არ მომხდარა.

ჰურიტული (ანუ ჰარიული) ენა (II ათასეული ჩვენს წელთაღრიცხვამდის) ეკუთვნის იმავე წრეს, რასაც ეკუთვნის ხეთური (ე. ი. საკუთრივ ხეთური).

ელამური ენა (XV-VIII ს. ს. ჩვენს წელთაღრიცხვამდის), აგრეთვე **ურარტული** ანუ (ხალდური) ენა ვანის სამეფოსი ეკედლება წინა აზიისა და შუამდინარის ზემოხსენებულ ენებს.

ენები: შუმერული, ხეთური, ჰურიტული, ურარტული, ელამური (და მცირე აზიის რიგი ძველი ენა: ლიდიური, ლიკიური, კარიული...) ზოგჯერ იწოდება **აზიანურ** ენებად, რაც გამართლებულია იმდენად, რამდენადაც ამ ენათა თავისებური ადგილი სხვა ენათა შორის გაიხაზება.

ეს ენები დიდი ხანია, რაც აღარ იხმარება; მკვდარი ენის შესწავლა მაშინაც კი ძნელია, როცა ამ ენაზე დიდძალი მასალა გვაქვს შემორჩენილი. ამ შემთხვევაში კი მასალა **მცირეა**, თან ეს მასალა ლურსმულად ან

¹ ჩ. ლოუკოტკა. დამწერლობის ისტორია, 1950, გვ. 67.

² იქვე. გვ. 71.

იეროგლიფური წესით არის დაწერილი. ეს აძნელებს დაწერილის სწორად წაკითხვასა და ზუსტად გაგებას: როგორც შენიშნავენ სპეციალისტები, იეროგლიფის **იდეოგრამები** გასაგებია, მაგრამ უცნობია, როგორ გამოითქმოდა სათანადო სიტყვა; ლურსმულად ნაწერი შედარებით ადვილად იკითხება, მაგრამ მნიშვნელობის ზუსტად დადგენა ჭირს.

და მაინც, ამ ძველი, მკვდარი ენების შესწავლის თანამედროვე დონეზე სპეციალისტები იმ აზრს ადგანან, რომ ეს **ენები** — შემერული, ხეთური, ჰურიტული, ურარტული, ელამური — არ არის **არც ინდო-ევროპული, არც სემიტური** და არც **ალათაური** (თურანულ-მონღოლური).

როდესაც ფრ. ჰროზნიმ ხეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთი ენა — ნესიტური — ინდო-ევროპულ ენად მიიჩნია, ხეთური ენები საერთოდ ინდო-ევროპულად გამოაცხადეს, თუმცა ყველა აღიარებს, რომ საკუთრივ ხეთური („პროტოხეთური“) ინდო-ევროპულ ენად არც ფრ. ჰროზნის მიუჩნევია და არც სხვა ვისმე.

ხეთებს („ხათებს“), როგორც ზევითაც ითქვა, ეგვიპტელები სწორედ ე. წ. „პროტო ხეთებს“, ე. ი. მცირე აზიის ძველ მკვიდრ ხალხს, უწოდებდნენ. რაკი საკუთრივ-ხეთური („პროტოხეთური“) არ არის ინდო-ევროპული ენა, არ არსებობს არავითარი მეცნიერული საფუძველი იმისათვის, რომ „ხეთური“ დავარქვათ ნესიტურს, ხოლო ეს სახელწოდება არ ვუწოდოთ იმ ხალხს, რომელსაც ის ერქვა ძველთა ძველი დროიდან. ხეთური ენა (ენები) — არის მცირე აზიის სწორედ **არა** ინდო-ევროპული, ძველი, ენა (ენები), რომელიც ხეთურ იეროგლიფებსა (და შემდგომ — ლურსმულ დამწერლობაში) შემოგვინახა.

ნესიტურს რომ ხეთური დავარქვათ და ნამდვილ ხეთურს „პროტო-ხეთური“, ეს ნიშნავს ტერმინოლოგიური არეგ-დარევა შევიტანოთ იქ, სადაც ისტორიული ურთიერთობა ისედაც ძალზე დახლართულია.

ხეთური („საკუთრივ ხეთური“), ბალაიური, ჰურიტული, ურარტული, ელამური, შემერული — ეს არის ენები იმ ხალხებისა, რომლებმაც შექმნეს კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი უძველესი ცივილიზაციის კერა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ისტორიულ ასპარეზზე არ იყვნენ გამოსულნი არც ინდო-ევროპულ, არც სემიტურ და არც ალათაურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები.

ამ მკვდარ ძველ ენებს, რომლებიც არც ინდო-ევროპულია, არც სემიტური, არც ალათაური, ბუნებრივად უკავშირებენ ცოცხალ იბერიულ-კავკასიურ ენებს¹, რომლებიც ამ ძველი ენების მეზობლად არის გავრცე-

¹ უნდა ვიფიქროთ, ენათა ხსენებულ წრეს ეკუთვნის აგრეთვე: ძველი იბერიული ენები პირენეის ნახევარკუნძულზე, ეტრუსკული ენა (იტალიაში), ცოცხალ ენათაგან — ბასკური.

ლებული და არც ინდო-ევროპულია, არც სემიტური და არც ალათური. როგორც მორფოლოგიური წყობა ისე კულტურულ-ისტორიული კონტექსტი წინა აზიის ძველი ენებისა და იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიულ ერთიანობის შესახებ ლაპარაკობს.

ასეთ პირობებში ბუნებრივია, რომ მთელი რიგი მკვლევრები ცდილობდნენ და ცდილობენ დაუკავშირონ იბერიულ-კავკასიურ ენებს ბასკური, აგრეთვე მცირე აზიის ძველი, ამჟამად მკვდარი, ენები.

ჰუგო შუხარდტი ბასკურს უკავშირებს ქამიტურ ენებს (სახელდობრ, ნუბა ენას); იმავე დროს შუხარდტი ბასკურისა და იბერიულ-კავკასიური ენების ნათესაური ურთიერთობის საკითხს დადებითად ეკიდება; საამისო გამოკვლევათაგან: „იბერიული ბრუნება“ გამოქვეყნებულია 1907 წ., „ენათა ნათესაობის მეთოდური კვლევისათვის“ — 1912 წ., „ბასკურ-ქამიტური სიტყვათტოლობა“ — 1913 წ., ხოლო მრავალ მხრივ საყურადღებო გამოკვლევა: „გარდამავალი ზმნის პასიური ხასიათისათვის კავკასიურს ენებში“ ჯერ კიდევ 1895 წ. ეკუთვნის.

ბასკური ქამიტურ-სემიტურ ენებს ენათესავება, მაგრამ უფრო ახლოს კავკასიურ ენებთან დგასო, ამტკიცებს კ. ოშტირი („მასალები ალაროდული ენათმეცნიერებისათვის“, 1921).

ბასკურისა და მცირე აზიის ძველი ენების კავშირის მომხრეა პ. ვინკლერი.

ელამურსა (და ხალდურს) კავკასიურ ენებს უკავშირებს გ. ჰიუზინგი, აგრეთვე ფ. ბორკი. გ. ჰიუზინგის სათანადო გამოკვლევები ეკუთვნის 1908, 1916 წ. წ.; კერძოდ იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან გ. ჰიუზინგი წახურულს უკავშირებს ელამურს; იმავე ელამურს იგი მეორე მხრივ აკავშირებს დრავიდულ ენებთან (ცვილონზე).

მიტანი-ენას (ჰურიტულს) იბერიულ-კავკასიურ ენებს აკუთვნებდა ჯერ კიდევ ლ. მესერშმიდტი (1899 წ.), შემდეგ — ფ. ბორკი (1909-1913 წ.); ამასვე უჭერს მხარს ა. ტრომბეტიც.

შუმერული ენა იბერიულ-კავკასიურ ენად მიაჩნიათ ფ. ბორკსა და ი. ტრომბეტიც; ზოგი ავტორი შუმერულს აკავშირებდა ქართულთან.

ად. დირი 1928 წ. გამოსულ საცნობო ხასიათის შრომაში („შესავალი კავკასიურ ენათა შესწავლაში“) წერს: „დღეს-დღეობით კავკასიურ ენებს — ამ სიტყვის ფართო გაგებით — განაკუთვნებენ წინა აზიისა და ხმელთა შუა ზღვის ენათა მთელ წყებას, რომელთაგან ერთადერთი ენა ბასკურია, რომ ჯერ კიდევ ცოცხლობს. ალფ. ტრომბეტი თავის შრომაში „ენათმეცნიერების ელემენტები“ (I, გვ. 104) — განაგრძობს ად. დირი — საქმის ვითარებას ასე წარმოგვიდგენს: „ჩვენ უნდა დავეთანხმოთ შუხარდტსა და სხვა მკვლევრებს იმაში, რომ **კავკასიის მიწა-წყალზე თავმოყრილი**

არიან ხალხები, რომლებიც წინათ გავრცელებული ყოფილან გაცილებით უფრო დიდ ტერიტორიაზე და რომ ამ ხალხთა ნაწილი შეისრუტეს სხვა ტომებმა. უახლესი გამოკვლევები, როგორც ჩანს, მართლაც-და იმ დებულებას უჭერენ მხარს, რომ **კავკასიურ ენათა ოდინდელ ჯგუფს მეტნაკლებად უშუალოდ უკავშირდება შემდეგი ენები**, რომელთაც მე სამ ჯგუფად ვყოფ:

I. 1. **ხალდური** ანუ ვანური [ურარტული], წინარე-სომხური¹, 2. **მიტანი**, 3. **ელამური** და კოსეიური ანუ კასპიური, 4. **ხეთური** და არზავი.

II. 1. **მცირე-აზიის აბორიგენთა ენები** (ლიკიური, ლიდიური, კარიული, მიზიური, შემდეგ — პისიდიული, ისავრიული, ლიკაონური და კაპადოკიური), 2. **ეტრუსკული** და ლემნური, 3. კრეტული.

III. **იბერიული და ბასკური.**²

საგსებით ბუნებრივი და კანონზომიერია, როცა „საქართველოს ისტორიის“ ავტორები **ხეთურ-იბერიული** ოჯახის ხალხებისა და ენების შეახებ ლაპარაკობენ³. მთელი კულტურულ-ისტორიული კონტექსტი ამას გვიკარნახებს. ამასვე გვაფიქრებინებს ამ ენათა ზოგადი თვისებები.

მაგრამ ერთია დებულების სისწორე იგრძნო და მეორე — დაამტკიცოს ეს დებულება მკაცრი მეცნიერული წესით. ამისათვის კი აუცილებელია საფუძვლიანად იქნეს შესწავლილი თვით იბერიულ-კავკასიურ ენათა უაღრესად რთული და მეტის მეტად მდიდარი სამყარო, კერძოდ, გაირკვეს ამ ენათა ისტორიული ურთიერთობა.

ეს არ არის ადვილი საქმე. ხშირად, **როცა ამ ენებში მსგავს მოვლენებს ვხვდებით**, ძნელი გადასაწყვეტია, **საერთო მემკვიდრეობის დიფერენციაციად** უნდა მივიჩნიოთ იგი, თუ სხვადასხვა ენის დაახლოვება-შერევის შედეგად დაგსახოთ.

და მაინც: რაც უფრო ახლოს ვეცნობით ამ ენათა ურთიერთობას, მით უფრო ცხადი ხდება, რომ სწორედ ეს **საერთო**, მსგავსი, მოვლენებია **პირველადი მონაცემი, განსხვავებული მოვლენები** კი წარმოშობილია ამ ენათა ხანგრძლივი დამოუკიდებელი **ისტორიული განვითარების პროცესში**.

მეორე მხრივ, რაც უფრო შორს ვიხედებით ქართველური და სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიულ წარსულში, მით უფრო ხელშესახები ხდება ამ ენათა წარმოშობითი კავშირი წინა აზიისა და შუამდინარის

¹ იგულისხმება ის იბერიულ-კავკასიური ენა, რომლის დანალექიც ინდო-ევროპულ სომხურ ენაში შეიმჩნევა.

² იხ. ად. დირო: „შესავალი კავკასიურ ენათა შესწავლაში“, 1928, გვ. 26-27 (გერმ. ენაზე). ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია „საქართველოს ისტორია“, რუს. თარგ. 1946 წ. გვ. 14.

ძველი ცივილიზაციის ენებთან (ურარტულთან, ჰურიტულთან, ხეთურთან, ელამურთან, შუმერულთან).

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ მკვდარ ენებთან იბერიულ-კავკასიური ენების დაკავშირების ცდას (ჰიუზინგი, ბორკი, ტრომბეტი, ვაიდნერი, ფორერი, კონტენო...) ხშირად აკლია დამაჯერებლობა, რადგანაც შედარების აუცილებელი მოთხოვნილება დაცული არ არის: იბერიულ-კავკასიური ენების ფაქტებს იყენებენ შესადარებლად ისე, რომ ანგარიში არ ეწევა ამ **ფაქტების ისტორიას** სათანადო ენაში (ან ენათა ჯგუფში).

ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მოთხოვნილება თუ არ დავიცავით, მეცნიერულად მკვიდრ შედეგს ვერ მივიღებთ, სწორი აზრი კვლავ დაუსაბუთებელი დარჩება. მეტი კიდევ: აზრის სისწორეც კი შეიძლება ეჭვის ქვეშ დადგეს.

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება მის წინაშე მდგარი **ამოცანის გადაჭრას შეძლებს მხოლოდ როგორც ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება.**

§ 142. ჩინურ-ტიბეტურ ენათა ოჯახი. ეს ენები იყოფა ორ შტოდ: ჩინურ-სიამურ შტოდ და ტიბეტურ-ბირმულ შტოდ.

ჩინურ-სიამურ შტოში შედის ენები: ჩინური, ტაი (ანუ სიამური), ვიეტნამური (ანამური).

1. **ჩინური** ენა — ენა ჩინელი ხალხისა, რომელმაც კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით მოიშორა იმპერიალისტური უღელი და ახალი ცხოვრების აშენებას შეუდგა, არის სახელმწიფო ენა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკისა (დედაქალაქი — **პეკინი**. ჩინური ენა მასზე მოლაპარაკე ადამიანთა რიცხვის მიხედვით ყველაზე დიდი ენაა (იხ. § 31).

ჩინურში გაირჩევა რიგი დიალექტები, რომლებიც ქმნიან ორ ჯგუფს: ჩრდილოურსა და სამხრულს. დიალექტებს შორის განსხვავება დიდია ასე, რომ ზოგჯერ ერთმანეთის გაგება სხვადასხვა კუთხის ჩინელს (მაგალითად, ტიანცზინელსა და კანტონელს) უჭირს. იდეოგრაფიულ პრინციპზე აგებული დამწერლობა ყველა ჩინელს თანაბრად კარგად გაეგება, თუმცა შეიძლება სხვადასხვაგვარად გამოთქვას სათანადო ცნების სახელი (ასე, მაგალითად, კაცის აღმნიშვნელი იდეოგრაფია 人 წარმოითქმის, როგორც: ძან, ჟან, ნძინ, ნწნგ — დიალექტების მიხედვით). ოფიციალურ ენაში იხმარება ოთხ ათასამდის იდეოგრაფია და ოთხასამდის დამხმარე ნიშანი („გასაღები“).

ჩინური ენის ისტორიაში განასხვავებენ ოთხ პერიოდს:

1. უძველესი — მეორე ათასეულიდან (ჩვენს წელთაღრიცხვამდის) — VI საუკუნემდის (ჩვენი წელთაღრიცხვისა),

2. ძველი — VI საუკუნიდან — X საუკუნემდის,

3. საშუალო — X საუკუნიდან — XIII საუკუნემდის და

4. ახალი — XIII საუკუნიდან.

ჩინური ენა — უაღრესად მდიდარსა და ძველი კულტურის ენას წარმოადგენს. ისტორიული შემდგომადობა ჩინურში დაცულია, სულ მცირე, სამი ათასი წლის მანძილზე. ჩინური ენის ისტორიას ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ექნებოდა, რომ შეიძლებოდა იმის ზუსტად გათვალისწინება, როგორ წარმოითქმოდა ჩინური იდეოგრამები და რა ცვლილებები მოხდა ჩინური ენის ბგერითს შედგენილობასა და გრამატიკულ წყობაში.

2. ენა **ტაი** (ანუ სიამური); მას რიგი დიალექტი აქვს, მოლაპარაკეთა რიცხვი 6 მილიონამდე აღწევს.

3. ენა **კარენი** (ბირმაში), მასზე 1¹/₃ მილიონი კაცი ლაპარაკობს.

4. ენა **ვიეტნამური** (ანუ ანამური), რომელზედაც 14 მილიონამდე კაცი ლაპარაკობს, აგრეთვე ჩინურს ეკედლება (ზოგი ავტორი ვიეტნამურ ენას აახლოებს მონ-ქმერ ენასთან).

ტიბეტურ-ბირმული შტო შედგება ორი ჯგუფისაგან: ტიბეტურისა და ბირმულისაგან.

ტიბეტურ ჯგუფში შედის:

1. საკუთრივ **ტიბეტური** ენა (მასთან ახლო მდგომი 13 დიალექტითურთ); ტიბეტურზე მოლაპარაკეთა რიცხვი 3 მილიონს აღწევს, ტიბეტის ცენტრი — ლხასა).

2. ტიბეტურ-ჰიმალაიური ენა-კილოები (8 ენა-კილო: გურუნგ, მურლი, ლენჩა...);

3. ჩრდილო ასამის ენები (6 ენა-კილო: აკა, აბორ-მირი, დაფლა...).

ტიბეტურ ენაზე მოიპოვება მდიდარი ბუდისტური ლიტერატურა, ნათარგმნი ინდურიდან (დაწყებული მეშვიდე საუკუნიდან ჩვ. წელთაღრიცხვისა).

ცნობილი ჩინურ-ტიბეტური ორენოვანი ხელშეკრულება, ამოკვეთილი ქვის სვეტზე ლხასაში, თარიღდება 822 წლით.

ბირმულ შტოს შეადგენს:

1. **ბირმული** ენა (ბირმაში; ცენტრი — ქ. რანგუნი), ათიოდე დიალექტით, რომელთაგან უფრო ცნობილია — ხუთი (ბირმულზე მოლაპარაკეთა რიცხვი — 10 მილიონს აღწევს).

2. ენა **კუკი-ჩინ**, ოცდაექვსი დიალექტით.

ბირმულ ენაზე დამწერლობა არსებობს XI საუკუნიდან (უძველესი ოთხენოვანი წარწერა ქვის სვეტზე თარიღდება 1084 წლით). ტიბეტურიცა და ბირმულიც ინდურ ანბანს იყენებს.

ტიბეტურ-ბირმულ ჯგუფს განუკუთვნიებენ ზემოხსენებულთა გარდა: ენებს **ბოდო-ნაგა-კაჩინის** ჯგუფისა (ოცდათხუთმეტიოდე დიალექტი!), აგრეთვე ენებს **ლო-ლო, ლუ-სო, სი-ხია** და სხვ.

§ 143. დრავიდულ ენათა ოჯახი. დრავიდული ენები ინდოეთშია გავრცელებული; დრავიდულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებს უჭირავთ ინდოეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილი (კალკუტის დასავლეთით), კუნძულ ცეილონის ნაწილი (გვხვდებიან პატარა კუნძულებად სხვაგანაც ინდოეთში)¹.

დრავიდულ ენებზე დაახლოებით 63 მილ. კაცი ლაპარაკობს (ზოგიერთი ცნობით — 80 მილიონიც კი!). თუნდაც რომ ამ უფრო პატარა რიცხვს დავემყაროთ, გამოვა, რომ **ინდოეთისა და პაკისტანის მოსახლეობის ერთი მეხუთედი დრავიდულ ენებზე** ლაპარაკობს.

დრავიდული ენები სამი ჯგუფისაგან შედგება.

1. **ტელუგუ**-ენა რიგი დიალექტით (24 მილ.). მწერლობა აქვს XI საუკუნიდან (გრამატიკა, მაჰა-ბჰარატას თარგმანი).

2. **ტამილური** ენა (17 მილ.); მწერლობა აქვს IV საუკუნიდან (ფიქრობენ, რომ **ტამილა** და **დრავიდა** ერთი და იგივე ფუძეა: ტამილა — დამილა — დავინა — დავიდა — დრამიდა — დრავიდა; პირველი ორი ვარიანტი პალისეულია, მომდევნო ორი — პრაკრიტისეული, უკანასკნელი ორი — სანსკრიტისეული).

ტამილური ენის ჯგუფში შედის აგრეთვე:

მალაიალამ-ენა (7 მილ.).

კანარა-ენა (10 მილ.); მწერლობა აქვს V საუკუნიდან.

ტულუ-ენა ($1/2$ მილ.); ახლოს დგას კანარა ენასთან.

ტელუგუ და ტამილის ჯგუფის ენები გავრცელების მიხედვით მთლიან მასივს ქმნიან.

3. მესამე ჯგუფს შეადგენენ ის დრავიდული ენები, რომლებიც კუნძულეზად არის წარმოდგენილი ინდური და მუნდა ენების გავრცელების არეში. ეს ენებია:

კუი ენა ($1\frac{1}{2}$ მილ.),

კურუხ ენა ($1/2$ მილ.),

გონდი ენა (1 მილ.),

მალტი ენა („მთიულთა“ ენა — 12 ათას კ.).

1891 წ. გონდი ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი მილიონ სამას ათასს აღწევდა; ოცი წლის შემდეგ კი (1911 წ.) ერთ მილიონს არ აღემატებოდა. ეს ტენდენცია დამახასიათებელია დრავიდულ ენათა გავრცელების დინამიკისათვის: უნდა ვიფიქროთ, რომ დრავიდულ ენებს წინათ გაცილებით მეტი გავრცელება უნდა ჰქონოდა.

¹ ინდოეთის, ინდო-ჩინეთისა და ბირმის მიწა-წყალზე ჩამოთვლილ ენათა გარდა წარმოდგენილია ენები: მუნდა, სანტალ, კორკუ, მონ, ქმერ და სხვ. ამ ენებს მიაკუთვნებენ ავსტრო-აზიურ — უფრო ზუსტად რომ ითქვას — ავსტრალიო-აზიურ ჯგუფს. კლასიფიკაცია პირობითია.

4. შორს დასავლეთით ბელუჯისტანში — ირანულ ენათა გარემოცვაში — მთებში შემორჩენილია დრავიდული ენა **ბრაჰუი** (მასზე 170 ათასი კაცი ლაპარაკობს).

ძველი მწერლობის მქონე დრავიდული ენები (ტამილური IV საუკ., კანარა — V ს.). ხმარობენ ინდურ დამწერლობას და სასაუბრო ენიდან დიდად განსხვავდებიან.

დრავიდულ ენებს ახასიათებს: სუფიქსაცია; აქვს გრამატიკული სქესები; განარჩევს უმაღლესი და უმაღლესი კატეგორიის სახელებს. სახელის უმარტივესი ფორმა მოცემულია სახელობით ბრუნვაში, ზმნისა — ბრძანებითს კილოში. წინადადება — სახელადი ტიპისა არის.

დრავიდული ენები (აგრეთვე მუნდა-ენა) უნდა იყოს ინდოეთის უძველესი მოსახლეობის ენა; ინდოეთში შემდეგლა არის გავრცელებული ინდური ენები (ინდო-ევროპული ენები).

§ 144. ინდონეზიის ენები. ცალკე უნდა გამოიყოს ინდონეზიის ენები (კუნძულებზე: იავა, სუმატრა, ბორნეო, ცელებესი, აგრეთვე ნახევარკუნძულ მალაკაზე); ამ ენებზე დაახლოებით 70 მილიონი კაცი ლაპარაკობს.

ინდონეზიის ენათაგან პირველ რიგში აღსანიშნავია: **იავა-ენა** (20 მილ.), **სუნდა** (6¹/₂ მილ.), **მადურა** (3 მილ.), **მალაიური** (3 მილ.) და სხვ.

მალაიური ენა ფართოდ გავრცელებულია მალაკის ნახევარკუნძულზე, კუნძულ ბორნეოზე. ამ ენაზე მწერლობა არსებობს XIV საუკუნიდან. ძველი დამწერლობა აქვს **იავას** ენას ანუ **კავი-ენას**¹. ვარაუდობენ, რომ ამ ენაზე მწერლობა არსებობდა პირველი საუკუნიდან.

ინდონეზიის ენების გვერდით ასახელებენ პოლინეზიის, მიკრონეზიისა და მელანეზიის ენებს; ეს კვალიფიკაცია გეოგრაფიულია და არა გენეალოგიური.

ეგვევ ითქმის ავსტრალიის ადგილობრივ მკვიდრთა ტომობრივი ენების შესახებ. ავსტრალიის პრიმიტიულ ტომთა ენებს ყოფენ სამ ჯგუფად: ჩრდილოურ, ცენტრალურ და სამხრულ ჯგუფად.

§ 145. აფრიკისა და ამერიკის ენები. აფრიკაში ზანგთა 430-მდე ენა-კილოს თვლიან. მათ შორის გამოიყოფა დიდი ჯგუფები:

1. **სუდანის ზანგთა** ენები; შედგება თექვსმეტი პატარა ჯგუფისაგან.
2. **ბანტუ-ენები** (ტომთა შორის ურთიერთობისათვის იხმარება **სუა-ჰილი-ენა**). ბანტუ-ენებზე ლაპარაკობს დაახლოებით 50 მილ. კაცი.

¹ „კავი“ სანსკრიტში ნიშნავს „პოეტს“, „ბრძენს“. კავი ენას მიეძღვნა ვ. ჰუმბოლდტის გამოკვლევა („Ueber die Kavi – Sprache auf der Insel Jawa“ „კავი ენის შესახებ კუნძულ იავაზე“ — სამ ტომად (1836-1840 წ. წ.). ამ შრომას შესავლად აქვს ფილოსოფიური ტრაქტატი: „ადამიანთა ენების წყობის სხვაობისა და ამის გავლენის შესახებ კაცობრიობის გონებრივ განვითარებაზე“.

3. ბუშმენტა და ჰოტენტოტა ენები.

ამერიკის ინდიელ ტომთა ენები მრავალ ჯგუფსა ქმნის.

ძირითად ჯგუფებს წარმოადგენს:

- ჩრდილოეთ ამერიკაში: 1. **ატაბასკთა** ენები
 2. **ალგონკინთა** „
 3. **იროკეზთა** „
 4. **სიუ-დაკოტა** „
 5. **მუსკოგე** „ და სხვ.

მექსიკასა და ცენტრალურ ამერიკაში:

1. **უტო-აცტეკთა** ენები
 2. **მაია** „
 3. **ოტომი** „
 4. **საპოტეკი** „

- სამხრეთ ამერიკაში: 1. **არავაკთა** ენები
 2. **კარაიბთა** „
 3. **ტუბი-გვარანი** ენები
 4. **ჩიბჩა** და სხვ.

ჩრდილოეთ ამერიკაში ინდიელთა ტომები კოლონიზატორთა შეუბრალებელი დევნისა და შევიწროების პირობებში პატარ-პატარა ეთნიკურ ჯგუფთა სახით შემოგვრჩნენ. მექსიკასა, ცენტრალურ ამერიკასა და სამხრეთ ამერიკაში ინდიელი ტომები უფრო მეტად არის გადარჩენილი (ზოგან მოსახლეობის 50 პროცენტს ინდიელები შეადგენენ).

აცტეკები მექსიკაში და ინკები პერუში იდგნენ განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეზე მაშინ, როდესაც ამერიკას ესპანელი დამპყრობლები მოველინენ. აცტეკებს ჰქონდათ პიქტოგრაფიულ-იდეოგრაფიული დამწერლობა.

აცტეკთა ენიდან (სახელდობრ ნავატლ-ენიდან) შეითვისეს ევროპის ენებმა სიტყვები: თამაბაქო, მოკოლადი, ტომატი...

§ 146. საბჭოთა კავშირის ენები გენეალოგიური თვალსაზრისით. საბჭოთა კავშირში წარმოდგენილია არა ერთი ოჯახის ენები, აგრეთვე გადმონაშთის სახით შემორჩენილი ენათ-ჯგუფები და ენები.

ინდო-ევროპული ენები წარმოდგენილია სლავური ენებით: **რუსულით, უკრაინულით, ბელორუსულით.** რუსული ენა — ყველაზე დიდი ენაა სლავურ ენათა შორის, თანამედროვეობის ერთი ყველაზე მდიდარი და ყველაზე გავლენიანი კულტურული ენათაგანია (§ 31). რომანულ ენათა წარმომადგენელია **მოლდავეური** (მოლდავეთის სსრ-ის სახელმწიფო ენა). ინდო-ევროპულ ენებს ეკუთვნის **სომხური**, სომხეთის სსრ სახელმწიფო ენა. სომხურ ენას მოეპოვება მდიდარი ძველი მწერლობა (V საუკუნიდან მოყოლებული).

ინდო-ევროპულ ენათა ირანულ შტოს განეკუთვნება: **ტაჯიკური** ენა — ტაჯიკეთის სსრ სახელმწიფო ენა და **ოსური** ენა; აგრეთვე **თალიშური** და **თათური** ენა (აზერბაიჯანის სსრ-ში).

საბჭოთა კავშირში გვაქვს ორივე ბალტური ენა: **ლიტაური** და **ლატვიური** (ლატიშური) — სახელმწიფო ენები ლიტოვეთისა და ლატვიის სსრ-ისა.

უნგრულ-ფინურ ენათა ოჯახისაა: **ესტონური** (ესტონეთის სსრ სახელმწიფო ენა), **ფინური** (კარელია-ფინეთის სსრ სახელმწიფო ენა), აგრეთვე: **მორდოვული, მარიული, უდმურტული, კომი** — სათანადო ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებში; შემდეგ: **მანსი** (ვოლუური) და **ხანტი** (ოსტიაკური); ე. წ. სამოედური ენები: **ნენური, ტაგაური, სელკუპური...**

ალათაურ (თურანულ-მონღოლოური) ენათა მეტი წილი საბჭოთა კავშირში გვაქვს; მათში მოკავშირე რესპუბლიკების სახელმწიფო ენებია: **აზერბაიჯანული, უზბეკური, ყაზახური, ყირგიზული, თურქმენული**; ავტონომიურ რესპუბლიკებსა და ოლქებში გვაქვს: **ბაშკირული, ჩუვაშური, თათრული, იაკუტური, ყარა-ყალფაქური, ოიროტული, ხაკასური, ტუვიური, შორული** და სხვ.

ყველა იბერიულ-კავკასიური ენა — ბასკურისა და უბიხურის გამოკლებით — საბჭოთა კავშირშია წარმოდგენილი; იბერიულ-კავკასიურ ენებში ქართული — ძველი მწერლობის (V საუკ.) მქონეა; ახალი მწერლობის ენებია: **აფხაზური** (აბაზურითურთ), **ადიღეური, ყაბარდოული, ხუნძური, დარგუული, ლაკური, ლეზგიური, ტაბასარანული.**

საბჭოთა კავშირში — ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთის მხარეში წარმოდგენილია **მანჯურული** ენები (საკუთრივ მანჯურული, უდესხური, ნანაური), **ტუნგუსური** ენები (ევენკური, ლამუტური, ნეგიდალური), **ბალეოაზიური** ენები (ლუორავეტლანური, ნიმილანური, იტელმენური, უნანგანური, ოდულური).

ამ ენათაგან ბევრმა მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს გაიჩინა დამწერლობა. საბჭოთა კავშირის ეს ნაირ-ნაირი ენები განსხვავდებიან არა მხოლოდ წარმოშობით, არამედ ჩვეულებრივ გრამატიკული წყობითაც. საბჭოთა კავშირის ამ ენათა შესწავლა ფართო პრესპექტივებს შლის ჩვენს ქვეყანაში ისტორიული და ზოგადი ენათმეცნიერების განვითარებისათვის.

§ 147. გენეალოგიური და მორფოლოგიური კლასიფიკაციის ურთიერთობა. გენეალოგიური კლასიფიკაცია ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის შედეგია; გენეალოგიური კლასიფიკაცია ენათა ისტორიულ კლასიფიკაციას იძლევა. ამიტომ გენეალოგიური კლასიფიკაცია ვერ შეიქმნებოდა ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდის.

გენეალოგიური კლასიფიკაცია და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი შინაგანს კავშირშია ერთმანეთთანაც და ისტორიულ-შედარებითს ენათმეცნიერებასთანაც. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი არის გენეალოგიური კლასიფიკაციის მეთოდი. არ შეიძლება უარყოფით ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და მისაღებად ვცნოთ გენეალოგიური კლასიფიკაცია (და — პირიქით).

გენეალოგიური კლასიფიკაციისაგან განსხვავებით მორფოლოგიური კლასიფიკაცია არ არის დამოკიდებული ენათა ისტორიულ-შედარებითს შესწავლაზე, არ საჭიროებს ისტორიულ-შედარებითს მეთოდს. ამიტომაც მორფოლოგიური კლასიფიკაცია შეიძლება შექმნილიყო ისტორიული ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე.

გენეალოგიური კლასიფიკაციის შედეგად **ენათა ოჯახებს** ვიღებთ, მორფოლოგიური კლასიფიკაცია ენათა **მორფოლოგიურ ტიპებს** გვაძლევს.

რა მიმართებაშია ერთმანეთთან **ენათა ოჯახი** და ენათა **მორფოლოგიური ტიპი**? ეს ცნებები სხვადასხვა ნიშან-თვისებათა მიხედვით არის აგებული და ერთმანეთს არა ხვდება, არ ფარავს: **ერთი და იმავე მორფოლოგიური ტიპის ენა შეიძლება სულ სხვადასხვა ოჯახს ეკუთვნოდეს.**

ასე, მაგალითად, ქართული ენაც — იბერიულ-კავკასიური ოჯახისა — და ყაზახური ენა — ალთაურ ენათა ოჯახისა — მორფოლოგიურად ერთ ტიპს — **აგლუტინაციურს** ეკუთვნის. მეორე მხრით: **ერთი და იმავე ოჯახის ფარგლებში** შეიძლება აღმოჩნდეს არსებითად **განსხვავებული მორფოლოგიური ტიპის** ენები. ასეთი შემთხვევები, მართალია, უფრო იშვიათია, მაგრამ მაინც გვხვდება. ჩინური და ტიბეტური ერთსა და იმავე ოჯახს ეკუთვნის, მაგრამ ტიბეტურს ფორმაცვალებადი სიტყვები აქვს, ჩინურმა — არც ბრუნება იცის და არც უღვლილება (სიტყვაწარმოება და სათანადო სუფიქსებიც აქვს). მორფოლოგიური ტიპის ეს სხვაობა მეორეულია. ძველად VI საუკუნემდე ჩვენი წელთაღრიცხვისა ჩინურსაც უნდა ჰქონოდა ფორმაცვალებადი სიტყვები. მაშასადამე, ჩინური და ტიბეტური ერთ მორფოლოგიურ ტიპს ეკუთვნოდა. მორფოლოგიური ტიპის სხვაობა წარმოშობით მონათესავე ენებში ისტორიული განვითარების შედეგად ჩნდება: თავდაპირველად მონათესავე ენები ერთსა და იმავე მორფოლოგიურ ტიპს ეკუთვნიან.

§ 148. ნ. მარის ენათა სტადიური კლასიფიკაციის უსაფუძვლობა და ელემენტოვანი ანალიზის არამეცნიერული, იდეალისტური ხასიათი. ნ. მარის ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება“ უარყოფდა ენათა გენეალოგიურ კლასიფიკაციასაც და ისტორიულ-შედარებით მეთოდსაც. ენათა **გენეალოგიურ** კლასიფიკაციას ნ. მარმა დაუპირისპირა ენათა **სტადიური** კლასიფიკაცია. **ისტორიულ-შედარებით** მეთოდს —

ელემენტოვანი ანალიზის **პალეონტოლოგიური** „მეთოდი“, ე. წ. „ოთხელემენტოვანი“ ანალიზის მეთოდი.

ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ ძირითად სპეციალურ ენათმეცნიერულ დებულებებს განსაზღვრავდა „მოძღვრება“ პირველადი ელემენტების შესახებ. ელემენტების შესახებ მოძღვრება შეადგენდა ნ. მარის თეორიის საფუძველთა საფუძველს.

ნ. მარი აცხადებდა, რომ კაცობრიობის მეტყველება სულ ოთხი ელემენტისაგან წარმოდგაო. ეს ელემენტებიაო: **სალ, ბერ, ფონ, რაშ**¹ (ტომთა უძველესი სახელწოდებანი, როგორც ერთხანობას ნ. მარი ვარაუდობდა).

დედამიწის ყველა ენის ყველა სიტყვა — წერს ნ. მარი — შედგება სულ ოთხი ელემენტისაგან: „არც ერთი ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში არ მოიპოვება სიტყვა, რომელიც შეიცავდეს რასმე ამ ოთხი ელემენტის გარდა“.² რაგინდარა ენის სიტყვა შედგება ან ერთი ელემენტისაგან ან ორი და უფრო იშვიათად — სამი ელემენტისაგან (ორელემენტოვანი და სამელემენტოვანი სიტყვა — ესაა შეჭვარედინებული სიტყვები — ნ. მარის გაგებით). რაკი ნ. მარის ვარაუდით ყველა ენა **ერთისა და იმავე მასალისაგან** — ოთხი ელემენტისაგან — **შეიქმნა**, — გამოდის, რომ ყველა ენას საერთო ამოსავალი მასალა ჰქონია და, მაშასადამე — ნ. მარის მიხედვით — ენები არ შეიძლება იყვნენ სხვადასხვა წარმოშობისა: წარმოშობის მიხედვით, ამოსავალი მასალის მიხედვით ენებს ვერ განვასხვავებთ. განვითარების პროცესიც ენებს ერთი და იგივე აქვთ — („ერთიანი ენათშემოქმედების ანუ გლოტოგონიური პროცესი“ — ნ. მარისა).

თუ ენებს ამოსავალი მასალა ერთი და იგივე აქვს, თუ განვითარების პროცესიც ერთია, სხვადასხვა ენები როგორღა გაჩნდა? რამ გამოიწვია ენათა სხვაობა? ნ. მარის აზრით, ენათა სხვაობა გამოწვეულია **განვითარების საფეხურის** ანუ **სტადიის** სხვაობით: სხვადასხვა ენები განვითარების სხვადასხვა საფეხურს ასახავენ. ენათა განმასხვავებელი ნიშანი განვითარების საფეხურში — სტადიაში უნდა ვეძიოთ.

ბუნებრივად ისმის კითხვა: განვითარების რამდენი საფეხური, სტადია, გვაქვს წარმოდგენილი კაცობრიობის მეტყველებაში? რით განსხვავდება განვითარების ერთი სტადია მეორისაგან?

რა ნიშან-თვისების მიხედვით გამოიყოფა სტადია? ამ კითხვებზე პასუხი ნ. მარს არ მოუცია (არც ნ. მარის „მოწაფეებსა“ და მიმდევრებს გაურკვევიათ ეს საკითხები). ნ. მარი მხოლოდ სანიმუშო სქემებს იძლევა,

¹ ნ. მარი. იაფეტური თეორია. საენათმეცნიერო მოძღვრების ზოგადი კურსი (რუს.) — რჩ. შრომ., ტ. II, გვ. 16.

² ნ. მარი. იქვე, გვ. 16.

რომ დაასურათოს თავისი დებულება სტადიათა შესახებ, მაგრამ სტადიათა თეორიულ საკითხებს განუხილველად ტოვებს (თვით ეს საილუსტრაციო სქემებიც ნ. მარისა ერთმანეთს ყველაფერში არ ეთანხმება).

1928 წელს წამოყენებულ სტადიურ სქემაში ნ. მარი ყველა ენას ყოფს ოთხ ჯგუფად „მათი წარმოქმნის პერიოდის მიხედვით“, როგორც ნ. მარი ამბობს.

პირველ ჯგუფს შეადგენენ ძირეული (ერთმარცვლოვანი) და პოლისინთეზური ენები: 1. ჩინური ენა და 2. აფრიკის ენები („შუა და შორეული აფრიკის ენები“); ეს ენებია „პირველადი პერიოდის სისტემის ენები“, — ე. ი. განვითარების სტადიის მიხედვით ყველაზე ძველი ენები.

მეორე ჯგუფს შეადგენენ: 1. უნგრულ-ფინური, 2. თურქული და 3. მონღოლური ენები — „ენები მეორეული პერიოდის სისტემისა“.

მესამე ჯგუფში შედის: 1. იაფეტური და 2. ქამიტური ენები — „ენები მესამეული პერიოდის სისტემისა“.

მეოთხე ჯგუფში მოქცეულია: 1. სემიტური ენები და 2. ინდო-ევროპული („პრომეთეიდული“) ენები: ინდური, ბერძნული და ლათინური — „ენები მეოთხეული პერიოდის სისტემისა“¹.

ამგვარად, ნ. მარის ამ სქემის მიხედვით **განვითარების უძველეს სტადიას** წარმოგვიდგენს ჩინური ენა (და აფრიკის ერთმარცვლიანი ენები); განვითარების უკანასკნელ საფეხურს ვპოულობთ სემიტურსა და ინდო-ევროპულ ენებში. სხვანაირად რომ ვთქვათ, განვითარება იწყება ძირეული (ერთმარცვლოვანი) ენებით, ფლექსიური ენებით ეს განვითარება მთავრდება.

როგორც აქედან ჩანს, ნ. მარი არ აყალიბებს ახალ, სტადიურ, ცნებებს; ის იშველიებს ძველს, ჩვეულებრივად ხმარებულ ცნებებს — **მორფოლოგიურ ტიპსა** და **ენათა ოჯახს**, — ალაგებს სათანადო ერთეულებს ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით და ამრიგად ძველი ცნებებიდან ახალ სტადიურ სქემას ქმნის.

წინათაც, ნ. მარზე ადრე, უცდიათ მორფოლოგიური ტიპები განემარტათ, როგორც სიტყვის აგების განვითარების სხვადასხვა საფეხური, მასთან ფლექსიურ ტიპს (ინდო-ევროპულ და სემიტურ ენებში მოცემულს) სრულიად უსაფუძვლოდ აცხადებდნენ განვითარების უმაღლეს საფეხურად (იხ. § 128).

რაც შეეხება ენათა ოჯახებს, ისინი არ შეიძლებოდა განეხილათ, როგორც ერთი მეორისაგან წარმოქმნილი და მხოლოდ განვითარების საფეხურის მიხედვით განსხვავებული: რაკი ენათა ოჯახებს სხვადასხვა ამოსავალი მასალა

¹ ნ. მარი. „რატომ არის ასე ძნელი გახდეს ენათმეცნიერი-თეორეტიკოსი?“ — რუს. — რჩ. შრომ. II, გვ. 405.

აქვს, საკითხიც კი არ დაისმოდა იმის შესახებ, რომ ენათა ერთი ოჯახი გარდაიქმნება მეორე ოჯახად (საკითხი შეიძლებოდა დასმულიყო მხოლოდ იმის შესახებ, ხომ არ არის ენათა ორივე ოჯახი მესამე ოჯახიდან, საერთო წყაროდან, მიღებული).

ნ. მარმა ნებისმიერად ივარაუდა, რომ კაცობრიობის მეტყველებას საფუძვლად უდევს ოთხი ელემენტი, რომ ამოსავალი მასალა ყველა ენას საერთო აქვს, ამით უარყო ერთი ოჯახის ენათა წარმოშობითი ნათესაობა¹ და განმარტა ენათა ოჯახები, როგორც განვითარების სხვადასხვა საფეხური.

ნ. მარის სტადიური სქემა, ზუსტად რომ ვთქვათ, არ არის სტადიური განვითარების სქემა: მასში ენები არ არის დაჯგუფებული სტადიისთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებათა მიხედვით. და ეს შემთხვევითი როდია: არც ნ. მარს, არც მის მიმდევრებს არა აქვთ გარკვეული, **რა თვისებები** უნდა ჰქონდეს ამა თუ იმ **ენის გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკას**, რომ **სათანადო ენა განვუკუთვნოთ ამა თუ იმ სტადიას**. მაგალითისათვის რომ ვთქვათ, ე. წ. „ახალი მოძღვრების“ წარმომადგენელი ვერ იტყოდა, რა სტადიისად უნდა მივიჩნიოთ აცტეკების ენები ანდა იროკეზების თუ ალგონკინების ენები და, საერთოდ, ამერიკის ინდიელ ტომთა ენები, რომელთა შესახებ ნ. მარი თავის სტადიურ სქემაში არაფერს ამბობს.

მეტი კიდევ: ნ. მარის სქემა არ ასაბუთებს, თუ რატომ უნდა მოვაქციოთ მონოლოური ენები განვითარების მეოთხე სტადიაში, ხოლო ქამიტური ენები (იაფეტურ ენებთან ერთად) მესამე სტადიაში (იაფეტური ენები ნ. მარს სხვაგან მიჩნეული აქვს სტადიურად ყველაზე ძველ ენად).

ნ. მარის სტადიური კლასიფიკაციის ძირითადი ნაკლი ის კი არ არის, რომ კლასიფიკაცია ყველა ენას არ მოიცავს, რომ მას სისრულე აკლია. სრული არც გენეალოგიური კლასიფიკაცია არის, მაგრამ გენეალოგიურმა კლასიფიკაციამ იცის, რა ნიშნის მიხედვითაც უნდა შეისწავლოს შეუსწავლელი ენა. სტადიურ კლასიფიკაციას კი სწორედ ეს არა აქვს: სტადიის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები გაურკვეველია. მაშასადამე, სტადიური კლასიფიკაციის შევსებაც შეუძლებელი ხდება.

ნ. მარმა წამოაყენა სტადიური განვითარების **იდეა**, მაგრამ არ გაურკვევია სტადიის **ცნება**, მით უფრო არ მოუცია ენათა გარკვეული კლასიფიკაცია განვითარების სტადიათა მიხედვით.

აკად. ი. მეშჩანინოვი შეეცადა სტადიის ცნებისათვის საფუძვლად დაედო სინტაქსური ნიშანი — წინადადების წყობა (კერძოდ, ქვემდებარის

¹ ნ. მარი. რჩეული შრომ., ტ. I, გვ. 191.

ბრუნვის გამოსახულება). მაგრამ ამის მიხედვით მთელი ენის განვითარების საფეხურის გარკვევა არ მოხერხდა. ამგვარად, მარცხით დამთავრდა „განვითარების სტადიის“ გარკვევის ეს ცდაც: არავინ იცოდა, რაში მდგომარეობს ენის განვითარების სტადია. და ასეთ პირობებში „ახალი მოძღვრების“ წარმომადგენლები ნ. მარის „სტადიური განვითარების თეორიას“ წარბეჭდულად აცხადებდნენ მარქსისტულ-ლენინური ენათმეცნიერების უდიდეს მიღწევად.

არსებული მორფოლოგიური და გენეალოგიური კლასიფიკაციის სტადიურ კლასიფიკაციად გადასხვაფერებისას ნ. მარი ირწმუნებოდა: 1. რომ სტადიური განვითარება — ერთი სტადიის შეცვლა მეორით — აფეთქებათა გზით ხდება;

2. რომ ერთიან ენათშემოქმედებითს პროცესში ახალი სტადიის ენები გვაქვს ძველი სტადიის იმ ენათა გვერდით, რომელთა გარდაქმნაც (ტრანსფორმაცია) ეს ახალი სტადია წარმოშვა;

3. რომ შეცვლილ სისტემათა ენები ახასიათებს ხალხებს, რომლებიც მოსწყდნენ „მსოფლიო მოძრაობას“. არც ერთი ამ დებულებათაგანი ნ. მარს არ დაუსაბუთებია, თუმცა ყველა ეს დებულება კატეგორიული სახით არის მოცემული.

ეს ცოტაა. ამ დებულებებს ნ. მარი თვლიდა მარქსისტულ დებულებებად, თავს ახვევდა ყველას, როგორც ერთადერთ სწორ მარქსისტულ დებულებებს.

ამ ლიტონსიტყვიერი, უსაბუთო „დებულებებისათვის“, ცხადია, მარქსიზმს არ დაეკისრება პასუხისმგებლობა; ხსენებული დებულებები, — როგორც ეს ცხადყო ი. სტალინმა — არ გამომდინარეობს მარქსიზმიდან; ეს დებულებები არ ეთანხმება მარქსიზმს; ეს დებულებები მეცნიერულად უსაფუძვლოა.

ენის განვითარებაში შეუძლებელია „აფეთქებები“. ამას მოწმობენ ფაქტები. ენის განვითარებაში რომ შეუძლებელია „აფეთქება“, ეს დაასაბუთა ი. სტალინმა (იხ. § 25).

ენათა გარდაქმნის ნიმუშს ნ. მარი ხედავს იაფეტურ და ინდო-ევროპულ ენათა ურთიერთობაში. „ინდო-ევროპული ენები, — წერს ნ. მარი — წარმოადგენენ მხოლოდ ახალ ფორმაციას იმავე იაფეტურ ენათაო“¹. ნ. მარი არ ამბობს, რაში გამოიხატა ეს, — ინდო-ევროპულ ენათა ლექსიკის, მორფოლოგიური ინვენტარისა და გრამატიკული წყობის რა მოვლენებში გვაქვს იაფეტურ ენათა ფაქტების ტრანსფორმაცია.

¹ ნ. მარი. რჩ. შრომ., ტ. I, გვ. 187.

ამჟამად არსებობენ როგორც ინდო-ევროპული ენები („ახალი ფორმაცია“), ისე იაფეტური ენები („ძველი ფორმაცია“). თუ იაფეტური ენები გარდაიქმნენ ინდო-ევროპულ ენებად, ისინი არ შეიძლება არსებობდნენ ინდო-ევროპულ ენათა გვერდით (თანაარსებობა წარმოქმნილ და წარმოქმნელ ენათა შეუძლებელია — იხ. § 26). ერთდროულად შეიძლება არსებობდნენ უფრო არქაული და ნაკლებ არქაული ენები, როცა ეს ენები სხვადასხვა წარმოშობისა არის, მაგრამ ერთი მეორის გვერდით ვერ იარსებებენ ენები, თუ მათ ერთი წარმოშობა აქვთ და ერთი ითვლება მეორისაგან წარმოქმნილად.

„ძველი მსოფლიოს ენები — წერს ნ. მარი — წარმოადგენენ ერთი გლოტოგონიური პროცესის შედეგს, წარმოშობის დროის მიხედვით ეკუთვნიან რა ამა თუ იმ სისტემას, რომელიც ერთი მეორეს სცვლიდა, მასთან ცვლილ სისტემათა ენები ახასიათებს ხალხებს, რომლებიც მოსწყდნენ საერთო მსოფლიო მოძრაობას იმისდა მიუხედავად, არიან თუ არა კვლავ ჩაბმულნი მსოფლიო მეურნეობისა და მსოფლიო საზოგადოებრიობის მიერ მსოფლიო ცხოვრების ორომტრიალში“...¹

ენები ნ. მარმა დააღადა სტადიური განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე: ეს ენები ამ საფეხურებზე გარჩენილია თურმე იმიტომ, რომ ეს ენები ეკუთვნის ხალხებს, რომლებიც — ნ. მარის სიტყვები რომ ვიხმართ — „მოსწყდნენ საერთო მსოფლიო მოძრაობას“, შემდეგში ეს ხალხები კვლავ რომც ჩაებნენ ამ „მსოფლიო მოძრაობაში“, ეს მათ ენებს აღარ უშველის: ეს ენები ძვრას ვერ იზამენ, ისინი ერთხელ და სამუდამოდ გარჩენილი არიან სტადიური განვითარების გარკვეულ საფეხურზე.

ასეთი უცნაური დებულების წამოყენება ნ. მარს დასჭირდა იმისათვის, რომ „აეხსნა“ როგორღა მოხდა, რომ ჩინური ენა, რომელიც — განვითარების უძველეს საფეხურს წარმოგვიდგენდა, — დღესაც ამ ძველი, პირველი, სტადიის ენად გამოიყურება. და განა მხოლოდ ჩინური ენა? „პირველი, მეორე და მესამე სტადიის“ ენები ადგილიდან არ იძვრიან, **ოდესღაც** იყვნენ განვითარების ამ საფეხურზე და **დღესაც** ამავე საფეხურზე იმყოფებიან.

ენათა განვითარების ასეთი გაგება არც ისტორიის ფაქტებს ეთანხმება. მას არც მარქსიზმის პრინციპებთან აქვს რაიმე საერთო. ისტორიამ არ იცის არც ხალხები და არც ენები, რომელთაც განვითარება არ შეუძლოთ. ენათა განვითარების ტემპები შეიძლება განსხვავდებოდეს (ეპოქების მიხედვით, ენათა მიხედვითაც), მაგრამ არას დროს არსებულა და არას დროს იქნება ისეთი ცოცხალი ენა, რომ სრულებით შეეწყვიტოს განვითარება.

¹ ნ. მარი. რჩ. შრომ., ტ. II, გვ. 135.

რება, ერთ წერტილზე გაყინულიყოს და აღარ ვითარდებოდეს. განვითარების უნარს მოკლებული ცოცხალი ენა სინამდვილეში არ არსებობს, ის წარმოადგენს არამეცნიერული სტადიური სქემის უსიცოცხლო ნაყოფს.

ნ. მარის სტადიური სქემის მიხედვით მთელი ენათმეცნიერებითი პროცესი შედგება ენებისაგან (ენათა სისტემებისაგან), რომელნიც გაქვავებულან განვითარების გარკვეულ საფეხურზე. ეს ენები (ენათა სისტემები) — ნ. მარის სქემაში — განვითარების პროცესს გვისურათებენ, მაგრამ განვითარების უნარს მოკლებულნი არიან. განვითარების პროცესის ასეთი გაგება თავისი ბუნებით ანტიისტორიულია, მეტაფიზიკური, არამეცნიერულია.

სტადიური თეორია ნ. მარისა გარკვეულ ენებს აცხადებს განვითარების უნარმოკლებულად და ამგვარად — ობიექტურად — ხელს უწყობს რასიზმს.

ნ. მარის სქემაში სემიტური და ინდო-ევროპული ენებით — ე. ი. ფლექსიური ენებით — **მთავრდება** სტადიური განვითარების სქემა. ამგვარად, ნ. მარის სტადიური განვითარების თეორია ეთანხმება შლაიხერის დებულებას, რომლის მიხედვითაც ენათა ფლექსიური ტიპი მიჩნეულია განვითარების უმაღლეს საფეხურად.

ინდო-ევროპული ენები ნ. მარის სტადიურ სქემაში განვითარების ყველაზე ახალ ფორმაციას წარმოგვიდგენს. მართან ეს „ყველაზე ახალი“ „ყველაზე სრულყოფილს“ შეიძლება უდრიდეს. ერთგან ნ. მარი წერს: „ყველაზე სრულყოფილ ინდო-ევროპულ ენებშიც მოგვეპოვება ნაკლებ ცვლილი, თითქოსდა რელიქტური ფენები“¹: აქ ნ. მარი იაფეტურ ენებს უპირისპირებს ინდო-ევროპულ ენებს, როგორც „ყველაზე სრულყოფილ“ ენებს.

გენეალოგიური კლასიფიკაციის სახელის გასატეხად ნ. მარი დაუზარებლად იმეორებდა „გენეალოგიური კლასიფიკაცია არის რასული (და, რასისტული) კლასიფიკაციაო“, ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება კიდევ არის „ბურჟუაზიული ინდო-ევროპეისტიკა“, „ხორცი ხორცთაგანი და სისხლი სისხლთაგანი მომაკვდავი ბურჟუაზიული საზოგადოებრიობისაო“². **ობიექტურად** კი, სწორედ ნ. მარის სტადიური კლასიფიკაცია უწყობს ხელს რასიზმს.

ასეთია ენის განვითარების სტადიური სქემისა და ენათა განვითარების შესახებ ნ. მარის მტკიცებათა ძირითადი მანკი, რაც ამ სქემას არამეცნიერულად ხდის.

¹ ნ. მარი. „ხმელთაშუა ზღვის ინდო-ევროპული ენები“ — რუს. — რჩ. შრომ., ტ. I, გვ. 185.

² ნ. მარი. იაფეტური თეორიის შესახებ — რუს. — რჩ. შრომ., III, გვ. 1.

ნ. მარის მოძღვრებაში სტადიურობის იდეა, როგორც ითქვა, ელემენტებს უკავშირდება. ამასთან დაკავშირებით უნდა გავცეთ პასუხი ორ კითხვაზე: 1. როგორ გამოარკვია ნ. მარმა, რომ თავდაპირველად მხოლოდ ოთხი ელემენტი მოიპოვებოდა და რომ ეს ოთხი ელემენტი სწორედ სალ, ბერ, ფონ, რომ იყო? 2. შეიძლება თუ არა თანამედროვე ენებში ვიპოვოთ დასაბამიერი ელემენტები და, თუ შეიძლება, როგორ?

დავიწყოთ მეორე საკითხით. წარმოვიდგინოთ, რომ თავდაპირველად მხოლოდ ოთხი ელემენტი — სალ, ბერ, ფონ, რომ — მოიპოვებოდა. მას შემდეგ გავიდა — სულ მცირე — რამდენიმე ათეული ათასი წელი (ნ. მარი სულ მცირე 50 ათას წელს ვარაუდობდა). წლების გამოთვლას თავი რომ დავანებოთ, განვლილი დროს დასახასიათებლად ისიც კმარა, რომ მაშინ მხოლოდ ოთხი მარტივი სიტყვა („ელემენტი“) არსებულა, ახლა კი რამდენიმე ასეული დამოუკიდებელი ენა მოიპოვება: ამდენი ენა „შეუქმნია“ ამ ოთხ ელემენტს, ამდენ ენად ქცეულა ეს ოთხი ელემენტი.

ვინც ვარაუდობს, რომ ოთხი ელემენტი რამდენიმე ასეულ ენად იქცაო და თან ამ ენებში იმ დასაბამიერი ოთხი ელემენტის პოვნას ლამობს, ის ამით უარყოფს განვითარების მთელ პროცესს, რომელსაც თურმე ოთხი ელემენტი რამდენიმე ასეულ ენად უქცევია. ამრიგად, არ შეიძლება კაცობრიობის მეტყველების დასაბამად სალ, ბერ, ფონ, რომ დასახო და იმავე დროს ცდილობდე ახლანდელ ენაში იპოვო ეს დასაბამიერი ელემენტები. აქ თვით საკითხის დასმა პრინციპში მცდარი: კაცობრიობის მეტყველების პირველადი ელემენტების („პირველი სიტყვების“) ძიება არამეცნიერულია (იხ. §§ 32, 36).

ახლა იმ საკითხის შესახებ, თუ რა გზით დაადგინა ნ. მარმა, რომ თავდაპირველად სულ ოთხად-ოთხი ელემენტი იყო და ეს იყო სალ, ბერ, ფონ, რომ. რომ მეტყველების დასაბამი ოთხი ელემენტი, ნ. მარს არსად დაუსაბუთებია; ეს ცოტაა: ნ. მარს არც უცდია ამის დასაბუთება. ეს ოთხი ელემენტი სრულებით შემთხვევით „აღმოჩნდა“ დასაბამთ-დასაბამი: სრულიად შემთხვევით, რამდენადაც ობიექტური ვითარება — მეტყველების განვითარება — გვექნება მხედველობაში. ნ. მარის თეორიისათვის კი ეს ელემენტები შემთხვევითი როდი იყო. ელემენტები ტომთა სახელწოდების მიხედვით გამოყო ნ. მარმა (სალ-: ფე-სალ-ები, ბერ-: — ი-ბერ-ები, ფონ — ფონ-ელები, რომ — რას-ენები: — ეტრუსკები თავის თავს რასენებს უწოდებდნენ). ტომთა სახელებში ხედავდა ნ. მარი კაცობრიობის მეტყველების უძველეს მონაცემს. იაფეტურ ენათა შესწავლის პროცესში ტომთა სახელებს ნ. მარი მით უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდა, რაც უფრო მცირე იყო საიმედო მასალა შედარებისათვის (ასე, იყო მაგალ., იბერიულ-კავკასიურისა და ბასკურის შედარებისას).

ამგვარად, ამოუწყველ შესადარებელ მასალაში ნ. მარმა გულისყური მიაპყრო ტომთა სახელებს, ჯერ — თორმეტი ასეთი სახელი აირჩია, შემდეგ — მხოლოდ ოთხი გამოყო. ამგვარად შეიქმნა ნორმა, აუცილებელი ნ. მარის „ახალი მოძღვრებისათვის“ და სრულიად ნებისმიერი ენათა განვითარების მეცნიერული ისტორიის თვალსაზრისით.

რაკი ნ. მარმა ტომთა სახელები დასახა დასაბამთა დასაბამად **ჟვე-ლა** ენისათვის, ენათა წარმოშობითი სხვაობა უარყოფილ იქნა და ნ. მარმა შეუზღუდავად იწყო შედარება ისეთი ფაქტებისა, რასაც არაფერი აქვს საერთო, რაც ეკუთვნის **სხვადასხვა** წარმოშობის ენებს და ენათა განვითარების სულ **სხვადასხვა** პერიოდებს. ასე, მაგალითად, ნ. მარი ერთმანეთს უდარებდა ქართ. **ღონ**-ე-ს, **გონ**-ება-ს, რუს. -ს, -ს, უნგრელების სახელს **ჰუნ**-გარ, მდინარის სახელს **ენ-გურ**, დაბა **ზონ**-ს და **ხუნ**-ზახ-ს (დალესტანში) და აკავშირებდა ამ ფუძეებს ერთმანეთთან პალეო-ტოლოგიური აზროვნების ნორმების მიხედვით.

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების წესების თანახმად შეუძლებელია ერთმანეთს შევუდაროთ იმ ენების ფაქტები, რომლებიც სხვადასხვა ოჯახს ეკუთვნის, რადგანაც ეს ფაქტები სხვადასხვა წარმოშობისაა (ერთმანეთს უდარებენ იმ მასალას, რასაც საერთო წარმოშობა აქვს, რაც ისტორიულად საერთო მონაცემის დიფერენციაციას წარმოგვიდგენს).

ნ. მარის ელემენტოვანი ანალიზი „ამარტივებს“ შედარების საქმეს, მას არ ზღუდავს ის გარემოება, რომ შესადარებლად აღებული სიტყვები სხვადასხვა ოჯახის ენებს ეკუთვნის: ქართ. **გონ**-ება, რუს. - და **ხუნ**-ძახ... ნ. მარისთვის თანაბრად დაიყვანება **Sal**-ელემენტამდის, ყველა ეს სიტყვა **სალ**-ელემენტის ნაირსახეობას „წარმოადგენს“. ელემენტოვანი ანალიზის გარეშე ნ. მარი შედარებას არა სცნობდა.

ელემენტოვანი ანალიზის გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა მარისეული პალეონტოლოგია მეტყველებისა, შეუძლებელი იქნებოდა ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ წარმოქმნა და არსებობა. ელემენტოვანი ანალიზი აკანონებს შესადარებელი მასალის ნებისმიერად შერჩევას, სიტყვის თვითნებურად დაშლას და დაშლის შედეგად მიღებული ნაწილების თვითნებურად განმარტებას. ელემენტოვანმა ანალიზმა საძირკველი გამოაცალა ენის ფაქტების მეცნიერულ ანალიზს, ენის განვითარების მეცნიერულ შესწავლას.

თავის ოთხელემენტოვანი ანალიზი ნ. მარს გამოცხადებული ჰქონდა „მარქსისტული საენათმეცნიერო თეორიის“ მეთოდად და მას ნ. მარი უპირისპირებდა, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, ისტორიულ-შედარებით მეთოდს.

ამის გამო ი. სტალინი წერს: „ნ. ი. მარი მყვირალა ფრაზებით სახელს უტეხს ისტორიულ-შედარებითს მეთოდს, როგორც „იდეალისტურს“. ამავე დროს კი უნდა ვთქვათ, რომ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, მიუხედავად მისი სერიოზული ნაკლოვანებებისა, მაინც უკეთესია, ვიდრე ნ. ი. მარის მართლაც იდეალისტური ოთხელემენტოვანი ანალიზი, რადგან პირველი ბიძგს იძლევა მუშაობისათვის, ენების შესწავლისათვის, მეორე კი მხოლოდ იმის ბიძგს იძლევა, რომ მხარეთქოზე წამოწვე და ყბადღებული ოთხი ელემენტის გარშემო იმკითხაო.“¹.

ზედმეტი არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ ელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი ე. წ. „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრებიდან“ შეითვისეს თურქმა რასისტებმა, ოღონდ უფრო მოხერხებულად მიიჩნიეს დასაბამთ-დასაბამად ერთი ელემენტი გამოეცხადებინათ და ამ ელემენტად თურქული სიტყვა „აღ“ („თეთრი“) მიეჩნიათ: ამ აღ-ელემენტამდის „დაჰყავთ“ თურქ რასისტებს ყველა ენის ყველა სიტყვა და ამ მარტივი წესით „ადგენენ“, რომ ყველა ენა თურქული ენიდან არის წარმოშობილი.

ეს თურქული ექსპერიმენტიც მოწმობს, რამდენად შეუთავსებელია ერთმანეთთან მეცნიერება ენის შესახებ და მკითხაობა ელემენტების (თუ ელემენტის) მიხედვით.

---

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 31.

თავი VIII

ენათმეცნიერების ადგილი მეცნიერებათა სისტემაში

§ 149. ენათმეცნიერება, როგორც საზოგადოებრივი მეცნიერება.

მეცნიერებათა კლასიფიკაცია ან იმის მიხედვით ზდება, თუ რა ხასიათისა არის სათანადო დარგის ცოდნა, ანდა იმის მიხედვით, თუ რა გვარია შესასწავლი ობიექტი. მეორე თვალსაზრისი ყველაზე საფუძვლიანია.

შესასწავლი საგნის მიხედვით ყველა მეცნიერება ორ ძირითად ჯგუფს ქმნის: მეცნიერებანი, რომელნიც შეისწავლიან **ბუნებას** (ბუნების-ისტორიული ანუ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი) და მეცნიერებანი, რომელნიც შეისწავლიან საზოგადოებას (საზოგადოებრივ-ისტორიული ანუ მოკლედ საზოგადოებრივი მეცნიერებანი).

ენა საზოგადოებრივ მოვლენას წარმოადგენს და, მაშასადამე, **ენათმეცნიერებაც საზოგადოებრივ მეცნიერებათა წრეს განეკუთვნება.**

გასული საუკუნის მესამოცე წლებში ზოგი ენათმეცნიერი, რომელიც იმ ხანად გავლენით სარგებლობდა, ენათმეცნიერებას საბუნებისმეტყველო მეცნიერებად თვლიდა: ენას ზრდა ახასიათებს და არა განვითარება (მ. მიულერი, ა. შლაიხერი), ენა ორგანიზმს წარმოადგენსო (ა. შლაიხერი).

ენისათვის დამახასიათებელია განვითარება (და არა — ზრდა). ენა ორგანიზმს არ წარმოადგენს (იხ. § 16). ენათმეცნიერებას ვერ მივიჩნევთ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებად. ენათმეცნიერება საზოგადოებრივი მეცნიერებაა.

§ 150. ენათმეცნიერების დამოკიდებულება სხვა საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან. ენათმეცნიერების ზოგადი საგანმანათლებლო მნიშვნელობა. ენათმეცნიერება მეტად რთულ საზოგადოებრივ-ისტორიულ მეცნიერებას წარმოადგენს. ამას იწვევს რაობა ენისა, როგორც ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალებისა.

ენა, როგორც **ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალება**, საზოგადოებას ემსახურება: „იგი წრმოიშვება და ვითარდება საზოგადოების წარმოშობასა და განვითარებასთან ერთად. იგი კვდება საზოგადოების სიკვდილთან ერთად. საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს“¹. ენა ემსახურება საზოგადოებას და ასახავს სათანადო საზოგადოების კულტურას, ყოფა-ცხოვრებას, ზნე-ჩვეულებას — განვითარების ყველა საფეხურზე.

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 20.

ეს გარემოება განსაზღვრავს ენათმეცნიერების კავშირს საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან (როგორცაა: ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოგრაფია...): „...ენა და მისი განვითარების კანონები შეგვიძლია გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას შევისწავლით განუყრელ კავშირში იმ საზოგადოების ისტორიასთან, იმ ხალხის ისტორიასთან, რომელსაც შესწავლილი ენა ეკუთვნის და რომელიც ამ ენის შემოქმედი და მატარებელია“¹.

ენა, როგორც **აზრის განხორციელება**, აუცილებელს ხდის ენათმეცნიერების კავშირს იმ მეცნიერებებთან, რომელთა შესწავლის საგანსაც წარმოადგენს აზრი, — მისი წარმოქმნა და მიმდინარეობა, მისი შემეცნებითი ფუნქცია, — სახელდობრ, კავშირს ფსიქოლოგიასთან (განსაკუთრებით, აზროვნების ფსიქოლოგიასთან), ლოგიკასთან და, საერთოდ, ფილოსოფიასთან.

ენის მასალას ბგერა წარმოადგენს. სამეტყველო ბგერათა წარმოება ენათმეცნიერებას აკავშირებს ფიზიოლოგიასთან, ბგერათა აღქმა — აკუსტიკასთან, როგორც ფიზიკის დარგთან.

ენა — ასეულ თაობათა მიერ არის შექმნილი და საერთო-სახალხო კუთვნილებას წარმოადგენს. ენა საზოგადოების არსებობის პირობაა; ენა აზრის რეალიზაციის საშუალებაა. ენა ფასდაუდებელი საგანძურია. ბუნებრივია, რომ მეცნიერებაც ენის შესახებ უაღრესად საინტერესო და მეტად მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივ-ისტორიული მეცნიერება იყოს. თუ ენის ფაქტები მკაცრი მეცნიერული წესით იქნება გაანალიზებული, ენათმეცნიერება აღმოჩნდება უაღრესად ზუსტი საზოგადოებრივი მეცნიერება.

ყოველივე ეს განსაზღვრავს **ენათმეცნიერების**, როგორც თეორიული მეცნიერების **ზოგად საგანმანათლებლო მნიშვნელობას**.

§ 151. ენათმეცნიერების გამოყენებითი მნიშვნელობა. ენათმეცნიერებას არამცირედი პრაქტიკული გამოყენებაც აქვს.

პირველ რიგში აქ უნდა დავასახელოთ ის საკითხები, რომელთა მოგვარებაც სჭირო ხდება სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და განვითარებასთან დაკავშირებით.

დამწერლობის შექმნა ამა თუ იმ ენისათვის შეუძლებელია, თუ არ ვიცით, როგორია ენის ფონემატური შემადგენლობა, რა ბგერები (ფონემები) აქვს ენას. ფონეტიკის დანმარება აქ აუცილებელია.

სალიტერატურო ენა ნორმების გარეშე ვერ იარსებებს. ენათმეცნიერება, როგორც ცნობილია, ნორმებს არ აწესებს: ენათმეცნიერება არ გვეუბნება — ეს უნდა აღკვეთოთ, ეს უნდა დაამკვიდროთო. მაგრამ **ენათმეცნიერული ანალიზის** გარეშე სალიტერატურო ენის ნორმების საკითხი

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 20.

სათანადოდ ვერ გადაწყდება: ყველგან, სადაც რამდენიმე ვარიანტი ერთმანეთს ეცილება და ერთ-ერთი საჭიროა დავამკვიდროთ (წერდენ — წერდნენ, დაეწერა — დაეწერნა), აუცილებელია გავარკვიოთ, **როგორ გაჩნდა** ეს პარალელური ვარიანტები, რამდენად **გამართლებულია** ყოველი მათგანი სათანადო ენის **გრამატიკულ წყობის** (და მთლიანად ენის სისტემის) თვალსაზრისით, რომელი მათგანი უფრო შეეფერება **სალიტერატურო ენის განვითარების ძირითად ტენდენციებს** და სხვ. ეს წინასწარი თეორიულ-ენათმეცნიერული ანალიზი უნდა გაუკეთდეს მოსაწესრიგებელ ფაქტს, და შემდეგ დაწესდეს ნორმა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნორმების დაწესება იქცევა ტექნიკურ პროცესად ნებისმიერი ხასიათისა.

მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარება ახალ **ტერმინებსა** და სპეციალურ გამოთქმებს მოითხოვს. ტერმინოლოგიის საკითხების დამუშავებისას ენათმეცნიერების დახმარება აუცილებელია: იმის გასარკვევად, თუ ახალი (მარტივი და ნაწარმოები) სიტყვებიდან (ტერმინებიდან) რა **შეეფერება** ენის გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკურ შემადგენლობას და რა **ეუცხოება** მას, რა ტერმინები, საერთოდ, არ უნდა ითარგმნოს, არამედ უთარგმნელად უნდა შემოვიტანოთ, როგორც ინტერნაციონალური გავრცელების მქონე და სხვ.

უცხო ენათა შესწავლის საქმე რომ მეცნიერულ ნიადაგზე დავაყენოთ, **დედა-ენის სასკოლო გრამატიკა** სათანადოდ რომ დავამუშაოთ, ენათმეცნიერების დახმარება დაგვჭირდებოდა.

მიზანშეწონილ **სტენოგრაფიულ სისტემას** ვერ გამოვიმუშავებთ, თუ მხედველობაში არ გვექნება მიღებული იმ ენის გრამატიკული წყობა, რომლისთვისაც ვქმნით სტენოგრაფიულ სისტემას.

ლოგოპედიას აუცილებლად **ესაჭიროება ფონეტიკის დახმარება**: მეტყველების დეფექტებს რომ უმკურნალოს ექიმმა, ის უნდა ერკვეოდეს, როგორ იწარმოება ესა თუ ის ბგერა, ნათლად ჰქონდეს წარმოდგენილი, რაში მდგომარეობს დეფექტი და რა არის საჭირო, რომ სათანადო ბგერა სწორად იქნეს წარმოთქმული.

ენათმეცნიერების მონაცემთა გათვალისწინებას დიდი მნიშვნელობა აქვს კულტურის ისტორიისათვის, კერძოდ, ისტორიის უძველესი პერიოდის შესწავლისას; მას მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ფსიქოლოგიისათვის, ლოგიკისათვის, ლიტერატურისმცოდნეობისათვის.

ენათმეცნიერება სარგებლობს ხსენებულ მეცნიერებათა დახმარებით, მაგრამ თვითონაც ვალში არა რჩება მათ. ისტორიკოსს, ფსიქოლოგს, ფილოსოფოსს, ლიტერატურისმცოდნეს ესაჭიროება ენათმეცნიერების საფუძველთა ცოდნა.

Введение в языкознание

I

Предисловие	391
-------------------	-----

I.

§ 1.	399
§ 2.	400
§ 3. :	402
§ 4.	404

II. , ,

§ 5. ?	406
§ 6.	406
§ 7.	409
§ 8.	409
§ 9. — ...	411
§ 10. —	412
§ 11. ?	413
§ 12.	415
§ 13. , ...	420
§ 14.	423
§ 15. , -	428
§ 16.	431
§ 17.	435
§ 18.	435
§ 19.	438
§ 20.	440
§ 21.	444
§ 22.	448
§ 23.	449

§ 24.	.....	453
§ 25.	.....	457
§ 26.	.....	460
§ 27.	.....	467
§ 28.	.....	470
§ 29.	.....	473
§ 30.	, ...	477
§ 31.	.....	481
§ 32.	. .....	483
§ 33.	.....	485
§ 34.	.....	486
§ 35.	.....	488
§ 36.	. .....	490

§ 37.	. .....	492
-------	------------	-----

III.

§ 38.	. .....	495
§ 39.	.....	497
§ 40.	, ...	498
§ 41.	.....	500
§ 42.	.....	502
§ 43.	. .....	502
§ 44.	.....	504
§ 45.	.....	504
§ 46.	.....	505
§ 47.	.....	507
§ 48.	.....	508
§ 49.	.....	509
§ 50.	.....	511
§ 51.	.....	512
§ 52.	.....	513
§ 53.	, ... (	513
§ 54.	) ..... (	516

§ 55.	.....	516
§ 56.	.....	517
§ 57.	.....	518
§ 58.	.....	520
§ 59.	.....	521
§ 60.	.....	523

IV.

§ 61.	.....	526
§ 62.	.....	526
§ 63.	.....	530
§ 64.	.....	531
§ 65.	.....	533
§ 66.	.....	533
§ 67.	.....	539
§ 68.	.....	540
§ 69.	” “	550
§ 70.	.....	550
§ 71.	.....	551
§ 72.	-	552
§ 73.	, - , ...	553
§ 74.	-	554
§ 75.	-	555
§ 76.	.....	559
§ 77.	-	561
§ 78.	.....	562
§ 79.	.....	563
§ 80.	.....	564
§ 81.	.....	565
§ 82.	.....	566
§ 83.	.....	566

V.

§ 84.	-	573
§ 85.	.....	574

— :
—
： ， ，
（ — ； — ）
— ，
， ， ，
— ，
2. ， ，
XVII ， ，
， ” “
XIX “（ ”）
：
（ - ）， （
XIX ）。
“ （
）， ” “（
），
， （
），
“） - （ ”
（ ， ）
（ ， ）

3.

. . . . . (:
). , — (:
 : . — (:
). . ,
 . , .
 , (, ,).
 , (.
). , .
 , — .
 , : , —
 , , ,
 . , ,
 , , ,
 ,) (. . . . .
 . . . . .

4.

, , ,
 ” “ . ,
 .
 . („ ”)
 , ,
 (. . . . .)
 , ,
 , , ,
 , (, , : , ;
 , , :
) , —)
 . , , ...

* * *

21. VI. 1953.

., . 19, . 20.

”

，

，

，

，

“

”

，

，

-

-

.

I

§ 1.

1, . . . ,
( ).
( ).
( )
2,
XIX . . . ,
— — — — —
(
(
);).

1. ? (:
.)? ? ,
- ?
2. ( ),
(?),

---

1 . . . :
lingua . . . linguistique,
: — — — — —
“(1).
2 . . . II
„Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde“
(. . .), 1806.

3. : ?
 (,
)?
 4. ?
 ?
 ,
 ,
 .
 ,
 ,
 .
 ,
 ,
 .
 ,
 .
 ” “
 . ” “
 , —
 ,
 “,
 ;
 ,—

§ 2.
 , (:
 ), ,
 .
 -
 , XIX .
 : 1) “
 (1814 .; 1818 .); 2) „
 “ (1816)¹; 3) „
 “ (;
 1819 .; 1822 .); 4) „

---

1 . ” , ,
 “ (, 1833—1852 .). ” , ,

(1820 .).

“

XVIII .,

, : - , , ; - , ; - .

(, ,

XVIII .);

(, — ,

).

, : - , , . ( ) . , .

(„ “).

, ” “ . - , - .

— , . : . — , , , . — (, , : , :).

?
?

;
 (, ,); — .
 ;
 ;
 , .
 ;
 ;
 , .
 , .
 , .
 , .

§ 3.

— IV .
 —
 „ grammatica)¹, II I . “ (. techn grammatik , . ars
 , — : — (,)
 , , ,
 .
 , — —
 ,
 (, ,
).
 ,
 (, IV . — I .).

---

¹ ; , . . . -

,
 , (, (-)).
 (. grammata — ,)
 1.
 , ( )).
 -
 , ( )).
 ” 2, , “, XVII XVIII
 1660 . “, —
 ” “,
 .
 ,
 .
 — — — ,
 .
 : ,
 ,
 .
 :
 :
 :
 :
 ↓ → ↓
 ( ) →
 , ratio, . ration-is — ,).
 ,
 : ,
 ,
 : , , .

1
 (vyakarana),
 (.)).
 2
 ,
 (.)).

，
：
— : 1)
— ; 2)
— : 1.
—
，
，
，
（ ），
（ ， ）。
：
，
，
，
—
””

§ 4.

·
，
—
（ ）。
，
，

---

1 :
2 . . . , 1938, . 321.

II

§ 5.

?

“?”

1.

“:

“2.

“3.

§ 6.

( ) .

( ),

( ) .

---

1 . . . ,
2 . . . ,
3 . . .

, 1914 . . . , .4, .20, .368.
, 1952, .22.

;

ó.

( ),

( ),

;

ó

(-)

á.

(!)

;

1874).

;

” “

;

( ) ; á (

1861).

( ).

á

á

á

á

( )。 、 —
 :
 “1.
 ”
 ( )
 ( )
 ” “
 ” “
 ” “ ” ?
 ” “ ” “
 ” “ ” “
 — ( ) !).
 ” “ ” “
 ” “ ” “
 (—)).
 “2.
 ”

---

1 . , 1952, . 22.
 2) ” — —
 “ “
 ” “ ” “

1.

:

—

§ 7.

;

;

?

;

;

;

( )

;

;

;

—

§ 8.

“ ( ) ”

“2.

1

( ):

2

, 1952, . 39.

, , . , -
 , , ,
 , , .
 , , — :
 , , ,
 ( ).
 : — .
 , , , , , ,
 : (— , —)
 , , — .
 : — (:
). , , ,
 ( ) , , ,
 ( ).
 :
 1, . . . ” “ — ,
 ( ) . “ ”
 : “ ” .
 : — — .
 , , .
 .

1
 , “ ” “ ” “ —
 ;
 ( ) .

„

»

«1.

«2.

«3.

«.

§ 9.

ó

?

( ):

(„ ( )).

( )

---

1 . , 1952, . 39.

2 .

3 . , - , 1948, . 79.

· ( ). ;
· , ,
1. , : ,
· , :
· ,
· („ („), —
· („ „ „).

§ 10. —

· ,
· ;
· :
· „ — , —
· ,
· , — ,
· , —
· ,
· „2.
· ,
· ,
· ?
· ,
· ,
· ,
· „
· „3.

---

1 —
· , , , , ,
2 · , , , , , , 1952, . 22—23.
3 · , . 22.

”

“1.

(,, (“),

).

§ 11. ?

?

— “— “2.

“3.

“4.

( ),

---

1 . 46.

2 . , 1952, . 28.

3 . 26.

4 . 23.

， ； ，

：

（ ， ） “1.

（ ， ，

）² ；

”

“3.

（ ） -

（ ， ，

）， （ ， ，

： -

： -

， ，

---

1 ， .23—24.
 2 —
 3 ， ， 1952, .25—26.

,
 .
 ( ) , -
 —
 —
 : ,
 .

§ 12.

(§ 5, 9), —

,
) ,
 „... —
 „2.
 ,
 „
 „ —
 „
 „3.
 „
 „
 „4.
 ;
 ;
 ;
 ;

---

1 (basis) — (.
 2 —).
 3 .5.
 4 .35—36.

“1”

“2”

30

“3”

“4”

---

1 . , 1952, .5—6.
2 , .6.
3 .
4 , .6—7.

“1.

”

“2.

(.),

(

).

.....

“3.

”

“4.

:

( ).

.....

“5.

---

1 . 7.

2 .

3 . 7—8.

4 . 9.

5 .

“1”

“2”

“3”

“4”

“5”

“6”

“7”

---

1 . , 1952, . 11.

2 . , . 36—37.

3 . . 37.

4 .

5 .

6 .

7 .

§ 13.

1950 . . . . .

“

”

“

“1

“2

“3

“4

“5

---

1 . . . . . 36.
2 . . . . .
., . I, . 279.
3 . . . . .
4 . . . . .
. 334.
5 . . . . .

. . . . . , 1930, ...
. . . . . , 1932, . 25.
. . . . . , 1931, ... I,
. . . . . , 1931, ... III, . 106.

”

1) ; 2) ; 3)

(§ 14).

” “

уун,

, у н,

” “

“2.

( );

(;);

( ),

(,, “),

(!),

( )

”

---

1 . , 1928, . . II, . 107.

2 . , 1930, . . V, .

239—240.

” — “ —
. .
. .
,
, ( )
. .
, — “
) “ (,
” “ ,
. . .
, ,
, — . . .
. . . ;
, , ,
,
, (. § 12).

§ 14. . —
, .
, , ,
. —
? ? :
. .
. ?
:
, , ,
:
, .
, —
, ,
,

ó (§ 11);
ó
;
( ): „
—
“1.
— ?
“2.
—
;
(: „
!“).

---

¹ .
² . 13.

“1. — ( ) . — ”

“2. — ”

“3. — ”

“4. — ”

§ 15. — “ (§ 13). — ”

---

1 . 8. , 1952, . 12.
2 . , . 13.
3 . , . 22.
4 .

“ , , .
 . , , .
 ; , .
 , , .
 ” , — , —
 , , , “1 .
 ” , “2 .
 ” , — , —
 , , , “3 .
 . , , : “
 , , , a
 “4 .
 ”””” , ,
 , , , “5
 ” , — , —
 , , , “6 .
 ... ? . 50 000 500 000 “7 .
 ” , , — 50 ” (500
 !?), ... “8
 , , : —

---

1 . , , 1931, . . . III, . 90—91.
 2 . , , 1932, . 10.
 3 . , , 1932, . 18.
 4 . , , —
 (§ 36).
 5 . , , 1932, . 10.
 6 . , , 1928, ...
 IV, . 59.
 7 . , , . III, . 119.
 8 . ” “ 1932 . . .
 60 (. 8).

( ),

—

“1.

2.

6

(1928 1930 .)

“4 — “(!). “),

---

1 . , . . . , 1932, . 19.

2 . , . . . ? . . . II, . 415; . . . 18—19.

3 . , . . . , 1932, . 39.

4 . , . . . , 1928, . . . III, . 75.

” “,
 . . .
 — , —
 . . . ;
 : , —
 , (§ 14).

§ 16.

• (§ 11).
 , .
 - “,” “...
 :” “.
 ? ?
 ? ( ) ;
 , ( ).
 ; — ,
 , .
 ; — —
 : .
 ( ).
 , — , ;
 : — .
 (— : —) ;
 — — (, :) ;
 , :) .
 . : ( ) ,
) (, ,
) .

ó
:
(, , , , . .), : - , - (, ,
, , , , , ,).
(
:
- -).

,
( ), ( ), ( ),
( ), ( ), ( ),
( ), ( ), ( ), — .

: laborat (laborare) —
, docet (doc re) — , ligit (legere) — , audit
(audire) — . :

(
silva (silvae) — , — magister (magistri) — , —
pater (patris) — , — fructus (fructus) — , —
, — res (rei) — , .

(, , ,)

;
(, , , , ,) (,
, , , , , ,)

? , .
,
.
,
:
,
.

, ; — ; — ; —
 ; — (.); —
 ; — ; : — ; —
 . . .
 :
 ,
 .
 : — , , , : -
 — , , , — , . -
 .
 , , . : , ,
 , , . , -
 1 , .
 ,
 , , ,
 : , ,
 .

(Schukowsky) —

XIX .

, “ ( ),
 ”
 .
 ; station — — ,
 — ,
 .
 , , ,
 („ “ ,
). „ “ ,
 , “ ,
 ,
 : ,
 ,
 , .

,
 , (: — —),
 : — ;
 , — .
 ” “ , ,
 , ,
 , .

§ 17.

. :
 , ,
 , .
 (XVIII , I, . .).
 (, —).
 — , .
 ; ,
 , ,
 .

§ 18.

, (*dialectos*)
 — , ,).
 (,
 1). ,
 , - ,
 , ;

---

1 ( ) . § 30.

(, , .),
 , . . ( ).
 ;
 ): á, ó , ú, ú . (-
) : á (, ú), -
 : , -
 : , , , , :
 , , -
 ,
 ,
 :
 1. : (= „ “), **ú** (= „ “).
 2. ( ): á (á =
 „ “), (= „ “).
 3. (=) :
 ó (= „ “), ý (= „ “).
 4. : , , (= „ , , “).
 1. : , :
 2. (,
).
 3. :
 (= „ “), (= „), (= „ “), (= „ “),
 (= „ “), (= „ “), (= „ “) . .
 4. *j* : (= „ -
 “), (= „ “), (= „ “) . .
 5. : , ,
 (: , ,
 , , , , ,
 ,) ,

( ) . “ ”

：“ ”

(« »),

“1.

” “

； — ”

“2.

“3.

：

—

—

（ — ） —

” “

---

1 . , 1952, .43.
 2 . .11.
 3 . .25.

: , .
 ,
 ,
 : (" " "), (= " "
 "), (= " " "), (= " "
 (= " " "); :
 (= " " "), (= " " "), (= " " "
 : (= " " ") . .
 (= " " ; (= " " "))
 (= " " "), (= " " "), (= " " "), (= " " "),
 (= " " "), (= " " ") . .
 , ( ) ,
 1839 . : " ,
 "1.
 - " " , -
 .
 : , , ,
 . .
 , " ,
 , — . . , — ,
 , , ,
 : " , ,
 " "2.
 ,

---

¹ (, " , 1936, . 150).
² , , 1952, . 13.

;

,

:

.

:

.

—

,

,

” “

.

—

,

.

( )

“

”

“1

.

§ 21.

—

,

(,

),

,

(, 50) - ( ),

,

,

1951 .,

ó

,

-

,

;

,

,

(,

.)

,

ó

“ (XII .), (XVI .)

I (XVIII .),

---

¹ , . 14.

— 1- ( ) ; ( )
 — 3- ( ) : 1- — , 2- — , 3- —
 ( ) .

(XVI .)

... , i ... , i ,
 ...
 ...¹
 : „ — ; (— ,
 ,) : —
).

I
 (11 1721 .)

... (=) (=)
 , (=) (=)² .
 (=) (=) ,
 (=) ,
 (=) ,
 , , (=) .

---

¹
² :

(=) ,

i , (=) ,

) (=) ... ,

,), (,). (;

;

(, ; :),

;

);

;

(

); (= „ “),

(= „ “), (= „ “). (= „ “),

— , : 1- — , 2- — , 3- 3-

— (= „ “, „ “). (= „ “), 2- 3-

;

, 2- — , 3- — ( ); : 1- —

( ): 1- — , 2- — , 3- — ;

: 1- — , 2- — , 3- —

;

(.): ( ), ,

).

(, . . . — , . —

— ; — , ; — ;

— ; — (.); — - ;

— ; — (. —

,) .

„1.

„2.

?

§ 23.

( )?

?

---

¹ . 22.
² . 53.

(. . .) ,
- ,
,
: -
, -
, .
“ 1 . ”
: , (,
) ,
” 2 ,
,
,
: ,
“ 3 .
: — (,
§ 12).
, —
, —
“ 4 .
, —

---

1 . § 12.
2 (. . .).
3 , 1952, . 27.
4 , 1952, . 30.

?

-
-

, — , , 1.

,
—
“

”

.
,

(
)

-
-

(
)

).
—

( )

-
-

— (— —)

-
-

(,)

-
-

(,)

.
;
;

, :) , —
 ,
 .
 (= „
 “), (= „ “)?
 ?
 ,
 :
 ?
 ?
 ?
 (. § 21)
 (, ; , ,)
 (, ; , ,).
 ?
 ?
 — . . . . ? , .
 ( ) . :
 , : ? , -
 - : ? -
 - :
 , ? , ,
 ; , .
 , . : „
 , , - ,
 .
 ...
 , , ,
 ....
 , - ,
 ...

“1. . . .

”

“2. . . .

”

“3. . . .

”

§ 24.

“1. . . .

”

“2. . . .

”

“3. . . .

”

---

1 . . . . 21—22 1890 . . . .

2 . . . . , . II, 1948, . 468. , 1952, . 11.

3 . . . . , 1952, . 24.

(. : , ... : ' , ' ...).

—

§ 25.

( ).

?

V—XI
( )

XIX .

( ).

(XI—XIV .),

(VIII—XI .),

(XIV .);

(IX—XVI

.)

(XVI .; XIII—XVI .

).

(
)

?

?

? , , ó .

(§ 11). ( ), ,

, , : , , — , , ; , , ;

, ( ). ” , “1.

” , , - , , “2.

: „„„„ , -

, , , “3.

, , : ” “ ” ”

---

1 , , , 1952, .27—28.
2 , .28.
3 , .27.

“— , , “1. (—):

: , - , , (,)². , (;), ( ) .

· , , - ; , - , : .

· 3. , ( ) — ( ) . “ ” — ... , — : —

, , . “4.

---

1 , - , ? : ; , 2 , - . (. . .) . 3 (, XII . ” “ ”) . 4 . 1928, . . IV, . 61. — . .

„ ... „1
 „ ... „2
 „ ... „3

§ 26.

(. differentiatio —), integer —
 (. integratio — integer —
 ), (. unificatio —).

(, ,).

(,).

(§ 18).

; — : , (:
) .

---

1 . , , 1927, . II, . 68.
 2 . , , 1952, . 27—28.
 3 . 29.

:
 ,
 (,).
 ,
 ,
 — ( ),
 ( ).
 ,
 .
 (¹) - : VIII .
 ,
 ( ).
 ”
 , , , , , ,
 “2.
 — : „
 ,
 “3.

---

¹
 : *charrue* — , *claire* — , *charpente* — ,
 = 4 ; *mouton* — , *banne* — (, *lieu* — (. . . .
 ); *alouette* — , *bouleau* — (. . . .
 , .12).
 , — (. . . .).
² . , , 1952, .30.
³ , .29.

“1.

(( ))

B

( )

— . .] :”

“2.

(— —)
 “ . . . ”
 .

§ 27.

(§ 5).

— — ( )
 — — — — —
 1.

” ( ) [. . . — . . .],
 ,

20 000 ;
 ;

XV

“ —
 ... ( )
)⁴².

---

¹ . . . .2. .301.
² . . . .
 , 1951, .96.

Только при наличии всех четырёх признаков — общности языка, территории, экономической жизни и психического склада —

“1. —

2. ( )

“3. “ ” “ —

( )

“4.

“5.

---

1 . 297.
 2 , ,
 3 . , . 11, . 336.
 4 . , . 2, . 297.
 5 , . 303.

X .

“1.

”

“2.

“3.

§ 29.

?

?

?

;

;

:

?

?

XVI

( ) 1930 .

”

“,

1929 .4.

:

1 .

2 .

3 .

4 .

, , .353 354.

, , .11, .333 335.

, , .11, .353.

, , 1950, .21.

1. :
)
(, , , ,) , . (

.
;
-
-
.

2. , , - « »¹. . .

( ) , ( ) , -
2.

3.
, (-
;

( ),
, ,

, . . .
-
.

,
-
.

:
,

( ).

---

¹ . , , 1952, .43 44.
² , , , .
³ , , , 1952, .44.

5. . . . .

(, ( )).

[. . . .] ” “1.

6. . . . .

« » (,, “),

---

1 . . . . . , 1952, .44.

(XVIII XIX)

( ).

” “

§ 31.

1.

(. .)

100

400

230

(80),

(150)².

),

¹
2250
²

,
 ,
 ,
 ,
)¹;
 ,
 ;
 ;
 ,
 . . .

§ 32.

.
 , . . .
 (, ,),
 , ,
) !
 ;
 ,
 ,
 ;
 ,
 ,
 ,
 .
 (-), “ (, ” “
 ; , ” “ (, ” “
) .
 ,
 ,
 ,
 :
 ,
 .
 ;
 ;

(V IV .)

---

¹ 1918 .

( ); , , -
 ?
 ” “, phúsei φύσει („по
 природе“).

“ — thései — ; ”

, - , ;
 , (

); ,
 , ; :
 , —

, , VI .
 , ,
 : ,

“ .
 “ .
 : ,

; , ... (,
 -), ,

, .
 XIX .
 XIX .

; , -
 (1866 .) : „
 “ .

“ .
 - — — , -
 , :
 :

— ;

), (

— ;

— (

):

XVIII .

(

).

§ 33.

?

:

( ) (

).

:

?

?

(

).

:

( ),

;

„ 50 000 500 000 „1.

„

(

!). ( ) :

( )

(„)

).

( ) (

),

2

;

(§ 34

” “

” “).

„

---

¹ . . . III, . 119.

² . . .

1.

(. § 3)

( )

III

§ 38.

... (phon..., phon tik...)
:,, « »
... «1.
-
-
-
(...);
2
(...),
?
(...),
(...).

---

¹ ... § 57. ... 1934, ... 21.

16 20 (,
 20 ,
).

1500 3000 ,
 ,

ó , é); : á,
)
) ó ; ,
) ; ,
 , , ,

§ 40.
 1.
 (, ,).

(larynx),

(trachea),
(pharynx),

(larynx)

(thyreoidea),
(arytenoideae).

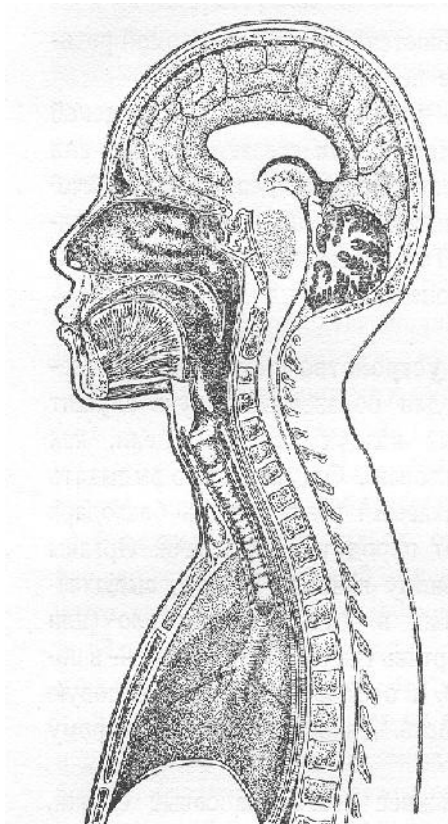
(cartilago cricoidea),
( )

(cartilago
(cartilagine)

(os hyoideum)

(epiglottis).

(chordae vocales).

(pharynx),

(palatum durum).

(velum palati).

(uvula).

),

(

),

“ , ”

(,, “). (

), :

, ;

:

;

, : , , ...

( )¹.

(,).

((, ...).

d, t...), (, -

( ). :

(. § 46).

,

;

) : ; '... ; '... (

,

(,) (, ...).

...

...), (, , ...).

,

( ).

) ( ).

- , -

-

---

¹ dens , dentes .

), (,) (,) ;
 c).

§ 42.

...
) .
 “ ( ) . ”
 ;
 “ . ”

§ 43.

(, , , , ...), (, , , , , ...).
 (, , ,) ,
 : 1)
 2) ; 3)
 : 1)
 ( ) ; 2)
 3)
 ;

:

( )

(, , , , , , , ...);

(,).

( ): , , , , , , , , ...;

, , , , ...

(. § 41), (. § 41) (. § 41),

(,
: °; °; °; ° ...).

§ 47.

.

;

( ) ; ;

;

.

:

( )

- -

, ( ) ( ) ( ) ;

.

:

( )

é , é ; á , á ; á , : é , é , é ;
 (= „ “).

§ 52.

„ “ .
 : .
 (,)
 : ( ).
 (tactum
 „ “ „ “).
 : / / / /... . / /
 ...
 (; . á á).
 (, , , , ...;
 : , , ,).
 , - - , - - , - - - :
 - . ( ) : , , - , -
 ,

§ 53.

, (§ 48)
) , (, : (;
) ;
 .
 (, ,) , :
 , ( ) , ( ) .

(...), (, pluralis).

metathesis

T ller), “ (Futural).

(w)

substitutio).

Theodor ; kathedra

( )

“ ( )

“ ( )

reductio

); “ ( )

(-)

andros ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) : *andros* ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$)
an r).

§ 54.

($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) . ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) .
 ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) ,
 ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) . ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) ,
 ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) . ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) .
 ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) . ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) :

(*spontaneus*)

...: ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$)
 ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$)) .
 analogia ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$) .

§ 55.

...: i , i , i ; i , i , i . ($\alpha\acute{\nu}\delta\rho\omicron\varsigma$)
 , § 66).
 i (=) ,
 i (=) .
 i ( ) ?
 ... $\acute{e}$ i ...

“... ” “1.”
2.

§ 58.

( )
( )
( );

3

---

1 ( ), 1933, . 52.
2 “ (”
3 “, 1952, . 92-93). “ (” ( ), ; ;

: 日 = , 月 = ,
: 日 = ; 月 = .
月 日 ;
( ). : „4“.
ó , - : - , - , -
: -
(,), -
: - *labo;*
: *ahom;*
gluph). (ieros ;
y(e)- , (: : Di-a-
1).

4, .26 43. „, 1950,

, .

; , , - , , ,

.

(:).

, .

(,).

(, , ,

, -).

- ,

.

:

bous , . stroph). („ “ .

§ 60.

:

( ) , -

: ( )

. : ( );

, (

,

,

.

é ó á á i i á i i

‘y - ‘é ‘ - á ‘ á ‘ á ‘ i

‘-ê ‘ i i ó - - ‘ ‘ á ¹.

:

”

“(. ,).

(

).

:

,

---

¹ , 1950, . 139. , ,

avaient j'avais ; ils
 (= „ j am (= „ “); enough -
 “); Shakespeare “); newspaper H (= „ -
 ( ) . . .

, grapho (orthos -
).

: , , .
 - , -
 , („ ó , „ “ (=); “).
 „ “ (=); , „ “.
 , („ „ „ „ “).
 :
 :

beaucoup „ j'avais “ ( ), y, (-
 : „ „ “),

!) , ( ) .
 ; ( ) .
 , , -

IV

§ 61.

(§ 31).

principium divisionis.

§ 62.

(§ 61),

( ) ,

) :
)

) ,

(

(-

: 1)

,

, 2)

-

1.

(
).

;

: , ( ).
 .
 ( ) .
 , ; ; ; ;
 : , , ( ), , , . .
 , , , ,
 2. (, ,).
 (,, “ agglutinare
) (,, “ flexio
). (,) .
 , , ;
 ( ) . :
 : - - , (: - (, - -)
). - , - - -
 , , - - ;
 - : - , : - . ( )
) , .
 : , , , ( ) : - , - , - . - : - ,
 - - , (: (-), (.

), ( ), - - , - - , -
 - . . .
 ( ) ,
 1.
 ( ) ,
 (Bruder) . . . (Brüder);
 (goos) . . . (geese); (foot ;
 -) . . . (feet).

, ,
 , 2.
 : , ;
 ( ) , ( ) ;
 (,)
 (, ,), (,).
 : ( )
 , ( )
 ; ,
 , ,
 („ , “),
 ;
 , 3. ” “ ( )

---

1 . - - ;
 - - , , :
 , („ , “), - -
 2 . : ,
 3 . („ “ ” “)
 (,) .
 „ :
 ;
 , :
 .

( ), - , (-)

, ( )

: (,)

, ( )

(,, “).

:

, “ ( )

): - - - “ - - - ( ), :,,

- - “ (.) . . . .¹

, , ( )

,

:

), “; ” “² (“),

³ (” “).

,

“ ” “

” (1818 .)

:

( ),

;

;

,

---

¹ . . . . , 1934, . 25.

² poly , synthesis

³ in ,, corpus (. corporis) ,, “ ( ) - .

, , , :
 , . , .
 . , , .
 ;
 ( ) ;
 , ;
 , , .
 , .
 , ( ).
 .
 , :
 ( ) ;
 ( ) ,
 :
 ( ) ;
 ; (. § 64).
 .
 ” “ , “
 , , ” “
 , .
 :
 ,
 , .
 , .

§ 64.

.
 , .
 ; ,

). (- , -
 , ,
 . ( ) .
 , ,
 ,
 .
 ,
 ,
 .

§ 65.

?

.
 , ,
 , - .
 ( ) , ,
 .
 . , ,
 , ; .
 , .
 , .
 ( ) , ,
 ( ) .
 , .
 , , .

§ 66.

.
 , ,
 ; -
 . , ,
 (-) (-) .
 ,

,
( )
” “ ( ). , ,
:
:
- , - , ;
” “ ” “ ”
” “ (” “)
:
” “ ” “ ”
: ” “1” “ ”
;
((. § 22). (”
“ ” “ .),
) (“)
” “)
” “ ” “ ”
” “ ” (”
” “)
” “)

---

1 ” : .....
” “ (. ,
: . 13).

:
 : , , -
 (, (. .), ,
 (,) . ,
 ( ) ?
 :
 ,
 ,
 , , , - , -
 , - : , -
 , (, , -).
 (§ 11, 18),
 ;
 , , ,
 ?
 (,),
 (,
).
 ;
 (!), (, ,
 , , , ( ).
 (,) : -

§ 68.

1. ( )
 2. ,
 3. , " "
 4. , " "
 5. , " "
 6. , " "
 7. , " "
 8. .
 9. .
 10. .
 11. , ( ) .
 12. ( ) .
 I. 1 :
 1. .
 2. , , .
 3. , , , : , ,
 , . ;
 ( )
 (; [ ]) . , .
 : - („) , - („) ,
 - („ , (. .)) .
 , 2 .
 , XV .
 ; samskrta
 , , -
 , , :
 („) , („) ,
 („) , („) ,
 , VI .

---

1 § 78.
 2

(„ „);

. - ; , (

), . : ; , (

(„ , ,).

(„ „) „. , - ,

” „

. ,

. - A (226 241).

- (226 652). -

( ) IX .

. 8 . .

. (, ;

,). (:

( ) (

. (4 . .) XVI .

. .

( ). ,

( ). (-

(-) ;).

, XIX .

XX .

VIII IX ( ).

(.).

(1861). , -
 ,) 9 (-
 XIX .
 :
 , (-
 ,),
 , (-
 ,) .

( ) . (, 20 -
 , 3) .
 XIII .

(3) 9 ,
 XIII .

1948 , -
 „ “ („ “), , “ („ “) .
 ); „ “ („ “) ;

1; ; XVIII .
 ;

- , , .
 IX .
 (5 .)
 ;
 - (10 .);
 (1^{1/2} . ;
 , — Итали).

IV. К индоевропейской семьи принадлежат:

,
 .
 —
 (—).
 XVI .(1547).
 (,
 3);
 —
 (—).
 XVI . (1586
).
 1½ . .
 (XVII .
 XVI (“ — 800). XV
 XVI .
 , (,
 — , —).
 ( ).
 V.
 IV .
 (,).
 : , ,
 ,
 (15 .).
 , (—) XII
 , XIII .
 1. (: , ,
 ); IX . (

XVI в.) берёт начало современный литературный к.

IX 2. (: ” “
 ),
 ( ).
 3. VIII . , ,
 , -
 4. . : ( ),
 , , , , ,
 70 . . (. § 31).
 VI. (, :
)
 1) ,
 2) ,
 3) ( ),
 4) (;),
 5) ,
 6) - ,
 7) (,),
 8)
 9) (;).
 , ( ).
 ; Latium; : (- , Lingua latina).
 . (, ,
 ), (, ,
 ;).
 ,
 ( ). ,
 , ,) (, ,
 , , , .
 (, XIX .
 III . VI
).

960 ;
(lingua toscana).

842 .

XVIII .

XI .

1192

., 1171 ., 1145 .

XVI .((15) .).

48 . .

80 . . (. II, § 31),

39 . .

VII.

:

1. ( ) ;

VIII

.; XI . 1911 .

580 . .

2. ( ) ;

. XVI .

1901 .

230 . .

3. , , VIII ;

;

.

4.

VIII .;

XIV .

1

300 .

(

).

(

).

, , , (, ;

).

(

);

(

).

,

.

1) : ( ), ( ) (.);

2) ; XVIII) (.), (;
3) ; ;
(,). (. .
. II, § 26).
VIII.
(7 .).
(XVI .) VII . XVI .
VI .
:
1) - (12); : -
;
2) : , , -
3) ; ;
, - (,); VII VI :
. . ;
4) ; , , ; , , ,
, . , , , , , ,
(„ „ “)
” “ ” “
, IV III .
(koin),
( ).
IX. ( ).
( ) ;
2 800 . .
( ) : ( ) , ,
( ).
XV .
X. ( ) ;)
(1900 1200 .) .

1906 , 1907 . XIV . ,
 . - (, 150
).
 . -
 ,
 . ”
 “1.
 (,) (,
 ), , ( ) - z. ; ,
 ;
 ,
 (,) .
 - ” ,
 , “2.
 , “
 , ” : ”
 . .), (“3. (§ 76).
 XI. XX .
 VII .
 ( ) .
 XII. ( ) .
 - ;
 ( ), ( ) .
 ( ) ;

---

¹ . ( )
 ), 1938, . 86 87.
² . Les l ngues du
 monde, , 1924, . 294.
³ . ( ) , 1950, . 63.

’ -). V .; IX
(887). (,, “);
(,, “).

§ 69. “ ” “.” ” -
“ (” ,
). (”
); (”
“ (” , “)
” “ ” - “ ”
(’); “ ” - “ ”
(’) ” “ ”
“ . . ” “ ”
XVIII .;

(1786 .); (1767 .)
(P. Coeurdoux) , -
( ).

§ 70. ( ) ,
-
; (, ,
,), ,
; :
, , . ( )
, ( ).
: , , .
( )

( ) .

;

§ 71.

1.

(, , ,) .

XIX .

1400 .

2.

¹,
- ( ) .

II . . . ,

3.

( ) .

328 . ( ) .

(,) , ( ) , ( ) ;

XVII . ;

XVIII . ( ) .

¹

(, XV XVI) .

1. ( ) ; (3 .), XVI .
2. ( ) ; ( ) .
3. (30 .) ; XVI .
4. ( ) ;
5. ( ) ; 400 .) .
6. ( ) ; 420 .) .
7. ( ) ; 260 .) .
8. ( ) ; (10 .) ;
9. XIII . (22 .) (5 .)
10. ( ) ; ( ) .
- § 73.**
1. ( ) ;
2. ( ) .
3. ( ) .

- 4. (-).
- 5. ( );
- 6. (.).
- 7. (.).
- 8. (.).
- 9. (.).
- 10. ( ).

:
- ;
- (- , . ,
-);
- (- , .
);
, .);
(,
(.);
( ).

(VII VIII .).
11. : - ((-
) (-
) .

§ 74.

- .
( ); ( ); ; (.
) , .
, 25 . ; -
(.).

IV . XV . ;

VIII .
(: ,)
;

493 494); : (V XI)
 XII .,
 (,, ' “); XIX . (,
 ,) .
 (,, ?“ ;
 . .) . ( )
) , ((.)
 , , ( ) .
 . ( ) .
 , .
 2 . . :
 , - ( ) . :
 (, .) , .
 ), (, , .
) . ( ) .
 70 . . :
 (, .) (:
) . , , : , ,
 , , , 300 .,
 90 . , 130
 ( ) , 1864 .
 1864 . , ,
 , - , ( ) , ,
 , , : , .
 ; .

- ,2) - ,3) : 1) -
 . 4 : , - - ,
 „ “(„ “), : , ,
 , (,), , :
 , , (, , ,
 ,). - - ,
 220). (-
 . , , , , (: -
). 200 . . -
 (60 . .) -
 ;
 . 140 . ;
 : , ,
 (, ,
 ,). (,
). : ,
 - . -
 ; , ,

1864 .
 ,
 -
 ,
 .

§ 76.

,
 , ( ) .
 ,
 ( )
 ”
 ...

1000 600 . “1.
 (1900 1200)
 ,
 ,

,
 ( ) ,
 (. .)
 ,
 ( )
) .

1926 .
 ;
 2400 2100 .
 ”

,
 “2.
 ”
 “3.

---

1 . , , 1950, . 39.
 2 . , , 1950, . 67.
 3 . , . 71.

2. (; 7 . .)

3. ( ) 1 . .

4.), 14 . .¹. (

- (20 . .).

:

1) (13 ( ) ,)

3 . . ;

2) - (8 : , , .);

3) (6 , - , .).

VII . .

822 .

:

1) (10 . . ;

), , ;

2) - , 25 . .

XI . (

1084 .).

- - (35), - , - ,

§ 78.

;

( ),

)². (

63 . . (

80 .).

1. (24 . .).

XI . (,).

¹

²

(: ,) ; , - .

2. , : (, , ; , ,)) 17 . . IV . , : (7 . .); ( ) (10 . .); (V . .); (500 . .).
3. , (: (1^{1/2} . .), (1/2 . .), (1 . .), ( ) (12 . .). 1891 . 1 300 . . , 1911 . 1 000 . ; ,
4. , (170 . .). (IV . , V .) . : ; ; ( ) (,) .

§ 79.

(, , , .), 70 . .

Из индонезийских языков, в первую очередь, должны быть названы: яванский (20 млн. чел.), сунда (6^{1/2} млн. чел.), мадур (3 млн. чел.), малайский (3 млн. чел.) и др.

Малайский язык — один из распространённых (на Борнео, на Малакском полуострове); на нём существует письменность с XIV . -

1;
I . . .
( )
;

§ 80.

430

1)
2) (50 . . . ;
3) (, , .).

- 1) , 4) - ,
- 2) „ , 5) „ - .
- 3) „ ,

- 1) - , 3) ,
- 2) „ , 4) „ ,
- 5) .

- 1) , 3) - ,
- 2) „ , 4) „ .

1 1/2
( ) . , (50) .

---

¹ — (.)
„Ueber die Kawisprache auf der Insel Jawa“ („
) — (1836—1840),
”
“.

·
 ( )
 : , , .

§ 81.

·
 ,
 :
 ,
 ,
 — (. § 31, 68).
 ;
 (V).
 : —
 — (—
 , —); (—
). —
 —
 —
 (—),
 (—), : ,
 , , — — ; ( )
 ( ) — ; ,
 (, ,).
 : , , , , ,
 — , , , — , —
 (—)
 ), : —) , (—)
 (—)¹,
 — (V . ;
 (, , ,) , , , ,
 , , ,).

---

¹ ,

” “ .
 ;
 .
 ; : , , , ¹(.).
 : ” - “². ,
 (— !).
 — — !— , ,
 — — (. ?).
 ? ?
 ( ) : — — ,
 , — ( ) — ,
 ( ) ?
 ? ? ?
 (, ” “
). .
 , (.
).
 1928 .
 ” “(.).
 ( )
 : 1) 2) -
 ; ” “; . .
 : 1) - , 2) ,
 3) („ — : 1) “).
 2) („

---

¹ . , . II, .16.
² . , .16.

(„ „) — : 1) 2) („ -
 “)1. („ -
 , ( ), -
 — ; -
 , , . . , -
 , , —
 , .
 ( ),
 ( )
 (. . IV, § 63).
 :
 , ( )
 . (, , ,),
 ,
 2,
 ( ), .
 : , , “
 ; . , ”
 , “ ,
 ” “ ”
 “ , ”
 ( ) , ,
 , . ,
 ” “ ”
 ( ) .
 , (. .)
 ; ,
 ;
 ,

---

1 . , . . . I, . 191. - ? . . . II, . 405.
 2 . , . . . I, . 191.

, —
 ,
 .
 . . .
 , : (.
 ,).
 , ” “ ” “
 (. ,
 ), . : — —
 1) ;
 2) ;
 3) ” “
 .
 .
 .
 ;
 ;
 ;
 .
 .
 .
 . § 25).
 . . . : ”
 “1, , , ,
 ,
 („ “)
 („ “).
 ,
 :
 , (§ 26).
 , , , ,

---

¹ . . . . I,
 . 187.

on-e — , gon-eb-a — , En-gur, Qon-i ( )
 Hun-gar, Qun-za-q (-)

(. IV, § 66);

: . gon-eb-a —
sal — !

“ ”

“ ”

“ ”

« »

“1”

“ ”

(!),

“ ”

“ ”

( )

V

§ 84.

, , .
 , ((- -), -
 , (- - , -
).
 - , -
 , ,
 (, .),
 ( ).
 , (. II, § 16).
 - .
 .
 , , :
 ” , “1. -
 , , , -
 .) : „... (, , -
 , , ,
 „2. -
 , , -
 , , : (-
 , , , -
 , , -

---

¹ , 1952, .22.
² .

“ —) (, ” , ;

, , : I. ; II. ,

( ) ; III. (§ 1—8, § 25—29) IV.

( ).

: (II, § 9—14) ; —

. . . .

(II, § 15—24) ; — . . . .

, ,

1. : ( )

, :

— , .

, ( ) .

, — ( ) .

) .

(„ ”) .

, , , .

2. , , , .

, , , , .

, , , , .

, , , , .

, „ (—) .

, , , .

3. ;

, ,

ტომის რედაქტორისაგან

მეცნიერული პროზის დიდოსტატი და ბრწყინვალე პედაგოგი

წელს შესრულდა 65 წელი, რაც არნ. ჩიქობავას საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო — „ენათმეცნიერების შესავალი“ გამოვიდა. ეს პერიოდი ხასიათდებოდა ლინგვისტიკური სკოლებისა და ახალ-ახალი თეორიების სიუხვით, მგზნებარე პოლემიკური ბატალიებით. ახალი ზოგჯერ არსებითი და მნიშვნელოვანი იყო, ზოგჯერ — მოდური და ზედაპირული, ამიტომაც მალე ეძლეოდა დავიწყებას, თუმცა გარკვეულ კვალსაც ტოვებდა.

უახლესი თეორიები და ჰიპოთეზები, მეთოდთა გამდიდრებული რეპერტუარი, კვლევის შეცვლილი აქცენტები და ახალი ასპექტები, ცხადია, მუდმივად ცვლიან ენათმეცნიერულ ლანდშაფტს და იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ტრადიციული ლინგვისტიკა აღარ არსებობს, თითქოს აღარ რჩება მისთვის ადგილი ლინგვისტიკური სამყაროს თანამედროვე სურათში. არადა, ტრადიციულ ლინგვისტიკას მუდმივად აქვს და ექნება იგივე ადგილი და იგივე ფუნქციები, რომლებიც ყოველთვის ჰქონდა. ერთი ცნობილი ენათმეცნიერის თქმისა არ იყოს, მას აქვს თითქმის მისტიკური თვისება: იგი უეჭველად განიცდის ევოლუციას, მაგრამ აღიქმება როგორც უცვლელი და მუდმივი სიდიდე. მისი ამ მუდმივობით უფრო ნათლად იკვეთება უმთავრესი ენათმეცნიერული ფასეულობანი, რომლებიც წარუვალია და უკავშირდება არა ამა თუ იმ მიმდინარეობასა და განშტოებას, არამედ საერთოდ ენათმეცნიერების გულისგულს, სადაც ინახება და იხვეწება ენის შესახებ მეცნიერების ფუნდამენტური ცნებები. სწორედ ასე ხდება ტრადიციული ენათმეცნიერება სხვადასხვა მიმართულებებისათვის ურთიერთობის საშუალება და საფუძველი, როცა სიახლეთა უკრიტიკო გამოდევნება ნათლად თქმის უნარის დაკარგვას იწვევს.

როგორც ვხედავთ, ტრადიციულ ენათმეცნიერებას ბევრად მეტი ადგილი უჭირავს და ბევრად უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებს იგი თანამედროვე ენათმეცნიერებაში, ვიდრე ზოგჯერ გვგონია. მისი საფუძვლიანი შესწავლითა და სათანადო გათვალისწინებით, სხვა რომ არა იყოს რა, ახალ ლინგვისტიკურ იდეათა ერთი ნაწილის ფესვებიც უფრო გრძელი აღმოჩნდებოდა და ზოგიერთი შეცდომის წინასწარ განჭვრეტა და თავიდან აცილებაც მოხერხდებოდა.

მეცნიერული შინაარსის თვითკმარობამ ბევრად განაპირობა ის ვითარება, რომ წინამდებარე ტომი სამოცი წლის შემდეგაც არ აღიქმება სამუშეოდ ძეგლად, რელიკვიად, იმგვარ „კლასიკურ სახელმძღვანელოდ“, რომლის ხელახალი გამოცემა ლინგვისტიკური წარსულისადმი ღირსეული პატივის მიცემა ან მეცნიერის თხზულებათა მრავალტომეულში მორიგი ტომის ჩართვის აუცილებლობა იქნებოდა და სხვა არაფერი. ამ წიგნის სიცოცხლისუნარიანობა არცთუ დიდი ხნის წინ დაადასტურა შემდეგმა ფაქტმა: 2008 წელს გამოვიდა არნ. ჩიქობავას ერთგვარად ადაპტირებული¹ „ენათმეცნიერების შესავალი, რომელიც მალევე გაიყიდა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობამ წიგნი კვლავ დაბეჭდა, ეს ახალი ტირაჟიც დღეს გაყიდულია.

წიგნის, როგორც სახელმძღვანელოს, ღირსებათაგან, უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ იგი გამოირჩევა საგანგებო **თანამიმდევრობითა** და შინაგანი მთლიანობით, რაც შეესაბამება სახელმძღვანელოს შედგენის ავტორისეულ კონცეფციას: „შესავალი“ არ წარმოადგენს სისტემატურ კურსს, მაგრამ იგი შემთხვევითი ხასიათის ცნებებს როდი შეიცავს, მასში შესული მასალა გარკვეული თანამიმდევრობით უნდა იყოს დალაგებული და ერთგვარ მთლიანობას ქმნიდეს, — წინამდებარე შემთხვევაში ის ვერ იქნება კურსი, თუნდაც ელემენტარული,“ — წერს არნ. ჩიქობავა, სწორედ თანამიმდევრობა და მთლიანობა აკლია უმეტესწილად თანამედროვე ანალოგიურ სახელმძღვანელოებს. დღეს ავტორები, ხშირად საკუთარი ინტერპრეტაციებისა და განზოგადებების გარეშე, მოგვითხრობენ განურჩევლად ყველაფერზე, რაც წაუკითხავთ. ამგვარი კომპილაციები მიზნად ისახავს მკითხველისათვის რაც შეიძლება ახალი და რაც შეიძლება ბევრი არაერთგვაროვანი, ურთიერთსაპირისპირო შეხედულებების მიწოდებას. მოდურ პლურალიზმს, რომელიც, ალბათ, მეცნიერულ იდეათა კონკურენციას ემსახურება, გარდაუვალად თან სდევს ეკლექტიზმი — სხვადასხვა, შეუთავსებელი შეხედულებების შერწყმა. ამ სახით „ორგანიზებული“ ტექსტი სტუდენტისათვის დიდ პრობლემას ქმნის. ვინაიდან იგი არ არის ერთიანი, მთლიანი და თანამიმდევრობითი, მისი ათვისება ერთი სალექციო კურსის ფარგლებში თითქმის შეუძლებელია. მთავარი ნაკლი კი აქ, ჩვენი აზრით, ის არის, რომ ამ ტიპის სასწავლო ლიტერატურას მხოლოდ ე. წ. „ინფორმაციის მომხმარებლის“ მომზადება თუ შეუძლია, თან ისეთის, რომელსაც არსებითისა და არაარსებითის, მთავრისა და მეორეხარისხოვნის გარჩევა უჭირს. მოაზროვნე, შემოქმედებითი პიროვნების — მომავალი მე-

¹ ადაპტაციის მოტივაციისა და ტექსტში ცვლილებათა ხასიათის შესახებ იხ. არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, რედაქტორი გ. კვარაცხელია, თბილისი, 2008, გვ. XXI-XXII.

ცნიერისა თუ პედაგოგის, აღზრდას ამგვარი სახელმძღვანელოები ნაკლებად უწყობენ ხელს.

„უმაღლესმა სასწავლებელმა მსმენელს არა მხოლოდ უნდა შეათვისებინოს გარკვეული ოდენობის ცოდნა, რაც მთავარია, **უნდა ასწავლოს მეცნიერული აზროვნება**“. ავტორის ამ მიზანდასახულობამ განსაზღვრა წინამდებარე სახელმძღვანელოს არა მარტო აგებულება, არამედ ხასიათიც — ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით თეორიულ საკითხთა განხილვა უმეტესწილად ორიგინალურ მეცნიერულ ნააზრევსა და გამოკვლევას წარმოადგენს, რაც სასწავლო ჟანრისთვის არცთუ დამახასიათებელია, მაგრამ რასაც აშკარად მოაქვს სარგებლობა სტუდენტის ცნობიერებისათვის.

გამორჩეულად მარტივი და ნათელი არნ. ჩიქობავას გადმოცემის სტილი, ფორმა, ენა; შეუდარებელია მისი უნარი, მარტივ ჭეშმარიტებამდე დაიყვანოს საკმაოდ რთული ინტელექტუალური კონსტრუქციები, ჩართოს სტუდენტი მეცნიერული აზროვნების ამ პროცესში, აღუძრას მას მეცნიერული მუშაობის სურვილი და უბიძგოს დამოუკიდებელი მეცნიერული აზროვნებისა და ქმედებისაკენ (სანიმუშოა ამ თვალსაზრისით, მაგალითად, სიტყვის შემადგენელ ნაწილებად დაშლისა და ნაწილთა სიტყვის მნიშვნელობასთან მიმართების ჩვენება, ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის ტექნიკის დემონსტრირება და სხვ.). ამგვარი ჩართულობა და მოტივირება, რომლებიც შემსწავლელისაგან აქტიურ გონებრივ ძალისხმევას მოითხოვს, მასალის ათვისებასაც აადვილებს და სწავლის პროცესსაც მომხიბლავს ხდის. სათქმელის ლაპიდარულობა, სიცხადე და სიმარტივე, დახვეწილი, ხშირად აფორისტული ფორმულირებები, არგუმენტაციის ლოგიკურობა, არასტანდარტული, არაგაცვეთილი ენობრივი გამონათქვამები, უზარმაზარი ზოგადი ერუდიცია და, საერთოდ, ფართო კულტურული ფონი, რაც ლინგვისტიკური ცოდნის თანამიმდევრულ გადმოცემას ახლავს, არნ. ჩიქობავას „ენათმეცნიერების შესავალს“ ჭეშმარიტად სანიმუშო სახელმძღვანელოდ აქცევს, რომელსაც ყველგან ატყვია ავტორის, ღრმა მეცნიერისა და მეცნიერული პროზის დიდოსტატის, ამავე დროს, ბრწყინვალე პედაგოგის გამოკვეთილი ანაბეჭდი.

გვინდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ არნ. ჩიქობავა სპეციალისტის ვალდებულებად **დასაბუთებული ცოდნის აუცილებლობასაც** მიიჩნევდა. მაგრამ, როგორც წინამდებარე ნაშრომიდან ჩანს, დასაბუთებული ცოდნა ენათმეცნიერების თეორიაში მომიჯნავე დისციპლინათა — ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, სოციოლოგიის... თეორიათა დასაბუთებულ ცოდნასაც გულისხმობს. ამითაც განსხვავდება არნ. ჩიქობავას სახელმძღვანელო თანამედროვე ანალოგიური კურსებისაგან.

არნ. ჩიქობავას ლინგვისტიკური მოძღვრების ზოგადმა მეთოდოლოგიურმა და თეორიულმა საფუძვლებმა, რომლებიც დღესაც აქტუალური და თანამედროვეა, უსათუოდ განაპირობა ნაშრომის წარმატება ექვსი ათეული წლის მანძილზე. თეორიული დებულებები, რომლებსაც მეცნიერის კონცეფცია ემყარება, შეეხება ისტორიზმის საკითხს, ჰომოგენურობის პრინციპის დაცვას ენობრივ ერთეულთა სტრუქტურისა და ფუნქციის კვლევისას, ენის პირველად და ძირითად ფუნქციად საკომუნიკაციო ფუნქციის აღიარებას, ენის შესწავლის აუცილებლობას კულტურასა და აზროვნებასთან კავშირში, ენათმეცნიერების ინტეგრალურ-ჰუმანიტარულ მეცნიერებად განხილვასა თუ სხვ. ასევე არ ეთქმის „მოძველებული“ წიგნის თითოეული თავის კონკრეტულ შინაარსს, რომელსაც მდიდარი ლინგვისტიკური მასალა ქმნის. აქ ყველგან ენობრივი ფაქტები ასაბუთებენ ამა თუ იმ დებულების მართებულობას, რითაც წინანდებურად ასრულებენ თავიანთ ფუნქციას. ამასთანავე, ყოველი კერძო საკითხის განხილვა ზოგადენათმეცნიერულ დონეზეა, ხოლო თეორიული დებულების ჩამოყალიბება არა განყენებულად, არამედ შესაბამისი ენობრივი ფაქტებისგან მოუწყვეტლად, სასწავლო ლიტერატურის უცვლელი, მაგრამ სამწუხაროდ, იშვიათი ღირსებაა.

დაბოლოს, აღვნიშნავთ, რომ წიგნი 1950 წელს გამოიცა (რუსულად ნაშრომი ორჯერ დაიბეჭდა — 1952-სა და 1953 წლებში), მაშინვე, როგორც დასრულდა მარიზმის ბატონობა ენათმეცნიერებაში.¹ მართალია, 1950 წლის ცნობილმა დისკუსიამ საბჭოთა ენათმეცნიერება სულის შემხუთავი ატმოსფეროსგან გაათავისუფლა, მაგრამ საბჭოთა პერიოდში, განსაკუთრებით 70-იან წლებამდე და განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სახელმძღვანელოებს ეხებოდა, მათი დაბეჭდვისთვის აუცილებელი წინაპირობა იყო „იდეოლოგიური სიმტკიცე“, რომელიც ავტორებს უნდა გამოეჩინათ. ამ მიზნით ისინი იყენებდნენ მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა ციტატებს, იდეოლოგიზებულ პასაჟებს, პოლიტიკურ-ნომენკლატურულ ტრაფარეტებსა და სხვ. ეს იყო ერთგვარი რიტუალური იდეოლოგიზაცია, რომელსაც უმრავლეს შემთხვევაში არავითარი კავშირი არ ჰქონდა სახელმძღვანელოს ძირითადი ტექსტის შინაარსთან, მაგრამ გარეგნულად აკმაყოფილებდა მისი დამბეჭდავისთვის სავალდებულო პირობას. ეს, უწინარეს ყოვლისა, თეორიულ სახელმძღვანელოებს ეხებოდა, მათ შორის არნ. ჩიქობავას „ენათმეცნიერების შესავალსაც“, რომელიც უმაღლესი განათლების სამინისტროს მიერ დამტკიცებული ახალი პროგრამით უნდა დამუშავებულიყო. ამით აიხსნება სტალინის ნაშრო-

¹ ამის შესახებ იხ. არნ. ჩიქობავა, შრომები, VI, თბილისი, 2012, გვ. 349-358.

მის ხშირი ციტირება წიგნის მეორე თავში, სადაც განხილულია ენის საზოგადოებრივი არსის, მისი განვითარებისა და წარმოშობის საკითხები და ამასთან დაკავშირებით — მარის მცდარი შეხედულებების კრიტიკა. ამის გარეშე სახელმძღვანელო ვერ გამოვიდოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმძღვანელოს ავტორს ჭეშმარიტებისთვის მაინც არ უღალატია. სტალინის პოზიცია მარიზმის წინააღმდეგ მეცნიერულად დასაბუთებული და ეთიკურად გამართლებული იყო. კონიუნქტურა ამ იშვიათ შემთხვევაში სიყალბეს არ მოითხოვდა.

არნ. ჩიქობავას — ენათმეცნიერების თეორეტიკოსს — თავისი ფუძემდებლური დებულებანი არასოდეს შეუცვლია კონიუნქტურის გამო, კონიუნქტურული შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ მეცნიერული აზრისათვის უმნიშვნელო აქსესუარი, როგორც ჯავშანი, მეცნიერისა და მისი ნააზრევის გადასარჩენად.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა:

„ენათმეცნიერების შესავლის“ ქართული ტექსტი იბეჭდება უცვლელად, უცვლელადვე იბეჭდება რუსული ტექსტიც, დამყარებული უკანასკნელი, 1953 წლის, გამოცემაზე.

ტომის საგამოცემოდ მომზადებაში გაწეული დახმარებისთვის მადლობას ვუხდით ვ. შენგელიას (მრავალტომეულის მთავარი რედაქტორი); გ. გვანცელაძეს, მ. თეთრაძეს, დ. კაკაშვილს, ქ. მარგიან-სუბარს, ვ. მაღრაძეს, ს. ომიაძეს (ქართული ტექსტის კორექტურული გასწორება); ე. აბალაქს, ე. საბანაძეს, ნ. ხუჭუას (რუსული ტექსტის კორექტურული გასწორება).

გ. კვარაცხელია

შინაარსი

ენათმეცნიერების შესავალი	4
ენათმეცნიერების შესავალი. ნაწილი I (რუსულ ენაზე) . .	385
შენიშვნები	575
მეცნიერული პროზის დიდოსტატი და ბრწყინვალე პედაგოგი (ტომის რედაქტორისაგან)	579

Contents

Introduction to linguistics (in Georgian)	4
Introduction to linguistics. Volume I (in Russian)	385
Comments	575
A grand master of the scientific prose and a great teacher (from the editor of the volume)	579

(	)	4
.	I( )	385
	.....	575
(o	)	579

ტექნიკური რედაქტორი **ლ. ვაშაკიძე**

ოპერატორები: **თ. გაბრეშვილი**
რ. რატიანი